

CA. CLVS
SIGNIUS

FE.
ANNO 1510
ROMA

ITALIA

6589

61

Comisión Provincial de	
Monumentos	
EXPOSICIÓN	
Sala	03
Estante	7
Número	28

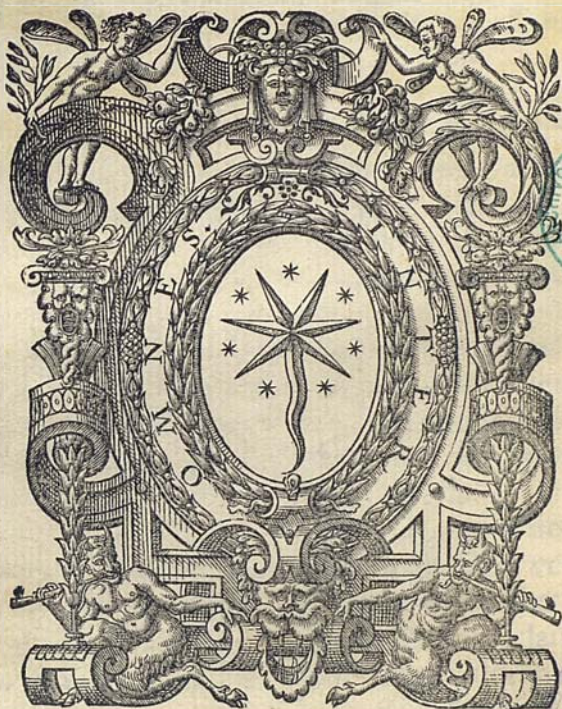
R: 184

R. 192
CAROLI SIGONII
DE ANTIQVO IVRE CIVIVM
ROMANORVM LIBRI DVO.
EIVSDEM DE ANTIQVO
IVRE ITALIAE LIBRI TRES.

Ab ipso auctore multis in locis aucti.

Index rerum, & verborum copiosissimus.

CVM PRIVILEGIIS.

Venetis, ex officina Iordani Zileti, M D LXXIII.

CAROLI SIGONII

DE ANTIQVO IURE CIVIVM

ROMANORVM LIBRI DVO.

EIVSDEM DE ANTIQVO

IURE ITALIAE LIBRI TRES.

Ab ipso auctore multis in locis auct.

Indicem. & notitiam capitulorum.

Car. Præfatus.

Veneris, ex officina Johannis Zikeri, M. D. LXXII.

Ad Pont. Max. Pium IIII.

IN LIB. DE ANTIQVO IVRE
CIVIVM ROMANORVM,

CAROLI SIGONII

PRAEFATIO.

ERVM humanarum, BEATISSI-
ME PATER, magna varietas est,
incredibilis inconstantia. possumus
hoc tum omnibus in artibus, homi-
num ingenio, industriaq; partis, faci-
le notare, cum oriantur aliæ, aliæ ve-
ro occidant, quæq; modo floruerint, nunc obsole-
scant: tum maxime in uniuersa imperii, ac reip. ra-
tione animaduertere. Quæ enim homines ad homi-
num societatem conciliandam, perpetuoq; tuendam
excogitarunt, uix tamen ea satis non modo ad æter-
nitatem, verum etiam ad diuturnitatem firma hæc-
tenus inuenta sunt. Etenim ut corpora nostra cerni-
mus alia externa ferri impulsione, ictuque peruer-
ti, alia intestina humorum dissensione interire, pauca
quædam naturali confecta senio contabescere: sic ci-
uitates partim hostilibus armis afflictas, partim dome-
stico seditionis morbo, quasi occulto quodam vene-
no, ante senectutis maturitatem consumptas licet in-
tueri. Quod aliarum rerump. non obscure, clarissi-
me uero Atheniensium, & Romanorum, florentissi-
marum quondam ciuitatum, exempla testantur. quo-
rum illis Philippi, atque Alexandri, his Cæsaris, at-

a 2 que

*etuf popu Cro
ni Jufon*

*etuf be nefe
eu magna
pēta requiri
ca*

que Augusti inimica potentia, utrisque intestina per-
ditæ cuiusdam luxuriæ, atque avaritiæ uis, ne diu-
tius, possessam per tot sæcula, libertatem retinerent,
impedimento fuerunt. Quod autem multo etiam mi-
serabilius, atque acerbius est, non uetus modo Ro-
mani imperii ius, quod antiqua urbis, ac ciuitatis ma-
iestate continebatur, sed eiusdem etiam memoria, no-
bilissimis annalium monumentis impressa, fere om-
nis intercidit, ita ut neque iura, neque leges, neque
instituta, neque omnino ulla antiquæ reip. forma iam
superfit. Accedit, quòd diuersa naturæ conditio per
eosdem homines ea commodè instaurari non permit-
tit. Vt enim non ab iisdem & imperium partum est, &
imperii memoria litteris consecrata, sic nec per eof-
dem simul & uetera imperii iura commodè restitui, &
eorum cognitio litterarum ope reuocari uidetur pos-
se. ad eam enim rem uirtus, ac sapientia, ad hanc stu-
dii quædam assiduitas, perpetuæque opera, ac diligen-
tia requiritur. Itaque qui obsoletam prope antiqui-
tatum Romanarum notitiam hodie renouare conen-
tur, fortasse multi, qui de uetere ciuitatis iure, atque
imperio retinendo cogitent, præter eos, quibus hæc
est honestissima cura ab immortalī Deo commissa,
nulli certe reperiuntur. Quod quidem ad munus cum
Vestra paulo ante Sanctitas summa cū omnium gen-
tium, ac populorum approbatione, Dei que præci-
pue nutu delecta sit, incredibile est, quantum ego
præter ceteros inde uoluptatis acceperim. alios enim
Christianæ religionis incolumitas, alios Italiæ, quæ
ambæ summum in discrimen adductæ uidebantur, so-
licitos habebant: me uero & ea cum aliis grauissima
cura tangebat, & litterarum præterea, quas iam pri-
dem

dem negligi, atque contemni in Italia coeptas esse constabat, non levis quædam cum paucis aliquot bonis uiris cogitatio commouebat. Quamobrem cum Christianis omnibus, atque Italiæ uniuersæ, tum iis præcipue, qui de antiqua litterarum laude solliciti sunt, etiam, atque etiam gratulor, quòd is, quem optabamus, ac uotis à Deo perpetuis poscebamus, & salutis auctorem, & dignitatis defensorem, & omnis antiquitatis instauratorem, nobis sit tandem singulari eiusdem Dei benignitate concessus. Atque huius quidem reliquas præclari muneris partes Vestræ Sanctitati ita curæ & esse, & fore intelligo, ut cum ex iis fundamentis, quæ iacta iam audiuntur, opinionem superet omnium, eandem antiquorum etiam studiorum neglectum antea patrocinium suscepturam esse, facile sperare possimus. Id quod quanquam mihi in primis, in sapientiam eius admirabilem intuenti, plane persuasum sit, tantus tamen huius erga optimas artes beneficii meus amor est, tantumque studium, ut admonitores quosdam, minime illos quidem necessarios, attamen, ut opinor, in tempore, ad Vestram Sanctitatem mittere ausus sim. Hi sunt libri duo, his mensibus a me de antiquo ciuium R. iure conscripti. nisi autem, non ut eam erudiant, (quid enim tantam latere sapientiam possit?) sed ut maioribus occupatam curis modeste interdum appellent, ut latinis litteris, in quibus nunc unis uetusti Romani imperii sita maiestas omnis est, amissam dignitatem restituat. quandoquidem honestissimarum actionum, & pulcherrimorum institutorum monumenta, quæ nobis non ad cognoscendum solum iucundissima, sed ad imitandum etiam utilissima uidebantur, uel temporum

caroli si ponijla
Bel -

magni ex t. p.
studia. C. p.
erga optima
ad res

si ponijla
Bel

que Augusti inimica potentia, utrisque intestina per-
ditæ cuiusdam luxuriæ, atque auaritiæ uis, ne diu-
tius, possessam per tot sæcula, libertatem retinerent,
impedimento fuerunt. Quod autem multo etiam mi-
serabilius, atque acerbius est, non uetus modo Ro-
mani imperii ius, quod antiqua urbis, ac ciuitatis ma-
iestate continebatur, sed eiusdem etiam memoria, no-
bilissimis annalium monumentis impressa, fere om-
nis intercidit, ita ut neque iura, neque leges, neque
instituta, neque omnino ulla antiquæ reip. forma iam
superfit. Accedit, quòd diuersa naturæ conditio per
eosdem homines ea commodè instaurari non permit-
tit. Vt enim non ab iisdem & imperium partum est, &
imperii memoria litteris consecrata, sic nec per eor-
dem simul & uetera imperii iura commodè restitui, &
eorum cognitio litterarum ope reuocari uidetur pos-
se. ad eam enim rem uirtus, ac sapientia, ad hanc stu-
dii quædam assiduitas, perpetuaque opera, ac diligen-
tia requiritur. Itaque qui obsoletam prope antiqui-
tatum Romanarum notitiam hodie renouare conen-
tur, fortasse multi, qui de uetere ciuitatis iure, atque
imperio retinendo cogitent, præter eos, quibus hæc
est honestissima cura ab immortalī Deo commissā,
nulli certe reperiuntur. Quod quidem ad munus cum
Vestra paulo ante Sanctitas summa cū omnium gen-
tium, ac populorum approbatione, Dei que præci-
pue nutu delecta sit, incredibile est, quantum ego
præter ceteros inde uoluptatis acceperim. alios enim
Christianæ religionis incolumitas, alios Italiæ, quæ
ambæ summum in discrimen adductæ uidebantur, so-
licitos habebant: me uero & ea cum aliis grauissima
cura tangebāt, & litterarum præterea, quas iam pri-
dem

*et huiusmodi
in iure*

*huiusmodi
in magna
petra requiri*

dem negligi, atque contemni in Italia coeptas esse constabat, non levis quædam cum paucis aliquot bonis uiris cogitatio commouebat. Quamobrem cum Christianis omnibus, atque Italiæ uniuersæ, tum iis præcipue, qui de antiqua litterarum laude solliciti sunt, etiam, atque etiam gratulor, quòd is, quem optabamus, ac uotis à Deo perpetuis poscebamur, & salutis auctorem, & dignitatis defensorem, & omnis antiquitatis instauratorem, nobis sit tandem singulari eiusdem Dei benignitate concessus. Atque huius quidem reliquas præclari muneris partes Vestræ Sanctitati ita curæ & esse, & fore intelligo, ut cum ex iis fundamentis, quæ iacta iam audiuntur, opinionem superet omnium, eandem antiquorum etiam studiorum neglectum antea patrocinium suscepturam esse, facile sperare possimus. Id quod quanquam mihi in primis, in sapientiam eius admirabilem intuenti, plane persuasum sit, tantus tamen huius erga optimas artes beneficii meus amor est, tantumque studium, ut admonitores quosdam, minime illos quidem necessarios, attamen, ut opinor, in tempore, ad Vestram Sanctitatem mittere ausus sim. Hi sunt libri duo, his mensibus a me de antiquo ciuium R. iure conscripti. misi autem, non ut eam erudiant, (quid enim tantam latere sapientiam possit?) sed ut maioribus occupatam curis modeste interdum appellent, ut latinis litteris, in quibus nunc unis uetusti Romani imperii sita maiestas omnis est, amissam dignitatem restituat. quandoquidem honestissimarum actionum, & pulcherrimorum institutorum monumenta, quæ nobis non ad cognoscendum solum iucundissima, sed ad imitandum etiam utilissima uidebantur, uel temporum

*caroli si ponila
- bel -*

*magnæ ex r. i. p.
studia. C. si
erga optima
ad res*

si ponit bel

que Augusti inimica potentia, utrisque intestina per-
ditæ cuiusdam luxuriæ, atque auaritiæ uis, ne diu-
tius, possessam per tot sæcula, libertatem retinerent,
impedimento fuerunt. Quod autem multo etiam mi-
serabilius, atque acerbius est, non uetus modo Ro-
mani imperii ius, quod antiqua urbis, ac ciuitatis ma-
iestate continebatur, sed eiusdem etiam memoria, no-
bilissimis annalium monumentis impressa, fere om-
nis intercidit, ita ut neque iura, neque leges, neque
instituta, neque omnino ulla antiquæ reip. forma iam
superfit. Accedit, quòd diuersa naturæ conditio per
eosdem homines ea commode instaurari non permit-
tit. Vt enim non ab iisdem & imperium partum est, &
imperii memoria litteris consecrata, sic nec per eos-
dem simul & uetera imperii iura commode restitui, &
eorum cognitio litterarum ope reuocari uidetur pos-
se. ad eam enim rem uirtus, ac sapientia, ad hanc stu-
dii quædam assiduitas, perpetuæque opera, ac diligen-
tia requiritur. Itaque qui obsoletam prope antiqui-
tatum Romanarum notitiam hodie renouare conen-
tur, fortasse multi, qui de uetere ciuitatis iure, atque
imperio retinendo cogitent, præter eos, quibus hæc
est honestissima cura ab immortalis Deo commissæ,
nulli certe reperiuntur. Quod quidem ad munus cum
Vestra paulo ante Sanctitas summa cū omnium gen-
tium, ac populorum approbatione, Dei que præci-
pue nutu delecta sit, incredibile est, quantum ego
præter ceteros inde uoluptatis acceperim. alios enim
Christianæ religionis incolumitas, alios Italiæ, quæ
ambæ summum in discrimen adductæ uidebantur, so-
licitos habebant: me uero & ea cum aliis grauissima
cura tangebat, & litterarum præterea, quas iam pri-
dem

*et huiusmodi
in iura*

*et huiusmodi
in iura*

dem negligi, atque contemni in Italia coeptas esse constabat, non levis quædam cum paucis aliquot bonis uiris cogitatio commouebat. Quamobrem cum Christianis omnibus, atque Italiæ uniuersæ, tum iis præcipue, qui de antiqua litterarum laude solliciti sunt, etiam, atque etiam gratulor, quòd is, quem optabamus, ac uotis à Deo perpetuis poscebamus, & salutis auctorem, & dignitatis defensorem, & omnis antiquitatis instauratorem, nobis sit tandem singulari eiusdem Dei benignitate concessus. Atque huius quidem reliquas præclari muneris partes Vestræ Sanctitati ita curæ & esse, & fore intelligo, ut cum ex iis fundamentis, quæ iacta iam audiuntur, opinionem superet omnium, eandem antiquorum etiam studiorum neglectum antea patrocinium suscepturam esse, facile sperare possimus. Id quod quanquam mihi in primis, in sapientiam eius admirabilem intuenti, plane persuasum sit, tantus tamen huius erga optimas artes beneficii meus amor est, tantumque studium, ut admonitores quosdam, minime illos quidem necessarios, attamen, ut opinor, in tempore, ad Vestram Sanctitatem mittere ausus sim. Hi sunt libri duo, his mensibus a me de antiquo ciuium R. iure conscripti. nisi autem, non ut eam erudiant, (quid enim tantam latere sapientiam possit?) sed ut maioribus occupatam curis modeste interdum appellent, ut latinis litteris, in quibus nunc unis uetusti Romani imperii sita maiestas omnis est, amissam dignitatem restituat. quandoquidem honestissimarum actionum, & pulcherrimorum institutorum monumenta, quæ nobis non ad cognoscendum solum iucundissima, sed ad imitandum etiam utilissima uidebantur, uel temporum

caro l. si ponila
del -

magnæ ex trip
quid d. C. si
ergo op. si
ad res -

si ponit d. C.

rum iniuria fregit, uel hominum inertia labefecit.
Quæ quidem licet ea fortunæ conditione sint, uix ut
ope humana refarciri uideatur posse, fit tamen, nescio
quomodo, ut sperem, cum Vestra non iam humana,
sed plane diuina auctoritas, quasi propitium numen
aliquod, ad hanc se laudem penitus adiunxerit, fore,
ut hæc breui in antiquum statum, & splendorem cum
summa urbis Romæ, ac totius Italiæ dignitate restitu-
ta uideamus. Quam fore Sanctitati Vestræ curam an-
tiquissimam, cum graues, & illustres superioris eius
uitæ actiones, tum hæc noua in maximo Ecclesiæ
Dei sacerdotio insignia ad omnem laudem nuper ini-
ta consilia non dubie pollicentur. Quæ Deum Opt.
Max. bonis omnibus consentientibus, precor, ut ad
totius Christianæ reip. salutem, fortunare in perpe-
tuum uelit.

CAROLI SIGONII

DE ANTIQVO IVRE CIVIVM

ROM. LIBRI PRIMI

CAPITA XXII.

De ciue Romano.	Cap. I.
De urbe, & agro Romano.	Cap. II.
De tribubus, & curiis.	Cap. III.
De classibus, & centuriis.	Cap. IIII.
De iis, qui ius ciuium Rom. constituerunt.	Cap. V.
De iure libertatis.	Cap. VI.
De iure gentilitatis.	Cap. VII.
De iure sacrorum.	Cap. VIII.
De iure connubiorum.	Cap. IX.
De iure patrio.	Cap. X.
De iure legitimi dominii.	Cap. XI.
De iure testamentorum.	Cap. XII.
De iure tutelarum.	Cap. XIII.
De iure census.	Cap. XIIII.
De iure militiae.	Cap. XV.
De iure tributorum, & uestigalium.	Cap. XVI.
De iure suffragiorum.	Cap. XVII.
De iure honorum.	Cap. XVIII.
De sacerdotiis.	Cap. XIX.
De magistratibus.	Cap. XX.
De imperiis.	Cap. XXI.
De triumphis.	Cap. XXII.

Eiusdem

EIVSDEM LIBRI

ARGVMENTVM.

His libris consilium est, de iure ciuium Romanorum, quod libera potissimum floruit rep. disputare. Disputatio uero in duos libros conlata est. quorum altero definitionem ciuis Romani inuestigat, ac tradit, altero tripartitam ciuium R. diuisionem affert, ac persequitur. Et quoniam ciuis pars est ciuitas, ciuitatis uero descriptio resp. dicitur. rerump. autem genera multa traduntur, propterea primum, quod genus Romanæ reip. fuerit, quærit. ubi uero multas eius formas ex creberrimis ciuitatis mutationibus inuenit, cuius potissimum temporis remp. & quem in primis Romæ ciuem ex tam multis se informatum, ac descriptum esse profiteatur, ostendit. Vnde ciuem Romanum, qui quidem optimo iure ciuis sit, definiendum esse confirmat, hominem liberum, urbis, agri ue Romani incolam, qui tribum cum honorum petitione sit consequutus. qua disputatione perfecta, partes ipsius definitionis declarare aggreditur. Quo fit, ut primum, quid sit urbs Romana, et quot modis dicatur, quid ager Romanus, & quot modis accipiatur, exponat, ac fines utriusq; diligentissime inuestiget, deinde ad maximâ tribuum quæstionem descendat. quo loco quid sit tribus, quot modis dicatur, a quo instituta, a quibus addita, quot in genera distributa fuerint, quæ iura obtinuerint, docet. et quoniam primarum tribuum partes fuerunt curiæ, classes uero ad tribuum, ut centuriæ ad classium diuisionem pertinere, ciuis autem optimo iure nemo olim fuit, qui non tribum, curiam, classem, & centuriam obtinuerit, de curijs etiam, & classibus, & centurijs, eadem ratione disputandi seruata, breuiter differit. Vbi uero ciues omnes intra hos tribuum, classiumque quasi cancellos inclusit, tum iura ipsa tribuum, & classium exorditur. ita tamen ut ante, quibus quasi e fontibus hæc iura manarint, aperiat. eaque regijs legibus, XIII decemuirum tabulis, consularibus rogationibus, edictis prætorijs, plebiscitis, senatusconsultis, pontificum actionibus, iurisconsultorum formulis, more, & instituto maiorum contineri probet, atq; ex his reliquam omnem de iure ciuium Rom. disciplinam hauriendam esse demonstret. Iura autem hæc ita explicat, ut ea in duo genera digerat, unum, quod priuatam

uatam rationem attingit, alterum, quod publicam. priuatam, ut ius libertatis, gentilitatis, sacrorum, connubiorum, patrium, legitimi dominij, testamentorum, tutelarum, publicam, ut census, militiae, tributorum, & uectigalium, suffragiorum, & honorum. De libertate ita agit, ut non tam priuatam libertatem, quam publicam, cuiusmodi fuerit, ante oculos ponat. quinq; enim Romanae libertatis genera fuisse contendit, ut ciues Rom. in potestate domini ne essent constituti, ut regio imperio nullo obstricti, ut aduersus magistratum prouocationem haberent, ne a creditoribus neci possent, ut occultorum suffragiorum potestatem obtinerent. ad primum genus libertatis pertinent hae quaestiones: qui liberi fuerint, qui serui, qui ingenui, qui libertini. quae iura manumittendi serui, quae propriae tuendae libertatis extiterint. ex secundo intelligitur, ut Romani dominatu se regio liberarint, & quo studio semel parta libertatem defenderint. tertij sunt leges de prouocatione ad populum, leges sacrae de tribunicia potestate, leges de tergo, & capite ciuium Rom. quibus ne ciuem Rom. magistratui aut uerberare liceret, aut necare sancitum est. quarto leges continentur, ne quis aeris alieni causa a creditore duci in carcerem, atque in ergastulo haberi posset. quintum leges tabellariae complectuntur, quae tegendo suffragio Rom. libertatem stabilierunt. De iure gentilitatis ita differit, ut doceat, quid sit gentem habere, quae patriciae gentes fuerint, quae plebeiae, quae iura patricijs constituta sint, quae plebeiis, & ut de iure suo partim retinendo, partim augendo inter se patricij, ac plebei saepe contenderint. Sacra alia publica, alia priuata fuisse prodit. priuata uero, quae essent priuatarum familiarum propria ostendit, atque quid sibi de eo iure compertum sit, aperit. Iam quoniam ad propagandam ciuitatem omnino posteritate est opus, ea uero sine legitima uxore parari iure ciuili non potest, deinceps primum uniuersum ius uxorium, communicationem connubiorum, totamque ceremoniarum nuptialium rationem summatim perstringit, tum de liberis, ut more Romano essent in potestate parentum, & ut deficientibus proprijs filiis alieni adoptarentur, arrogarenturue, quidque in eo genere iuris proditum sit, narrat. His expeditis, quot modis suarum quisque fortunarum iure ciuili dominus esset, exquirat, eosque quia sex fuisse repperit, hereditatem, mancipium, usucapionem, in iure cessionem, auctionem, & sub corona emptionem, quod ius eorum de singulis florente reip. libertate, sancitum sit, planum facit. Postremo quoniam non solum quoad uiuimus, domini esse rerum nostrarum uolumus, sed post mortem eandem alijs etiam tradere auctoritatem cupimus, ut iure ciuili hoc factitatum sit, explicat. ubi de tribus antiquis testamentorum generibus scribit. atque hunc

eundem ordinem seruat etiam in tutelis, ut quoniam liberos nostros tutorum fidei, a quibus eorum res, qui ipsi per etatem non possunt, procurantur, libenter morituri committimus, quæ ipse de ratione antiquarum tutelarum obseruauerit, in medium proferat. atque ita totum ius Quiritium apud ueteres tantopere celebratum, absoluat. Inde uero de censu disputationem instituit. quo loco quid census esset, a quo institutus, quomodo celebratus, ostendit. & quoniam duas censum opportunitates maximas reip. attulisse comperit, unam ad deletum militem habendum, quodd iuniorum copiam indicauit, alteram ad tributum in bellum conferendum, quodd diuitiarum ciuiliū magnitudinem patefecit, propterea constituta census quæstione, deinceps de iure militiæ scribit, ac quid legio fuerit, ex quot, & quibus ciuibus, & quomodo conscripta sit, tradit. inde de sacramento militari, & ceteris rei militaris institutis, ac legibus, in primisque de uacationibus, de præmijs, & animaduersionibus militaribus singulis agit. Eademque ratione ciuiliū tributorum, & uectigalium genera exequitur, ut quando tributa imperata, quando remissa, quando uectigalia instituta, quando sublata sint, quærat. & tria propterea fuisse Romæ æraria annalium ueterum auctoritate confirmet. Cumque nihil aliud restet, nisi, ut de suffragijs demum, atque honoribus agat, suffragiorum rationem ita proponit, ut breuiter de tribus comitiūrum generibus quid alij bene, quid secus senserint, & qui ciues suffragiorum iura habuerint, qui non habuerint, & qua ratione, demonstrat. honores uero ciuiles, in quibus optimum ius ciuitatis, uel Aristotele teste, ab initio posuit, in quattuor partes distribuit, sacerdotia, magistratus, imperia, & triumphos. ex quibus sacerdotia ita enumerat, ut ex ea oratione quæ patriciorum propria, quæ plebeiorum, quæ utrisque communia fuerint, & quomodo delata sint, facile appareat. magistratus uero uim in iudicio, et auspicio positam esse ait, ac quantum in utraque earum uocum ponderis sit, aperit. qua disputatione absoluta, tum quemadmodum singulis magistratibus reip. opus fuerit, ac quos patricij plebeijs concesserint, quos sibi reseruarint, ostendit. inde quid Imperium fuerit, & ut magistratibus, ac priuatis, & quibus, & quot comitijs mandatum sit, narrat. ut cum triumphus solus ex honoribus, de quo disputet, relinquatur, exposita solemnī triumphantium pompa, iura ipsa triumphandi, atque eius concedendi honoris instituta singula persequatur, ac definitionem ciuis Rom. ab initio propositam, ut iam satis confirmatam, ac certam concludat.

SECUNDI LIBRI

CAPITULA XXI.

De ordinibus ciuium Romanorum .	Cap. I.
De senatoribus .	Cap. II.
De equitibus Romanis .	Cap. III.
De publicanis .	Cap. IIII.
De plebe Romana .	Cap. V.
De plebe rustica .	Cap. VI.
De plebe urbana .	Cap. VII.
De tribunis ærariis .	Cap. VIII.
De scribis .	Cap. IX.
De mercatoribus , & negotiatoribus .	Cap. X.
De argentariis , & fœneratoribus .	Cap. XI.
De opificibus , & artificibus .	Cap. XII.
De turba forensi .	Cap. XIII.
De libertinis .	Cap. XIII.
De apparitoribus magistratuum .	Cap. XV.
De notis ordinum .	Cap. XVI.
De iure ordinum .	Cap. XVII.
De iudiciis ordinum .	Cap. XVIII.
De spectaculis ordinum .	Cap. XIX.
De nobiles , nouis , & ignobilibus .	Cap. XX.
De optimatibus , & popularibus .	Cap. XXI.

E I V S D E M L I B R I

A R G V M E N T V M .

In hoc libro ciues omnes, quos superiore definitione cõ-
 plexus erat, in tres partes describit. quarum in pri-
 ma ordines collocat, in altera nobiles, et ignobiles,
 in tertia optimates, & populares. Ordines treis
 esse probat, senatorium, equestrem, plebem. De se-
 natoribus, & equitibus ita agit, ut a quibus initia,
 atque incrementa acceperint, quàm multi fuerint,
 in quot genera dissipati, ex quibus, & a quibus, et qua ratione lecti fue-
 rint, quæ insignia gesserint, explicet. et quoniam equites multi publicani
 fuerunt, idest tributa, et uectigalia publica suo periculo exigenda redeme-
 runt, agit inde de publicanis, qui sint, & quomodo uectigalia conduxerint,
 quemadmodum, & per quos exercuerint. quos motus in urbe hoc
 nomine aliquando excitarint, & ut a senatu equestrem ordinem abalie-
 narint. Tertium inde ordinem, qui plebs Romana dicitur, in partes duas
 diuidit, rusticam plebem, & urbanam. rusticam quæ fuerit, & qua-
 lis, ubi exposuit, urbanæ partes exequitur, tribunos ærarios, scribas,
 mercatores, & negotiatores, argentarios, & fœneratores, opifices, et
 artifices, turbam forensem, libertinos, & magistratuum apparitores.
 atque de singulis, qui, quales, a quibus instituti, quo iure donati fuerint,
 tradit. His autem ordinum partibus constitutis, deinceps quemadmodum
 singuli ordines a censoribus, quorum notioni erant subiecti, infamia no-
 tarentur, ostendit. Inde iura ordinum aggreditur, quæ quoniam in iudi-
 candi, & spectandi potestate potissimum posita esse inuenit, propterea
 utranq; antiquitatem sibi explanandam suscipit. de iudicijs autem plu-
 ribus uerbis agit, & quid fuerint, quot in genera partita fuerint, qui
 publica, qui priuata exercuerint, ut indices a magistratibus dati, ex quo
 ordine lecti sint, quos Romæ motus propterea conciuerint, docet. Qui-
 bus rebus constitutis, ad alteram ciuium diuisionem descendit, nobilium,
 nouorum, & ignobilium. atque quid more Romano nobilitas, quid no-
 nitas, quid ignobilitas fuerit, aperit. & quoniam nobilitatem ab ima-
 ginibus proficisci inuenit, de usu etiã antiquo imaginum breuiter disserit.
 extrema uero diuisione ciues omnes, qui propter partium in rep. studia se
 aut optimates esse uoluerunt, aut populares, cõplectitur, et quid utrique
 sint, et quomodo Remp. Romanam tandem peruerterint, deleuerintque,
 ostendit. atque ita huic de iure ciuium Rom. disputationi sinem imponit.

CAROLI SIGONII

DE ANTIQVO IVRE CIVIVM

ROM. LIBER I.

De ciue Romano. Cap. I.

OMANAE ciuitatis, quàm nobilis, tam obscura cognitio est; quippe quæ ne apud antiquissimos quidem illos, quorum tempora singulari quadam uirtute, ac studio prope incredibili honestissimarum artium floruerunt, satis certa, atque explorata fuerit. Nobis autem eò difficilius, atque obscurior existimanda est, quò longiori non sæculorum modo, sed ingeniorum etiam intervallo ab illorum laude præstantissima absumus; & quòd quæ illi de re tanta memoria prædiderunt, ea aut nullo modo ad nos, aut certe multis in locis manca adeo peruenerunt, ut cum nonnullam eorum temporum suscipere cogitationem uelimus, non tam uehementer de ueterum nobis, quæ apparent, monumentorum reliquiis colligendis elaborandum, quàm de iis, quæ interciderunt, dolenter conquerendum esse uideatur. Quare si quo in loco nobis in eorum uefugiis pulcherrimis insistentibus, dum antiquissima illius iura quærimus, labi forte contigerit, id non nostræ magis imbecillitati, qui tantas difficultates uix nostra superare industria, ac diligentia possumus, quàm aut illorum negligentia, quæ multis in rebus iusto grauior extitit, aut temporum insolentia, quæ in nostra studia multo, quàm oportuit, iniuriosius insultauit, tribui oportere censemus. Sed ad rem aggrediamur.

Placet Aristoteli, auctori omnis grauissimæ quæstionis locupletissimo, omnem, quæ instituitur de ciue, & ciuitate disputationem a rep. cuius illa est ciuitas, oportere deduci. scite illud quidem, & probe. Etenim si ciuis pars est eius societatis, quæ ciuitas appellatur, ciuitatis autem descriptio quadam respub. existimatur, profecto cum omnis de ciue oratio ad reip. quæstionem est referenda, tum uero reip. eius, cuius potissimum ciuem quærimus, nobis ante est ratio cognoscenda. Qui autem hæcenus præcepta nobis de rep. reliquerunt, si sere in

eo uniuersi consentiunt, ut tres rectas esse resp. statuunt, & tres contra deprauatas. In bonis regem numerant, optimates, & populum; in uitiosis tyrannum, paucorum factionem, & plebem. bonas autem uocant respublicas, cum siue a rege, siue ab optimatibus, siue a populo bene, ac iuste, atque ad totius ciuitatis utilitatem accomodate res ipsa publica administratur; prauas uero, in quibus siue tyranni, siue paucorum, siue plebis libidine, atque utilitate omnia diriguntur. Itaq. recte tyrannum regi, paucorum factionem optimatibus, plebem populo opposuerunt, quod unus uni, pauci paucis, multi multis ita aduersentur, ut ipsi inter se non de re leuissima, sed de totius reip. sine dissentiant. Vt autem rectas illas, quas dixi, uocant, sic quæ ex illis rectis esset temperata, atque confusa, multi optimam esse arbitrati sunt. Cui opinioni Cicero etiam in libris de rep. est assensus, cum se ueterem illam Romanam remp. quam propter temperationem optimam iudicauit, legibus, & institutis informatum esse professus est. Quibus ex rebus satis intelligi potest, ut non unum perpetuo fuit Romanæ reip. genus, sic nec unam ciuium Rom. rationem extitisse. Etenim, cum complector animo, nunc unum, modo paucos, plerumque multos Romæ rerum potitos, eosque modo publica, plerumque priuata utilitate omnia esse metitos inuenio. Primum enim reges remp. tenuerunt, tum tyrannus: quo urbe pulso paucorum patriciorum inuasit factio. qui cum in plebem omni honorum aditu interdicto, impotentius dominarentur, eandem eò deduxerunt, ut non ante seditionibus in urbe agitandis conquieuerit, quam & ipsa in partem magistratum, & totius reip. uenerit. Tum uero inducta est illa, quam Scipio apud Ciceronem laudibus in cælum extulit, reip. temperatio. qua deinde per Gracchos tribunos pl. tentata, per reliquos omnino labefactata, ad plebem summa reip. recidit. cuius tandem opibus fretus C. Cæsar perditum unius dominatum inuadere non dubitauit. Ex quo fit, ut uarias reip. formas uaria etiam ciuium genera sint consequuta. Etenim, quod scribit Aristoteles, in quibus subiectæ res ita differunt, ut hæc sit prima, illa secunda, alia tertia, in iis aut nihil omnino, quatenus tales sunt, aut certe uix aliquid reperiri commune potest. respublicas autem inter se differre, & perditas bonis esse posteriores uidemus. Quanquam autem Rom. reip. status sæpe mutatus est, nunquam tamen nisi

duas

dua
aut
eni
fic
in i
del
Qu
loc
in c
ro
no
din
spu
rep
ali
mi
rir
tir
acc
fui
ue
ge
ru
tu
gi
m
fo
tu
ti
oj
na
m
ti
nu
ni
co
q
R
fu

duas mihi formas ipsa habuisse ciuitas uidetur, unam, cū unius, aut paucorum, alteram, cum multorum in potestate res fuit. Vt enim regibus, & patriciis dominantibus plebs honoribus caruit, sic iisdem facile, rerum potiente populo, abundauit. Itaque ut in illis rebus publicis opifices, & sellularii ciuiū e numero excluderentur, sic in his optimum etiam ius ciuitatis assequerentur. Quocirca nos, qui ciuem Rom. qui optimo iure ciuis sit, hoc loco quærimus, primam illam uel regum uel patriciorum temp. in ciuis Rom. definitione inuestiganda relinquemus, adeam uero, quæ æquatis cum plebe maxime post bellum Tarentinum honoribus, est inducta, nec post, nisi imperatoribus omnia ex libidine administrantibus, commutata, omnem nostram hanc disputationem accommodabimus. Quod igitur in libris suis de rep. præclare scripsit Aristoteles, ciuium alios aliqua ex parte, alios omnino ciues esse, id in rep. etiam Romanorum uerissimum esse deprehenditur. Nam cum uaria ciuium Rom. iura fuerint, qui omnia obtinuerunt, ii optima, qui aliquot, ii non optima lege ciues Rom. fuerunt. Mihi uero in hanc quæstionem accuratius intuenti, qui ciuis Rom. præclarum hoc nomen usurparunt, liberi homines uidentur fuisse, qui urbem, agrumue Romanum inhabitarent. ex quibus is mihi demum optima lege ciuis Rom. uidetur, qui domicilium, qui tribum, qui honorum potestatem sit adeptus. Nam qui ciuem Rom. domicilio tantum, aut tribu, aut honore definiunt, quanquam alius alio magis, tamen nemo huic quæstioni cumulate satisfacit. is enim de mum optima lege ciuis Rom. iudicatur, qui non domicilium solum, sed tribum etiam, & honorum petitionem est consecutus. domicilium enim etiam inquilini, & tribum libertini obtinuerunt. quorum tamen illi nullum ius ciuitatis, hi uero non optimum habuerunt. libertinis enim quanquam tribus urbanae, non tamen honores ullo tempore patuerunt. Qui autem e municipiis fuerunt, quanquam tribum, atque honorum petitionem sunt adepti, tamen quia domicilio caruerunt, non ingenui ciues Rom. sic enim hos appellat in Bruto Cicero, sed municipes, nisi quando Romæ fortunarum suarum domicilium collocassent, nominati sunt. ut M. Porcius Cato Tusculanus quandiu fuit Tusculi, municeps fuit, idest non ingenuus ciuis Rom. sed ciuitate Rom. donatus; ubi uero Romam cum rebus suis commigrauit, ciuis Romanus. Quod idem de auo M. Ci-

ceronis est iudicandum. ille enim municeps fuit Arpinas. hic
ciuis Rom. quod ille in municipio uiuere maluerit, quàm Ro-
mæ. unde uox illa extitit Scauri consulis, cuius ipse Cicero in li-
bris de legibus meminuit: Vtinam, M. Cicero, iusto animo, atque
uirtute in summa rep. nobiscum uersari, quàm in municipali
maluisses. Huic autem definitioni eò libentius assentimus,
quod ne ab Aristotelis quidem definitione ciuis tradita longe
recedit. Vt enim ille ciuem plenum, & perfectum honorum gerè-
dorum potestate descripsit, sic nos eundem domicilio, tribu,
& honoribus definimus. Ad ciuitatis autem optimum ius domi-
cilium maxime pertinere, docuit omnis huius iuris auctor, &
conditor Romulus, ac deinceps reliqui reges, atque exactis re-
gibus populus Romanus: qui, quos ciues fecerunt, omnes Ro-
mam transfulerunt, atque in tribus, &, quod probabile conie-
ctura est, in curias descripserunt. In eo uero iure communican-
do hanc rationem sequuti sunt, ut ciuitatem dederint, aut op-
pidanis singulis, aut uniuerfis. singulis, ut Hosto Hostilio Me-
dullino Romulus, ut Lucumoni Tarquinio Tarquiniensi Ancus,
ut Ser. Tullio Ocriculano Priscus, qui omnes singulis homini-
bus, quibus uoluerunt, iura ciuitatis impertierunt. anno ue-
ro post reges exactos sexto Ap. Claudio Sabino, neque ita mul-
to post Octauo Mamilio Tusculano consulum rogatione popu-
lus. Vniuerfis, ut Antemnatis, Camerinis, Crustumis,
Sabinis Romulus, quibus ciuitatem ita dedit, ut, quod scri-
ptum apud Dionysium est, qui tum Romam ex oppidis suis com-
migrare uellent, ii omnes in tribus descripti ciuitatis Rom. iu-
ra omnia possiderent; qui domi in patria remanerent, ii nullum
ius Rom. ciuitatis haberent. atque hi quidem non municipes,
sed ciues Rom. dicti sunt. ex his autem populis Romanus popu-
lus erat conflatus. siquidem Albanorum tria millia, aut certe
paulo amplius Romulo ad urbem condendam affuisse tradit cum
Plutarcho Dionysius, quos ille Ramnenses uocauit. reliqua
omnis turba peregrinorum fuit, quos ille suscepit in ciuitatem,
Tatiensium, & Lucerum, sed hi nunquam municipes, semper ci-
ues Rom. uocati sunt. De quibus sic locutum esse uideo in Bal-
bi defensione Tullium: Illud uero sine dubitatione maxime no-
strum fundauit imperium, & populi Rom. nomen auxit, quod
princeps ille creator urbis Romulus fœdere Sabino docuit, etiam
hostibus recipiendis augeri hanc ciuitatem oportere, cuius au-
toritate,

Autoritate, & exemplo nunquam est intermissa a maioribus nostris largitio, & communicatio ciuitatis. Post urbem autem a Gallis captam alio modo externo uniuerso populo communicari ciuitas cepta est. institutum est enim, ut, quotquot essent alii eius oppidi ciues, quotiescunque Romam uenissent, quanquā Romæ domicilium nullum haberent, eodem, quo ciues Rom. loco ducerentur. ii uero dum domi suæ manserunt, municipes, si quando Romam domicilium traduxerunt, ciues Rom. hoc tamen, aut illo municipio oriundi uocati sunt, ut Porcii quidem Tusculo, Coruncanii Camerio, Marii, & Tullii Arpino. Sed de municipibus in libro de iure Italiæ disseremus. Hoc uero idcirco in præsentia dictum est, ut intelligeretur, non tribum solum, & honorum petitionem, sed domicilium etiam ad ciuem Rom. ingenuum, cuius hoc in libro iura nobis quærenda proposuimus, pertinere. a quo domicilio cum multa alia commoda proficiuntur, tum maxime sacrorum, libertatis, dignitatis, urbis, fori, ludorum, festorumq. dierum. ad quæ amplectenda & retinenda populum Rom. Cicero in agraria actione est cohortatus, cum eum ab agris a Rullo trib. pl. accipiendis deterreret, ne in colonias deductus urbis Ro. domicilium, & tanta præterea commoda possideret. sic enim dixit: Vos Quirites retinete istam possessionem gratiæ, libertatis, suffragiorum, dignitatis, urbis, fori, ludorum, festorum dierum, ceterorum omnium commodorum. Si ergo ciuitatis Romanæ quasi fundamentum quoddam Romani domicilii largitio fuit, id uero non nisi in urbe, aut agro Romano patuit, profecto, si traditam ciuis Rom. definitionem confirmare uolumus, in qua domicilium, tribum, honoresque posuimus, primum de urbis, agriue Rom. finibus, tum de tribuum Rom. numero, & iure, postremo de honorum petitione nobis est differendum. qua disputatione perfecta, tum demum ad ciuium ipsorum genera distinguenda, & dissimilitudines demonstrandas descendemus. Quare, quod nunc instat, de urbe, agroq. Romano agamus.

De urbe, & agro Romano. Cap. II.

URBEM igitur appello testorum, ut ait Cicero, coniunctionem, locis, manuq. septam, delubris, & spatiis communibus distinctam, in qua cætus sit hominum, iuris consensu, & utilitatis

litatis communione sociatus. Romanam autem urbem intelligo, quicquid regionum, & collium pomœrio, & mœnibus Romanis includeretur. Pomœrium porrò quod fuerit, quanquam ita est in promptu, ut res expositione non egeat, tamen si Varro nis, & Liuii uerba protulero, planius etiam, atque illustrius erit. Varro quidem scribit in libris de lingua Latina hoc modo: Oppida condebant in Latio, Etrusco ritu, multa, idest iunctis bubus tauro, & uacca, interiore aratro circumagebant sulcum. hoc faciebant religionis causa die auspicato, ut fossa, & muro essent munita. terram, unde excalpserant, fossam uocabant, & introrsum factum murum. postea quòd fiebat orbis, urbs. principium, quod erat post murum, pomœrium dictum. eiusq. ambitu urbana auspicia finiuntur. cippi pomœrii stant circum Romanam. Liuius autem ita libro primo: Pomœrium uerbi uim solum intuentes postmœrium interpretantur esse. est autem magis circa mœnium locus, quem in condendis urbibus quondam Etrusci, quàm murum ducturi erant, certis circa terminis inaugurato consecrabant, ut neque interiore parte ædificia mœnibus continuarentur, quæ nunc uulgo etiam coniungunt. & extrinsecus puri aliquid ab humano cultu pateret soli. Hoc spatium, quod neque habitari, neque arari fas erat, non magis, quòd post murum, quàm murus post id, pomœrium Romani appellarunt. Hæc illi. Ego uero urbem Romanam iccirco pomœrio, & mœnibus circumscripsi, quia quanquam pomœrium urbis terminus quidam fuerit, tamen urbem ultra pomœrium etiam processisse accepi. Etenim, quod est apud Tacitum lib. xiiii. & Gellium, duodecimo, pomœrii proferendi ius nemini datum est, nisi qui agro de hostibus capto rem Romanam auxisset. Quod decus pauci sibi admodum uindicarunt, cum qui urbem muniuerint, atque uariis comprehensis collibus dilatarint, multo plures extiterint. Palatium enim Romulus, Tarpeium montem, qui postea Capitolinus appellatus est, T. Tatius, Cœlium siue Tullus, siue Ancus, siue Priscus, (hæc enim omnia feruntur) Esquilinum, & Viminalem, & auctore etiam Liuius, Quirinalem Ser. Tullius reges pomœrio incluserunt. Nam Tarpeium, & Cœlium Romulus, & Ianiculum, atque Auentinum Ancus muro cinxerant illi quidem, non tamen pomœrio comprehenderant. Sulla autem, & Cæsar dictatores, & Augustus Imp. quos omnes pomœrium protulisse auctor est idem cum Tacito Gellius, quas eo regiones amplexi

amplexi sint, parum certa memoria est. Illud autem dubitationem non habet, Auentinum, quem Ancus rex Latinis habitandum concesserat, non nisi post multa sæcula a Claudio Imp. pomerio esse inclusum, cum ante ab omnibus semper fuisset exclusus; nempe, quod, ut tradit ex Messallæ sententia Gellius, in eo Remus urbis condendæ causâ auspicatus auibus irritis habitis, a fratre in auspicio fuerit superatus. Ex quo efficitur, urbis terminos aliquanto latius patuisse, quàm pomeriî. Quanquam ne spatium quidem illud solum, quod est aut pomerio, aut moenibus circumscriptum, sed etiam suburbana ipsa continentia cum muris urbis ædificia, uno Romæ nomine uidentur esse communi sermonis consuetudine appellata. Hoc autem tradit satis, ut mihi uidetur, aperte Marcellus iuriconsultus*, his uerbis: Vrbs Roma est, quæ muro cingitur. Roma est etiam, qua continentia ædificia sunt. nam Romam non muro tenus existimari ex consuetudine quotidiana potest intelligi, cum dicamus, Romam nos ire, etiam si extra urbem habitemus. Quod idem ante etiam sensit Dionysius, cum de magnitudine urbis Romanæ differens lib. i v. ita scriptum reliquit: Ser. Tullius regum ultimus urbis ambitum dilatauit, duobus ad quinque collibus additis, auspica to, & re diuina rite perfectâ. longius autem non processit, religionibus, ut fama est, impeditus. ceterum omnia suburbana ædificia, quæ multa, ac magna sunt, nullo uallo munita, hostium incursionibus exposita sunt. quæ si quis oculis lustrans, magnitudinem inde urbis colligere uelit, necessario decipietur, neque certum habebit signum, unde urbis initium, finem ue perspiciere possit; adeo cum urbe coniunctus ager est, ac speciem in infinitum progredientis urbis intuentibus hominibus præbet. Sed de urbis Romanæ magnitudine, situque alii fortasse copiosius. nos his paucis contenti ad agrum Romanum describendum, si cut ab initio proposuimus, ueniamus.

Agrum autem Romanum proprie uocamus, quicquid montium, camporumque extra urbem Romanam ex omni parte sociorum fines attingeret. Vt autem non iidem semper urbis Romanæ terminifuerunt, sic nec huius agri eosdem fines extitisse statuendum est. Eosdem uero reges, qui urbis, agri etiam fines protulisse, ego facile existimauerim. nam de eo post Ser. Tullium regnantem aucto nihil comperti habeo. Principio quidem angustissimus fuit, adeo ut Pictor nescio quis scriptum reliquerit, agrum

*in l. vt Alfens. 8
ff. de verb. signi.*

agrum Romanum ætate Romuli arcus formam, cuius chorda esset Tiberis, reddidisse, egregie. Etenim ultra Tiberim in Etruria nullus erat, nec Latium uersus multum patebat. eundem tamen etiam Romulum trans Tiberim Romanum agrum prouexisse, inde apparet, quod Veientibus uictis, qui late trans Tiberim imperabant, agrum, qui septem pagi dicebatur, ademit. Quod idem ab Anco rege post factum indicat Liuius, cum scribit, Anco rege non urbem tantum creuisse, sed etiam agrum, finesq. Mœsia sylua Veientibus adempta usque ad mare imperium prolatum; itemq. Dionysius, cum ait, Politorium, & Ficanam, quæ, auctore Festo, uia Ostiensi ad duodecimum ab urbe miliarium fuit, priscorum Latinorum oppida, Romæ uicina, ab eodem esse deleta. Quin etiam de L. Tarquinio Prisco possumus aliquid suspicari, quem Apiolas, & Corniculum propinqua oppida Latinorum incendisse, & reip. fines propagasse auctor est cum Dionysio Valerius. Eutropius certe scribit, Priscum Sabinis uictis non parum agrorum urbis territorio adiunxisse. is autem ager trans Anienem fuit, quem Liuius credo intellexit, cum scripsit, Collatiam, & quicquid citra Collatiam agri, Sabinis fuisse ademptum. Qui autem ex regibus ultimus pomœrium terminauit, eundem agro etiam modum imposuisse arbitror. siquidem Veientes, Carites, & Tarquinienfes Etruscos finitimos agro ab eo multatos, atque eo nouos ciues donatos apud Dionysium inuenio. Illud autem sine dubitatione confirmauerim, agrum Rom. in multas partes, quas pagos nominauit, Ser. Tullium diuisisse. Verum, siue Tullius, siue Romulus, siue cuius regum alius agrum hunc circumscripserit, satis constar, cum non late admodum patuisse. Strabo quidem regnante Romulo intra quintum, aut sextum lapidem a Latio, locum Festos nomine, tanquam terminum Romani, qui tum erat, agri monstratum ait, ac sacerdotes ibi, & aliis plerisque in locis, ut in finibus eodem die sacrificium fecisse, quod Ambaruale diceretur. Qui si postea ab ea parte accessione aliquid accepit, certe non ultra Tiburtinum, Gabinum, Tusculanum, Lanuuium, Ardeatem, & Ostiensem agrum pertinuit. Nam trans Anienem, Sabinos uersus, Fidenatem, Antemnatem, & Collatinum attigit. trans Tiberim uero Veientem, & Caritem usque ad mare. Eundem autem uel Romuli temporibus a mari fuisse plurimum scribit Festus, cum ait: Petusculum Palati dicta est ea regio urbis, quam Romulus obuersam

fam posuit ea parte, qua erat plurimum Romani agri ad mare uersus, & qua mollissime adibatur urbs, cū Etruscorum agrum a Romano Tiberis discluderet, ceteræ uicinæ ciuitates colles aliquos haberent oppositos. Proximus autem ager cis Anienem fuit Tiburtinus, post Tiburtinum Gabinus. quāquam Gabii Tibure ab urbe Roma uia dimidio propius abfuerunt, nimirum citra Præneste, in uia ipsa Prænestina, procul ab urbe stadiis, ut inquit Dionysius, centum. de quo loquutus est etiam Varro, cum de generibus agrorum disputauit, his uerbis: Vt nostri augures publici dixerunt, agrorum sunt genera quinque, Romanus, Gabinus, Peregrinus, Hosticus, Incertus. Romanus dictus, unde Roma, ab Romulo. Gabinus autem ab oppido Gabiis. Peregrinus ager pacatus, qui extra Romanum, & Gabinū, quod uno modo in his feruntur auspicia, dictus peregrinus a pergendo, idest progrediendo. eò enim ex Romano agro primum progrediebantur. quocirca Gabinus, siue peregrinus secundum hos auspicia habent singularia. ab reliquo discretus hosticus, dictus ab hostibus. Incertus is ager, qui de his quattuor qui sit ignoratur. Hæc ille. Ceterum Gabinum agrum Romanus is uidetur contigisse, qui Pupinia dictus est, octo millia passuum ab urbe distans. quod ostendit Liuius, cum Annibalem ex Gabino agro in Pupiniam ait descendisse. Gabinum porro agrū sequitur Tusculanus, Tusculanum Albanus, quos & ipsos Romano adhæsisse agro ostendit Strabo, cum ait: Post Tusculana iuga est mons Albanus, cui subest planities. deinde campi sunt, qui partim Romam, & eius suburbia attingunt, partim ad mare pertinent. Albanus autem cum Romano coniungebatur ad eum locum, qui fossæ Clæliæ dicebantur, quinque millia passuum ab urbe, unde Albani bello Albano, & Coriolanus bello Volsco in agrum Romanum fecisse impressionem dicuntur. Romanū autem agrum haud ita multo latius patuisse, indicant oppida, quæ ab ea parte suis etiam temporibus urbi uicina Cicero nominat, ut in agraria Lanicos, Fidenas, Collatiam, Lanuium, Ariciam, Tusculum; & in Planciana Gabios, Bonillas, & Lanicos, quibus e municipiis uix, qui carnē Latinis peterent, tum inuentos fuisse ait. Quin etiam hoc esse causæ puto, cur Latini, cum urbe exire a consulibus iuebantur, quinque millia passuum ab urbe abesse iuberentur. quod hoc minimum intervallo a Latino Romanus ager seiungeretur. Inde uero erat ager Solonius, Ardeas,

Ostien-

B

Ostien-

Ostiensis. quorum agrorum meminit Liuius bello Latino secundo, cum ait, Antiates in agrum Ostiensem, Ardeatem, Solonium incursiones fecisse. Agrum autem Solonium uia Ostiensi ad xlii. lapidem fuisse, narrat Festus. nam, Ostiam ad xvi, Ardeam ad xviii fuisse, in Eutropii historia scriptum est. Iam uero trans Anienem erant Sabini, uis Tyberim Etrusci. In Sabinis uicina oppida Fidenæ, Antemnæ, Collatia, Crustumium. In Etruria Veiens ager procul a mari, ad mare uero Cære oppidum. Cum ergo postremis etiam temporibus horum aut oppidorum, aut agrorum fieri mentionem uideamus, profecto ne ultra hos quidem agros Romanum agrum propagatum fuisse, licet suspicari. Cum autem trans Anienem Fidenæ quinque millia passuum ab urbe abfuerint, certe nec ab ea parte Romanus ager fuit amplissimus. Nam Cæritem cum Romano agrum coniunctum fuisse, ex eo ducor ad suspicandum, quod scribit Liuius libro vi: Cognitum est, depopulatum agrum circa Romanas salinas, prædæque partem in Cæritem fines auectam.

An igitur ciues Rom. urbem tantum tenuerunt, atque hunc solum, quem circumscripsi, agrum? non, opinor, immo uero multos etiam in Latio, & Italia agros coluerunt uel publicos, uel priuatos, uel suos, uel alienos. Neque enim illud dubium est, maiorem Italicorum, Latinorumque partem agris a Romanis esse multatam, eosque agros aut plebi Rom. esse diuisos, aut publicos factos arandos ciuibus Rom. datos. Huius enim rei testis optimus est Liuius, cum scribit, bello Latino secundo Tiburtes, Prænestinos, & totum fere Latium, ac Priuernum, Capuamque agro multatos, Latinum, Campanum, Falernum, & Priuernatem agrum plebi R. diuisum. unde non multo post Palæopolitanos multa hostilia aduersus Romanos agrum Campanum, & Falernum colentes fecisse. et cum lib. xlii, L. Postunium consulem ad agrum publicum a priuato dirimendum in Campaniam missum, cuius ingentem modum possidere priuatos, paullatim proferendo fines, constabat, prodit, & cum lib. viii, T. Quinctium, patricium uirum, agrum in agro Tusculano coluisse, & lib. xlii, Sp. Ligustinum ciuem R. in tribu Crustumina in Sabinis habitasse narrat. Neque uero Liuius solum, sed etiam Cicero, qui in agrariis dixit, Campanum agrum coli, & possideri a Romana plebe modestissima aratorum, & militum. Nec Cicero tantum, sed etiam Varro, qui in primo de re rustica, inquit M. Catonem ita scripsisse

scripsisse in originibus : Ager Gallicus Romanus uocatur, qui uirum datus est ultra agrum Picenum . Quibus ex locis omnibus nemo est, qui non intelligere possit, ciues R. etiam extra agri eius, de quo diximus, terminos alterum agrum inhabitasse, quē nescio, cur non Romanum etiam, praesertim cum a Romanis possideretur, & coleretur ciuibus nominemus. siquidem agrum Hernicum a Liuis uidemus aliquando etiam Romanum appellari. ut lib. xxvii: Frusinone natus Adrogynus . aruspices eum extorrem agro Romano procul terrae contactu alto immergendum responderunt . quo ex loco quis non uidet, Frusinatem agrum, qui fuit in Hernicis, pro Romano ab aruspibus esse acceptum? mitto, quod alio loco dictatorem negat, nisi in agro Romano dici potuisse, agrum autem Romanum Italia terminari interpretatum esse . Quod igitur, ut ad rem redeam, ciuem R. urbis, agriue R. incolam definiui, id non habet eam uim, ut si is extra hos fines, negotii fortasse gerendi causa, aliquando habitaret, eum ius ipsum ciuitatis R. statim amissurum esse constituā, sed ut illud intelligatur, si in aliam ille urbem profectus, ab ea in ciuium numerum recipi se permiserit, eum continuo ciuem R. esse desitutum . neque enim, ut scribit Cicero pro Caccina, iure Quiritum idem duarum ciuitatum ciuis esse potuit . Vnde illa sunt apud Nepotem de Attico; factum esse, ut cum ei omnes honores, quos possent Athenienses publice haberent, ciuemq. facere studerent, eo beneficio ille uti noluerit . quod nonnulli ita interpretarentur, amitti ciuitatem R. alia ascita . At Roma, & Romano agro abesse, quando cuique libuit, licuit, dummodo aut praesens, aut absens censeretur, ne si census non esset, ciuium tum Romanorum in numero non fuisse iudicaretur. cuius generis controuersia multae forum olim Romanum exercuerunt . quemadmodum satis magno esse documento is, quem modo nominaui, T. Pomponius Atticus, eques Rom. potest, qui cum Athenis habitaret, Romanum tamen saepe, & ad comitia amicorum, & ad censum ciuium, iuris retinendi gratia uentitauit .

De tribubus, & curiis . Cap. III.

VRBE, agroque Romano constituto, deinceps sequitur, ut quemadmodum polliciti sumus, de tribubus, & earum parti-

Viniuat.
de rest. oide.
S. 1 -

bus disputemus. De tribubus autem ita scribemus, ut & quid tribus fuerit, & a quo instituta, quando quæque addita, unde nominata, in quot genera diuisa fuerint, tum exquiramus, tum etiam, quantum ex ueteribus intelligi monumentis possit, aperiamus. Tribus igitur nomen latius apud Romanos potuisse inuenio. Etenim & locum, & homines, & ius eos hoc nomine comprehendisse auctor est Gellius. Quare si de loco quaerimus, tribum partem quandam esse urbis Rom. dicemus, si homines, partem Rom. ciuitatis. siquidem Aristoteles etiam in primo eorum librorum, quos de rep. scripsit, ciuitatem perfectam esse societatem ex multis uiciniis constantem, uicinitalē uero ex multis familiis iunctam societatem definiuit. Si ius, tribum esse definiemus ius, quo donati sunt ii, qui in eam partem ciuitatis a censoribus fuerint distributi. Qua de triplici ratione mihi intelligo deinceps esse dicendum. Primum enim uideo, tribus Romæ ita usurpatas, ut partes essent urbis, agriq. Romani, deinde uero non urbis, sed ciuitatis. Vrbs enim primum a Romulo in tres partes distributa est, unde tribus dictæ, quāquam alii a tributo, quod populus Rom. in tribus diuisus conferre solitus fuerit, dictas esse existimāt. Harum autem tam diuerfarum opinionum duos grauissimos uiros Dionysium, & Liuium auctores habemus. inter quos ne de tempore quidem, quo tribus nomen inuentum fuerit, uideo conuenire. Nā Dionysius, quem pleriq. sequuntur, Romulum, Liuius unus Ser. Tullium regem tribuum profitetur auctorem. Ac Dionysio qui dem placet, Romulum, ubi primum ab agresti illa Albanorum, conuenarumque multitudine rex declaratus est, omnem populum in tres tribus, tribus autem singulas in decem curias diuisisse. agrum porro excepta ea parte, quam publicis, & quam sacris muneribus obeundis addixit, æqualiter ipsis triginta curiis partitum esse. post autem Antemnari, Cæninensi, Camerino, Fidenati, Sabino, & Veientibello confecto, cum multos ex eis populis ciuitate donatos in tribus, atque in curias coniecisset, iisdem agri etiam capti partem distribuisse. quibus autē nihil forte a Romulo fuerat assignatum, iis Numam Pompiliū, qui Romulum consecutus est, cumulatisime satisfecisse. Liuius autem non nisi Sabino confecto bello, atque confociato cum T. Tatius imperio, tres equitum centurias, ac xxx curias a Romulo factas, easque a mulieribus Sabinis appellatas prodit

dit. cuius, ut apertior sententia sit, uerba etiam ipsa ex primo libro subscribam: Romulus cum populum in curias xxx diuideret, nomina Sabinarum curiis imposuit. Id non traditur, cum haud dubie aliquanto numerus maior hoc mulierum fuit, ætate ne, an dignitatibus suis, uirorum ne, an forte lectæ sint, quæ nomina curiis darent. ab eodem etiam centuriæ equitum tres conscriptæ sunt, Ramnenses ab Romulo, ab T. Tatio Tatienses appellati. Lucerum nominis, & originis causa incerta est. Quibus ex uerbis apparet, quas Dionysius tribus nomina uit, eas a Liuius centurias equitum appellari. Plutarchus uero, qui utriusque historias uidetur accurate legisse, Dionysium se quintus scripsit, tribus tres, curias triginta a Romulo, uerum non nisi post ciuitatem Sabinis datam descriptas; atque illas quidem Ramnensium, Tatiensium, & Lucerum, has uero non a Sabinis, ut multi putarint, mulieribus, sed a locis plerasque sumpsisse nomen. Quæ si uera sunt, profecto Dionysii sententia illa subuertitur, qui populum a Romulo, antequam rei bellicæ quicquam attingeret, in tres tribus esse descriptum dixit. nisi forte tribus ipsas, & curias ante Sabinum bellum institutas illas quidem, uerum non nisi post Sabinam pacem his nominibus fuisse insignitas uelit. Etenim & Varro, quem auctorem in ea re ipse sequutum se inquit, cum rationem, cur ita nominata tribus fuerint, in libris de lingua Latina reddit, eas Sabino demum perfecto bello ita appellatas significat; quid enim aliud ea uerba uolunt? Ager Romanus primum diuisus in partes tres, a quo tribus appellata, Tatiensium, Ramnium, Lucerum nominata, ut ait Ennius, Tatienses a Tatio, Ramnenses a Romulo, Luceres, ut ait Iunius, a Lucumone. Quamobrem ego facere non possum, quin Asconium Pædianum, uirum eum, quem alias in antiquitate demonstranda accuratissimum ipse soleo nominare, hoc loco aut inscitia arguam, aut imprudetia. qui hæc uerba in commentario Diuinationis reliquerit: Principio tribus tres fuerunt, Tatiensium a Tatio rege, Ramnensis altera ab Romulo, Luceres altera ab Lucumone, siue Lucero, siue a Luco, quem Asylum uocauerat Romulus. egregie hoc quidē. at quod sequitur, absurde: Post de nominibus Sabinarum plures fuere, quibus deprecantibus parētum bellum, maritorumque finitum est. ad extremum quinque & triginta factæ. cur autem absurde? quia tribus, quod nemo prodidit, a Sabinis mulieribus

nun-

nuncupatas tradit, nisi forte curias falso easdem esse, ac tribus uoluit. Fuerunt ergo ab initio tres Romæ tribus, eaq. a generibus hominum, qui tum urbem tenerent, nominatæ. Ramnenses Albani erant, qui ad tria mill. peditum, ccc, cum Romulo Romam coloniam condiderunt. Tatienſes Sabini, qui haud ita multo post cum T. Tatio Sabinorum rege Romam commigrarunt. Luceres siue Etrusci erant, qui cum Lucumone Etrusco, siue Ardeates, qui cum Lucero, regnante Romulo, (nam & hæc traduntur) fortunarum suarum Romæ domicilium collocarunt, siue præter Albanos, Sabinosq. reliquos aduenticius populus omnis, qui in urbem confluerat, atque in lucum confugerat, unde etiam Luceres appellati, qui regionem, quæ inter Palatium, & Capitolium sita est, ac deinceps, aucta urbe, reliquos colles omnes obtinuerunt. Nam quod Liuius Lucerum nominis, & originis incertam causam esse tradiderit, id ita accipiendum esse arbitror, non quod nullam ipse tenuerit, sed quod incertam eam diuersos fecisse auctores existimarit. Quoniam autem ex singulis tribubus singulæ equitum centuriæ cõscriptæ sunt, hinc factum est, ut eadem nomina primarum tribuum fuerint, ac centuriarum equestrium. Id quod Liuius fortasse causam, ut, nulla facta tribuum mentione, tres a Romulo equitum centurias cõscriptas libro primo tradiderit, easq. postea lib. x tres tribus appellarit. Has deinde siue tribus, siue centurias sub iisdem nominibus auxit L. Tarquinius Priscus, ac sex fecit, primos & secundos (ut ait cum Liuius, & Dionysio Festus) Ramnenses, primos & secundos Tatienſes, itemq. Luceres. neque enim per Attium Nauium augurem, id quod optabat, suo insignes relinquere nomine potuit. Hic ergo siue centuriarum, siue tribuum numerus usque ad Ser. Tullium regem permansit incolumis, a quo eodem tum, cum tribuum, ac centuriarum numerus auctus est, ipsæ inter se aperte distinctæ sunt. id quod his uerbis nō obscure fert Liuius: Seruius pedestri exercitu ornato, distributoq. equitum ex primoribus ciuitatis x i i cõscripsit centurias. sex item alias centurias tribus ab Romulo institutis sub iisdem, quibus inauguratæ erant, nominibus fecit. Quadrifariam autem urbe diuisa regionibus, collibusque, quæ habitabantur partes, tribus eas appellauit, ut ergo arbitror, ab tributo. nam eius quoque æqualiter ex censu conferendi ab eodem inita ratio est. Quamobrem, si Liuium attendamus, Seruium regem, urbe in quattuor partes diuisa,

diu
que
ura
qua
uifi
qui
fa
nyl
tuli
cit
Efi
qu
gr
in
cal
mi
qu
fat
cui
tes
reg
alt
Hu
hæ
&
qu
qu
ba
nil
qu
ne
eo
qu
Ei
na
ini
nu
Se
qu

diuisa, primum tribus, ac tribus quattuor a collium, regionū-
que nominibus appellatas, instituisse dicemus, Palatinam, Sub-
uranam, Collinam, & Esquilinam; si Dionysium, urbem,
quam trium Romulus tribuum fecerat, Seruium in quattuor di-
uisisse, non gentium, ut ille, quæ habitarent, sed locorum, in
quibus habitarent, habita ratione. Id autem quemadmodum
factum sit, quia non minimi momenti res est, uerbis item Dio-
nysianis allatis, exponam. Seruius, inquit, cum pomerium pro-
tulisset, urbem in IIII regiones diuisam quattuor tribuum fe-
cit, easque a regionibus nominauit, Palatinam, Suburanam,
Esquilinam, Collinam, cum eò usque trium tantum fuisset.
qui autem singulas earum partium incolebant, eos aliò commi-
grare, atque alibi censerī, aut tributum conferre uetuit, neque
in posterum per tribus generales, ut ante, sed per quattuor lo-
cales (sic enim Τειρικὸς, & Τοτικὸς uertemus) a se institutas rem
militarem administrauit, ac singulis partibus præfides, qui ubi
quisque habitaret, cognoscerent, præfecit. Quorum uerborū
satis plana sententia est: Romulum tres tribus Τειρικὸς fecisse,
cum uniuersam populi multitudinem in IIII quasi gentium par-
tes diuisisset, Seruium in IIII Τοτικὸς, cū totam urbem in IIII
regiones distribuisset, atque idcirco neminem e sua regione in
alteram transire, ne tribus ipsæ forte perturbarentur, uoluisse.
Hunc autem, ut a Romuli ratione, atque instituto discederet,
hæc, ut opinor, causa adduxit. Vidit Ramnenses, qui Palatiū,
& Tatienses, qui Capitolium tenebant, a Luceribus nouo, at-
que aduenticio populo longe numero superari. etenim quicun-
que in urbem quotidie confluebant, sese Luceribus adiunge-
bant. Igitur ut omnes inter se tribus æquaret, ac parem in om-
nibus multitudinem redderet, qui Palatium, & Capitolium, &
quicquid inter eos colles spatii erat, habitarent, in unam om-
nes tribum coniecit, quam a nobiliori Palatii nomine, quòd in
eò primum urbs sita fuerit, appellauit, qui sub urbem ueterem,
quæ regio Subura dicebatur, in Suburanam, qui Esquilias, in
Esquilinam, qui Quirinalem, Viminalemque collem, in Colli-
nam, quam ne alteri horum collium, qui dignitate pari erant,
iniuria fieret, non Quirinalem, aut Viminalem, sed Collinam
nuncupauit. His rebus ita constitutis, sequitur, ut quoniam
Seruium omnia fere tribubus ornamenta dedisse comperimus,
quam multas ille tribus, & quot generum fecerit, quæramus.

Ac

Ac plures quidem, quàm quattuor ab eo institutas, atque has quidem, quas commemorauimus, urbanas, reliquas uero rusticas appellatas, auctor est Dionysius. scribit enim eundem regem in multas item partes agrum Rom. esse partitum, quas tribus nominarit, easque urbanis ipsis quattuor adiunxisse. Verum ne ipse quidem toti huic quæstioni satisfacit. recitat enim parum inter se constantes aliorum sententias, ut Fabii, ut Vennonii, ut Catonis, qui de numeto rusticarum tribuum scripserunt. quid autem ipse existimet, non adscribit. uerba uero eius, si Latine reddantur, hæc sunt: Diuisit agrum etiam uniuersum ut Fabius inquit, in xxv partes, quas & ipsas tribus appellat. cumque ipsis urbanas quattuor addidisset, triginta ex utrisque fecit. (Cato quidem has regnante Tullio fuisse omnes narrat) ut autem Vennonius prodit, in unam, & triginta tribus. qui, cum auctor sit melior, numerum tamen partium certum non ascribit. Quæ si Dionysii sententia fuit, (nam libri mendam uerba ipsa Græca uulgata subindicant) profecto apparet, tribus ex eorum sententia a Ser. Tullio aut triginta, aut amplius esse factas. Cui opinioni nec Varro, nec Liuius, nec Dionysius est assensus. Varro quidem, quia libro de uita populi Ro. primo, teste Nonio, ita scriptum reliquit: Extra urbem in regiones xxvi agros uiritim liberis attribuit. quod, ni mea me coniectura fallit, de Seruio dictum est. ut ex his uerbis intelligamus, agrum in partes illum quidem xxvi diuisum esse, sed regiones eas, non tribus appellatas, & numerum tribuum cum numero regionum non conuenisse. siquidem Vaticanus ager non solum fuit Romanus, sed propè etiam suburbanus, at inde tamen tribus nulla nomen traxit. Nam Liuium tribus a Seruio plures quattuor, pauciores triginta institutas existimasse, multis argumentis doceri potest. sed maxime, quòd tribum Claudiam, quæ rustica fuit, sexto post reges exactos anno, qui fuit ab v. c. cclxx, cum uetus esset tribus, Claudiam appellatam scribit. deinde, quòd apud eundem scriptum est, anno demum cclviii, Claudio, Seruilioque. cos. Romæ xxi tribus esse factas; Dionysium uero, quia in iudicio Coriolani exponendo, quod quadriennio post, Sempronio, Minucioque cos. a plebe factum est, scribit tribus xxi suffragium tulisse, ita ut nouem eum absoluerint, reliquæ condemnarint. Ergo, cum, id quod omnem huius dubitationis scrupulum euellere poterat, Liuius ita locutus sit, ut nec

quot,

quot, nec quæ tribus additæ sint, ne tum quidem, cum **xxi** factæ sunt, explicet; nec Dionysius hac de re quicquam adiiciat, unde peruenire in suspicionem aliquam veritatis possimus, fingamus nos duas opiniones extitisse, unam, ut dixi, Fabii, alteram Vennonii, quibus aut triginta, aut una & triginta tribus a Seruio factæ dicantur. tertiam uero Varronis, Dionysii, & Liuii statuamus. quorum postremos tantum numerum tribuum non approbare inde liquet, quod post reges exactos minorem multo ambo commemorent. Dicamus autem, exempli gratia, **xix** tribus a Seruio esse factas. Hoc enim si constituerimus, a Dionysii non multum, a Liuii certe nihil sententia recedemus, qui nisi **cclviii** demum anno, Claudio, & Seruilio cos. **xxi** tribus factas scriptum reliquit. Harum autem **xix** nomina hæc, ut puto, fuerunt. Urbanæ, quas commemorauimus, quattuor, Suburana, Palatina, Esquilina, Collina. reliquæ rusticæ, Romilia, Læmonia, Pupinia, Veientina, Galeria, Pollia, Voltinia, Aemilia, Cornelia, Fabia, Menenia, Papiria, Sergia, Veturia, & quæ post dicta est Claudia. Hæc igitur tribuum prima fuit a Seruio instituta diuisio, ut alteræ urbanæ essent, alteræ rusticæ. urbanæ a collibus, & regionibus urbis, rusticæ ab ruris, id est agri partibus nuncupatæ. Itaque scite Varro in libris de lingua Latina, ubi de locis egit, tribus omnes a locis nomen traxisse significat, cum ait: Ab hoc quoque quattuor partes urbis dictæ, & ab locis, Suburana, Esquilina, Collina, Palatina. sic reliquæ extra ab his rebus. de quibus in tribuum libris scripti. Quod autem a Varrone uno omnium, qui res Romanas tractarunt, diligentissimo eodem, atque doctissimo traditum est, ratione etiam in plerisque earum confirmari potest. fuisse enim hæc nomina fere uel urbis, uel agri regionum satis constat. Ac de regionibus quidem urbis quattuor, quo locupletiore utar te fte, quam eodem met Varrone, non habeo, qui eodem in loco ita scribit: Reliqua urbis loca olim discretæ. e queis prima est regio Suburana, secunda Esquilina, tertia Collina, quarta Palatina. In Suburanæ regionis parte princeps est Cælius mons. eidem regioni attributa Subura, quod sub muro terreo Carinarum. Suburam Iunius scribit ab eo, quod fuerit sub antiqua urbe, cui testimonium potest esse, quod subest ei loco, qui terreus murus uocatur. Sed ego a pago potius Sucufano dictam puto Sucufam. nunc scribitur tertia littera B, non C. Pagus Sucufanus, quod

succurrit Carinis. Secundæ regionis Esquilinæ ab Esquilis. alii has scripserunt ab excubiis regis dictas, alii ab eo, quod ex-culta a rege Tullio essent. Tertiæ regionis colles ab quinque deorum fanis appellati, e quibus nobiles duo colles, Viminalis a Ioue Viminio, quod ibi aræ sunt eius, aut quod ibi uimineta fuerunt. collis Quirinalis, ubi Quirini fanum, qui a Curetibus, qui cum T. Tatius Curibus uenerunt Romam, quod ibi habuerunt castra. Quartæ regionis Palatium, quod Palantei, cum Euandro uenerunt, quod Palatini, qui & Aborigines, ex agro Reatino, qui appellatur Palatium, ibi confederunt. Sed hoc alii a Palatia uxore Latini putarunt. eundem hunc locum a pecore dictum putant quidam. Itaque Næuius Balantium appellat. Hactenus Varro. Suburanam ergo tribum ex urbanis primam fuisse, cum Plinius, Varro, & Festus, qui eam ceteris anteponunt, docent, tum maxime Cicero in agraria, cum inquit: A Suburana ad Arniensem nomina uestra proponat. quod nihil aliud est, nisi a prima tribu usque ad extremam. Ut autem inter urbanas Suburana primam sedem obtinuit, sic inter rusticas Romilia. Hoc ostendit eodem in loco Cicero, cum Rullum reprehendit, qui se agrariæ diuisionis initium a Romilia tribu facturum esse responderat, cum, ut ipse interpretatur, aut urbanas præteriret, aut certe, quod a rusticis inciperet, ordinem immutaret. quod idem non obscure tulit etiam Varro, cum Romiliam quintam tribum, quod sub Roma esset, & Festus, quod ex eo agro censerentur, quem Romulus ex Veientibus ceperat, scripsit. Sequuntur deinceps tres, Læmonia, Pupinia, Veientina, quas omnes ab agri Rom. partibus nomina duxisse, quis ignorat? de iis enim sic Festus: Læmonia tribus a pago Læmonio, qui est a porta Capena uia Latina, dicta est, Pupinia ab agro Pupinio. cuius nos ante, & sæpe etiam Liuius alias, & Valerius meminerunt. Veientinam, cuius meminit in Planciana Cicero, ab agro Veientum dictam existimarim, quem Veientibus Ser. Tullius ipse ademit, & nouis ciuibus, ut tradit Dionysius, dedit. Quod idem de Galeria, Pollia, Voltinia, quanquam scriptum nihil extat, possumus suspicari. Dicet aliquis. Quid ceteræ? a pagis ne, & locis, an potius uirorum, familiarum uel nominibus appellatæ sunt? Ego quidem existimo a locis omnes, ut scripsit Varro, a Ser. Tullio rege nominatas, uerum uindicata post in libertatem ciuitate, multas earum uetere relicto nomine illustrium

stri
 Cl
 qu
 tril
 est
 ren
 ri,
 Ve
 rib
 no
 at
 xi,
 tri
 tir
 pli
 &
 co
 Ve
 tu
 O
 &
 lib
 ali
 til
 Ci
 cu
 qu
 fu
 tr
 te
 da
 cu
 in
 ci
 bu
 su
 ne
 T
 se

strium aliquot familiarum sibi nomina asciuisse. Hoc me docuit Claudia tribus, quæ, ut ait Liuius, cum uerus esset tribus, ea- que a pago ante forte aliquo appellata, adiectis postea nouis tribulibus, Claudia uocitata est. Nam Papiriam quidem quid est, cur a Papirio duxisse nomen dubitemus, cum Festum aucto- rem habeamus? Neque uero hoc cuiquam mirabile debet uide- ri, Papirios, Cornelios, Aemilios, Sergios, Fabios, Menenios, Veturios, qui patricii remp. uniuersam primis illis reip. tempo- ribus in potestate habebant, quibus ipsi erant præditi opibus, nomina sua tribubus, quæ tunc erant, diuersis rerum causis, atque euentibus imposuisse. Inde duæ adiectæ sunt anno, ut di- xi, cclviii, Crustumina, ut opinor, & Ocriculana. quibus tribus xxi factæ. quattuor anno cccclxxi Stellatina, Tormen- tina, Sabatina, Arniensis. duæ anno ccxcv, Pomptina, & Po- plilia, siue Popillia, siue Poblilia, duæ an. cccclxxi, Mæcia, & Scaptia, duæ an. cccclxxxv, Vfentina, & Falerina, duæ an. cccclliii, Aniensis, & Terentina, duæ demum an. dxii, Velina, & Quirina. quibus numerus xxxv tribuum est exple- tus, qui integer usque ad extrema reip. tempora penetravit. Omnium autem harum Liuius auctor est, præter Crustumina & Ocriculana. quarum cum ego nomina celebrari partim in libris, partim in lapidibus ueteribus uiderem, neque tempus aliud, quo eas adiectas esse uerisimile esset, reperirem, eo po- tissimum, quo dixi, anno additas arbitratus sum. Est autem Crustumina dicta ab oppido Crustumio, ut inquit Festus. Ocri- culana ab Ocriculis. Est enim intelligendum, ut xix tribus, quas Seruius descripsit, omnes aut in urbe, aut in agro Rom. fuerunt, sic reliquas xvi extra agrum, aut in Sabinis, aut in E- truria, aut in Latio, aut in Campania fuisse. Crustumina au- tem in Sabino agro positam, docet Liuius, apud quem Sp. qui- dam Ligustinus se ex tribu Crustumina esse in Sabinis ait. Ocri- culana uero aliquanto remotior etiam in Sabinis fuit, aut certe in Umbria, ita fortasse appellata, quod ex iis agris homines in ciuitatem asciti, in easque tribus, ut de Ap. Claudio, & clientibus eius e Sabinis uenientibus paulo ante factum erat, coniecti sint. quod semel fieri coeptum inde sapissime celebratum est. neque enim quenquam negaturum esse arbitror, Stellatinæ, Tromentinæ, Sabatinæ, Arniensis nomina ab Etruscis locis esse imposita, qui hæc Liuii uerba considerauerit: Eo anno in ci-

uitatem accepti, qui Veientium, Capenatium, ac Faliscorum per ea bella transfugerant ad Romanos, agerque iis nouis ciuibus assignatus. tribus quattuor ex nouis ciuibus additæ Stellatina, Tromentina, Sabatina, Arniensis, ex quæ uiginti quinque tribuum numerum expleuere. Quod si quis ex his uerbis haud satis id, quod proposui, confirmari putauerit, tribus, inquã, has quattuor non ab agro eis assignato, sed ab eo, unde noui ciues uenerant, nominatas, his adiciat Fabii, & Catonis. nescio quorum auctoritatem, qui Stellates populos, Sabate lacû, Arnium fluuium in Etruria posuerunt. Cato quidem in uulgatis Originum fragmentis ita: Vmbro in monte Sena Colonia, Pistorium, Vmbro amnis, Stellates, Fluentini, qui & Arnienses. Fabius uero sic: In area inter colles sunt uicus Longus, uicus Arniensis, uicus Stellatinus, Sabatinus, Lartenianus, qui & Veiens, Faliscus, quorum cognomina a Tuscis sunt commigrantibus in ciuitatem Romanam. Iudicet præterea, quam uerisimile sit, si hi populi uicos aliquos urbis Romæ, quos obtinuerunt, suis nominibus decorarunt, eosdem tribus etiam, in quas relati sunt, suo insignes nomine relinquere potuisse. Nam Sabatinam quidem tribum a Sabate lacu dictam aperte scribit Festus. quem lacum non longè a Roma in Etruria collocat Strabo. Tromentinam autem cum a loco Cœlii Etrusci eius, qui cum Romulo uixit, nominatam Fabius auctor sit, profecto & hanc ab Etruriæ, ut ait Festus, campo Tromento dictam licet suspicari. Nam Arniensem, siue Arnensem ab Arno flumine appellatam nemo dubitare merito poterit. Quod cum ita sit, sane ratio apparet, cur in agraria Cicero dixerit: à Suburana ad Arniensem, idest, ut supra admonui, a prima tribu ad ultimam. neque enim nouissimam Arniensem intellexit, quæ ultimo loco addita sit, & quæ numerum triginta quinque tribuum expleuerit, sed quæ longe ab urbe Roma abfuerit. Arniensem autem omnium remotissimam esse, facile quisque intellexerit, qui locorum interualla, unde aliæ sunt appellatæ, notauerit. Iam Pomptinam a Pomertia Latino oppido nomen sumpsisse scribit Festus. Quod idè de Mæcia, & Scaptia suspicari possumus, de quibus hæc litteris prodidit Liuius: Lanuuiini, Aricini, Nomentani, Pedani ciuitate donati. census actus. noui ciues censi. tribus propter eos additæ Mæcia, & Scaptia. Atqui Mæciam Festus a castro quodam, Scaptiam ab oppido dictam refert. Castrum autem est Mæcium,

ciuit
Vbi
dor
run
utr
Sca
Qu
iud
gre
Vfo
bus
ina
uer
rib
scr
cto
Ca
Fal
Lit
rer
sci
rin
tai
tir
sti
ni
bi
Te
Ma
an
de
ue
pr
pi
bu
bu
ea
sta
V
ol

cium, non procul ab Lanuvio, ut auctor est Liuius libro sexto. Vbi cum ad Metium uulgo legeretur, fuit tempus, cum ex Diodoro, & Plutarcho Marcium legendum esse duxi, quòd in eorum libris inuenirem *Μάρκιον*. nunc autem Mæcium, & *Μαίνιον* utrobique legi oportere, ueteribus admonitus lapidibus puto. Scaptiam autem in Latio oppidum numerat cum aliis Plinius. Quod autem de his, idem etiam de Vfentina, & Falerina licet iudicare. quarum altera ab Vfente flumine, altera a Falerno agro (horum ille in Latio, hic in Campania est,) nomen traxit. Vfentinae testimonium nobile est apud Festum: Oufentinae tribus, inquit, initio caussa fuit nomen fluminis Vfentis, quod est in agro Priuernate intra mare, & Tarracinam. Lucretius: Priuerno Vfentina uenit, fluuiòque Vfente. postea deinde a censoribus alii quoque diuersarum ciuitatum eidem tribui sunt adscripti. Erat autem Priuernatibus decem ante annis ciuitas, auctore Liuiò, a Romanis communicata. eodem autem modo Campanos aliquot tum in ciuitatem ascitos, atque eorù caussa Falerinam adiectam possumus suspicari. Vtriusque non tam Liuius, quàm Diodorus meminit. Sequuntur Aniensis, & Terentina, atque extremae Velina, & Quirina. de quibus, quod sciam, nihil aliud extat, quàm quod est apud Festum de Quirina, quam a Curenribus Sabinorum populis ait esse uocatum. Anientem porrò ab Aniene flumine deriuatam, Terentinam a Terento loco, Velinam a lacu Velino Subinorum existimauerim, quippe quæ una cum Quirina, quæ & ipsa in Sabinis fuit, anno DCLII a censoribus C. Aurelio Cotta, & N. Fabio Buteone, auctore in epitomis Liuiò, sit adiecta. an autem Terentina a Terento manarit, qui locus ad Tiberim in campo Martio fuit, quemadmodum ne de Poblilia quidem, a loco ne, an a uiro aliquo nominata sit, affirmare non ausim. Haftenus de triginta quinque tribuum nominibus, quæ mihi proxime ad ueritatem accedere uisa sunt, exposui. De ceteris autem, quæ præter has ueteribus in monimentis leguntur, ut Horatia, Pappia, Camilla ita, ut nunc quidem est, sentio: nomina esse tribuum xxxvi. sed multas tribus duobus fuisse fortasse nominibus insignitas, altero, quod loci esset, altero quod familiæ. easque ab aliis hoc, ab aliis illo fuisse appellatas. siquidem constat, tres ex his alio fuisse nomine uocitatas ab Augusto, Vespasiano, & Traiano, Iuliam, Flauiam, & Vlpiam. qua tamen

men caussa, aut quo tempore in prioribus hoc factum sit, cum ne diuinatione quidem assequi me posse confidam, in aliorum suspitione malo relinquere, quàm in oratione mea ponere.

Reliquum est, ut deinceps quid inter urbanas tribus, & rusticas interfuerit, dicendum esse uideatur. Quod igitur supra diximus, urbanis tribubus eos, qui urbem, rusticis, qui rus haberent, comprehensos, id uerissimum fuisse Seruio regnante, ac primis illis temporibus possumus affirmare. Huius enim antiquitatis testem Dionysium habemus. qui Seruium facta urbis, agrique diuisione in sua quæque urbis, agrique regione habitare uoluisse scripsit. sic enim de utraque diuisione loquitur: Tullius muro uno septem colles complexus urbem in quatuor partes diuisam, quas Palatinam, Suburanam, Collinam, & Esquilinam uocauit, quattuor tribuum fecit, quæ eousque trium fuerat. cauitque ne, qui in quacunque quattuor partium habitarent, aut aliud domicilium sumerent, aut uspiam alibi contribuerent, uel in delectu militari, uel in pecuniis in bellum, aut alios usus, quos unumquenque reip. præstare oporteret, conferendis. neque amplius per tribus generales, ut ante, sed per quattuor locales, quas ipse descripserat, rem militarem administrauit. cum curatores uniuscuiusque regionis creasset tribuum, atque uicorum principes, quos ubi quisque incoletet, cognoscere iussit. Diuisit uero agrum etiam omnem, ut Fabius inquit, in partes sex, & uiginti, quas & ipsas uocat tribus, & cum ipsis urbanas quattuor adiecisset, triginta fecit ex utrisque. (Cato quidem has regnante Tullio fuisse omnei narrat.) ut autem Vennonius prodit, in unam, & triginta tribus. qui cum auctor sit melior, numerum tamen partium certum non adscribit. Cum igitur Tullius in quasunque uelis partes agrum diuisisset, in montanis, & firmissimis in primis collibus perfugia quædam disposuit, quæ græce pagos nominauit. quò se agrestes ex agris per hostiles irruptiones reciperent, atque ibi pernoctarent. erant autem horum etiam curatores, quibus negotium datum erat, ut agricolarum in pagum contribuentium nomina, ac prædia, quibus eorum uita sustentabatur, nota haberent, & ubi res postularet, eos ad arma excirent, ac tributa uiritim exigerent. Vt autem eorum multitudo facilius inueniri, ac dirimi posset, aras ab eis iussit extrui diis iis, quorum in fide pagus esset, atque eos communi sacrificio

cio

cio a
qui P
sacri
Adhe
tim r
tium
bus p
Adi
num
qui i
cogn
ritu
sume
nis o
rat.
na, c
uxor
ue in
uerb
spicu
stica
ita u
esset
mut
dem
und
pare
quo
brio
runc
tiam
defi
aute
urbe
deir
que
ciui
res
mer

cio a convenientibus quotannis rusticanis coli, die ad id festo, qui Pagnalia dictus est, instituto, iussit, ac leges quasdam de sacris illis, quas in hanc etiam ætatem Romani tenent, dedit. Ad hoc autem sacrificium omnes, qui eiusdem essent pagi, uiri tum nummum conferre, unum uiros, alterum mulieres, tertium impuberes statuit. ex quorum numero facile a curatoribus pagorum subduci ratio, & generum, & ætatum potuit. Adiecit Piso, eundem, cum uellet ciuium, qui urbem incolerent, numerum nosse, & qui noscerentur, & qui e uita decederent, & qui inter uiros ascriberentur, constituisse, ut pro cuiusque ortu cognati numerum in arcam Iunonis Lucinæ inferrent, pro interitu, in Veneris Libitinæ, pro iis autem, qui togam uirilem fumerent, in Iuuentæ. ex quibus facile, quam multi quotannis omnes, & qui ex his ætate militari essent, cogniturus erat. His autem rebus ita constitutis, æstimare sua quæque bona, eamque æstimationem iuratum profiteri, ac sua, patrum, uxorum, liberorumque, nomina, & qua in urbis regione, quoue in agri pago habitarent, deferre. qui secus fecisset, ipsum uerberatum penire iussit. Hæc igitur Dionysius. ex quibus perspicue liquet, urbanas tribus tum fuisse eorum, qui urbem. rusticas illorum, qui rura, & quidem colendi causa haberent. ita ut tribus nihil aliud, quam pars aliqua urbis, uel agri Romæ esset, eaque habitationem sequeretur, & mutata habitatione mutaretur, quique in agris iidem in aliqua tribu essent, siquidem tot ferè rusticæ tribus, quot agri partes numerarentur. unde dixit Festus, Viatores appellatos, qui magistratibus apparerent, eo quia initio omnium tribuum, cum agri in propinquo erant urbis, atque assidue homines rusticabantur, crebrior opera eorum erat in uia, quam in urbe. quod ex agris plerunque homines uocabantur a magistratibus. Quo eodem etiam respexisse A. Gellium arbitror, cum tributa comitia esse definiuit, cum ex regionibus & locis suffragium ferretur. Post autem mutata tota hæc tribuum ratio est. primum enim qui urbem inhabitabant, urbanas, qui agrum, rusticas obtinebāt. deinde uero relictis urbanis optimus, ac præstantissimus quisque in rusticis censeri uoluit. ita ut tum tribus non urbis, sed ciuitatis partes haberi cœptæ sint. Mutationi autem huic dux res causam, meo iudicio, attulerunt. Vna uitæ rusticæ commendatio, altera censoria potestas, & notio. De utraque dicemus

cemus breuius. Ac magno quidem in honore uitam rusticam apud priscos illos Romanos fuisse, neminem esse puto, qui ne sciat. Hoc Romuli uetus institutum probat, qui Dionysio auctore, sellularias, & sordidas artes omnes seruis, ac peregrinis, militarem, ac rusticam liberis, & ciuibus tantummodo concessit, ita ut iidem rei bellicæ, ac rusticæ operam darent, ac pacato quidem tranquilloque ciuitatis statu in agris essent, nisi si quando eis in urbem ueniendum esset, cui muneri nonnum diem, qui Nundinæ dictus est, attribuit; ingruenti autem bello ad militiam nomina darent. unde factum est, ut Nundinas Macrobius paganorum, idest rusticorum fuisse ferias scripserit, qui conueniunt negotiis propriis, uel mercibus prouisi. Quin etiam alio loco Dionysius scribit, ciues Rom. ita in agris fuisse, ut aut agros suos colerent, aut alienos, atque utroque ad militiam ire coactos. mitto interea ex iis, qui urbem habitarent, quàm multi quanta cum laude patricii etiam uiri manibus suis agrum suum coluerint, atque ex agro ad honores uocati, ab honoribus ad agri culturam reuerterint. Hinc ergo factum est, ut uita agrestium urbanorum uitæ anteposita sit, quòd illa laboris, hæc desidii plena esset. id quod significari uideo a M. Varrone in secundo de re rustica libro his uerbis: Viri magni maiores nostri non sine causa præponebant rusticos Romanos urbanis. ut ruri enim qui in uilla uiuunt, ignauiores, quàm qui in agris uersantur in aliquo opere faciendo, sic qui in oppido federent, quàm qui rura colerent, desidiores putabant. Itaque annum ita diuiserunt, ut nonis modo diebus urbanas res usurparent, reliquis VIII, ut rura colerent. & lib. III: Non sine causa maiores nostri ex urbe in agros redigebant ciues suos, quòd & in pace a rusticis Romanis alebantur, & in bello ab his tuebantur. Vt ergo rustica uita honestior urbana haberi cœpta est, sic rusticæ tribus urbanis honoratior. itaque urbanis libertinorum ordini relictis in rusticas ab ingenuis commigratum est. Quod quidem Plinius grauissimus omnis antiquitatis auctor, ubi laudes agriculturæ narrat, aperte demonstrat, cum ait: iam distinctio, honosque ciuitatis ipsius non aliunde erat. Rusticæ tribus laudatissimæ eorum, qui rura haberent, urbana uero, in quas transferri ignominia esset, desidii probro. Itaque quattuor solæ erant, a partibus urbis, in queis habitabant, Suburana, Palatina, Collina, Esquilina.

nundinis

nund
non l
noris
tota
hom
non
urbis
rusti
ctus
dio,
fuis
das a
Pice
tribi
min
quo
pti u
cora
Neq
sa tr
tum
Tull
id q
pot
qua
dist
urb
tien
quò
cepi
bun
aliu
nen
quò
ceri
diu
Læ
Roi
pro

nundinis urbem reuifitabant. & ideo comitia nundinis haberi non licebat, ne plebs rustica auocaretur. Ergo cum tantum honoris rusticis tribubus accessisset, tum suspicor commutata tota Serui ratione eos etiam, qui urbem incolerent, nobiles homines in rusticis tribus transferri cœptos esse. quid enim? non ne Ap. Claudius, cui ex Sabinis in ciuitatem uenienti pars urbis ad ædes construendas, & ager ad colendum datus est, in rusticam tribum, quæ postea a se Claudia nomen accepit, coniectus est? certe. sic enim de eo scriptum reliquit Dionysius: Claudio, qui ex Regillo Sabinorum oppido Romam cum clientibus suis, commigrauit, urbis partem, quantum uoluit, ad construendas ædes populus dedit, & agrum publicum inter Fidenas, & Picentiam, ut partem clientibus suis distribueret. Ex quibus tribus etiam facta est temporis interuallo ea, quæ Claudia nominatur, quæ in hunc usque diem nomen retinet. Iam uero illi, quos supra commemorauimus, Etrusci, qui in ciuitatem accepti uicos multos urbis tenuerunt, quos etiam suo nomine decorarunt, nonne in quattuor tribus rusticis distributi sunt? Neque uero nouos solum ciues in rusticis tribus honoris causa translatos esse, sed ueteres etiam ex urbanis in rusticas transitum fecisse, existimare possumus. Nam si Iulia gens Romam a Tullo Hostilio rege, Octania a Tarquinio Prisco transducta est, id quod a Dionysio, & Suetonio accepimus, quid esse causæ potest, cur non utraq; urbanas demum tribus obtinuerit, in quas quicunque tum Romæ domicilium haberent, Ser. Tullius distribuerit? profecto, nisi quod ipsi procedente tempore ex urbanis in rusticas Fabiam, & Scaptiam transferint. Nam Scaptientes, & Fabianos Augusti tribules prodit Suetonius. credo quod alteram ille a Iulia, alteram ab Octania gente tribum accepit. Etenim qui adoptatus erat, ut nomen, sic etiam tribum eius, qui se adoptauerat, assequeretur. Neque uero ego aliunde tribum Papiriam, Corneliam, Aemiliam, Fabiam, Meneniam, Sergiam, & Veturiam appellatas existimauerim, quàm quod in eas copiosissimæ hæ, ac nobilissimæ familiæ se coniecissent. nisi uero M. Liuium Salinatorem, qui Poliam, & C. Claudium Neronem, qui Arniensem, Ser. Sulpicium Rufum, qui Læmoniam, C. Curionem, qui Pobliliam, C. Verrem, qui Romiliam, nobiles homines agros, non urbem incoluisse, ac propterea rusticas, non urbanas tribus obtinuisse existimemus.

Rusticarum uero tribuum honorem ex eo maxime tempore increbuisse crediderim, ex quo tribus censorum arbitrio sunt permissa, ita ut ii & nouas tribus addere, & nouos ciues in tribus conicere, & ueteres tribu mouere possent. quam eorum potissimum fuisse potestatem accepimus. inde enim eam quisque tribum tenuit, quam sibi non urbis, aut agri habitatio, sed censorium arbitrium detulisset. ostendit aperte id Festus, qui in Vsentinam tribum, ex aliis post etiam ciuitatibus homines a censoribus, quam qui ex Vsentina regione uenerant, ait esse translatos. docet Diodorus, qui Appium Cæcum censorem potestatem dedisse ciuibus, ut in quam uellent tribum distribuerentur, in qua uellent, censerentur, scripsit. Urbanas autem cum multis ante annis ignominiosas esse cœpisse putauerim, tum maxime post annum ccccxlix, quo Q. Fabius censor humillimos homines ex omnibus tribubus, in quibus dispersi erant, excretos in iiii urbanas coniecit. cuius rei auctor optimus est Liuius, qui ita scribit: Ap. Claudius censor humilibus per omnes tribus diuisis forum, & campum corrumpit. & ex eo tempore in duas partes discessit ciuitas. aliud integer populus fautor, & cultor bonorum, aliud forensis factio tenebat. donec Q. Fabius, & P. Decius censes facti. & Fabius simul concordiae causa, simul, ne humillimorum in manu essent comitia, omnem forensem turbam excretam in quattuor tribus coniecit, urbanasque eas appellauit. Adde quod libertini, sordidum hominum genus, iam inde a Ser. Tullio rege in iiii urbanas tantum erant translati. ut si urbanae tribus libertinorum, atque humilium, forensiumque hominum fuerunt, intelligamus rusticas ingenuis, modestis, bonisque, siue urbem, siue rus incolentibus relictas. Ut autem urbanis tribubus rusticae digniores, sic ex rusticis alia aliis nobilitate uidentur praestitisse. neque enim iis, qui de ambitu quenquam condemnassent, quasi praemium Crustumina tribus fuisset constitutum, idque L. Cornelio Balbo ab accusatoribus eius, ut inuidiosum obiectum, si pari omnes honore, fuissent ac dignitate. quod factum fuisse, inquit Cicero in defensione Balbi hoc modo: Obiectum est etiam, quod in tribum Crustumina peruenierit. quod hic affecutus est legis de ambitu praemio, minus inuidioso, quam qui legum praemiis praetoriam sententiam, & praetextam togam consequuntur. Legis autem praemio hoc uidetur esse concessum, ut, qui de ambitu

damna-

dam
seque
est, c
nobi
dum
Ha
bus.
ut tr
& co
quo
mult
in de
cum
Vari
gene
uete
mus
mod
tiam
ni qu
strib
face
a Sal
Liui
nem
chu
min
urb
cur
omi
auto
dan
ædi
tuo
pot
Vet
gno
ci
fa

damnaretur, is tribu moueretur, qui eum damnaret, is eam assequeretur. Quod si Crustumina tribus inuidiosa Balbo obiecta est, certe, quia multis aliis nobilitate excelluit. unde autem nobilitatis istius caussa manarit, etiam, atque etiam quarendum existimo.

Haftenus, quod ad hunc locum attinet, sit dictum de tribubus. reliquum est, ut deinceps de curiis differamus. Est autem ut tribus, sic curia significatio triplex, nam & locum significat, & cœtum quendam ciuium, qui inde curiales dicti sunt, & ius, quo curiales ipsi donati sunt. Curias autem idem, ut dixi, Romulus instituit, ut essent partes tribuum. singulas enim tribus in decem curias dispersiuit, unde triginta fuerunt. Docet hoc cum Dionysius, ut paulo ante admonui, tum M. Varro, & post Varronem Sex. Pompeius. Varro quidem ita: Curia duorum generum. nam & ubi curarent sacerdotes res diuinas, ut curia ueteres, & ubi senatus humanas, ut curia Hostilia, quam primus ædificauit Hostilius rex ante rostra. Pompeius uero hoc modo: Curia locus est, ubi publicas curas gerebant. Curia etiam nominantur, in quibus uniuscuiusque partis populi Romani quid geritur, quales sunt ea, in quas populum Romulus distribuit numero xxx, ita ut in sua quisque curia sacra publica faceret, feriasque obseruaret. Nominatas porro curias Liuius a Sabinarum mulierum, quæ raptæ erant, nominibus scribit, & Liuium fortasse sequutus Pompeius, ac Pædianus. quam opinio nem ita auctore Varrone Dionysius, & post Dionysium Plutarchus refutauit, ut eas partim a locorum, partim a uiroborum nominibus appellatas esse tradiderint. Quoniam autem Romulus urbis pomœrio Palatinum tantum montem comprehenderat, curiasque omnes intra urbem construxerat, hinc factum est, ut omnes triginta curia primis tēporibus in Palatio fuerint. post autem, cum ad populi, qui iam creuerat, frequentiam capiendam uix satis amplæ uiderentur, nouæ totidem ampliores aliæ ædificatæ sunt, in quas ex ueteribus sacra sunt euocata. quattuor autem fuerunt, ex quibus per religiones sacra euocari non potuerunt, Foriensis, Rapta, Velienſis, & Velitia, quæ inde Veteres curia quattuor dictæ sunt. Quod ex Festo maxime cognoscitur, cum scribit: Nouæ curia proxime compitum Fabricii ædificatæ sunt, quod parum amplæ erant ueteres a Romulo factæ, ubi is & populum, & sacra in partes xxx distribuerat, ut

in iis ea sacra curarent, quæ quando ex ueteribus in nouas euocarentur, quattuor curiarum per religiones euocari non potuerunt. Itaque Foriensis, Raptæ, Veliensis, Velitiæ res diuinæ sunt in ueteribus curiis. Ceterum præter harum quattuor nomina tres etiam aliæ alibi inueniuntur, Saucia, Titia, Tifata. Saucia meminit Liuius lib. 1 x his uerbis: Atque ei legem curia tam de imperio ferenti triste omen diem diffidit, quod Saucia curiæ fuit principium, duabus insignis cladibus, captæ urbis, & Caudinæ pacis. Reliquarum Festus Titiam enim curiam a Tiro Tatio rege nuncupatam, Tifatam Romæ curiam fuisse ait. Apparet autem ex his, antiquam illam Romuli diuisionem aliqua ex parte retentam esse, aliqua etiam immutatam. Nam triginta curiarum numerus idem perpetuo mansit. curiæ uero tribuum partes non semper fuerunt. Nam aucto tribuum numero, curiarum tamen non est amplificatus. Præterea uero cum tribus quattuor factæ essent urbanæ, reliquæ uero rusticæ xxxi a partibus agri nominatæ, tamen ne ullæ quidem curiæ in agro sunt constitutæ. Itaque curiæ tantum in urbe ædes fuerunt, in quibus, qui urbem colerent, sigillatim in sua quisque sacra facerent. Vt enim post Ser. Tullius tribubus urbanis sacra quædam, quæ Compitalia, & rusticis alia, quæ Paganalia dicta sunt, assignauit, sic curiis singulis Romulus sua sacra constituerat, suis cuique diuis, quos colere deberent, demonstratis, & sacris faciundis certas pecunias ex ærario sumendas attribuerat, & ut rei diuinæ curiales cum suis curionibus interessent, unaque feriis in curialibus tricliniis epularentur, instituerat, fuisse enim suas cuique curiæ ædes scribit auctor optimus huiusce instituti Dionysius, in quibus communis ueluti focus singulis curiis erat consecratus, quæ ædes curiarum, & ipsæ curiæ sua etiam ætate nominarentur. Quo respexit Cicero in primo de oratore, cum dixit; tantum in Crasso humanitatem fuisse, ut, cum lauti accubissent, tolleretur omnis illa superioris tristitia sermonis; eaque esset in homine incunditas, & tantus in iocando lepos, ut dies inter eos curiæ fuisse uideretur, conuiuium Tusculani. Ergo cum curiæ procedente tempore nihil ad tribuum rationem pertinerent, factum est, ut multi tribus obtinerent, curiarum tamen expertes essent. inter quos maxime erant municipes, qui extra urbem agrumque Rom. domicilium habuerunt. Qui si sacra eadem cum ciuibus Rom. non habebant, profecto ne

iidem

iidem
huius
liæ iuV
ses, &
ses di
ta cer
rias,
& de
busq
tis d
tubio
stren
factu
dider
qui t
num
In cl
aut f
in q
Nam
sum
dicto
fra c
eent
usqu
Te
quin
inde
quan
sunt
dit a
cen
pl. d
in co
tos p

iidem quidem erant omnino, ac ciues Ro. Quod & a principio huius disputationis attingimus, & post in libris de antiquo Italia iure apertius ostendemus.

De classibus, & centuriis. Cap. IIII.

VT autem tribus, & curiæ a Romulo sunt institutæ, sic classes, & centuriæ a Ser Tullio. omnem enim populum in sex classes distribuit, classes autem omnes in centum tres, ac nonaginta centurias. primæ enim classis octoginta peditum fecit centurias, quadraginta quidem iuniorum, totidem uero seniorum, & decem atque octo equitum. secundæ ex senioribus, iunioribusq. uiginti peditum, & duas fabrum. tertiæ item eodem ætatis discrimine habito peditum uiginti, item deinceps duabus tubicinum additis quartæ, triginta inde peditum quintæ, postremo sextæ unam proletariorum, & capite censorum. ex quo factum est, ut omnes centurias centum tres, ac nonaginta reddiderit. Dionysium enim potius sequi placet, quàm Liuium, qui tres tubicinum prodit centurias, ut essent CXCIII. nam numerus impar in centuriis, ut etiam in tribubus quæritur. In classibus autem, & centuriis describendis non regionem, aut sacrorum communionem sequutus est, sed censum. qui ut in quoque uariatus est, sic uarios ille fecit classium gradus. Nam in primam, qui centum millium æris, aut maiorem censum haberent, coniecit. unde Asconius censos more maiorum dictos prodit, qui centum millia professione detulissent. & infra classem dictos refert Pompeius, qui minore summa, quàm centum, & uiginti millium censi essent. Secunda intra centum usque ad quinque, & septuaginta millium censum instituta. Tertiæ millium quinquaginta censum esse uoluit. Quartæ quinque & uiginti millium. Quinta undecim millibus censa. inde Sexta proletariorum, & capite censorum effecta. Quamquam autem sex descriptæ classes sunt, tamen non nisi quinque sunt celebratæ: quoniam ultimæ non est habita ratio. Hoc ostendit apud Gellium Tubero, qui dixit, Tullium classes quinque census faciendi causa instituisse. & Liuius, cum ait, tribunos pl. decem creatos binos ex singulis classibus; & Asconius, qui in commentario Cornelianæ, quinque primum tribunos creatos prodit, binos ex singulis classibus; & Salustius ad Cæsarem, qui

qui C. Gracchum promulgasse inquit, ut ex confusis quinque classibus sorte centuriæ uocarētur. Quod autem dixi, Seruium discrimina ætatum fecisse, aliosq. seniores, alios iuniores appellasse, intelligendum est, id me non solum ex Liuii sententia, sed eius etiam, quem modo nominavi, Tuberonis prodidisse, qui (ut est apud Gellium lib. x.) scriptum reliquit, Seruium pueros existimasse, qui minores essent annis septendecim. atque inde ab anno xvii, quos idoneos iam esse reip. arbitraretur, milites scripsisse, eosque ad annum quadragesimum sextum iuniores, supraq. eum annum seniores appellasse. Præterea uero non eosdem fuisse proletarios, & capite cēfos, quos sextam expleuisse classem demonstrauimus, docet idem auctor diligentissimus Gellius lib. xvi ex Iulii Pauli sententia. Nam qui in plebe, inquit, Romana tenuissimi, pauperrimiq. erant, neque amplius, quàm mille quingentum æris in censum deferabant, proletarii appellati sunt, qui uero nullo, aut per quàm paruo ære censabantur, capite cēsi uocabantur. extremus autem cēsus capite cēforum æris fuit ccc lxxv. Vt ergo tribus cum curiis omnem ciuium multitudinem sunt complexæ, sic etiam alia ratione classes cum centuriis. Quamquam autem classes cum tribubus, & centuriæ cum curiis commune nihil a principio habuerunt, tamen procedente tempore institutum est, ut classes quodammodo tribuum essent partes. Hoc autem factum esse post expletas quinque & triginta tribus Liuius significat, libro primo, cum ait: Nec mirari oportet, hunc ordinem, qui nunc est, post expletas quinque & triginta tribus, duplicato earum numero, centuriis iuniorum, seniorumq. ad institutam ab Ser. Tullio summam non conuenire. quadrifariam enim urbe diuisa regionibus, collibusq. quæ habitabantur partes, tribus eas appellauit. neque hæc tribus ad centuriarum distributionem, numerumq. quicquam pertinere. Cum ergo ait, tribus a Seruio institutas nihil ad centuriarum distributionem ualuisse, post autem tribus xxxv expletas pertinuisse, satis ostendit, Seruii tempore populum uno modo in tribus, curiasq. altero in classes, centuriasq. diuisum, ita ut alteram diuisionem altera non attingeret, post autem utranque in unum esse collatam. populum enim in tribus xxxv, singulas autem tribus in quinque classes, easq. in suas quaque centurias esse descriptas, adeo ut centuriarum numerus duplicatus sit, manente numero classium.

Qua

Qua de re post etiam, ubi de iure suffragii agemus, accuratius disputabimus. Hæ igitur, ut hunc locum aliquando concludamus, tribus, curiæ, classes, & centuriæ fuerunt, in quas uniuersus populus Rom. erat diuisus. & quas omnes ciues Rom. necessario obtinebant. ex quibus satis intelligi potest id, quod iam etiam a principio significauimus, latissimum totius Rom. ciuitatis seminarium fuisse tribum. nã qui tribum erat adeptus, is eodem etiam tempore & classem, & centuriam obtinuerat. sed ad reliqua pergamus.

De iis, qui ius ciuium Rom. constituerunt. Cap. v.

TRIBVVS, & earum partibus expeditis, sane relinquatur, ut de iure tribuum, siue ciuium Rom. agamus. quo uno proposito ciuis Rom. definitio continetur. Ius ergo ciuium Rom. appello, uniuersum ius, quo utebantur, qui optima lege ciues Rom. erant, quod est aliud nihil, quàm qui tribus, & maxime rusticas obtinebant. Huius autem duæ potissimum partes feruntur. una, quæ scripto constitit, altera, quæ sine scripto in consuetudinem uenit. Ac scriptum quidem ius reges, x uiri, iurisconsulti, pontifices, consules, tribuni pl. senatus, & prætores constituerunt. non scriptum uero mos maiorum, & instituta in remp. inuexerunt. dicamus autem primum de priore, ita ut partes eius nullas prætereamus, quæ fuerunt, regiæ leges, xii tabulæ, ius ciuile, legis actiones, leges, plebiscita, senatus consulta, & edicta.

Regiæ leges eadem, quæ curiatiæ fuerunt, a Romulo, & reliquis deinceps regibus partim ad imperium stabiliendum, partim ad religionem constituendam, & omnino ad uniuersam fundandam remp. comitiis curiatis perlata, quæ a Sex. Papirio, qui Superbo regnante uixit, collectæ Iuris Papiriani nomen adeptæ sunt. Exactis autem regibus has omnes leges rogatione tribunicia abrogatas, Pomponius tradit ille quidem, uerum non omnes tamen sublatas eum intelligere existimo, sed L. Bruto tribuno Celerum ferente eas, quæ ad regiam dominationem constituendam pertinerent, esse abolitas. Neque enim si quæ aut res humanas, aut diuinas continerent, quæ plurimæ, & eæ rep. fuerunt, sublatas esse crediderim. Tuetur autem coniecturam meam Dionysius, qui leges Ser. Tullii regis de commerciorum

ciorum, & contractum ratione, a Superbo rege reflexas, a Bruto consule primo repositas prodit. confirmat etiam Livius, qui post incensam a Gallis urbem fœdera, & leges conquistas ait, fuisse autem areas xii tabulas, & quasdam regias leges; & L. Valerius tribunus pl. qui apud eundem li. xxxiii ita agit: Ex utro tandem genere ea lex est, quam abrogamus? an uetus regia lex simul cum urbe ipsa nata? an, quod secundum est, a decemuiris ad condenda iura creatis in xii tabulis scripta.

Anno autem post remp. recuperatam lxx, post urbem autem conditam cccii decemviri duodecim legum tabulas conscripserunt, easq. in foro proposuerunt. Eius rei causam attulit C. Terentius Arsa tribunus pl. qui anno ante undecimo L. Lucratio, T. Virginio cos. cum nimium consulum in plebem imperium esse, idque imminui oportere contenderet, legem promulgavit de quinqueviris, qui leges consulari imperio conscriberent, creandis. Quæ lex cum per sexennium a tribuuis pl. frustra iactata, tandem pro concessa sibi duplicandorum tribunorum potestate deferbuisset, post tamen Romilio, Veturioque Cos. in plebem militiam detractantem impotentius se gerentibus, placuit ea sententia, cuius auctor T. Romilius fuisse dicitur, ut legum latores crearentur, qui iura patribus, & plebiæqua scriberent, quæque ab iis essent decreta, ea plebem, & patres tenerent. Plebe autem assentiente, missi sunt legati tres in Græciam, qui Atheniensium, & aliarum Græciæ ciuitatum leges, instituta, moresque cognoscerent, eaque descripta Romanam deferrent. Missi Tarpeio, Aterioque cos. tertio anno, quo Menenius, & Sestius consulatum gerebant, cum legibus reuertuntur. Cum autem instarent tribuni, ut tandem legum scribendarum initium fieret, iamque in alterum annum designati consules essent Ap. Claudius, & T. Genucius, tum in Ap. Claudii sententiam senatusconsultum factum est, ut reliquis abrogatis magistratibus cum imperio consulari, ac regio sine prouocatione decemviri crearentur, qui ex patriis moribus, & peregrinis legibus optimas seligentes, & reip. maxime utiles, iura populi Rom. constituerent. quæque ii scripsissent, ea, si Senatus, populusque Rom. accepisset, in perpetuum populum ipsum Rom. astringerent. Quo senatusconsulto a populo comprobato, consules abdicarunt. in eorum locum decemviri consulares facti leges, quas commemoravi, ad populum pertulerunt. de quibus

quibus hæc ad uerbum lib. III. Linius: Decemuiri ingenti hominum expectatione propositis decem tabulis, populum ad cōtionem aduocauerunt. & quod bonum, faustum, felixque reip. ipsis, liberisque eorum esset, ire, & legere leges propositas iussere. se, quantum decem hominum ingeniis prouideri potuerit, omnibus summis, infimisque iura æquasse. plus pollere multorum ingenia, consiliaque. uersarent in animis secum unamquamque rem, agitarent deinde sermonibus, atque in medium, quod in quaque re plus, minusue esset, conferrent. eas leges habiturum populum Rom. quas consensus omnium non iussisset. latas magis, quàm tulisse uideri posset. Cum ad rumores hominum de unoquoque legum capite edito satis correctæ uiderentur, centuriatis comitiis decem tabularum leges perlatae sunt. quæ nunc quoque in hoc immenso aliarum super alias acruatarum legum cumulo fons omnis publici, priuatiq. est iuris. Vulgatur deinde rumor, duas deesse tabulas, quibus adiectis absolui posse uelut corpus omnis Romani iuris. Postero anno & hæc comitiis centuriatis sunt perlatae. His autem legibus quantum tributum auctoritatis sit, docet Cicero in primo de oratore, apud quem Crassus loquitur in hæc uerba: Siue quem hæc aliena studia delectant, plurima est in omni iure, & in pontificum libris, & in XII tabulis antiquitatis effigies. quod & uerborum prisca uetustas cognoscitur, & actionum genera quædam maiorum consuetudinem, uitamq. declarant. siue quis ciuilem scientiam contempletur, quam Scæuola non putat oratoris esse propriam, sed cuiusdam ex alio genere prudentiæ, totam hanc descriptis omnibus ciuitatis utilitatibus, ac partibus XII tabulis contineri uidebitis. siue quem ista præpotens, & gloriosa philosophia delectat, hosce habet fontes omnium disputationum suarum, qui iure ciuili, & legibus continentur. Fremant omnes licet. dicam quod sentio. bibliothecas mehercule omnium philosophorum unus mihi uidetur XII tabularum libellus, si quis legum fontes, & capita uiderit, & auctoritatis pondere, & utilitatis ubertate superare. Merito. his enim uniuersi, quod proposui, iuris diuini, humaniq. partes comprehensæ sunt. cuius rei cum alia testimonio sunt, tum tritus ille Ausonii uersus.

Ius triplex, tabulæ quod ter sanxere quaternæ,

Sacrum, priuatum, & populi commune quod usquam est.

Quocirca factum est, ut propter iuris præstantiam, cum quid

E in lege

in lege scriptum esse dicerent, XII tabularum legem aliquam intelligerent, & legitimas hereditates, & legitimas tutelas appellerent, quæ legibus XII tabularum constituerentur, & legis actiones, quæ a XII tabularum potissimum lege proficiscerentur.

Quoniam autem mirifica quædam eas implicabat obscuritas, propterea multi ingenio, & doctrina præstantes uiri ad eas populo interpretandas se contulerunt. unde noua alia iuris pars fluxit, quæ proprium Iuris ciuilis nomen adepta est. Achuius quidem obscuritatis testem habemus Ciceronem, qui in II de legibus ait: Quid legum XII tabulæ appellarent, ueteres earum interpretes Sex. Aelius, & L. Acilius non satis intelligere se dixerunt. & Gellium, apud quem Phauorinus lib. xx. queritur, in iis legibus uerba multa tam fuisse obscura, ut uix ea quisquam posset interpretari. Ius autem inde nouum emanasse a Pomponio ipso cognouimus, qui in hunc modum subdit: XII legum tabulis latis euenit, ut interpretatio desideraret prudentium auctoritatem, necessariamque disputationem fori; hæc disputatio, & hoc ius, quod sine scripto uenit, compositum a prudentibus, propria parte aliqua non appellatur, ut ceteræ partes iuris suis nominibus designantur, sed communi nomine Ius ciuile appellatur. Hoc autem ius ciuile, quod a iuris peritis est constitutum, intellexit etiam Cicero in III de officiis, cum dixit: De iure prædiorum sancitum est apud nos in iure ciuili, ut in his uendendis uitia etiam dicerentur, quæ nota essent uenditori. nam cum ex XII tabulis satis esset cautum, ea præstari, quæ essent lingua nuncupata, quæ qui inficiatus esset, dupli pœnam subiret, a iurisconsultis etiam reticentiæ pœna est constituta. & paulo post: Hoc propter deprauationem consuetudinis neque more turpe habetur, neque aut lege sancitur, aut iure ciuili. & Paullus lib. sententiarum IIII, cap. VIII, cum inquit, Feminae ad hereditates legitimas ultra consanguineas successiones non admittuntur, idque iure ciuili, uel Voconia rogatione uidetur effectum. ceterum lex XII tabularum nulla discretionem sexus cognatos admittit. Verum hæc iuris pars priuati tantum iuris rationem uidetur attingisse. pauca enim de iure priuato leges post XII tabulas latae sunt, unde gloria iurisconsultorum, qui Ius ciuile condiderunt, & maxime Scæuolarum, manauit.

Vt autem Ius ciuile iurisperiti, sic legis actiones pontifices
intu-

intulerunt. cum enim omnem a principio legum interpretatio-
nem pontifices publice suscepissent, legis actiones, quibus ci-
ues inter se disceptarent, composuerunt. quibus de rebus tan-
diu a populo sunt consulti, quoad Cn. Flavius scriba Ap. Clau-
dii actiones in uulgus publicauit. cuius rei apud Liuium lib. ix
fieri mentionem inuenio hoc pacto: Cn. Flavius forensis factio
adilem curulem creauit, quod ius ciuile in penetralibus ponti-
ficum repositum uulgauit, & fastos circa forum in albo repo-
suit; & Valerium lib. i. i. ita: Ius ciuile per multa sæcula inter
sacra, cæremoniasque deorum immortalium abditum, solisque
pōtificibus notum Cn. Flavius libertino patre natus uulgauit,
& fastos penè toto foro exposuit, & apud Ciceronem lib. vi ad
Atticum hoc modo: Sex libros de repub. tibi ualde probari
gaudeo. e quibus unum *ἱστορίων* requiris, de Cn. Flauio, C. F. Ille
uero ante Decemuiros non fuit, quippe quædilis currulis fue-
rit, qui magistratus multis annis post decem uiros institutus
est. quid ergo profecit, quod protulit fastos? occultatam pu-
tant quodam tempore istam tabulam, ut dies agendi peteren-
tur a paucis. Nec uero pauci sunt auctores, Cn. Flavius scri-
bam fastos protulisse, actionesque composuisse. Hactenus isti.
At uero legis Actiones dictæ sunt, quod earum rerum, de qui-
bus lex xii tabularum scripta erat, priuatim agendarum formu-
læ præscribebant. unde Cicero in defensione Murenæ aduersus
Sulpicium iurisconsultum dixit. Gloria militaris uestris formu-
lis, atque actionibus anteponenda est, & de eodē Sulpicio in xi
Philippica: Neque cōstituere litium actiones malebat, quàm cō-
trouersias tollere. Ceterum, ut quod dicimus planius sit, & illu-
strius, uerba ipsa etiā Pomponii, unde hæc omnis ducta disputa-
tio est, subiungemus. Deinde ex his legibus, inquit, eodem fere
tēpore actiones cōpositæ sunt, quibus homines inter se discepta-
rent. quas actiones ne populus, prout uellet, institueret, & cer-
tas, & solennes esse uoluerunt. & appellatur hæc pars iuris, Le-
gis actiones. & ita eodem pæne tempore tria hæc iura nata sunt,
leges xii tabularum, ex his cœpit fluere ius ciuile, ex iisdem
legibus Actiones compositæ sunt. omnium tamen harum & in-
terpretandi scientia, & actiones apud collegium pontificum
erant, ex quibus constituebatur, quis quoquo anno præset pri-
uatis. & ferè populus propè annis centum hac consuetudine u-
sus est. postea cum Ap. Claudius proposuisset, & ad formam re-

degisset has actiones, Cn. Flavius scriba eius, libertini filius, surreptum librum populo tradidit. & adeo gratum fuit id munus populo, ut tribunus pl. fieret, & senator, & ædilis curulis. hinc liber, qui actiones continet, appellatur Ius civile Flavianum. augesciente ciuitate & qui aderant, quædam genera agendi composuerunt, nec post multum temporis spatiū Sex. Aelius alias actiones composuit, & librum populo dedit, qui appellatur Ius Aelianum. Quibus e Pomponii uerbis illud etiam tacite potest intelligi, quod in re non dubia ne testibus quidem debet non necessariis confirmari: actiones ipsas ita tum solemnes fuisse, ut qui agere lege uellent, ii & impetrationis rationem habere, & formularum deberent. Impetrationis autem ea uis fuit, ut nemini liceret iudicio experiri, nisi prius a pontificibus, aut, quod postea factitatum est, a prætore agendi formulam impetrasset. unde illa trita Prætorum sunt: Iudicium dabo, aut non dabo: formularum uero, ut formulæ quædam adhiberentur, quarum ductu in iudiciis experirentur, ut qui uno uerbo errasset, is tota causa cecidisse uideretur. Hinc enim illud est Ciceronis in oratione pro Murena: Possent agi lege nec ne, pauci quondam sciebant. fastos enim uulgo non habebant. erant in magna potentia qui consulebantur. a quibus etiam dies tanquam a Chaldæis petebantur. inuentus est scriba quidam Cn. Flavius, qui cornicum oculos confixerit, & singulis diebus ediscendos fastos populo posuerit. & ab ipsis cautis iurisconsultis eorum sapientiam compilarit. Itaque irati illi, quod sunt ueriti, ne dierum ratione peruulgata. & cognita sine sua opera lege posset agi, notas quasdam composuerunt, ut omnibus in rebus ipsi interessent. Actionum autem cum multa genera extiterunt, tum illa præcipua, quod aliæ in rem fuerunt, aliæ in personam, aliæ mixtæ. Actio in rem, quæ, auctore Vlpiano, uendicatio dicebatur, est per quam rem nostram, quæ ab alio possidetur, petimus. in personam, quæ condictio uocabatur, per quam cum eo agimus, qui obligatus est nobis, ut faciat, uel det. quarum illa ex iure possessionis, hæc ex obligatione dictorum, factorumq. emanat. prioris actionis hæc formula fuit, cuius pro Murena Cicero meminit: F V N D V S, qui est in agro, qui Sabinus uocatur, meus est, eum ego ex iure Quiritium meum esse aio. inde ibi ego te ex iure manu consertum uoco. cui is, unde petebatur: V N D E tu me ex iure manu consertum uocas, inde
ibi

ibi eg
istan
cuiu
tere
uete
perp
nibu
prie
pos
s i r
actio
re au
V t
nec
fide
qu
adi
ma
rat,
ac n
par
& p
sus
tor
ria
tril
tril
qu
Q
tar
ro
ut
ru
ce
iu
ed
ut
ge
to

ibi ego te reuoco. Quibus prætor: *V T R I S Q V E* superstitibus istam uiam dico, inite uiam. item: Redite uia. Posterioris hæc; cuius mentionem facit Probus: *A I O* te mihi dare, facere oportere. Ad actiones autem in rem pertinent interdita, quæ ut a ueteribus iuriconsultis accepimus, nihil aliud erant, quam nõ perpetuæ, sed ad tempus interim dictæ sententiæ de possessionibus. quarum adiudicatio tantisper durabat, dum de iure proprietatis pronunciabatur, euicto enim dominio sequebatur possessio. Interdicti autem uerba fuerunt: *V T I N V N C P O S S I D E T I S*. quorum meminit Festus hoc modo: In legitimis actionibus, nemo ex iis, qui litigant, possessionem suam uocare audet, sed ad interdictum uenit, ut prætor his uerbis utatur. *V T I N V N C* possidetis, eum fundum, quo de agitur, quod nec ui, nec clam, nec precario alter ab altero possidetis, ita possideatis, aduersus ea uim fieri ueto. Sed de actionibus quidem, quod ad hunc locum attinet, hætenus. Actionibus porro adiuncta sunt senatusconsulta, idest, quæ senatus consulibus maxime, aut magistratibus illis, per quos haberi senatus poterat, referentibus decreuit. quæ tanti semper in rep. ponderis, ac momenti fuerunt, ut merito partem magnam Ro. iuris occuparint. Cum senatusconsultis autem connexæ sunt leges, & plebiscita. Leges uocarunt rogationes, quas populus uniuersus, consulibus, uel alio patricio rogante magistratu, ut dictatore, atque interrege centuriatis comitiis, unde etiam centuriatæ dictæ sunt, iussit. Plebiscita, quas, ut ait Festus, plebs tributis comitiis, sine patribus, plebeio magistratu, nimirum tribuno pl. rogante accepit. quibus tantum accessit roboris, ut quæ plebs sciuisset, ea omnes Quirites, maxime post legem a Q. Hortensio dictatore paulo ante Tarentini belli temporalatam, tenuerint. Neque uero prætereunda, atque ab hoc numero excludenda edicta sunt. idest, quæ cum magistratus ceteri, ut consules, ædiles, tribuni, tum potissimum prætores edixerunt. quos consulum loco adiura in urbe reddenda creatos accepimus. Hi uero, auctore Pomponio, ut scirent ciues, quod ius de quaque re quisque dicturus esset, seq. ad id præmunirent, edicta proponere soliti erant, quæ tantæ fuerunt auctoritatis, ut inde Iuris honorarii nomen inuenerint. Eorum porro duo genera fuerunt, perpetuum, & peculiare. Perpetuum, quod inito magistratu proponebant, & quo ciuibus, quemadmodum

ius

ius anno suo de quaque re dicturi essent, denunciabant. peculiare, quod ob certum negotium obortum proponebatur. Perpetui meminit Cicero in secundo de finibus, cum ait: Quid enim mereri uelis iam, cum magistratum inieris, & in concionem ascenderis. est enim tibi edicendum, quæ sis obseruaturus in iure dicendo. & Asconius in Cornelianam: cum scripsit, C. Cornelium in tribunatu tulisse, ut prætores ex edictis suis perpetuis ius dicerent. eamque rem tum gratiam ambitiosis prætoribus, qui uarie ius dicere assueuerant, sustulisse. quibus uerbis significat, prætorem, quod κ. Ianuariis edictum proposuerat, id lege Cornelia obseruare in reliquum anni coactum fuisse. peculiaria uero edicta ea sunt, de quibus Cicero scribit in quinto in Verrem: Cur iam addictis decumis, cum iam ad summam decumarum nihil, ad tuum quæstum multum posset accedere, subito, atque ex tempore noua nascebantur edicta? Item: Q. Septicio affirmante, sed plus decuma non daturum, exortur peculiare edictum repentinum: Nequis frumentum de area tolleret, antequam cum decumano pactus esset. de toto autem hoc prætorio iure post, ubi de magistratibus agemus, latius disseremus. Atque de iure quidem scripto, & iis, qui illud scripserunt, hæc satis.

Instituta autem, mosq. maiorum (has enim non scripti iuris partes summas fuisse diximus) tantam uim habuerunt, ut cum antequam in consuetudinem uenirent, sine crimine præteriri possent, postquam tacita omnium assensione sunt comprobata, pro grauissimis legibus sanctissime custodita sint. Vnde scripsit in quinto de rep. Cicero, ante suam memoriam & morem ipsum patrium præstantes uiros adhibuisse, & ueterum morem, ac maiorum instituta excellentes uiros retinuisse. Neque uero me in hanc opinionem probabilis solum coniectura, sed graue etiam Dionysii testimonium ducit. apud quem scriptum inuenio, Romulum rempublicam non legibus magis scriptis, quam non scriptis fundasse; Numam uero leges omnes, & instituta Romuli obseruasse. Ac si quæritis, quid institutum a more differat, non est difficile dictu. Nam qui primus egregii quicquam in rep. gessit, adeo ut eius exemplum posterius ultro sint sequuti, is auctor instituti prædicatur, ubi uero consuetudo aliqua teneri ignorato exempli auctore cæpit, mos maiorum appellatus est. quem alium quidem a lege fuisse, idem tamen, ac legem ualuisse

naluisse ostendit Cicero in *III* de legibus, cum ait: Si quæ leges forte a me hodie rogabuntur, quæ non sint in nostra rep. nec fuerint, tamen erant fere in more maiorum, qui tum, ut lex ualebat. Quod idem postea confirmavit etiam Vlpianus, cum diceret, Diuturnam consuetudinem pro iure, ac lege, in iis, quæ non ex scripto descendunt, observari solere, & ratione etiam comprobavit Iulianus, cum adderet, quod ipse leges nulla ex alia causa nos teneant, quam quod iudicio populi receptæ sunt, merito & ea, quæ sine ullo scripto populus probavit, omnes tenere. Si ergo institutum antiqua observatio est, cuius auctor aliquis celebratur, profecto nihil inauspicato agere, instituto agebatur, quia Romulus, & deinceps ceteri nihil non captatis ante auspiciis est unquam aggressus. collegam in demortui collegæ locum sibi subrogare, instituto custodiebatur, quia Valerius mortuo Bruto id fecit, eumque posteritas omnis est imitata. diuortium cum uxore liberum querendorum causa, instituto tenebatur, quia C. Carulio Ruga auctore factitatum ab omnibus est. More autem maiorum cum alia fieri dicuntur, tum ea, quæ iam inde a maioribus instituta sine ulla interruptione consuetudinis etiam usurpantur. ut petitores in toga candida, eosdemque distinctos petere; ut seniores a iuuenibus domo in curiam deduci, atque inde reduci; ut prætorem urbanum consulare imperium absentibus consulibus sustinere; ut ne quis se inter consulem, & proximum licitorem, quamvis officii causa una progrederetur, interponeret; ut quæstori prætor parentis loco esset. Itaque scite Varro, ut scriptum est apud Macrobius, morem in animi iudicio esse, eumque sequi debere consuetudinem dixit. non male etiam Festus, qui morem institutum patrium definiuit, quod ad religionem, & caerimonias pertineret. Leges autem opponi moribus, ac institutis, ut ius scriptum non scripto, quanquam res est ita certa, ut de ea dubitari non possit, ostendit, tamen etiam Liuius lib. *xxvi*. Tribuni pl. inquit, appellati, negarunt, se in mora esse, quo minus, quod ei more maiorum permissum esset, seu legibus, seu moribus mallet, anquiret. & Cicero in *II* de legibus: Hoc habemus in duodecim, reliqua sunt in more. & in *III*: Sunt posita deinceps quæ habemus in publicis institutis, atque legibus. & Quintilianus: Præterea, quæ legibus cauta sunt, quæ persuasione etiam si non omnium hominum, eius tamen ciuitatis, aut gentis, in

qua

quæ res agitur, in mores recepta sunt. ut pleraque in iure non legibus, sed moribus constant. & Pomponius: Hoc ius moribus, non legibus introductum est. Quibus ex rebus illud intelligi potest, omnia ciuium Rom. iura ita nobis esse persequenda, ut ea non alibi, quàm in his quasi latibulis indagemus. Neque enim aliud ius Romanis est, quàm quod ab his, quos indicauimus, fontibus est profectum.

De iure libertatis. Cap. VI.

SEQUITVR, ut iuris Romani auctoribus demonstratis, ipsius iuris partes singulas, in quibus præcipua ciuis Romani ratio cernitur, persequamur. Sic igitur sentio, ius omne Romanum aut priuatam rem attigisse, aut publicam. ad priuatam rem pertinet, intelligere, ut sui quisque dominus sit, quo sanguine ortus, quæ sacra colat, quam potestatem in uxorem, quam in liberos habeat, ut de bonis, liberisque suis statuere queat. ad publicam ratio census, unde & militum ætas, & bonorum æstimatio cognoscitur, quibus bella geruntur. unde etiam honores in rep. suffragio, aut aliis mandantur, aut ab aliis accipiuntur. Verum alia suo loco. nunc de libertate Romana dicamus. cuius uaria iura, eaque non satis, ut opinor, comperta nostris, fuerunt. Dico igitur libertatis Romanæ ius quinque partitum fuisse. ita enim ciues Romanos fuisse liberos, ut nec dominorum potestati, nec tyrannorum imperio, nec magistratuum potentia, nec creditorum libidini, nec ciuium suorum gratia essent obnoxii. Quibus rebus in singulis quæ uis posita sit, a prima exorsus consideremus.

Omnes homines, qui urbem, agrumque R. inhabitauerunt, aut liberi fuerunt, aut serui. Liberi uocati, qui naturale adepti, quid cuique liberet, faciendi arbitrium erant, nisi quod aut ui, aut iure prohiberetur. Serui contra, qui in dominorum erant potestate constituti, quos quidem aut natos, aut factos accepimus, natos ex ancillis dominorum, factos aut iure ciuili, si quis se pretii habendi causa uenire passus esset, aut iure gentium, si qui bello capti aut ab imperatore donati, aut sub hasta uenditi essent. quæ una iusta seruitus a ueteribus habita est. neque enim si qui a prædonibus, aut latronibus capti uenisent, serui iudicabantur. Quin etiam seruorum in numero illos habitos esse inuenio,

uenio, qui ex mulieribus essent nati, cum quibus connubium nullum esset. quod ex his Liuii uerbis ostenditur lib. XLII: Ex militibus Romanis, & ex Hispanis mulieribus, cum quibus connubium non esset, natos se memorantes supra quattuor millia hominum orabant, uti sibi oppidum, in quo habitarent, daretur. Senatus decreuit, uti nomina sua apud L. Canuleium praetorem profiteretur. eorum si quos manumisisset, eos Carteiam ad Oceanum deduci placere. qui Carteiensium domi manere uellent, potestatem fore, uti numero colonorum essent, agro assignato. Latinam eam coloniam esse, Libertinorum appellari. Hos igitur quacunque ratione seruos nullum unquam ciuitatis Rom. partem habuisse, nisi libertate donatos, satis constat. ex quo intelligitur, ciues Rom. ut dicebam initio, ita liberos fuisse, ut dominorum imperio nulli parerent. Liberos autem duo genera excelluerunt, ingenuorum, & libertinorum. Ingenui erant, qui statim ut nascebantur, erant liberi, quique ex duobus ingenuis erant geniti. significat hoc Ap. Claudius, homo patricius apud Liuium lib. VI. cum inquit: An hoc si Claudiae familiae non sim, nec ex patricio sanguine ortus, sed unus Quiritium quilibet, qui modo me duobus ingenuis ortum, & uiuere in libertate sciam, reticere possim? & P. Decius plebeius lib. X. cum ait: An unquam fando audistis, patricios primo esse factos, non de caelo demissos, sed qui patrem ciere possent, id est nihil ultra, quam ingenuos? Neque uero aliud etiam uoluit Cincius apud Pompeium, cum patricios eos, qui post ingenui dicti sunt, esse appellatos prodidit. In libris autem ueterum iurisconsultorum scriptum est, ingenuum esse non solum, qui ex duobus ingenuis natus sit, sed etiam qui ex duobus libertinis, siue altero libertino, altero ingenuo. Quod ipsum quale sit, nisi qui libertinus fuerit, exposuerimus, uix intelligi poterit. Libertinos ergo illi definiunt, qui ex iusta seruitute erant manumissi. manumissionem uero, quasi de manu dationem. nam quandiu aliquis in seruitute erat, manui, & potestati suppositus erat, manumissus uero liberabatur potestate. Hanc porro manumissionem tribus modis celebratam censu, uindicta, & testamento, docet Cicero in Topicis, cum ait: Si neque censu, neque uindicta, neque testamento liber. Quo in loco confirmat Seuerinus interpres, tribus modis manumitti seruos consueuisse, aut si quis consentiente, uel iubente domino, nomen

F. serui

serui in censu detulisset, aut uirga in caput serui a prætore imposita, quæ uindicta dicebatur, in libertatem uindicatus esset, aut a domino testamento liber relinquitur. Manumissionem per censum Ser. Tullius rex, ut opinor, instituit. is enim & census auctor fuit, & seruis liberandis, ut post dicam, initium attulit. De eiusmodi autem libertate Cicero ita locutus est in primo de oratore: Quid de libertate? quo iudicio nullum grauius esse potest? non ne ex iure ciuili potest esse contentio, quum quæritur is, qui domini uoluntate census sit, si lustrum non sit conditum, sit ne liber? Locutus est etiam Vlpianus. serui, inquit, qui in peculio centum haberent, aut quibus eas facultates domini impartirent, si eos domini in censum ciuium a censoribus ascribi iuberent, libertatem consequerentur. Vindictæ rationem intulisse fertur P. Valerius Poplicola anno post reges exactos, cum de præmiis Vindictis serui, qui coniurationem indicauerat, ad populum tulisset, a quo etiam uindictæ nomen ductum existimant. inter quos est Liuius, qui ita scribit: Præmium indici pecunia ex ærario, libertas, & ciuitas data. Ille dicitur uindicta liberatus. quidam uindictæ quoque nomen tractum ab illo putant, Vindicti ipsi nomen fuisse, post illum obseruatum, ut qui ita liberati essent, in ciuitatem accepti uiderentur. Quæ uerba, cum, ut opinor, Plutarchus legisset, ea ita in Poplicola explanauit, ut scripserit, Valerium decreuisse, ut Vindex primus libertinus Romanus ciuis fieret, & in qua uellet tribu, suffragium ferret. Itaque in libro etiam, quem de secula Dei uindicta reliquit, scripsit, Romanos eorum corporibus, quos in libertatem assererent, tenuem festucam imposuisse. Hæc autem potestas post a consule ad prætorem urbanum translata est, ut uindicta, idest uirga in caput imposita manumitteret. quam intellexit Persius in Satyra quinta, cum cecinit: *uindicta postquam meus a prætore recessi*, ob illi *opus conuictum*. Cur mihi non liceat, iussit quodcunque uoluntas? Et Cicero in Rabiriana, cum dixit: Seruos nostros omnium suppliciorum metu dominorum benignitas una uindicta liberat. Inuenio etiam apud Isidorum scriptum libro nono, Romanos ueteres, quos manumittebant, alapa percussos circumegisse, atque ita de manu misisse. Quod uerum esse Appianus in quarto Ciuium libro comprobatur, qui Labeonem ait, ciuem egregium, ne in manus Antonii uictoris ueniret, semet seruo occidendum

dendum præbuisse, cum dextra eius apprehensa ipsum circum-
egisset, ut mos Romanis erat in manumittendo. quod uoluit
etiam sine dubio Persius, cum eodem in loco dixit:

Quibus una Quiritem
Vertigo facit. & post:

Verterit hunc dominus, momento temporis exit
Marcus Dama.

Eorum, qui testamento liberi a dominis relictæ sunt, multa
exempla sunt. nescio autem, an hoc originem a XII tabulis du-
xerit. in quibus cum esset: VTI SVÆ REI QVISQVE LEGAS-
SIT, ITA IVS EST O, interpretatur Pomponius, etiam ad ma-
numissiones pertinere, ut quot quot e suis quisque servis libe-
ros relinquere uellet, posset. His rebus ita constitutis, dico,
qui aliquo pacto se ex servitute in libertatem vindicassent. libe-
rtinos uocatos esse. hoc enim etiam his uerbis tradit Iusti-
nianus in Institutionibus: A primis Romæ cunabulis una, at-
que simplex libertas competebat, idest eadem, quam habe-
bat manumissor. nisi quod libertinus sit, qui manumittitur, li-
cet qui manumittit, ingenuus sit. Suetonius autem non hos,
sed qui ex his procreati essent ingenui, libertinos primis tempo-
ribus dictos ostendit, cum de D. Claudio ita scribit: Latum cla-
uum libertini filio tradidit, cuius rei reprehensionem uerens,
etiam Ap. Cæcum censorem generis sui proauctorem liberti-
norum filios in senatum allegisse docuit, ignarus temporibus
Appii, & deinceps aliquandiu libertinos dictos non ipsos, qui
manumitterentur, sed ingenuos ex his procreatos. Cuius uiri,
& scriptoris auctoritati quanquam ego repugnare non audeo,
tamen ne assentire quidem satis possum. Nam si, ut illi placuit,
libertinos manumissorum filios ingenuos homines esse statueri-
mus, efficietur, ut idem fuerit ingenuus, & libertinus. quod ta-
men qui fieri potest, cum ingenuo libertinus ita opponatur, ut
liber seruo? Quamobrem ego libertinos uocatos putauerim
eos, qui ex servitute fuerant manumissi, qui autem ab iis gene-
rati fuerant, quod proprium nomen non haberent, libertino-
rum filios nuncupatos, non libertinos. Quod ni ita sit, cur non
Cicero dixerit, M. Antonium ex libertina liberos suscepisse po-
tius, quam libertini filia, cum id ad Antonii contumeliam dice-
ret? Quod si qui sunt manumissi, libertinorum nomine appel-
lati non sunt, quo tandem alio sunt? non seruorum, cum essent

libertate donati, non ingenuorum, cum ex ingenuis non sint
 geniti, non libertinorum, quod libertus patrono opponatur,
 non ingenuo, & libertus respectum significet eius, a quo libera-
 tus est, non hominis, de qua nunc agimus, conditionem. itaque
 eundem hominem dicimus libertum, & libertinum, sed liber-
 tum quidem eius, a quo est liberatus, genere vero, & conditio-
 ne libertinum, idest ex iis unum, qui seruitute, quam aliquando
 seruierunt, liberati sunt. Vnde Cicero in Verr. 111: P. Trebo-
 nius fecit heredem libertum suum. & post de eodem: Equiti Ro.
 libertinus homo sit heres? cum enim dixit libertum, cuius pa-
 tronus esset, cum libertinum, generis conditionem notauit.
 Quamobrem statuamus, ingenuos eos fuisse, qui uel ex duo-
 bus ingenuis, uel libertino altero procreati essent, libertinos
 autem, qui libertatem aut censu, aut uindicta, aut testamento
 recepissent. Libertinorum autem filios ingenuos fuisse, non li-
 bertinos, inde apparet, quod ingenuus libertinam ducere non
 poterat, libertini filiam poterat. siquidem, ut est apud Liuium,
 Hispalæ libertinæ s. c. concessum est, ut ob Bacchanalia indi-
 cata ingenuo nubere posset, & M. Antonio consuli obiecit in
 maledictis Cicero, quod homo nobilis Q. Fabii, libertini ho-
 minis, filiam in matrimonio habuerit, atque ex ea liberos susce-
 perit. & libertini quidem ad honores nunquam, at libertinorum
 filii iam inde ab initio sunt admissi. Adde quod Macrobius ait,
 Priscum pueris ingenuis bullam, & prætextam, tanquam inge-
 nuitatis insignia permisisse, libertinorum filiis, qui iusta dun-
 taxat matrefamilias nati fuissent, togæ prætextæ, & lori in col-
 lo pro bullæ decore gestandi ius indulgisse libertinis ipsis non
aliter, quam peregrinis utrumque interdixisse. Ex quo efficitur,
 tres ciuium fuisse conditiones, libertinorum, ex libertinis ge-
 nitorum, & ingenuorum. ex quibus infima admodum fuit con-
 ditio libertinorum, commodissima ingenuorum, media medio-
 rum. nam ingenui quidem fuerunt, sed tamen libertinæ condi-
 tionis aliquid retinuerunt. quia patronus in liberti quoque sui
 filium iuris aliquid habebat. Sed de libertinorum honoribus
 post alio loco pluribus. Nunc quod instituimus, peragamus.
 Adeo igitur proprium ciuium Rom. libertatis hoc genus fuit,
 ut non modo seruus unquam, sed ne primis quidem tempori-
 bus libertinus quisquam ciuis fuerit. Romulus enim rex solos
 ingenuos, Ser. Tullius aliquot post annis etiam libertinos in ci-
 uitatem

Horatius, quem
 lebant omnes li-
 bertini patrona-
 ri

Horatius, quem
 lebant omnes li-
 bertini patrona-
 ri
 conius in hac
 libertini pro
 uerbiis filii
 uit. Bulla aut
 ndi in collo in
 uerbiis ingenuis
 et aurea, Pi-
 xbinis scabca.

uitatem aſcitos in tribus rettulit. ſeruos nemo unquam ciuium Ro. nomine dignos exiſtimauit. Vt autem priores reges peregrinis ciuitatem impertinerant, ſic Seruius, credo, ut libertinorum ordinem, unde ipſum oriundum eſſe fama erat, efferret, ſeruos, & quos ipſe, & quos alii manumiffent, ciuitate donauit. Sed, ut dixi, libertatem per cenſum ille iutulit. id enim non ſolum cenſus ab eo inſtitutus oſtendit, ſed etiam lex ab eo lata, ut liber, qui incenſus eſſet, ueniret, & libertatem amitteret. Poſt autem lege, ut dixi, Valeria inſtitutum eſt, ut qui uindicta liberati eſſent, iidem & cum libertate ciuitatem adepti intelligerentur. Quam libertatem ſignificauit in Corneliſiana Cicero, cum dixit: Seruos bene de rep. meritos perſape libertate, ideſt ciuitate publice donari uidimus. itemq. Iuſtinianus, cum in Inſtitutionibus ſcripſit: Iuſtam & maiorem libertatem uocari, cum una & liberi fiebant, & ciues Rom. & Liuius, cum ſcriptum reliquit, Latinos ciuitatis Rom. cupiditate flagrantem filios ſuos ciuibus Rom. ſape uendidiffe, cum eo, ut manumitterentur, ac manumiffi ciuitatem Rom. aſſequerentur. & alio loco, cum Romanos a Carthaginienſibus captos, capite diminutos, & iure ciuium abalienatos ſcribit, ſatis ſignificauit, ut ſerui a ciue Rom. liberati ciuitatem Rom. aſſequuntur, ſic ciuem Rom. liberum in ſeruitutem redactum ius ipſum ciuitatis amittere. Huius autem libertatis ius eiufmodi fuit. ut qui libertatem, ciuitatemq. ſemel eſſet adeptus, is ea, niſi ipſe auctor factus eſſet, non poſſet amittere. cuius rei multa habemus, eaſque grauiffima Ciceronis teſtimonia. ſic enim ille in oratione pro domo: Hoc iuris a maioribus proditum eſt, ut nemo ciuis Rom. aut libertatem, aut ciuitatem poſſit amittere, niſi ipſe auctor factus ſit. & infra: Ius a maioribus noſtris ita comparatum eſt, ut ciuis Rom. libertatem nemo poſſet inuitus amittere. quin etiam ſi decemuiri ſacramentum in libertatem iniuſtā iudicaſſent, tamen quotieſcunque uellet quis, hoc in genere ſerem iudicatam referre poſſe uoluerunt. & poſt: Maiores noſtri de ciuitate, & libertate ea iura ſanxerunt, quæ nec uis temporum, nec potentia magiſtratum, nec res tum iudicata, nec denique uniuerſi populi poteſtas, quæ ceteris in rebus eſt maxima, labefactare poſſit. & pro Balbo ita: Iure noſtro neque mutare ciuitatem quiſquam, neque ſi uelit, mutare non poteſt. Item: O iura præclara, atque diuinitus iam inde a principio Ro
mani

mani nominis a maioribus nostris comparata, ne quis inuitus, ciuitate mutetur, neue in ciuitate maneat inuitus. hæc sunt enim fundamenta firmissima nostræ libertatis; sui quæque iuris, & retinendi, & dimittendi esse dominum. & pro Cæcina: Primum illud concedis, non quicquid populus iusserit, ratum esse oportere. deinde nihil rationis affers, quamobrem, si libertas adimi nullo modo potest, retineri libertas non potest. qui enim potest iure Quiritum liber esse is, qui in numero Quiritium non est? Quid plura? persequitur multa tempora, quibus Romana ciuitas mutari, & libertas adimi posset, atque omnino nemine inuito fieri id posse concludit. Itaque ita addit: Certe hoc quæri solere me non præterit, quemadmodum si ciuitas adimi non possit, in colonias Latinas sæpe ciues nostri profecti sint. aut sua uoluntate, aut legis multa profecti sunt. quam multam si sufferre uoluissent, tamen manere in ciuitate potuissent. Quid? quem pater patratus dedit, aut pater, populusue uendit, quo is iure amittet ciuitatem? ut religione ciuitas soluitur, ciuis Rom. traditur, qui cum est acceptus, est eorum, quibus est deditus. si non accipiant, ut Mancinum Numantini, retinet integram causam, & ius ciuitatis; si pater uendit eum, quem in suam potestatem susceperat, ex sua potestate dimittit. Iam populus cum eum uendit, qui miles factus non est, non adimit ei libertatem, sed iudicat non esse eum liberum, qui ut liber sit, adire periculum noluit. quum autem incensum uendit, hoc iudicat, cum ii, qui in seruitute iusta fuerint, censu liberentur, eum, qui cum liber esset, censeri noluerit, ipsum sibi libertatem abiudicasse. Quod si maxime iis rebus adimi libertas, aut ciuitas potest, non intelligunt, si per has rationes adimi maiores posse uoluerunt, alio modo noluisse. Nam ut hæc ex iure civili protulerunt, sic afferant uelim, quibus lege aut Romana ciuitas, aut libertas erepta sit. nam quod ad exilium attinet, perspicue intelligi potest, quale sit. exilium enim non supplicium est, sed profugium, portusque supplicii. nam qui uolunt pœnam aliquo modo subterfugere, aut calamitatē, eo solum uertunt, hoc est sedem, ac locum mutant. Itaque nulla in lege nostra reperietis, aut apud ceteras ciuitates, maleficium ullum exilio esse multatum. sed cum homines uincula, necesse, ignominiasque uitant, quæ sunt legibus constitutæ, confugiunt quasi ad aram in exilium. qui si in ciuitate legis uim subire

bire uellent, nō prius ciuitatem, quā uitam amitterent. quia nolunt, non adimitur his ciuitas, sed ab his relinquitur, atque deponitur. nam cum ex iure nostro duarum ciuitatum nemo esse possit, tum amittitur hęc ciuitas denique, cum is, qui profugit, receptus est in exilium, hoc est in aliam ciuitatem. Hęc Cicero pro Cæcina. in eandem autem etiam sententiam locutus est idem iterum in oratione pro domo: Qui ciues Rom. in colonias Latinas proficiscebantur, fieri non poterant Latini, qui non erant auctores facti, nomenque dederant. qui erant rerum capitalium damnati, non prius hanc ciuitatem amittebāt, quā erant in eam recepti. quo uertendi, hoc est mutandi soli causa uenerant. id autem ut esset faciendum, non ademptione ciuitatis, sed testi, & aquæ, & ignis interdictione faciebant. Hoc quidem in orationibus Cicero ad causam illam, quam tū in manibus habebat, defendendam accommodate. at in primo de oratore aperte uidetur negare, eum, qui deditus hostibus sit, ciuem remanere. sic enim inquit: Si C. Mancinum propter inuidiam Numantini fœderis pater patratus Numantinis dedidisset, eumque illi non recepissent, posteaque Mancinus domum reuenisset, neque in senatum ire dubitasset, P. Rutilius M. F. tribunus pl. de senatu iussit educi, quod eum ciuem negaret esse, quia memoriæ sic esset proditum, quem pater suus, aut populus uendidisset, aut pater patratus dedisset, ei nullum esse postliminium. Itaque Pomponius quoque Iurisconsultus ad legem ultimam de legatis sic scriptum reliquit: Eum, qui legatum pulsaſſet, Q. Mucius dedi hostibus, quorum erant legati, utilius esse solitus est respondere. quem hostes si non recepissent, quaſitum est, an ciuis Rom. remaneret quibusdam exstimantibus remanere, aliis contra. quia quem populus iussisset dedi, ex ciuitate expulisse uideretur, sicut faceret, cum aqua, & igni interdiceret. in qua sententia uidetur P. Mucius fuisse. id autem maxime quaſitum est in Hostilio Mancino, quē Numantini sibi deditum non receperunt. de quo tamen lex postea lata est, ut esset ciuis Rom. & præturam quoque gessisse dicitur. & Ulpianus: Maxima capitis minutio est, per quam & ciuitas, & libertas amittitur. ueluti cum incensus aliquis uenerit. Satis ergo apparet ex his, ciuitatem, atque libertatem inuito fere nemini eripi licuisse. Proprium præterea fuit eiusmodi libertatis, immunem a priuatorum uerberibus esse. Ita-

que

que iudicium de libertate constitutum fuit, cum quis liber uerberibus, ut seruus, esset cæsus. cuius meminit Asconius in argumento Cornelianæ, his uerbis: Cum quendam ciuem Metellus seruum esse contendens, ni arripuisset, ac uerberibus affecisset, Curio assertorem ei comparauit, deinde cum appareret, eum exitum illius iudicii futurum, ut liber is iudicaretur, quem Metellus uerberibus affectum esse negare non poterat, inter Metellum, & Curionem facta pactio est, ut neque arbitrium de libertate urgeret in Metellum Curio, neque Metellus perstaret in accusatione Curionis. Eadem etiam ratione iudicium illud, quod Vindiciæ secundum libertatem dictum est, huc referendum est. Quod ius institutum esse a L. Bruto, primo consule, Valerii collega, prodit Pomponius in persona Vindiciis Vitelliorum serui, qui proditiōis coniurationem indicio suo detexerat, atque inde a x uiris in xii tabulas esse translatum. Sed pace Pomponii dixerim, alias uindicias Brutus, alias x uiri instituerunt. Bruti enim uindiciis cautum est, ut seruus uindicta liberatus, e dominorum potestate exiret, quod Vindici seruo parum tutum esset in dominorum, quos indicio suo læserat, potestate manere, at x uirum Vindiciæ eam uim habuerunt, ut nō modo liber, de cuius statu controuersia esset, interea dum de libertate eius disceptaretur, in sua libertate maneret, sed etiam ut seruus, qui in libertatem ab aliquo iusto uindice assereretur, interea pro libero haberetur, & dominus libertatis assertori possessione cederet. Has autem uindicias scribit Dionysius libro xi, e iure gentium in xii tabulas esse translatas, idest, ut cum corpus ex libertate in seruitutem traheretur, non qui libertatem eriperet, sed qui conseruaret, usque ad iudicium in potestate haberet. Quas uindicias cum iniuste secundum seruitutem in Virginiam ingenuam Ap. Claudius decemuir decreffet, seditionem plebis Romæ, & in castris, & alteram in montem Auentinum secessionem excitauit. qua decemuirum imperium abrogatum, & prouocatio populo, tribunicia potestas plebi restituta est. Quin etiam xii in tabulis legē fuisse facile adducor ad suspicandum, qua de liberis quæstionē iudicii causā haberi uetaretur. Est certe antiquo more obseruatum, ut soli serui in iudicio torquerentur. Itaque qui aliquid, unde pœnam timerent, commiserant, continuo seruos, quorum indicio, & quæstione coargui possent, manumittebant.

& is,

& is, qui quæstionem exercebat, ne id fieret, suspicatus, domi-
 nis denunciare solebat, ut familiam ne manumitterent, aut, ut
 illi loquebantur, ut eam in potestate haberent. quod uerba Li-
 uii ostendunt de Minucia Vestali libro viii. quæ insimulata ab
 indice seruo, cum decreto pontificis iussa esset sacris abstinere,
 familiamque in potestate habere, facto iudicio uiua sub terram
 defossa est. quod idem de seruis Milonis fecisse Pompeium, nar-
 rat Padianus. Neque uero de liberis solum quæstio haberi, sed
 ne de seruis quidē in dominos potuit. Itaque Cicero in oratio-
 ne pro Deiotaro sic queritur: Nam cum more maiorum de ser-
 uo in dominum ne tormentis quidē quæri liceat, exortus est
 seruus, qui quem in eculeo appellare non posset, eum accuset
 solutus. & in Miloniana: Sed tamen maiores nostri in dominū
 de seruo quæri noluerunt, non quia non posset uerum inueniri,
 sed quia uidebatur indignū esse, & domini morte ipsa tristius:
 in reum de seruis accusatoris cum quæritur, uerum inueniri po-
 test? Neque uero ab hoc genere libertatis aliena lex Fabia fuit
 de plagiariis; quam ante Ciceronis tempora latam inde liquet,
 quod eius ipse in oratione Rabiriana meminit, cum dixit: An
 de seruis alienis contra legem Fabiam retentis plura dicenda
 sunt? cuius tamen legis multiplicē fuisse uim ex ueteribus Pan-
 dectarum libris intelligimus, quo loco de manumissis agitur;
 nempe, Vt qui ingenuum, aut libertinum hominem sciens emif-
 set, uendidisset, inuitum celauisset, uinctum habuisset, seruum
 alienum retinuisset, uel persuasisset, ut a domino fugeret, iudi-
 cio, pœnaque damnaretur. ne seruus, qui plagium admisisset,
 pro quo dominus pœnam intulisset, intra decem annos manu-
 mitteretur. Sed de primo genere libertatis Romanæ hactenus,
 cuius præcipuum id ius extitit, ut non solum ciuitatem secū at-
 tulerit, sed ne adimi quidē inuito fere, ut dixi, nemini potuerit.

Alterum genus libertatis fuit, quo se R. ciues a regum, & ty-
 rannorum impotenti dominatione liberauerunt, & legibus se,
 ac magistratibus annuis obstrinxerunt. Quæ libertas, L. Tar-
 quinio Superbo rege cum filiis urbe pulso, inita est, L. Bruto,
 & P. Valerio in primis auctoribus, tum cum populus a Bruto
 cos. iureiurando adactus est, se neminem regnare Romæ passu-
 rum, atque rogationem iussit, ut sacrum cum bonis caput eius
 esset, qui regni occupandi consilia inisset. Itaque pro hac liber-
 tate tuenda incredibile est, quantas populus R. dimicationes,

quanta bella susceperit, quantum sudoris, quantum sanguinis effuderit. Siquidem & cum Porsena rege, & cum Latinis populis Tarquinius exules reducentibus, & cum Pœnis, cum Cimbris, & Teutonibus, & aliis infestissimis exterarum gentium populis armis sæpe acerrime decertauit: Sp. uero Cassium, Sp. Mælium, M. Manlium, & Catilinæ socios ciues Rom. extremo etiam supplicio affecit, cum Cassius agris dandis, Mælius anno na largienda, Manlius ære alieno plebem sua pecunia eximendo, Catilina perniciofa reip. consilia agitando, in affectati regni suspicionem incidissent. C. autem Cæsar priuatorum etiam consilio interfectus est, quòd dictatoria potestate abusus, non ferendas in libera ciuitate opes sibi comparasset. Sed tamen hæc libertas dominante Sylla concussa, Cæsare uero regente la befactata, Augusto demum imperante funditus euersa est. quod fuit nihil aliud, nisi cum plus ille unus in ciuitate potuit, quàm uniuersa resp. pro qua libertate retinenda cum alias alii contenderunt, tum maxime contra Sullam Lepidus, & contra M. Antonium Cicero. cuius rei in primis pulcherrimas has uoces testes reliquerunt. Lepidus quidem apud Salustium ait: Præclara Brutorum, atque Aemiliorum, & Lutatiorum proles, geniti ad ea, quæ maiores uirtute peperere, subuertenda. Nam quid a Pyrrho, Annibale, Philippoque, & Antiocho defensum est aliud, quàm libertas, neu cui nisi legibus pareremus. quæ cuncta sæuus ille Romulus quasi ab externis rapta tenet. Cicero uero in Philippicis in hunc modum: Res in extremum adducta est discrimen. de libertate decernitur. aut uincatis oportet Quirites, quod profecto & pietate uestra, & tanta concordia consequimini, aut quiduis potius, quàm seruiatis. aliæ nationes seruitutem pati possunt; populi Ro. est propria libertas.

Tertium huic libertatis genus consequens est, quo se Romani ciues aduersus nimium magistratum, & præsertim consulû imperium muniuerunt. quod ius multis legibus esse uideo constitutum. quarum aliæ aliam uim habuerunt. Prima autem fuit Valeria a P. Valerio Pöblicola cos. primo anno publicæ libertatis lata, ut si quis magistratus ciuem Rom. necare, uerberare, multare uellet, priuatus eum ad populi iudiciû uocare posset. interea uero a magistratu damni nihil acciperet, nisi ubi populus statuisset. cuius legis Linius, Dionysius, & Plutarchus meminerunt. Inde uero haud ita multo post sacratæ leges conse-

quaræ

quæ sunt, omnes pro ciuium Rom. libertate latæ, quas sacra-
 tas dictas esse censet Festus, aut quòd eas plebes, cum a patri-
 bus secessisset, Calsio, Cominioque cos. anno ab. v. c. cclx,
 iurata in monte Sacro sciuerit, aut quòd iis sancitum est, ut si
 quis aduersus eas fecisset, sacer alicui deorum esset. Homo au-
 tem sacer, eodem teste alio loco, is est, quem populus iudica-
 uit ob maleficium, neque fas est, eum immolari, sed, qui occi-
 derit, parricidii non dāatur. cui opinioni assentitur Cicero,
 cum in Cornelia inquit, sanctiones sacrandas esse aut legis
 obtestatione, aut pœna, cum caput eius, qui contra facit con-
 secratur. Fuerunt autem multæ, quarum tres pro plebis, reli-
 quæ pro populi libertate sunt latæ. Primæ pro plebe fuerunt,
 una ut tribuni pl. quotannis quinque de plebe crearentur, qui
 auxilio plebi aduersus consules essent, altera, ut iidem tribuni
 sacrosancti essent, tertia, ne is honor nisi plebeiis pateret. Quod
 cum ex **li** Liuii, tum ex **vi** Dionysii libro colligitur. Primam
 legem asserit Gellius, apud quem scriptum est, tribunos pl. tan-
 tum prehensionem habuisse, uocationem uero nequaquam.
 quòd antiquitus creati sint non iuri dicundo, nec causis, que-
 relisque de absentibus noscendis, sed intercessionibus facien-
 dis, quibus præsentibus fuissent. ut iniuria, quæ coram fieret,
 arceretur. Vnde Plutarchus in Catone Uticensi scripsit, Ius
 tribunicia potestatis magis ad impediendum ualuisse, quàm ad
 agendum. quippe cum ceteris omnibus collegis uolentibus,
 unus, qui nolit, & intercedat, plus possit. Duplicatus inde post
 annum **xxxvi** est numerus tribunorum, lege, ut inquit Liuius
 a Trebonio tribuno pl. lata, ut qui plebem Rom. tribunos pl.
 rogaret, is usque eò rogaret, dum decem tribunos pl. faceret.
 Secundam legem de sacrosanctis tribunis confirmat Festus,
 cum ait: Sacrosanctum est, quod iureiurando interposito insti-
 tutum est, si quis id uiolasset, morte pœnas penderet. cuius ge-
 neris tribunos pl. adilesque eiusdem ordinis fuisse. Verba por-
 ro quibus sacrosanctos tribunos reddiderunt, hæc asserit Diony-
 sius: Ne quis tribunum uel quasi priuatum facere cogito, neue
 uirgis cædito, neue cædi, occidine iubeto. qui aduersus ea fe-
 cerit, sacer esto. bonaq. eius Cereri sacra sunt. eumq. occi-
 dere ius, fasque esto. cum Dionysio uero facit Liuius, qui libro
 tertio, pulsus magistratu xuiris tribuniciam potestatem restitu-
 tam cum scripsisset, ita subiunxit: Et cum plebem hinc prouo-
 catione

catione, hinc tribunicio auxilio satis firmassent, ipsis quoque tribunis, ut sacrosancti uiderentur, cuius rei iam prope memoria aboluerat, relatis quibusdam ex magno intervallo cerimoniis, renouarunt, & cum religione inuiolatos eos, tum lege etiam fecerunt, sanciendo, ut qui tribunis plebis, aedilibus, iudicibus nocuisset, eius caput Ioui sacrum esset, familia ad aedem Cereris, Liberi, Liberæque uenum iret. Tertia uero lex adeo custodita est, ut tribunatum nunquam ferè patricii ceperint, nisi ad plebem uel adoptione, uel alia fortasse ratione, ut de Minucio Augurino tradit cum Plinio Liuius, se contulerint. In his autem legibus plebis libertatem fuisse positam, indicat Cicero in III de legibus, qui cum de tribunatu loqueretur, ita conclusit: Quamobrem aut exigendi reges non fuerunt, aut plebi re, non uerbo danda libertas. Quarta inde lex sacrata fuit, ne de capite ciuis Rom. nisi centuriatis agi comitiis posset. Quinta, ne priuilegia irrogari liceret. Hæ uero eadem leges post in XII tabulas sunt translatae, de quibus in oratione pro domo hoc modo uideo Ciceronem uerba fecisse: Quo exemplo, quo more, quo iure legem nominatim de capite ciuis indemnati tulisti? uerant leges sacratae, uetant XII tabulae, leges priuatis hominibus irrogari. item: Hoc iuris in hac ciuitate etiam tum, cum reges essent, dico fuisse, hoc nobis esse a maioribus traditum, hoc esse denique proprium liberæ ciuitatis, ut nihil de capite ciuis, aut de bonis sine iudicio senatus, aut populi, aut eorum, qui de quaque re iudices constituti sunt, detrahi possit. & in Sextiana. Cur cum de capite ciuis, & de bonis proscriptio ferretur, cum & sacratis legibus, & XII tabulis sancitum esset, neque priuilegium irrogari liceret, neque de capite nisi comitiis centuriatis rogari, nulla uox est audita consulum? & in tertio de legibus: Tum leges præclarissimæ de XII tabulis tralatae duæ. quarum altera priuilegia tollit, altera de capite ciuis rogari, nisi maximo comitiatu, uetat. nondum inuentis seditiosis tribunis tribus pl. admirandum, tantum maiores in posterum prouidisse, in priuatos homines leges fieri noluerunt. id est enim priuilegiū. quo quid est iniustius? cum legis hæc uis sit, scitum esse & iustum in omnes? ferri de singulis, nisi centuriatis comitiis noluerunt. descriptus enim populus censu, ordinibus, ætatibus plus adhibet ad suffragium cōsili, quàm fusc in tribus conuocatus. Atque his quidem legibus firmata in primis libertas ciuis Ro.

putatur,

putatur, quod caput eius nec magistratum libidini, nec plebis arbitrio, sed totius populi Ro. iudicio esset commissum. Hinc Liuius bello Punico II. narrando ait, hoc obseruatū in Cāpanis, cum senatorem quēdam Ro. ita loquentem facit: Per senatum agi de Cāpanis, qui ciues Ro. sunt, iniussu populi non uideo posse. idq. apud maiores nostros in Satricanis factum est. At de capite tamen Ciceronis priuatim legem tulit P. Clodius trib. pl. comitiis tributis. quid mirū? si per uim, ac iniuste. quod idem eodem in loco ipse admonuit, his uerbis: Quo uerius in causa nostra L. Cotta dicebat, nihil omnino actū esse de nobis. præter enim quā, quod comitia illa essent armis gesta ciuilibus, præterea neq; tributa capitis comitia rata esse posse, neq; ulla priuilegia. quocirca nihil nobis opus esse lege, de quibus nihil omnino actū esset legibus. & in Sextiana his: Princeps rogatus Sententiam L. Cotta, dixit, nihil de me actū esse iure, nihil more maiorum, nihil legibus. Non posse quenquam de ciuitate tolli sine iudicio, de capite non modo ferri, sed ne iudicari quidem posse, nisi comitiis centuriatis. Inde lex altera Valeria lata est, a L. Valerio, qui cum M. Horatio consul fuit, anno post urbem conditam ccciiii. Lata est aut de prouocatione, & de tribunatu plebis, quæ a x uiris sublata fuerāt, restituendis. De qua libet Liuiana uerba subiicere. Legē de prouocatione, unicum præsidium libertatis, decēuiri potestate euerfam, consules non restituunt modo, sed etiā in posterum muniunt, sanciendo noua lege, ne quis ullum magistratū sine prouocatione crearet. qui creasset, eū ius, fasq. esset occidi, neue ea cades capitalis noxæ haberetur. & cum plebem, hinc prouocatione, hinc tribuniciō auxilio satis firmassent, ipsis quoque tribunis, ut sacrosancti uiderentur, cuius rei iam prope memoria aboleuerat, relatis quibusdam ex magno interuallo cærimoniis, renouarunt. & cum religione uiolatos eos, tum lege etiam fecerunt, sanciendo, ut qui tribunis plebis, a dilibus, iudicibus nocuisset, eius caput Ioui sacrum esset, familia ad ædem Cereris, Liberi, Liberæq. ueniret. Eadem uero de prouocatione lex post etiam relata est a M. Valerio Coruo consule. de qua item, quid idem ille scripserit libro decimo, recitabo. Eodem anno (is fuit ab. v. c. quadringentesimus quinquagesimus tertius) M. Valerius consul de prouocatione legem tulit diligentius sanctam. tertium ea tum post reges exactos lata est, semper ab eadem familia. causam

causam renouandæ sapius haud aliam fuisse reor, quàm quòd plus paucorum opes, quàm libertas plebis, poterât. ea qui pro-uocasset, uirgis cædi, securiq. percuti uetuit. siquis aduersus ea fecisset, nihil aliud, quàm improbe factum adiecit. id uisum uinculum satis ualidum legis. Quo fit, ut mirandum non sit id, quod extat apud Valerium, senatum milites, qui Rhegium iniusto bello (id paulo ante Punicum primum bellum factum est) occupauerant, mortuoq. duce Iubellio M. Cæsium scribam eius ultro imperatorem delegerant, carcere inclusisse, ac M. Fuluiο Flacco tribuno pl. denunciante, ne in ciues Romanos aduersus morem maiorum animaduerneret, nihilominus propositum executum esse. Neque enim dum lex Porcia lata erat, quæ post graui pœna, ut eodem in libro scriptum reliquit Liuius, siquis magistratus uerberasset, necassetue ciuem Rom. sanxit, sed exilium irrogari ab eo permisit. Quæ duo capita his, quæ sequuntur, testimoniis uideo confirmari. primum Ciceronis, qui cum Rabirium perduellionis reum consul defenderet, dixit, plura sibi non esse dicenda de ciuibz Romanis contra legem Porciam uerberatis, aut necatis, & post, Legem Porciam uirgas ab omnium ciuium corpore amouisse, libertatem ciuium lictori eripuisse, deinde Salustii, qui illud posuit in oratione Cæsaris: Quamobrem in sententiam non addidisti, uti prius uerberibus animaduerneretur in eos? an quia lex Porcia uetat? at aliæ leges item condemnatis ciuibz non animam eripi, sed exilium per-mitti iubēt. & post: Maiores nostri Græciæ morem imitati uerberibus animaduertebant in ciues. de condemnatis summum supplicium sumebant. postquam resp. adoleuit, & multitudine ciuium factiones ualuere, circumueniri innocentes, alia huiusmodi fieri cœpere. tunc lex Porcia, aliæq. leges paratæ sunt, quibus legibus exilium damnatis permisum est. Hanc autem legem M. Porcius Cato, ille censorius tulit, in consulatu ne, an in tribunatu? parum enim compertum est. Quocirca ille hanc legem Pro scapulis appellauit. sic enim scribit Festus: Pro scapulis cum dicit M. Cato, significat pro iniuria uerberum. nam consulares leges erant in ciues rogatæ, quibus sanciebatur pœna uerberum. is significabat prohibuisse multos ciues in ea oratione, quæ est contra M. Cælium. Liuius loco prolato, pro tergo latam ait. Plinius lib. vii. Cap. xliii, de iure, ut opinor, uirgarum uocauit, cum dixit, L. Cornelium Balbum Gaditanum

num

num accusatum, & de iure uirgarum in eum in consilium mis-
sum. quibus uerbis accusatum Balbum significat, quòd falso ci-
uitatem Romanam usurparet, cum esset peregrinus. In peregri-
num enim ius erat uirgarum, non in ciuem. Vnde M. Marcellus
consul Nouocomensem quendam uirgis multandum curauit in
Cæsaris contumeliam, a quo erant Nouocomenses ciuitate do-
nati. Porciam inde legem Semproniam sunt consequutæ, a C. Sé-
pronio Graccho, iuris plebis retinentissimo, in tribunatu latæ,
Vna, Ne de capite ciuium Romanorum iniussu populi iudica-
retur. Altera, ut, qui magistratus indicta causa in ciuem Roma-
num animaduertisset, de eo populi quæstio constitueretur.
Tertia, Ne quis coiret, conueniret, quo quis iudicio publico
circumueniretur. primæ legis meminit Cicero in oratione pro
Rabirio, & pro domo. secundæ Plutarchus in uita eius, eaque,
ut P. Popillium, a quo consule Tiberii fratris socii misere fue-
rant diuexati, ulcisceretur, atque urbe, ut fecit, expelleret, esse
latam adiicit. tertiæ Cicero in Cluentiana; quo loco eandem
in senatores pro plebe esse latam adiungit. Quin etiam, si, quo
me coniectura trahit, eò inclinē, addiderim, quartam Porciā,
ne magistratus ciuem Rom. uirgis caderet, aut securi feriret,
uetustate iam fortasse obsolescentem, ab eodem esse relatam.
me uero in hanc opinionem adducunt uerba eius, quæ citat Gel-
lius ex oratione de legibus promulgatis, libro decimo: Lege-
bamus, inquit, orationem Gracchi de legibus promulgatis, in
qua M. Marium, & quosdam ex municipiis Italicis honestos
uiros uirgis per iniuriam cæsos a magistratibus populi Rom.
quanta maxima inuidia potest, conqueritur. Verba hæc sunt,
quæ super ea re fecit: Nuper Teanum Sidicinum consul uenit.
uxorem dixit in balneis uirilibus uelle lauari. quæstori Sidicino
M. Mario datum est negotium, uti balneis exigerentur, qui la-
uabantur. uxor renunciat uiro, parum cito sibi balneas tradi-
tas esse, & parum lautas fuisse. Iccirco palus destitutus est in fo-
ro, eoq. adductus suæ ciuitatis nobilissimus homo M. Marius.
uestimenta detracta sunt. uirgis cæsus est. Caleni, ubi id audie-
runt, edixerunt, ne quis in balneis lauissè uellet, cum magistra-
tus Rom. ibi esset. Ferentini ob eandem causam prætor noster
quæstores arripi iussit. alter se de muro deiecit, alter prehensus,
& uirgis cæsus est. Hæc ex Gellio, ex quibus quis non intelligit,
Gracchum hæc tum in concione dixisse, cum leges a se de liber-
tate

tate ciuium Rom. quæ neglecta lege Porcia, a magistratibus Rom. uiolabatur, promulgatas suaderet? Vnde Cicero in actionibus in Verrem, harum legum memor, ita exclamauit: Cædebatur uirgis in foro Messanæ ciuis Romanus. ò nomen dulce libertatis, ò ius eximium nostræ ciuitatis. ò lex Porcia, legesq. Sempronianæ. His igitur siue legibus, siue institutis libertas Romana aduersus magistratum patriciorum siue libidinē, siue potentiam fuit nullata. Illud enim sapienter ab illis prouisum est, ne, cum ipsi se a libidine regia exoluissent, consulum, aut aliorum magistratum intoleranda superbia opprimeretur. Quod adeo proprium fuit ciuium Ro. ut nomen ciuis Rom. in prouinciis, & externis regionibus multos a summis sæpe cruciatibus corporis, & nece acerbissima a magistratibus ostentata uindicaret. Hinc enim illa sunt in Verrem: Ceruices in carcere frangebantur indignissime ciuium Ro. ut etiam illa uox, & illa imploratio ciuis Rom. quæ sæpe multis in ultimis terris opē inter barbaros, & salutem tulit, ea mortem illis acerbiolem, & supplicium maturius ferret. Item: Nulla uox audiebatur, nisi hæc: Ciuis Ro. sum. & in epistola Asinii ad Ciceronem: Cum illi misero quiritanti, Ciuis Ro. sum, responderet: abi nunc, populi fidem implora. Ex his autem legibus Semproniam, Ne quis iudicio publico circumueniretur, qua lege senatores, & ii, qui magistratum gesserant, soli tenebantur, a Sylla dictatore retentam ait in Cluentiana Cicero. Reliquas ille mihi uictoria parta non solum labefactasse uidetur, sed etiam funditus sustulisse, quibus munita plebis, populique Ro. libertas fuit. nam, proscriptione ciuium Ro. nouo exemplo proposita, cæde eorum acerbissima facta, agris plebi ereptis, iudiciis commutatis, tribunicia potestate debilitata; quid reliqui iuris ciuibus Romanis fecit? Tulit autem, ne tribunis plebis legum ferendarum ius esset, ne ue iis, qui tribuni plebis fuissent, alios postea magistratus capere liceret. ut scriptum est in Liuii, & Appiani historia. Nam Cicero lib. III. de legibus, potestatem iniuriæ facienda ademptam, auxilii ferendi relictam auctor est. quod exposuit Cæsar, cum ius intercessionis a Sulla tribunis relictum in primo ciuiliū dixit. Tribunorum tamen iura post restituta sunt partim a Cotta, partim a Pompeio, & Crasso consulibus. C. enim Cottam consulem non multis post Sullæ mortem annis tulisse prodit Pædianus, ut tribunis alios magistratus capere liceret.

ceret. Itaque C. Macer tribunus, apud Salustium, per ea tempora hæc plebis iuris detrimenta deplorans, ita in concione dixit: An dubium habetis, ne officere quid uobis uno animo pergentibus possit, quos languidos, secordesque pertimere? nisi forte C. Cotra ex factione media consul aliter, quam metu iura quædam tribunis plebis restituit, & quanquam L. Cincius primus de potestate tribunorum loqui ausus, mussantibus uobis, circumuentus erat, tamē prius illi inuidiam metuere, quam uos iniuriæ pertæsum est. quod ego nequeo satis mirati Quirites. nam spem frustra fuisse intellexistis, Sulla mortuo, qui scelustum imposuerat seruitium. finem mali credebatis. ortus est longe sæuior Catulus. tumultus intercessit Bruto, & Aemilio Mamercos. Denique C. Curio ad exitum usque infontis tribuni dominatus est. Lucullus superiore anno quantis animis ierit in L. Quintium, uidistis, quantæ denique nunc mihi turbæ concitantur. quæ profecto incassum agerentur, si prius, quam uos seruiendi finem, illi dominationis facturi erant, presertim cum ciuilibus armis dicta alia, sed certatum utrinque de dominatione in uobis sit. Itaque cetera ex licentia aut odio, aut auiditia in tempus arsere. permansit una res modo, quæ utrinque quæsitæ est, & erepta in posterum, uis tribunicia, telum a maioribus libertati paratum. Neque uero haud ita multo post Cn. Pompeius, & M. Crassus consules pristinum ius, quod ante Syl habuerant, restituerunt. cuius rei breui post Pōpeium pœnituit, cum a P. Clodio tribuno pl. uexari acerrime, ac sine ullo dignitatis suæ respectu exagitari cœpit. auctor cum aliis Pædianus.

Quartū genus libertatis fuit, quæ se aduersus sceleratorū, & creditorum impotentiam non ferendam armarūt. Erat enim hoc ius iā inde a condita, ut opinor, urbe, uel lege, uel more cōstitutum, ut liberi, qui pecuniam deberent, cum soluendo nō essent, trahi a creditoribus, atq; ad operas in seruitute præstādas cogi possent. quæ licentia abusi multi, in terga etiam miserorum crudelissime sæui erunt. unde plebis in montem Sacrum secessio anno post R. E. xvi nata est. de qua ita Liuius: Magno natu quidam in forum uenit. Sabino bello ait, se militantem, quia propter populationes agri non fructu modo caruerit, sed uilla incensa fuerit, direpta omnia, pecora abacta, tributum iniquo suo tempore imperatum, æs alienum fecisse. id cumlatum usuris primo se agro paterno, auitoque exuisse, deinde fortunis a-

liis, postremo uelut tabem peruenisse ad corpus. ductum se ab creditore non in seruitium, sed in ergastulum, & carnificinam esse. inde ostentante tergum fœdum recentibus uestigiis uerborum. ad hæc uisa, auditaq. clamor ingens oritur. non iam foro se tumultus continet, sed passim totam urbem peruadit. ne xu uincti, solutiq. se in publicum proripiunt. Dionysius item eundem hominem immanitatem, & scuitiam creditoris enarrantem inducit. se cum duobus filiis, qua æs alienum dissoluere non potuerit, abductum a fœneratore, ac quia difficilia imperantis domini opera facere recusat, ab eodem uerberibus affectum. Itaque ad hunc tumultum multos, qui in seruitute operas dabant, catenas, & compedes trahentes, nullo retinente, prodiisse. Atque hæc fere ante, quam xii tabula scriberentur. Post autem in eas hæc uerba relata sunt, teste Gellio lib. xx. Cap. AERIS confessi, rebusq. iudicatis xxx dies iusti sunt. post deinde manus iniectio esto. in ius ducito, ni iudicatum faxit. aut quis pro eo in iure uindex sit. secum ducito, uincito, aut neruo, aut compede. xv pondo ne minore, aut si uolet, maiore uincito. si uolet, suo uiuito. ni suo uiuit, qui eum uinctum habebit, libras farris in dies dato. tertiis nundinis partes secanto. si plus, minus ue secuerint, sine fraude esto. Huius autem legis pars una tantum obseruata est, ut debitores addictos in uincula abducerent, altera more publico abrogata, ne secarent. Prius illud uerba Liuii indicant, qui postea, ubi de feditio ne M. Manlii leuando plebis fœnore conflata scribit, ita ait: Acrioris quippe æris alieni stimulos esse, qui non egestatem modo, atque ignominiam minentur, sed neruo, ac uinculo corpus liberum territent. & æris alieni magna uis, res damnosissima etiam diuitibus, ædificando contracta. & paulo post de eadem re: Centurionem nobilem iudicatum pecuniæ cum duci uidisset M. Manlius medio foro cum ceterua sua occurrit, & manum iniecit, uociferatusque de superbia patrum, ac crudelitate fœneratorum, & miseriis plebis, ego nequicquam, inquit, hac dextra Capitolium, arcemque seruauerim, si ciuem, commilitonemque meum tanquam Gallis uictoribus captum in seruitutem, ac uincula duci uideam. & infra: An placeret fœnore circunuentam plebem, ni potius, quam sortem, creditum soluat, corpus in neruum, ac supplicium dare. & gregatim quotidie de foro addictos duci? & repleti uinctis nobilium domos? & ubi

bicunque

bicunque patricius habitet, ibi carcerem priuatum esse? Qui uero hoc modo seruiebant, ii uero non serui, sed addicti dicebantur. inter quos quid intersit, egregie demonstrauit Quintilianus lib. viii. Cap. iiii. his uerbis: Circa propria, ac differentias magna subtilitas. ut cum quæritur, an addictus, quem lex seruire, donec soluerit, iubet, seruus sit. altera pars finit ita: Seruus est, qui est iure in seruitute, altera, qui in seruitute est eo iure, quo seruus. aut, ut antiqui dixerunt, qui seruitutem feruit. quæ definitio etiam si constat æquo, nisi tamen propriis, ac differentiis adiuuetur, inanis est. Dicit enim aduersarius, seruire eum seruitutem aut eo iure, quo seruus. uideamus ergo propria, differentiasque liberorum. Seruus cum manumittitur, fit libertinus, addictus recepta libertate est ingenuus. seruus inuito domino libertatem non consequitur, addictus soluendo citra uoluntatem domini consequetur. ad seruum nulla lex pertinet, addictus legem habet. propria liberi, quæ nemo habet, nisi liber, prænomen, nomen, cognomen, tribum, habet hæc addictus. Hoc autem ius obseruatum est usque ad annum cxxxvi, quo consules L. Papius fuerunt, & C. Pœtelius Visolus. quo anno, ut inquit Liuius, plebi Rom. uelut aliud initium libertatis factum est, quod neſti deserunt. mutatum autem ius ob unius sceneratoris simul libidinem, simul crudelitatem insignem. L. Papius is fuit. cui cum se C. Publilius ob æs alienum paternum nexum dedisset, quem ætas, formaque ad misericordiam elicere poterant, ad libidinem, & contumeliã animum accenderunt. cuius libidini cum iuuenis non cederet, laceratus ab eo se in publicum proripuit, libidinem, crudelitatemque conquerens sceneratoris. Ea causa excito in urbe tumultu, consules ex s. c. ad populum tulerunt, ne quis, nisi qui noxam meruisset, donec pœnam lueret, in compedibus, aut in neruo teneretur. pecuniæ creditæ bona debitoris, non corpus obnoxium esset. Itaque nexi soluti, cautumque in posterum, ne neſcerentur. Atque hoc illud est, quod Varro intellexit, cum scripsit in libris de lingua Latina: Liber, qui suas operas in seruitute pro pecunia, quam debet, dum solueret, dat, nexus uocatur. Hoc C. Pœtelio Visolo rogante cautum, ne fieret, & omnes, qui bonam copiam eiurarent, ne essent nexi, dissoluti. Tantum autem abfuit, ut postea hoc nomine plebs detrimentũ aliquod libertatis acceperit, ut saepe etiam de ære alieno eius

uel creditoribus ipsis inuitis relaxando agitatum sit. quam legem Romani nouas tabulas appellarunt. quam ut nemo unquam nisi perturbandæ reip. cupidus promulgauit, sic optimus semper quisque & ocii amantissimus repudiauit. Itaque de ea re sic Cicero in *iii* de legibus: Nunquam uehementius actum est, quàm me consule, ne solueretur. armis, & castris tentata res est ab omni genere hominum, & ordine. quibus ita restiti, ut totum hoc malum de rep. tolleretur. nunquam nec maius æs alienum fuit, nec melius, aut facilius dissolutum est. fraudandi enim spe sublata, soluendi necessitas consecuta est. Vnde etiam querelæ illæ coniuratorum in rep. eodẽ anno sunt natæ, de quibus ita Salustius: Deos hominesq. testamur, nos arma cepisse, uti corpora nostra ab iniuria tuta forent, qui miseri, e-gentes, uiolentia, atque crudelitate sceneratorum plerique patria, sed omnes fama, atque fortunis expertes sumus. neque cuiquam nostrum licuit, more maiorum lege uti, neque amisso patrimonio, corpus liberum habere. tanta sæuitia sceneratorũ, atque prætoris fuit. De secandis autem debitoribus, quod nunquam usurpatum esse dixi, illud Cæciliï Iurisconsulti adductus auctoritate feci: cuius etiam uerba subscribam: Vinctis debitoribus ius erat paciscendi. ac nisi pacti forent, habebantur in uinculis dies *lx.* inter eos dies trinis nundinis continuis prætor rem ad comitium producebantur. quantæque pecuniæ iudicati essent, prædicabatur. tertiis autem nundinis capite pœnas dabant, aut trans Tiberim peregre uenum ibant. sed eam capitis pœnam sancientiæ fidei gratia, horrificam atrocitatis ostentu, nouisque terroribus metuendam reddiderunt. Nam si plures forent, quibus reus esset iudicatus, secare si uellent, atque partiri corpus addicti sibi hominis permiserunt. & quidem uerba ipsa legis dicam, ne existimes inuidiam me istam forte formidare. Tertiis, inquit, nundinis parteis secanto. si plus, minusue secuerunt, sine fraude esto. nihil profecto immitius, nihil inhumanius, nisi ut re ipsa apparet, eo consilio tanta immanitas pœnæ denunciata est, ne ad eam unquam perueniretur. Addici namque nunc, & uinciri multos uidemus, quia uinculorum pœnam deterrimi hominẽs cõtemnunt. dissectum esse antiquis neminem neque legi, neque audiui. quoniam sæuitia ista pœnæ contemni non quita est. Idem notauit etiam Quintilianus libro tertio, cum scripsit: Sunt quædam non laudabilia natura, sed iure

re concessa, ut XII tabulis debitoris corpus inter creditores diuidi licuit. quam legem mos publicus repudiavit.

Extremum genus libertatis attulerunt leges tabellariae. quarum in uniuersum ea uis fuit, ne suffragia posthac a populo uoce, sed tabella, id est, ne palam, & aperte, sed clam, & occulte ferrentur: recte. Etenim si libertatis ratio in eo posita est, ut facias, quod uelis, idq. ipsum tabella praestat, profecto maxima e tabellaria lege pars libertatis proficiscitur. id quod etiam non obscure tradidit Cicero in Planciana, cum dixit: Populo grata est tabella, quae frontes aperit hominum, mentes tegit, datque eam libertatem, ut, quod uelint, faciant. Quin etiam Salustius, ubi de constituenda rep. praepcepta dat, tabellam iis laudibus effert, ut dicat, eam obtentui fore, quo magis libero animo facere populus audeat. unde scite in II agraria Cicero tabellam uini dicem tacitae libertatis, & in Corneliana, legem Cassiam tabellariam principium iustissimae libertatis appellauit. Leges autem tabellarias idem in III de legibus nominat multas, Gabiniam de mandandis magistratibus, Cassiam de populi iudicio, Papiriam de iubendis legibus, & uetandis, Coeliam de perduellione, quem Cassius in sua lege exceperat. inde multas alias, ne quis inspiceret tabellam, ne rogaret, ne appellaret. Has autem leges omnes libertatis retinendae gratia populum expetisse, illud est argumento, quod ait idem, legem tabellariam a populo libero nunquam fuisse desideratam, ab eodem oppresso dominatu, ac potentia principum flagitatam. Prima autem Gabinia Pisone, & Lanate cos. lata est. siquidem, auctore eodem in loco Cicerone, biennio ante Cassiam lata est. ex quo intelligi potest, populum Rom. sero admodum uere se suffragiorum in libertatem uindicasse, in qua populo potestas, honeste bonis gratificandi datur. nam II consules in annum ab Vrbe cond. DCIIII in fastis consularibus referuntur. Cassia enim Lepido, & Mancino cos. ut ait idem in Bruto, neque multis post annis Papiria & Coelia lata est. Atque de ciuium quidem R. libertate, & iis, quibus ea stabilita est, legibus haecenus disputatum sit.

De iure gentilitatis.

Cap. VII.

I vs libertatis nescio, an ullum aliud ius propius attingat, quam gentilitatis. neq; id sine causa. sunt enim ab eodem ambo

bo fonte deducta, idest a Romulo. qui quos liberos in tribus, en-
 riasue descripsit, idest, quos omnino ciuitate donauit, eosdem
 in duas gentes simul diuisit, quarum unam patres, plebem alte-
 ram nominauit, patres quidem, ex Dionysii sententia, eos, qui
 in noua ciuitate ceteris genere, uirtute, & copiis antecellerent,
 plebem uero, qui his omnibus rebus inferiores essent. patres au-
 tem uel ab ætate, quasi senes, uel quòd soli filios haberent, uel
 denique Atheniensium exemplo, qui summo loco natos *ἐπα-
 γιδας*, infimo *ὑπογίους* nominarunt. neque uero patres eos solum,
 & plebem, sed patricios etiam, & plebeios, quasi patrum, & ple-
 bis progeniem nuncupauit. quanquam patricios idem Diony-
 sius, & præter Dionysium Plutarchus dictos asserunt, quòd soli
 patres suos ciere, idest nominare possent, id quod plebeiis gen-
 ti obscurissimæ, & prope e terra natæ non liceret. Ex quo intel-
 ligi potest, patricios tum aliud nihil fuisse, quàm ingenuos. id
 quod P. Decius etiam apud Liuium lib. x. significauit, cum di-
 xit, patricios primum esse factos, non de cælo demissos, sed qui
 patrem ciere possent, idest, nihil ultra, quàm ingenuos. & apud
 Festum Cincius, qui aperte primis temporibus patricios eosdẽ
 fuisse cum ingenuis scribit. egregie. nam si ingenui sunt, qui ex
 duobus ingenuis orti sunt, profecto patricium neminem facere
 Romulus, nisi ingenuum potuit, cum patricius ille tum fuerit,
 qui patrem ciere potuerit. Quod si ita est, satis liquet, patri-
 cios primum, deinde plebeios gentem habuisse. siquidem gen-
 tiles sunt, auctore, ut est apud Ciceronem, Scauola, qui inter se
 eodem nomine sunt, quorum nemo seruitutem seruauit, nec ca-
 pite diminutus sit. de patriciis illud argumento est, quod ait
 P. Decius apud Liuium, qui cum aduersus patricios loqueretur,
 ita demum intulit: Semper ista audita sunt eadem, uos solos
 gentem habere. de plebeiis id, quod App. Claudius, uir patri-
 cius, dixit: An hoc si Claudiæ familiæ non sim, nec ex patricio
 sanguine ortus, sed unus Quiritum quilibet, qui modo me duo-
 bus ingenuis ortum sciam, reticere possim? ex quibus uerbis
 colligi licet, si qui se ab ingenuis ortum ostendere potest, is gen-
 tem habet, profecto plebeios, ubi patres indicare potuerunt,
 & ipsos gentem habere cœpisse.

His rebus expositis, nunc duo illa intelligenda sunt, primum
 alia fuisse iura gentilitatum, atque agnationum, deinde alia gen-
 tium patriciarum, ac plebeiarum. Ego autem inter gẽtilitates,

&

& agnationes, quarum iura cognovisse centumuiros Cicero in primo de oratore testatur, illud interfuisse opinor, quod inter gentis, & familiae iura interesse alio libro admonui. quippe, ut, quemadmodum familia nos propius attingit, quam gens, sic agnati arctiore nobiscum, quam gentiles, necessitudine iuncti sint. cuius rei argumento esse, quod lex duodecim tabularum furiosorum tutelam primum agnatis, deinde gentilibus commisit; eademque patrisfamilias intestato mortui pecuniam primum ad agnatos, post ad gentiles voluit pervenire. Itaque cum Cicero homines arctissimo cum diis ipsis necessitudinis quasi vinculo constrictos esse in primo de legibus uellet ostendere, eos deorum agnatione, & gente teneri dixit. pro qua agnatione eundem in primo de oratore stirpem posuisse existimo, cum scripsit: Quid? qua de re inter Marcellos, & Claudios patricios centumuiros iudicarunt. cum Marcelli ab liberi filio stirpe, Claudii patricii eiusdem hominis hereditatem gente ad se redisse dicerent, nonne in ea causa fuit oratoribus de toto stirpis, & gentilitatis iure dicendum?

Patriciarum autem, & plebeiarum gentium cum multa alia iura, eaq. inter se longe diuersa fuerunt, tum celebre illud extitit, quod plebis iura simul cum ciuitatis adeptione impetrabantur. (nam eodem tempore qui ciuium, idem etiam plebeiorum iure donabatur) patricius autem fieri nisi lege nominatim ad populum lata nemo poterat. quod fuit aut regum, aut consulum, aut Imperatorum amplissimum beneficium. Patricios enim Romulus bis, teste Dionysio, legit, primum ex Albanis, quos socios urbis condendae habuit, deinde ex Sabinis iis, quos cum eorum rege T. Tatius in ciuitatem aduocauit. quo tempore Iulii, Pinarii, Porcii, Aemilii, Nautii, Fabii, Antonii in patriciorum numerum esse uidentur relati. quem morem deinceps sequuti ceteri, Numa ex Sabinis Valerios, & Marcios, Tullus ex Albanis, Alba excisa, Iulios iterum, & Seruilios, Geganos, Atilios, Curiatios, Quinctilios, & Claelios, Ancus ex Etruria L. Tarquinius, Priscus ex Latio Ser. Tullium, & Octauios in patriciorum numerum acceperunt. Imminutis autem eade, ex illisq. a Superbo patriciorum familiis L. Brutus, qui primus exactis regibus consul fuit, legisse patricios dicitur. inde, sexto post liberatam remp. anno, App. Claudius ex Sabinis Romam conmigrans, lege item consulari patricius factus est. postremo

C. Caesar

C. Cæſar dictator lege Caſſia, & Diuus Auguſtus lege Sænia, & D. Claudius patricios iam magna ex parte extinctos ſuppleuerunt. Vnde apud Liuium Canuleius tribunus pl. inuidioſe quodam in patres dixit, Nobilitatem patricios plerofque ex Albanis, & Sabinis non genere, nec ſanguine, ſed cooptatione in patres habuiſſe, aut a regibus lectos, aut poſt reges exactos iuſſu populi. de patriciis autem a Cæſare, & ab Auguſto adlectis ſcribit cum Dione Suetonius. de omnibus ferè Tacitus in hunc modum: D. Claudius in numerum patriciorum vetuſtiſſimum quæ que a ſenatu aſciuit, paucis iam reliquis familiarum, quas Romulus maiorum, & L. Brutus minorum gentium appellauerant. exhaustis etiam, quas dictator Cæſar lege Caſſia, & princeps Auguſtus lege Sænia ſublegere.

Ad hæc uero fuit etiam illud a Romulo inſtitutum, ut quoniam patricios extulerat, plebeios uero depreſſerat, ne aut illis horum inuidia obſeſſet, aut hi illorum potentia circumuenirentur, ambo inter ſe ſanctiſſimo quodam neceſſitudinis uinculo aſtringerètur. quo tandem? nimirum eo, quo & plebeiis patricii, & patricii plebeiis ſunt commendati. patricios enim patronos plebis, plebeios patrum clientes eſſe conſtituit. atque amborum in ea colenda neceſſitudine officia, diligentiffime demonſtrauit; patronorum, ut clientibus incognita iura traderent, cauſam eorum in foro, re poſtulante, defenderent; clientum, ut patronos domo deducerent, domumq. reducerent, eoſq. in collocandis filiabus, ſi ita opus eſſet, pecunia ſubleuarent. neutris autem licere uoluit, ſe inter ſe aut nomen deferendo, aut teſtimonium dicendo, aut ſuffragium ineundo, aut cum inimicis ſentiendo lædere. alioquin eum lege a ſe de proditione lata teneri, eumq. ſacrum Deo eſſe, ideſt impune occidi licere. Quæ neceſſitudo uſque ad Gracchorum memoriam ſanctè adeo, teſte Dionyſio, obſeruata eſt, ut in multis, & magnis plebis, patrumq. de rep. contentionibus nulla tamen unquam uis, nulla cædes extiterit. quòd clientes patronorum uel ſuadentium auctoritati, uel rogantium uoluntati facile etiam iuris ſui cum aliqua diminutione obtemperauerint.

Iam uero ne illud quidem eſt contemnendum, quòd patricii ſoli ex Romuli inſtituto auſpicia habuerunt. quod ex oratione P. Decii plebei aduerſus patricios apud Liuium ſatis aperte cognoscitur. qui inquit: Semper iſta audita ſunt eadem: penes

uos auspicia esse. uos solos iustum imperium domi, militiæq. habere. & ex oratione Claudii aduersus plebeios, cum ait: Penes quos sunt auspicia? nempe penes patres. nam plebeius quidem magistratus nullus auspicato creatur. nobis adeo propria sunt auspicia, ut non solum quos populus creat, patricios magistratus aliter, quam auspicato creet, sed nos quoque ipsi sine suffragio populi auspicato inter regem prodamus, & priuatim auspicia habeamus, quæ isti ne in magistratibus quidem habent. quid igitur aliud, quam tollit ex ciuitate auspicia, qui plebeios consules creando, a patribus, qui soli ea habere possunt, aufert? Idem ex eodem loco: Interroganti tribuno, cur plebeium consulem fieri non oporteret, respondit, quod nemo plebeius auspicia haberet, ideoque decemuiros connubium diremisit, ne incerta prole auspicia turbarentur. plebs ad id maxime indignatione exarsit, quod auspicari tanquam inuisi diis immortalibus negarentur posse. Quibus uerbis quid aliud docetur, quam patriciorum adeo propria fuisse auspicia, ut & ipsi soli auspicarentur, ipsi soli auspicato magistratus crearentur, ab ipsis solis, nulli cum essent patricii in rep. magistratus, auspicato interrex proderetur, qui rogandis magistratibus comitia centuriata auspicato haberet? Quorum duo priora iura procedente tempore interiisse, postremum uero perpetuum fuisse inuenio. Nam ubi primum plebs in partem patriciorum magistratuum uenit, ut consulatus, tum uero ad plebeios ita translata auspicia sunt, ut & auspicato crearentur, & ipsi auspicarentur. cuius rei confirmandæ gratia notissimo uno Liuii loco ero contentus, ne in re non maxime dubia argumentis utar non necessariis. Verba eius sunt lib. vii: In expectatione erat ciuitas, quod Genucius primus de plebe consul bellum suis auspiciis gesturus esset. perinde ut eueniret res, ita communicatos honores probe, aut secus consulto habitura. Fortè ita tulit casus, ut Genucius ad hostes magno conatu profectus, in insidias præcipitaretur. Legionibus nec opinato pauore fuis consul circumuentus ab insciis, quem interficerent, occideretur. quod ubi est Romam nuntiatum, nequaquam tantum publica calamitate mæsti patres, quantum feroces infelici consulis plebeii ductu, fremunt omnibus locis, irent, crearent consulem ex plebe. transferrent auspicia, quo nefas esset; potuisse patres plebiscito pelli honoribus suis, num etiam in deos, immortales inauspicatam legem ualuisse?

uindicasse ipsos suum numen, sua auspicia, quæ ut primum contacta ab eo sint, a quo nec ius, nec fas fuerit, deletum cum duce exercitum documento fuisse, ne deinde turbato gentium iure auspicia turbarentur. Neque uero dubium est, si Genucius plebeius consul est factus, quin auspicato factus sit. nam centuriata comitia, quibus consules creabantur, auspicata erant, ut tributa inauspicata, eademq. ratione ne illud quidem ullam habere dubitationem debet, si Genucius consul rem gessit, quin captratis ante auspiciis gesserit, cum consules teste in Philippicis Cicerone & spectationem, & nunciationem haberent. quod idem de ceteris est iudicandum. Cur enim priore consulatu C. Flaminium e plebe inauspicato consulem factum, posteriore si ne auspiciis ad bellum profectum, quæ ne in externo quidem solo noua, atque integra concipere posset, atque eundem auspiciis neglectis cum hoste congressum, insimularent annales, nisi plebeiis post cum magistratibus patriciis essent auspicia ipsa patriciorum communicata? at quæ auspicia contempsit Flaminius? tripudium. sic enim agit Cicero in primo de diuinatione: C. Flaminus, cum tripudio auspicaretur, pullarius diem prælii committendi differebat. tum Flaminus ex eo quæsiuit, si ne postea quidem pulli pasceretur, quid faciendum censeret. cum ille quiescendum respondisset, Flaminus, præclara uero auspicia, si esurientibus pullis res geri poterit, saturis nihil geretur. Itaque signa conuelli, & se sequi iussit. At uero perpetuum illud ius patricii defenderunt, ut, nulli cum essent in rep. patricii magistratus, ad ipsos auspicia rediret. quod erat nihil aliud, nisi ut patricii senatores coirent, atque ex se auspicato, qui comitia rogandis consulibus haberet, interregem proderent. unde illa sunt Liuii libro IIII: Patricii, cum sine curulibus magistratibus resp. esset, coiere, & interregem creauere. & Cicero nis illud ad Brutum: Dum unus erit patricius magistratus, auspicia ad patres redire non possunt. & Pædiani in Milonianam illud: Cum mense Ianuario nulli dum neque consules, neque prætores essent, & Pompeius, ac T. Munatius tribunus pl. referri ad senatum de patriciis conuocandis, qui interregem proderent, non essent passi.

Postremo uero cum idem etiam Romulus patriciis solis senatum, sacerdotia, magistratus, iudicia, ac totam denique remp. tradidisset, plebeiis agriculturam, & rem pecuariam, ac quæsturias

stuaras artes, eodem Dionysio teste, commisisset, ne hoc quidem institutum diu admodum est seruatum. siquidem plebs interiecto tempore, & in senatum peruenit, & magistratus, ac sacerdotia cepit, & res iudicauit, & omnino remp. ipsam capessuit. id quod quando, & quo pacto adepta sit, post suo loco aperietur.

Nunc uero illud tantum admonuisse, satis sit, plebem, cum omnia fere patriciorum iura esset consequuta, illud tamen impetrare nunquam potuisse, ut aut interregem ex se, quemadmodum antea dixi, aut flamines maiores, Dialem, Martialem, & Quirinalem proderet, aut regem sacrificulum faceret, aut in Saliorum collegium cooptaretur. quos locos ut integros usque ad extrema tempora patricii possederunt, sic proprium illud usque ad extremum plebeiis reliquerunt, ut comitia tributa ab auspiciis, atque a patribus libera haberent, & tribunatum, atque adilitatem plebis soli caperent. quibus fere de rebus omnibus ita lib. v. Liuius: Patres contra non pro communicatis, sed pro amissis honoribus fremendo, negare, si ea ita sint, liberos tollendos esse. qui pulsi maiorum loco, cernentesq. alios in possessione dignitatis suae, salii, flaminesque, nusquam aliò, quam ad sacrificandum pro populo sine imperiis, ac potestatibus relinquuntur. & Cicero pro domo sua, cum Clodium patricium a plebeio adoptatum reprehenderet, ita: Probate genus adoptionis, iam omnium sacra interierint, quorum custodes uos esse debetis. iam patricius nemo relinquetur. cur enim quisquam uellet tribunum pl. se fieri non licere? angustiores sibi esse petitionem consulatus? in sacerdotium cum possit uenire, quia patricio non sit locus, non uenire. ut cuique aliquid acciderit, quare commodius sit, esse plebeium, simili ratione adoptabitur. Itaque populus Rom. breui tempore neque regem sacrorum, neque flamines, neque salios habebit, nec ex parte dimidia reliquos sacerdotes, neque auctores centuriatorum, & curiatorum comitiorum. auspiciaq. populi Rom. si magistratus patricii creati non sint, intereant necesse est, cum interrex nullus sit, quod & ipsum patricium esse, & a patricio prodi necesse est. Quomodo autem ab auspiciis plebei liberi fuerint, alio loco dicendum est.

Neque uero alienum est, ut duo patriciarum gentium genera fuerint, intelligere. si quidem satis constat patricos alios ma-

iorum gentium dictos, alios minorum. Sunt autem qui maiorum gentium appellatos putent, quos Romulus tantum prima lectione ex Albanis adlegit, reliquos inde, & quos ipse, & quos alii reges deinceps asciuerunt, minorum. Liuius quidem quos Priscus rex, Tacitus, quos Brutus consul patricios fecit, eos minorum gentium nuncupauerunt. peruasisse autem hanc usque ad postrema etiam tempora differentiam, optimus testis est Cicero, qui in epistola ad Papirium, Papirios aliquot patricios fuisse tradit, sed minorum gentium. neque uero aliud quicquam his credo uocibus exprefferunt, quam patricios maioris, & minoris antiquitatis. nam eiusdem, ut puto, & hi, & illi iuris fuerunt.

Neque uerò illud etiam esse prætermittendum uidetur, familias multas easdem patricias fuisse & plebeias, ut Claudiam, Papiriam, Corneliam, & Octauiam. de Claudia enim scripsit præter ceteros Suetonius in Tiberio, de Papiria Cicero in epistola ad Patum, de Cornelia idem in secundo de legibus, ubi Cornelios patricios ita nominat, ut plebeios etiam aliquot fuisse significet, de Octauia idem in Augusto Suetonius. Cuius rei causas exquirenti non erit difficile multas & quidem probabiles omnes inuenire. Mihi uero hæc potissimum reddi uidentur posse. Vna, quòd non ab eodem ambæ fonte fluxerint, ut de Tullia Longorum, & Ciceronum familia alio libro dixi, quarum patricia illa a Ser. Tullio rege, hæc plebeia a Tullio Atio Volscoreum rege, teste Plutarcho, ex aliquorum opinione traxit originem. Altera, quòd cum patricii lecti sunt, non omnes unius gentis lecti sint, uerum aliquot in patricios ascitis, reliqui plebeiorum iura tenuerint. Tertia, quòd posteaquam patricii facti fuerint, nonnulli eo iure non contenti ad plebem se contulerint. fuisse enim a plebe ad patricios aditum, & ab iis ad plebem reditum, ostendit Suetonius, cum de Octauia gente ita loquitur: Gens octauia a Tarquinio Prisco inter Romanas gentes allecta, mox a Ser. Tullio in patricias transducta, procedente tempore ad plebem se contulit, ac rursus magna uia per D. Iulium in patriciatum rediit. Quod idem significauit etiam Cicero in Bruto, cum dixit: Transitiones a plebe sunt, cum homines humiliores in alienum eiusdem nominis infunduntur genus, ut si ego me a M. Tullio esse dicerem, qui patricius cum Ser. Sulpicio consul fuit. & Plinius, cum L. Minucium Augurinum

num, hominem patricium ad plebem se contulisse, & tribunum pl. undecimum factum esse scribit. Hoc autem factum esse existimo, uel patriciorum iura repudiando, uel se in diuersam gentem adoptando. quo pacto effectum est, ut aut plebeius in patricii familiam transuerit, ut Liuius in Mamerci Lepidi, & Brutus in A. Albini, aut patricius in plebei, ut P. Clodius in M. Fontei, P. Dolabella in Liuia transmigrarunt. qua una ratione patricii ad tribunatum pl. aspirarunt, idest si patriciorum se ante iure abdicassent, ac plebis iura sumpsissent. sed de adoptione post alio loco pluribus. Postremo uero ciuitatis etiam largitionem hanc diuersitatem intulisse opinor. nam qui ciuitatem beneficio alicuius patricii hominis obtinebant, ii nomen eius tantum, non gentem assequabantur, sed in plebe, cuius iura cum ciuitate adepti erant, remanebant.

Ex his autem fontibus primæ illæ reip. seditiones omnes emanarunt. Nam cum patricii, qui plebis patroni fuerant constituti, eam superbe, uolenterq. uexarent, atq. liberata rep. plebs, ut ante regibus, sic tunc consulibus, patriciisq. seruiret, conflatis seditionibus, cum se aduersus eorum impotentiam instituto tribunatu munivit, tum eorum, ut dixi, iura fere omnia sibi asciuit. Hinc enim secessio in montem Sacrum ob libertatem suam aduersus patricos creditores defendendam, hinc in Auentinum, ob conseruandam ab patriciorum libidine pudicitiam extiterunt. hinc denique motus alii urbani excitati, de communicandis connubiis, quæ x uirali lege dirempta fuerant, de consulatu uulgando, quem soli patricii obtinebant. quibus de rebus non proprie inter ordines, sed inter gentes est concertatum. cum alteram partem consules, tribuni pl. alteram tuerentur, illius in senatu, huius in concione præsidium omne esset constitutum. Sed iam ad alia pergamus.

De iure sacrorum.

Cap. VIII.

DEINCEPS sequitur, ut de iure sacrorum dicendum esse uideatur, quod est cum libertatis, & gentilitatis iure coniunctum. Siquidem qui ciuitate R. donatur, is eodem tempore non omnia solum aut libertatis, aut gentilitatis iura adipiscitur, sed omnino sacrorum etiam, & cerimoniarum patriarum in partem

tem uocatur . de quibus quoniam res est cognitu dignissima , quæ nos inuenerimus , breuiter , ut instituiamus , exponemus .

Primum igitur intelligendū est , sacra omnia aut publica fuisse , aut priuata . Publica censet Sex. Pompeius ea , quæ publico sumptu pro populo fierent , quæque pro montibus , pagis , curiis , & sacellis ; priuata , quæ pro singulis hominibus , & familiis . Publicum focum totius urbis Vestales uirgines sanctissime obseruarunt . publicos curiarum focos triginta cum suis curialibus curiones , pagorum uero ipsi singulorum pagorum sacerdotes , priuatos autem familiarum singularum lares suos quisque domi paterfamilias coluit . Vestam alii a Romulo , alii (quæ , ut ait Dionysius , frequentior fama est) a Numa rege in foro consecratam putant . Penatibus , inter quos & Vestam quidam retulerunt , Lavinii quotannis post R. C. a regibus , ac post reges exactos a consulibus rem diuinam factam satis constat ; curiarum sacra Romulus instituit , Compitalitia in urbe , & Paganalia in agris Ser. Tullius . Priuata uero sacra Romulus iam tum uidetur constituisse , cum uxorem sociam mariti pecuniæ , sacrarumque , teste Dionysio , statuit . Deos autem neque nouos , neque alienigenas , nisi publice a Romanis ascitos Cicero in 11 de legibus scribit . Asciiuit autem publice eosdem fere , quos Græci , deos auctor ipse urbis Romulus , fabulis tamen , & probris , quæ de diis narrabantur a Græcis , ut Dionysius ait , repudiatis , Saturnum , Iouem , Iunonem , Martem , Mineruam , Mercurium , Apollinem , & Herculem . Itaque prima templa Ioui Feretrio , & Statori ab eo in Capitolio sunt dicata . Nouos autem deos , & quasi Romanorum uernaculos Consum idem consecrauit , Cloacinā , ut apud Arnobium est , Tatiū . Quirinū , Terminū , & Fidē Pompiliū . Pauorem , & Pallorem Hostiliū . quid de Pico , Tiberino , Pilumno , Picumno , Larentia , Flora ceterisque reliquis eiusmodi Græciæ inauditis diis differam , quos Romani alii aliis temporibus dedicauerunt ? Aesculapium autem sero populus ex Epidauro ad pestilentiam aduertendam aduexit , ac Cybelē ex Phrygia uictoriæ causā multo serius , quin eandem , ut etiam Cererem , coli eorum ritu , a quibus acceperant , uoluit . ut illud demum intelligatur , ne omnes quidem Græcorum deos ab initio esse cultos , neque eos nisi publica auctoritate esse consecratos . Sacra uero quemadmodum , ac quo ritu essent peragenda , difficile esset in tanta præsertim rerum , & temporum uetustate expo-

exponere. quibus rebus tum rituales, & pontificales commentarii erant referti. hoc tantum ostendam, novos deos, novosq. colendorum deorum ritus a priuatis illatos sæpe esse publica auctoritate damnatos. ostendam autem uerbis ipsis Liiui libro IIII: Nec corpora, inquit, modo affecta tabo, sed animos quoque multiplex religio, & pleraque externa inuasit, novos ritus sacrificandi, uaticinando inferentibus in domos, quibus quæstui sunt capti superstitione animi, donec publicus iam pudor ad primores ciuitatis peruenit, cernentes in omnibus uicis, sacellisq. peregrina, atque insolita piacula pacis deum exposcendæ. datum inde negotium ædilibus, ut animaduernerent, ne qui nisi Romani dii, neu quo alio more, quàm patrio coleantur. & lib. XXV, bello Punico II: Quo diutius trahebatur bellum, & uariabant secundæ, aduersæq. res non fortunam magis, quàm animos hominum, tanta religio, & ea magna ex parte externa ciuitatem incescit, ut aut homines, aut dii repente alii uiderentur facti. nec iam in secreto modo, atque intra parietes, ac postes contemnebantur Romani ritus, sed in publico etiam, ac foro, Capitolioq. mulierum turba erat nec sacrificantium, nec precantium deos patrio more. sacrificuli, ac uates ceperant hominum mentes. Incusati ab senatu grauiter ædiles, triumuiroi. capitales, quòd non prohiberent, cum euomere eam multitudinem e foro, ac disficere apparatus sacrorum conati essent, haud procul abfuit, quin uiolarentur. ubi potentius iam esse id malum apparuit, quàm ut per minores magistratus sedaretur, M. Atilio prætori urbano negotium ab senatu datum est, ut & his religionibus populum liberaret. Is & in concione senatus consultum recitauit, & edixit, ut quicumque libros uaticinos, precationesue, aut artem sacrificandi conscriptam haberet, eos libros omnes, litterasq. ad se deferret. neu quis in publico, sacroue loco, nouo, aut externo ritu sacrificaret. Atque hæc quidem ille. ex quibus illud intelligi uolo, sacra publica Romanos ciues ab aliis omnibus separata habuisse, iusq. sacrorum ad ciuis Romani definitionem pertinere. Quod conditor ipse & urbis, & ciuitatis Romulus indicauit. quem Sabinos ita in ciuitatem asciuisse Dionysius ait, ut eis tribus, & curias, & sacra ipsa Romana communicarit. ex quo facile intelligere possumus, domicilii communicatione sacra esse etiam impertita. Itaque municipes post aliquot tempora, quanquam

Romana

Romana ciuitate donabantur, non tamen optimo iure ciues Róm. esse iudicabantur, quòd sacra alia haberent, quàm ciues ii, qui urbem, agrumq. obtinerent, nisi posteaquam Romam domicilium transtulissent. Nam colonos, quanquam e ciuitate Romana erant, tamen alios dies festos, idest alia sacra seruasse ostendit Cicero, cum in agraria 11, adhortans plebem Rom. ne se deduci in colonias patiatur, ait: Vos uero Quirites retinete istam possessionem gratiæ, libertatis, suffragiorum, dignitatis, urbis, fori, ludorum, festorum dierum, ceterorum omnium commodorum. Hactenus de sacris publicis.

Nunc de priuatis agamus. Fuerunt autem priuata singularum familiarum, uel gentium propria. Itaque de his Macrobius lib. 1 Saturnaliorum, ita scripsit: Sunt præterea feriæ propriæ familiarum, ut Claudiæ familiæ, uel Aemiliæ, seu Iuliæ, siue Corneliæ, & si quas ferias proprias quæque familia ex usu domesticæ celebritatis obseruat. sunt singulorum, ut natalium, fulgurûq. susceptiones, item funerum, & expiationum. Et hæc eadem gentilia sacra Cicero, & Liuius nominauit, Cicero, cum de aruspicum responsis diceret, his uerbis: Multi sunt etiam in hoc ordine, qui sacrificia gentilia in illo ipso sacello, statuto loco, anniuersaria facitarent; Liuius libro v. apud quem ita loquitur instaurator ille uerbis Camillus: Quam par uestrum factum est, quod in obsidione nuper in egregio adolescente C. Fabio conspectum est. cum inter Gallica tela degressus ex arce solemne Fabiæ gentis in colle Quirinali obiit? an gentilia sacra ne in bello quidem intermitteri, publica sacra, & Romanos deos etiã in pace deferri placet? Atqui paulo ante scripserat Liuius: Sacrificium erat statum in Quirinali colle genti Fabiæ. Quo eodem spectans, credo, Ti. Gracchus tr. pl. apud Plutarchum, in concione dixit, imperatores Romanos frustra in castris ciues ad dimicationem pro sepulchris, & sacris suscipiendam hortari, quippe quibus nec aræ patriæ, nec auita sepulchra præ inopia rerum essent relicta. Hæc autem sacra patresfamilias pro arbitratu suo, priuata religione, sibi constituebant, quare ut qui emancipabantur a patre, iidem a sacris etiã patris dimittebantur, sic qui adoptabantur, sacris iis, quæ pater adoptiuus colebat, obstringebantur. quemadmodum priscorum in iurisconsultorum commentariis scriptum est. unde Valerius lib. vii dixit: M. Anei filius in Suffenatis familiam,

& sacra transferat. Cicero quidem in 11. de legibus priuata sacra ita pontificio iure constituta ait, ut ad quem pecunia, ad eundem etiam sacrorum obligatio perueniret. omnino enim diligentissime esse animaduersum, ne priuata sacra interirent, sed familiis deinceps proderentur. quod ipse etiam lege sanxit, cum dixit: Sacra priuata perpetua manento. quam legem eum ex 11. tabulis sumpsisse apparet. Itaque iurisperitos multa eorum genera excogitasse addit, qui sacris obligarentur, ut heredes, ut qui tantundem cepissent, atque heredes, ut qui usu plurimum cepissent de bonis eius, qui esset mortuus, ut eiusmodi alios, quos hoc loco non uidetur necesse commemorare, quin etiam idem pro domo, pontificum curam fuisse ait, nequid per adoptiones de sacrorum religione minueretur, sed ut adoptionem sequerentur hereditates nominis, pecuniæ, sacrorum. erant enim sacra graue ipsius hereditatis onus. unde iure apud Plautum nescio quis lætatur, se hereditatem adeptum esse sine sacris opulentissimam.

Cum igitur hic locus nihil habeat dubitationis, quin sacra priuata quædam fuerint, nunc uero ad eadem patriciorum, plebeiorumque fuerint, merito ambigi poterit. Lilius quidem diuersa ea fuisse innuit, cum patricios de connubiorum communicatione secum indignantes hoc modo lib. 11. facit: Quam aliam uim promiscua connubia habere, nisi, ut ferarum prope ritu uulgentur concubitus plebis, patrumque? ut qui natus sit, ignoret, cuius sanguinis, quorum sacrorum sit, dimidius patrum sit, dimidius plebis. itemque libro decimo, cum Virginiam patriciam plebeio nuptam L. Volumnio consuli, a matronis, quod e patribus enupsisset, a sacris, quæ in sacello Pudicitæ patriciæ fiebant, prohibitam, ipsamque nouam aram alio loco Pudicitæ plebeie dicasse tradit. Quis tamen sacrorum patriciorum, plebeiorumque ritus fuerit, haud proclive dictu existimo.

Ad hunc autem etiam locum sepulchra pertinent, quæ non aliter quam sacra sanctè custodita a familiis sunt. ostendit Cicero in primo de officiis, cum ait: Magnum est, eadem habere monimenta maiorum, iisdem uti sacris, sepulchra habere communia. Fuisse autem alia familiaria, alia hereditaria, atque illa quidem, quæ sibi, & familiæ, hæc quæ sibi, & heredibus constituerentur, & Caius tradit, & ex ueteribus sepulchrorum titulis cognoscitur. Cautum porro legibus uendendorum prædiorum

K ueteres

ueteres iurifconfulti docent, ut fundo uendito ius fe pulchri ex ceptum, & retentum intelligeretur. alioqui fe pulchrum haben ti uiam fingulari iure dari. Itaque Cicero in Roſciana conque ritur, publicatis Sex. Roſcii bonis ne iter quidem ad fe pulchrũ patrium filio eſſe relictum & in 11 de legibus adiecit: Tanta re ligio eſt fe pulchrorum, ut extra ſacra, & gentem inferri fas ne gent eſſe. idq. apud maiores noſtros A. Torquatus in gente Po pillia iudicauit.

Quod autem ſupra ſcripſi, municipes, dum in municipio fue runt, alia ab ingenuis ciuibus Rom. ſacra obſeruaffe, ne quis ita intelligat, ut eos, ſi Romam commiſſerant, municipalia deſerturos fuiſſe ſacra arbitretur. ſiquidem ea ne Romæ qui dem reliquerunt. quod oſtendit Feſtus, cum ait: Municipalia ſacra dicta ſunt ea, quæ ab initio habebant ante ciuitatem Rom. acceptam. quæ obſeruare eos uoluerunt pontifices, & eo mo re facere, quo ad fuiſſent antiquitus. Vnde de ſe & Arpino mu nicipio ſuo loquens Tullius in 11 de legibus merito ait: Hic gens, hic ſacra, hic maiorum multa ueſtigia.

De iure connubiorum. Cap. 1x.

D I X I, ut ſui quiſque dominus eſſet, nunc dicam, ut fue rit aliorum. primum autem de potestate agam in uxores. neque enim idem ciuium Rom. ius fuit, ac populorum aliorum. quod ego diuturna potius antiquitatis Rom. obſeruatiõne, quam cer ta aliqua ueterum ſcriptorum admonitiõne intellexi. Etenim neque cum omnibus mulieribus connubium habuiſſe, nec ſpon ſaliorum, & totius rei uxoriæ celebrandæ eadem cum ceteris uſi eſſe ratione Romani uidentur. Connubiorum uero ratio ea fuit, ut & nationis, & conditionis, & gentis, & ſanguinis reſpe ctus haberetur. Nationis, ne Romanus niſi Romanam duceret, quemadmodum in Inſtitutionibus Iuſtiniani eſt ſcriptum. Quã quam, quos ille Romanos hoc in loco uocet, haud ſatis intel ligo. ego enim cum omnibus fere Italis fuiſſe Romanis connu bia, niſi ſi qua forte de cauſſa nonnullis id iuris eſſet ademptũ, inuenio. nũ enim melior antiquitatis auctor Iuſtinianus, quàm Strabo, accuratior, quàm Dionyſius? at ille Romanos, & Alba nos ſumma inter ſe ſacrorum, connubiorum, & ſermonis neceſ ſitudine fuiſſe deuinctos narrat, hic bello Latino, quod ad la cum

cum Regillum non ita multo post reges exactos gestum est, multas Romanas mulieres apud Latinos, & Latinas apud Romanos fuisse ait, factaq. potestate, ut omnes relictis maritis ad parentes redirent, nullam Latinam a Romanis, plerasq. Romanas a Latinis discessisse. idq. pro omine futura uictoria acceptum esse. quid Festus, testis haud quaquam contemnendus, non ne Q. Fabium, eum, qui cccvi Fabiis ad Cremeram interfectis superfuit, Otaciliam Numerii Otacilii Maleuentani filiam in matrimonium duxisse refert, cum eo, ut qui primus filius nasceretur, Numerii aui materni prænomen ferret, unde postea Numerius in Fabia gente fuit celeberrimus? nam quid de Liuiio dicam, qui Canuleium tribunum pl. dum legem de patriciorum, plebeiorumq. communicandis connubiis, quam ferebat, suaderet, ita loquentem facit: Altera lege connubium petimus, quod finitimi, externisq. dari solet. Adde, quod hoc iuris post permissum quoque esse Campanis uideretur. siquidem bello Punico II, idem Pacuuium Calauium, nobilem Campanum liberos ex Ap. Claudii uiri consularis filia habuisse, & filiam Romæ nuptum M. Liuiio etiam triumphali uiro dedisse affirmat. Post autem cum aperta defectione Campani hoc iure spoliati essent, eodem confecto bello, M. Messalla, & C. Salinatore cos. a senatu petiisse, ut sibi ciues Romanas ducere uxores liceret, & si qui prius duxissent, ut habere eas, & ante eam diem nati, ut iusti sibi liberi, heredesq. essent, idq. impetrasse. Postremo fuisse etiam ciuibus Rom. cum municipibus Latinis ius connubii, nonne Cicero satis idoneus esse in Philippicis testis potest? qui in M. Antonium ita ait: Quæ amentia est, eum dicere aliquid de uxorû ignobilitate, cuius pater Numitoriam Fregellanam proditoris filiam habuerit uxorem, ipse ex libertini filia suscepit liberos? sed hoc clarissimi uiri uiderint, L. Philippus, qui habet Aricinam uxorem, C. Marcellus, qui Aricinæ filiam, quos certo scio dignitatis feminarum non pœnitere. Ex quibus rebus illud intelligi potest, cui Rom. nisi cum ciue fuisse connubium, nisi si qua rogatione hoc beneficii aliis etiam populis fuisset impertitum: unde dixit Cicero in Topicis: Si mulier cum fuisset nupta cum eo, cui connubii ius non esset, nuntium remisit, quoniam qui nati sunt, patrem non sequuntur, pro liberis manere nihil oportet. Qui uero lex mulieribus suscepti essent, cum quibus connubium non esset, eos ne liberos quidem,

nedum ciues fuisse, satis eorum, qui ex militibus Romanis, & Hispanis mulieribus nati erant, Liuiano exemplo, de quo supra diximus, liquet.

Conditionis autem earatio ducta est, ne ingenuus libertinam, aut libertinus ingenuam duceret, Quod declarat senatus consultum, de quo dixi: quo Hispalæ libertinæ permissum est, ut enubere, idest ab ingenuo duci posset, neque ei, qui eam duxisset, id fraudi esset; itemq. lex Papia Poppæa sero admodum, nempe Augusto iam omnia tenente, lata; Vt omnibus ingenuis præter senatores, eorumq. liberos uxores libertinas habere liceret. id quod scriptum est in Taciti, & Dionis annalibus.

Quod autem ad gentes attinet, narrat Dionysius libro xi, decemuiros in duas postremas legum tabulas hoc etiam contulisse: Ne patriciis cum plebeiis Romæ connubium esset. idq. ab Ap. Claudio decemuiro esse adiectum, ut in perpetuum patres a plebe diuelleret. quam legem quinto post anno contraria rogatione abrogatam fuisse satis constat. quam tulit C. Canuleius tribunus pl. auctore Liuius. apud quem idem Canuleius ita de hoc toto iure disserit: Hoc ipsum, ne connubium patribus cū plebe esset, non decemuiro tulerunt paucis his annis, pessimo exemplo publico, cum summa iniuria plebis? an esse ulla maior, aut insignior contumelia potest, quam partem ciuitatis, uelut contaminatam, indignam connubio haberi? quid est aliud, quàm exilium intra eadem mœnia, quàm relegatione pati? ne affinitatibus, ne propinquitatibus immisceamur, cauēt; ne societur sanguis, cauent. Gradus porro sanguinis quosdam in ducenda uxore seruatos, docent antiqui iurisperiti, quorum in libris, quæ duci, quæ non duci possit, explicatur. mihi quidem quæ sanguinis coniunctione, & necessitudine proxima duci per leges, aut mores posset, patrui filia uideretur fuisse. ut de Antonia C. Antonii filia, M. Antoni sorore, & uxore Cicero in Philippicis: Frequentissimo senatu Kal. Ian. sedente patruo, hanc tibi esse cum Dolabella odii causam ausus es dicere, quòd ab eo sorori, & uxori tuæ stuprum oblatum esse comperisses. nam Aemilius Probus germanam sororem duci fas fuisse negat. Atque de iis quidem, quibus cum connubii ius esset, hæcenus.

Nunc antiquam sponsaliorum rationem & morem exquiramus. Sponsalia uero quæ fuerint, ex Ser. Sulpicii uerbis appare-

ret,

ret, quæ extant apud Gellium lib. 1111, Cap. 1111: Qui uxore, inquit, ducturus erat, ab eo, unde ducenda erat, stipulabatur, eam in matrimonium ductum iri. qui daturus erat, itidem spondebatur. Is contractus stipulationum, sponsionumq. dicebatur sponsalia. Tunc quæ promissa erat, sponsa appellabatur, qui sponderat ducturum, sponsus. Sed si post eas stipulationes uxor non dabatur, aut non ducebatur, qui stipulabatur, ex spō su agebat, iudices cognoscebant. Iudex, quamobrem data, acceptaue non esset uxor, quærebat. si nihil iustæ causæ uidebatur, litem pecuniæ æstimabat, quanti. interfuerat, eam uxorem dari, aut accipi, eum, qui sponderat, aut qui stipulatus erat, condemnabat. Hoc ius sponsaliorum obseruatum est ad id tempus, quo ciuitas uniuerso Latio lege Iulia data est. Ex quibus uerbis illud intelligi potest, sponsalia mutuum esse repromissionem futurarum nuptiarum recte, atque ordine inter eos, quibus iure ciuili licet, factam. an uero quam in Latio obseruatum esse ait sponsaliorum rationem Seruius, eadem etiam Romæ sit custodita, merito reuocari in dubium possit. e quidem aliquid interfuisse facile ex ultimis de lege Iulia uerbis crediderim. & Romano more actionem in eum datam, qui sponsalia etiam sine causa remisisset.

Iam ritus, ac solemnia multa ducendarum uxorū silentio non uidentur esse prætereunda. neque enim aliena sunt ab eo iure connubiorum, quod quærimus, & cognitu sunt etiam iucundissima. Primum ergo auspices adhibebantur. sic enim Valerius, ubi antiqua instituta persequitur: Nuptiis etiamnum auspices interponuntur, qui quanuis auspicia petere desierint, ipso tamen nomine ueteris consuetudinis uestigia usurpantur. unde notum illud Tullii pro Cluentio: Nubit genero socrus, nullis auspiciis, nullis auctoribus, funestis ominibus omnium. unde auspiciorum nuptialium mentio nata est apud eundem in primo libro de diuinatione. Refert præterea Plutarchus in quæstionibus, uirginem, cum duceretur, aquam, & ignem attigisse; ut id quasi generationis omen haberetur, quæ calore, atque humore perficitur. atque hunc morem expressit, credo, etiam M. Varro libro de uita populi Rom. secundo, cum dixit, teste Nonio: Contra a nouo marito cum item e foco in titione ex felici arbore, & in aquali aqua allata esset. Scitum est etiam illud Festi, nouam nuptam dicis causa rapi solitam, aut se sinu matris,

tris, aut, si mater non esset, ex proxime necessariæ, boni item omnis causâ, quod ea res Romulo feliciter euenisset. Quod respectans dixit Catullus: Qui rapis teneram ad uirum uirginē. Quin etiam eadem flammeo caput obnubebat, perpetui conubii ominandi ergo. quod flammeum assidue gereret flammica, cui a flamine discedere diuortii causâ non liceret. unde Catullus: Flammeum cape. Deducebatur autē a prætextatis pueris tribus. quorum unus facem spineam præferebat, pastores, qui Sabinas rapuerant, imitatus, ut lib. xvi testatur Plinius. ex quo illud Catullianum: Manu spineam quate tædam. faces autem adhibitas addit Plutarchus, quod non, nisi ubi contenebrasset, in mariti domum deduceretur. quas potissimum quinque usurpatas, ut numerum indiuiduis nuptiis conuenientem, scribit. reliqui uero duo nouæ nuptæ brachia sustinebant. atque omnes, respondentibus uicissim pueris, puellisque, clara uoce concinebant: Hymen o hymenæe. quod ostendit Catullus, eum ait: Ite. concinite in modum: Hymen o hymenæe. Vbi uero ad mariti limen peruenerat, tum postes oleo perungebat, eosdemque laneis uittis exornabat. unde antiqui uxorem appellatam putarunt. Limen autem attingere religiosum habebatur, ne, ut Varro censet, a sacrilegio initium ducerent, si deposituræ uirginitatem pedibus premerent rem Vestæ numini castissimo sacram. unde Catullus: Transfer omine cum bono limen. Rasilemque subi forem. Ingrediente porro illa Talassio magna uoce clamabatur, quod in raptu Sabinarum ea uox celebrata uirginem forma excellentem ab imperitu aliorum defenderit. quod extat apud Liuium libro primo. Ea uero in cubiculum deducta, ut ait Festus, prætextati eius, qui prælux dicebatur, fax rapī erat solita ab utriusque amicis, ne aut uxor eam sub lecto uiri ea nocte poneret, aut uir in sepulchro comburendam cūaret. quo utroque mors propinqua alterutrius captari putabatur. Ipsa uero ingressa dicebat marito, ubi tu Caius, ego Caia. quasi uero, ut ait Plutarchus, cum uiro fortunarum, bonorumque communionem depacisceretur. Maritus autem sponsæ comam hastæ cuspidē distinguebant. cuius rei causas Plutarchus ad matrimonii item felicitatem traducit. Interea prætextati duo brachia eius dimittebant, pronubæ uero eam in lecto collocabant. quod significat Catullus his uersibus:

Mitte brachiolum teres

Prætexate puellæ.

Iam cubile adeat uiri.

Vos unis senibus bonæ

Cognitæ bene feminæ

Cognitæ bene feminæ

Collocate puellam.

Lectum autem ipsum, quod nuptiis sterneretur in honorem genii, genialem uocarunt, auctore Festo. unde est illud in Cluentiana: Lectum illum genialem, quem biennio ante filia suæ nubenti strauerat, in eadem domo sibi ornari, & sterni iubet. Tum maritus pueris nuces spargebat, ut Iouis omine, quod scribit Varro, matrimonium celebraretur. quia nuces in Iouis tutela erant. Quocirca Virgilius: Sparge marite nuces. Inde cingulum uirgineum sponsæ soluebat. de quo ita Festus: Cingulo noua nupta præcingebatur, quod uir in lecto soluebat, factum ex lana ouis, ut sicut illa in glomos sublata coniuncta inter se sit, sic uir suus secum cinctus, uinctusque esset. Hoc Herculano nodo uinctum uir soluit, ominis gratia, ut sic ille felix sit in suscipiendis liberis, ut fuit Hercules, qui lxx liberos reliquit. & alio loco: Cinxia Iunonis nomē sanctum habebatur in nuptiis, quod initio coniugii solutio erat cinguli, quo noua nupta erat cincta. Vnde Catullus: Quod zonam soluit diu ligatam. item: Tibi uirgines zonula soluunt sinus. & alibi: Ne querendum aliunde foret neruosius illud, Quod posset zonam soluere uirgineam.

Hos autem ritus facile possis etiam ex nuptiis Marcia, & Catonis colligere apud Lucanum libro secundo. Atque hoc quidem pacto quæ sponsa fuerat, fiebat uxor.

Vxorum autem duo genera statuit Cicero in Topicis, unum, quod proprie uxor dicebatur, alterum, quod materfamilias. uerba, quibus hoc docet, hæc sunt: Si ita Fabia pecunia legata est a uiro, si ea uxor materfamilias esset, si ea in manum uiri non conuenerat, nihil debetur. genus est enim uxor. eius duæ formæ. una matrumfamilias. hæc sunt, quæ in manum conuenerunt. altera earum, quæ tantummodo uxores habebantur. Quem locum his uerbis exponit Boetius: Tribus modis uxor habebatur, usu, farre, coemptione. sed confarreatio solis pontificibus conueniebat. quæ autem in manum per coemptionem uenerant,

rant, hæ matresfamilias uocabantur, quæ usu, uel farre, minime. coemptio uero certis solemnitatibus peragebatur, & sese in coemendo inuicem interrogabant. uir ita: an sibi mulier materfamilias esse uellet. illa respondebat, uelle. itaque mulier uiri conueniebat in manum. & uocabatur nuptiæ per coemptionem, & erat mulier materfamilias uiro loco filiæ. Hæc ille. Vfus autem, & coemptionis meminit idem Cicero in oratione pro Flacco: In manum conuenerat. quæro, utrum usu, an coemptione, usu non potuit. nihil enim potest de tutela legitima sine omnium tutorum auctoritate diminui, coemptione? omnibus ergo auctoribus.

Vsu autem fieri matrimonium dicebatur, cum tutoribus auctoribus mulier in matrimonium conueniebat, & cum uiro ita consueſcebat, ut cum iusto marito adeo ut si usus ille intra annum non interromperetur, pro usufructu iam haberetur. quæ de re nonnihil scriptum fuisse in XII tabulis, satis locus hic Gellii indicat lib. III, cap. II: Q. Mucium Iurisconsultum dicere solitum legi, non esse usurpatam mulierem, quæ cum Kal. Ianuariis apud uirum causâ matrimonii esse cœpisset, ante diem IIII Kal. Ianuarias sequentes usurpatum esset. Non posse impleri trinoctium, quod abesse a uiro usurpandi causâ ex duodecim tabulis deberet. quoniam tertiæ noctis posterioris sex horæ alterius anni essent, qui inciperet ex Kalendis. Ex his enim uerbis apparet, ut aliarum rerum, sic etiam uxorum usufructum fuisse. & si uxor per annum integrum nullo interrupto usu apud uirum fuisset. in manum mariti uenisse, & ex tutorum potestate exisse. usum uero, si per tres noctes ab eo abfuisset, interruptum fuisse. hoc enim ueteres usurpari dixerunt.

De confarreatione loquitur Dionysius in Romulo, sacras nuptias scribens Farracia esse dicta, quod eodem farre coniuges uescerentur, quo etiam uictimas respergerent. Itaque Vlpianus titulo IX Institutionum, Farre, inquit, conuenitur in manum certis uerbis, & testibus decem præsentibus, & solemnibus sacrificio facto, in quo panis quoque farreus adhibetur. & Plinius lib. XVII, capite III: In sacris nihil religiosius confarreationis uinculo erat, nouæq. nuptiæ farreum præferiebant, & Tacitus lib. III, Confarreandi consuetudinem aut omissam, aut inter paucos retentam ait. Hinc diffarreatio apud Festum dissolutio matrimonii dicitur confarreatione contracti.

Coeptionis

Coemptionis porrò hæc ratio fuit. Veteri Romanorum lege, ut Varro tradit, nubentes mulieres tres ad uirum asses ferre solebant, atque unum quidem, quem in manu tenebant, tanquam emendi causa marito dare, alium, quem in pede habebant, in foro larium familiare ponere, tertium in facciperio cum condidissent, compito uicinali solebant resignare. huius autem rei meminit etiam Cicero pro Murena, Putarūt, inquit, Iurisconsulti, omnes mulieres, quæ coemptionem facerent, Caias uocari, & in 11 de oratore: Mirandum non est, qui quibus uerbis coemptio fiat nesciat, eundem eius mulieris, quæ coemptionem fecerit, causam posse defendere. Ex hoc ergo fiebat, ut mulier in manu, mancipioq. mariti esset, aut eius, cuius in manu, mancipioq. maritus erat, suaq. illi heres fieret. uir autem non in manum, idest potestatem uxoris erat, sed quod coemptus erat, id ei sui heredis ius tribuebat.

Gellius præterea uxorum duo genera tradit, matronam, & matremfamilias. Matronam dictam ait proprie, quæ in matrimonium cum uiro conueuisset, quoad in eo matrimonio maneret, etiam si sibi liberi nondum nati forent. dictamq. esse ita a matris nomine non adepto, sed cum spe, & omine nox adipiscendi. unde ipsum quoque matrimonium dicitur. matrem autem familias appellatam esse eam solam, quæ in mariti manu, mancipioque, aut in eius, in cuius maritus manu, mancipioq. esset. quoniam non in matrimonium tantum, sed in familiam quoque mariti, & in sui heredis locum uenisset. Festus autem Matremfamilias inquit non ante dictam, quam uir eius paterfamilias dictus esset, nec posse hoc nomine plures in una familia præter unam appellari. sed nec uiduam hoc nomine, nec quæ sine filiis est, appellari posse. Ceterum cum uxorem in manu mariti esse dicimus, eam in mariti potestate ita esse intelligimus, ut sine eo auctore nec testari, nec contrahere posset. Hæc autem iura constituisse Romulus rex uidetur, si Dionysio credimus. sic enim de eo scriptum reliquit: Romulus mulierem nuptam, quæ ex sacratibus legibus in manum mariti conuenisset, omnium rerum, ac sacrorum participem esse lege sanxit. nominabant autem prisca Romani sacras nuptias Farracia, quod coniuges eodem farre uescerentur, quo uictimas etiam respergunt. Ita hæc lex uxores, quod non haberent, quo confugerent, coegit se in unius mariti mores fingere, uir autem sic habere u-

xores, ut rem necessariam, & nullo tempore diuellendam. uxor enim pudica, & marito semper obsequens, æque ac ille domus erat domina, & in eius mariti bona succedebat heres, sicuti parentis filia, ex asse quidem, si is sine liberis, ac intestato decederet, si prolem relinqueret, ex æquo cum liberis. unde manauit illud, ubi tu Caius, ego Caia.

Vxorū porro delicta duo, ut idem ait, grauissima esse Romulus statuit, si pudicitiam uiolassent, & uinū bibissent. utrumque autem damnauit, ratus e stupro nasci insolentiam, stuprum e uinolentia. earum uero, quæ conuictæ essent, pœnam mariti arbitrio permisit, ubi causam cum propinquis cognouisset. Itaque Gellius eandem uim in hæc uerba est persecutus lib. x: Qui de uictu, atque cultu populi Rom. scripserunt, mulieres Romæ, atque in Latio abstemias egisse, hoc est uino semper, quod temetum prisca lingua appellabatur, abstinuisse dicunt. institutumque, ut cognatis osculum ferrent, reprehendendi causa, ut odor indicium faceret, si bibissent. Bibere autem solitas ferunt, loream, passum, murinam, & quæ id genus epotant, potu dulcia. Atque hæc quidem in iis, quos dixi, libris peruulgata sunt. Sed M. Cato non solum existimatas, sed multatas quoque a iudice mulieres refert, non minus si uinum bibissent, quàm si probrum, & adulterium admisissent. uerba M. Catonis adscripsi ex oratione, quæ inscribitur de dote, in qua id quoque inscriptum est: in adulterio uxores deprehensas ius fuisse maritis necare, Vir, inquit, cum diuortium fecit, mulieri iudex pro censore est. imperium, quod uidetur, habet. Siquid peruerse tetrequ. factum est a muliere, multatur. si uinum bibit, si cum alieno uiro probri quid facit, condemnatur. De iure autem occidendi ita scriptum est: In adulterio uxorem tuam si deprehendisses, sine iudicio, impune necares, illa te, si adulterares, digito non auderet contingere neque ius est. Eadē uero etiā recitat Athenæus ex Polybio. Quo factū est, ut Suetonius scripserit, Tiberiū, matronas prostratæ pudicitæ, quibus accusator publicus deesset, ut propinqui maiorum more de cōmuni sententia coercerent, auctorem fuisse. Valerius quoties inter uirum, & uxorem aliquid iurgii intercesserat, in facellum deæ Viriplacæ, quod erat in Palatio, uenisse, & ibi inuicem locutos, quæ uoluerunt, contentione animorum deposita cōcordes reuersos scribit. inde nomen deam a placadis uiris assecutā.

Illud

Illud memorabile, cum Dionysius, qui res Romuli diligentissime litteris est persecutus, nihil de diuortio a Romulo instituto dicat, Plutarchum tamen legem ab eo de diuortio latam prodidisse. Siquidem ait, inter alias leges Romuli illam fuisse acerbissimam, quæ uxori potestatem a viro discedendi ademit, viro uxorem exigendi dedit, si eam aut stuprum fecisse, aut venenum parasse, aut filios, aut claves subiecisse comperisset. Itaque postea quoque in XII tabulis diuortium esse permixtum, ex eo licet suspicari, quod inquit Cicero in Philippicis de Antonio: frugi factus est. mimam illam suam suas sibi res habere dixit ex XII tabulis, claves ademit, exegit. & Caius ad legem Iuliam de adulteriis: si ex lege repudium missum non sit, & idcirco mulier adhuc nupta uideatur, tamen si quis eam uxorem duxerit, adulter non erit. Quod autem inquit de repudio ex lege missum, significat cum alia multa, tum maxime diuersas repudii, ac diuortii formulas, atque solemnem ipsam matrimonii renunciationem. Inter repudium autem, & diuortium illud interfuisse, Paullo, & Modestino placuit, quod repudium sponsæ remitteretur, diuortium cum uxore fieret. Itaque repudii formula fuit, *CONDITIONE tua non utar; diuortii, Res tuas tibi habeto, uel, Res tuas tibi agito.* quod & Cicero loco citato significauit, & Caius cap. II. de diuortiiis tradidit. Renunciatio autem matrimonii eiusmodi fuit, ut aut uir uxori, aut uxor marito, uel presenti, uel abienti nuncium remitteret. unde illa sunt apud Ciceronem in I de Oratore: Cum paterfamilias uxorem pregnantem inprovincia reliquisset, Romæq. alteram duxisset, neque nuncium priori remisisset. & in Topicis: Si uiri culpa factum est diuortium, & si mulier nuntium remisit, pro liberis manere nihil oportet. Quâquam autem diuortium lege concessum erat, nemo tamen ante annum DXX diuortium cum uxore fecisse perhibetur. qui autem primus fecit, is Sp. Caruius Ruga fuit. qui M. Pomponio, C. Papirio, uel, ut aliis placeat, M. Atilio, P. Valerio consulibus uxori nuncium noua de causa remisit, nempe quod eam sterilem esse diceret, seq. querendorum liberorum causa uxorem habere iurasset, ut in Dionysii, Gellii, & Valerii commentariis perscriptum uidemus. A quo tempore, ut inquit Gellius, rei uxoriæ cautiones Romæ necessariae sunt uisæ, cum ante nullæ fuissent. quod ius prætoris præsertim edictis esse existimo constitutum. Inde autem il-

la certe fluxerunt, quod soluto hoc modo matrimonio dotem reddi uoluerunt. nisi quid causæ incideret, cur retinenda esset. siquidem scriptum est apud Paullum de dotibus, si diuortium sine culpa mulieris fiat, dotem integram repeti; si contra, in singulos liberos sextam partem dotis a marito usq; ad mediam eius partem duntaxat retineri. Quod uetus institutum fuisse apparet ex uerbis Ciceronis, quæ sunt in Topicis: Si uiri culpa factum est diuortium, pro liberis manere nihil oportet. Quo ex fonte manauit arbitrium rei uxoriæ ab eodem celebratum, in quo hæc uerba excelluerunt: Quid æquius, & melius esset dari. cuius formulæ meminit in 111 de off. & in topicis. unde illa quæstio apud eundem lib. 1 de oratore tractata: Paterfamilias cum uxorem prægnantem in prouincia reliquisset, Romamq; alteram duxisset, neque nuncium priori remisisset, mortuusq; esset, intestato, & ex utraque filius natus esset, mediocris res in controuersiam adducta est? cum quæreretur de duorum ciuium capitibus, & de puero, qui ex posteriore natus erat, & de eius matre, quæ si iudicaretur certis quibusdam uerbis, non no uis nuptiis fieri cum superiore diuortium, in concubinæ locum duceretur. unde multas alias etiam quæstiones extitisse uerisimile est, præsertim uero cum post Caruilianum diuortium uulgo ita dimitti uxores cœperint, ut etiam sine magna admodum causâ ab iis discesserint. Paullus quidem Aemilius cum Papi-riam dimitteret, mirantibus amicis, & causam quærentibus (erat enim non tam pulchra, quam fœcunda) nullam certam attulit, sed se tamen ab ea læsum significauit. Pudicitia uero uirum magnam repudiandæ uxori attulisse causam, C. Cæsaris, qui postea dictator fuit, exemplo confirmari potest. qui Pompeiæ nuncium remisit, quam Clodius adamabat, cum diceret, Cæsaris uxorem non modo peccato, sed peccati etiam suspicionem uacare oportere. erat autem suspicio, ne ei P. Clodius stuprum intulisset, qui muliebri ueste, domi Cæsaris, tum Pontificis Maximi, cum sacra Bonæ deæ pro populo fierent, fuerat deprehensus, atque ancillarum manu eductus. Quarum rerum si quis testimonia postulabit, ea fere in Dionysii, Valerii, & Plutarchi libris reperiet.

De iure patrio.

Cap. x.

DIXIMVS de iure, quo ciues Rom. in uxores habuerunt, nunc dicamus de eo, quod in liberos. Id enim prope infinitum, & Quiritum proprium fuit. Neque enim bona solum eorum, quod tradit Dionysius libro viii, sed uita etiam in potestate parentum fuit. Scriptum autem hoc inuenio cum in aliis ueteribus libris Iurisconsultorum, tum maxime libro primo Institutionum Iustiniani hoc modo: Ius potestatis, quod habemus in liberos, proprium est ciuium R. nulli enim sunt homines, qui talem in liberos habeant potestatem, qualem nos habemus. Hanc autem potestatem non recentem fuisse, sed iam inde a Romulo permissam his uerbis tradidit Dionysius: Romulus omnem parentibus in liberos potestatem in perpetuum dedit, coercendi, uerberandi, rusticis in operibus habendi, ac demum etiam occidendi. quamuis ipsi uel remp. administrarent, uel summos honores gessissent, atque ex iis maximam laudem consequuti essent. quo factum est, ut illustres sæpe uiri ex rostris, cum conciones haberent senatui quidem aduersas, plebi uero secundas, a patribus per uim abducti, atque ab iisdem eo, quo libuit, supplicio affecti sint. quibus ne ullus quidem magistratus auxilio fuit. mirro quam multi filios, quia imperata sua neglexerant, necauerint: quod de Torquato, aliisq. multis accepimus. Neque uero hac licentia contentus Romulus potestatem etiam filiorum uendendorum patribus usque ad tertiam auctionem concessit. quæ potestas multo maior est, quam domini in seruum. nam seruus a domino uenundatus recepta libertate liber est, filius iterum, atque iterum in potestatem patris reuertitur. post tertiam uero uenditionem, si se in libertatem uindicarit, e potestate patris egreditur. Addit deinceps, Numam Pompiliū hanc ad legem Romuli exceptionem adiecisse, ne pater filium, qui suo consensu uxorem duxisset, uendendi ius haberet. Hasq. leges post a x uiris probatas, & in quartam tabulam ex xii esse relatas. Id quod apud Ulpianum etiam scriptum esse inuenio in hunc modum in titulis, cap. x: Liberi parentum potestate liberantur emancipatione. id est, si posteaquam emancipati fuerint, manumissi sint. Sed filius quidem ter mancipatus, ter manumissus sui iuris fit. Idenim lex xii tabularum iubet his uerbis: SI PATER FILIVM TER VENVN-

DAVIT,

DAVIT, FILIVS A PATRE LIBER ESTO. Ceteri autem liberi, præter filium tam masculi, quam feminæ, una mancipatione, manumissioneq. sui iuris fiunt. Quin etiam Iustinianus, tit. Quibus modis ius potest. solvatur, cum emancipationem per antiquam legis observationem processisse ait, quæ per imaginarias uenditiones, & intercedentes manumissiones celebraretur, observationem legis x i tabularum intelligit. Priorem porrò patriæ potestatis partem, qua ius in filium pater habet uitæ, necisque, Cicero expressit, cum in Clodium pro domo sua ita egit: Credo te esse interrogatum, auctor ne esses, ut in te P. Fonteius uitæ, necisque potestatem haberet. Posteriorem de tribus auctioribus, & de emancipatione declarat Caius libro primo Institutionum, his uerbis: Emancipatio, hoc est manu traditio quædam similitudo uenditionis est, quia & in emancipationibus præter certum patrem alius pater adhibetur, qui fiduciarius uocatur. ergo iste naturalis pater filium suum fiducia patri mancipat, hoc est manu tradit, a quo fiduciario patre naturalis pater unum, aut duos nummos, quasi in similitudinem pretii accipit, & iterum eum acceptis nummis fiduciario patri tradit. hoc secundo, & tertio fit. cum fiduciario patri mancipat, ac tradit, & sic de patris potestate exit. tamen cum tertio mancipatus fuerit filius a patre naturali fiduciario patri, hoc agere debet naturalis pater, ut a fiduciario patre mancipetur, & a naturali patre manumittatur, ut si filius ille mortuus fuerit, ei in hereditate naturalis pater, non fiduciarius succedat. Ex quibus rebus intelligitur, fiduciam esse contractum, quo fidem alterius sequuti rem ei aliquam dicis causa mancipamus, ita dictum, quòd nulla alia re, quàm fide ac probitate emptoris freti eam uenditionem celebramus.

Ad hunc autem locum pertinet etiam Adoptio, & Arrogatio filiorum. quæ quid essent, aut quemadmodum fierent, elegantissime docet Gellius lib. v. cuius etiam uerba subscribam. sunt autem hæc: Cum in alienam familiam, inq. liberorum locum extranei sumuntur, aut per prætorem fit, aut per populū. quod per prætorem fit, adoptio dicitur, quod per populum, arrogatio. adoptantur autem, cum a parente, in cuius potestate sunt, tertia mancipatione in iure ceduntur. atque ab eo, qui adoptat, apud eum, apud quem legis actio est, uindicantur. arrogantur ii, qui cum sui iuris sint, in alienam sese potestatem tradunt,

tradunt, eiusq. rei ipsi auctores fiunt. sed arrogationes non temere, nec inexplorate committuntur. nam comitia arbitris etiam pontificibus præbentur, quæ Curiata appellantur. ætas quoque eius, qui arrogare vult, an liberis potius gignendis idonea sit, bonaq. eius, qui arrogatur, ne insidiose appetita sint, consideratur. iusq. iurandum a Q. Mucio, pont. max. conceptum dicitur, quod in arrogando iuraretur. sed arrogari non potest, nisi iam uesticeps. arrogatio autem dicta, quia genus hoc in alienam familiam transitus per populi rogationem fit. eius rogationis verba hæc sunt. VELITIS, iubeatis, uti L. Valerius L. Titio tam iure, legeq. filius sibi fiet, quam si ex eo patre, matreq. familias eius natus esset. utique ei vitæ, necisque in eum potestas fiet, uti patri endo filio est. hoc ita, ut dixi, ita vos Quirites rogo. neque pupillus autem, neque mulier, quæ in parentis potestate est, arrogari possunt. quoniam & cum feminis nulla comitiorum communio est, & tutoribus in pupillos tantam esse auctoritatem, potestatemq. fas non est, ut caput liberum fidei suæ commissum alienæ ditioni subiiciant. libertinos uero ab ingenuis adoptari quidem iure posse, Massurius Sabinus scripsit. Sed id neque permitti dicit, neque permittendum esse unquam putat, ut homines libertini ordinis per adoptionem in iura ingenuorum inuadant. alioqui si iuris ista antiquitas seruetur, etiam seruus a domino per prætorem dari in adoptionem potest. idq. ait plerosq. iuris ueteris auctores posse fieri scripsisse. animaduertimus in oratione P. Scipionis, quam censor habuit ad populum de moribus, inter ea, quæ reprehendebat, quod contra maiorum instituta fierent, id etiam eum culpauisse, quod filius adoptiuus patri adoptatori inter præmia patrum prodesset. uerba ex ea oratione hæc sunt: In alia tribu patrem, in alia filium suffragium ferre. filium adoptiuum tam procedere, quam si senatum habeat. Hactenus Gellius: ex quibus facile quæ iura adoptionis, quæque arrogationis essent, liquere opinor. Quanquam autem ille adoptionem apud prætorem, arrogationem apud populum factam asserit, tamē hanc nominum obseruationem sæpe esse neglectam, facile quisque intelliget, qui cum antiquorum iurisconsultorum libros, tum etiam scriptorum ueterum monimenta paulo attentius legerit. Ac primum quidem apud Cornelium Tacitum, lib. xvii, Galba Imp. ad Pisonem, quem arrogaturus erat, ita loquitur, ut adoptionem

adoptionem lege etiam curiata factam significet, cum inquit: Si te priuatus, lege curiata apud pontifices (ut moris est) adoptarem. & Cicero P. Clodium a P. Fonteio adoptatum scribit, cum tamen uere fuerit arrogatus, siquidem & iuris sui fuit, & legem curiatam adhibuit. Dum autem hanc Clodianam ille adoptionem infestatur, multa nobis ueteris adoptionis iura patefecit, quæ in adoptando Clodio prætermissa esse contendit. quæ ut omnibus nota sint, proferam uerba eius, quibus in hac doctrina tradenda nihil potest esse illustrius. Quod est, inquit, pontifices ius adoptionis? nempe, ut is adoptet, qui neque pro creare iam liberos possit, & cum potuerit, sit expertus. quæ deinde caussa cuique sit adoptionis, quæ ratio generum, ac dignitatis, quæ sacrorum, quæri a pontificum collegio solet. tum ne qua calumnia, ne qua fraus, ne quis dolus adhibeatur, ut hæc simulata adoptio filii quàm maxime ueritatem illam suscipiendorum liberorum imitata esse uideatur. Ex his autem apparet, causas ante legitimas adoptionis quæri, de iisq. pontificum collegium cognoscere oportuisse. quas si illi probassent, tamen auctoribus pontificibus lex curiata ad populum a magistratu aliquo, ut a consule ferebatur. in qua ferenda omnia seruari oportebat, quæ ceteris in legibus ferendis seruari mos erat. id quod ex eodem met Ciceronis loco post intelligitur. Præterea uero aliquos etiam & adoptatos, & arrogatos fuisse accepimus, ut C. Octauium, qui postea Imp. Cæsar Augustus dictus est. Hunc enim scribit Appianus, audita Cæsaris patris adoptiui nece, ex Macedonia Romam reuersum, primum in foro apud C. Antonium prætorem urbanum se Cæsaris adoptionem accipere professum esse. fuisse enim morem, ut prætoribus testibus adoptiones fierent. post autem consulem cum Q. Pedio declaratum rursus se in patris Cæsaris nomen lege curiata adoptasse. quam legem ferri moris fuisse iis, qui patre carerent. Quoniam autem adoptiui idem ius habebant, ac naturales filii, ut & propinquos, & libertos adoptatorum assequerentur, & C. Cæsar cum aliæ res præclaræ, tum multi, iisq. locupletes liberti erant, propterea Octauium, ut priorem adoptionem testamento factam posteriore hac confirmaret, esse adductum. Adicit etiam de ætate aliquid Modestinus, qui non tantum, eum qui adoptat, sed & eum, qui arrogat, maiorem esse debere ait eo, quem sibi per adoptionem, uel per arrogationem filium facit,

*Arrogatio. 40. §.
in ff. de adopt.*

facit, sed utique plena pubertate, idest XVI II annis eum præcedere debere. Nam ut qui adoptaretur, prænomen, nomen, & cognomina adoptatoris assumeret, satis multis exemplis in libro de nominibus demonstrauius. Quoniam autem mancipatio, ut post dicemus, ære, & libra interiecta fiebat, in adoptiones uero quædam mancipationis imago incurrebat, quod pater adoptiuus filium adoptiuum dicis causa a naturali patre emebat, propterea obseruatum est, ut adoptiones etiam ære, & libra celebrarentur. quem morem aperte significauit Sueto. cum scriptum reliquit, Augustum Lucium, & Caium adoptasse domi emptos per æs, & libram a patre.

De iure legitimi dominii.

Cap. XI.

DI XI de potestate in uxores, & liberos, deinceps sequitur, ut quo iure bonorum fortunarumq. suarum quisque dominus fuerit, uideamus quod ius tum multiplex, ac uarium, tum ciuium Rom. maxime proprium fuisse inuenio. Hoc autem sex in rebus positum fuisse, hereditate, mancipatione, in iure cessione, usucapione, sub corona emptione, & auctione, docet Varro lib. I I de re rustica. cuius uerba proponam. In emptionibus, inquit, sex fere res dominum legitimum perficiunt; si hereditatem iustam adiit; si, ut debuit, ab eo accepit, a quo in re ciuili potuit; aut si in iure cecidit, qui potuit cedere, & id ubi oportuit; aut si usu cepit; aut si e præda sub corona emit; tunc cum in bonis, sectione uel cuius publice uenit. Quibus uerbis, Emptionum uoce omnem dominii acquirendi modum uidetur intelligere. quod si quo horum modorum esset parum, nihil a litibus fore periculi intellexit, quod a iure ciuili præstaretur. quod eò magis credo, quia docet etiam Pomponius lege de Statuliberis, emptionis uerbo legem XI I tabularum alienationem omnem esse complexam. dicamus autem sigillatim de omnibus.

Hereditatē in Topicis Cicero definiuit pecuniam, quæ morte alicuius ad quempiam peruenit iure, nec ea aut legata testamento, aut possessione retenta. quibus uerbis res eum potius quam ius ipsum hereditarium esse complexum constat. Itaque assentior potius Juliano iuriconsulto, qui hereditatem inquit, successionem esse in uniuersum ius, quod defunctus habuerit.

M

Ius

*l. statuliberi a
terius q. p. Nucia
ff. de statulib.
in l. hereditas. b
de req. iur. & G.
l. c. in l. nihil co
aliud. 24. de rez
fioni.*

Ius autem hereditarium est, quo quis quid, quia heres relictus est, possidet. Iusta autem hereditas est legitima hereditas, quæ ad solos ciues Ro. iure ciuili peruenire potest. Etenim qui ciues Ro. non erant, nec testamentum facere, nec testamento testes interesse, neque ex testamento quicquam capere poterant. id quod in libris iurisperitorum positum, grauissima etiam Ciceronis auctoritate uideo comprobatum. Is enim Archiam poetam ciuem Ro. fuisse eo argumento ostendit, quod hereditates adisset ciuium Ro. & Aebutius negabat Cæcinam Volaterranum, ut idem in defensione Cæcinæ ait, heredem Cæseniæ esse posse, quod Volaterranis ciuitas a L. Sulla dictatore esset adempta. cui ille respondit, Sullam ita tulisse de ciuitate Volaterranorum, ut non tolleretur hereditates. iussisse autem, ut essent eodem iure, quo Ariminenses, quos constaret, a ciuibus Ro. hereditates capere potuisse. atque hoc est, quod in oratione pro domo, Quiritum legitimum ius hereditatem uocauit.

Mancipatio autem, uel ius mancipi quale fuerit, satis aperuerit, si uerba Ciceronis in Topica, & in ea Boetii expositionem attulero. Abalienatio, inquit Cicero, est eius rei, quæ mancipi est, aut traditio alteri nexu, aut in iure cessio, inter quos ea ciuili iure fieri possunt. quid in hæc Boetius? Iure ciuili aliquid non inter alios, nisi ciues Ro. potest, quorum est ius ciuile, quod xii tabulis continetur. omnes res, quæ abalienari possunt, idest a nostro ad alterius dominium transire, mancipi dictæ sunt. Mancipi uero res ueteres appellabant, quæ ita abalienabantur, ut ea abalienatio per quandam nexus solennitatem fieret. Nexus uero est quædam iuris sollemnitas, quæ fiebat eo modo, quo in Institutionibus Caius exponit. cuius hæc uerba sunt: Mancipatio est imaginaria quædam uenditio, quod ipsum ius Romanorum est ciuium, eaq. res ita agitur, adhibitis non minus quinque testibus ciuibus Rom. puberibus, & præterea alio eiusdem conditionis, qui libram æneam teneat, qui appellatur libripens. is qui mancipium accipit, æs tenens ita dicit: Hunc ego hominem ex iure Quiritum meum esse aio. isq. mihi emptus est hoc ære, æneaq. libra. deinde ære percutit libram. idq. æs dat ei, a quo mancipium accipit, quasi pretii loco. quæcunque igitur res lege xii tabularum aliter nisi per hanc sollemnitatem abalienari non poterat. Idem uero ostendunt etiam Varro, & Festus. Varronis quidem hæc uerba sunt lib. III de lingua

Institu. H. G.

lingua Latina: Aes raudus dictum. ex eo in veteribus mancipiis scriptum, Raudusculo libram ferito. Festi uero hæc: Raudus uulguſ in usu habuit non modo pro ære imperfecto, sed etiam pro signato, cum dicitur in mancipando: Raudusculo libram ferito. idest asse tangito libram. Idem innuit Plinius libro xxxiii, cap. iiii, cum ait: Quin & militum stipèdiorum, hoc est stipis ponderandæ pensatores, libripendes dicuntur. qua cõsuetudine in iis emptionibus, quæ mancipii sunt, etiam nunc libra interponitur. Hæc illi. ex quibus quod mancipationis ius fuerit, satis esse perspicuum potest. His adde, more fuisse receptum, ut auctor, idest uenditor nexu se dicis causa obligaret ad rem perpetuo mancipi, hoc est emptori præstandam. unde Cicero in Murenæ defensione dixit: Quod si in iis rebus repetendis, quæ mancipi sunt, is periculum iudicii præstare debet, qui se nexu obligauit. Qui autem mancipio uendebat, eû emptionis periculum in se recepisse, Plautus in Persa ostendit, apud quem ita scriptum est:

Ac suo periculo is emat, qui eam mercabitur

Mancipio, neq; promittet, neq; quisquam dabit. & post:

Nihil mihi opus est litibus,

Nisi mancipio accipio. quid eo mihi opus

Mercimonio? Tox. nihil pericli uidetur, ne metuas,

Ne quis uero ex Arabia penitissima persequatur eam.

Ergo non solum ius est mancipi, sed etiam nexi. de nexu autem sic scribit Festus: Nexum est, ut ait Gallus, quodcunque per æs, & libram geritur, idq. neci dicitur. quo in genere sunt hæc, testamenti factio, nexi datio, nexi liberatio. Nexum æs dicebatur pecunia, quæ per nexum obligatur. sic ille. Obligatio uero nexi, de qua scribit, in hunc modum fiebat: manceps idest is, cui res abalienabatur, stipulabatur ab altero: DARE spondes? & alter respondebat, spondeo, simulq. dicis causa spondentem alligabat. ac neciebat. Quæ causa est, ut sæpe apud Latinos mancipium, & nexus coniungantur. sic enim Cicero libro vii ad Curium: Attici te proprium esse scribis mancipio, & nexu, meum autem usu, & fructu. & in oratione de aruspicium responsis: Multæ sunt domus in hac urbe, atque haud scio an fere cunctæ iure optimo, sed tamen iure priuato, iure hereditario, iure auctoritatis, iure mancipi, iure nexi. & in Paradoxis: Non enim ita dicunt, eos esse seruos, ut mancipia, quæ

sant dominorum facta nexu, aut aliquo iure civili. Nexi liberationis hoc aptissimum, credo, erit exemplum. Liuius libro VI, de M. Manlio: Centurionem nobilem iudicatum pecuniæ cum duci uidisset, manum iniecit. inde rem creditori palam populo soluit, libraque, & ære liberatum emittit. Ius autem nexorum proprium ciuis Ro. fuisse, Cicero ostendit, cum ait pro Cæcina, L. Sullam ita ademisse ciuitatem Volaterranis, ut nexa reliquerit.

In iure cessio, auctore Vlpiano, communis alienatio est, & mancipi rerum, & nec mancipi, quæ sit per tres personas, in iure cedentis, uindicantis, addicentis. De ea uero ita scribit, credo, ex Caio Boetius: Ceteræ res, quæ sui iuris erant, nec mancipi uocabantur. eadem uero in iure etiam cedebantur. Cessio uero tali fiebat modo: apud prætorem populi Ro. is, cui res in iure ceditur, rem tenens, ita uindicat: *H V N C* ego hominem ex iure Quiritium meum esse aio. deinde postquam hic uindicauerit, prætor interrogat eum, qui cedit, an contra uindicet, quo negante, aut tacente, tunc ei, qui uindicauerit, eam rem addicit, idq. legis actio dicitur. Varro autem loco citato uidendum ait, an cesserit in iure, qui potuerit cedere, & ubi oportuerit, id est apud eum, apud quem actio sit.

Usucapio est acquisitio per usum legitimi temporis iure civili constituta. unde Vlpianus: *Usucapio est adeptio domini* per continuationem possessionis anni, uel biennii, rerum mobilium anni, immobilium biennii. Hanc autem legem *XII* tabulis sumptam esse, multis argumentis demonstrari potest. uno, quod Cicero in or. pro Cæcina ait: Lex usum auctoritatem fundi iubet esse biennium. & utimur eodem iure in ædibus, quæ in lege non appellantur. Legem enim *XII* tabularum intelligit; altero, quod idem in primo de officiis ait: Hostis apud maiores nostros is dicebatur, quem nunc peregrinum dicimus. Indicant *XII* tabulæ: *ADVERSVM* hostem æterna auctoritas esto. Vnde etiam intelligitur, ius usucapionis ciuis tantum Ro. esse, peregrinum rem alienam possidendo usucapere, id est usu ius auctoritatis acquirere non potuisse. tertio, quod in *XII* tabulis rerum furuiarum usucapio inhabita est. quod idem etiã lege Atinia cautum est. in qua ita scriptum fuit: *QVOD* surreptum erit, eius rei æterna auctoritas esto. de qua Gellius libro *XVII*, cap. VII. Paullus legem Atiniam necessariam fuisse ait,

ut

instituit. *l. 19.*

ne *l. 12. tabu. ita*
interpretati sunt
om. 3. p. c. 26.
eu. c. 16. Cont.
l. 1. 84. l. 12. tabul. For
is in *l. qd nos ff.*
verb. signi. Licet

interpret. Verrut. ad cas. *l. 1. 7. 8. 9. aduers. hostes.*

ut caput, quod erat in XII prætermiffum, adiungeretur. id autem fuit eiusmodi: FVRTIVA res non ufucapiatur, nifi in poteftatem eius, cui subrepta eft, reuertatur. quarto, quòd Cicero in fecundo de legibus ait, lege XII tabularum forum, id eft ueftibulum fepulchri, ufucapi nò licuiffe. Adde quòd idem in primo feribit, in controuerfia de finibus, XII tabulas ufucapionem intra quinque pedes effe noluiiffe, de quibus poft lex Mamilia lata eft, quam a tribuno pl. C. Mamilio, qui propterea Limitanus eft appellatus, bello Iugurthino latam opinor. Duas autem res hæc lex complectitur ad ufucapionem neceffarias, poffeffionem, & tempus. nam ufum uocat poffeffionem. ut tamen ufucapio fit, oportet nullam effe ufurpationem, id eft nullam poffeffionis interruptionem, fed còtinuam poffeffionem, & ufum non interruptum fuiiffe.

Emptio fub corona quam uim habuerit, docet Gellius lib. VII, cap. IIII. cuius, quo res pateat illuftrius, uerba recitabo: Pileatos feruos uenum ire folitos, quorum nomine uenditor nihil præftaret, Cœlius Sabinus iuris peritus fcriptum reliquit. cuius rei cauffam effe ait, quòd eiusmodi conditionis mancipia infignia effe in uendendo debent, ut emptores errare, & capi non poffent. neque lex uendundi opperienda effet, fed oculis iam perciperent, quodnam effet mancipiorum genus. ficuti, inquit, antiquitus mancipia iure belli capta coronis induta uenibant, & ideo dicebantur fub coronis uenire. Namq. ut ea corona fignum erat captiuorum uenalium, ita pileus impofitus demonftrabat eiusmodi feruos uenundari, quorum nomine emptori uenditor nihil præftaret. Eft autem alia rationis huius opinio, cur dici folitum fit, captiuos fub corona uenundari, quòd milites cuftodiæ cauffa, captiuorum uenalium greges circunftarent, eaq. circumftatio militum corona appellata fit. fed id magis uerum effe, quod fuprà dixi, Cato quoque in libro, què composuit de re militari, docet uerba funt hæc Catonis: Ut populus fua opera potius ob rem bene geftam coronatus supplicatum eat, quàm re male gefa coronatus ueneat. Hæc ex Gellio. Hinc fæpe etiam Liuius: Oppidum captum. ciues fub corona uenierunt. & Cæfar: Omni fenatu necato, reliquos fub corona uendidit.

Ius auktionis earum rerum fuit, quæ publice per præconem fub hafta præfente, & addicente magiftratu uenderentur, in auktionibus

ctionibus enim ei, qui plurimum auget, res addicitur. & quoniam ex auctione illa dominum sibi iustum in eam rem comparent, hinc etiam auctoritas in auctione quaesitum dicitur, & auctor is appellatur, a quo quis auctoritatem, idest ius domini in quampiam rem accepit. Cicero VII in Verrem: Tum illi intellexerunt, se id, quod a malo auctore emissent, diutius obtinere non posse. idest ab eo, qui uendendi nullam potestatem habebat. Inde enim auctoritatis pro iusto domini iure postea usurpata est. quod ex iis, quae ante recitavi, exemplis cognosci potest. Cur autem in auctione hasta usurparetur, in hunc modum tradit Festus in epitomis: Hasta subiciebantur ea, quae publice uenundabant. quia signum praecipuum est hasta. Nam & Carthaginienfes cum bellum uellent, Romam hastam miserunt, & Romani uiros fortes saepe hasta donarunt. Hinc Cicero dixit in I de officiis: Hastam in foro ponere, & bona ciuium subicere uoci praconis. & in II Philippica: Hasta posita pro aede Iouis Statoris bona Cn. Pompeii Magni, uoci acerbissima subiecta praconis. Inde hasta pro auctione, ut Nepos de Attico: Ad hastam nunquam accessit. & Cicero de lege agraria: Num obscure uidentur prope hasta praconis insectari Cn. Pompeii exercitum?

Hac igitur omnia fiebant iure ciuili. quoniam autem ius ciuile non nisi inter ciues Ro. esse potest, quorum est ius ciuile, propterea hac eadem inter solos ciues Rom. fiebant. Dicit aliquis. an igitur inter peregrinos nulla erat ratio possessionis, & domini? erat illa quidem, sed non iure ciuili, ut iam ostendimus. quid autem ex iure ciuili commodi accedebat? nimirum, ut optimo iure possiderent, ac litium periculis uacui essent. neque enim patris institutio liberabat litibus, sed iusta, & legitima hereditas, idest quae iure ciuili relicta esset. itemque in ceteris. quem locum diligentissime in oratione pro Caccina a Cicerone esse uideo perpolitum. cuius hac uerba sunt: Nihil est in ciuitate tam diligenter, quam ius ciuile retinendum. etenim hoc sublato, nihil est, quare exploratum cuiquam possit esse, quid suum, aut quid alienum sit. nihil est, quod aequabile, atque quae unum omnibus esse possit. Itaque in ceteris controuersis, atque iudiciis, cum quaeritur aliquid factum ne sit, uerum, an falsum proferatur, & fictus testis subornari solet, & imponi falsa tabulae, nonnunquam honesto, ac probabili nomine bono uiro

uiro iudici error obijci, improbo facultas dari, ut cum sciens perperam iudicaret, testamentum, aut tabulas sequutus esse uideatur. in iure nihil est eiusmodi, non tabula falsa, non testis improbus, denique nimia ista, quæ dominatur in ciuitate potentia in hoc solo genere quiescit. illud enim potest dici iudici ab aliquo non tam uerecundo homine, quam gratioſo. indica hoc factum esse, aut nunquam esse factum, uel cogitatum. crede huic testi. has comproba tabulas. hoc non potest. cui filius agnatus sit, eius testamentum non esse ruptum iudica. quod mulier sine tutore auctore promiserit, deberi, non est aditus ad huiusmodi res, neque potentia cuiusquam, neque gratia. denique quo maius hoc, sanctiusq. uideatur, ne pretio quidem corrumpi iudex in eiusmodi causa potest. O rem præclaram, uobisq. ob hoc retinendam Recuperatores. quod enim est ius ciuile? quod neque inflecti gratia, neque perfringi potentia, neque adulterari pecunia posset? quod si non modo oppressum, sed etiam desertum, aut negligentius ad seruatum erit, nihil est, quod quisquam se habere certum, aut a patre accepturum, aut relicturum liberis arbitretur. quid enim refert, ædes, aut fundum relictum a patre, aut aliqua ratione habere bene parum, si incertum sit, cum tua iure mancipii sint, ea possis ne retinere? si parum sit communitum ius? si ciuili, ac publica lege contra alicuius gratiam teneri non potest? quid, inquam, prodest, fundum habere, si quæ decentissime descripta a maioribus iura finium, possessionum, aquarum, itinerumq. sunt, hæc perturbari aliqua ratione, commutariq. possunt? mihi credite, maior hereditas uenit unicuique uestrum in iisdem bonis a iure, & a legibus, quam ab iis, a quibus illa ipsa bona relictæ sunt. nam ut perueniat ad me fundus, testamento alicuius fieri potest, & usucapio fundi, hoc est finis sollicitudinis, ac periculi litium non a patre relinquitur, sed a legibus. aquæ ductus, hauſtus, iter, actus a patre. sed rata auctoritas harum rerum omnium a iure ciuili sumitur. Hæc pro Cæcina. Huc autem eodem spectans dixit etiam pro Flacco: Illud quæro, sint ne ista prædia censui censendo? habeant ius ciuile? sint nec ne sint mancipi? subsignari apud ærarium, apud censorem possint? Ius autem ciuile alio modo ius Quiritium dictum est, quod satis aperte, cum hunc locum tractaret, ostendit Vlpianus tit. primo, his uerbis: In bonis tantum alicuius seruus est, uelut hoc modo.

si ciuis

si ciuis Romanus a ciue Romano seruum emerit, isq. traditus ei sit, nec tamen mancipatus ei, neque in iure cessus, neque ab ipso anno possessus sit. nam quandiu horum quid fiat, is seruus in bonis quidem emptoris est, ex iure Quiritium autem uenditoris est.

De iure testamentorum. Cap. XII.

Quo iure ciues Rom. uiuentes bona sua possiderent, expo-
sui. nunc quo in morte in iis statuerent, perquiramus, neque
enim ius proprium in auctoritate solum acquirenda, sed etiam
in relinquenda usurparunt. Hoc autem uniuersum ius testamen-
torum continet, quæ & ipsa ad ciuis Ro. iura pertinuisse, inde
intelligi potest, quod neque testamentum facere legibus Rom.
neque aliquid testamento a ciue accipere, nisi ciuis Rom. po-
tuit. Itaque Cicero cum Archiam in iure ciuium uersatum esse
contenderet, ea maxime ratione natus est, quod eum testamen-
tum legibus Romanis, iis presertim temporibus, quæ accusator
criminabatur, fecisse affirmaret. & in oratione pro domo, cum
sui etiam in exilio, ut ciuis habitam esse rationem, rogatione
Clodia neglecta, ostendere uellet, dixit: Quis in locum meum
iudicem subdidit? quis meorum amicorum testamentum disces-
su meo fecit, qui mihi non idem tribuerit, quod & si adesset?
Huius autem totius testamentarii iuris rationem ex XII tabula-
rum fonte manasse, satis constat. fuit enim lex in iis eiusmodi,
quod in Rhetoricis ad Herennium, & de Inuentione, itemq. a-
pud Pomponium*, Vlpianum, & Iustinianum inuenitur, quan-
quam apud alios plenius, alios uero exilius, sed omnes fere in
hunc modum: PATERFAMILIAS VTILEGASSIT SUPERFA-
MILIA, TVTELAVESVAEREI, ITAIVSESTO. Quibus in uer-
bis illud primum attendendum est, non cuilibet legandi pote-
statem lege permitti, sed patrifamilias tantum, idest ciui Rom.
qui e patris potestate exierit. hunc enim illi patrem familias ap-
pellarunt. Itaque filios familias esse exclusos*, usque adeo ut
Cicero etiam in Topicis, mulierem, quæ se capite non dimi-
nuisset, idest, quæ emancipata non esset, si testamentum fecis-
set, secundum eas tabulas possessionem ex edicto prætoris da-
ri non posse concluderit. Quod autem VTILEGASSIT scriptū
est, legare sumptum uidetur pro eo, quod iurisconsulti dicunt
Testari,

*in his legibus. 120 ff.
de testam. l. 1.
de leg. l. 1.
de iudic. l. 1.*

*in potestate. 6. cum
is pluribus ff. de testam.*

Testari, cum de ultimis loquuntur uoluntatibus. Quo fit, ut hac lege paterfamilias & heredem instituere, & legatum relinquere, & libertatem dare, & tutorem instituere possit. immo uero hac lege latissimam potestatem dandi legata, & libertates tributam Pomponius aperte interpretatur, sed fuisse aliis postea legibus angustatam, & constrictam. Leges autem intelligit, Furiam de testamentis, cuius meminit Cicero in oratione pro Balbo, & in prætura urbana, quam latam esse legis xli tabularum coercendæ causâ, qua uti quisque legasset suæ rei, ita ius erat, idem Iustinianus refert. ea uero fuit, ne cui nisi manumissoris cognato, certisq. aliis personis supra mille asses legare, mortisq. causâ donare liceret. quod si quis maiorem summam sibi legatam accepisset, quadruplum eius, quod plus, quam licebat, accepisset, redderet. intelligit etiam Voconiam, quam Q. Voconius tribunus pl. anno DLXXXIIII tulit, Capione, & Philippo cos: Ne quis census uirginem, neue mulierem supra quadrantem suorum bonorum heredem institueret, plusq. cuiquam legaret, quam ad heredem, heredesue perueniret. cuius legis Dio lib. lvi, Gellius lib. xvii, Liuius lib. xli, Cicero sæpe meminerunt. intelligit etiam Falcidiam, a P. Falcidio tribuno pl. anno DCCXIII, Domitio, & Asinio cos. latâ, cuius hæc capita memorantur. Qvi ciues Ro. sunt, qui eorum post hanc legem rogatam testamentum facere uolet, ius, potestasq. esto, ut hac lege licebit. Quicumque ciuis Rom. post hanc legem rogatam testamentum faciet, is quantum cuique ciui R. pecuniâ iure publico dare, legare uolet, ius, potestasq. esto, dum ita detur, legetur, ut ne minus, quam quartam partem hereditatis ex eo testamento heredes capiant. eis, quibus ita datum, legatum erit, eam pecuniam sine fraude sua capere liceto. isq. heres, qui eam pecuniam dare iussus, damnatusue erit, eam pecuniam debeto dare, quam damnatus est. si quis aliter, quam hac lege liceat, pecuniam dederit, legauerit, heredi quartam partem eius pecuniæ, quæ data, legata erit, ex eo testamento retinere liceto. Hæc Paullus lege I. D. ad legem Falcidiam. Dio uero lib. xlviii cautum ait, ut heres quartam partem bonorum sibi relictorum, si grauiter oneratus sit legatis, accipiat, cetera legatariis relinquat. Postremo intelligit etiam Fusiam, Caniniam de manumittendis seruis Augusto ite rerum potiente latam; Vt in testamento ex tribus seruis non

N plures,

Ulp. in fragm. tit. 28. pr. in fine. Et uide Verrut. i. enumerat. legi R. in V. Voconia.

Vide Verrut. ubi in V. Furia canin.

plures, quàm tres manumitti liceat, si plures essent, certus alius modus seruaretur, quem postea, ubi de libertinis agemus, referemus. Quod autem ait, *ITA IVS ESTO*, eam uim habet, ut cum testamentum sit iusta sententia, siue constitutio de eo, quod post mortem nostram fieri uelimus, ne hæc uoluntas, tum cum ex possessione exierimus, infirmetur. quasi enim hoc reip. interesset, supremas uoluntates ratas esse lex uoluit. unde Papinianus lib. 11 de testamentis, iuris publici esse testamenti factionem dixit. & Vlpianus de uerborum significatione admonuit, non improprie nos dicere posse, lege obuenire hereditatem, quæ ex testamento deferretur, quia lege xii testamentaria hereditates confirmantur.

Iustam autem sententiam testamentum definiunt, quod certis iuris solemnibus constet. cuius rei ratio triplex ab antiquis usurpata fertur. Gellius enim lib. xv, ex Lælio Felice, tria genera testamentorum fuisse tradit, unum, quod calatis comitiis, in concione populi ferret, alterum in procinctu, cum uiri ad prælium faciendum in aciem uocabantur, tertium per familiæ emancipationem, cui æs, & libra adhiberetur. De duobus prioribus sic Theophilus lib. 11 Institutionum: Duo erant apud ueteres testamentorum genera, unum, quod calatis comitiis fiebat, & dicebatur, alterum, quod in procinctu. testamentum calatis comitiis tempore pacis fiebat, bis in anno, hoc modo: præco uniuersam circumibat ciuitatem, populum conuocans. tumq. qui testamentum condere uolebat, in concione populi ipso teste populo testamentum scribebat. ex quo etiam dictum est, calatis comitiis. nam calare est uocare. comitia uero populi congregatio. quoniam igitur uocati congregabantur, appellatum est testamentum calatis comitiis. Secundi meminit Plurarchus in Coriolano. ex quo ipsum xii tabulis antiquius fuisse apparet. Fuit autem, inquit, illis temporibus mos apud Romanos, ut in aciem prædeuntes, antequam scuta caperent, & togis se præcingerent, tribus, aut quattuor audientibus, simul sine scriptis testamenta facerent, atque heredes nominarent. unde Velleius libro 11: Facientibusq. omnibus in procinctu testamenta, uelut ad certam mortem eundum foret, Metellus non deterritus proposito, quem moriturum miserat, uictorem recepit. & Cicero libro primo de oratore: Ac se tanquã in procinctu testamentum faceret, sine libra, atque tabulis populum

l. i. ff. qui testam. acced. pss.

l. negare. s. ff. qm. m. tum. aper.

l. refert. in l. testa. ent. 3. ff. q. testam. re. pss.

l. lege obuenire o. ff. de uerb.

l. refert. in l. testa. ent. 3. ff. q. testam. re. pss.

pulum Romanum tutorem instituere dixisset illorum orbitati. Eiusmodi uero testamenta suo tempore periisse significauit idem libro secundo de natura deorum, cum scripsit: sed negligentia nobilitatis auguriorum disciplina omiſſa, ueritas auspici-
 orum spreta est, species tantum retenta. itaque maximæ reip. partes, in his bella, quibus reip. salus continetur, nullis auspiciis administrantur, nulla perennia seruantur, nulla ex acuminibus, nulli uiri uocantur. ex quo in procinctu testamenta perierunt. In procinctu uero significat, auctore Festo, cum ex castris in prælium exitum est, procinctos, quasi præcinctos, atque expeditos. nam apud antiquos togis incincti pugnasse dicuntur. De tertio loquitur Festus, cum ait, scriptum fuisse in XII tabulis: QVI NEXVM FACIET, MANCIPIVMQ. VTI LINGVA NVNCVPASSIT, ITA IVS ESTO. Item: Nexum fuisse, quodcunque per æs, & libram gereretur, ut testamenti factio-
 nem. Fuit autem testamentum per nexum, quod fiebat adhibito libripende, & eo, qui familiæ emptor dicebatur, cum quinque testibus. familiæ autem emptor imaginarius, siue fiduciarius adhibebatur, qui deinde heredi uero, tanquam legatario hereditatem restituebat. Atque hoc ipsum etiam uoluit Plutarchus, cum in libro de sera dei uindicta dixit, Romanos, cum testamenta conscribunt, alios heredes relinquere, aliis uero patrimonium ipsum uendere. id quod carere ratione uideatur. Quo modo autem testamentum fiebat per æs, & libram, sic etiam soluebatur. quod his uerbis ostendit Cicero, quæ sunt in XII de legibus: Hoc uero est e medio iure ciuili, ut per æs, & libram heredem testamenti soluant, & eodem loco res sit, quasi ea pecunia legata non esset. Formula uero testamenti nuncupandi hæc ab Vlpiano traditur Institutionum cap. XX: Tabulas testamenti testator tenens ita dicit: HÆC uti in his tabulis, cerisue scripta sunt, ita do, ita lego, ita testor. Itaque uos Quirites testimonium præbitote.

De iure tutelarum. Cap. XIII.

QVONIAM autem, dum testamentorum iura persequeremur, tutelarum etiam iuris fecimus mentionem, non uidetur ab instituto nostro alienum, ut separatim aliquid hoc loco de tutelis etiam, & earum generibus exponamus. Tutelam ergo

N 2 definiunt

definiunt ueteres iurifconfulti, a quibus magna huiufce difputationis noſtræ pars emanauit, Vim, ac poteſtatem in caput liberi ad tuendum, qui propter ætatem ſuam ſponte ſe defendere nequit, iure ciuili datam, ac permiſſam. Tutores autem, qui liberis impuberibus dantur, ut illorum res adminiſtrèt, quoad pubertatem inierint. Hi uero nihil aliud ſunt, quàm qui uocantur pupilli. nimirum, qui cum impuberes ſunt, deſierunt in patris poteſtate eſſe aut morte, aut emancipatione. Tutelam autem, tutoris in rem pupilli poteſtatem ita eſſe aſſerunt, ut eius rationibus ſeruiat. unde Cicero dixit in primo de officiis, Vt tutelam, ſic procurationem reip. ad utilitatem eorum, qui cõmiſſi ſunt, non ad eorum, quibus commiſſa eſt, eſſe gerendam.

Eſſe porrò tutoris dandi ius, ut cetera, quæ ſupra collegimus, cuius Rom. proprium, illud argumento eſt, quòd a lege xii tabularum eſt proſectum. & quòd ſi tutores aut pupilli ciues Rom. eſſe deſuiſſent, tutela tolleretur. Neque tamen ita de tutelis xii tabulis cautum eſt, ut non multo etiam ante Romæ hoc ius obſeruatum uel lege, uel more ſit. ſiquidem Ancum Marcium regem L. Tarquinium liberis ſuis tutorem reliquiſſe in Liuii, & Dionyſii annalibus legimus. In xii autem, de tutelis ſcriptum extat. ita, ut ſupra rettulimus, PATERFAMILIAS VTI LEGASSIT SVPER PECVNIA, TVTELAVE REI SVÆ, ITA IVS ESTO. Quem locum, credo, interpretans Caius, capite primo de teſtament. tutelis. Lege, inquit, xii tabularum permiſſum eſt parentibus liberis ſuis, ſiue feminis, ſiue maribus, ſi modo in poteſtate ſint, tutores teſtamento dare. Hoc autem idem tradit etiam Paullus cap. xx. Teſtamento, inquit, quemlibet poſſumus tutorem dare, ſiue is prætor, ſiue conſul ſit, quia lex xii tabularum id confirmat. quin etiam ſequenti capite addit, eum demum tutorem dari poſſe, cum quo teſtamenti factio eſt. quo in genere Vlpianus Latinum Iunianum excipit, qui teſtamenti factionem habet, & tamen tutor dari non poſſit.

Quibus ex rebus perſpicue intelligitur, tutoris dandi ius partim ex teſtamenti iure, partim ex patriæ poteſtatis iure pendere, ut quanuis pater priuatus ſit, tamen tutorem per legem ex teſtamento relinquere liberis ſuis poſſit. Quod ſi teſtamento pater nullum forte tutorem dederit, tum lex dat eum, qui legitimus tutor uocatur. Etenim agnatum proximum, ut heredem, ſic etiam tutorem eſſe iubet. Vnde Vlpianus cap. i de legitima

gitima tutela, Legitimæ tutelæ, inquit, lege x i i tabularum agnatis delatæ sunt, & consanguineis. & cap. v: Legitimos tutores nemo dat, sed lex x i i tabularum fecit tutores. & Paulus cap. vi: Intestato patre mortuo agnatis defertur tutela. & Caius cap. ix: Si plures sint agnati, proximus tutelam nancisci tur, & si eodem gradu plures sint, omnes tutelam nanciscuntur. Quod si neque testamentarius, neque legitimus adsit tutor, tum datur ab eo magistratu, cui tutoris dandi ius lege mandatum est, ut à prætore urbano, & consulibus. Vnde nota vox illa est prætoris Verris apud Ciceronem: Pupillos, & pupillas certissimam esse prædam prætoribus. & illud Capitolini: M. Antoninum Imp. primum fecisse prætorem tutelarem, ut diligentius de tutoribus tractaretur, cum antea tutores a consulibus poscerentur.

Addo etiam, quod ad iura tutelarum maxima uidetur pertinere, mulieres apud Romanos in perpetua tutela fuisse. Quod sensit Cicero, cum pro Murena dixit: Mulieres propter infirmitatem consilii maiores in tutorum potestate esse uoluerunt. & M. Cato apud Liuium lib. xxxiiii: Maiores nostri nullam ne priuatam quidem rem agere feminas sine auctore uoluerunt. Narrat autem Vlpianus titulo xi, lege Atilia sanctum, ut mulieribus, & pupillis tutores non habentibus a prætore, & maiore parte tribunorum darentur. Quam legem latam ante Philip-pum, & Albinum cos. anno post R. C. d l x vii, inde coniicio, quod in eius anni historia referenda Liuius de Hispala libertina ita scribit: Quin eò processerat consuetudine capta, ut post patroni mortem, quia in nullius manu erat, tutore a tribunis, & prætore petito, cum testamentum faceret, unum Aebutium institueret heredem. Huic autem post pro bacchanalium indicatorum præmio S. C. concessum scribit Liuius, ut tutoris optionem ita haberet, quasi ei uir testamento dedisset. sed de hac re, ubi de iure libertinorum agemus, pluribus differemus.

Hæc autem, quæ hucusque diximus, ad ius ipsum Quiritium, quo maxime priuata ciuium Rom. iura comprehensa sunt, breuiter demonstrandum, satis, ut opinor, ualebunt. quod à Plinio significatum puto lib. xxxix, cap. i. cum dixit: Cassius Hemina ex antiquis auctor est, primum e medicis uenisse Romanam Peloponneso Archagatum Lycaniæ filium, L. Aemilio, M. Liuios cos. anno urbis d xxxv. ei que ius Quiritium datum.

*Vinius rit.
de iure pers.
§. 4*

De iure census. Cap. XIII.

Nunc reliquum est, ut quemadmodum polliciti sumus, iura ea, quæ publicam potius rationem, quàm priuatam attrin-
gunt, exequamur: quæ quanquam multa sunt, tamen quia om-
nia ferè a censu ducuntur, uidetur faciendum, ut ante de cen-
su, post de ceteris, disputemus. Censum autem Ser. Tullius
rex in remp. intulit. atque ut hoc modo ageretur instituit. Po-
pulum uniuersum iureiurando adactum fortunarum suarum æ-
stimationem apud se profiteri iussit. quæ cognita eundem in
sex classes, & centum tres ac nonaginta centurias ita distribuit,
ut in primas centurias, qui maximo essent censu coniecerit, in
reliquas uero deinceps qui minore, seruato eo census, & cen-
turiarum gradu, quem supra in clasibus, & centuriis exponen-
dis, ostendi. Inde uero censendi mansit institutum, ut ciues
omnes in sua quisque tribu, classe, centuria, iureiurando dato,
apud eum, penes quem ius censendi populi esset, nomina sua,
uxorum, liberorum, libertorum, seruorumque suorum profi-
terentur. præterea ætatem omnium, regionem, quàm habita-
rent, & fortunarum suarum æstimationem deferrent. Hoc au-
tem ius primum regum, deinde consulum, & dictatorum, po-
stremo, proprio ad id magistratu creato, censorum fuit. Ita-
que Seruius quater censum egit, quintum P. Valerius, & T.
Lucretius consules anno post reges exactos secundo, sextum
decennio post T. Lartius dictator. Cum autem consules post
quater, interiectis temporibus, populum censuissent, neque cō-
tinentibus bellis gerendis occupati per annos undecim ei mu-
neri uacare potuissent, tum anno demum cccx ab urbe condi-
ta censores a populo creati L. Papirius, & L. Sempronius id
negocii susceperunt, atque censum, lustrumq. xi condiderunt.
Itaque post semper censoria cura fuit, ut cum tribus recogno-
scerent, singulorum in singulis tribubus censum perspicerent.
quod cum ex multis alijs locis, tum maxime ex censura Nero-
nis, & Salinatoris cognosci facile potest.

Hic autem census duas opportunitates reip. attulit, om-
nium, meo iudicio, maximas. nam & numerum eorum, qui
arma ferre possent ostendit, & pecuniarum magnitudinem,
quibus bellorum sumptus sustinebantur, indicauit. Etenim,
quod ad capita censenda pertinet, non solum ciues omnes

cen-

cenſeri conſueuiſſe, ſed etiam, ſi quis, qui non eſſet ciuis, no-
men ſuum clam in cenſorias tabulas referendum curaeſſet, ea-
re ciuitatem adeptum eſſe comperio. Quocirca in Sextiana
Cicero de Sex. Atilio Gauiano, qui in tabulas cenſoris nomen
ſuum furtim intulerat, ita ait: Alter uero non ille Serranus ab
aratro, ſed ex deſerto Gaii Oleli horreo, calatis granis, in
Calatinos Atilios inſitus, ſubito nominibus in tabulas rela-
tis nomen ſuum de tabula ſuſtulit. & idem, cum Gracchus
propterea ciuem Romanum eſſe Archiam negaret, quòd eum
Romæ cenſum non inueniret, ad cauſſam, quàm ad ueritatem
aptius reſpondit, cenſum non ius ciuitatis confirmare, ſed
qui ſit cenſus, ita ſe iam tum geſſiſſe pro ciue. quin etiam Li-
uius lib. XLII, multos Latinos in ciuitatem Ro. per migratio-
nem, & cenſum tranſiſſe ait. atque etiam ſeruos, cum conſen-
ſu domini deferebant nomen in cenſum, una cum libertate ci-
uitatem conſequutos eſſe ſupra oſtendimus. Proſitebantur au-
tem nomen ſuum in cenſu omnes, atque omnium, quos in po-
teſtate haberent. uerum cenſores in ſumma ciuium ſubducen-
da eos tantum numeraiſſe, qui ferre arma poſſent, Fabius Pi-
ctor putauit. de quo ita Liuius ſcribit in primo cenſu referen-
do, quem Ser. Tullius fecit: Cenſa LXXX millia ciuium dicen-
tur. adiicit ſcriptorum antiquiſſimus Fabius, eorum, qui fer-
re arma poſſent, cum numerum fuiſſe. Quem numerum ſi quis
quam, ut illis preſertim temporibus, immodicum iudicari-
tis tum denique, opinor, acquieſcet, cum Romulum morien-
tem XLVI millia peditum & paulo minus, quam mille equites
reliquiſſe a Dionyſio, & Plutarcho acceperit. & cum poſt ali-
quot annos, regnante Hoſtilio, Albæ urbis excido, Albanis
omnibus in ciuitatem acceptis, duplicatas eſſe Romanorum
uires intellexerit. Hos autem eſſe, qui puberes eſſent, Diony-
ſius indicat, cum ſingulis in cenſibus primorum temporum re-
ferendis puberum capita cenſa ſcribit. Nam cenſu quinto, qui
factus eſt anno ſecundo ab exactis regibus, cenſa ait puberum
(ſic enim uertimus, quos ille uocat ἐν ἡβῃ), ad cxxx millia. &
cenſu ſexto centum quinquaginta millia, ac ſeptingentos. &
cenſu ſeptimo ſupra centum decem millia. & octauo paulo plu-
res, quam centum tria millia. Quin etiam quodam in loco ex
hoc numero pueros aperte, & feminas omnes, & ſeruos, &
mercatores, & opifices excludit. ſiquidem de cenſu ſeptimo
ita

ita ait: Ciuium tum, qui puberes essent, supra centum decem millia erant, ut proximo censu compertum fuerat. mulierum autem, & puerorum, seruorumque, & mercatorum, & sordidas artes exercentium (siquidem Romanorum nemini cauponariam, aut operosam artem tractare licuit) triplo plus, quam turba ciuilis. & de octauo censu ita: Ciuium, qui se, & bona, & puberes filios in censum detulerunt, paulo plus, quam centum, & tria millia fuerunt. Nonine autem puberum tam seniores, quam iuniores esse comprehensos, idem ille ostendit, cum de quinto censu ita loquitur: T. Lartius dictator censum egit. quo, inuenta sunt Romanorum, qui in pubertate essent constituti, amplius c l millia, & septingenti. Itaque cum eos, qui militari ætate essent, a senioribus secreuisset, atque centuriasset, peditum, & equitum quattuor partes fecit. Aetatem autem militarem a xvi anno usque ad xlii, ex Seruii instituto, eosdemque etiam iuniores, ut post eam ætatem seniores appellarunt. Hi uero non tam urbani erant, quam rustici. & ex rusticis non solum, qui agrum Romanum incolebant, sed etiã, qui extra agrum Romanum, uel publicum uel priuatum agrum ciues Romani in Latio, atque adeo in Italia possidebant, uel negotii gerendi causa extra Italiam habitabant. unde dixit Liuius lib. xlii. multitudinem iuniorum ingentem ex foris, & conciliabulis esse conscriptam. Aliquando etiam Latini clã Romæ censi sunt, sed re patefacta, in suas ciuitates statim edicto redire iussi sunt. quod demonstrat Liuius lib. xlii, his uerbis: Lustrum conditum. censa sunt ciuium capita cclxix millia. minor aliquanto numerus, quia L. Postumius consul edixerat, qui socium Latini nominis ex edicto C. Claudii cos. redire in ciuitates suas debuissent, ne quis eorum Romæ, & omnes in suis ciuitatibus censerentur. Præsentes præterea censeri opus erat, nisi si censores etiam absentibus censendi facultatem permisissent, ut Nero, & Salinator, de quibus Liuius: Lustrum serius conditum est, quia per prouincias dimiserunt censores, ut ciuium Romanorum in exercitibus, quantus ubique esset, referretur numerus. P. etiam Scipionem Aemilianum, censorem in oratione ad populum de moribus hæc posuisse auctor est Gellius: Absenteis censeri iubere, ut ad censum nemini necesse sit uenire.

Census autem fortunarum eam habuit uim, ut singuli patres fami-

familias singula prædia, & urbana, & rustica in censum deferrent, pecuniæ summam, seruorum, pecudumque numerum, fundorum instrumenta sigillatim profiterentur. Hoc enim veterum historiarum exempla declarant. Liuius lib. septimo: Quia solutio æris alieni multarum rerum mutauerat dominos, censum agi placuit. & libro xxxix de Catone censore: In censibus accipiendis aspera in omnes censura fuit. ornamenta, & uestem muliebrem, & uehicula, quæ pluris, quàm quindecim millium æris essent, in censum referre uiatores iussit. item mæcipia minora annis xx, quæ post proximum lustrum x millibus æris, aut eo pluris uenissent, uti ea quoque decies pluris, quàm quanti essent, æstimarentur. & his omnibus terni in millia æris attribuerentur. & Cicero in Planciana: Illud quæro, sint ne ista prædia censui censendo? subsignari apud ærarium, apud censem forem possint? in qua denique tribu ista prædia censuisti? census es præterea numeratæ pecuniæ centum triginta millia. census es mancipia Amintæ. & P. Scipio Aemilianus in oratione de multa contra Ti. Asellum, ex Gellio: Tu in uno scorto maiorem pecuniam absumpsisti, quàm quanti omne instrumentum fundi Sabini in censum dedicauisti. Quin etiam Vlpianus Pandectarum libro I, titulo de censibus, non aliam fuisse censendi rationem demonstrat. Forma censuali, inquit, cauetur, ut agri sic in censum referantur. nomen fundi cuiusque, & in qua ciuitate, & in quo pago sit. & quos duos uicinos proximos habeat. & aruum, quod in x annos proximos satum erit, quot iugerum esse uideatur. uinea quot uites habeat. oliuetum quot iugerum, & quot arbores habeat. pratium quoque, quod intra x annos proximos sectum erit, quot iugerum pascua esse uideantur, item sylua cædua. Omnia ipse, qui defert, æstimet. Illam enim æquitatem debet admittere censitor, ut officio eius congruat, releuare eum, qui & in publicis tabulis delato modo frui ex certis causis non possit. quare etsi agri portio casmate perierit, debebit per censitorem releuari. Postremo Liuius quoque ubi de censoribus Nerone, & Salinatore scribit, ita scribit: Duodecim coloniam, quod nunquam antea factum erat, deferentibus coloniarum censoribus, censum receperunt, ut quantum numero militum, quantum pecunia ualerent, in publicis tabulis monimenta extarent. Quo factum est, ut Varro recte dixerit, censorem esse, ad cuius censionem, id est arbi

O trium

trium censeretur populus; & Pestus, censores dictos, quod rem suam tanti quisque aestimare solitus sit, quantum illi censuerint. Etenim censores saepe censum multiplicabant, ut ante de Catone Liuius, & lib. III de iis, qui octuplicato censu M. Aemilium dictatorem ararium reliquerunt. Et quoniam dixi, singulos solemni a censoribus iureiurando adactos, illud quoque addo, nouo aliquando, eoque inusitato obstrictos. quod tradit Liuius lib. XLIII, in hunc modum: Censores, ut delectum adiungerent, ita in concione edixerunt: Legem censu censendo dicturos esse, ut præter commune omnium ciuium iusiurandum hæc adiurarent: TV MINOR ANNIS SEX ET QVADRAGINTA ES. TVQVE EX EDICTO C. CLAVDII, TI. SEMPRONII CENSORVM AD DELECTVM PRODITO. ET QVOTIESCVNQVE DELECTVS ERIT, SIMILES FACTVS NON ERIS, IN DELECTV PRODIBIS.

Moris autem fuit, primum, ut in foro, deinde in uilla publica, quæ erat in campo Martio census ageretur. quem morem a Cæsare labefactatum ostendit Suetonius, cum ait: Recensum nec more, nec loco solito, sed uicatim per dominos insularum egit: ac ne qui noui cætus recensitionis causa moueri quandoque possent, instituit, quotannis in demortuorum locum ex iis, qui recensiti non essent, subfortitio a prætore fieret. Pœna incensi maxima fuit. is enim publicatis bonis, lege Ser. Tullii, uerberatus, uenibat, ut inquit Dionysius. Quocirca Zonaras, qui se, aut bona sua in censum non detulissent, ipsos a consulibus, bona a censoribus uenundata scribit. & Vlpianus maximam capitis minutionem esse, per quam ciuitas, & libertas amittitur, ait, ut cum incensus aliquis uenierit.

De iure militiæ.

Cap. xv.

ERGO cum ex censu commoditates duæ præcipuæ pararentur, quibus bellorum propè quotidianorum rationes, & copię sustinerentur, unum delectus, alterum tributorum, danda nobis opera est, ut primum de delectu, idest de ipso iure militiæ disputemus, deinde quid de tributis in bellum conferendis inuenerimus, exponamus. Quoniam autem ius militiæ nihil est aliud, quàm ius legionis, (in hac enim soli ciues Romani, in auxiliis Latini focii meruerunt) primum quid, & quan-

ta legio fuerit, ac quibus e ciuium generibus scripta sit, ostendamus, deinde eius conscribendæ rationem, ac summa conscriptorum ciuium iura patefaciamus. Vniuersus Romanus exercitus in duas partes fuit distributus, legiones, & turmas. Legio certa peditum manus fuit, Varrone, & Plutarcho auctoribus, a delectu fortissimorum militum appellata. Ea uero iam inde a Romulo rege instituta est trium millium. ex singulis enim tribubus mille conscripti sunt pedites. unde tribuni, qui singula millia ducerent, nominati. Vt autem treis ille peditum legiones, sic idem treis turmas equitum scripsit. quas etiam treis centurias appellauit, ut singulis legionibus singulæ equitum centuriæ adderentur. Quoniam autem legionem a Romulo acceptis in ciuitatem Sabinis auctam scribit cum Dionysio Plutarchus, propterea eandem etiam a Romulo ad quattuor millia redactam existimauerim, quæ inde Quadrata legio dicta est, auctore Festo. Neque enim Plutarcho legionem geminatam, & sex millium a Romulo factam affirmanti assentior. Variatam tamen legionem pro usu reip. & senatus arbitrio, ut modo quattuor, modo quinque, modo sex millium scriberetur, Liuius potissimum testi credo. Is enim libro sexto, Volsco bello, quattuor legiones quaternum millium scriptas prodit. libro autem vii, bello Gallico, non urbana tantum, sed etiam agre sti iuuentute decem legiones scriptas, quaternum millium & ducentorum peditum, equitumque trecentorum ait. libro octauo, bello Latino, per ea tempora scriptas quattuor fere legiones quinis millibus peditum, equitibus in singulas legiones trecentis, alterum tantum ex Latino delectu adijci solitum. libro uicesimo primo, bello Punico, Sempronio duas legiones datas, ea quaterna millia fuisse peditum, & trecentos equites. libro xxv, eodem bello, exercitum ciuium, sociorumque minui iussu, ut ex duabus legionibus una legio quinque millia peditum, & trecenti equites essent, dimissis, qui plurima stipendia haberent, & sociorum septem millia peditum, & trecenti equites relinquerentur. libro xlii, bello Persico: Legiones quattuor novas scribi placuisse. binas singulis consulibus. Id præcipue prouinciæ Macedoniæ datum, quod cum alterius consulis legionibus quina millia, & duceni equites ex uetere instituto darentur in singulas legiones, in Macedonia sena millia peditum scribi iussa, equites trecenti æqualiter in singulas legiones.

nes. libro XLIIII, eodem bello, in macedoniam peditum Romanorum sex millia, sociorum nominis Latini sex millia. equites Rom. CCL, socios CCC, ueteres milites dimissos, ita ut in singulas Romanas legiones ne plus sena millia peditum, CCC equites essent. Alteri consuli nullum certum finitum numerum ciuium Romanorum, quem in supplementum legeret. id modo finitum, ut duas legiones scriberet, quæ quina millia peditum, & ducenos haberent, equites trecenos. Peditum Latinorum maiorem, quàm collegæ decretum numerum, peditum x millia, & DC equites. quattuor præterea legiones scribi iussas, quæ, si quò opus esset, educerentur. In Hispaniam tria millia peditum Romanorum in supplementum, CCC equites decretos. Finitum ibi quoque in legiones militum numerum, peditum quina millia, trecenos, & xxx equites. & post, exercitum ad collegam primo quoque tempore mittere in Macedoniam consulem iussum, neque in ea prouincia plus, quàm duas legiones esse, eas repleri, ut sena millia peditum, trecenos haberent equites. Ex quibus locis satis intellectum puto, senum millium numerum adhuc nisi extra ordinem esse decretum. Nam Polibius etiam, qui post bellum Persicum cum P. Aemiliano uixit, legiones conscribi memoria sua ex quinis millibus rettulit. & Feltus C. Marium primum legionem sex millium conscripsisse restatur. quod non senatus decreto, sed imperatoris consilio factum ostendit Salustius, cum ait: Igitur Marius cum aliquanto maiore numero, quàm decretum erat, in Africam profectus. Vnde legio sex millium fuisse a multis traditur, quòd hic maximus eius numerus stante rep. fuerit. Atque de magnitudine quidem legionis hæc hætenus.

Observatum est præterea, in legione nisi ingenuos, & ex ingenuis nisi iuniores, & ex iunioribus nisi qui in quinque classibus censerentur, & ludicræ artis expertes essent, ordine esse cæturiatos. ex quo sequitur seruos, libertinos, pueros, seniores, capite censos, & histriones, si quando ad arma uocati sunt, non nisi cogente necessitate, in dubiis rebus reip. esse uocatos. Id quod ex annalibus Liuii facile intelligitur. ut libro xxv, bello Punico secundo: Q. Fuluius, Ap. Claudius consules, cum ægre delectum conficerent, quòd inopia iuniorum non facile in utrunque, ut & nouæ urbanæ legiones, & supplementum ueteribus scriberetur, sufficiebat, senatus abstinere eos in cæpto uertit,

tuit, & triumuiros binos creari iussit, alteros, qui citra, alteros, qui ultra quinquagesimum lapidem in plateis, forisque, & in conciliabulis omnem copiam ingenuorum inspicerent. & si qui roboris satis ad ferenda arma habere uiderentur, etiam si nondum ætate militari essent, milites facerent. Tribuni pl. si iis uideretur, ad populum ferrent, ut qui minores septem, & decem annis sacramento dixissent, iis perinde stipendia procederent, ac si septem, & decem annorum, aut maiores milites facti essent. ex hoc S. C. creati triumuiroi bini conquisitionem ingenuorum per agros habuerunt. & libro quinto, L. Valerio quartum, M. Camillo, M'. Aimilio tribunis militum consulari potestate: Omnium primum tribunis militum fuit, delectū haberi. nec iuniores modo conscripti, sed seniores etiam coacti nomina dare, ut urbis custodiam agerent. & libro decimo, bello Samnitico, & Etrusco: Senatus iustitium indici, delectū omnis generis hominum haberi iussit. nec ingenui modo, aut iuniores sacramento adaecti sunt, sed seniorum etiam cohortes factæ, libertiniqu. centuriati. & libro xxvii, Punico bello secundo: Et aliam formam noui delectus inopiam liberorum capitum, ac necessitas dedit. octo millia iuuenum ualidiorum ex seruitiis, prius fiscitantes singulos, uellent ne militare, empta publice armauerunt. Quoniam autem mos, ut opinor, increbuerat, ut minores annis septemdecim aliquādo scriberentur, propterea C. Gracchus in tribunatu legem, teste Plutarcho, tulit, ne quis ante annum decimum septimum ad militiam cogere tur. quā ætate qui conscribebantur, tirones, ut contra, qui legitima omnia, uel certe plurima stipendia confecerant, ueterani dicebantur. Vt autem ceteros extra ordinem militare coactos, sic etiam tenuissimum hominum genus, capite census aliquando esse conscriptos animaduertimus. Id autem a C. Mario factum est. de quo ita Salustius: Marius milites scribere nō more maiorum, neque ex classibus, sed uti cuiusque libido erat, capite census plerosque. Id factum alii inopia bonorum, alii per ambitionem consulis memorabant, quōd ab eo genere celebratus, auctusque erat. & homini potentiam quærenti egentissimus quisque opportunissimus. Quibus ex locis appareret, ingenuos tantum, eosq. iuniores ordine, reliquos uero extra ordinem militasse. nunc illud addo, ne ingenuosquidem omnes fuisse conscriptos. siquidem histriones omnes, præter Atellanos,

cellanos, a stipendiis militaribus repulso libro septimo tradidit Liuius. Neque uero hi solum extra ordinem, sed qui emeritis etiam erant stipendiis saepe ad arma uocati sunt. hos enim scribit Salustius Marium ambiendo secum proficisci coegisse. Emeritis autem stipendiis dicebantur, qui legitima stipendia confecerant omnia, quæ triginta fuisse lex Tullia indicat, quæ iuniorum ætatem annis triginta definiuit, quos militare coegit. quò spectans Salustius, Cæsarem dictatorem admonet, ut uideat, ne uti adhuc, militia iniusta, aut inæqualis sit, cum alii triginta, pars nullum stipendium faciat. Qui uero emeritis stipendiis rursus militare cogeabantur, ii, auctore Dionelibro quadragesimo quinto, Euocati dicebantur. Atque de eorum quidem, qui in legione militarent, generibus hætenus disputatum sit. nunc de ipsa conscribenda legione dicamus.

Designatis consulibus, ut scribit Polybius, tribunos militum quattuor, & uiginti legebant, quattuor quidem, ac decem ex iis, qui stipendia quinque haberent, decem uero ad hos, qui decem. egregie. nam quod ille tribunos uicenos quaternos profitetur, id ad eius tempora referendum est. cum ante memoriæ eius tribunorum numerus uariauerit. Nam primi tantum tres fuere, qui singulis millibus præessent. inde sex facti. hoc autem ostendit Liuius lib. vii: Et quum eo, inquit, anno placuisset tribunos militum ad legiones suffragio fieri (nam & antea, sicut nunc, quos Rufulos uocant, imperatores ipsi faciebant) T. Manlius, qui postea Torquatus appellatus est, secundum in sex locis reuinit. id autem factum est anno urbis cccxcii, Q. Seruilio iterum, L. Genucio iterum consulibus. Inde usque ad sexdecim auctus eorum numerus est, C. Bubulco tertium, Q. Barbula iterum cos. quod tradit idem libro xx, his uerbis: Et duo imperia eo anno dari cœpta per populum, utraque ad rem militarem pertinentia, unum, ut tribuni militum sexdecim in quattuor legiones a populo crearentur, quæ antea per quam paucis suffragio populi relictis locis, dictatorum, & consulum ferme fuerant beneficia. tulere eam rogationem tribuni L. Attilius, & C. Marcius; alterum, ut duumuiros navales idem populus iuberet. at lib. xlii, P. Licinio, C. Cassio cos. In tribunis militum nouatum eo anno propter Macedonicum bellum, quòd consules ex S. C. ad populum tulerunt, ne tribuni militum eo anno suffragiis crearentur, sed consulum, prætorumque in iis faciendis

ciendis iudicium, arbitriumq. esset. & sequenti anno: Tribunos militum non permissum, ut consules facerent. populus creavit. Hic autem numerus tandiu observatus est, quandiu legiones quattuor scribi cœpta sunt, ex quaternis militum millibus singula. ubi uero legiones ex quinis millibus, & amplius scribi cœperunt, tum uero tribunorum ad uigintiquattuor perductus est numerus. ut singulis legionibus seni tribuni præsenserent. ex quibus quattuordecim, ut ait Polybius, stipendia minus quinque, reliqui saltem decem fecissent. Creatis ergo tribunis (redeo enim eò, unde digressus sum) cum delectum habituri consules erant, diem, ut placet Polybio, edicebant, quò omnibus militari aetate præditos convenire oporteret. quæ ubi aduenit, omnes in Capitolium coibant. Tum iuniores tribuni iussu populi, imperatorumue quattuor in partes distribuebantur. ac qui primi quattuor lecti erant, primæ legionis præficiiebantur, tres qui deinceps, secundæ, quattuor subsequentes tertiæ, tres ultimi quartæ. ex iis autem, qui natu grandiores erant, duos primos primæ præponebant, tres secundos secundæ, duos obsequentes tertiæ, tres ultimos quartæ. Hac diuisione facta singuli tribuni seorsum sedentes tribus sigillatim fortiebantur, eamq. quæ sorte exierat, citabant. unde iuniores quattuor ætate, & corporis habitu similes excernerent. quibus prodeuntibus, primum primæ legionis tribunum, deinde secundæ, inde tertiæ, postremo quartæ, atque ita deinceps cooptabant. Vbi uero certum numerum fecerant, (erat autem, ut dixi, modo quattuor millium ac ducentorum, modo quinque millium, si durior esset fortuna reip.) tum equites designabant. quos olim post pedites, inde uero ante pedites legere cœperunt, quòd ex censu a censoribus legerentur, ac trecenos singulis legionibus adiciebant. Hac descriptione perfecta, tribuni suos quisque in suas legiones uocantes, unum ex omnibus maxime idoneum lectum, iureiurando obstringebant, se, quoad posset, mandata ducum executurum. inde reliqui omnes procedentes, singuli se omnia facturos in uerba primi iurabant. Quo facto, indicto militibus ad conveniendum loco, eos dimittebant.

Hæc ferè Polybius libro sexto. quæ cum ipsius auctoritate quæ summa est, tum uero aliorum etiam scriptorum, quorum monumenta contemnere nec possumus, nec debemus, satis certo testimonio uideo comprobari. Liuius libro secundo: Dimis-

so senatu consules in tribunal ascendunt. citant nominatim iuniores. cum ad nomen nemo responderet. libro quarto: Delectum haberi non ex toto passim populo placuit. decem tribus forte ductæ. ex his scriptos iuniores duo tribuni ad bellum duxere. libro septimo: Acerbitas in delectu non damno modo ciuium, sed etiam laceratione corporum lata, partim uirgis cæsis, qui ad nomina non respondissent, partim in uincula ductis, inuisa erat. libro quadragesimo secundo: Delectus consules multo intentiorem, quam alias curam habebant. Licinius ueteres quoque scribebat milites, centurionesque, & multi uoluntate nomina dabant, quia locupletes uidebant, qui priore Macedonico bello, aut aduersus Antiochum in Asia stipendia fecerant. cum tribuni militum centuriones, sed primum quenque citarent, tres, & uiginti centuriones, qui primos pilos duxerant, citati tribunos plebis appellarunt. Gellius libro xi: M. Varro uerba hæc legitima, quibus minima multa diceretur, cocepit: M. TERENTIO, quando citatus neque respondit, neque excusatus est, ego ei unum ouem multam dico. Valerius libro sexto: M'. Curius consul cum subitum delectum edicere coactus esset, & iuniorum nemo respondisset, coniectis in sortem omnibus, Polliæ, quæ proxima exierat, primum nomen urna extractum citari iussit, neque eo respondente, bona adolescentis hastæ subiecit. Dionysius libro decimo: Decemuiri consules in locum occisorum conscribunt ex omnibus tribubus eos, qui arma ferre possent, ut centuriæ expleantur. Festus: In delectu primi uocabantur boni nominis, ut Saluius, Valerius, Statorius. Cicero in primo de diuinatione: In delectu consules obseruant, ut primus miles fiat bono nomine.

Atque hæc quidem de citandis, conscribendisq. militibus exempla satis sint. de militari uero sacramento hæc, ut opinor, erunt, quæ dicuntur. cuius formulam animaduertimus apud Gellium, libro sextodecimo, hanc fuisse, ab eo ex libro Cincii de re militari quinto relatum: Cum delectus antiquitus fieret, & milites scriberentur, in ius iurandum eos tribunus militaris adigebat, hoc modo: In magistratu C. Lælii C. F. consulis, L. Cornelii P. F. cōsulis, in exercitu, decemq. millia passuum prope furtum non facies dolo malo, solus, neque cum pluribus, pluris nummi argentei in dies singulos. extra hastam, hostile, ligna, pabulum, utrem, follem, faculam, si quid ibi inuenerie, sustu-

fustulerisue, quod tuum non erit, quod pluris nummi argentei erit, uti tu ad C. Lælium, C. F. consulem, Luciumue Cornelium P. F. consulem, siue ad quem eorum alter iusserit, perferas, aut profitebere in triduo proximo, quicquid inueneris, fustulerisue dolo malo, aut domino suo, cuium id censebis esse, reddes, uti quod recte factum esse uoles. deinde ita concipiebatur iusiurandum, ut adessent, his additis exceptionibus, nisi si harumce aliqua causa erit, funus familiare, feriæ denicales, Kalendæque, quæ non eius rei causa in eum diem collatæ sint, quo is eo die minus ibi esset. morbus fonticus, auspiciumue, quod sine piaculo præterire non licet, sacrificiumue anniuersarium, quod recte fieri non posset, nisi ipse eo die ibi sit, ius, hostisue, status, condictusue dies cum hoste. si cui eorum harumce quæ causa erit, tum se postridie, quàm per eas causas licebit, eo die uenturum, aditurumque eum, qui eum pagum, uicum, oppidumue delegerit. Hæc apud Gellium. unde Liuius libro VII: Dictator omnes iuniores nullo detrectante militiam sacramento adegit. & lib. IX. Is, prout rei magnitudo postulabat, omnes iuniores sacramento adegit. & Romamque is metus manauit, adeo ut omnes iuniores sacramento adigerent. Quantum autem uis habuerit militare sacramentum. & ut sine sacramento pugnari cum hoste more maiorum haud licuerit, ostendit multis uerbis Cicero in primo de officiis. cuius memorabile illud hoc loco non præteribo: P. Aemilius imperator tenebat prouinciam, in cuius exercitu Catonis filius tiro militabat. Cui autem P. Aemilio uideretur unam dimittere legionem, Catonis quoque filium, qui in eadem legione militabat, dimisit. sed cum amore pugnandi in exercitu remansisset, Cato ad P. Aemelium scripsit, ut si eum pateretur in exercitu remanere, secundo eum obligaret militiæ sacramento. Quid quod sæpe nouo etiam iureiurando milites esse adactos, docet Liuius? ut bello Punico II, Paullo, & Varrone cos. Milites, inquit, tunc, quod nunquam antea factum erat, iureiurando a tribunis militum adacti, iussu consulum conuenturos, neque iniussu abituros. nam ad eam diem nihil præter sacramentum fuerat. & ubi ad decuriatum, aut centuriatum conuenissent, sua uoluntate ipsi inter se equites decuriati, centuriati pedites coniurabant, sese fugæ, atque formidinis ergo non abituros, neque ex ordine recessuros, nisi teli sumendi, aut petendi, aut hostis ferien-

P di,

di, aut ciuis seruandi caussa. id ex uoluntario inter ipsos foedere a tribunis ad legitimam iurisiurandi adactionem translatum. Huc etiam sine dubio referendum est, quod extat in commentario Seruiano ad VII Aeneidos, tria fuisse militiae genera, sacramentum, coniurationem, & euocationem. sacramentum eorum, qui singuli iurabant, pro republica se esse facturos, nec discedebant, nisi confectis stipendiis; coniurationem, si esset tumultus, idest bellum Italicum, uel Gallicum, quo tempore quia singulos interrogare non uacabat, qui fuerat ducturus exercitum ibat ad Capitolium, & exinde proferens duo uexilla, unum roseum, quo pedites euocabat, alterum caeruleum, quo equites, dicebat: qui uult saluam remp. me sequatur. & qui conuenissent, simul iurabant, unde dicebatur ista militia coniuratio; Euocationem, cum ad diuersa loca diuersi propter cogendos mittebantur exercitus. Neque uero ab hoc loco aliena est lex sacra militaris C. Marcio, Q. Seruilio cos. lata, cuius meminit huius lib. VII, Ne cuius militis scripti nomen, nisi ipso uolente deleretur. Pertinet etiam huc, credo, lex ea, Ne quis loco ab imperatore assignato cederet, atque ordinem desereret. cui rei capitalem poenam propositam fuisse animaduerto, cum A. Postumius dictator eo nomine de filio extremum supplicium sumpsit. ut Diodorus libro XII tradit.

De indicendo autem ad conueniendum die Liuius libro uicesimo tertio: Inde de exercitibus ita decretum est, ut duabus legionibus urbanis Ti. Sempronius consul Cales ad conueniendum ediceret. Item libro XXI: His per magistrum equitum scriptis diem Tibur ad conueniendum edixit.

Vt autem conscribendorum militum, sic etiam dimittendorum diligens obseruata ratio est. missionum uero genera fuerunt duo, honesta, & caussaria. Honestas fuit eorum, quibus iusta militiae uacatio esset, caussaria, quibus necessaria. Iusta est, cum quis aut legitima confecit stipendia, aut maior est annis quinquaginta. Necessaria, cum aut morbo, aut imbecilla uoletudine impeditus in castris esse non potest. Vtriusque aptissima proferam exempla, quibus res, quanquam minime dubia, confirmetur. Liuius libro septimo: Consul educto in aestiua milite exercitum purgare missionibus turbulentorum hominum instituit, aliis emerita dicendo stipendia esse, alios graues iam aetate, aut uiribus parum ualidos. & libro quadragesimo

mo secundo, apud eundem ita ueteranus miles loquitur, Sp. Ligustinus: Viginti duo stipendia annua in exercitu emerita habeo, & maior annis sum quinquaginta, quod si mihi nec stipendia omnia emerita essent, nec dum ætas uacationem daret, tamen cum quattuor milites pro me uno dare possem, æquum erat, me dimitti. & post: Senatum ueteres centuriones quam plurimum ad id bellum scribere censuisse, nec ulli, qui non maior annis quinquaginta esset, uacationem militiæ esse. & libro uigesimo quarto: Nomina omnium ex iuniorum tabulis excerpta, qui quadriennio non militassent, quibus neque uacatio iusta militiæ, neque morbus causa fuisset. Præter has fuerunt aliæ quoque uacationes extra ordinem gratiæ causa, uel a senatu, uel ab imperatoribus data. a Senatu, ut idem libro xxxix: Senatusconsultum factum est, ut consul cum tribunis plebis ageret, ut P. Aebutio emerita stipendia essent, ne inuitus militaret, ne uel censor ei equum publicum assignaret. & libro uicesimo tertio: Prænestinis militibus senatus duplex stipendium, & quinquennii uacationem decreuit. & Cicero de natura deorum: P. Vatienus agro a senatu, & uacatione donatus. ab imperatore, ut illud in epitoma Liuiana lv: Tribuni plebis, quia non impetrarent, ut sibi denos, quos uellent, milites eximere liceret, consules in carcerem ducere iusserunt. Mitto commeatus, quos in castris pro arbitratu imperatores, uel domus reuifendæ, uel negotii priuati gerendi causa petentibus militibus concesserunt. quibus quoniam nihil in hoc genere potest esse uulgatius, de iis neminem puto expectare, dum scribam. Quin etiam senes, & sacerdotes perpetuam militiæ uacationem habuisse, excepto Gallico tumultu, memoriæ prodidit Appianus in secundo, & Plutarchus in Camillo. Quæ ratione ductus Cicero in octaua in Antonium, grauius esse tumultum, quam bellum, hinc intelligi posse concludit, quod bello Gallico uacationes ualerent, tumultu non ualerent. Vt autem sacerdotum, & senum uacatio tumultu Gallico infirmata est, sic aliis etiam tumultibus aliæ. unde scripsit lib. vii Liuius: Quod per magnos tumultus fieri solitum erat, institio indicto, delectus sine uacationibus habitus est. & libro octauo: Mamercinus consul, cui Gallicum bellum euenerat, scribere exercitum sine ulla uacationis uenia iussus. & libro quarto: Cognitio uacantium militiæ munere post bellum differtur. & libro sexto: Ter-

tius exercitus ex caussariis, senioresque scribatur. Est autem memorabile illud, uacationes has a censoribus fuisse cognititas. quod ostendit idem libro quadragesimo tertio, cum de censoribus uerba faciens, ait: In censu accipiendi populi milites ex Macedonico exercitu, qui quàm multi abessent ab signis, census docuit, in prouinciam cogeant. caussas stipendiis missorum cognoscebant, & cuius nondum iusta missio uisa esset, ita iusiurandum adigebant: Ex tvi animi sententia ex edicto C. Claudii, Ti. Sempronii censorum in prouinciam Macedoniam redibis, quod sine dolo malo facere poteris?

Diximus de uocationibus militum, nunc de præmiis eorundem dicamus. præmia autem uoco munera militaria, cohortis prætoriae communionem, stipendium, prædam, & dona imperatoria. Munera militaria appello, ut centuriatus, & præfecturas. de quibus si dixerint, qui se de magistratibus esse profitentur scripturos. Quod autem ad cohortem attinet, intelligendum est, si legio nemini, nisi ciui Romano patuit, multo minus cohortem prætoriam nisi ciui Romano fuisse permissam. ex qua qui fuisset, in beneficiis ab imperatore ad ærarium deferretur. quod pro certo ciuitatis argumento attulit Cicero pro Archia. Iis temporibus, inquit, quæ tu criminaris, ne ipse quidem iudicio in ciuium Romanorum iure esse uersatum, in beneficiis ad ærarium delatus est a L. Lucullo prætore, & consule. Quocirca ad Verris contumeliam dixit idem in frumentaria, Verrem ipsum prætorem è cohorte sua Artemidorum medicum Cornelium, pictorem Tlepolemmum, & eiusmodi recuperatores dedisse, quorum nemo ciuis Romanus erat. Stipendium neque ab initio urbis milites Romani meruerunt, neque eodem anno equites, quo pedites acceperunt. peditibus enim datum est anno urbis trecentesimo quadragesimo septimo, Anxure Volscorum oppido capto, ac direpto, equitibus anno trecentesimo quinquagesimo, bello Veienti. De utroque instituto uerba ipsa Liuii recitabo. de peditibus; Additum omnium maxime tempestiuo principum in multitudinem munere, ut ante mentionem ullam plebis, tribunorum uel decerneret senatus, ut stipendium miles de publico acciperet, cum ante id tempus de suo quisque functus eo munere esset. de equitibus uero: Clade ad Veios accepta, mœstis patribus, repente quibus census equester erat, equi publici non erant assignati,

ti, senatum adeunt. equis suis stipendia facturos promittunt. Inde ad curiam concursus fit plebis. pedestris ordinis se aiunt nunc esse, operanque reip. se extra ordinem polliceri. Gratiis a senatu actis placuit, omnibus uoluntariam extra ordinem professis militiam ara procedere. & equiti certus numerus æris est assignatus. tum primum equis merere equites cœperunt. Itaque libro uicesimo tertio, Punico bello, ait, senatum decreuisse, ut eo anno duplex tributum imperaretur, simplex con festim exigèretur, ex quo stipendium præfens omnibus militibus daretur, præterquam qui milites ad Cannas fuissent. & libro uicesimo septimo, eodem bello illis omnibus equos ademptos qui Cannensium legionum equites in Sicilia erant. addidisse, acerbitati etiam tempus, ne præterita stipendia procederent iis, qui equo publico meruerant, sed dena stipendia equis priuatis facerent. Stipendium porro militare quantum fuerit, haud proclive dictu existimo. Polybius enim diurnum peditis quantum obolos duos statuit, centurionis duplex, equitis drachmam, quæ eadem est fere apud Græcos, ac denarius apud Romanos. an uero ille δολώνιον (hac enim uoce utitur) pro integro stipendio accipiat, parum liquet. Quod si postremorum temporum consuetudine, quæ sunt antiquissima, meriamur, diurnum peditis Romani stipendium fuisse denarium statuemus. Nam apud Tacitum libro primo post obitum Augusti ita miles quidam gregarius Percennius loquitur: Enimuero militiam ipsam grauem, infructuosam, denis in diem assibus animam, & corpus æstimari. hinc uestem, arma, tentoria, hinc sœuitiam centurionum, & uacationes munerum redimi. Denarius autem decem assibus æstimatus est, atque semper in militari stipendio pro decem assibus datus est, quanuis bello Punico secundo placuisset, ut sexdecim assibus permutaretur quod scriptum est apud Plinium libro tricesimo tertio, capite tertio. Illud autem non habet dubitationem, quin centurionis stipendium fuerit duplex, equitis triplex. cuius rei cum Polybius testis est, eo, quem protuli, loco, tum etiam Linius. primum, qui anno urbis trecentesimo quinquagesimo quarto triplex stipendium equitibus a Cn. Cornelio tribuno militum consulari primum datum scribit, deinde qui libro septimo id, ut iam uulgo factitatum, commemorat. Aequè impotens, inquit, postulatam fuit, ut de stipendio equitum (merebant autem triplex

ca

ea tempestate) æra demerentur, quòd aduersati coniurationi fuissent. Adiicit Polybius, frumentum, uestes, arma sæpe militibus data, detracta tamen a quæstore ex diurna mercede rata pecuniæ summa. Qua re adductus C. Gracchus tribunus pl. homo inter ceteros plebis Romanæ studiosissimus, legem tulit, teste Plutarcho, ut uestes militibus darentur, nec quicquam propterea de stipendio minueretur. Animaduertimus etiam, prædam ex hostibus captam, partim ab imperatore in publicum relatum, partim militibus donatam. quin etiam sæpenu-
mero euenisse, ut imperatoribus ipsis ob eam aut maligne di-
uisam, aut alio modo interceptam dies ad populum dicta sit. Dona uero militaria erant, quæ militibus singulis uirtutis ergo ab imperatore triumphaturo dabantur, ut coronæ, quarum multa erant genera, ciuicæ, murales, obsidionales, castrenses, aureæ, rostratæ, ut torques, armillæ, hastæ puræ, phaleræ, cor-
nicula, & cetera generis eiusmodi. erant etiam, quæ uniuerfis, ut pecunia. de coronis notum est illud Gellii de Sicinio Denta-
to, qui uixit ante decemuiros: Is pugnas in hostem dicitur cē-
tum, & uiginti præliis. cicatricem auersam nullam, aduersas
quinque & quadraginta tulisse. coronis esse donatum aureis o-
cto, obsidionali una, muralibus tribus, ciuicis quattuordecim,
torquibus tribus & octoginta, armillis plus centum sexaginta,
hastis duodeniginti. phaleris item donatus est quinquies, uicies
que. quin etiam apud Liuium scriptum est libro decimo, L. Pa-
pirium consulem equites omnes ob egregiam in bello operam
donasse corniculis, armillisque argenteis. & libro quadragesimo
secundo, Sp. Ligustinus apud populum gloriatur, se quater,
& uicies uirtutis causa ab imperatoribus esse donatum, sex ci-
uicas coronas accepisse, uiginti duo stipendia annua in exerci-
tu emerita habere. Adde quæ de Augusto rettulit Suetonius:
Dona militaria aliquanto facilius, phaleras, & torques, quic-
quid auro, argentoq. constaret, quàm uallares, & murales co-
ronas, quæ honore præcellerent, dedisse, has quàm parcissime,
& sine ambitione, & sæpe etiam caligatis tribuisse. M. Agrip-
pam in Sicilia post naualem uictoriam cæruleo uexillo donasse.
Sed de coronis militaribus quæ fuerint, ac quam ob causam
singula data sint, cum satis Polybius libro sexto, Gellius li-
bro quinto, Zonaras libro secundo tradiderint, ut in re satis eo-
rum sermone nota, ac peruulgata non consumam tempus exem-
plis.

plis. Imperatores autem ante triumphum pecuniam militibus consueuisse diuidere, Liuianis uerbis confirmabo. libro uicesimo octauo: Pecuniam in ararium tulerunt sestertium tricies octoginta millia æris, M. Liuius militibus quinquagenos senos asses diuisit. tantundem C. Claudius absentibus militibus suis est pollicitus, cum ad exercitum rediisset. & sequenti libro: P. Scipio triumpho omnium clarissimo urbem est inuectus. argenti tulit in ararium pondo centum millia, militibus ex præda quadragenos diuisit. & libro tricesimo quarto: Milites sequuti currum frequentes. his duceni quinquageni æris in pedites diuisi. duplex centurioni, triplex equiti. & libro tricesimo septimo: Militibus quini uiceni denarii dati, duplex centurioni, triplex equiti. & stipendium militare, & frumentū duplex post triumphum datum. & libro quadregesimo secundo: Militibus pro cos. denarios quinos uicenos, duplex centurioni, triplex equiti diuiserunt.

Vt autem præmia, sic animaduersiones etiam multæ in militem Romanum fuerunt. atque earum quidem aliæ leniores, aliæ acerbiores. Non enim ut in urbe lex Porcia ciues Romanos a magistratuum uirgis, & securibus, sic etiam in castris, uindixit. aliam enim disciplinā militarem esse uoluerunt, aliam urbanam, itemq. alium ad parendum terrorem exercitui, aliū populo esse. propositum siquidem ab imperatoris imperio nulla erat prouocatio. Lenis autē animaduersio fuit, quæ ignominiam tantum inussit, ut stipendio legitimo spoliari, hastam dare, tendendi locum mutare, extra oppidum hibernare, cibum stantem capere, fossam fodere, discinctum destitui, hordeo pasci, sanguinem mitti. Grauior, quæ detrimentum intulit, ut uirgis cædi, uenire, fuste, & securi percuti, decimari, in crucem tolli. quarum omnium exempla, quā maxime idonea poterimus, referemus. De fraudatione stipendii satis notum est. hinc enim arediruti appellabantur, teste Nonio, milites, quibus propter ignominiam stipendium, id est merces menstrualis, aut annua, quæ esset in nummis æris, subtrahebatur. Vnde Varro de uita populi R. 11: Stipendium appellabatur, quod æs militi semestre, aut annuum dabatur, cui datum non sit propter ignominiam, ære dirutus esset. & Liuius libro x1: Causa ignominia, uti semestre stipendium in eum annum esset, ei legioni decretum. Aere dirutum autē militem ab antiquis dictum tradit Festus,

Festus, cui stipendium ignominia causa non erat datum, quod
as diruebatur in fiscum, non in militis sacculum. De hasta dan-
da scribit Festus in hunc modum: Censio hastaria dicebatur,
cum militi multa nomine ob delictum militare indicebatur,
quod hastas daret. De mutando tentorii loco narrat Polybius,
quos ignominia afficere uoluerint, eos extra castra tendere ius-
sos. unde apud Liuium, lib. uicesimo quinto, Cannenses milites
queruntur ita: Nunc deteriore conditione sumus, quam apud pa-
tres nostros fuerunt captiui. quippe illis arma tantum, atque ordo
militandi, locusque in quo tenderent in castris, est mutatus, quae
tamen semel nauata reip. opera & uno felici praelio recupera-
runt. De hibernis Liuius libro xxvi: Additum utrorumque igno-
minia, ne in oppidis hibernarent, neue hiberna propius ullam
urbem decem millibus passuum aedificarent. De cibo, libro ui-
cesimo quarto: Nomina eorum, qui detractatae pugnae memo-
res secessionem paulo ante fecerunt, referri ad me iubebo, ci-
tatosque singulos iureiurando adigam, nisi quibus morbus cau-
sa erit, non aliter, quam stantes, cibum, potumque, quo ad sti-
pendia facient, capturos esse. De fodiendo, auctor est Plutar-
chus in Lucullo, antiquum militaris ignominiae genus fuisse,
ut tunicis interioribus solutis, fossam fodere inspectante reli-
quo exercitu cogerentur. De reliquis Liuius, libro uicesimo
septimo: Cohortibus, quae signa amiserant, hordeum dari ius-
sit, centurionesque manipulorum, quorum signa amissa fuerant,
districtis gladiis discinctos destituit. Hordeum item pro triti-
co ignominiae causa datum narrat Polybius. De mittendo au-
tem sanguine sic Gellius libro decimo: Fuit haec quoque anti-
quitus militaris animaduersio, iubere ignominiae causa militi
uenam solui, & sanguinem dimitti. cuius rei ratio in litteris ue-
teribus, quas equidem inuenire potui, non extat. sed opinor
hoc factum primitus in militibus stupentis animi, atque a natu-
rali habitu declinantis, ut non tam poena, quam medicina ui-
deretur. postea tamen ob pleraque alia delicta idem factitatum
esse credo per consuetudinem, quasi minus sani uiderentur om-
nes, qui delinquerent. Quocirca scriptum est etiam apud Fron-
tinum libro quarto, M. Catonem memoriae prodidisse, in fur-
to deprehensis inter commitiones dextras esse praecisas, aut si
lentius animaduertere uoluissent, principis sanguinem missum.
De grauioribus autem ceteris, haec erunt documento. Liuius
epitoma

epitoma libri LVIII, de Scipione disciplinam militarem ad Numantiam corrigente: Quem militem extra ordinem deprehendit, si Romanus esset, uiribus, si extraneus, fustibus cecidit. lib. XI: Qui miles ad exercitum non redisset, eum ipsum, bonaque eius uendere consul iussus. libro quinquagesimo quinto: P. Nasica, & D. Bruto conf. delectum habentibus, in conspectu tironum res saluberrimi exempli facta est. Nam C. Marienus accusatus est apud tribunos plebis, quod exercitum in Hispania deseruisset, damnatusque sub furca diu uirgis caesus est, & sestertio nummo uenit. & Cicero tercia in Antonium: Si consul ille, fustuarium meruerunt legiones, quæ consulem reliquerunt. Fuste autem caedebantur, auctore Polybio, hoc pacto: Accepto fuste tribunus uix tantum attingebat damnatum, quod ubi factum erat, omnes, qui in castris erant, cadentes fustibus, lapidibusque, plerosque in ipsis castris conficiebant. at si qui euassissent, ne sic quidem seruari poterant. quippe quibus neque in patriam redire liceret, neque a propinquis domum recipi possent. Antiquissimum porro decimationis exemplum inuenio apud Liuium, libro secundo, ab Ap. Claudio consule, ferocissimi ingenii uiro, nescio an primum editum, non multis post reges exactos annis. cuius etiam libet uerba apponere: Ap. Claudius consul aduocata concione inuectus haud falso in proditorem exercitum militaris disciplinae, desertorum signorum, ubi signa, ubi arma essent, singulos rogitan, inermes milites, signo amisso signiferos, ad hoc centuriones, duplicariosque, qui reliquerant ordines, uirgis caesos securi percussit. cetera multitudo, decimus quisque ad supplicium lecti. Rationem autem huius exequendi imperii cum Polybius libro sexto, tum Liuius libro xxviii exponit, ubi de Scipione pœnas de seditioso exercitu apud Sucronem repetente scribit, & quidem ita: Præconis audita uox citantis nomina damnatorum in consilio. nudi in medium protrahabantur. & simul omnis apparatus supplicii expromebatur. deligati ad polum, uirgisque caesi, & securi percussi. Cur autem decimatio instituta sit, rationem reddit noster ille elegantissime in Cluentiana. Statuerant, inquit, ita maiores nostri, ut si a multis esset flagitium rei militaris admissum, fortitione in quosdam animaduertetur, ut metus uidelicet ad omnes, pœna ad paucos perueniret. nam miles, qui locum non tenuit, qui hostium im-

P*

perum

petum, uimque pertimuit, potest idem postea & ciuis esse melior, & uir bonus, & ciuis utilis. quare ne in bello propter hostium metum delinqueret, amplior ei mortis, & supplicii metus est a maioribus cōstitutus. ne autem nimium multi pœnam capitis subirent, idcirco illa sortitio comparata est. De cruce Liuius libro tricesimo: De perfugis grauius, quàm de fugitiuis consultum. Nominis Latini qui erant, securi percussi, Romani in crucem sublatis sunt. Atque hæc quidem militarium animaduersionum genera sunt. quæ usque ad extrema etiam pene trasse reip. tempora, satis idoneus testis est Suetonius, cum inquit de Augusto: Cohortes, si quæ celsissent loco, decimatas hordeo paut. centuriones statione deserta itidem, ut manipulares capitali animaduersione puniuit. pro cetero delictorum genere uariis ignominiiis affecit, ut stare per totum diem iuberet ante prætorium, interdum tunicatos, discinctosque, nonnunquam cum decempedis, uel etiam cespitem portantes. Sed de iure ueteris Romanæ militiæ hætenus.

De iure tributorum, & uestigalium. Cap. xvi.

ALTERA census commoditas est tributum, quod ex censu a ciue Ro. conferebatur. de quo mihi hoc loco, ut etiam de uestigalibus, intelligo necessario nonnihil esse dicendum. Omnis pecunia, quæ a ciue Romano publice pendebatur, fere aut tributum nomine pendebatur, aut uestigalis. Tributum, inquit Varro, erat pecunia populo imperata, quæ tributim a singulis pro portione census exigebatur. Vestigal ea pecunia, quæ uel portus, uel uenditionis, uel omnino circumuectionis nomine exigebatur.

Ceterum tributorum, ut ait Festus, tria genera fuerunt. unum quod in capita, alterum, quod ex censu collatum est, tertium, quod extra ordinem imperatum, idque temerarium dictum. Ac ante Seruium quidem regem tributum conferri in capita consuevit, adeo ut cum regi pecunia opus esset, æquo pauperes, ac diuites onere tributum premerentur, ut auctor est in Seruio Dionysius. sed eam consuetudinem omnino immutauit Seruius. Etenim qui censum instituit, idem etiam tributum æqualiter ex censu conferendi rationem iniuit. id quod scriptum extat apud Liuium: Quadrifariam, inquit, urbe diuisa, regionibus,

nibus, collibusque, quæ habitabantur partes, tribus appellavit, ut ego arbitror, ab tributo. nam eius quoque æqualiter ex censu conferendi ab eodem inita ratio est. Varro tamen non a tributo tribus, sed tributum a tribubus ductum, ut dixi, existimat. Superbus autem rex antiquum institutum, Seruiano neglecto, rettulit, atque pro capite cuiusque denarios decem, Dionysio teste, exegit. Superbo uero urbe excluso, ac regio dominatu rep. liberata, tributorum collationem, quam Servius intulerat, una cum ceteris eius institutis relata esse crediderim. me uero in hanc opinionem adducit Plutarchus, qui de Poplicola consule, anno post reges exactos, ita scribit: Quoniam ciues ex bonis suis pecunias in bellum conferre oportebat, Poplicola consul, quod eam curationem nec ipse attingere, nec amicis committere uellet, nec omnino in domum privati cuiusquam pecunias publicas peruenire, in æde Saturni ærarium constituit, quæstoresque duos populo creandos concessit. creati M. Minucius, P. Veturius. & pecuniarum magnis exacta est. centum enim & triginta millia redegerunt, uiduis, & pupillis collatione tributorum remissa. Adde, quod Liuius secundo anno ab exactis regibus plebem tributo exolutam ait. ut diuites conferrent, qui oneri ferendo essent. & Dionysius tertio anno decretum scribit, ut pauperes omnium uetigalium uacationem haberent, quæ regibus pependissent, neque in bellum quicquam conferrent. satis enim esse, si ipsi pro rep. militarent. Vnde apud eum Appius consul, anno urbis ducentesimo quinquagesimo nono, in sententia dixit, plebem nimis multa postulare, postquam regiis tributis esset relaxata. Plebem autem hoc loco intelligamus oportet homines rei familiaris angustiis impeditos, quorum maior pars è plebe erat. siquidem eodem anno de quodam plebeio tributum conferente ita loquitur Liuius: Magno natu quidam cum omnium maiorum suorum insignibus se in forum proiecit. obsita erat squallore uestis, scædior corporis habitus pallore, ac macie perempti. ad hoc prolixa barba, & capilli efferauerant speciem oris. noscitur tamen in tanta deformitate, & ordines duxisse aiebant. aliaque militiæ decora uulgo miserantes eum iactabant. ipse testes honestarum aliquot locis pugnarum cicatrices aduerso pectore ostentabat. Sciscitantibus unde ille habitus, unde deformitas, cum circumfusa turba esset propè in

concionis modum, Sabino bello, ait, se militantem, quia propter populationes agri non fructu modo caruerit, sed uilla incensa fuerit, direpta omnia, pecora abacta, tributum iniquo suo tempore imperatum, æs alienum fecisse. Hunc ergo hominem quanquam e plebe, tamen inter diuites referre debemus, quòd agrum habuerit, quodque tributum contulerit, ut eos etiam, de quibus loquitur Dionysius, K. Fabio, T. Virginio cos. anno CCLXXIII, cum ait, ærarium continuis bellis exinanitum, priuatos tributo conferendo exhaustos fuisse. Hic autem rerum status, nimirum, ut urgente necessitate tributum imperaretur, ciuitatem obtinuisset usque ad annum CCCXLIX uidetur. quo anno senatus consulto prouisum est, ut plebi, quæ eo usque suis sumptibus meruerat, stipendium quotannis de publico numeraretur. quo facto coacti omnes sunt tributum ex censu quotannis in stipendium militare conferre. Qua de re sic Liuius libro quarto extremo: Additum omnium maxime tempestiue principum in multitudinem munere, ut ante mentionem ullam plebis, tribunorumue decerneret senatus, ut stipendium miles de publico acciperet. cum ante id tempus de suo quisque functus eo munere esset. & infra: Igitur indicto tributo edixerunt tribuni, auxilio se futuros, si quis in militare stipendium tributum non contulisset. patres bene cœptam rem perseueranter tueri, conferre ipsi primi, & quia nondum argentum signatum erat, æs graue plaustris quidam ad ærarium conuehentes speciosam etiam collationem faciebant. cum senatus summa fide ex censu contulisset, primores plebis, nobilium amici ex composito conferre incipiunt. quos cum & a patribus collaudari, & a militari ætate, tanquam bonos ciues conspici uulgus hominum uidit, repente spreto tribunicio auxilio, certamen conferendi est ortum. Hinc ergo institutum opinor, ut ab omnibus tributum ex censu in bellum quotannis ex ordine exigeretur. Quod tamen primis illis temporibus per tribunos plebis sæpe impeditum, ut etiam delectum, & comitia, liquet. quemadmodum triennio post apud eundem: Romæ simul de delectu, simul de tributo conferendo laboratum est. & infra: Quantum augebatur ciuium numerus, tanto maiore pecunia in stipendium opus erat. eaque tributo conferebatur, inuitis conferentibus, qui domi remanebant. & post: Et cum tributum conferri per tribunos non posset, nec stipendium imperatoribus

toribus mitteretur, æraque militaria flagitaret miles, haud procul erat, quin castra quoque urbana seditionis contagione turbarentur. nec multo post: Tribuni plebis agrariam legem promulgant, tributumque conferri prohibent. cumque ut unus è plebe tribunus militum consulari potestate P. Licinius crearetur, obtinuissent, quod maxime remp. impediēbat, de tributo remiserunt. collatum obedienter, missumque ad exercitum est. & anno CCCLXXVIII. Conditiones, inquit, impositæ patribus, ne quis quoad debellatum esset, tributum daret. & post: Tantum abesse spes leuandi fœnoris, ut tributo nouum fœnus contraheretur in murum a censoribus locatum saxo quadrato faciundum. Vt autem tributum sæpe a tribunis plebis impositum, sic contra a senatu aliquando etiam est remissum. ut anno CCCLXI, quo Faliscis in stipendium militum eius anni, ut populus Rom. tributo uacaret, pecuniam narrat Liuius esse imperatam. Et ut idem sæpe remissum, sic propter bellorum magnitudinem iusto grauius aliquando imperatum, ut anno DXXXVIII, bello Punico secundo, quo senatus decreuit, ut duplex stipendium præsens omnibus militibus daretur. & sequenti anno, quo consules edixerunt ex S. C. ut qui L. Aemilio, C. Flaminio censoribus millibus æris quinquaginta ipse, aut pater eius census fuisset, usque ad centum millia, aut cui postea res tanti esset facta, nautam unum daret cum sex mensium stipendio. qui supra centum millia usque ad trecenta millia, tres nautas cum stipendio annuo. qui supra trecenta millia usque ad decies æris, quinque nautas. qui supra decies, septē: senatores octo nautas cum annuo stipendio darent. Vnde illa apud eundem eodem in loco: Tributo sumptus suppeditari. uerum cum ipsum tributum conferentium numerum tantis exercitum stragibus imminutum, tum, qui superessent, pauci, si multiplici grauarentur stipendio, alia perituros peste. Atque hoc quidem tributum ex censu dictum est, cum æqualiter proportionem census omnes contulerunt.

Fuisse autem & tertium temerarium, Festus auctor est. nimirum cum re cogente omnes quicquid auri, atque argenti habuerunt, sine discrimine in ærarium contulerunt, sic enim scribit ille: Est autem quoddam tributum temerarium, ut post urbem a Gallis captam collatum est. quia proximis quindecim annis alius census non erat. item bello Punico secundo, Vale
rio

rio Læuino, M. Claudio Marcello cos. cum & senatus, & populus in ærarium quod habuit detulit. Quibus uerbis temerarium tributum definit, cum temere, atque extra ordinem propter periculi magnitudinem qui habet, quæcunque habent, in commune sine discrimine conferunt. Ego uero de tributo post captam urbem collato nihil inuenio. de eo uero, quod Læuino, & Marcello cos. anno DCLIII collatum est, in hunc modum scripsisse Liuium uideo. Tum Læuinus consul, Vt classẽ, inquit, habeat, quam ornare uolumus, populus Rom. priuatos sine recusatione remiges dare nobis met ipsis primum imperemus. aurum, argentum, æs signatum omnes senatores crastina die in publicum conferamus. ita ut annulos sibi quisque & coniugi, & liberis, & filio bullam, & quibus uxor, filiaue sunt, singulas uncias auri, pondo relinquant argenti. qui curuli sella federunt, equi ornamenta, & libras pondo, ut salinum, patellamque deorum causa habere possint. ceteri senatores libram argenti tantum, æris signati quina millia in singulos patres familiæ relinquamus. Ceterum omne aurum, argentum, æs signatum ad triumphuiros mensarios ex templo deferamus, nullo ante senatus consulto facto. ut uoluntaria collatio, & certamen adiuvandæ reip. exciter ad æmulandum animos primum equestris ordinis, dein reliquæ plebis. In hac tanto animo consensus est, ut gratiæ ultro consulibus agerentur. Senatu inde misso, pro se quisque aurum, argentum, & æs in publicum conferunt, tanto certamine iniecto, ut prima inter primos nomina sua uellent in publicis tabulis esse. Hæc Liuius. Quæ cum ita sint, profecto temerarium etiam tributum uocatum est, cum matronæ aurum, & ornamenta sua contulerunt, ut eæ, quæ Veiis captis, cum decimarum nomine, quas Camillus uouerat, aurum Apollini Delphico mitti oporteret, neque emendi facultas esset, contulerunt. & quæ post in capta urbe, ut mille pondo auri, quæ Gallis pro obsidione Capitolii dissoluenda debebantur, explerunt, in ærarium contulerunt. quorum Liuius, & Valerius testes sunt. Quin etiam temerarium illud fuisse crediderim, cum pupillorum, & uiduarum pecuniæ sunt collatæ. quod eodem bello, Fabio, & Marcello cos. factum memoriæ prodidit Liuius. Cum hæc, inquit, inclinatio animorum plebis ad sustinendam inopiam ærarii fieret, pecuniæ quoque pupillares primo, deinde uiduarum cæptæ con
ferri

ferri nusquam eas tutius, sanctiusque deponere credentibus, qui deferebant, quam in fide publica. & alibi libro xxxiiii: Proximo bello uiduarum pecuniæ adiunxerunt ærarium. Huius autem temerarii tributi uis ea ferè fuit, ut post rep. durissimo bello perfuncta, & locupletato ærario, pecuniæ suæ cuique redderentur. quod bello Punico confecto tribus pensionibus factum esse animaduertimus. sed de temerario tributo satis.

Redeo ad annum. quod tandem aliquando imperari, aut exigi desitum esse comperio. Hoc autem uictoria L. Paulli Macedonica factum est, post annum urbis d l x x v i. Etenim cum ærarium annuis Italiæ, & prouinciarum Siciliæ Sardinia, Hispaniarum, Galliæ uestigalibus, ac quotidianis uictoriis, & imperatorum manubiis uberius esset factum, diuitias autem L. etiam Paulli de rege Perse uictoria cumulasset, finis tandem tributorum conferendorum est factus. Hoc uero docet optimus antiquitatis omnis auctor Cicero in libris de officiis ita: Omni Macedonum gaza, quæ fuit maxima, potitus est Paullus. tantum in ærarium pecuniæ inuexit, ut unius imperatoris præda finem attulerit tributorum. quem sequutus credo Plinius libro xxx, cap. iiii scripsit: Intulit & Aemilius Paullus, Perseo rege Macedonico deuicto, prædam pondo trium millium. a quo tempore populus Romanus tributum pendere desit. Antias certe teste Liuius, & eum sequutus Velleius ducenties milies ab eo in ærarium tradidit esse inuectum. Nam quod narrat Plutarchus, tantam pecuniam a Paulo esse illatam, ut populus Rom. usque ad consulatum Hirtii, & Pansa tributo conferendo uacaret, ut uerum esse possit, non uideo. primum. n. inuenio apud Orosiū lib. v, bello Marfico adeo exinanitū cōtinentibus sumptibus ærariū fuisse, ut loca, quæ circum Capitolium pontificibus, auguribus, Xuiris, & flaminibus fruenda erant data, publicæ pecuniæ inopia uenierint, & modicam pecuniæ summam, qua ad tempus resp. subleuaretur, esse redactam. deinde uix uerisimile puto, ærarium ullum tam refertum, atque opulentum esse potuisse, ut immoderatæ Cinna, aut Marii, aut Sullæ dominantium, atque afsiduis bellis ciuilibus rempublicam perturbantium libidini, avaritiæque suffecerit. Sylla certe mortuo exhaustum fuisse ærarium, indicat Asconius, cum in commentario Cornelianæ ita scribit: Quia defuerat superioribus temporibus in ærario pecunia publica, multa & sæpe eius rei

rei remedia erant quæſita, in quibus hoc quoque, ut pecuniæ publicæ, quæ reſiduæ apud quenque eſſent, exigerentur. id autem maxime pertinebat ad Cornelium Fauſtum Dictatoris filium, quia Sylla per multos annos, quibus exercitiſus præfuerat, & remp. tenuerat, ſumpſerat pecunias ex ueſtigalibus, & ex ærario populi Romani. eaque res ſæpe erat agitata, ſæpe omiſſa, partim propter Syllanatum partium potentiam, partim quòd iniquum uidebatur, poſt tot annos, quàm quiſque pecuniam acceperat, eius reddere rationem. Ex quibus apparet, Paulli pecuniam in ærarium illatam multo ante conſulatum Hirtii, & Panſæ eſſe conſumptam. Quin etiam ærarium poſt a Pompeio bello ciuili apertum, a Cæſare reſtractum, pecuniam que depromptam, idque adeo ante Hirtium, & Panſam conſules, conſtans omnium opinio eſt. Poſt eorum certe conſulatum tributi collati magna mentio fit. ſi quidem eodem anno ad Cornificium ita ſcripſit Cicero: De ſumptu, quem in rem militarem facere, & feciſſe ſcribis, nihil ſane tibi poſſum opitulari, propterea quòd & orbus ſenatus Hirtio, & Panſa conſulibus, & incredibiles anguſtiæ pecuniæ publicæ, quæ conquiruntur undique, ut optime meritis militibus promiſſa ſoluantur, quod quidem fieri poſſe ſine tributo non arbitror. & eodem anno in Antonium: Vbi eſt ſepties millies HS, quod in tabulis, quæ ſunt ad Opis, patebat? funeſtæ illius quidem pecuniæ, ſed tamen ſi iis, quorum erat, non redderetur, quæ nos a tributis poſſet uindicare. & item ad M. Brutum: Maximus nodus eſt in rep. rei pecuniariæ. obſurdeſcunt enim magis quotidie boni uiri ad uocem tributi, quod ex centeſima collatum impudenti cenſu locupletum in duarum legionum præmiis omne conſumitur. Itaque idem ille cum eodem tempore præcepta filio de officiis daret, de tributo, ita ſcripſit: Danda opera eſt, ut, (quod apud maiores noſtros ſæpe fiebat) propter ærarii tenuitatem, aſſiduitatemque bellorum tributum ſit conferendum. idque ne eueniat, multo ante erit prouidendum. ſi qua neceſſitas huius muneris reip. euenierit, danda erit opera, ut omnes intelligant, ſi ſalui eſſe uelint, neceſſitati eſſe parendum. Atque de tributis quidem ſatis hucusque ſit diſputatum.

Nunc, quod reliquum eſt, ueſtigalia perſequamur. Quæ uero pecuniæ a ciuibus Romanis ueſtigalium nomine exigebantur, eæ uel portorii nomine, uel decumarum, & ſcripturæ, uel ſalis,

is, uel uicesimæ sunt exactæ. Portoria pecuniæ erant, quæ portitoribus pendebantur, id est iis, qui mercedes ex mercibus in portum deuehendis exigebant. unde circumuectionis quoque portorium celebratum est. Hæc autem portoria etiam a regibus fuisse exacta indicat Plutarchus, qui pauperes narrat a Poplicola in primo consulatu ciuilibus uectigalibus, & Dionysius, qui scribit, tertio anno post reges exactos pauperes uectigalium omnium soluendum, quæ regibus pependissent, & tributis in bellum conferendi esse onere liberatos. quod exponit Liuius, inquit, plebi portoria, & tributa esse remissa. Idem autem lib. xxxi i au-
 stor est, Africanum, & Patum censores portoria uenaliū Capuæ, Puteolisque, item castrorum portorium fruendum local-
 se, & libro quadragesimo narrat, Lepidum, & Nobiliorem cen-
 sores portoria, & uectigalia multa instituisse. Hæc tamen om-
 nia Afranio demum, & Metello cos. idest anno postquam Pom-
 peius ingenti ui pecuniæ in ærarium illata tertium ex Asia, &
 Ponto triumphauit, lege Q. Metelli Nepotis pratoris sublata
 esse opinor. siquidem Dionis hæc uerba sunt libro xxvii i:
 Quoniam ciuitatem, & Italiam reliquam portoria offendebant,
 Q. Metellus Nepos prator legem omnibus gratam tulit, ut eæ
 tollerentur. Senatus autem Nepoti latori iratus nomen eius le-
 ge eximere uoluit, & alterum subscribere. nec tamen fecit.
 cum satis indicaret, se ne beneficio quidem a malis ciuibus af-
 fici uelle. Cui uiro uix temere assentirem, nisi me excellens Ci-
 ceronis auctoritas cogeret, qui in secundo epistolarum ad Atti-
 cum scribit: Iam illa causa publicanorum quantam acerbita-
 tem afferat sociis, intelleximus ex ciuibus, qui nuper in por-
 toriis Italiæ tollendis non tam de portorio, quàm de nonnullis
 iniuriis portitorum querebantur. Itaque in eandem sententiam,
 alio loco, Portoriis Italiæ sublati, agro Campano diuiso, nul-
 lum uectigal superesse domesticum ait præter uicesimam.

Decumæ autem exigebantur ab ciuibus Rom. uel Latini no-
 minis sociis, qui in Italia aut extra Italiam publicum agrum ara-
 bant, cum eo ut frumenti decumas soluere. scriptura uero
 erat uectigal, quod pendebatur ab iis, qui syluis, & pascuis pu-
 blicis fruebantur, ut in Italia sylua Scantia, & salictis ad Min-
 turnas. Hæc uero uectigalia multis post modis aut omnino su-
 blata sunt, aut aliqua certe ex parte imminuta. quod quemad-

Q modum

modum factum sit, narrat pluribus in primo Ciuiliū Appianus, nos uero hanc quidem historiam prætereamus. neque enim quicquam potest esse ad cognoscendum utilius. Sic igitur dico, populum Romanum, quos agros bello atque armis hostibus ademisset, eos ferre, si culti essent, ciuibz diuissse, si inculti, Italicis hominibus, atque adeo etiam plebi Romanæ per censores fruendos locasse, ea tamen conditione, ut qui ararent, decimam frumenti, quintam ceterarum frugum persoluerent. qui uero maiora, aut minora pecora alerent, certum stipendium penderent. Cum autem euenisset, ut incredibili locupletum impudentia, atque libidine aratores antiquis pulsi possessionibus, quas diuites aliis temporibus alias ementes continuauerunt, & populus Romanus uestigalibus annuis, & pauperes propriis alimentis essent spoliati, lex fuit necessaria, quam tulit C. Licinius Stolo tribunus pl. anno urbis ccc lxxvii. Ne quis plus quingenta iugera agri, centum pecoris maioris capita, quingenta minoris possideret. cuius legis Varro, Lilius, atque omnes denique meminerunt. Quam legem cum negligi uulgo cum magno plebis Rom. detrimento Ti. Sempronius Gracchus tribunus pl. animaduerneret, noua sibi muniendam lege duxit, P. Scæuola, L. Pifone cos. anno dcxx. tulit enim primum, Ne quis ex publico agro plus quingenta iugera possideret, quod lege Licinia sanctum fuerat. deinde addidit illud, ut dimidium filiis attribueretur. quod reliquum esset, id pauperibus, qui nihil haberent, diuideretur. Quod si quis agrum latius patefaceret, ut triumuii quotannis ad id creati iudicaret, qua publicus ager, qua priuatus esset. Atque hæc eadem lex, credo, quod Tiberio occiso contemneretur, a fratre eius C. Graccho post etiam in triumuiratu defensa est. Quem cum pariter optimates commodis suis aduersantem interfecissent, haud ita multo post legem parum plebis rationibus aptam intulerunt, qua permissum est, ut ager a possessoribus, id quod Tiberii lex prohibuerat, uenderetur. quo pacto rursus agri in diuitum a pauperibus ementium potestatem redacti sunt. cui in commodo subuenire cupiens Sp. Thorius tribunus plebis tulit, Ne agri amplius diuiderentur, sed possessores in iis relictis uestigalia pro iis penderent, eaque pecunia plebi diuideretur. Neque tamen hoc loco res stetit, sed longius lapsa libido est. Nam, quod scribit Appianus, tribunus pl. alius uestigal illud

tribon
totum

totum lege alia sustulit. quam legem Thoriam Cicero uocare uideretur in Bruto, cum ita scribit: Sp. Thorius satis ualuit in populari genere dicendi, is qui agrum publicum uitiosa, & inutili lege, uestigali leuauit. Relinquebatur adhuc in possessione populi Rom. ager Campanus, quem neque colonis distribui, neque a priuatis locupletibus emi fuerat passus. & hoc igitur etiam fructu, cum a Casare consule esset diuisus, resp. spoliata, atque nudata est. unde merito dixit Cicero, portorii Italiae sublatis, agro Campano diuiso, uestigal nullum superesse domesticum prater uicesimam.

Diceret aliquis: quid de salis uestigali? de eo non deest, quid opiner, sed quid pro certo affirmem. nam hoc uestigal, quamquam de eo nihil, quod quidem extet, memoriae proditum sit, sublatum iisdem Ciceronis uerbis mihi iam pridem est persuasum. Salis autem meminit Liuius libro secundo, cum ait, altero post reges exactos anno salis uendendi arbitrium, quia impenso pretio uenibat in publicum, omni sumptu adempto concessum priuatis. bello autem punico secundo uestigal nouum a censoribus Nerone, & Salinatore institutum ex salaria anno-na scribit. Etenim cum sextante sal & Romæ, & per totam Italiã esset, Romæ eos pretio eodem, pluris in foris & conciliabulis, & alio alibi pretio præbendum locasse, ac pretio salis tribus onerasse. sublatum autem esse eò magis puto, quòd idem factum de uestigali macelli accepi; magnum nimirum illud Romæ fuisse, donec plebis incusantis apud omnes principes remissum est portorium mercis eius. Macelli autem nomine res omnes, quæ ad uictum hominum pertinerent, comprehenderunt.

Neque uero ciues Romani uestigalium solum, quæ in Italia caperentur, immunes fuisse existimaui, sed etiam eorum, quæ extra Italiam a sociis exigerentur. Id enim cum coniectura probabile est, tum uestigiis etiam non obscurissimis indicatur. est autem formula fœderis cum Ambraciensibus iacti, cuius meminit Liuius lib. xxxviii: Vt Ambracienses portoria, quæ uellent, terra, marique caperent, dum eorum immunes Romani, ac socii nominis Latini essent. ex quo idem in ceteris euenisse consentaneum est.

Restat ergo uicesima, quam unam retentam esse, significat Cicero, credo, quòd ea libertini tantum astringerentur. Est autem instituta anno urbis cccxii, teste Liuius, cuius hæc

uerba sunt libro viii: Cn. Manlius consul legem nouo exemplo ad Sutrium in castris tributim de uicesima eorum, qui manumitterentur, tulit. Patres, quia ea lege haud paruum uestigal inopi ærario additum esset, auctores fuerunt.

Hæc autem tam tributa, quam uestigalia locabantur publicanis a censoribus exigenda. Liuius de Catone, & Flacco censoribus libro xxxix: Vestigalia summis pretiis, ultro tributa infimis locauerunt. quas locationes cum senatus precibus, & lacrymis publicanorum uictus induci, & de integro locari iussisset, censores edicto summotis ab hasta, qui ludificari priorem locationem erant, omnia eadem paululum imminutis pretiis locauerunt. & libro xliii, in censura Claudii, & Sempronii: Edixerunt, ne quis eorum, qui Q. Fulcio, A. Postumio censoribus publica uestigalia, aut ultro tributa conduxissent, ad hastam suam accederet. Item: Contentione orta, cum ueteres publicani se ad tribunal contulissent, rogatio repente sub unius tribuni nomine promulgatur: Quæ publica uestigalia, ultro tributa C. Claudius, & Ti. Sempronius locassent, ea rata locatio ne esset, de integro locarentur, & ut omnibus redimendi, & conducendi promiscue ius esset. Vnde Varro: Lustrium nominatum tempus quinquennale aluendo, hoc est soluendo. quod quinto quoque anno uestigalia, & ultro tributa per censores persoluebantur. Quanta uero publicani pecuniæ summa, uestigalia uel tributa redemerat, tantam reip. representare debebant. representabant autem quæstoribus ærariis, penes quos tabulæ ærarii, atque adeo ærarium ipsum erat.

Ærarium autem in æde, ut supra apparuit, Saturni fuit. quod tamen non unum Romæ, sed tria fuisse comperio, cum diligentius ueterum annalium uerba considero; unum, in quo ciuium tributa, ac sociorum uestigalia, & præda imperatorum afferuabatur, quo sumptus bellorum ordinarii sustinebantur. alterum, sanctius ærarium appellatum. in quo aurum uicesimarium custodiebatur. cuius meminit Liuius bello Punico ii, anno dcliiii, Fabio quintum, & Flacco quartum consulibus. Cetera, inquit, expedientibus, quæ ad bellum opus erant, consulibus aurum uicesimarium, quod in sanctiore ærario ad ultimos casus seruabatur, promi placuit. prompta ad quattuor millia pondo auri. tertium, in quo pecunia Gallici belli causa seruabatur. quam Gallico bello collatam refert Appianus lib. secundo,

secundo, cum execrationibus publicis, eam motum non iri, nisi bellum Gallicum impenderet. Secundum ærarium, quod sanctius dictum est, a Pompeio apertum tradit Cicero libro septimo epistolarum ad Atticum: Capuam, inquit, C. Cassius tribunus pl. uenit. attulit mandata ad consules, ut Romam uenirent, pecuniam de sanctiore ærario auferrent, statim exirent urbe relicta. & Cæsar libro primo belli ciuilis: Quibus rebus Romam nunciatis tantus repente terror inuasit, ut cum Lentulus consul ad aperiendum ærarium uenisset, ad pecuniam Pompeio ex S. C. proferendam, protinus aperto sanctiore ærario ex urbe profugeret. Reliqua duo a Cæsare refracta sunt. nam Appianus insinuat eum ex Gallico ærario pecuniam abstulisse, quod diceret, nihil esse, quod amplius de Gallis metueretur, quos ipse funditus sustulisset. Dio uero, & Plutarchus ærarium in uniuersum ab eo expilatum scribunt. id autem, in quo uniuersa populi Rom. uestigalia recondentur, fuisse, ostendit Lucanus his uerbis, cum de Cæsare loquitur:

Tunc conditus imo
 Eruitur templo multis intactus ab annis
 Romani census populi, quem Punica bella,
 Quem dederat Perses, quem uicti præda Philippi,
 Quod tibi Roma fuga Pyrrhus trepidante reliquit.
 Quo te Fabricius regi non uendidit auro.
 Quicquid parcorum mores seruastis auorum,
 Quod dices Asia populi misere tributum,
 Victoriq; dedit Minoia Creta Metello.
 Quod Cato longinqua uexit super æquora Cypri,
 Tunc orientis opes, captorumq; ultima regum,
 Quæ Pompeianis prælata est gaza triumphis,
 Egeritur, tristi spoliatur templa ruina.

Plinius autem Cæsarem ex ærario protulisse ait laterum aureorum xxvi millia, & in numerato pondo ccc.

Sed de ærariis hætenus. Redeo ad tributum. Cum ergo tributum ex ordine conferebatur a ciuibus, id in tribu conferebatur, & quoniam tribuum quodam modo partes classes diximus, classium uero centurias, in classe etiam, & centuria. Unde Asconius de iis loquens, quos censores in ærarios notæ causa referebant, ait: Censores ciues sic norabant, ut qui plebeius esset, in Cæritum tabulas referretur, & ærarius fieret,

ac per hoc non esset in albo centuriarum suarum, sed ad hoc esset ciuis, tantummodo ut pro capite suo tributi nomine ara penderet. Nam ararii etiam relictis sunt a censoribus multi, tum cum populus conferendo tributo erat liberatus. siquidem P. Africanus, censor Asellum ararium reliquit, quem L. Mummius ex arariis exemit. cum tamen tum propter ingentes ararii copias nullum a ciuibus tributum penderetur.

De iure suffragiorum. Cap. xvii.

SEQUITVR ius suffragii, in quo magnum momentum non Romanarum solum, sed omni etiam semper ciuitati positum fuit. Quoniam autem suffragia nusquam, nisi in comitiis populus tulit, comitia uero a Romulo sunt instituta, propterea eundem Romulum suffragiorum auctorem iure optimo possumus nominare.

Comitia uero cætus populi fuerunt, quem magistratus legitime conuocasset, ut aliquid suffragio suo uel inberet, uel prohiberet. Eorum uero tria, ut accepimus, genera extiterunt, curiata, centuriata, & tributa. Curiata Romulus, centuriata Ser. Tullius, tributa tribuni pl. in remp. intulerunt. & curiata quidem dicta sunt, cum populus in curias, centuriata, cum in centurias, tributa, cum in tribus descriptus suffragium inuit. quæ autem curiæ, quæ centuriæ, quæ tribus fuerint, satis supra esse demonstratum existimo. Nunc autem illud tantum intelligi uolo, quia ciuis nemo erat, qui non tribum, non curiam, non centuriam obtineret, ne ciuem quidem fuisse quenquam, qui suffragii iure exclusus esset. quanquam alia in aliis comitiis ciuium ipsorum inter se potestas, atque auctoritas esset. In curiatis enim etsi omnes pariter aduocati sunt, tamen prævalente pauperum multitudine, pauperum etiam opes excellere. at uero in centuriatis contra. Quoniam enim ut maximo quisque censu fuit, ita primus in suffragia missus est, eorumque plurimarum centuriarum fuisse, propterea omnis centuriatorum auctoritas penes diuites fuit. quorum octo, & nonaginta primæ classis centuriarum ita uocatae sunt, ut, siquid uariassent, reliquæ deinceps ex sequentibus classibus citarentur, si conuenissent, non esset, cur alia introuocarentur, cum longe numero illis antecellerent. Tributa uero non uere comitia, sed plebis concilium

cilium dictum est. quòd ad ea non uniuerfus populus uocaretur, sed plebs tantum, patriciis exemptis. unde illud est Lianum libro 11. Insignem annum maxime tributa comitia efficiunt, res maior uictoria suscepti certaminis, quàm usu. plus enim dignitatis comitiis ipsis detractum est, patribus ex concilio summouendis, quàm uirum, aut plebi additum, aut demptum patribus. Ea præterea communis comitiorum omnium fuit ratio, ut qui plura puncta in singulis curiis, uel centuriis, uel tribubus tulisset, is eam curiam, uel centuriam, uel tribum tulisse iudicaretur. qui autem a pluribus curiis, uel centuriis, uel tribubus esset lectus, is ab omnibus lectus existimaretur. Sed de comitiis scripserunt alii luculente. nos uero quoniam iura suffragiorum, non rationem comitiorum exquirimus, pauca hæc dixisse satis habebimus. quorum auctoritatem si quis postulabit, ab iis quibus hæc indagare operæ fuit, repetere facile poterit.

Conferamus igitur rem in pauca, & quod alii iustis prope uoluminibus sunt complexi, nos uerbo tantum significemus. Curiatis comitiis reges omnes, & ceteri magistratus, ut quaestores, tribuni plebis, ædilesque eiusdem generis primi creati, pariterque leges omnes usque ad Ser. Tullium regem sunt iussæ. postremis autem temporibus duæ potissimum rogationes curiatim perlatae, una de imperio, altera de adoptione. Ut enim curiæ, de quibus diximus, sic etiam comitia curiata diuturnitate temporis uidentur exoleuisse, adeo ut postremis temporibus non triginta, ut quondam, curiæ ad comitia conuenirent, sed ad usurpandam iuris uetustatem, triginta curiarum lictores, quemadmodum est in secunda Ciceronis agraria, suffragia pro curiis ipsis inirent. quippe quæ auspicioꝝ causæ tantummodo sint retenta, cum centuriata iam & tributa auctoritate & fama florerent. Centuriatis uero consules, decemuiꝝ, tribuniqꝝ militum consulares, censores, & prætores designati, legesque, quæ a maioribus magistratibus duæ ad populum essent ferendæ, his fere comitiis latæ inueniuntur, de bello, & de perduellione. Tributa primum usurpari cæpta sunt A. Sempronio, M. Minucio cos. post Romam conditam anno cclxii, instituto Sp. Sicinii tribuni pl. in iudicio Coriolani, uiri patricii, tum cum tribus una, & uiginti erant. quibus comitiis damnatus ille exilii causa solum uertit. deinde Voleronis

nis tribuni pl. rogatione & tribuni ædilesque plebis his comitiis declarari cœpti, cum per aliquot ante annos curiatis essent designati, atque inde magistratus minores, ut ædiles curules, quæstores, trii uiri capitales, noëurni, & monetales, & eius generis reliqui. ac præter regem sacrorum omnes sacerdotes. quin etiam leges fere de pace, & ciuitate danda, & de multa irroganda his comitiis sunt perlata. Vt autem centuriata comitia nisi a maioribus, sic tributa & a maioribus, & a minoribus magistratibus haberi licuit. Quarum rerum rationem si quis requirat, Nicolai Grucchii pereruditos de comitiis commentarios perlegat.

Cui uiro ut multis in rebus assentior, sic ab eo in binorum comitorum ratione explicanda ualde diuersus sum. quod non gloriæ quærendæ, sed antiquitatis illustrandæ causâ, cuiusmodi sit, hoc loco pluribus mihi exponendum putauit. Est ergo quæstio huiusmodi, cum trina fuerint comitia, quid sit id, quod Cicero in secunda agraria, de binis comitiis, quibus magistratus singuli crearentur, scripsit his uerbis: Maiores de omnibus magistratibus bis uos sententiam ferre uoluerunt. nam centuriata lex censoribus ferebatur, cum curiata ceteris patriciis magistratibus. tum iterum de iisdem iudicabatur, ut esset reprehendendi potestas, si populum beneficii sui pœniteret. nunc quia prima illa comitia tenetis, centuriata, & tributa, curiata tantum auspiciorum causâ remanserunt. hic autem tribunus pl. quia uidebatur, potestatem neminem iniussu populi, aut plebis habere posse, curiatis eam comitiis, quæ uos non initis, confirmauit, tributa, quæ uestra erant, sustulit. ita cum maiores binis comitiis uoluerint uos de singulis magistratibus iudicare, hic homo popularis ne unam quidem pupulo comitorum potestatem reliquit. Hæc Cicero. Hunc igitur locum dico obscurissimum esse, & quam ex eo sententiam Nicolaus Grucchius collegit, putare me ab ipsa consuetudine Romani moris, atque ab ipsa demum rei ueritate abhorre. Quis autem eius sensus sit, ex loci huius lectione, quam ille ex ingenio, ut uideo, ac nulla antiqui libri fultus auctoritate, attulit, facile intelligi potest. est autem hæc: Nam centuriata lex consulibus ferebatur, & ceteris patriciis magistratibus, tributa plebeiis. Tum curiata iterum de iisdem iudicabatur. Quæ ex lectione apparer, placere Grucchio, patricos quondam magistratu

stratus binis comitiis esse creatos, centuriatis, & curiatis, plebeios item binis, tributis, & curiatis. post autem curiatis comitiis obsoletis magistratus omnes binis item comitiis declaratos, centuriatis, & tributis. Quam sententiam si ille etiam alterius loci auctoritate firmaret, quod nec facit, nec facere potest, tamen quia eam multis interiectis ex ingenio verbis inducit, ego uix in re tanta probare possem. neque enim simile ueri uidetur, si singuli magistratus binis, iisque diuersis fuissent comitiis declarandi, non aliquam aliquando annalium scriptores eorum inter se contentionem literis prodituros fuisse, si aut curiata, aut tributa comitia centuriatorum sententiam infirmassent. Quamobrem ego incolumi uulgata lectione ita hunc locum interpretor. Reprehendit Rullum tribunum pl. Cicero, qui x uiros creari iubebat tributis comitiis, ita ut non omnes xxxv tribus uocarentur, sed xvii tantum sorte ducerentur. deinde ut qui a nouem tribubus esset designatus, lege curiata, idest imperio ornaretur. reprehendit autem acute magis, ut solet in orationibus, quam uere, & quod tributa comitia imperfecta attulit, & quod curiata obsoleta rettulit. id quod eò grauius esse significat, quod cum maiores binis quondam comitiis de omnibus magistratibus uoluerint iudicari, hic neutra afferat. quæ sint autem hæc comitia bina, exponit, centuriata, & curiata. nam consules (sic enim cum Grucchio legendum puto, non censores) centuriatis creabantur, quando ceteri patricii magistratus declarabantur curiatis. deinde iterum de iisdem magistratibus iudicabatur, ut priora comitia reprehendere repopulus posset. Quod autem ait, consules centuriatis comitiis creatos, cum ceteri patricii magistratus curiatis, recte ait. siquidem constat, primos consules, atque inde reliquos a populo per centurias conuocato declaratos. ceteros autem patricios magistratus intelligit quæstores, quos iccirco patricios uocat, quia prius patriciis ea potestas patuit, quam plebeiis. Plutarchus enim Poplicolam consulem Bruti collegam quæstores duos populo creando permisisse ait, P. Minucium, & M. Veturium, quas gentes tum patricias constat fuisse. creatos autem esse curiatis comitiis patet, primum, quia nondum tributa instituta erant; deinde, quia Gellius scribit, minoribus magistratibus comitiis tributis magistratum dari, sed iustius curiatis; postremo, quia Tacitus libro xi prodidit,

quæstores regibus imperantibus esse institutos. idque legem curiatam ostendere, a L. Bruto repetitam. Quod autem ait, bis iudicatum esse de omnibus magistratibus, id non habet eandem uim, ut significet, diuersis comitiis esse iudicatum, centuriatis, & curiatis. sed illud uult intelligi, qui magistratus centuriatis comitiis creati erant, ut consules, de his bis centuriatis comitiis esse iudicatum, qui curiatis, bis curiatis. ut qui prioribus comitiis aliquem creassent, iidem posterioribus, si pœniteret, mutata sententia abrogare eundem possent. Deinde addit: Nunc uero quia magistratus creantur, non ut olim, alii centuriatis, alii curiatis, sed alii centuriatis, alii tributis, curiata obsoleuerunt, nam ea propter auspiciorum religionem tantum remanserunt. Nullus autem curiata comitia, quæ non populus, sed pro populo triginta curiarum lictores ineunt, reuocauit, tributa imperfecta attulit. Ita cum maiores binis comitiis uoluerint de eadem re iudicari, Nullus ne una quidem comitia populo reliquit. nam in utrisque peccauit.

Neque uero illam rationem perpetuo obseruatam esse existimandum est, quam apud maiores ait fuisse, ut iisdem comitiis bis de eodem candidato iudicaretur, sed effigiem tantum, ac similitudinem eius retentam. Nam cum prærogatiuæ centuriæ suffragationem instituissent, eam pro unis comitiis habuerunt, reliquarum autem quæ iure uocata dictæ sunt, pro alteris. sic enim celerius suffragia a populo iniri posse iudicarunt, si eadem comitia partirentur, quam si eadem bis integra haberentur. Hoc autem intellexit, & docuit Asconius his uerbis in secundam Verrinam: Prærogatiuæ tribus sunt, quæ primæ suffragium ferunt ante iure uocatas. mos enim fuerat, quo facilius in comitiis concordia populi firmaretur, bina omnino de iisdem candidatis comitia fieri, quorum tribus prærogatiuæ dicebantur, quod primæ rogarentur, quos uellent consules fieri, secundæ iure uocata, quod in his sequente populo, ut sæpe contigit, prærogatiuarum uoluntatem, iure omnia complerentur. His enim uerbis significat bina quidem comitia esse habita, sed non integra, uerum speciem tantum binorum comitiorum esse usurpatam. in tributis enim sorte tribum, in centuriatis ex tribu sorte centuriam eduxerunt, quæ prima suffragium iniret. quæ centuria, quoniam ante alias rogabatur, prærogatiua dicta est, & tribus ea, unde sumpta est, prærogatiua etiam appellata

lata. prærogatiua autem tribus, uel centuriæ prærogatiua sententiam pro unis comitiis habuerunt, reliquarum quæ deinceps citabantur, & iure uocata dicebantur, iudicium, ut dixi, pro alteris. Plerumque autem fiebat, ut iure uocata sententiam prærogatiuarum sequerentur, raro autem rescinderent. Vnde illud est Ciceronis pro Murena; Tantam comitiis centuriatis fuisse religionem, ut semper omen prærogatiua ualuerit. Harum uero centuriarum multi meminerunt, ut Liuius libro decimo: Cum primo uocata Q. Fabium consulem omnes dicerent centuriæ. & post: Q. Fabium & prærogatiua, & primo uocata omnes centuriæ consulem cum L. Volumnio dicebant. & libro xxvi: Fuluius Romanus comitiorum causa accersitus cum comitia consulis rogandis haberet, prærogatiua Veturia iuniorum declarauit T. Manlium Torquatum, & T. Otacilium, & post: Citatis Veturiæ senioribus. & de eadem: Tum centuria auctoritate mota uiri. est enim Veturia tribus nomen, unde centuria prærogatiua ducta est, ut Galeria. unde idem dixit libro xxvii. Galeria iuniorum, quæ sorte prærogatiua erat, Q. Fuluium, & Q. Fabium consules dixerat. & Cicero in Antonium: Ecce Dolabellæ comitiorum dies, sortitio prærogatiuæ, quiescit. renunciatur, tacet. prima classis uocatur. deinde, ut assolet, suffragia, tum secunda classis. & in primo de diuinatione: Prærogatiuam maiores omen iustorum comitiorum esse uoluerunt. Postremo meminit etiam prærogatiuarum Festus, cum scribit: Prærogatiuæ centuriæ dicuntur, ut docet Varro, quod rustici Romani, qui ignorarent petitores, facilius eos animaduertere possent. Verrius probabilius iudicat esse, ut cum essent designati a prærogatiuis, in sermonem res ueniret populi de dignis, indignisue, & fierent ceteri diligentiores ad suffragia de his ferenda. sed de binis comitiis hactenus. Neque uero assentior iis, qui ad rationem binorum comitiorum locum orationis pro Plancio transferunt. quanquam enim binorum ibi comitiorum, quibus de ædilitate Plancii actum est, meminit, tamen non id, quod nunc agimus, intelligit. neque Plancium, ut illi putant, tributis, & centuriatis comitiis factum ædilem curulem significat, sed tributis binis. priora autem subito extra ordinem a consule habita esse, nec aliqua de causa perfici potuisse ostendit. unde ait: Sed cur ego sic ago? quasi non comitiis iam superioribus

fit Plancius designatus ædilis. quæ comitia primum habere cœpit consul tum omnibus in rebus summa auctoritate, tum harum ipsarum legum ambitus auctor. deinde habere cœpit subito, præter opinionem omnium, ut ne si cogitasset quidem quispiam largiri, daretur spacium comparandi. uocata tribus, latum suffragium, descriptæ, renunciata, longe plurimum ualuit Plancius. nulla largitionis nec fuit, nec esse potuit suspicio. an tandem una centuria prærogatiua tantum habet auctoritatis, ut nemo unquam prior eam tulerit, quin renunciatus sit; tu aut his ipsis comitiis consularibus, aut certe in illi annu ædilem Plancium factum miraris, in quo non exigua pars populi, sed uniuersus populus uoluntatem suam declararit? cuius in honore non unius tribus pars, sed comitia tota comitiis fuerint prærogata? quo quidem tempore, si id Larentis facere uoluisses, aut si grauitatis esse putasses tuæ, quod multi nobiles sæpe fecerunt, ut cum minus ualuisent suffragiis, quàm putassent, postea prolatis comitiis prosternerent se, & populo Rom. fracto animo, atque humili supplicarent, non dubito, quin omnis ad te conuersura se fuerit multitudo.

Nunc, quod quæri potest, causam exponamus, cur centuriatis in comitiis, quibus populum in classes, centuriasque distributum suffragia inire docuimus, tribus adhibeantur. unde quidam omnes fere magistratus integris binis comitiis designari existimarunt, tributis, & centuriatis. Quid est enim tam uulgare, tam omnibus notum, quàm consulem, censorem, prætorem comitiis centuriatis declarari? at tamen eos a tribubus aliquando declaratos uidemus. Cicero enim de se consule in secunda agraria dixit: Me non extrema tribus suffragiorum, sed primi illi uestri concursus consulem declararunt. & in Miloniana de comitiis consularibus Milonis: Clodius tota comitia suis humeris sustinebat, conuocabat tribus, se interponebat. & Liuius lib. xxi: Salinator præter Mæciam tribu, quæ se nec condemnasset, neque condemnatum aut consulem fecisset, populum R. omnem, quattuor, & triginta tribus æarios reliquit. de prætura Plutarchus testis est. Vt prima, inquit, tribus uocata Catonem prætorem declarauit, statim Pópeius ementitus auspicia, comitia dimisit. & tamen Cicero se ter prætorem primum comitiis centuriatis renunciatum gloriatur

riatur in Pompeiana, & prætores collegas esse consulum, iidemque comitiis creatos scimus. Vt ergo hunc difficultatis scrupulum, si quis est, euellamus, repetenda nobis, aut apertius explicanda sunt ea, quæ de centuriis, & tribubus supra diximus. Est ergo intelligendum ex Seruii instituto, tribus nihil ad cēturiata comitia pertinuisse, post expletas autem xxxv tribus, cum omnis populi honos in iis consisteret, mutatam esse Seruii rationem, & tribus ad centuriarum diuisionem esse tractas. Vt autem ante populus in sex classes, & centum tres ac nonaginta centurias diuisus uocabatur, sic postea in xxxv tribus dispersitus citari cœptus est, ita tamen, ut singulæ tribus suas classes, suasque centurias haberent. Quocirca supra diximus, ex xxxv tribubus unam esse sorte eductam, atque ex ea, cum in unaquaque tribu aliquot essent e quinque classibus ciues, omnium uero classium multæ centuriæ, unam esse ex omni centuriarum numero lectam centuriam, uel iuniorum, uel seniorum, quæ prima rogaretur, & prærogatiua diceretur. cuius auctoritatem, quasi omen quoddam reliquæ sequerentur. unde dixit Cicero: Ecce comitiorum dies. sortitio prærogatiuæ, quiescit. renunciatur, tacet. prima classis uocatur. Quibus uerbis ostendit prærogatiuam ante primam classem esse suffragatam. Et in Planciana prærogatiuam centuriam unius tribus partem uocauit: Vocatæ tribus, latum suffragium, descriptæ, renunciatæ, longe plurimum ualuit Plancius. an tãdem una centuria prærogatiua tantum auctoritatis habet, ut nemo unquam prior eam tulerit, quin renunciatus sit, tu aut his ipsis comitiis consularibus, aut certe in illum annum ædilem Plancium factum miraris, in quo non exigua pars populi, sed uniuersus populus uoluntatem suam declarauerit. cuius in honore nō unius tribus pars, sed comitia tota comitiis fuerint prærogata? Inde etiam illa sunt apud Suetonium, Cæsarem dictatorem edidisse per libellos circum tribum missos scriptura breui: Cæsar dictator illi tribui: commendo uobis illum, & illum, ut suffragio uestro dignitatem suam teneat. & illa apud Lucanum de simulatis comitiis eiusdem Cæsaris:

Fingit solemnia campus.

Et non admissæ dirimit suffragia plebis,

Decantatque tribus, & uana uersat in urna.

Neque uero aliud est id, quod scriptum est apud Ciceronem in

III de legibus: Censores populi partes in tribus distribuunt, ex in pecunias, auitates, ordines partiunt. idest primum in tribus, deinde in classes ex censu, & centurias ex ætate, & ordine distingas. Hanc enim legem scripsit Cicero apte ad eam rem. quam in suis libris finxerat, ad eam inquam, quam P. Scipio, quem loquentem fecerat, & æquales eius administrant post sexcentimum ab urbe condita annum, tum cum tribuum nomen late in urbe patebat. Quanquam autem in centuriatis comitiis pariter, atque in tributis tribus citabantur, atque suffragia inibant, non eodem tamen modo inibant. nã in tributis cuiusque tribus unum erat suffragium, in centuriatis tot obseruabantur suffragia, quàm multæ tribuum ipsarum erant centuriæ.

Si ergo, ut locum hunc aliquando concludamus, ex tribus comitorum generibus curiata nisi primis temporibus obseruata sunt, extremis autem auspiciis causa paucas quasdam ad res adhibita sunt, siquæ tributa, & centuriata nisi citatis tribus non sunt habita, profecto, qui tribum non habuit, is suffragio caruit. Ex hoc autem numero pueros, & senes sexagenarios, & ærarios excipio. pueros, quia consentaneum non uidetur, qui ante xvii annum in legione non meruerint, eos in tribu suffragium pertulisse. sexagenarios autem, quia de iis ita proditum est a Varrone de uita populi Ro. lib. i. teste Nonio: Cum in quintum gradum peruenerant, atque habebant sexaginta annos, tum denique erant a publicis negotiis liberi, atque expediti, & ociosi. Ideo in prouerbium quidam putant uenisse: sexagenerarios de ponte deiici oportere. idest quòd suffragium non ferant, quod per pontem ferebant. Idem autem ille quartum gradum ætatis fecit seniores usque ad annos lx, in de quintum, auctore Censorino, usque ad extremum ætatis senes. Festus autem hoc idem aliquanto apertius. Exploratissimum illud causæ est, quo tempore primum per pontem coeperunt comitiis suffragium ferre, iuniores conclamauere, ut de ponte deiicerentur sexagenarii, quia nullo publico munere fungerentur, ut ipsi potius sibi, quàm illis deligerent imperium. cuius sententiæ est etiam Sennius Capito. Quo eodem alludens Cicero dixit pro Roscio Amerino: Habeo etiam dicere, quem contra morem maiorum minorem annis lx de ponte in Tiberim deiecerit. Quanquam autem alia etiam causæ affertur huius

ius moris, tamen hæc celebratior, ac uulgatior uidetur, quam attigit quoque Ouidius in quinto Fastorum, his uerbis:

Pars putat, ut ferrent iuuenes suffragia soli,

Pontibus infirmos præcipitasse senes.

Pontes autem in comitiis fuisse ad tempus constructos, per quos populus suffragaturus transiret, satis aliorum præceptione iam tritum est. Accedit, quòd Aristoteles pueros, & senes e numero remouet germanorum ciuium, pueros, quòd ciues sint imperfecti, senes, quòd effæti. Aerarios autem uoco, qui a censoribus notæ causâ in ærariorum numerum erant relati. quibus, ut ait Asconius interpres, nullum munus erat relictum, nisi ut essent in albo centuriæ suæ tantummodo, ut tributum nomine æra penderent. quasi uero omnia alia iura ciuium Rom. præterquàm tributum conferendi amisissent.

Hoc autem suffragiorum ius imminuit aliquantum Cæsar dictatorem perpetuam consequutus. Ille enim (ut inquit Suetonius) comitia cum populo partitus est, ut exceptis consulatus competitoribus de cetero numero candidatorum, pro parte dimidia, quos populus uellet, pronunciarentur, pro altera parte, quos ipse dedisset. & edebat per libellos circumtribum missos scriptura breui: Cæsar dictator illi tribui: Commendo uobis illum, & illum, ut uestro suffragio suam dignitatem teneant. D. autem Augustus comitiorum pristinum ius restituit, ac multiplici pœna coercito ambitu Fabianis, & Scaptiensibus tribulibus suis die comitiorum, ne quid a quopiam candidato desiderarent, singula millia nummum diuidebat. Tiberius autem omnino comitia populi sustulit. quod scripsit Tacitus libro primo: Tum primum è campo comitia ad patres translata sunt. nam ad eam diem etsi potissima arbitrio principis, quædam tamen studiis tribuum fiebant. neque populus ademptum ius questus est, inani rumore, & senatus largitionibus, ac precibus sordidis exolutus libens tenuit, moderante Tiberio, ne plures, quàm quattuor candidatos commendaret, sine repulsa, & ambitu designandos.

De iure honorum.

Cap. XVIII.

TANDEM aliquando peruenimus ad id, quo uno optimum ipsum ius ciuitatis expletur. Hoc est autem, ut ab initio dixi-

diximus, ius honorum, quod qui in urbe, agrone Rom. habuit, is quam plenissimum ius ciuitatis obtinuit. Itaque scite, ut omnia, Aristoteles; qui uerum, ac germanum ciuem honorum ad piscendorum, ut dixi, potestate circumscripsit. Honores autem uoco curationes omnes publicas ciuium suffragio, aut studio alteri ciui delatas. quorum duo genera sunt, unum, quod in rebus diuinis cernitur, alterum, quod in humanis. eo sacerdotia continentur, hoc magistratus, imperia, & triumphi. Neque enim hæc decora, atque insignia dignitatis quisquam, nisi ciuis Rom. assequi potuit, usque adeo, ut, qui furtim hoc essent adepti, iure comperta honorum gradum cum roto ciuitatis honore Papia lege amiserint. id quod M. Perpernae contigisse notauit his uerbis Valerius: Non paruus consulatus rubor M. Perperna, ut pote, qui consul antequam ciuis, cum interim cuius uita triumphauit, mors Papia lege damnata est. Nanque patrem eius nihil ad se pertinentia ciuis Rom. iura complexum, Sabelli iudicio petitem, redire in pristinas sedes coegerunt. Ita M. Perpernae nomen adumbratum, falsus consulatus, caliginis simile imperium, aliena in urbe improbe peregrinatus est. Quibus ex uerbis satis liquet, Romæ honores nisi ciuibus R. non patuisse, & qui ciuitate priuati erant, eosdem honorum etiam insignia perdidisse.

De sacerdotiis.

Cap. XIX.

QVONIAM autem multa honorum genera proposuimus, relinquitur, ut quid ipsa inter se differant, ac quid singula sint, differamus. primum autem de sacerdotiis more maiorum agamus. Sacerdotia omnes curationes uocamus eorum, qui res sacras, & diuinas tractarent. Hos uero aut singulis diis operatos esse inuenimus, aut singulas eorum res curasse, aut promiscue omnium deorum, & omnium cæremoniarum colendarum rationem tenuisse. Singulorum deorum sacra curarunt Luperici, qui Panis, Potitii, qui Herculis, Sodales Titii, qui Sabino rum deorum, Salii, qui Martis, Flamines, qui sigillatim Iouis, Martis, & Quirini, Vestales uirgines, quæ Vestæ sacra peregerunt, & pro populo sacrificium fecerunt. Singulis de rebus, ut Fratres Aruales, qui pro aruorum frugibus, Curiones, qui pro curiis sacrificarunt, Augures, qui auspicio rum, Aruspices

spices qui extorum, Fetiales, qui belli, & pacis disciplinam tenuerunt. Duumviri Sibyllini, qui sacra librorum Sibyllinorum, Rex sacrificulus, qui sacra regia, Epulones, qui ludorum epulare sacrificium adornarunt. quo factum est, ut pontifices soli sacra omnia promiscue commendata habuerint. Quod indicat Cicero in 11 de legibus, cum ita fert: Diuisque aliis alii sacerdotes, omnibus pontifices, singulis flamines sunt. & idem in exordio orationis pro domo sua ad pontifices, cum inquit: Cum multa diuinitus Pontifices a maioribus nostris inuenta, atque instituta sunt, tum nihil præclarior, quàm quòd uos eosdem & religionibus deorum immortalium, & summæ reip. præesse uoluerunt, ut amplissimi, & clarissimi ciues reip. bene gerendo, pontifices religiones sapienter interpretando reip. conseruarent. Quod si ullo tempore magna causa in sacerdotum populi Rom. iudicio, ac potestate uersata est, hæc profecto tanta est, ut omnis reip. dignitas, omnium ciuium salus, uita, libertas, aræ, foci, dii penates, bona, fortunæ, domesticilia uestræ sapientiæ, fidei, potestatique commissa, & credita esse uideantur. & paulo post ita Lentulum pontificem alloquitur: Te appello Lentule, tui sacerdotii sunt thesauri, curricula, præcentio, ludi, libationes, epulæque deorum. Vosque pontifices, ad quos epulones Iouis optimi maximi, siquid est prætermisum, aut commissum, adferunt, quorum de sententia illa eadem reuocata, atque instaurata celebrantur, qui sunt ludi minus diligenter facti? quanto, aut quo scelere polluit? respondebis & pro te, & pro collegis tuis, & pro collegio pontificum, nihil cuiusquam aut negligentia contemptum, aut scelere esse pollutum. Dionysius quoque pontifices ait de omnibus causis ad sacra pertinentibus iudicasse, nouasque leges de sacris arbitrato suo condidisse, ac sacerdotes omnes, penes quos cæremoniæ fuerint, examinasse, & palam de religione, ac cultu deorum respondisse, adeo ut perinde ac sacri iuris interpretes, atque doctores extiterint. Itaque Liuius lib. 1 de pontificis iure merito ita differuit: Pontifici Numa sacra omnia exsignataque attribuit, quibus hostiis, quibus diebus, ad quæ templa sacra fierent, atque unde in eos sumptus pecunia erogaretur. cetera quoque omnia publica, priuataque sacra pontificis scitis subiecit, ut esset, quo consultum plebs ueniret. ne quid diuini iuris, negligendo patrios ritus, peregrinosque

R asciscendo

asciscendo, turbaretur. nec cælestes modo cæremonias, sed in
 sta quoque funebria, placandosque manes ut idem pontifex e-
 doceret. Ex his autem sacerdotibus antiquissimi fuerunt Lu-
 perci, itemque Potitii, iam inde ab Euandro ipso ante Aenæ-
 in Italiam aduentum instituti. proximi ab his fratres aruales
 x i i, & tres augures, & aruspices octo, & curiones triginta,
 a Romulo omnes illati. Sodales enim Titios T. Tatius Sabino-
 rum rex Romuli socius dedit. Flamines tres Dialectem, Martia-
 lem, & Quirinalem, & uestales uirgines quattuor cum uestali
 maxima, salios Palatinos x i i, fetiales x x cum patre patrato,
 pontifices quattuor cum pontifice maximo Numa creauit. i i
 uiros Sibyllinos Superbus rex, Regem sacrorum anno post exa-
 ctos reges L. Brutus consul. i i i uiros epulones anno d l v i i i,
 L. Purpureone, M. Marcello cos. T. Romilius tribunus pl. Ex
 his autem augurum, flaminum, pontificum, uestalium, i i i
 uirum, & epulorum numerus procedente tempore auctus est.
 augures enim nouem lege Ogulnia, teste lib. x Liiuo, creari cœ-
 pti sunt an. ccc c l i i i i: Q. Panfa, N. Coruo cos. ad tres Fla-
 mines adiecti sunt x i i, Volcanalis, Volturnalis Palatualis,
 Furinalis, Floralis, Falacer, Cærmentalis, Portumnalis, Vir-
 bialis, Laurentialis, Lauinalis, Pomonalis. Vestalibus additæ
 duæ a Tarquinio Prisco, ut essent sex cum uirgine uestali maxi-
 ma. pontificibus quattuor, ut essent octo cum pontifice maxi-
 mo eadem lege, qua augurum numerus auctus est. post autem
 a Sulla dictatore, Liiuo in epitomis auctore, quindecim effe-
 cti. i i uiri sacrorum anno urbis ccc l x x x v i i i, lege Sextia
 Licinia decem, postremo, ut puto, Sullana quindecim redditi,
 quomodo epulones etiam a tribus ad septem ascenderunt.

Illud porro sacerdotum omnium proprium fuit, ut nec im-
 perium, nec potestatem haberent, ut perpetui essent, ut tam
 ex plebeiis, quàm ex patriciis fierent, & ut a collegio coopta-
 rentur. Potestate & imperio uacuos fuisse ostendit Liius li-
 bro quarto, apud quem patricii conqueruntur, pontifices,
 auguresque plebi communicari, & graue putant esse, si salii,
 flaminesque nusquam aliò, quàm ad sacrificandum pro populo
 sine imperiis, ac potestatibus relinquantur. Perpetuitatem eo-
 rum indicat, quòd sacerdos non nisi in demortui, aut abeuntis
 sacerdotis locum sufficiebatur. quin etiam fratrum arualium
 sacerdotum exules, captosque esse comitatum lib. x v i i i pro-
 dit

dit Plinius. Nam omnes quidem tam ex plebeiis, quam patriciis creatos esse satis constat, præter regem sacrorum, & flamines maiores tres, & salios Palatinos, quos memoria etiam sua ex solis patriciis creatos esse satis perspicue significat Cicero in oratione pro domo, cum ait: Itaque populus Rom. breui tempore neque regem sacrorum, neque flamines, nec salios habebit, nec ex parte dimidia reliquos sacerdotes. nimirum si pro libidine omnibus licebit patriciis ad plebem transire. Pontifex autem maximus, & rex sacrificulus, & flamines a populo etiam creati, pontifex quidem tributis comitiis, rex centuriatis, flamines curiatis, tum cum reliqui sacerdotes a collegiis cooptarentur. quos omnes postea Cn. Domitius ad comitia populi tributa transtulit an. D C L I Mario, & Oreste cos. quam legem post a Sylla sublatam, & iterum a T. Labieno tribuno plebis, Cicerone consule, relata iterum M. Antonius consul post Cæsaris dictatoris necem abrogauit. qua insequenti anno una cum cæteris Antonianis legibus S. C. sublata res rursus ad populi comitia rediit. Quam rem Manutius in libro suo de legibus elegantissime persecutus est.

De magistratibus. Cap. xx.

H A C T E N V S de sacerdotibus. nunc de magistratibus. quorum ius paucis, ut uideo, uerbis in tertio de legibus Cicero est complexus, cum dixit: Magistratus omnes iudicium, & auspicium habento. quod est aliud nihil, quam iudicandi, & auspicandi potestatem habento. Iudicium autem dicitur habere, qui potest & ius dicere, & edictum interponere. Ius uero dicere, in primis est iudicii dandi potestatem habere, atque ei formulam iudicandi præscribere. Quicumque enim ius reddebat, audita facti serie, aut concedebat actionem, aut negabat. Quare in edictis prætoriiis hæc uerba celebrabantur: I V D I C I V M dabo, Iudicium non dabo. unde illud est Ciceronis in Verrem: Si quis eum pulsasset, edixit, se iudicium iniuriarum non daturum: quicquid ab eo peteretur, iudicem de sua cohorte daturum: ipsi autem nullius rei actionem sese daturum. Edictum autem interponebat, cum res longiorem disquisitionem non desiderabat. cuius generis est illud alterum apud Liuium de Ap. Claudio consulari decemuiro: Vt iam sciret, non id petu-

lantia suæ, sed Virginio absenti datum, ius eo die se non dictu-
rum, neque edictum interpositurum, & hoc Ciceronis de An-
tonio consule: Cum tot edicta proposuisset, edixit, ut adef-
set senatus frequens a. d. viii Kal. Dec. eo die ipse non affuit.
at quomodo edixit? hæc sunt, opinor, uerba in extremo: Si-
quis non affuerit, hunc omnes existimare poterunt, & interi-
tus mei, & perditissimorum consiliorum auctorem fuisse. Hoc
autem ius qui magistratus habuerunt, ii potestatem dicuntur
habuisse, qui præter hoc aliquid etiam amplius, imperium. Et-
enim legimus dictatoris, consulum, decemvirum, tribunorum
que militum consularium, ac prætorum non potestatem solum,
sed etiam imperium extitisse. censorum uero, & ædiliū, &
quæstorum, & tribunorum pl. potestatem tantum. merito. di-
ctator enim ius uitæ, necisque sine prouocatione habet. & eo
dicto omnes alii abdicant. consules autem quanquam in ciuē
animaduertere non possunt, itemque prætores, tamen prehen-
sionem habuerunt, & uocationem, tribuni uero pl. prehensio-
nem tantum, itemque ædiles, atque omnino qui magistratus
lictores cum fascibus habuerunt, ut dictator, consules, præto-
res, & reliqui, qui cum potestate consulari fuerunt, amplius
ius habuerunt, quam qui uiatore tantum, ut censores, tribu-
ni pl. & ædiles, aut qui neutro, ut quæstores. Itaque ut dictato-
ri consul, sic consuli, ut scribit libro sexto Polybius, reliqui
magistratus parauerunt, præter tribunos plebis, non quia maio-
re essent tribuni, quam consules potestate, sed quia ad eorum
euertendam potestatem essent creati. Quæ autem de prehen-
sione, & uocatione magistratuum dixi, ea ex Varronis senten-
tia dixi, qui apud Gellium ita scribit: In magistratu habent alii
uocationem, alii prehensionem, alii neutrum. uocationem,
ut consules, & ceteri, qui habent imperium, prehensionem,
ut tribuni pl. & alii, qui habent uiatorem. neque uocationem,
neque prehensionem, ut quæstores, & ceteri, qui neque licto-
rem habent, neque uiatorem. qui uocationem habent, iidem
prehendere, tenere, abducere possunt, & hæc omnia, siue ad-
sunt, quos uocant, siue acciri iusserunt. tribuni pl. uocatio-
nem habent nullam. Cuius rei rationem reddit Gellius, quod
antiquitus creati uidentur, non iuri dicundo, nec causis, que
reliquis de absentibus noscēdis, sed intercessionibus faciendis,
quibus præsentibus fuissent, ut iniuria, quæ coram fieret, arcere
tur.

tur . ac propterea ius ad se uocandi ademptum , quoniam , ut nim fieri uetarent , assiduitate eorum , et praesentium oculis opus erat . & alio loco Varro : Qui potestatem neque uocationis populi uiritim habent , neque prehensionis , eos magistratus a priuato in ius quoque uocari est potestas . M. Laeuinus a dilis curulis a priuato ad praetorem in ius est educus . nunc stipati seruis publicis non modo prehendi non possunt , sed etiam ultro summovent populum . Cur autem uelit Cicero omnes magistratus habere auspicia , ipse declarat in legibus : Ut multos , inquit , inutiles comitiatus probabiles impediunt moram . saepe enim populi impetum iniustum auspiciis dii immortales represserunt . Confirmat hoc idem M. Varro libro Rhetoricorum uicesimo , ut est apud Nonium : Eo die , inquit , cis Tiberim redeundum est , quod de caelo auspicari ius sit nemini praeter magistratum . Ex quibus locis apparet , non omnia eum auspicia intelligere , sed tantum obseruationem de caelo . ea enim potissimum impedita , atque infirmata comitia sunt . unde edicto consulari in comitiis centuriatis habendis cauebatur , ne magistratus ullus minor de caelo seruasse uellet . quod etiam minores magistratus , ut tribuni pl. auspicium , idest spectationem , & nunciationem haberent , quibus rebus inutilia comitia obnuntiando facile possent impedire . quod lege Aelia , quae obnunciationi parere coegit , erat prouisum . Reliqua uero auspicia non omnes magistratus habuisse illud indicio est , quod plebei magistratus neque augures , neque pullarios adhibuerunt , ut tribuni , & aediles plebis . alioquin plebei auspicia habuissent , quod supra negauimus . Quocirca ego in eam adductus sum opinionem , ut , cum inquit Zonaras libro annalium secundo , tribunis pl. auspicia a patriciis esse concessa , de obseruatione de caelo esse accipiendum putem . Hoc autem factum scribit M. Horatio , & P. Valerio cos. abdicatis x uiris , anno ccciiii , his uerbis : Quin etiam tribunis pl. in comitiis auspiorum usum concesserunt . id quod eis uerbo quidem honorem ac dignitatem attulit , (id enim ius ab antiquo solis patriciis fuit) re autem uera impedimento fuit , ne facile tribuni plebis , & plebs ipsa quaecunque uellet , ageret , sed per causam auspiorum aliquando impedirentur . Tribunatum autem plebis Linius libro ii , & Plutarchus in quaestionibus magistratum esse negarunt . Quod si ita est , profecto ne proconsules quidem , & pro
pratores

prætores magistratus fuerunt, quia auspiciis caruerunt. unde scitum est illud Ciceronis in secundo de diuinatione: Bellicam rem administrari maiores nostri nisi auspiciato noluerunt. quàm multi anni sunt, cum bella a proprætoribus, & proconsulibus administrantur, qui auspicia non habent. Itaque nec amnes transeunt auspiciato, nec tripudio auspiciantur. atque illud in primo: Magistratus Romanos auspiciis usos esse coactis. coactum autem dictum esse auspicium, tripudium solistimû. Adeo uero magistratum propria auspicia fuerunt, ut magistratus ipsos inter se distinxerint, ac segregarint. ut enim auspicia alia maiora fuerunt, alia minora, sic magistratus partim maiores, partim minores: maiores, qui maiora auspicia habuerunt, ut consules, prætores, consules; minores, qui minora, ut reliqui. Maiora autem dicuntur auspicia habere, quia eorum auspicia magis rata sunt, quàm aliorum. quod ex libris Messallæ, & Tuditani commentariis Gellius prodidit libro XIII.

Magistratus autem uarii in remp. hoc pacto illati sunt. primum, cum resp. in potestate regum fuit, omnia regum arbitrio administrata sunt. penes enim eos summum ius uitæ, necisque, & omne gerendi belli imperium fuit. penes eosdem uniuerfa iurisdictio fuit. siquidem, quod est in annalibus Dionysii, Romulus rex alia iudicauit, alia aliorum iudicio permisit. Neque uero alius regibus magistratus fuit, quàm tribunus celerum, qui rem militarem cum eo curaret, &, quod multis placuit, etiam quæstores, qui publicam pecuniam tractarent. ubi uero urbe abfuturus rex erat, præfectus urbi cum potestate relinqui, & rege mortuo, interreges prodi soliti sunt, qui remp. interea dum rex alius crearetur, gubernarent. exactis autem regibus consules duo creati sunt in omnibus rebus pari cum regibus potestate, atque imperio, præterquam quòd illi perpetui, hi annui, ille unus, hi duo erant. neque enim solum, quod in promptu est, bella gesserunt, sed etiam ius dixerunt. Inde enim scripsit libro I I Linius: Appius consul quàm asperrime ius de creditis pecuniis dicere. Itaque cum nimium eorum imperium uideretur, multis modis undique diminutum est. primum enim lex de prouocatione lata, qua a consulibus ad populum prouocatio data est, cautumque, ne in caput ciuis Rom. consul animaduertere posset, deinde post annû XVI tribuni pl. creati multum de imperio consulum detraxerunt. si quidem ad plebem a consularibus

consularibus iniuriis prohibendum, & ad intercessionem faciēdas, & consulum dissoluendum imperium instituti sunt. eodemque anno creati ædiles plebis ad ædes sacras, in quibus plebis scita seruarentur, teste Pomponio, tuendas, unde etiam ædiles uocati sunt, aliquantum etiam de auctoritate consulum diminuerunt. cum senatus mandauit, ut quod extat in tertio libro apud Liuium, senatus consulta ad ædem Cereris ad ædiles plebis deferrentur, quæ ante pro arbitrio consulum supprimerentur. Anno inde ab urbe condita cccx, cum consules perpetuis bellorum curis impediti censum in ciuitate peragere nequissent, censores duo, qui quinto quoque anno censum, lustrumque facerent, instituti eam quoque curationis publicæ partem consilibus ademerunt. Quod idem post annos etiam octoginta prætor, & ædiles curules creati fecerunt. prætor enim ad ius in urbe dicendum, cui rei uacare iam consules propter bellicas curas non poterant, est creatus. ædiles uero ludorum Rom. curationem, quam primum reges, post consules habuerant, ædiles autem plebis recusabant, susceperunt. quo facto, inde urbi, annonæ, aliarumque etiam sibi rerum curationem, & cognitionem uindicarunt. Et quoniam intellexerunt, tempora sæpe incidere, quibus opus esset reip. magistratu, qui summum imperii ius haberet, quale reges habuerant, instituerunt etiam, ut dubiis in rebus reip. dictator diceretur, isque sibi magistratum equitem diceret, qui dictatori esset idem, qui fuerat tribunus celerum regi. primus autem seditionis sedāx, & rei gerendæ causa creatus est anno post reges exactos siue sexto, siue, (non enim satis inter scriptores conuenit) nono. Reliquos autem, qui regum tempore erant, magistratus tenuerunt, ut quæstores, & præfectum urbi, quem maxime, dum consules in monte Albano feriis Latinis operam darent, creare, ut, cum nulli essent consules, aut alii patricii magistratus, interreges prodere soliti sunt. Succrescentibus autem negotiis post minores alii magistratus etiam multi creati, ut triumuii nocturni, monetales, agrarii, capitales, qui res diuersas pro usu reip. curarent, & de iis ius dicerent. Quibus ex rebus illud intelligi potest, munera publica inter diuersos magistratus ita fuisse partita, ut primæ tamen partes consulum, prætorumque fuerint. quid autem inter utriusque ius differentia intercesserit, paucis, ut institui, demonstrabo.

Maior

Maiores fuit imperii vis, atque auctoritas in consule, quam in prætore. Hoc & Liuius lib. XLIIII scriptum reliquit, & res ipsa declarat. consules enim duodecim fasces præferabant, prætores urbani binos, prouinciales senos. sic enim inuenio apud Censorinum: M. Platorius tribunus plebis scitum tulit, in quo scriptum est: Prætor urbanus, qui nunc est, quiq; post hac erit, duos lictores apud se habeto. prouincialem autem prætorem Polybium ἐξάπλεκτον solet uocare, quasi cui sex secures præferantur. iidem magistratibus omnibus intercedebant, iis solis non intercedebatur. ab omnibus magistratibus & comitiatum, & concionem auocare poterant, nullus ab eis poterat. uitæ tamen necisque ius non habebant, nisi nobili illo senatus consulto armati, quo decerni solet, ut uideant consules, nequid detrimenti resp. capiat. de quo sic scripsit Salustius in Catilinæ coniuratione: Itaque quod plerunque in atroci negotio solet, senatus decreuit, darent operam consules, nequid resp. detrimenti caperet. ea potestas per senatum more Romano magistratui maxima permittitur, exercitum parare, bellum gerere, coercere omnibus modis socios atque ciues, domi, militiæque summum imperium, ac iudicium summum habere. aliter sine populi iussu nullius earum rerum consuli ius est. Ad hæc idem, ut est apud Polybium libro VI, legationes in curiam introducebat, quæ celeriter statuenda erant, statuebant, quæ de liberationem desiderabant, ad senatum referebant, patrum de lere curabant, quæ de rep. per populum transigenda erant, proponebant, conciones, quoties opus erat, aduocabant, senatum habebant, senatusconsulta populo referebant, in re bellica summum imperium habebant, sociis quicquid uisum fuerat, imperabant, tribunos mil. creabant, delectum habebant, de iis qui sub suo imperio erant, in castris supplicium sumebant, comite quaestore publicæ pecuniæ, quantum res ipsa ferret, impendebant.

Prætorum autem propria iurisdictio fuit. ea uero fuit duplex, urbana una, peregrina altera. unde prætores duo instituti sunt, unus, qui urbanam exerceret iurisdictionem, alter, qui peregrinam, quorum ille urbanus dictus est, hic peregrinus. Urbani. n. inter ciues, peregrinus inter ciues, & peregrinos ius dicebat. unde Liuius lib. XXI: Romæ iuris dicundi urbana fors Pomponio, inter ciues Rom. & peregrinos P. Furio euenit. & lib.

lib. xxiii: Prætores prouincias sortiti, L. Apustius Fullo urbanam iurisdictionem, M. Acilius Glabrio inter ciues, & peregrinos. Inde alii creati quattuor, qui ad regendas prouincias mitterentur. postremisque temporibus ita institutum est, ut præter urbanum prætorem, & peregrinum, qui ius in urbe dicerent, sex alii essent prætores, qui de criminibus publicis quærent, postero anno prouincias sorte administrarent. omnium autem prætorum maxima semper auctoritas fuit prætoris urbani, adeo ut sint, qui putent, prætorem peregrinum ex edicto prætoris urbani ius dixisse. Cum autem prætoria munera duo fuerint, iurisdicção, & quæstio, uisum est faciendum, ut hoc loco de iurisdictione dicerem, quæstionum autem exercendarum rationem, ut in secundum librum, ubi de iudiciis ago, reicerem. Sic igitur dico, omnem prætoriam iurisdictionem his tribus uerbis esse expressam, do, dico, addico. sed hæc qui dem in promptu. interiora illa: prætorem dedisse, ut bonorum possessionem, ut iudices, recuperatores, & arbitros; dixisse, ut uiam in formulis, ut tutorem ex lege Atilia, ut cum interdicto cauebat, uel cum ferias indicebat; addixisse, ut dum in iure cessio fiebat. Vnde Tulliana illa sunt de Verre prætore urbano: Domus erat plena. noua iura, noua decreta, noua iudicia petebantur. mihi det possessionem, mihi ne adimat. in me iudicium ne det, mihi bona addicat. & illa: Simul in iure dicendo bonorum, possessionumque contra omnium instituta addicção, & condonatio. Atque urbanus quidem, & peregrinus prætor priuatas tantum controuersias cognouerunt, & iuris Quiritium custodes, ac uindices, in quo uno iurisdicção posita fuit, fuerunt. sunt autem qui putent, urbanum tantum fuisse, apud quem lege agere liceret, ut filios emancipare, seruos manumittere, in iure cedere, bonorum possessionem, & tutorem postulare, & cetera obire, quæ iure Quiritium a nobis exposito continerentur. Reliqui certe prætores in urbe publicorum criminum quæstiones singuli singulorum exercuerunt, de maiestate, de sicariis, de ambitu, de repetundis, de peculatu, de ui, & ceteris eiusmodi, de quibus post in iudiciorum disputatione agemus. prouinciales autem non solum ius dixerunt, sed de publicis etiam criminibus quæsuerunt, & cum consilio cognouerunt. Vniuersam autem iurisdictionis suæ formulam, ex qua de quacunque re in magistratu ius redditurus

S effect,

esset, prætor urbanus K. Ian. in foro proponere consuevit, id quod prætoris edictum est nominatum. quod, præter Pomponium, ostendit, ut supra dixi, Cicero in II de finibus, cum scripsit: Quid enim mereri uelis iam, cum magistratum inieris, et in concionem ascenderis (est enim tibi edicendum, quæ sis obseruaturus in iure dicendo) quid merearis igitur, ut te dicas in eo magistratu omnia uoluptatis causa facturum esse? Ac primis quidem temporibus hæc edicta mutare prætoribus licuit, quod tamen probri loco Verri Cicero obiecit, cum dixit, eum ne ex edicto quidem suo ius semper dixisse. post autem lege C. Cornelii tribuni plebis anno urbis DCLXXXVI cautum est, Dione, & Pædiano auctoribus, ut ex edictis suis perpetuis prætores ius dicerent. qua lege addit Pædianus multum auctoritatis, & gratiæ ademptum ambitiosis prætoribus, qui ius uarie dicere solerent. Quare quoniam edicta in annum tantum ualuerunt, dixit id in Verrem Cicero: Qui plurimum tribuunt edicto prætoris, edictum legem annuam dicunt esse. in edicto plus complecteris, quam in lege. si finem edicto prætoris afferunt Kal. Ianuariæ, cur non initium quoque edicti nascitur a Kal. Ianuariis? Forma porro perpetui edicti prætoris urbani, ut de flamine diali, & de sacerdote Vestæ, talis est apud Gellium libro x: sacerdotem Vestalem, & flaminem dialem in omni mea iurisdictione iurare non cogam. & de fluminibus retandis illa: Qui flumina retanda publice redempta habent. si quis eorum ad me ductus fuerit, qui dicatur, quod eum ex lege locationis facere oportuerit, non fecisse. reliqua desiderantur. Quod præterea Romæ edixerant prætores urbani, id eosdem sine reprehensione mutare in prouincia, si quam postea obtinuissent, non potuisse inuenio. Quod ex actionibus in Verrem intelligitur, in quibus orator acutissimus ita agit: Cur ea capita in edictum prouinciale transferre noluisti? utrum digniores homines existimasti eos, qui habitabant in prouincia, quam nos, qui æquo iure ueteremur? an aliud Romæ æquum est, aliud in Sicilia? non hoc potest hoc loco dici. multa esse in prouinciis aliter edicenda, non de hereditatum quidem possessionibus, non de mulierum hereditatibus. Formam autem prouincialis edicti ille in epistolis ad Atticum expressit, cum de se Ciliciæ prætore loqueretur in hunc modum: Multa sum secutus Scauolæ: in iis illud, ut Græci inter se disceptent suis legibus. breue autem edi-
ctum

Atum est propter hanc meam *διδάσκω*, quòd duobus generibus
 e dicendum putavi. quorum unum est prouinciale, in quo est de
 rationibus ciuitatum, de aere alieno de usura, de syngraphis,
 in eodem omnia de publicanis. alterum, quod sine edicto sa-
 tis commode transigi non potest, de hereditatum possessioni-
 bus, de bonis possidendis, magistris faciundis, uendendis,
 quæ ex edicto & postulari, & fieri solent. tertium de reliquo iu-
 re dicendo *ἀγρᾶρον* reliqui. dixi me de eo genere mea decreta ad
 edicta urbana accommodaturum. Hactenus de iurisdictione
 prætorum. Reliqui uero magistratus de ceteris rebus, quæ ad
 ipsum magistratum pertinerent, ius dixerunt. quorum etiam
 diuersa edicta feruntur. Quod demonstrat Asconius, cum in
 commentario Diuinationis ait: Subsellia sunt tribunorum,
 triumuirorum, quæstorum, & huiusmodi minora iudicia exer-
 centium, qui non in sellis curulibus, sed in subselliis confide-
 bant. itemq. Plutarchus in quæstionibus, cum tribunos pl. ne-
 gat magistratus esse, quia ex sella curuli, ut magistratus, ius
 non redderent. & in Catone maiore, cum tribunos pl. ait in ba-
 siliica Porcia ius dixisse. Aediles porro de annonæ ratione, de
 urbis, uiarum, aquarum, ædificiorumq. curatione, & rerum
 uenditione cognouisse satis multa historiarum exempla de-
 monstrant. unde illud Tullianum est in 1 x Philippica: Senatam
 censere ædiles curules edictum, quod de funeribus habeant,
 Ser. Sulpicii funeri remittere. & in 111 de officiis: In mancipio-
 rum uenditione fraus omnis excluditur. Quod enim sciri de-
 buit de sanitate, de fuga, de furtis præstatur edicto ædilium.
 Nam quæstores crimina scribarum cognouisse testis est locu-
 pletissimus in Catone minore Plutarchus. Atque hæc quidem
 de magistratibus, quod ad hunc locum pertinere mihi uisum
 est, hactenus. Nam singulorum magistratuum ius, atque aucto-
 ritatem persequi doctissimi uiri, Paulli Manutii est, qui se de
 magistratibus scripturum esse iam pridem pollicitus est.

De imperiis. Cap. xxi.

Nunc dicendum est de imperiis. est enim hoc ex propo-
 sitis honorum generibus tertium. Imperium autem non iam ma-
 iorem quandam prehendiendi, & coercendi potestatem, sed
 exercitum habendi, & belli gerendi facultatem appello. quo-

modo intellexit in Antonium Cicero, cum dixit: Demus igitur imperium Cæsari, sine quo res militaris administrari non potest. Quod ipsum quantum ab illo differat, inde intelligi potest, quod imperium illud in urbe, hoc nisi extra urbem habetur. nisi forte senatusconsulto summo illo, de quo dixi, muniti fuerint consules, ut provideant, ne quid resp. detrimenti accipiat. & magistratus quidem, qui illud habet, nullo alio honoris titulo, nisi, qui magistratus nomine continetur, ornatus est, hoc qui adeptus est, idem Imperatoris nomen usurpat. & illud quidem cum magistratu & cum fascibus ipsis mandatur (est enim ius magistratus) hoc alia ratione, atque aliis comitiis, quam ipse magistratus deferretur. Mandatur autem aut magistratibus, aut priuatis, illis ordine, ut prætoribus, consulibus, & dictatoribus, his extra ordinem, ut qui consulatu, aut prætura abierint, aut alio modo priuati fuerint. Est autem opera pretium intelligere, quemadmodum cum consulatus & prætura centuriatis comitiis, dictatura uero consulis appellatione deferatur, ipsorum tamen imperium curiata lege, non centuriata firmetur. Hoc docet Liuius, qui libro quinto dixit, comitia curiata rem militarem continere; & Cicero, qui in secunda agraria, consuli, si legem curiatam non haberet, rem militarem attingere non licere; item, consulibus legem curiatam ferentibus a tribunis plebis sæpe intercessum esse; & iterum Liuius libro nono, qui scriptum reliquit, dictatori Papiro legem curiatam de imperio ferenti triste omen diem diffidisse, quod Saucia curia principium fuerit, ex quo suspicari facile possumus, idem in prætoribus etiam euenisse. An uero hoc perpetuum in consulibus fuerit, ut imperium habere, id est bellum gerere, nisi lata lege curiata, nequiverint, merito reuocari in quæstionem possit. primum enim illud mouet admirationem, quod ex infinita prope consulum multitudine, quos ad bella quotannis missos produnt historiæ, neminem præcipua hac curiata de imperio lege ornatum uidemus. deinde extant uerba Ciceronis, ex quibus apparet, legem curiatam consulis rebus aptam fuisse, necessariam non fuisse. sunt autem in epistola ad Lentulum: Appius consul dicitat, sese, si licitum esset, legem curiatam ferre, fortiturum cum collega prouinciam, si curiata lex non esset, comparaturum cum collega, & tibi successurum, legem curiatam consuli ferre opus esse,

se, necesse non esse. se, quoniam ex S. C. prouinciam haberet, lege Cornelia imperium habiturum, quoad in urbē introiisset. Sunt qui putent, te non posse decedere, quòd sine lege curiata tibi succedatur. & libro III ad fratrem: Appius sine lege curiata confirmat, se Lentulo nostro succēsurum. & lib. IIII ad Articum: Appius sine lege, suo sumptu in Ciliciam cogitat. Quibus uerbis significat, consuli fuisse utilem legem curiatam, uerum non necessariam. nam etiam sine ea imperium obtinuisse. probe. Nam ante legem quidem Corneliam, qui prouinciam habebat, si ultra annum eam obtinuisset, prorogatione imperii eguit, lege autem Cornelia, donec in urbem reuersus esset, imperium, ut ille innuit, tenuit. præterea uero qui legem curiatam non habebat, is ne senatus quidem consulto eo ornatus fuit, quo sumptus de publico suppeditabatur, qui autem habebat, uaticum a senatu obtinuit. Quocirca legem curiatam utilem quidem appellauit, quia sine ea uaticum obtineri non poterat, non necessariam uero, quia etiam sine ea haberi in prouincia imperium poterat. Age uero magistratus sine lege curiata imperium habuerunt, num uero priuati eam desiderarunt? multo, ut mea fert opinio, minus. Hoc cum multa confirmant, tum maxime uerba Ciceronis insecūda agraria, cum ait, inauditum, & plane nouo more esse, uti curiata lege magistratus detur, cui nullis ante comitiis sit datus. idest, ut imperium priuato lege curiata tribuatur. at qua lege priuati imperium a populo acceperunt? nempe tributa. ut de continuando P. Scipioni imperio Liuius: Consules iussi cum tribunis pl. age re, ut, si iis uideretur, populum rogarent, quem uellent in Africa bellum gerere: omnes tribus P. Scipionem iusserunt. & de Lentulo, ac Stertinio: Plebs Cornelio Lentulo, & L. Stertinio procos. imperium esse in Hispania iussit. sic Cn. Pompeio Magno contra piratas lege Gabinia, aduersus Mithridatem regem lege Manilia. Animaduerto etiam imperium priuato sæpe senatusconsulto mandatum, ut Cn. Pompeio pro cos. aduersus Sertorium in Hispaniam, Cn. Pisoni, auctore Salustio, pro prætoris in eandem, C. Octauiano propr. ex sententia Ciceronis aduersus M. Antonium Mutinam coloniam oppugnantem. Qui autem a senatu imperium acceperunt, eos nomen tantum imperii sine ullo uaticii subsidio assecutos, nescio an ex Pompeii epistola conici possit, quam ad senatum ex Hispania procos. misit,

& stipendium petiit. quæ est apud Salustium: Equidem fateor me ad hoc bellum maiore studio, quàm consilio profectum. qui nomine modo imperii a vobis accepto diebusquadraginta exercitum paravi. Cur autem priuati lege curiata imperium accipere non potuerunt? credo, quia curiata comitia auspicata erant, proconsules autem & propratores, utpote, qui teste Cicerone, priuati, & sine magistratu essent, auspicia non habebant. tributis autem comitiis recte accipiebant, quæ erant, ut dixit, inauspicata. Nam P. Scipionis, quem priuatum cunctis centuriis cum imperio in Hispaniam missum esse, inquit Liuius, nouum plane, ac singulare exemplum est. Atque hæc quidem mea de imperio sententia est. Neque enim satis probare possum eruditi hominis in primis, ac disertis Nicolai Gracchii opinionem, qui his duntaxat, quas proposui, auctori-
 tatibus fretus, neminem omnino censet sine curiata lege imperium habuisse, cum tamẽ iisdem testimoniis priuatos homines tributa lege imperium accepisse, facile reuincatur. Neque uero in eo etiam illi assentior, quòd ait, legem curiatam bis esse latam, primum magistratus mandandi causa, deinde imperii transmittendi. quod quoniam unius Ciceronis ex secunda in Rullum testimonio nifus affirmat, an is fuerit in ea re Ciceronis sensus, paulo diligentius, quod etiam supra, cum de suffragiis ageremus, fecimus, exquiramus. sic loquitur Cicero: Primum lege curiata decemuiros ornat. Iam hoc inauditum, & plane nouo more, uti curiata lege magistratus detur, cui nullis comitiis ante sit datus. Dico igitur, Ciceronem, ut sæpe alias solet, captiose agere, atque argute, aliamque, quàm quæ erat, Rulli sententiam demonstrare. Rullus enim decemuiros agrarios legi comitiis tributis uolebat, curiatis autem imperio decorari. Sed quoniam non omnes ille tribus aduocari iubebat, propterea ea comitia Cicero pro nullis esse habenda existimat, ac reprehendit, quòd nouo more imperium detur lege curiata ei, cui magistratus nullis ante comitiis datus sit. Inde alteram affert captionem. perinde enim uerba legis Seruiliæ accipit, quasi Rullus magistratum decemuiris binis comitiis mandari iuberet, tributis, & curiatis, non autem magistratum tributis mandaret, imperium curiatis, & uitio dat, quòd tributa comitia imperfecta afferat, curiata obsoleta referat. idque eo indignius esse ostendit, quòd cum apud maiores bina essent comitia

mitia, centuriata, quibus consules creabantur, & curiata, quibus reliqui magistratus, eaq. bis haberentur, ut esset reprehendendi potestas, si populum beneficii sui pœniteret, hic tamen comitia bina adhibuerit ille quidem, sed aut manca, aut obsoleta. Ex quo intelligi potest, Ciceronē aptius ad causā, quam ad ueritatis rationem ita disputasse. idq. cum, cum apud imperitam multitudinem ageret, facile efficere potuisse. Ne uero nos fallant uaria, quæ in hoc genere comitia usurpantur, intelligendum est, aliud esse iubere bellum, aliud imperatorem ad bellum deligere, uel alicui imperium belli gerendi causā committere. Bellum enim iuebatur comitiis tantum centuriatis. imperator uel lege curiata ornabatur, si magistratus erat, uel tributa, aut senatus consulto, si priuatus. unde Liuius libro quarto: Controuersia fuit, utrum populi iussu indiceretur bellum, an satis esset senatus consulto. Peruicere tribuni, denunciando, se impedituros delectum, ut Quinctius de bello ad populum ferret. omnes centuriæ iussere. item: Rogatio de bello Macedonico primis comitiis ab omnibus ferme centuriis antiquata est.

De triumphis. Cap. xxii.

HACTENVS de imperio. deinceps de triumpho, qui ab imperio diuelli uix potest, differendum est. Honorum, qui suffragio, aut studio ciuium deferrentur, omnium amplissimus fuit triumphus. Qui institutus a Romulo usque ad extrema nō solum reip. sed etiam imperii tempora permanauit. Fuit autem genus honoris, qui haberi solitus est iis, qui imperium a populo acceptum summa cum uirtute, ac felicitate administrassent. nimirum, ut domum redeuntē magna cum celebritate, & pōpa in urbem inirent. pompa uero, quanquam alia aliis temporibus pro rerum, ac uictoriarum conditione fuit, tamen in hoc fere fuit semper eadem, ut senatus, qui ad portam obuiam prodierat, anteiret. tum spolia de hostibus capta, & præda omnis auri, atque argenti, & oppidorum captorum simulachra, & captiuorum hostium duces uincti subsequerentur, imperator autem ipse auratis quadrigis, laurea coronatus, dextra lauri ramum tenens, & toga triumphali indutus ueheretur. currum uero legati, & tribuni quidem in equis, & pedibus exercitus omnis

nis uictor laureatus cum cantu, & clamore affectaretur. hanc uero pompam per urbem in Capitolium imperator duceret ubi taurum immolaret, ac splendidum conuiuium appareret, Quē quidem pompæ ordinem cum Cicero demoſtrauit breuiter in Piſonem, cum dixit: Differis de triumpho. quid tandem habet iſte curruſ? quid uincti ante currum duces? quid ſimulachra opidorum? quid aurum? quid argentum? quid legati, & tribuni in equis? quid clamor militum? quid tota illa pompa? quid uehi per urbem? tum uero longo poſt Ciceronem interuallo Zonaras libro ſecundo annalium copioſiſſime deſcripſit, ſi quidē ita ſcriptum reliquit: Re bene geſta, iuſtaq. uictoria parta, dux ſtatim a militibus Imperator appellabatur, & laureatos faſces per tabellarios uictoriæ nuncios in urbem mittebat. Ipſe uero domum regreſſus, ſenatu habito triumphum poſtulabat. quem ſi a ſenatu, & populo obtinuiffet, nomen imperatoris confirmabat. Quod ſi adhuc in magiſtratu eo eſſet, quo uictoriam peperiffet, eo etiam in celebritate utebatur. ſin tempus magiſtratus abierat, aliud nomen ei accommodatum aſſumebat. neque enim priuato triumphare licebat. Triumphali uerò habitu ornatus armillis ſumptis laurea redimitus, & ramum dextra tenens, populum conuocabat, & militibus ſuis aliis communibus, aliis propriis laudibus oneratis pecuniam, & ornamenta diuidebat, cum armillas aliis, aliis haſtas puras, aliis coronas aureas, aliis argenteas, expreſſum uiri nomen, ac facinus ferentes largiretur. Nam ſiquis murum primus aſcenderat, muri; ſi caſtellum aliquod expugnat, caſtelli ſpeciem corona gerebat; ſi nauali prælio uicerat, roſtris corona exornabatur; ſi equeſtri, equeſtre quicquam præ ſe ferebat. Qui autem ciuem in acie, aut in obſidione, aut in alio periculo conſeruaffet cum ſummam laudem aſſequabatur, tum quernam coronam accipiebat, cuius honos argentiſ, & aureis omnibus excellebat. Neque uero hæc dona ſingulis tantum uirtutiſ cauſſa dabantur, ſed & cohortibus, & exercitibus uniuerſis. ſpoliorum autem magna pars militibus diſtribuebatur. Quin etiam quidam uniuerſum populum donarunt, & ſumptus in ludorum publicorum aparatus fecerunt. & ſiquid reliqui erat, in porticus, templa, aut alia eiufmodi opera publica conſumpſerunt. Hiſ rebus perfectiſ triumphans currum conſcendebat. curruſ autem neque bellicarum, neque ludicarum quadrigarum, ſed turris

rotun-

rotundæ instar erat constructus. Quo non ipse solus uehebatur, sed si liberos, aut cognatos aliquos habebat, etiam illorum uirgines, & pueros asciscibat, natu uero grandiores in equis iugalibus imponebat. Si autem plures erant, equis singularibus uecti ipsum prosequiebantur. reliquorum uero ciuium nemo uehebatur, sed laureati omnes pedibus ingrediebantur. Quin etiam minister publicus in ipso curru aduehebatur, qui pone coronam auream, gemmis distinctam sustinens, admonebat eum, ut respiceret. idest ut reliquum uitæ spacium prouideret, nec eo honore elatus superbiret. Appensa quoque erat curru nola, & flagellum, quibus notabatur, ipsum in eam calamitatem incidere posse, ut & flagris caderetur, & capite dānaretur. Nam qui ob facinus suppremo supplico afficiebantur, nolas gestare solebant, ne quis inter eundum contactu illorum piaculo se obstrigeret. Hoc autem ornatu urbem inibant, spoliis, & trophæis, & simulachris castellorum, urbium, fluminū, montium, portuum, marium, & reliquorum omnium, quæ in ditionem redegerant, prælatis. Quod si dies unus ad hanc pompam transferendam non esse satis, secundus etiam, & tertius assumebatur. Illis autem præcedentibus triumphans in forum Romanum delatus, ac captiuis inde aliquot in carcerem duci, atque necari iussis, in Capitolium ascendebat, ibiq. nescio quo sacrificio facto, & donis consecratis, in iis porticibus canatus, ad uesperam domum, tibiis, & fistulis præcinentibus reuertebat. Hæc Zonaras. Addit Plinius libro xxxiii, capite vii, ex Verrii auctoritate, quod idem etiam apud Isidorum inueni, triumphantum corpora minio illini solita. sic Camillum triumphasse. Atque hæc quidem quanquam adeo certa sunt, ut confirmatione non egeant, placet tamen instituti tenendi causa, locis etiam aliquot Liuii insignioribus comprobare. sic loquitur ille libro xxxiiii, de T. Flaminini triumpho Macedonico: Triduum triumphauit. die primo arma, tela, signaq. area, & marmorea transtulit. secundo aurum argentumq. factum, in festumque, & signatum. tertio die coronæ aureæ, donæ ciuitatum, translata cxiuii, & hostiæ ductæ, & ante currum multi nobiles captiui, obsidesque, inter quos Demetrius, regis Philippi filius fuit. ipse deinde Quinctius in urbem est inuectus, milites secuti currum frequentes, ut ex omni prouincia exercitu deportato. his duceni quinquageni æris in pedites diuisi, du-

plex centurioni, triplex equiti. & libro XLV in concione M. Seruili de triumpho L. Paulli Macedonico, qui antiquabatur. Militum quidem propria est causa, qui & ipsi laureati, & quisque donis, quibus donati sunt, insignes, triumphum nomine ciēt, suas, & imperatoris laudes cānentes per urbem incedunt. & post: Et legiones ex Illyrico laureatae urbem inibunt, & nauales focii, Macedonicae legiones suo abrogato triumpho alienos spectabunt? Quid deinde tam opimae praedae, tam opulentaē uictoriae spoliis fiet? quonam abdentur illa tot millia armorum detracta corporibus hostium, an in Macedoniam remittentur? Quo signa aurea, marmorea, eburnea, tabulae pictae, textilia, tantum argenti calati, tantum auri, tanta pecunia regia, an noctu tanquam furtiua in ararium deportabuntur? qui illud spectaculum maximum? nobilissimus, opulentissimusque rex captus ubi uictori populo ostenditur? & infra: Pars non minima triumphi est uictimae praecedentes, ut appareat, diis grates agentem imperatorem ob remp. bene gestam redire. omneis illas uictimas, quas traducendas in triumpho iudicauit, alias alio cadente mactare. illas quidem epulas senatus, quae nec priuato loco, nec publico profano, sed in Capitolio eduntur, utrum hominum uoluptatis causa, an deorum, hominumque turbatur estis? L. Paulli triumpho portae clauduntur? rex Macedonum Perseus cum liberis, & turba alia captiuorum, spolia Macedonum circa flumen relinquentur? L. Paullus priuatus tanquam rure rediens a porta domum ibit? & deinde ubi de pompa triumphi agitur: Ipse postremo Paullus in curru, magnam cum dignitate alia corporis, tum senecta ipsa maiestatem praefereens. post currum inter alios illustres uiros filii duo Q. Maximus, & P. Scipio. deinde equites turmatim, & cohortes peditum suis quaeque ordinibus. Pediti in singulos dati centeni, duplex centurioni, triplex equiti. Postremo quod scriptum est apud Zonaram de captiuis necandis iussu Imperatoris in Capitolium ascendentis, idem est etiam apud Ciceronem in oratione de suppliciis contra Verrem: At etiam, inquit, qui triumphant, eoque diutius hostium duces seruant, ut his per triumphum ductis pulcherrimum spectaculum, fructumque uictoriae populus R. percipere possit, tamen cum de foro in Capitolium currum flectere incipiunt, illos duci in carcerem iubent, idemque dies & uictoribus imperii, & uictis uitae finem facit.

Hic

Hic autem de quo dixi, honos fuit, ut ego quidem uideo, duplex, unus triumphus, alter ouatio dictus: maior ille, hic minor: ille ob insignem uictoriam, hic etiam ob leuem concessus. Qui enim, auctore Gellio, libro vi, bellum aut non rite inditum, aut non cum iustis hostibus, aut cum humilibus, aut non idoneis, ut seruis, & piratis gessisset, aut deditione repente facta, incruenta uictoria, negotium confecisset, aut, ut addit in Marcello Plutarchus, uerbis, non armis rem peregisset, aut, ut saepe Liuius, qui sine magistratu, aut alienis auspiciis, aut in aliena prouincia rem gessisset, aut exercitum non deportasset, ei concedebatur, ut ouans urbem ingrederetur. quod erat nihil aliud, nisi ut non quadrigis, sed uel pedibus, uel, ut aliis placuit, equo uectus, non senatu, sed equitibus Romanis praecuntibus, non tubis, sed tibiis praecinentibus, non laurea, sed myrtea corona redimitus iniret, neque taurum, sed ouem in Capitolio immolaret. quod ex Dionysio, Plutarcho, Gellio & Dione, quorum uerba in fastorum consularium commentario recitauimus, cognoscitur. unde Plinius lib. xv. cap. xxi ait: Triumphans de Sabinis Postumius Tubertus in consulatu, (qui primus omnium ouans urbem ingressus est, quod rem leuiter sine cruore gessisset,) myrto, Veneris genitricis coronatus incessit. haec postea ouantium fuit corona, excepto M. Crasso, qui de fugitiuis, & Spartaco laurea coronatus incessit. Triumphauit autem hic anno urbis ducentesimo quinquagesimo primo. quanquam Dionysius hunc ei leuiorem honorem habitum esse ait, quia male ante rem gesserat, ac prope in fuga cum ceteris captus fuerat.

Vt autem imperium mandatum est consulibus, praetoribus, dictatoribus, & priuatis hominibus, iisque item omnibus prorogatum est, sic consules, dictatores, praetores primum, deinde etiam reliqui triumpharunt. primus consul prorogato imperio triumphauit Q. Publilius Philo de Palaeopolitaneis. praetor primus Q. Valerius Falto de Siculeis. P. Scipioni, qui priuatus in Hispaniam cum imperio fuerat missus, triumphus est negatus: at non multis post annis L. Lentulo, ut ouans urbem rediret, permissum est. postremo uero maior etiam triumphus iis, qui sine magistratu rem gessissent, tributus, ut Cn. Pompeio ex Africa, Hispania, & Asia. De P. Scipione sic Liuius: Ob res gestas magis est tentata triumphi spes, quam petita pertinaci-

ter, quia neminem ad eam diem triumphasse, qui sine magistratu res gessisset, constabat. de Lentulo uero ita: Lentulus cum in senatu res ab se per multos annos fortiter, feliciterq. gestas exposuisset, postulassetque, ut triumphanti sibi urbem inuehliceret, res triumpho dignas esse censebat senatus, sed exemplum a maioribus non accepisse, ut qui neque dictator, neque consul, neque prætor res gessisset, triumpharet. pro consule illum provinciam Hispaniam, non consulem, aut prætorem obtinuisse. decurrebatur tamen eo, ut ouans urbem iniret. intercedente Ti. Sempronio Longo tribuno pl. qui nihilo magis id more maiorum, aut ullo exemplo futurum dicebat, postremo uictus consensu patrum tribunus cessit, ex S. C. Lentulus ouas urbem est inuectus. Ex iis, qui cum magistratu, atque adeo cum imperio summo fuerunt, soli decemuiui, & tribuni militum consulares triumphum nullum egerunt.

Fuerunt etiam alia præclara, & ad memoriæ æternitatem illustria triumphantium iura, de quibus scriptum extat apud Valerium. ut illud: Ne quis triumpharet, nisi quinque millia hostium una acie cæcidisset. Vnde lex extitit, quam L. Marius, & M. Cato tribuni plebis tulerunt, qua pœnam imperatoribus minati sunt, qui aut hostium occisorum in prælio, aut amissorum ciuium falsum numerum ad senatum scripsissent, & iusserunt, eos quam primum ad urbem accessissent, apud quæstores urbanos iurare, de utroque numero uere se ad senatum scripsisse. item illud: Ne qui pro altero rem gessisset, sed is cuius auspiciis res gesta esset, triumpharet. Quod exemplo Q. Valerii prætoris, & Q. Lutatii consulis, bello Punico primo confirmatur. & illud, quod more potius retentum, quam lege obseruatum uidetur: Ne pro recuperato, sed pro aucto imperio triumpharetur: ut Q. Fuluius consuli de Capua recepta, & L. Opimio prætori de Fregellis in ditionem redactis, negatus est. Item: Ut de externis hostibus, non de ciuibus triumphus ageretur. quo factum est, ut neque L. Sulla de inimicis suis, neque Q. Catulus consul de M. Lepido, neque C. Antonius de L. Catilina, quanquam illi aduersus remp. steterant, atque arma tulerant, triumpharent.

Hic autem honos primum a senatu, post etiam repugnante senatu a populo datus est. primum sine senatus consulto, collega intercedente, triumphasse P. Seruilius Priscus consulem de

de Volscis anno urbis CCCLVIII, testis est Dionysius. Primi vero patribus inuitis, iubente populo, de Sabinis M. Horatius, de Aequeis L. Valerius anno CCCIII.

Quinetiam illud est obseruatum, ut aut ex terrestri uictoria, aut ex nauali, itemque aut in urbe, aut cum id non daretur, in monte Albano triumpharetur. primus naualem triumphum egit C. Duilius bello Punico primo. in monte Albano triumphauit primus C. Papirius Maso consul de Corseis. de quo ita Valerius: Papirius Maso cum bene gesta rep. triumphum a senatu non impetrasset, in Albano monte triumphandi & ipse initium fecit, & ceteris postea exemplum præbuit, proque laurea corona, quam alicui spectaculo interesset, myrtea usus est. Cuius uestigia M. Marcellus bello secundo Punico persecutus de Syracusanis in monte Albano triumphauit.

Quoniam autem sine magistratu, aut certe sine imperio triumphare nemo poterat, qui sine magistratu urbem triumphus causa inituri erant, eis legem de imperio ferre necesse erat, id est, ut eo die, quo in urbem inirent, cum imperio essent. quam legem tributis comitiis latam constat. unde Liuius de Marcello: Tribuni pl. ex auctoritate senatus ad populum tulerunt, ut M. Marcello, quo die urbem ouans iniret, imperium esset. & de L. Paulo: L. Paulo, L. Anicio, & Cn. Octauio decretus est ab senatu triumphus. mandatumque Q. Cassio prætori cum tribunis pl. ex auctoritate patrum ageret, rogationem ad plebē ferrent, ut iis, quo die triumphantes urbem inuherentur, imperium esset. & de Pontinii triumpho Cicero ad Atticum: Pontinius uult ante diem IIII Non. Nouemb. triumphare. huic obuiam Cato, & Seruilius prætores aperte, & Mucius trib. plebis. Negant enim latum de imperio. & est hercle latum insulse. Recte. nam, ut est apud Dionem in historia, Galba prætor clam sub lucem quosdam in suffragium miserat. cum tamen ante primam horam nihil agi cum populo posset. Sed de honorum quidem Romanorum ratione, & iure hæc a nobis breuiter dicta sint.

CAROLI SIGONII
DE ANTIQVO IVRE
CIVIVM ROMANORVM

LIBER II.

De ordinibus ciuivm Rom. Cap. I.

UPERIORE libro ciuivm Rom. definitionem, qua initio proposueram, ita confirmaui, ut nihil fere, quod ad summum eorum ius illustrandum ualeret, omiserim. hoc libro treis eorum diuisiones, unde magna eorundem inter se dissimilitudo perspicui possit, expediam. Earum uero unam ciuitatis ordines intulerunt, alteram magistratuum imagines, tertiam reip. factiones. ita enim diuisi sunt in ordines, ut omnes aliquem ex tribus obtinuerint, aut senatorium, aut equestrem, aut plebis; ita imagines habuerunt, ut aut nobiles fuerint, aut noui; ita factiones coluerunt, ut aut optimates habiti sint, aut populares.

Dicamus autem primum de ordinibus, & uetera eorum, ut cepimus, iura literis persequamur. Hos tres fuisse, senatores, equites Romanos, & plebem satis constat. Testes enim sunt omnes, sed maxime, ut ab antiquioribus ordinar, Cicero in oratione in toga candida in Catilinam, cum inquit: A quibus consulatum petis? a senatoribus, qui te auctoritate sua spoliatum ornamentis omnibus, uinctum penè Africanis oratoribus tradiderunt? ab equestri ordine, quem trucidasti? a plebe, cui spectaculum eiusmodi tua crudelitas præbuit, ut nemo sine luctu aspicere, sine gemitu recordari posset? & in oratione pro domo: Senatus decreuit, ut omnes, qui remp. saluam esse uellent, ad me unum defendendum uenirent. proximus est huic dignitate ordo equester, omnes omnium publicanorum societatis de meo consulatu amplissima decreta fecerunt. nullum est in hac urbe collegium, nulli pagani, aut montani, (quoniam plebi quoque urbana maiores nostri conuenticula, & quasi consilia quædam esse uoluerunt) qui non amplissime de mea salute decreuerint. & Liuius libro uicesimo sexto: Consensum senatus

tus equester ordo est sequutus, equestris ordinis plebs. & Vale-
rius lib. III: Scipio senatum totum, & uniuersum equestrem
ordinem, & cunctam plebem comitem habuit. & Patérculus
libro primo: Tum senatus, atque equestris ordinis pars melior,
& intacta perniciosi consiliis plebs in Gracchum irruere.
Quid de Appiano dicam, qui libro primo, equites inter sena-
tum, & plebem interiectos fuisse prodidit? aut de Aufonio,
qui cecinit?

Martia Roma triplex equitatu, plebe, senatu.
aut de Plinio qui scripsit, annulos plane medium ordinem, ter-
tiumq. plebi, & patribus inservisse?

Horum autem trium ordinum cum summus senatorius fue-
rit, infimus plebs, medius equester, factum est, ut quem ex am-
plissimo ordine esse significare uellent, eum senatorem, siue
senatorii ordinis, quem è medio, equitem Romanum, siue e-
questris ordinis, quem ex infimo, e plebe hominem, siue ple-
beium appellarent. sic enim Cicero, qui in Cluentiana dixit,
M. Bebrum senatorem, & L. Platorium senatorem. & Asco-
nius qui in Milonianam: Sex. Tedium senatorem, C. Vbieniem
senatorem. & item in Bruto Cicero: equitem Romanum C. Ti-
tium, & in Verrem. C. Mustium equitem Romanum. & iterum
in Bruto: nostri ordinis Q. Sertorium, equestris C. Gorgo-
nium. eademque ratione pro Cluentio, senatorii ordinis Fidi-
culanium. & pro Milone: Eques Romanus unus, duo de plebe
noui homines. & in Verrem: P. Iunii erat hominis de plebe Ro-
mana filius. & Suetonius in Claudio: E plebe homo iuxta cubi-
culum eius cum pugione deprehensus est, reperti & equestris
ordinis duo. & in Nerone: Adolescentes equestris ordinis, &
quinque millia e plebe. postremo Asconius: Senator a censore
senatu mouetur, eques Rom. equo spoliatur, plebeius in æ-
rarios refertur.

Præterea uero, quorum maiores senatores fuerunt, ii senato-
rio, quorum equites, equestri loco, atque familia orti diceban-
tur. Itaque & Cicero in defensione Murenæ patrem Ser. Sulpi-
cii, & in prima agraria, se consulem equestri loco ortum pro-
fitetur. & Suetonius, Augustum, se nihil amplius, quàm eque-
stri familia, in qua & primus senator pater suus fuerit, tradidit
se ait. & Tacitus libro quinto, Vinicium patre, atque auo con-
sularibus, cetera equestri familia fuisse prodit. & in Verré quar-
to

to Cicero: Legem ab homine non nostri generis, non ex equestri loco, sed nobilissimo promulgatam. Quando igitur tantum hi ordines auctoritatis adepti sunt, ut diuersas inter se familias reddiderint, sane uidendum est, a quo, & quemadmodum initia, & incrementa acceperint, quid ad remp. ponderis, quid ad ciuitatem Romanam momenti attulerint. quæramus autem primum de senatoribus.

De senatoribus. Cap. II.

ORDINVM uarietatem intulisse Romulus uidetur. idem enim senatum, idem equites instituit. ex quo intelligi potest, qui neque senatores, neque equites essent, eos ab eodem in tertio plebis ordine relictos fuisse. Senatores autem, ut de his primum agamus, nominauit, quos ad consultationes de rep. aduocauit. quòd senes fere, & maiores natu acciuerit, ad quos de summa rep. referret, atque ex eorum auctoritate omnia ageret, quæ publice sibi suscipienda existimaret. Eisdem autem etiam patres appellauit, nempe a curæ similitudine, ut scripsit in Catilinæ coniuratione Salustius: Delecti, inquit, quibus corpus annis infirmum, ingenium sapientia ualidum erat, reip. consultabant. hi uel ætate, uel curæ similitudine patres appellabantur. Vnde procedentibus temporibus patres etiam conscripti nuncupati, qui in nouum senatum erant lecti. quanquam postremo usus obtinuerit, ut omnes senatores uno patrum conscriptorum nomine uocarentur.

Senatorum uero lectio fuit uaria. nam penes & reges, & consules, & censores legendi senatus, aliis, atque aliis temporibus, arbitrium fuit. Dionysius Romulum senatores centum ita legisse scribit, ut ipse unum ex omnibus præstantissimum designaret, cui ipse ad bellum egrediens ciuitatis procurationem committeret. reliquos autem singulis tribubus ternos prudentia, ac nobilitate claros, totidemq. singulis curiis ex patriciis maxime idoneos cooptandos permiserit. Quam autem in legendo reges alii sequuti sint rationem, parum ex annalibus liquet: Sed, si Festo auctori non contemnendo credimus, non solum reges, sed etiam consules, quos uoluerunt, pro arbitrio sibi sublegisse dicemus. Eius autem uerba sunt hæc: Præteriti senatores quondam in opprobrio fuerunt, quòd ut reges sibi legebant,

sublegebantque, quos in consilio publico haberent, ita post exactos eos, consules quoque & tribuni militum consulari potestate coniunctissimos sibi quosque patriciorum, & deinde plebeiorum legebant. donec Quinia tribunicia interuenit, qua sancitum est, ut censores curiatim in senatum legerent.

Neque uero numerus senatorum idem omnibus temporibus factitatus est. Dionysius, quibus a Romulo senatum lectum scribit, primum ex Albanis, quos socios urbis condendæ habuit, lectos centum ait, deinde ex Sabinis, quos fœdere cum Sabinis isto ciuitatem assumpsit, alteros centum, ut omnino essent ducenti, Priscum inde regem alios centum allegisse, factosque trecentos, postremo Brutum consulem primum, Valerii collegam, eum numerum a Tarquinio Superbo cædibus, & expulsionibus imminutum expleuisse. quarum lectionum meminit etiam Liuius. in eo tantum discrepat, quod centum a Romulo, ducentos a Prisco, trecentos a Bruto adlectos tradit. cum quibus ne dissentit quidem Festus, cum ait: Qui patres, qui que conscripti uocati sunt in curiam, quo tempore regibus urbe expulsis, P. Valerius consul propter inopiam patriciorum ex plebe allegit in numerum senatorum centum & sexaginta quattuor, ut expleret numerum trecentorum. Quod autem scribit, cœptum tum dici, Qui patres, qui que conscripti, idē confirmat etiam Liuius, patres conscriptos esse uocatos asserens, qui a Bruto in nouum senatum erant lecti, cum tamen alii, quos Romulus ex Sabinis, alii quos Priscus rex legit, conscriptos prodant. Constans ergo opinio est, senatores omnino post reges exactos fuisse trecentos: quem numerum per multos post annos esse inuenio obseruatum. Sunt tamen qui a C. Graccho trib. pleb. allectis ex equestri ordine trecentis sexcentos lege primum factos scribant. quod & apud Plutarchum est, & in epitoma Liuiana. quam ego legem aut a populo antiquatam, aut haud ita multo post abrogatam esse inde ducor ad suspicandum, quod eandem post a M. Liuiο Druso tribuno pl. relatum inuenio apud Appianum. is enim, quod Gracchus ante tentasse dicitur, ut iudicia inter senatores, equitesque communicaret, legem tulisse fertur, ut ad trecentos, qui tum erant, senatores trecenti ex equitibus ascriberentur, atque ex sexcentis, ex quibus uniuersus senatus esset, iudicum decuriæ legerentur. Verum & hanc etiam legem una cum ceteris Drusi legibus Philip-

po cos. referente, uno S. C. sublatam, satis certum est. Inde uero duas senatus lectiones inuenio, unam, Sulla, & Rufo cos. factam, alteram Sulla dictatore. Vtriusque meminit Appianus. Prioris ita, ut in senatum tum maxime propter infrequentiam contemnendum trecentos ex optimatibus ipsos legisse consules dicat. quam tamen lectionem ego a censoribus, qui tum erant, Cæsare, & Crasso, non a consulibus factam esse existimo. Posterioris ita, ut senatum exhaustum trecentis principibus equestri ordinis lectis dato tribubus de singulis suffragio ipsum dictatorem suppleuisse subiiciat. Ex quo intelligi potest, senatorum numerum omnino esse a Sulla amplificatum. Quamquam autem certum Sullani senatus numerum afferre nullum possum, tamen supra quadringentos ab eo lectos, mihi non imbecilla nixus coniectura affirmare uideor posse. siquidem Cicero in epistola quadam, quam ad Atticum Messalla, & Pisone cos. scripsit, satis aperte hoc docet, cum ait: Homines ad xv Curioni nullum S. C. facienti assenserunt. facile ex altera parte ccc c affuerunt. Et auctum inde usque ad nongentos a Cæsare dictatore senatum, & post necem Cæsaris a triumuiris reip. constituendæ indignissima etiam turba repletum, & Dionis, & omnium propè loquuntur historiæ: ex quibus scitum, & elegans illud est Suetonii: Angustum senatorum affluentem numerum deformi, & incondita turba, (erant enim, inquit, super mille, & quidam indignissimi, & post necem Cæsaris per gratiam, & præmium allekti, quos orciuus vulgus uocabat) ad modum & splendorem pristinum rede gisse. Quoniam autem alius aliis temporibus numerus senatorum est celebratus, hinc obseruatum lege est, ut non omnibus temporibus idem senatorum numerus ad senatusconsulta faciendâ requireretur. siquidem ante Sullæ tempora centum, ante Cæsaris, ducentis, Augusti ætate quadringentis opus fuit. Ac de centum quidem uideo elici posse ex Liuiio, apud quem libro xxxix scriptum est, senatusconsultum factum, ne quis sacrum Bacchanalium faceret, nisi ei permissum esset, cum in senatu centum non minus essent. de ducentis argumento est lex Cornelia in consulatu Cottæ, & Torquati, teste Asconio, lata: ne quis legibus solueretur nisi ducenti affuissent. nam de quadringentis auctor est Dio, qui scribit, Augustum legisse senatum. & cum uideret nō semper frequentes senatores conuenire, senatusconsulta ut e-

tiam a paucioribus, quàm quadringentis fierent, cum hic ante numerus, ut rata essent, quæreretur, statuisse. ex quo moris illud manavit, de quo Festus: Senatorem quenque consuli, ut numeraret, senatum præcepisse, cum impedimento esse volebat, quominus faceret s. c. si tot non essent senatores, quo numero liceret perscribi senatusconsultum. Dio uero Augustum scribit senatum legisse, & cum uideret non semper frequentes senatores convenire, senatusconsulta ut etiam a paucioribus, quàm quadringentis fierent, cum hic ante numerus, ut rata essent, quæreretur, statuisse.

In senatoribus porro legendis generis, ordinis, census, ætatis & magistratus habitam esse rationem reperio. Generis, ut ex iis familiis legerentur, quibus senatus pateret. patuit autem primum patriciis, post etiam plebeiis. Romulus enim, & Priscus non nisi ex patriciis quenquam legisse dicuntur, idest ex iis, quos ante in patriciorum numerum retulissent. Quod si Zonaram historicum audias, Ser. Tullium primum plebeios in senatum vocasse statues. is enim plebeios ab eo rege in senatum lectos tradit, ut gratiam eis referre, quod rogationem de suo regno magno animorum consensu iussissent. si autem Festi verba attendas, anno primo libertatis hoc fieri cœptum existimabis, qui Poplicolam consulem, Bruti collegam, primum in senatum plebeios patriciorum inopia allegisse scribit. quod nescio, an ita intelligendum sit, plebeios tum quidem esse in senatum ascitos, sed qui antequàm asciscerentur, patricii essent facti. nam id ita factum aperte prodit Dionysius. Quod si Dionysium ipsum sequamur, aliquanto serius plebi senatum communicatum esse dicemus. is enim in exponenda patrum aduersus plebem pro Coriolano contentione, quæ in secundo Minucii, & Sempronii cōsulatu anno ab urbe condita ducentesimo sexagesimo suscepta est, ita loquitur, ut multo post eum annum id iuris plebi impertitum esse significet. nam ubi Coriolanum, uirum patricium, a plebe, tributis comitiis, nouo exemplo, urbe pulsum narrauit, ita subdit: Atque hinc quidem plebis opes creuerunt. optimates autem multas partes antiquæ dignitatis amiserunt, cum & senatus, & magistratum, & sacerdotiorum partem plebeiis fecissent, & alia etiam ornamenta communicassent, quæ propria patriciorum fuerant. significat autem, ut aliquot post annos honores, sic etiam senatum plebi esse permisum.

missum. Factum autem hoc esse ante annum trecentesium uigesimalum inde apparet, quod Liuius de Sp. Mælio, plebeio homine loquens in seditione eius explicanda ait: Quem senatorem uix concoquere ciuitas posset, eum regem quomodo ferret? Quod si coniecturæ locus dandus est, id ego x uirum maxime consularium tempore institutum esse crediderim, ex quibus aliquot è plebe fuerunt. quos post in senatum propter magistratus ipsius amplitudinem ascitos esse, atque eorum exemplo post alios etiam ascriptos, facile existimauerim, presertim uero postquam plebei de tribunatu militari, quæ erat par consulatui potestas, capiendo peruicerunt.

Ordinis autem ea fuit ratio, ut cum in senatum legendi essent, maxime ex equestri ordine, qui proximus dignitate erat, legerentur. Hoc Liuius ostendit, qui libro secundo, senatum ex primoribus equestribus ordinis a Bruto consule scribit esse suppletum. & libro XLIII, Perseum Macedonia regem ita facit loquentem: Equites Romanos principes iuuentutis, equites seminarium senatus, inde lectos in patrum numerum consules, inde imperatores creant. indicat lex Drusi, qua tulit, ut singuli senatores, qui tum uix erant trecenti, uiritim sibi quisque senatorem equitem Rom. legerent. demonstrat lex Syllæ, quem senatum ex equestri ordine suppleuisse in epitomis, atque in Appiani annalibus extat.

Censum præterea in legendo senatu spectatum, non est dubium. Declarat hoc Seneca declamationum libro I. Senatorum, inquit, gradum census ascendere facit. census Romanum equitem a plebe discernit. census in castris ordinem promouet. censu in foro iudex legitur. An uero hoc antiquum fuerit institutum, in dubium reuocare uidetur Plinius lib. xiiii, cum ait: Posterius laxitas mundi, & rerum amplitudo damno fuit. postquam senator censu legi cœptus, pessum iere uitæ pretia. Laudatur autem census in senatore, ne splendor amplissimi ordinis rei familiaris angustiis obscureretur. Ceterum ante Augustum censum senatorium sestertium octingenta millia fuisse, eumque ab Augusto ampliatur, tradit his uerbis Suetonius: Senatorium censum ampliatur, ac pro octingentorum millium summa duo decies HS taxauit, suppleuitque non habentibus. qua de re Dio ita: Inde senatus lectus est. postquam enim iis census primum centum millium præfinitus erat, quod multi
pa-

patrimonia bellis amisissent, procedente autem tempore diuitiis magnis partis usque ad ccc. millia perductus erat, nemo reperiebatur, qui legi uellet. immo uero & filii, & nepotes senatorum afflicta re familiari non solum senatoriam dignitatem non appetebant, sed ea quoque se abdicabant. scire. Non enim solum, si quis senatorium censum non haberet, senator legi non poterat, sed si posteaquam lectus esset, censum labefactasset, ordinem amittebat. unde præclara illa sunt in epistola Ciceronis ad Q. Valerium: C. Curtius habet in Volaterrano possessionem. hoc autem tempore Cæsar eum in senatum legit, quem ordinem iste ista possessione amissa uix tueri potest.

Quin etiam ætatem in legendo senatore certam esse obseruam, inde suspicari possumus, quod scribit Gellius lib. xiiii, præfectum urbis ea ætate factum, quæ non esset senatoria. & ex eo, quod dixit Cicero de Pompeio in Maniliana: Quid tam præter consuetudinem, quam homini peradolescens, cuius a senatorio gradu ætas longe abesset, imperium, atque exercitum dari? At quæ tamen ætas hæc esset, nondum me pro certo inuenisse profiteor. Cum autem maxime, qui magistratus ceperint, legi in senatum consueuerint, quæstura autem primus urbanus fuerit magistratus, fit, ut ego ætatem quæstoriam eandem propè, ac senatoriam fuisse existimem. legitimum autem capiendæ quæsturæ annum fuisse uicesimum septimum ætatis, satis ab aliis demonstratum est. Tuetur autem coniecturam meam Valerius, cum ait: P. Crasso Q. Fabius narrauit, quod in curia erat actum, memor, eum triennio ante quæstorem factum, ignarusque nondum a censoribus in ordinem senatorum electum. sustinet etiam Cicero in Philippicis, qui de Octauiani præmiis differens ita censet; C. Cæsarem C. F. pont. propr. senatorem esse, sententiamque loco prætorio dicere, eiusque rationem, quæcunque appetet, ita haberi, prout haberi lege liceret, si anno superiore quæstor fuisset. itemque in oratione pro domo, in qua P. Clodium nondum tribunum pl. sed tantum, ut suspicari licet, quæstorium senatorem adoptatum ait.

Ex quibus uerbis illud præterea intelligi potest, senatorem legi ex ordine, nisi qui magistratum gessisset, non fuisse solitum. cui mori congruenter Cicero sanxit in legibus suis. e magistratibus senatum esse oportere. unde illud est in oratione de signis apud eundem cum de senatorio loquitur ordine: Populi Rom.

Rom. beneficio nos in hunc ordinem uenimus. quod est aliud nihil, nisi per magistratum populi Rom. Itaque idem in senatu post reditum dixit, se populi R. honoribus in amplissimo consilio, & in altissimo gradu dignitatis, atque in ipsa omnium terrarum arce collocatum.

Est tamen illud animaduertendum, quanquam hæc omnia in aliquo constarent, non tamen iccirco necessario senatorem eum fuisse. opus enim fuit lectione censoris, usque adeo, ut ne qui magistratus quidem gessissent, nisi a censoribus lecti essent, senatores esse possent. quod loco supra citato aperte tradit Valerius, subiiciens: Ignarusque nondum a censoribus in ordinem senatorum electum, quo uno modo etiam iis, qui iam honores gesserant, aditus in curiam dabatur. Neque uero solum legendi senatoris arbitrium fuit censorium, sed etiam prætereundi, & mouendi, ita ut, quem in recitando senatū nominassent, is lectus in senatum, quem præterissent, idem senatu motus putaretur. exemplorum autem plena est omnis historia.

Atque hæc quidem legendi senatus ordinaria ratio fuit, ut & a censoribus, & eo, quo demonstrari, modo legeretur. fuerunt autem extraordinariæ præterea multæ; ut Ap. Claudii Cæci censoris, qui libertinorum filios legit. quæ lectio a sequentibus censoribus non est obseruata. de qua Lilius libro ix. & altera Fabii Buteonis dictatoris senatus legendi causa dicti, bello Punico ii. de qua idem ita libro xxiii: Buteo dictator negauit, se quenquam e senatu moturum ex iis, quos C. Flaminius, & L. Aemilius censores in senatum legissent, & ita in demortuorum locum subiecturum, ut ordo ordini, non homo homini prælatus uideretur. Recitato ueteri senatu inde primum in demortuorum locum legit, qui post L. Aemilium, C. Flaminium censores curulem magistratum cepissent, nec dum in senatum lecti erant, ut quisque eorum primus creatus erat. tum legit qui ædiles, tribuni pl. quæstoresue fuerunt, tum ex iis, qui spolia ex Romano hoste fixa domi haberent, aut ciuicam coronam acceperant. Ita centum septuaginta septem cū ingenti approbatione hominum in senatum lectis extemplo magistratu se abdicauit. Quibus ex uerbis apparet, qui curulem magistratum gesserant, iis prælatos, qui plebeium; hos uero iis, qui egregie se in bello gessissent. tertia fuit siue Gracchi, siue Drusi. quarta Syllæ dictatoris, qui senatum ex equiti-

bus

bus eo, quo dixi, modo suppleuerunt. quinta Cæsaris dictato-
ris, qui, ut ait Suetonius, ciuitate donatos, & quosdam e semi-
barbaris Gallorum; ut Dio, milites, & liberrinorum filios re-
cepit in curiam. sexta triumuirum reip. constituendæ, qui L.
Marcio, C. Sabino cos. non socios solum, ac milites, & liber-
rinorum filios, sed seruos etiam ipsos, teste Dione, in sena-
tum susceperunt. sexta Augusti Cæsaris. de qua ita, ut dixi,
scripsit Suetonius: Senatorum affluentem numerum deformi,
& incondita turba (erant enim super mille, & quidam indignis-
simi, & post necem Cæsaris per gratiam, & præmium allec-
ti, quos orciuus uulgus uocabat) ad modum pristinum, & splendo-
rem redegit duabus lectionibus, prima ipsorum arbitrato,
quo uir uirum legit, secunda suo, & Agrippæ. Hoc autem fa-
ctum P. & Cn. Lentulis consulibus narrat Dio. In consulatu ue-
ro Tiberii, & Quintilii rem ita actam scribit: Inde senatus le-
ctus est. cum enim amissis per bella patrimoniis. census cen-
tum millibus esset præfinitus, post autem magnis partis diui-
tiis usque ad ducenta millia esset perductus, nemo iam reperi-
batur, qui ultro senator esse uellet. quin etiam filii, & nepotes
senatorum afflicta re familiari non solum senatoriam dignita-
tem non appetebant, sed ea etiam se abdicabant. peregrinante
autem Augusto decretum factum est, ut xx uiri ex equitibus
designarentur. Quare nemo eorum in senatum ascriptus est,
qui non alium magistratum ex iis, per quos patet curia, ade-
ptus esset. xx uiri autem sunt triumuii capitales, & triumuii
monetales, & quattuoruii uiarum curandarum, & decemuiri
litibus iudicandis. & quoniam nemo amplius ultro tribuna-
tum petebat, ut ex quæstoris, & nondum annos xl natis ali-
qui fierent, omnes ipse perquisiuit, & qui supra xxxv annos
nati erant, præteriit, qui uero infra eam ætatem erant, & cen-
sum habebant, senatores esse coegit, nisi si quis membris ca-
ptus esset. Narrat etiam Suetonius, Augustum equites in sena-
tum legisse. facta eis copia, ut transacta potestate, in utro uel-
lent, ordine manerent.

Insigne autem senatorum fuit tunica lati clauī, qua ab equiti-
bus sunt separati. cuius rei exemplis uetera abundant monimē-
ta. Plinius libro xxxi: Annuli distinxere alterum ordinem
a plebe, ut semel cœperunt esse celebres, sicut tunica ab annu-
lis senatum tantum. Suetonius in Augusto: Sumentī uirilem to-
gam

gam tunica lati clavi resuta ex utraque parte ad pedes decidit. fuerunt, qui interpretarentur, non aliud significare, quam quòd is ordo, cuius insigne id esset, quandoque ei subiiceretur, id est ordo senatorius. & in Tiberio: Senatori latum clauum ademit, quum cognouisset sub K. Iulii demigrasse in hortos, quo uilius post diem ædes in urbe conduceret. & in Claudio: Latum clauum quanuis initio affirmasset, non lecturum se senatorem, nisi ciuis Romani abnepotem, etiam libertini filio tribuit, sed sub conditione, si prius ab equite Rom. adoptatus esset. Hanc autem tunicam post palmatam dictam tradit Festus, cum ita scribit: Tunica palmata a latitudine clauorum dicebatur, quæ nunc a genere picturæ appellatur. Clauis autem quasi floribus quibusdam uariatam, ac distinctam fuisse ostendit Martialis, cum inquit de mapalibus.

Et lato uariata mapalia clauo, Quæstum porrò omnem in senatore indecorum fuisse refert Liuius libro XXI, ubi anno urbis conditæ DXXXV, Ti. Sempronio, P. Cornelio cos. legem a Q. Claudio tribuno pl. latam ait, ne quis senator, qui ue senatoris pater fuisset, maritimam nauem, quæ plus, quam trecentarum amphorarum esset, haberet. Id satis uisum ad fructus ex agris uetandos. quæstum omnem patribus indecorum esse uisum. Quò spectans Cicero in VII in Verrem dixit: Noli metuere Hortensi, ne quæram, qui licuerit nauem ædificare senatori. antiquæ sunt istæ leges, & mortuæ. quemadmodum tu soles dicere, quæ uetant. fuit ista resp. quondam, fuit ista seueritas in iudiciis, ut istam rem accusator in magnis criminibus obiciendam putaret.

Senatores autem in petendis honoribus fuisse occupatos, unde multa ornamenta domi, forisq. pepererint, indicat in Cluentiana Cicero, dum ita agit: Iniquum esse, eos, qui honorum ornamenta propter periculorum multitudinem prætermisissent, populi beneficiis esse priuatos, iudiciorum nouorum periculis non carere. Senatorem hoc queri non posse, propterea quòd ea conditione proposita petere cœpisset. quodq. permulta essent ornamenta, quibus eam mitigare molestiam posset, locus, auctoritas, domi splendor, apud exteras nationes nomen, & gratia, toga prætexta, sella curulis, insignia, fasces, exercitus, imperia, prouinciæ. & pro Postumo: Delectat amplissimus ciuitatis gradus, sella curulis, fasces, imperia, triumphus, denique

que imago ipsa ad posteritatis memoriam prodita. Quæ quidem senatorum esse ornamenta dicimus, non ut in senatum ueniant, sed ut honores ceperunt, a quibus reliqui ordines abstinerunt.

Neque uero illud hoc loco prætereundum est, qui in senatū uenirent, non omnes senatores fuisse, uerum eos duntaxat senatores appellatos, qui a censoribus, aut ab iis, qui ius senatus legendi haberent, lecti essent; alios enim fuisse senatores, alios eo gradu, ut in senatu sententiæ dicendæ ius haberent. Hi uero erant, qui magistratibus functi in senatum uenire, & sententiam dicere poterant, senatores tamen a censoribus lecti non erant. de quibus in hunc modum scribit ex Varronis sententia Gellius libro III, cap. XVII: Varro in Satyra Menippea equites quosdam dicit pedarios appellatos, uideturque eos significare, qui nondum a censoribus in senatum lecti, senatores quidem non erant, sed quia honoribus populi usi quidem erant, in senatum ueniebant, & sententiæ ius habebant. Nam & curulibus magistratibus functi, qui nondum a censoribus lecti erant, senatores non erant. & quia in postremis scripti erant, non rogabantur sententias, sed quas principes dixerant, in eas descendeant. Hoc significabat edictum, quo nunc quoque consules, cum senatores in curiam uocant, seruandæ consuetudinis causa, translatitio utuntur. uerba edicti hæc sunt: Senatores, quibusque in senatu sententiam dicere licet. Huius uero edicti meminit etiam Liuius libro XXXIII. Consules, inquit, edixerunt, quoties senatum uocassent, uti senatores, quibusque in senatu sententiam dicere liceret, ad portam Capenam conuenirent & libro XXXVI: P. Cornelius consul edixit, qui senatores essent, quibusque in senatu sententiam dicere liceret, ne quis eorum ab urbe abiret. Hunc autem, credo, etiam morem respexit, cum dixit de Salinatore: A censoribus coactus in senatum uenire. sed tum aut uerbo assentiebatur, aut pedibus in aliorum sententiam ibat. Quanquam Gellius eodem in loco pedarios senatores dictos ab aliis subiicit; qui non sententiam in senatu dicerent, sed ab aliis dictam mouentes se loco adprobarent, ab aliis, qui curules magistratus nondum gessissent, unde in curiam non curru, ut ceteri ueherentur, sed pedibus irent. Festus autem edici solere ait, ut senatores adsint, quibusque in senatu sententiam dicere licet. quia ii, qui post lustrum ex iunioribus

nioribus magistratum ceperunt, & in senatu sententiam dicunt, & non uocantur senatores, antequam in senioribus sunt censi. quos, credo, etiam intellexit Cicero in Cluentiana, cum dixit: Cluentius eques Rom. causam dicit, qua lege senatores, & ii, qui magistratum habuerunt, soli tenentur.

Fuisse autem etiam tribunos pl. sine lectione censoria senatores post Atinium plebiscitum existimo, cuius meminit Gellius li. XIII, cap. VIII ita, ex Capitone: Tribunis plebis senatus habendi ius erat. quanquam senatores non essent ante Atiniū plebiscitum. Hunc uero C. Atinium Labeonem tribunum pl. opinor fuisse, qui cum timeret, ne a sequentibus censoribus in senatu legendo præteriretur, quòd Q. Metellum Macedonicum censorem, a quo præteritus fuerat, de saxo Tarpeio deiici iusserat, eam rogationem tulerit in tribunatu, ut ui ipsa gesti tribunatus, non censoris beneficio senator esset. Vnde scribit Liuius libro XLV, Cn. Trebellium tribunum pl. petitioni censuræ, quia lectus in senatum non fuerat, intercessisse.

Haftenus de senatoribus. senatus autem cognitionem, atque auctoritatem qui requirit, is quid libro VI Polybius scribat, attendat. quo loco ait, ærarium, ac uestigalia omnia in potestate senatus fuisse, atque omnes publicos sumptus ex eius esse arbitrio factos. iam uero maleficia, ac crimina per Italiam commissa, de quibus publicum iudicium constitui oportebat, ut proditiōis, coniurationis, beneficii, cædis, atque insidiarum ad senatum relata, eiusque de his cognitionem fuisse. Quod si qua in Italia controuersia dirimenda, si publice, uel priuatim quispiam, uel ciuitas obiurganda, sicui auxilium ferendum erat, de his omnibus senatum statuisse. eodemque modo si qua extra Italiam ad aliquos legatio erat mittenda, aut ad aliquid decidendum, aut ad fœdus faciendum, aut ad cohortandum, aut ad imperandum, aut postremo ad res repetendas, & ad bellum indicendum, hæc senatum curasse. præterea quid de legatis exterarum gentium agendum, quid eis respondendum esset, decreuisse. Postremo Dionysius omnem remp. in potestate senatus scribit fuisse, nisi quòd neque magistratus ab eo crearentur, neque leges ferrentur, neque bellum, aut pax decerneretur.

De Equitibus Romanis. Cap. III.

Vt autem senatores à Romulo, sic equites instituti sunt. Docet hoc Dionysius, cum ita scribit: Romulus cum senatum ex uiris natu grandioribus centum constituisset, intelligeretque se armata iuuentute ad corporis custodiam, & ad ea, quæ instarent, opera indigere, trecentos uiros, quos ex clarissimis familiis robore præstantissimos selegit, eosque a curiis eodem modo, quo senatores declarandos curauit, ex singulis curiis de nos, quos circa se perpetuo habuit. Celeres autem dicti sunt, uel a celeritatis officio, uel, ut Antias prodidit, a duce Romuli Celere, qui his tribus centuriis præpositus est. In bellis autem sæpe strenue se gesserunt cum primi prælium inirent, ultimi confecto prælio excederent, & modo equis, modo pedibus, prout loci natura dabat, pugnarent. docet etiam, sed aliquanto breuius Liuius: Trecentos Romulus, inquit, armatos ad custodiam corporis, quos Celeres nominauit, non in bello solum, sed etiam in pace habuit. Eisdem autem post a Numa, teste Plutarcho, sublatos alii restituisse reges uidentur. siquidem L. Brutus L. Superbo regi præfectus Celerum fuisse traditur. Hos autem Flexumines postea, inde Trossulos, tum equites dictos inuenio apud Festum, & Plinium. Verba Festi hæc sunt: Celeres antiqui dixerunt, quos nunc Equites dicimus, a Celere interfectore Remi, qui initio a Romulo iis præpositus fuit, qui primitus electi fuerunt ex singulis curiis deni, ideoque omnino trecenti fuere. & alio loco: Trossuli Equites dicti, quod oppidum Tuscorum Trossulum sine opera peditum ceperint. Plinii uero lib. xxxiii hæc: Equitum nomen sæpe uariatum est in iis quoque, qui ad equitatum trahebantur. Celeres sub Romulo, regibusque appellati sunt, deinde Flexumines, postea Trossuli, cum oppidum in Tuscis citra Volsinios passuum nouem millia sine ullo peditum adiumento cepissent eius uocabuli. idque durauit ultra C. Gracchum. Iunius certe, qui ab amicitia eius Gracchanus appellatus est, scriptum reliquit his uerbis: Quod ad equestrem ordinem attinet, antea Trossulos uocabant, nunc equites uocant, ideo quia non intelligunt Trossulos nomen, quid ualeat, multos pudet eo nomine appellari, & causam, quæ supra indicata est, exponit, in-

inuitosque etiam num tamen Trosculos uocari. Hæc Plinius.

Hæc ergo sunt ordinis equestris, qui senatorio oppositus est, primordia, ac fundamenta. cuius ab initio exiguæ opes, ac copiae adeo postremo creuerunt, ut cum senatoribus, & cum plebe non contenderint solum, sed acerbis etiam inimicitias exercuerint. Rara autem eorum mentio est sub regibus. Liuius tantum Prisco regnante loca in circo patribus, equitibusque diuisa scribit. Zonaras Superbum plerosque patrum, atque equestris ordinis sustulisse prodit. Liberata autem regno rep. huius ordinis memoriam usurpari a Liuiο uideo, cum primores equestris ordinis a Bruto cos. in senatum lectos scribit. itemque a Dionysio, cum in describenda coniuratione, quæ Ser. Sulpicio, M. Tullio cos. facta est, anno post reges exactos decimo, senatoribus, & equitibus a consule negotium custodiendarum urbis partium datum tradit. & iterum a Liuiο, M. Papirio, C. Nauitio cos. an. cccxlii, cum scribit, non plus singulis senatoribus in legationes inuentis coactos esse binos equites adiacere. Inde equitum in bello crebra mentio, in ciuitate nisi post Gracchorum tempora rara.

De quibus antequam dicam, illud, quod huius quæstionis caput est, proponendum uidetur, Equites, & equestrem ordinem Romæ duobus modis esse acceptum. uno, quo, ut diximus, equites senatoribus in ciuitate, altero, quo peditibus in acie opponuntur. Vtraque autem diuisio a Romulo in remp. illata est. Idem enim, cum legionem constituisset ex tribus peditum millibus, legioni equites trecentos adiecit, auctore Plutarcho. Hos autem equites nihil aliud fuisse apparet, quàm tres illas equitum centurias ab eodem conscriptas Ramnensium, Tatienſium, & Lucerum, quas post auctas sub iisdem nominibus a Prisco rege, & sex factas Liuius, Dionysius, & Festus prodidere. Itaque huc intuens Valerius dixit, Priscum regem senatum auxisse, & ordinem equestrem uberiorem reliquisse. quasi uero Priscus equitum, qui senatui opponuntur, non qui peditatui, numerum auxerit. cum inter utrumque genus plurimum interfuerit. Nam senator merere equo potuit, senator autem eques esse Romanus, ubi in senatum erat ascitus, desit. Neque tamen nego, quin & hoc & illud equitum genus bella frequentarit, sed hoc dico, longe alia decora illorum equitum, quàm horum & militiæ, & domi fuisse. Vnde autem distinguere-
rentur

re ntur, nos in magna uetustatis obscuritate quæramus. Mihi quidem ueterum, quos post nominabo, auctoritate ita persuasum est, Equites alios equo publico meruisse, alios priuato. illos autem in ciuitate senatoribus, hos in exercitu peditibus respondisse: Vtrosque autem, aut regum, aut consulum, aut censorum, aut denique eorum, qui censendi ius haberent, arbitrio fuisse subiectos, ut ex censu, & ætate, quemadmodum pedites, legerentur. Quod ipsum Ciceronem uideo docuisse, cum in **III** de legibus ita sciuit: Censores pecunias, æuitates, ordines partiunt. equitum, peditumque prolem describunt. ordines enim cum dixit, senatum, plebem, & equites equo publico intellexit, cum peditum, equitumque prolem, qui priuato equo, quique pedibus stipendia facerent, significauit. De utroque autem genere præclare Liuius lib. **VI** hoc modo: Clades ad Veios accepta Romam nunciata senatui curam, metumque iniecit, ne tum uero sustineri, nec in urbe seditio, nec in castris posset. cum repente quibus census equester erat, equi publici non erant assignati, senatum adeunt, & equis suis stipendia facturos promittunt. quibus cum amplissimis uerbis gratiæ essent actæ, subito ad curiam concursus fit plebis. pedestris ordinis se aiunt nunc esse, operamque extra ordinem reip. polliceri. patres laudare equites, laudare plebem, uictam esse fateri comitatem senatus. Gratiæ peditibus, equitibusque actæ. Placuit omnibus his uoluntariam extra ordinem militiam professis æra procedere. & equiti certus numerus æris assignatus. tum primum equis merere equites cœperunt. Fuisse autem equites aliquot, qui equites equo publico dicerentur, testis est Cicero in **VI** Philip. Altera statua est, inquit, equitum Rom. equo publico, qui item ascribunt: **PATRONO**. quem unquam patronum iste ordo adoptauit? si quenquam, me debuit. quibus uerbis nos admonet, ordinem illum equestrem, quem ipse in consulatu suo in gratiam cum senatu reduxerat, ex iis equitibus fuisse, qui equo publico & fuerunt, & dicti sunt. Quos equites Asconius in Diuinationem equites Rom. militares appellauit, cum dixit, populum Rom. Sulla uictore iudicandi iure spoliatum, quod habuit per equites Ro. militares. unde Plinius lib. **XXXIII** equum publicum equum militarem uocauit, cum de hoc ordine uerba faceret. Annuli, inquit, plane medium ordinem, tertiumque plebi, & patribus inseruere. & quod

antea militares equi nomen dederant, hoc nunc pecuniæ iudices tribuunt. Item: Equitum nomen substitit in turmis equorum publicorum. intelligit enim, equites primum ab equis publicis, post a censu Iudices dictos. Non omnes autem, qui equo mererent, ex hoc ordine fuisse, ostendit in prima Philippica Cicero, qui in legem Antonii, qua centuriones in tertiam iudicum decuriam coniciebat, ita disputat: At quæ est ista decuria iudicum? centurionum, inquit. quid? isti ordini iudicatus lege Iulia, etiam ante Pompeia, Aurelia non patebat? cæsus præfiniebatur, inquit. non centurioni quidem solum, sed etiam equiti Rom. Itaque uiri honestissimi, atque fortissimi, qui ordines duxerunt, res & iudicant, & iudicauerunt. non quæro, inquit, istos. quicumque ordinem duxit, iudicet. At qui si ferretis, quicumque equo meruisset, quod est laudatius, nemini probaretis. in iudice enim spectari & fortuna debet, & dignitas. Hæc ille. quibus satis perspicue demonstrat, non quicumque equo mereret, equestrem ordinem expleuisse. nam equester ordo alteram iudicum decuriam obtinebat. cui tertiam centurionum cum addere Antonius uellet, inquit Cicero: Atqui si ferretis, ut quicumque equo meruisset, nemini probaretis. quod hercle non dixisset, si quicumque equo mereret, iudicia obtinuisset. ostendit idem Valerius, qui bello Pun. 11. quadringentos iuvenes equestris, ut ait, ordinis magnam partem equis publicis spoliatos scribit. cum tamen qui equo mererent, iis temporibus innumeri essent. Erant igitur Equites Rom. de quibus nunc disputamus, non quicumque equo mererent, sed qui publico & militari, quem equum eis a censore assignatum inuenio. sic enim Liuius lib. tricesimo nono: S. C. factum, ut tribuni pl. ferrent, ut P. Aebutio, cuius pater equo publico meruerat, emerita stipendia essent, ne inuitus militaret, neue censor ei equum publicum assignaret. Quid autem fuerit equus publicus, parum compertum est. Varro in libris de lingua Latina equum publicum mille asarium uocat. quibus uerbis stipendium fortasse aliquod uel alendi, uel emendi equi causa de publico constitutum significat. Fuisse autem & hos in centurias diuisos, ostendit Cicero in Philippica septima. qui cum in sexta dixisset; Triginta quinque tribus, equites Rom. equo publico, & tribunos militares L. Antoniū patronum ascripsisse, repetit ita in septima: Sed, ut uideo, dominabitur

dominabitur Lucius. est enim patronus xxxv tribuum, patronus centuriarum equitum, patronus eorum, qui tribuni militares fuerunt. Atque ex his quidem puto satis intelligi posse, qui fuerint equites Romani illi, quos quærimus.

Vt autem senatores, sic etiam equites a censoribus lectos esse inuenio, eosque ex utroque genere familiarum, patriciis, & plebeiis. primum enim C. Claudium Neronem patricium, & M. Liuium Salinatorem plebeium equum publicum habuisse testis est li. xxi x Liuius, deinde uero, quod multo certius est, Ser. Sulpicii Rufi patrem, uirum patricium equestri loco natum scribit Cicero in defensione Murenæ.

Præterea ut senatores ex censu legebantur, sic etiam equites. fuit autem equestris census, quantum ex ueteribus monumentis suspicari licet, senatorio minor, nimirum sestertium quadringentorum millium. Censum autem equestrem iam inde a primis etiam reip. temporibus celebratum, nemo est, qui reuocare in dubium possit, qui Liuium, bello Veienti, scribentem meminerit, repente quibus census equester erat, equi publici non erant assignati, senatum adiisse, & equis se suis stipendia facturos esse. quod idem memoria sua factum Cicero innuit libro nono epistolarum, cum ait: Res familiaris alteri exigua est, alteri uix equestris. Quadringenta porro millia equites esse censos ante initum ciuile bellum Suetonius testis est, apud quem ita legimus de Cæsare ad Rubiconem exercitum alloquente, Estimatur etiam equestres census pollicitus singulis. quod accidit opinione falsa. Nam cum in alloquendo, exhortandoque, sæpius digitum læuæ manus ostentans affirmaret, se ad satisfaciendum omnibus, per quos dignitatem suam defensus esset, annulum quoque æquo animo detracturum sibi, extrema concio, cui facilius erat uidere concionantem, quam audire, pro dicto accepit, quod uisu suspicabatur, promissumque. ius annulorum cum millibus quadringentis dixit. Quod idem Augusto etiam imperante seruatum Horatius in prima epistola indicat, qui fuit eius æqualis, cum cecinit:

Si quadringentis sex, septem millia defunt,

Plebs eris.

Ad hæc uero ut per censum equestrem ordinem impetrabāt equestrem, sic eosdem consumpto patrimonio equestris dignitatis insignia perdidisse licet suspicari. Huc autem, credo, respexit

pexit Cicero in Sextiana, cum dixit de quodam luxurioso: Equestris ordinis nomen retinet, ornamenta confecit. & Suetonius, cum in hunc modum scripsit: Cum plerique equitum attrito bellis civilibus patrimonio spectare ludos è XIII non auderent metu pœnæ theatrialis, Augustus pronunciauit, non teneri ea, quibus ipsis, parentibusve equester census unquam fuisset.

Iam uero ut senatores non nisi ex iis fere, qui magistratus gessissent, legebantur, sic contra equites magistratus non capiebant, ubi uero cepissent, equites esse, aut uocari desinebāt. Id quod, ut multa alia, egregie Cic. in Cluentiana ostendit his uerbis: Conuerte te nunc ad equestrem ordinem, atque in ceteros ordines. easdem uitæ conditiones, quas senatores non perferent, putant enim minus multos sibi laqueos legum, & conditionum, ac iudiciorum propositos esse oportere, qui in summum locum ciuitatis aut non potuerunt ascendere, aut non petiuerunt. & de equitibus quibusdam paulo post: Cum palam dicerent, se potuisse iudicio populi Rom. in amplissimum locum peruenire, si sua studia ad honores petendos conferre uoluissent, sese uidisse inuita senatoria qualis splendor inesset, quanta ornamenta, quæ dignitas, quæ se non contempsisse, sed ordine suo, patrumque suorum contentos fuisse. & uitam illam tranquillam & quietam remotam a procellis inuidiarum, & huiusmodi iudiciorum anfractu, sequi maluisse. aut sibi ad honores petendos ætatem integram restitui oportere, aut, quoniam id non posset, eam conditionem uitæ, quam sequuti petitionem reliquissent, manere. iniquum esse eos, qui honorum ornamenta propter periculorum multitudinem prætermisissent, populi beneficiis esse priuatos, iudiciorum nouorum periculis non carere. senatorem hoc queri non posse, propterea quod ea conditione proposita petere cepissent. quodque permulta essent ornamenta, quibus eam mitigare molestiam posset, locus, auctoritas, domi splendor, apud exterarum nationum nomen, & gratia, toga prætexta, sella curulis, insignia, fascēs, exercitus, imperia, prouinciæ. Hæc Cicero. Quam sententiam sequutus item Cornelius Nepos dixit de Attico: Is contemptis honoribus, quos facillime consequi potuisset, perpetuo acceptam a maioribus dignitatem equestrem obtinuit. & Suetonius de Octauiano: Duplex Octauiorum familia. alii fun-

Et sunt summis honoribus. alii in equestri ordine constitere usque ad Augusti patrem. ipse Augustus se nihil amplius, quam equestri familia ortum scribit, in qua & primus senator pater suus fuerit. & de Sulpicio Cic. in oratione pro Murena: Tua nobilitas Sulpici hominibus literatis notior, populo obscurior est. pater. n. fuit equestri loco: auus nulla illustri laude celebratus. Quare ego te semper in nostrum numerum aggregare soleo, quod uirtute, industriaque perfecisti, ut cum equitis R. esses filius, summa tamen amplitudine dignus uiderere. Hoc uero in genere fuit etiam Cicero. nam pater, & maiores eius equestri tantum dignitate contenti fuerunt, honores nullos ceperunt, ut ipse saepe testatur. quid plura? Hoc sensit Velleius, cū dixit, Vinicium Calibus ortum, patre atque auo consularibus, cetera equestri familia fuisse. nimirum equestrem appellans familiam, in qua nulli honores extiterant. Veterem autem equitem uocarunt, cuius maiores equites fuerint. ut in Planciana Cicero: Cum sit Cn. Plancius eques Rom. ea primum uetustate equestris ordinis, ut pater, ut auus, ut maiores eius omnes equites Rom. fuerint, deinde ut ipse in legionibus P. Craasi imperatoris inter ornatissimos homines equites Rom. summo splendore fuerit.

Quod autem dixi, magistratu capto equites esse desisse, id refelli exemplis multis uidetur posse, sed maxime Neronis, & Salinatoris censorum, & Pompeii Magni consulis, quos in iis magistratibus equum publicum habuisse legimus: scribit enim ita Linius: Equitum deinde census actus est. & forte ambo censores equum publicum habebant. Itaque Nero Liuium, Liuius Neronem equum uendere iussit. & Valerius de iisdem: Cum equitum centurias recognoscerent, & ipsi propter robur ætatis etiam num eorum e numero essent, alter alterum equum uendere iussit. Pompeium autem narrat Plutarchus, cum primum consul esset, ad censores Lentulum, & Gellium equum manu ducentem uenisse, atque ab iis ex ordine interrogatum, legitima a se omnia stipendia se imperatore confecta, respondisse. Quæ exempla ita interpretari uidemur posse, ut dicamus, facile euenire potuisse, ut aut propter robur ætatis post captos magistratus equum publicum tenuerint, & tamen senatores fuerint, siquidem inuenio apud Suetonium, Augustū reddendi equi gratiam fecisse eis, qui maiores annorum quinque,

& quadraginta, eum retinere nollent. aut, quod malim, in senatum illi quidem, sed iure magistratus, non lectione censoria uenerint. nam Salinatorem diserte scribit Liuius a censoribus L. Veturio, P. Licinio in senatum uenire coactum, sed tum aut uerbo assensum, aut pedibus in aliorum sententiam esse profectum. recte. neque enim legisse eum potuerunt, cum nullo senatu lecto abdicarint. Pompeium autem perspicuum est consulem factum, cum adhuc eques Rom. esset, idest, ut inquit Dio, cum nondum senator esset. neque uero quanquam quaesturam gesserat, legi in senatum ante consulatum potuit. cum per annos xvi nulli censores fuissent, qui senatum legerent. neque ante dictatore Sylla legi per aetatem potuisset. Fuisse autem hoc moris scribit Isidorus lib. ix. ut quanuis quis senatoria origine esset, tamen usque ad legitimos annos eques Rom. esset. deinde ordinem senatorium iniret. Itaque & Pompeius hic Magnus Pompeii Strabonis uiri consularis, ac triumphalis filius eques tamen Rom. fuit. atque equestris ordinis homines saepe senatorum filios apud Liuium fuisse animaduertimus. & in Verrem Cicero Cn. Calidii equitis Rom. filium senatorem, & iudicem nominat.

Postremo uero ut insigne senatorum, quo ab equitibus Rom. distinguerentur, fuit latus clauus, sic equitum Ro. quo a plebe discernerentur, annulus aureus. Itaque Plinius scriptum reliquit, annulos medium ordinem, tertiumque plebi inseruisse, eosdemque, ubi celebres esse coeperunt, alterum ordinem a plebe distinxisse. Idem primum uestigium annulorum in urbe notauit P. Sempronio, P. Sulpicio cos. an. quadringentesimo quadragesimo quarto, cum Cn. Flauio libertini filio aedili curuli creato senatus, uel, ut alii prodiderunt, nobilitas annulos, & phaleras indignatione commota deposuit. quorum alterum senatorem, alterum equitum insigne fuerit. secundum notat bello Punico ii, cum Annibal tres modios annulorum, quos clade Cannensi colleg erat, Carthaginem misit. ex quo Plinius tum promiscui usus annulos fuisse conicit, quod aliter summa illa annulorum confici nequiuisset. At Liuius Magonem Pœnum eos annulos in curia Carthaginensium effundentem dixisse refert, neminem nisi equitem, atque eorum ipsorum primores aurei annuli ferre insigne. primores autem, credo, intellexit, qui equo publico militarent. hoc tamen glorio

se ab eo dictum iudicat Plinius, qui annulos etiam senatoribus cum equitibus fuisse communes scribit, ita ut senatores ab equitibus tunica distinxerit, equites a plebe annulus aureus, quanquam ne senatores quidem omnes Drusi tempore, idest Marfico bello annulos gestasse addit. Extat etiam in Dionis historia quadragesima octava, nemini quondam Romanorum non libertino solum, sed ne ingenuo quidem annulis uti aureis, præterquam senatoribus, & equitibus fuisse permissum. Annulos autem equitum fuisse ornamentum possum etiam Liuiano testimonio comprobare. qui libro nono ait: Ex templo sine ulla publica auctoritate concessum in omnem formam luctus est. Lati clauis, annuli aurei positi. & libro quadragesimo tertio: Equites in conspectu populi aureis annulis positis uestem mutarunt. Ne autem temere omnes ferrent, uideo sero tandem, nimirum dominante Tiberio, esse prouisum. siquidem apud Plinium libro xxxiii ita scriptum est: Tiberii demum principatus nono anno in unitatem uenit equester ordo, annulorum que auctoritati forma constituta est, C. Asinio Pollione, C. Antistio Vetere cos. anno urbis conditæ dcc septuagesimo quinto, quod miremur, futili pene de causa, cum C. Sulpicius Galba, dum iuuenalem famam apud principem popinarum pœnis aucupatur, questus esset in senatu, uulgo inuitores eius culpæ defendi annulis. hac de causa constitutum, ne cuius id esset, nisi cui ingenuo ipsi, patri, auo que paterno HS quadringenta census fuisset, & lege Iulia theatri in xiiii ordinibus sedendi.

Cum ergo equestris dignitatis insigne annulus aureus esset, hinc factum est, ut is uulgo a magistratibus datus sit, non ut eos, quos donarent, equites Rom. facerent, quos a censoribus fieri equo publico attributo ostendimus, sed ut eos eo iure afficerent, quo quidem essent, si lecti equites a censoribus essent. quorum illud est præcipuum, ut lege Roscia in xiiii gradibus considerent. Hoc pacto L. Sullam dictatorem Q. Roscium comædum, C. Verrem prætorem scribam suum, Cæsarem dictatorem D. Laberium annulo aureo donasse accepimus. De Laberio autem placet Suetonii uerba subscribere: Ludis D. Laberius mimum suum egit, donatusque quingentis HS, & annulo aureo, sessum in quattuordecim e scena per orchestram transit. & Macrobij: Cum Laberius in fine ludorum annulo aureo

aureo honoratus a Cæsare, e uestigio in quattuordecim gradus ad spectandum transisset, uiolato ordine, & cum detractus esset eques Romanus, & mimus remissus, ait Cicero prætereunti Laberio sedile quærenti: Reciperem te, nisi anguste sederem. Neque uero solum ingenui, sed etiam libertini saepe aureo annulo sunt donati, eo nimirum consilio, ut eis non equestria modo ornamenta, sed etiam ingenuorum iura ea largitione tribuerent. Vnde scriptum reliquit Vlpianus, capite de iure annulorum aureorum, qui tali iure affectus esset, eum tanquam ingenuum uiuere, tanquam libertum mori. nimirum, quod patronus præteritus aduersus eius tabulas possessionem obtineret. Quare cum dicat Dio, Menam Sex. Pompeii libertum post proditam patroni sui classem annulo aureo ab Augusto esse donatum, & in equitum censum ascriptum, eo munere in ingenuitatem ascriptum interpretatur Suetonius, cum scribit, Augustum neminem unquam libertinorum cænæ adhibuisse excepto Mena, sed assero in ingenuitatem. Quo de iure hæc eodem in loco Dio adiicit; Nemini quondam Romanorum non libertino solum, sed ne ingenuo, quidem, annulos ferre aureos, præterquam senatoribus, & equitibus licuisse. eaque de re libertinos, quos imperator uoluerit, quanquam alia de causa aurum gerant, honoris tamen ergo, ut qui meliorem conditionem, quam quæ libertinorum est, nanciscantur, & equites fieri possint, annulis aureis donari. Ex quo intelligi potest, cum annulorum aureorum usus propterea increbuisse, merito Tiberium imp. constituisse, ut, quod apud Plinium est, ne cui id ius esset, nisi cui ingenuo ipsi, patri, auoque paterno HS quadringenta fuisset, & lege Iulia theatri in quattuordecim ordinibus sedendi. qua de lege post agam, ubi de ordinum spectaculis agam.

De Publicanis.

Cap. II III.

NEQUE uero alienum est, quoniam de equitibus Rom. dicere cœpimus, de publicanis etiam, qui equites Rom. fuerunt, pauca subiungere. Sic igitur sentio, publicanorum ordinem equitum Rom. ordine constituisse, id est publicanos nullos alios fere fuisse, quam equites Romanos. Hoc uero cum aliorum multorum testimoniis planum facere possum, tum maxime Plinij

nii, qui lib. xxxiii scribit: Iudicum appellatione separari eque-
 strem ordinem primi omnium instituere Gracchi discordi
 popularitate in contumeliam senatus. mox ea debellata aucto-
 ritas nominis vario seditionum euentu circa publicanos substi-
 tit, & aliquando tertia vires publicani fuerunt. M. Cicero de-
 mum stabilivit equestre nomen in consulatu suo, ei senatum cō-
 cilians, ex eo ordine se profectum celebrans, & eius vires pe-
 culiari popularitate quærens. & Ciceronis in Planciana, qui
 ait: Adiungam etiam, si uis, id quod tu etiam huic obesse pu-
 tas, patrem publicanum, qui ordo quanto adiumento sit in ho-
 nore, quis nescit? hos enim equitum Romanorum, ornamen-
 tum ciuitatis, firmamentum reip. publicanorum ordine conti-
 netur. & pro Postumo: C. Curius princeps equestris ordinis,
 fortissimus, & maximus publicanus. & pro domo: Proximus
 est equester ordo. omnes omnium publicanorum societates am-
 plissima de me decreta fecerunt. & Liuii lib. xliii, qui inquit:
 Censores Gracchus, & Claudius, cum equis adeptis eque-
 strem ordinem offendissent, flammam inuidiæ adiecere edicto,
 quo edixerunt, ne quis eorum, qui Q. Fuluius, A. Postumio cen-
 soribus publica uestigalia, aut ultro tributa conduxissent, ad
 hastam suam accederet, sociusue, aut affinis eius conductionis
 esset. sæpe id querendo ueteres publicani, cum impetrare ne-
 quissent ab senatu, ut modum potestati censoriæ facerent. & c.
 Erant ergo publicani equites Romani ferè, qui ultro tributa,
 ut supra ostendimus, & publica uestigalia populi Romani quæ-
 stus sui causa conducebant. Ex his alii mancipes erant, alii præ-
 des, alii socii, teste Polybio, Mancipem definit Festus, quis-
quis a pouulo aliquid emit, conducitue, quia sublata manu si-
gnificat se auctorem emptionis esse. & Padianus mancipem prin-
 cipes publicanorum esse ait, qui quæstus sui causa exigenda a
 sociis suo periculo exigant, & reip. representent. Præs, teste
 Festo, est, qui populo se obligat, interrogatus a magistratu. &
 manceps etiam præ est, quia tam debet populo præstare, quod
 promisit, quàm is, qui pro eo præ factus est. socii erant, qui
 in partem quæstus, & iacturæ a mancipibus, & prædibus uoca-
 bantur. Hi ergo omnes conducebant in foro a censoribus, quo-
 rum arbitrio hoc a senatu mandatum muneris erat, certa se ob-
 ligantes pecunia, quam quæstoribus urbanis representabant.
 unde dixit contra Rullum Cicero, Censoribus uestigalia loca-
 re,

e conducit ad in-
 pretationem. l. q.
 iustor. 53. vel. 55.
 oca., ubi & Budus
 errauerat.

re, nisi in conspectu populi Romani non licet, & uiris uendere uel in ultimis terris licebit?

De tributis, & uectigalibus ciuilibus, atque adeo etiam Italicis supra diximus. nunc & de Italicis, & de prouincialibus pauca restat ut adiungamus. horum autem duo genera fuerunt, unum certum, alterum incertum. certum pecuniæ, incertum aliarum rerum. Quod uoluit Cicero, cum dixit in v in Verrem: Inter Siciliam, ceterasq. prouincias in agrorum uectigalium rationibus hoc interest, quod ceteris aut impositum uectigal est certum, quod stipendiarium dicitur, ut Hispanis, & plerisque Pœnorum, quasi uictoriæ præmium, ac pœna belli, aut censoria locatio constituta est, ut Asia lege Sempronia. Quæ uero incerta fuerunt, ea multarum rerum fuerunt, ut frumentorum, quorum decumæ sunt exactæ, portoriorum, pascuorum, metallorum, & eiusmodi reliquorum, de quibus egregie Polybius libro vi; ubi de potestate senatus disputat. Cum in Italia, inquit, multa sint uectigalium genera, quæ censores in sumptus, apparatusq. publicos locare solent, ea uero non satis facile aliquis per censuerit, ut flumina, portus, hortos, metalla, atque, ut paucis comprehendam, quæcunque sub Romanorum ditione sunt, hæc omnia populus exercere, atque exigere, & fermè, ut ita dicam, totus in his conducendis, & curandis occupatus, atque implicitus esse consuevit. Adicit Appianus libro primo, Romanos, quos bello cepissent, agros, si culti essent, colonis, quos eò deduxissent, diuississe, aut ciuibus Rom. uendidisse, aut locasse, si inculti, cuius generis erant multi, colendos iis, qui uellent, dedisse, imposito annuo uectigali, decima quidem frumentorum, quinta uero frugum. quin etiam ab iis, qui maiores, & minores pecudes aluissent, certum uectigal exegisse. quod idem de Siciliensibus, Gallicis, & Asianis factum esse per spicuum est.

Hæc autem ita esse ostendunt nomina ipsa publicanorum, decumani, portitores, pecuarii, itemque uectigalium, decumæ, portoria, scripturæ. Quocirca recte Asconius in Diuinationem, Mancipes, inquit, sunt publicanorum principes, qui quæ stus sui causa si decumas redimunt, decumani appellantur, si portum, aut pascua publica, portitores, aut pecuarii, quorum ratio scriptura dicitur. & Cicero in Maniliana: Asia tam fertilis est, ut ubertate agrorum, & uarietate fructuum, & magnitudine

rudine passionis, & multitudine earum rerum, quæ exportantur, facile omnibus terris antecellat, & post: Cum hostium copiarum non longe absint, etiam si irruptio facta nulla sit, tamen pecora relinquuntur, agricultura deseritur, mercatorum nauigatio conquiescit. Ita neque ex portu, neque ex decumis, neque ex scriptura uestigal conseruari potest. quare sæpe totius anni fructus uno rumore periculi, atque uno belli terrore amittitur. quo tandem animo esse existimatis, aut eos, qui uestigalia uobis pensitant, aut eos, qui exercet, & exigunt, cum duo reges cum maximis copiis propè adsint, cum una excursio equitatus perbreui tempore totius anni uestigal auferre possit, cum publicani familias maximas, quas in salictis habent, quas in agris, quas in portubus, atque custodiis, magno periculo se habere arbitrentur? & in Flacci defensione: Mirandum uero est, homines eos, quibus odio sunt nostræ secures, nomen acerbirati, scriptura, decuma, portorium morti, libenter arripere facultatem lædendi. & libro 11 ad Atticum: Illa causa publicanorum quantam acerbitem afferat sociis, intelleximus ex ciuibus, qui nuper in portoriis Italiæ tollendis non tam de portorio, quam de nonnullis iniuriis portitorum querebantur. Adde, quòd Festus scriptuarium agrum definit, in quo ut pecora pascantur, certum est æs, quòd publicanis scribendo, confecit rationem cum pastore. nam proprie scripturam pecuuariorum rationem dici. De pascuis notum illud est Plinii libro xviii: Etiam nunc in tabulis censoriis pascua dicuntur omnia, ex quibus populus redditus habet, quia diu hoc solum uestigal fuerat. unde Cicero contra Rullum de silua Scantia: Vtrum tandem hanc siluam in relictis possessionibus, an in censorum pascuis, inuenisti? Vt autem publicani, qui decumas redimebant, decumani, qui pascua, pecuarii, sic ii a quibus decumas exigebant, aratores, atque agricolæ, cum quibus pascuorum rationem conficiebant, pastores appellati sunt. Vnde illa sunt in Fonteiana: Referta est Gallia negociatorum, plena ciuium Romanorum. unum ex toto negociatorum, colonorum, publicanorum, aratorum, pecuuariorum numero testem producant. Item: Omnes illius prouinciæ publicani, agricolæ, pecuarii, ceteri negociatores Fonteium defendunt. Aratores autem ferre, & pastores ciues Romanos fuisse satis ex actionibus in Verrem patet. sed maxime ex 1111, cum ait, Siciliam ciues Rom.

partim

partim cum quæstu, compendioq. dimittere, partim retinere, ut arare, pascere, ut negociari libeat, ut denique sedes, ac domicilium collocare. Addit Aſconius mancipi pro frumento ab aratoribus pecunias accipere non licuisse.

Neque uero solum publicani uectigalia hæc, quæ diximus, publica redimebant, sed alia quoque præterea multa. ut bello Punico II, quæ ad exercitum Hispaniensem opus essent, auctore Liniſ libro XXI I I I: Prodeundum in concionem Fuluiſ prætori eſſe, indicandasq. populo publicas neceſſitates, exhortandosq. qui redempturis auxiſſent patrimonia, ut reip. ex qua creniſſent, ad tempus commodarent, conducerentq. ex lege præbenda, quæ ad exercitum Hispaniensem opus eſſent, ut cum pecunia in ætario eſſet, iis primum ſolueretur, hæc prætor in concione edixit, qua die ueſtimenta, frumentum Hispanienſi exercitui præbenda, quæque alia opus eſſent naualibus ſociis, eſſet locaturus. ubi ea dies uenit, ad conducendum tres ſocietates aderant hominum unde uiginti, quorum duo poſtulatæ fuere, unum, ne alii eo triennio publicani eſſent, alterum, ut quæ in naues impoſuiſſent, ab hoſtium, tempeſtatiſq. ui publico periculo eſſent. utroque impetrato conduxerunt. & libro XXVI I, Cethegum, & Tuditanum cenſores reſcienda locaſſe, quæ circum forum incendio conſumptæ erant, VII tabernæ, macellum, atrium regium. & lib. XXXI X, de Catone, & Flacco cenſoribus: Opera faciendæ ex pecunia in eam rem decreta, lacus ſternendos lapide, detergendasq. qua opus eſſet, cloacas in Auentino, & in aliis partibus, qua nondum erant, faciendæ locauerunt, & uectigalia ſummis pretiis, ultro tributa inſimis locauerunt. quas locationes cum ſenatus precibus, & lacrymis publicanorum uidus induci, & de integro locari iuſſiſſet, cenſores edicto ſummotis ab haſta, qui ludificati priorem locationem erant, omnia eadem paulum imminutis pretiis locauerunt.

Quod autem mentio facta eſt ſocietatum publicanorum, intelligendum eſt, publicanos in multas ſocietates diuiſos conduxiſſe. Etenim, ut libro VI narrat Polybius, alii conducebant, alii cum his ſocietatem coibant, alii pro his bona, fortunaſq. ſuas reip. obligabant. Vnde Tulliana illa ſunt, ad Craſſi pedem: Volo te exiſtimare, me cum uniuerſo ordini publicanorum multum ſemper liberaliſſime tribuerim, tum in primis ami-

cum esse huic Bithynicæ societati. quæ societas ordine ipso, hominum genere pars est maxima ciuitatis. constat enim ex ceteris societatibus. & casu permulti sunt in ea societate ualde mihi familiares, in primisquæ P. Rupilius P. F. Men. qui est magister in ea societate. & in Planciana, de Cn. Plancio: Maximarum societatum auctor, plurimarum magister. & in Sextiana: Nulla erat Romæ societas uectigalium, quæ non honestissime decreuisset de mea salute. & pro Murena: Quid si omnes societates uenerunt, quorum ex numero multi hic sedent iudices. & in Bruto: Familia, & liberi societatis eius, quæ picearias de censoribus redemisset. & in epistolis ad fratrem: Non desistunt nobis quotidie agere gratias honestissimæ, & maximæ societates. Ex his autem sociis unus fuit, qui magister societatis dictus est, qui Romæ societati ita præerat, ut & socios, quasi senatum cogendi, & ad eos de societatis negotiis referendi potestatem haberet, curamque omnem gereret tabularum, & rationum, quæ undique ab iis, qui publicanorum societati operas dabant, Romam mitterentur. Etenim, ut inquit Cicero in frumentaria, ea est ratio decumarum, ut sine plurimis literis confici non possit. singula enim nomina aratorum, & cum singulis pactiones decumarum literis persequi, & conficere necessesse est. Hic porro quendam habuit pro magistro in provincia, quasi sui muneris uicarium, & societatis præfectum. unde Cicero Plancii patrem dixit maximarum societatum auctorem, plurimarum magistrum. & in epistolis P. Rupilium magistrum in Bithynica societate, Cn. Pupium in operis societatis. & alio loco: P. Terentius Hispo operas in scriptura pro magistro dat. & de eodem ad Atticum: Terentius magnas operas in portu, & scriptura Asiæ pro magistro dedit. & in Verrem: In scriptura Siciliæ pro magistro est L. quidam Carpinatius. item: L. Vibius eques Ro. uir primarius, quem reperiēbam magistrum fuisse eo ipso anno. & Valerius lib. v: P. Rupilius non publicanum in Sicilia egit, sed operas publicanis dedit. idem ultimam inopiam suam auctorato sociis officio sustentauit. ab hoc post modum consule leges uniuersi Siculi acceperunt. et quem diurnas capturas exigentem animaduēterunt, eundem iura dantem, classesque, & exercitus regentem uicerunt. Cum ergo publicani, quemadmodum ex his patet, equites fere fuerint, non tamen equites omnes publicani fuerunt. cuius rei argumento est

est id, quod extat apud Nepotem de Attico equite Romano: Ad hastam publicam nunquam accessit, nullius rei neque præs, neque manceps factus est. & apud Varronem libro primo de re rustica: offendi ibi C. Agrium equitem Romanum, & P. Agrasium publicanum.

Atque hæc quidem de publicanis, & eorum operis. Factum est autem, ut summa publicanorum avaritia, & prope impudentia singulari non solum provinciarum, in quibus uestigalia exercebant, sed etiam urbs ipsa, in qua ea conducebant, turbaretur. Vnde Paullus Aemilius, (ait Liuius libro XLV.) in Macedonia ordinanda, metalli Macedonici, quod ingens uestigal erat, locationesque prædiorum rusticorum tolli censuit. quod intelligeret, sine publicano ea exerceri non posse, & ubi publicanus esset, ibi aut ius publicum uanum, aut libertatem sociis nullam esse. Præterea P. etiam Rutilium, uirum innocentissimum ab equitibus, qui tum soli iudicabant, condemnatum accepimus, quod legatus Q. Mucii pro cos. Asiam a publicanorum iniuriis defenderat. & Cicero ad fratrem scribens ita ait: Huic tuæ uoluntati, ac diligentiarum difficultatem magnam afferunt publicani, quibus si aduersamur, ordinem de nobis optime meritum, & per nos cum rep. coniunctum, & a nobis, & a rep. disiungimus. sin autem omnibus in rebus obsequimur, funditus eos perire patiemur, quorum non modo salutem, sed etiam commodis consulere debemus. & post: Hic ita te uersari, ut & publicanis satisfacias, presertim publicis male redemptis, & socios perire non sinas diuinæ cuiusdam uirtutis esse uidetur. & post: Potes etiam tu id facere, ut commemores, quanta sit in publicanis dignitas, quantum nos illi ordini debeamus, ut remoto imperio, ac ui potestatis, & fascium, publicanos cum Græcis gratia, atque auctoritate coniungas. Atque hæc eadem avaritiæ uis causam postremo attulit, ut ipsi a senatu equites Rom. alienarentur. Nam cum publicani, qui Asiana uestigalia Messalla, & Pisone cos. a censoribus conduxerant, questi in senatu essent, auctore in epistolis ad Atticum missis Cicerone, se cupiditate prolapsos ea nimium magno conduxisse, atque, ut ea induceretur locatio, postulassent, neque id repugnante Catone assequi potuissent, a senatu disuncti sunt, agre ferente maxime, qui concordiam eorum ordinum consul reconciliarat, Cicerone. donec C. Cæsar. consul eos remissionem petentes lege ad populum

lum lata, tertia mercedum parte, testibus cum Suetonio, Dione & Appiano, releuauit. quam, credo, legem Cicero, cum pro Plancio diceret, intellexit, cum ita locutus est: Nam quòd primus sciuit legem de publicanis, tum cum uir amplissimus consul illi ordini per populum dedit, quod per senatum, si licuisset, dedisset, si in eo crimen est, quis suffragium non tulit, quis non tulit publicanus? Atque de equitibus hactenus.

De plebe Romana. Cap. v.

RESTAT tertius ordo eorum, qui de plebe Rom. dicti sunt. quos nescio an commodius describere possimus, quam si, qui neque senatores, neque equites Romani essent, statuamus. Et sane ita est, ut, si ciuium Rom. omnium multitudinem trium horum ordinum discriptio est complexa, quos priores duo nò comprehenderunt, eos necessario constituisse in tertio concludamus. Tertius autem plebs est dictus, non quomodo plebem patriciis opponi supra docuimus, ut gentem genti, sed quomodo senatoribus, & equitibus aduersatur, ut ordo ordini. Itaque ut senatorium ordinem, & equestrem tam plebei, quam patricii expleuerunt, sic plebeium infimum non ex plebeiis solum, sed etiam patriciis aliquot constituisse dicendum est, nempe eis, quos paupertatis causa neque in senatum censores legerunt, neque equo publico donauerunt. nisi forte aut L. Tarquitium L. Cincinnati dictatoris equitum magistrum, quem pedibus stipendia propter paupertatem fecisse Liuius ait, aut M. Scauri patrem, quem propter tenuissimas opes carbonariam fecisse in libro de uiris illustribus scriptum est, ambos patricios uiros, aut senatores, aut equites fuisse existimemus. quos gradus qui assequi potuerunt, si censores in utroque legendo ordine censum, ut dixi, respexerunt? Hunc autem ordinem in duas partes diuidimus, plebem rusticam, & plebem urbanam. Rusticam uocamus, quæ agros, urbanam, quæ urbem inhabitet. de quibus rerum ordo postulat, ut sigillatim dicamus.

Ce plebe rustica. Cap. vi.

ACAMVS autem ante de plebe rustica. quæ ut simplicior, sic honestior, atque integrior fuit. hinc enim scitum est illud

Ca-

Catonis in principio librorum de re rustica : Ex agricolis, & uiri fortissimi, & milites strenuissimi gignuntur, maximeq. pius quæstus, stabilissimusq. consequitur, minimeq. inuidiosus. minimeq. male cogitantes sunt, qui in eo studio occupati sunt. Rusticam autem, ut dixi, uoco plebem, quæ rura teneat, idque agri colendi causa. colat autem uel suum agrum, uel alienum, siue publicus is fuerit, siue priuatus. Neminem enim adeo rerum Romanarum rudem esse, & imperitum opinor, qui ignoret, quanto studio ab iis, primis temporibus, res rustica culta sit. Docet quippe hoc diserte Dionysius, qui Romulum instituisse scribit, ut ciues Romani artem militarem, & rem rusticam tantum tractarent. demonstrat non obscure Plutarchus, qui Numam summa diligentia populum Rom. ad agriculturam, id est ad pacis, & honestatis studium traduxisse ait, adeo ut solertes etiam in ea re homines premiis excitaret, ignauos autem ignominia metu deterruerit. ostendit Liuius, qui caritatem annonæ ex incultis per secessionem plebis in montem Sacrum agris ciuitatē inuasisse tradit. Probat iterum Dionysius, qui M. Fabium, L. Valerium consules non audientes dicto ciues, qui fundos habebant, pecunia multasse, & eorum agros uastasse, & domos disturbasse, qui alienum agrum colerent, eorum domesticam suppellectilem, & rustica ad colendam terram instrumenta corrupisse ait. Quin etiam idem L. Cincinnati, & T. Quinctii Claudi, hominum patriciorum, quos agrum manibus suis coluisse, memoriæ proditum est, præclarissimis, atque notissimis exemplis possumus confirmare. Nam quid Curium, Fabricium, Regulum, Serranum, consulares, ac triumphales uiros, Tarentini, & Punici belli æquales commemorem? de quibus sic loquutus est Cicero in Rosciana: Næ tu Erucci accusator esses ridiculus, si illis temporibus natus esses, cum ab aratro accersebantur, qui consules fierent. etenim qui præesse agro colendo flagitium putes, profecto illum Atilium, quem sua manu spargentem semen, qui miseri erant, conuenerunt, hominem turpissimum, atque inhonestissimum iudicares. at hercules maiores nostri longe aliter & de illo, et de ceteris talibus uiris existimabant. Itaque ex minima, tenuissimaq. rep. maximam, et florentissimam nobis reliquerunt. suos enim agros studiose colebāt, non alienos cupide appetebant. Hanc autem plebem Liuius intellexit, cum Sp. Postumium consulem de bacchanalium sacerdotibus

dotibus his uerbis populum R. alloquentem fecit : Iam ubi uos dilapsi domos , et in rura uestra eritis , illi coierint . et Appianus , cum scripsit , Ti. Gracchum rusticos ad comitia aduocasse , sed eos colligendis ætate fructibus occupatos non affuisse . Ceterum hoc studium ætate sua intermissum conqueritur M. Varro lib. 11. de re rustica . Igitur , inquit , quòd nunc intra murum fere patres familiæ correpserunt , relictis falce , et aratro , et manus mouere maluerunt in theatro , ac circo , quàm in segetibus , ac uinetis , frumentum locamus , qui nobis aduehat . Hoc autem ait , quia quos agros senatores , equitesq. Romani , et multi urbana e plebe locupletes possidebant , eos ipsi non per liberos homines , sed per seruos fere colebant . quorum familias magnas in eum usum alebant , eo consilio , ut inquit Appianus , ne aliquo ingruenti bello , delectus causa , agri cultoribus defererentur , cum serui ad militiam non euocarentur . unde illud præclare apud Liuium libro VI , ubi de fœcundissimo militum Volso solo agit : Simile ueri est , innumerabilem multitudinem liberorum capitum in eis fuisse locis , quæ nunc uix seminario militum relicto seruitia Romana ab solitudine uindicant . Neque tamen ita nouissimis temporibus agricultura seruis erat commissæ , ut non etiam liberi multi in agris uel priuatis , uel publicis colendi causa uersarentur . Id enim cum aliorum multorum docemur exemplis , tum maxime P. Nasicæ eius , qui cum Iugurtha bellum gessit . qui , ut a Valerio traditum est , cum ædilitatem curulem adolescens peteret , manumq. cuiusdam rustico opere duratam , more candidatorum tenacius apprehendisset , ioci causa interrogauit eum , num manibus solitus esset ambulare ? quod dictum a circumstantibus exceptum ad populum manauit , et causam repulsæ Scipioni attulit . omnes nanque rusticæ tribus paupertatem sibi ab eo exprobratam iudicantes iram suam aduersus contumeliosam eius urbanitatem distrinxerunt . Quo loco rusticæ tribus uocat plebem rusticam , quæ manibus suis agros excoleret , ac maximas in tribubus rusticis opes haberet . quam eandem intellexit Liuius lib. VII , cum apud eum milites Romani ita loquuntur : An æquum esse , Campanos dediticios illa fertilitate , atque humanitate perfrui , se militando fessos in pestilenti , atque arido solo luctari ? et Cicero ad Brutum : Dicitq. homines rusticos , sed fortissimos uiros , ciuesq. optimos dementes fuisse . primum milites ueteranos , deinde legionem

Mar-

Martiam, & quartam. & iterum Liuius libro xxv: Numerum auxit rustica plebs ex incultis diutino bello, infestisq. agris egestate, & metu in urbem compulsa. Quocirca Marcus Cicero oratoris nostri filius per epistolam iocans cum liberto Tirone, qui rusticum pradium emerat, ait: Rusticus Romanus factus es. quasi uero eum agrum more maiorum manibus suis esset Tiro culturus. Hi autem agri plebi Romanæ uel a triumuiris lege fuerant assignati, ut quondam Licinia lege de quingentis iugeribus, post Sempronia, aut a censoribus erant ciuibus Romanis pauperibus fruendi dati, ita ut decumas frumenti annuas soluerent, quos supra aratores, & agricolas uocitatos diximus. Atque hoc quidem id est, quod scripsit Plutarchus in Tiberio; populum Rom. finitimorum agros bello partos alios uendidisse, alios publicatos fruendos pauperibus ciuibus assignasse, non admodum magna mercede reip. persoluta. Priores intellexit Liuius, cum Sp. Ligustinum ita loquentem fecit libro xlii: Sp. Ligustinus tribus Crustumina ex Sabinis sum oriundus. pater mihi agri iugerum reliquit, & paruum tugurium, in quo natus, educatusq. sum, hodieq. ibi habito. & Padianus, cum in Diuinationis commentario ita scriptum reliquit: plebs rustica partim agros, partim ius ciuitatis amisit, partim omnino proscripta est, uictore Sylla, quod plebs Romana de Marianis partibus fuerat. et Salustius in Catilina: Præterea iuuentus, quæ in agris manuum mercede inopiam tolerauerat, priuatis, & publicis largitionibus excita urbanum ocium ingrato labori prætulerat. et Cicero in agraria secunda: Quæ est ista contumelia, ut ager ante rusticis detur, qui habent, quam urbanis, quibus ista agri spes, & iucunditas ostenditur? Posteriores idem intellexit, cum hoc modo subiecit: Deinde in hac assignatione agrorum ne illud quidem dici potest, quod in ceteris, agros desertos a plebe, atque a cultura hominum liberorum esse non oportere. sic enim dico; si Campanus ager diuidatur, exturbari, & expelli plebem ex agris, non constitui. totus enim ager Campanus colitur, & possidetur a plebe, & plebe optima, & modestissima quod genus hominum optime moratorum, optimorum aratorum, & militum ab hoc plebicola tribuno funditus eiicitur. et lib. vii epistolarum ad Atticum: Multum mecum municipales homines loquuntur, multum rustici, nihil prorsus aliud curant, nisi agros, nisi uillulas suas. et libro nono: Municipia,

& Rustici Romani Casarem metuunt. Atque derustica quidem plebe hæc hæctenus.

De plebe urbana. Cap. VII.

PLEBS autem urbana est, quæ intra urbem habitauit. Quæ non eandem fuisse cum rustica, etsi satis ex iis, quæ dicta sunt, esse perspicuum potest, tamen exemplo etiam ex seditione Appuleiana petito planius faciam. de qua sic scriptum esse uideo apud Appianum: Appuleius legi ferendæ diem edixit, atque eos, qui in agris uersarentur, aduocauit, iis enim maxime, quod Mario imperatore stipendia meruissent, confidebat. maiores autem esse Italicorum opes populus ægre ferebat. ac die legis ferendæ, quicumque tribunorum legi intercedebant, ab Appuleio contumelia affecti se ex tribunali proiciebant. urbana uero turba clamorem sustulit, quasi tonitruum audisset. cum autem Appuleiani uim facerent, urbani abiectis uestibus, atque arreptis lapidibus in rusticos se intulerunt. illi uero iterum ab Appuleio coacti, & ipsi cum fustibus in urbanos impetum fecerunt, ac per uim legem inusserunt. hæctenus ille. Huius autem plebis quoniam multas fuisse partes comperi, puto me eorum studia, qui de antiquitate Romana cogitant, non minimum adiuturum, si sigillatim de omnibus disseruero. Partes autem sunt, quæ sequuntur, Tribuni æarii, Scribæ, Mercatores, & negotiatores, Argentarii, & fœneratores, Artifices, & opifices, Turba forensis, Libertini, & magistratuum apparitores. quas partes plebis urbanæ propterea uoco, quoniam omnes fere, qui e plebe fuerint, in aliquo horum munerum occupatos fuisse comperio. Huius autem præceptionis quem locupletio-rem, aut certio-rem possum producere testem, quàm Ciceronem? Is autem in quarta in Catilinam, in senatu ita agit: omnes ad-sunt omnium ordinum homines, plenum est forum, pleni omnes aditus huius loci, atque templi. Quid ego hic equites Rom. commemorem? pari studio defendendæ reip. conuenisse uideo tribunos æarios, scribas item uniuersos. quos cum casu hic dies ad ærarium frequentasset, uideo ad expectatio-nem sortis, ad communem salutem esse conuersos. omnis inge-nuorum adest multitudo etiam tenuissimorum. opera precium est, libertinorum hominum studia cognoscere, qui sua uirtu-te

te fortunam ciuitatis consequuti hanc uere suam patriam esse iudicant. Quod si auditum est, lenonem quendam Lentuli concurrare circum tabernas, pretio sperantem sollicitari posse animos egentium, atque imperatorum, est id quidem coeptum, atque tentatum. sed nulli sunt inuenti tam aut fortuna miseri, aut uoluntate perdit, qui non ipsum illum sellæ, atque operis, & quæstus quotidiani locum, qui non cubile, lectulum suum, qui denique non cursum hunc ociosum uitæ saluum esse uelint. multo uero maxima pars eorum, qui in tabernis sunt, immo uero genus hoc uniuersum amantissimum est otii. etenim omne eorum instrumentum, omnis opera, ac quæstus frequentia ciuim sustinetur, alitur ocio. quorum si quæstus oclusis tabernis minui solet, quid tandem incensis futurum fuit? Loquitur ad senatum Cicero. omnium ordinum homines conuenisse ait. primum equites Romanos, deinde tribunos ærarios, scribas, libertinosque, opifices autem tentatos. Ergo tribuni ærarii, scribæ, libertini, & opifices plebis ordinem obtinuerunt. Confirmat hoc idem in Rabiriana, cum ait: Quid dicam de equitibus Rom. qui una cum senatu salutem reip. defenderunt, quid de tribunis ærariis, ceterorumque ordinum hominibus. confirmat etiam Q. Frater in libello de petitione: Primum, inquit, id, quod ante oculos est, senatores, equitesque Romanos, ceterorum ordinum homines nauos, & gratiosos complectere. multi homines urbani, & industrii, multi libertini gratiosi. in foro nanque uersantur. deinde habet oratores urbis totius, collegium omnium pagorum, uicinitatum. ex iis principes ac amicitiam tuam si adiunxeris, per eos reliquam multitudinem facile tenebris. Pagorum autem collegium dixit, quoniam plebs urbana in pagos est a Ser. Tullio, teste Dionysio, distributa. unde illud est pro domo sua: Nullum est collegium in hac urbe, nulli pagani, aut montani, (quoniam plebi quoque urbanæ maiores nostri conuenticula, et quasi consilia quædam esse uoluerunt,) qui non amplissime de mea salute decreuerint. sed de singulis ordine disputemus.

De tribunis ærariis. Cap. VIII.

TRIBUNOS ærarios ordines quendam apparet fuisse eorum, quibus, ut ait Varro, attributa erat pecunia, ut militi
a redderent.

redderent. Pecuniam autem attributa definit in tertiam Verri-
nam Pædianus, quæ in stipendium militum de ærario a tribu-
nis ærariis adnumerari quæstori soleret. Quæstores porrò æra-
rii Varro dictos scribit, qui pecunias conquirent publicas.
Et certe in tabulas pecuniam publicam referendi quæstoris mu-
nus fuisse, multorum testimoniis planum fieri posset. ex quo
intelligi licet, quæstores curasse pecuniam, quam in ærarium
inferrent, tribunos ærarios, quam ex ærario sumptam quæsto-
ri proconsulis, atque exercitui maxime erogarent. unde Cice-
ro procos. illud scripsit ad Caninium: Pecunia, quæ mihi attri-
buta est, a quæstore curatur. Fuit autem horum ordo sane an-
tiquus, quippe quorum meminerit etiam Cato, (auctore Gel-
lio libro VII) in primo epistolicarum quæstionum, his uerbis:
Pignoris capio ob æs militare, quod æs a tribuno ærario miles
accipere debebat. Quamobrem satis constituere non possum,
quod sit eorum consilium, qui ex sententia Ciceronis tribunos
ærarios inter minores magistratus iccirco referunt, quod is in
tertio de legibus ita scriptum reliquit: Minores magistratus par-
titi iuris plures in plera sunt. militiæ quibus iussi erunt, impe-
ranto. eorumque tribuni sunt. domi pecuniam publicam cu-
stodiunt. quid ita? quia intelligo, hoc loco non tribunos æra-
rios, sed tribunos militum, & quæstores ærarii esse descriptos.
Hos autem e plebe fuisse, non locus solum, quem ante protu-
li ex oratione Ciceronis in Catilinam ostendit, sed etiam lex
Aurelia, qua communicata iudicia feruntur inter tres ordines,
senatores, equites Rom. & tribunos ærarios. quos, cum hunc
locum explicaret, perspicue e plebe fuisse Dio in historia scri-
bit. Videntur autem a Cotta in iudices e plebe illi relati, qui
honestiore in plebe ordine, ac loco essent commodiore, ut cū
senatoribus, & equitibus apte conferrentur,

De scribis.

Cap. IX.

TRIBVNORVM porro ærarii ordini honore proximus scri-
barum ordo fuit. Hos Festus definit librarios, qui rationes pu-
blicas scribunt in tabulis. Apparuerunt autem singulis magi-
stratibus eo nomine, ut rationes publicas in tabulas referrent,
& leges, actaque omnia perscriberent. uude dixit in v in Ver-
rem Cicero, scribarum ordinem esse honestum, quod eorum
hominum

hominum fidei tabulæ publicæ, periculaq. magistratuum committantur. & pro domo: Scribæ, qui nobiscum in rationibus, monimentisque publicis uersantur, non obscurum de meis in rempub. beneficiis suum iudicium, decretumque esse uoluerunt. & in Pisonem: Rationes ita sunt perscriptæ scire, & literate, ut scriba ad ærarium, qui eas rettulit, perscriptis rationibus, secum ipse caput perfricans, commurmuratus sit. ratio quidem hercle apparet. argentum οἷχεται. Leges autem quodammodo in manibus scribas habuisse, & magistratibus ius suggessisse, ostendit idem, cum in tertio de legibus extremo scribit: Animaduerto quosque in magistratibus ignoratione iuris sui tantum sapere, quantum apparitores uelint. quod ipsum de scribis esse dictum, docet Plutarchus, ubi scribarum arrogantiam a M. Catone minore fractam, ac repressam esse narrat, in hæc uerba: Cato cum quæsturam inisset, ministros, & scribas coercuit, qui publicas tabulas, legesque tractantes, cum adolescentes nati essent, quibus magistratibus apparerent, quod ii propter inscientiam magistris egerent, potestate non cedebant, sed ipsierant magistratus. Eos uero Cato apparitorum loco, ut erant, tractauit. cum alios fraudis, alios inscitie insimularet. cumque illi auxilio collegarum Catonis usi resisterent, Cato primum eorum damnatum de fraudata hereditate ab ærario expulit, alterum uero de inertia postulauit. qui cum gratia Catuli censoris fultus euasisset, eo nunquam usus est Cato. Addo illud, scribas fere a quæstoribus mercedem apparitionis accipere solitos. id quod ex fragmento ueteris huius tabulæ, quæ Romæ est, intelligitur.

Q. VRB. Q. VEI. AERARIVM. PROVINCIAM. OPTINENT. EAM
MERCEDEM. DEFERTO. Q. VAESTORQ. VE. Q. VEI. AERARIVM. PROVINCIAM

OPTINEBIT. EAM. PEQ. VNIAM. EI. SCRIBAE. SCRIBEIS
Q. VE. HEREDIVE

EIVS. SOLVITO. IDQ. VE. EI. SINE. FRAVDE. SVA. FACERE. LICETO. Q. VOD

SINE. MALO. PEQ. VLATV. FIAT. OLLEISQ. VE. HOMINIBVS. EAM. PEQ. VNIAM. CAPERE. LICETO.

Quin etiam quæstorum fuisse scribas indicat in Cluentiana Cic. inquit: Quid sibi illi scribæ, quid lictores, quid ceteri, quos apparere huic quæstioni uideo, uolunt? Omnium autem,

ut scribit Festus, minimæ dignitatis fuit scriba naualis, quòd periculis quoque eius ministerium esset obiectum.

Cum ergo multi essent scribæ in ciuitate, factum est, ut in decurias multas sint translati, quæstiorum, ædiliciorum, prætoriorum, prout a quæstoribus, ædilibus, prætoribus essent lecti. nam hoc ius eorum magistratuum fuisse, non obscure innuit Cicero in Cluentiana, his uerbis: Nuper hominem tenuē scribam ædilicium D. Matrinium cum defendissem apud M. Iunium, Q. Publicium prætores, & M. Pletorium, C. Flaminium ædiles curules, persuasi, ut scribam iurati legerent eum, quē iidem isti censores ærarium reliquissent. & Liuius libro XL; Q. Petillius prætor urbanus eos libros a L. Petillio scriba sumpsit. & erat familiaris usus, quòd scribam eum quæstor Q. Petillius in decuriam legerat. Sed tamen aliquot etiam decurias pretio emptas fuisse, apparet ex oratione quinta in Verrem, in qua ille ita differit: Ad eos me scribas reuoca, si placet; noli hos colligere, qui nummulis corrogatis de nepotum bonis, ac de scenicorum corollariis, cum decuriam emerunt, ex primo ordine explosorum in secundum ordinem ciuitatis se uenisse dicunt. eos scribas tecum disceptatores huius criminis habeo, qui istos scribas esse moleste ferunt. tametsi cum in eo ordine uideamus esse multos non idoneos, qui ordo industriæ propositus est, & dignitati, mirabimur turpes aliquot in eo esse, quo cuius licet pretio peruenire?

Non admodum autem grauem, atque honestum fuisse Romæ scribarum ordinem, duæ res indicio sunt: una quòd Probus in Eumene, scribarum munus multo apud Græcos honorificentius fuisse, quàm apud Romanos prodit. nam apud Romanos reuera, sicut essent, mercenarios habitos apud Græcos neminem, nisi honesto loco, & fide, & industria cognita admissum. altera, quòd Piso apud Gellium de Cn. Flauio scriba ita scribit: Cn. Flavius, patre libertino natus scriptum faciebat. isque in eo tempore ædili curuli apparebat, quo tempore ædiles subrogantur. eumque primæ tribus ædilem curulem renunciauerunt. atque ædilis, qui comitia habebat, negat accipere, neque sibi placere, qui scriptum faceret, eum ædilem fieri. Cn. Flavius dicitur tabulas posuisse, scriptu sese abdicasse. isque ædilis curulis factus est. Non tamen aditum omnino scribis ad maiores honores fuisse interclusum, Cicereii, qui Scipionis

pionis Africani maioris scriba fuerat, exemplum ostendit. qui auctore Valerio, cum in campum Africani filium candidatum prætoriis comitiis deduxisset, seque omnibus centuriis Scipio ni anteferri uidisset, e templo descendit. quin etiam Cicero in libris de officiis, quendam memorat, qui cum in Sullæ dictatura scriba fuisset, post in Cæsaris prætor urbanus fuit.

De mercatoribus, & negotiatoribus. Cap. x.

SCRIBIS nescio an alios e plebe honestiores homines adiunxerim, quàm mercatores. Mercatores autem appello, qui iis rebus, quibus abundamus, exportandis, & iis, quibus egemus, inuehendis quæstum faciunt. quem quæstum laudat Cicero in primo de officiis his uerbis: Mercatura si tenuis est, sordida putanda est, si magna, & copiosa, multa undiq. apportans, multisq. sine uarietate impartiens, non est admodum uituperanda. atque etiam, si satiata quæstu, uel contenta potius, ut sæpe ex alto in portum, ex portu ipso se in agros, possessionesq. contulerit, uidetur iure optimo posse laudari. quid autem dixi Ciceronem? Cato ille senior tale de mercatoribus reliquit in principio librorum de re rustica testimonium: Est interdum, inquit, præstare populo, mercaturis rem quærere, ni tam periculosum fiet. neque ita multo post: Mercatorem strenuum, studiosumq. rei quærendæ existimo, uerum, ut supra dixi, periculosum, & calamitosum. Quocirca Cicero etiam in Paradoxis, honestos quæstus eorum appellauit, qui mercaturam facerent, operas darent, publica sumerent. Horum uero duo genera fuisse inuenio, unum eorum, qui proprio nomine mercatores appellati sunt, alterum, qui negotiatores & negotia gerentes. inter quos illud potissimum, ni me coniectura fallit, interfuit, quòd mercatores Romæ domicilium, familiamq. habuerunt, quanquam interdum quæstus causa in prouinciis per aliquot mensium spatium uersarentur. negotiatores uero eundem sequuti quæstum in prouinciis sedem, ac domicilium fortunarum suarum collocarunt. neque fere Romam, nisi censendi causa, decesserunt. Itaque ut Romæ fuit mercatorum collegium, sic in prouinciis conuentus negotiatorum. Mercatorum uero collegium institutum esse anno cclix post Romam conditam, Claudio, Seruilioq. cos. Liuii testimonio cognitum est, qui inquit: Certamē
consulibus

consuli bus inciderat, uter dedicaret Mercurii ædem. senatus a se rem ad populum reiecit: utri eorum dedicatio iussu populi data esset, eum præesse annonæ, mercatorum collegium instituere, solemnia pro pontifice iussit suscipere. Itaque Festus mercatorum diem festū Idus Maias appellat, quòd eo die Mercurii ædes esset dedicata. Eosdem uero a Mercurio, quem coluerint, deo Mercuriales appellatos, iuuat suspicari, de quibus Ouidius in v Fastorum, ubi de Mercurii æde consecrata loquitur, ita scribit:

Te quicumque suas profitentur uendere merces,

Thure dato, tribuas ut sibi lucra, rogant.

& Cicero in epistolis ad fratrem, ita: M. Furium Flaccum, equitem Romanum, hominem nequam, Mercuriales, & Capitolini de collegio eiecerunt. Nam Capitolinorum collegium a M. Camillo dictatore ludis Capitolinis, eodem teste Liviò, constitutum satis constat. Fuisse tamen aliquot etiam equites Rom. in Mercurialium collegio. ex his Ciceronis uerbis apparet.

Negotiatorum porro crebra in lib. Tullianis est mentio. in epistolis ad fratrem: Constat Asia ex eo genere ciuium, qui aut quòd publicani sunt, nos summa necessitudine attingunt, aut quòd ita negotiantur, ut locupletes sint, nostri consulatus beneficio, se incolumes fortunas habere arbitrentur. in Manilianæ: Ac ne illud quidem negligendum est, quod ad multorum bona ciuium Romanorum pertinet. nam & publicani suas rationes, & copias in illam prouinciam contulerunt, deinde ceteris ex ordinibus homines naui, & industrii partim in Asia negotiatur, partim suas, suorumq. in ea prouincia pecunias magnas collocatas habent. pro Fonteio: A ciuibus Rom. qui negotiantur in Gallia, referta est Gallia negotiatorum, plena ciuium Rom. unum ex toto negotiatorum, colonorum, publicanorū, aratorum, pecuariorum testem producant. Item: Nemo est ciuis Romanus, qui sibi ulla excusatione utendum putet. omnes illius prouinciæ publicani, agricolæ pecuarii, ceteri negotiatores Fonteium defendunt. Vnde illa sunt etiam in Verrem de laudibus prouinciæ Siciliæ: Quid, quòd multis locupletioribus ciuibus utimur, quòd habent propinquam, fidelem, fructuosamq. prouinciam, quo facile excurrant, ubi libenter negotium gerant, quos illa partim mercibus suppeditandis cum quæstu, compendioq. dimittit, partim retinet, ut arare, pasce
re,

re, ut negotiari libeat, ut denique sedes, ac domicilium collocare. & alio loco: Vexisti negotiatores. inuiti enim Romam, raroq. decedunt. Fuisse autem aliquot etiam equites Romanos, e negotiatoribus, non est cur sit dubitandum, presertim cum dicat idem in Verrem: L. Pretius splendidissimus eques Romanus, qui Panormi negotiatur. & Q. Minucius eques Rom. qui Syracusis. Nam quod de censendo dixi, id scriptum est in epistolis ad Atticum, ubi adhortans eum, ut aliquando se reuifet, concludit: Sub lustrum autem censer, germani negotiatoris est.

Legi etiam consueuisse iudices a pratoribus in prouinciis ex conuentu ciuium Rom. qui in prouincia negotiarentur, significat saepe idem in Verrinis, sed maxime in oratione de iurisdictione, Ceterarum, inquit, rerum selecti iudices ex ciuium R. conuentu proponi solent. & post: Selecti e conuentu, aut propositi ex negotiatoribus iudices, nulli. & postea: Habebat in consilio homines honestos e conuentu Syracusano, qui Sacerdotis pratoris quoque in consilio fuerant, cum esset hic idem Sopater absolutus. Item: M. Petilium equitem Romanum, quem habet in consilio, iubet operam dare, quod rei priuatae iudex esset. & in frumentaria: Scandilius postulat de conuentu recuperatores. Verres negat, se de existimatione sua cuiquam, nisi suis commissurum, & plus existimat apud lectissimos senatores pecuniam, quam apud tres recuperatores metum ualere.

Neque uero solum ex negociatoribus legi iudices soliti sunt, sed etiam patroni. quod exemplo Q. Minucii, equitis Romani, quem Syracusis negotiatum scribit Cicero, potest confirmari, a quo eodem in loco Sopatrum Siculum apud Verrem pratorem defensum narrat.

Negotiatores autem in prouinciis multo, quam mercatores erant notiores, unde maiora mercatoribus, quam negotiatoribus ad ea adeuntibus loca pericula impendebant. Id quod Cicero his uerbis contra Verrem conqueritur: Hæcine plebi Romanæ te pratore est constituta conditio? hæc negotii gerendi spes? hoc capitis uitæq. discrimen? parum ne multa mercatoribus sunt necessario pericula subeunda fortunæ, nisi etiam hæc formidines ab nostris magistratibus, atq. in nostris prouinciis impendebunt? Item: Homines tenues, obscuro loco nati nauigant, adeunt ad ea loca, quæ nunquam antea uiderunt. ubi neque noti esse iis, quo uenerunt, neque semper cum cognitori-
bus

bus esse possunt. hac una tamen fiducia ciuitatis non modo apud nostros magistratus, sed quocunque uenerint, hanc sibi re praesidio sperant futurum.

Neque uero solum mercatores ciues Romani fuerunt, sed etiam institores mercis. qualem fuisse C. Terentium Varronem, qui consul exercitum ad Cannas pulcherrimum amisit, prodit Liuius. Institorem uero quaestuariæ negotiationis praefectum, ut procuratorem non quaestuariæ appellarunt. quos ambos eorum numero comprehensos patet, quos Cicero dixit, operis dandis quaestum fecisse.

De argentariis, & sceneratoribus. Cap. xi.

IAM uero argentarios eosdem esse, ac nummularios constat. Sunt, qui patrum, atque adeo nostra memoria literis prodiderint, argentarios eosdem fuisse cum mensariis. ad quam opinionem unde illi, aut qua ratione uenerint, satis constituere non possum. Ego enim inter illos, atque hos plurimum opinor interfuisse. id quod hoc loco non redarguendi alicuius studio ductus, sed rei illustrandæ cupiditate incensus, paucis ostendam. Res autem uno uerbo patebit, si intellexerimus, mensarios publicam rationem confecisse, argentarios priuatam. illos rei nummariae publicae curatores fuisse, hos negotiationis priuatae. Itaque eos Romæ, ut res tulit, modo quicunque uiros, modo triumuiros esse creatos, hos, ut, etiam reliquos mercatores, nullius lectione, iudicio suo, quaestum tantum priuato inductos, rem nummariam iam inde ab initio urbis exercuisse.

Mensariorum autem prima, ut opinor, mentio fit apud Liuium P. Valerio Poplicola, C. Marcio Rutilo eos. anno post urbem conditam quadringentesimo primo. eos uero ille creatos leuandi scenoris causa tradit. idque his uerbis: Inclinatorum semel in concordiam animis, noui consules scenebrem quoque rem, quæ distingere unanimis uidebatur, leuare aggressi, solutionem alieni æris in publicam curam uerterunt, quinque uiris creatis, quos mensarios ab dispensatione pecuniæ appellarunt: meriti æquitate, curaque sunt, ut per omnium annalium monimenta celebres nominibus essent. fuere autem C. Duilius, P. Decius Mus, M. Papirius, Q. Publilius, & Ti. Aemilius,

milius, qui rem difficillimam tractatu, & plerunque parti utrique semper certe alteri grauem, cum alia moderatione, tū impendio magis publico, quā iactura sustinuerunt. tarda enim nomina, & impeditiora inertia debitorum, quā facultatibus, aut ærarium mensis cum ære in foro positis dissoluit, ut populum prius caueretur, aut æstimatio æquis rerum precisiis liberauit, ut non modo sine iniuria, sed etiam sine querimoniis partis utriusque exhausta uis ingens æris alieni sit. Alterum monumentum eorum extat L. Postumio, Ti. Sempronio, cos. anno urbis quingentesimo tricesimo octauo, bello Punico, quo anno idem ait, Romæ propter penuriam argenti triumphos mensarios rogatione Minucii tribuni pl. factos. Quocirca quin quennio post, eodem bello, apud eundem, M. Valerius Læuius cos. cum de conferendo in bellum promiscue omni auro, argento, atque ære in senatu ageret, dixit: Ceterum omne aurum, argentum, æs signatum ad triumphos mensarios exemplo deferamus. & post: Senatu misso pro se quisque aurum, argentum, æs in publicum conferunt, tanto certamine iniectio, ut prima inter primos nomina sua uellent, in tabulis publicis esse, ut nec triumphari accipiendo, nec scribæ scribendo sufficerent. Quibus ex locis patet, mensarios nihil, nisi publicæ rationis attigisse. quod etiam in Græcia, atque Asia factitatum ostendit Cicero ab iis, quos illi *τραπεζίτας* uocarent, ipse, cum de Asia diceret, mensarios Latino uocabulo appellauit in oratione pro Flacco: Cum ciuitate, inquit, mihi res est confidentissima literarum. in qua nummus moueri nullus potest sine quinque prætoribus, tribus quæstoribus, quattuor mensariis, qui apud illos a populo creantur. & post: Si prætor dedit, ut scriptum est, a quæstore numerauit, quæstor a mensa publica, mensa aut ex uectigali, aut ex tributo. Cum autem inquit, mensarios apud Asianos a populo esse creatos, tacite Romæ aliter obseruatam esse, nos admonet.

Argentarii uero fuerunt, qui argentariam fecerunt. sic enim Cicero pro Cæcina, de quodam dixit: Romæ argentariam non ignobilem fecit. erant autem dites & copiosi homines, qui quæstum faciebant aut permutandis pecuniis, aut scenerandis. permutatio pecuniæ, unde lucrum petebant, à Græcis collybus dicta est. quam uocem probauit Cicero in epistolis ad Atticum: De Cælio, inquit, uide quæso, ne qua lacuna sit in au-

ro, sed certe est in collybo detrimentum. & in Verrem: Ex omni pecunia, quam aratoribus soluere debuisti, certis nominibus deductiones fieri solebant. primum pro spectatione, & collybo, deinde pro nescio quo cerario. hæc omnia Iudices non rerum certarum, sed furtorum improbissimorum sunt uocabula. nam collybus esse qui potest, cum utantur omnes eodem genere nummorum?

Argentarios porro fœneratores intellexit Plautus in Curgione cum scripsit:

Sub ueteribus, ibi sunt, qui dant, quique accipiunt fœnore.

Veteres enim intellexit, argentarias tabernas, quod erant etiam nouæ. Tabernas autem argentarias in foro construxit L. Tarquinius Priscus rex, teste Dionysio. ex quo intelligere possumus, iam tum negotiationem argentariorum numariam Romæ esse factitatam. Earum uero tabernarum meminit post sæpe Liuius; ut libro nono: Eius triumpho longe maximam speciem captiua arma præbuere. tantum magnificentia uisum in iis, ut aurata scuta dominis argentariarum ad forum ornandū diuiderentur. & libro uicesimo sexto, bello Punico: Annibal uocato præcone tabernas argentarias, quæ circum forum tunc essent, iussit uenire. Et post: Eodem tempore septem tabernæ, quæ postea quinque, & argentariæ, quæ nunc Nouæ appellantur, arsere. Vnde Varro de lingua Latina quicquid: Sub nouis dicta pars in foro ædificiorum. & alio loco: Argentarii tabernas occludant. In hos ergo argentarios, eisdemque fœneratores respiciens Plautus iterum scripsit in Asinaria:

Quia triduum hoc unum modo foro operā assiduam dederī,
Dum reperiam, qui quæritet argentum in fœnus.

& Cicero æs circumforaneum æs in foro fœnere sumptum uocauit cum ad Atticum scriberet: Tusculanum, inquit, & Pompeianum ualde me delectant, nisi quod me ipsum illum uindictæ æris alieni ære non Corinthio, sed hoc circumforaneo obruerunt. & in Maniliana: Hæc ratio pecuniarum, quæ Romæ, quæ in foro uersatur, implicita est cum pecuniis Asiaticis. Argentarii cuiusdam L. Fuluii bello Punico meminit Plinius libro XXI, cap. III: L. Fuluius argentarius, inquit, bello Punico secundo cum corona rosacea interdum e pergula sua in forum prospexisse dictus, ex auctoritate senatus, in carcerem adductus, non ante finem belli emissus est.

Ad

Ad argentariorum autem tabernas auctiones fieri solitas Ciceronis, & Quintiliani testimonio patet. ille enim in oratione pro Cæcina ita ait: Aebutio negotium datur. adest ad tabulam, licetur Aebutius. deterrentur emptores multi, partim gratia Cæcinæ, partim precio. fundus addicitur Aebutio, pecuniam argentario promittit Aebutius. hic uero Institutionum lib. vi, hoc modo: Et forsitan in hoc sunt adiuti, qui auctione dimissa, quod nunquam uendidissent, testibus argentariorum tabulis reddiderunt. Ex qua etiam consuetudine coactores profecti sunt, quippe ministri argentariorum in auctionibus. qualem patrem suum Horatius fuisse memorat, libro sermonum primo:

Nec timuit, sibi ne uitio quis uerteret olim,
Si præco paruas, aut, ut fuit ipse, coactor
Mercedes sequer.

Quem locum interpretans Acro ait, præcones dictos qui starent ad hastam, nunciarentque precia oblata. coactores autem mercenarios eorum fuisse, qui argentariam haberent. argentarios uero, qui haberent summam rerum uenalium. dici enim argentarium, qui habet summam diuitiarum, a quo accipiunt forani. coactorem, qui exigit nummos a circumforaneis. aliter coactores dici argentarios in auctionibus, qui pecunias cogunt. Eorundem autem coactorum meminit Cicero in Cluentiana, cum dixit: Quidam ex amicis Sassiæ recordatus est, se nuper in auctione quadam uidisse, in rebus minutis aduncam ex omni parte ferrulam, qua illud potuisset ita circumsecari uideretur. ne multa. perquiritur a coactoribus. inuenitur ea ferrula ad Stratonem peruenisse.

Argentariam autem artem parum honestam apud Romanos ciues habitam esse, inde existimari potest, quod, ut ait Suetonius, a M. Antonio, Cæsari Octauiano auus argentarius in maledictis obiectus est, & quod eundem Calsius Parmensis nummularii nepotem ad contumeliam appellauit. Cuius rei causam ego eam fuisse crediderim, quod argentariam iidem, iidem fœnerationem exercerent, quorum quæstus in odia hominum incurrisse Cicero in libris de officiis tradidit. scite. tenebat enim memoria, maiores suos, Romanos adeo fœnerationes pecuniarum improbasse, ut usurarum licentiam multis legibus si non omnino frangerent, at certe ualde reprimerent. quas le

ges nescio an breuius quisquam commemorare potuerit, quàm Tacitus annalium libro quinto, in hunc modum: Sane uetus urbi scēnebre, malum, & seditionum, discordiarum creberrima causa. eoquē cohibebatur antiquis quoque, & minus corruptis moribus. nam primo duodecim tabulis sanctum, nequis unciario scēnore amplius exerceret, cum antea ex libidine locupletium agigaretur, dein ratione tribunicia ad semuncias redacta, postremo uetita uersura multisque plebis scitis obuiam itum fraudibus est. Quæ uerba placet scēneris antiqui ostendendi causa, pluribus explanare. Primum ergo inquit, ante **XII** tabulas scēnus pro libidine esse agitatum, idque seditionibus causam præbuisse. egregie. probant enim hoc querelæ pauperis eius, cuius oratione secessionem plebis in montem Sacrum factam prodit Linius. Sabino enim bello, questus est, se militantem, quia propter populationes agri non fructu modo caruisset, sed uilla incensa fuisset, direpta omnia, pecora abacta, tributum iniquo suo tempore imperatum, æs alienum fecisse id cumulatam usuris, primo se agro paterno, auitoque exuisse, deinde fortunis aliis, postremo uelut tabem peruenisse ad corpus. ductum se ab creditore non in seruitium, sed in ergastulum. Deinde addi, **XII** tabulis cautum, nequis unciario scēnere amplius exerceret. Vnciariam autem usuram, si quis hoc fortasse requirat, dixerunt, respicientes centesimam, quàm maximam usuram æstimarunt. quæ est, cum pars sortis centesima singulis mensibus penditur. id est cum quotannis duodeni pro centenis usuræ nomine numerantur. Hanc uero quasi usurarum assensum quendam esse uoluerunt. unde aliæ minores usuræ, quasi assis partes, aut particulæ fluxerunt; semis, cum dimidia pars centesimæ in menses singulos soluitur; quadrans, cum quarta; quincunx, cum quinta; triens, cum tertia; unciaria, cum duodecima; semunciaria, cum uicesima quarta. Hac tamen lege non contenta plebs fuit. quin etiam C. Licinius, L. Sextius tribuni pl. anno urbis **CCCXXVI** legem promulgarunt, eamque post decennium pertulerunt, auctore Lilio, Vt deducto eo de capite, quod usuris pernumeratum esset, id, quod superesset, triennio æquis portionibus persolueretur. Hanc tamen unciariam legem nefaria libidine scēnatorum, atque avaritia præualente, post omnino obsoleuisse, ex eo existimari licet, quod eadem anno urbis trecentesimo nonagesimo sexto relata est. C.

Marcio,

Marcio, & Cn. Manlio cos. M. Duilio, & L. Manio tribunis pl. eam ferentibus. Quod autem addit, uersuram inde ab unciario fœnore ad semunciarum redactam, legem intelligit T. Manlio Torquato, & C. Plancio cos. post decennium latam, qua dicitur, eodem teste Liuius, semunciarum ex unciario fœnus factum esse. Hoc autem loco illud uenit in mentem querere, quid M. Cato uoluerit, cum in principio librorum de re rustica scripsit, maiores in legibus posuisse, fœneratorem quadrupli condemnari. ego uero ea uerba in hanc sententiam accipio, ut putem, non omnino aut decemuiros, aut tribunos pl. legibus suis fœnerantes quadrupli condemnasse, sed cum adiunctione, qui fœnus unciario, aut semunciarum maius exercerent. me uero in hanc sententiam prope manu ducit Asconius, cum inquit, quadruplatores uocatos, qui grauioribus usuris fœnerantes accusabant, & pœna lege constituta in quadruplum condemnari curabant. Quod autem adiicit Tacitus, prostremita uetitam esse uersuram, legem fortasse Genuciam notauit, quam se in quibusdam annalibus inuenisse narrat Liuius. tulisse enim Q. Seruilius, C. Marcio cos. anno urbis quadringentesimo primo, L. Genucium tribunum pl. ad populum, ne fœnerare liceret. Ita que idem anno D LVIII Fabio, & Decio cos. aliquot fœneratoribus ab ædilibus curulibus diem dictam, eosque multatos prodit; & anno D LXI iudicia in fœneratores multa seuerè accusantibus priuatos ædilibus curulibus facta. Versuram autem hoc loco pro quocunque fœnerationis genere uidetur Tacitus accepisse. idem enim est re fœneratio, ac uersura, ratione diuersa. fœneratur enim, qui dat; uersuram facit, qui accipit mutuo. Quod autem idem concludit, multis plebiscitis obuiam itum esse fraudibus, nimirum inter cetera Sempronium etiam plebiscitum significat, cuius est mentio apud Liuium eodem loco, priore anno, L. Cornelio, Q. Minutio cos. hoc modo: Instabat tum, quod ciuitas fœnore laborabat. & cum multis fœnebris legibus cōstricta auaritia esset, uia fraudis inita erat, ut in socios, qui non tenerentur iis legibus, nomina transcriberent. ita libero fœnore obruebant debitores. cuius cernendi cum ratio quæreretur, diem finiri placuit, fœneralia, quæ proxime fuissent: ut qui post eam diem socii ciuibus Romanis credidissent pecunias, profiterentur. & ex ea die pecuniæ creditæ, quibus debitor uellet legibus, ius creditori diceretur. deinde postquā professionibus detecta est magnitudo

gnitudo æris alieni per hanc fraudem contracti, M. Sempronius tribunus pl. ex auctoritate patrum, plebem rogauit, plebesq. sciuit, ut cum sociis, ac nomine Latino pecuniæ creditæ ius idem, quod cum ciuibus Romanis, esset. Cum ergo multæ essent de fœnore leges, atque aliæ aliis aut mitiores, aut acerbiores, fiebat, ut prætores urbani modo hanc, modo illam in dicēdo iure obseruarent, prout uel creditoribus, uel debitoribus æqui essent. Itaque anno urbis sexcentesimo sexagesimo quarto, Cn. Pompeio, L. Porcio cos. cum ære alieno oppressa esset ciuitas, prætor, quoniam secundum debitores ius dicebat, ab iis, qui fœnerabantur, in foro occisus est. Quod breuiter scriptum in epitoma Liuianorum septuagesima quarta, aliquanto magis libro primo Ciuium Appianus dilatauit, in hanc sententiam. Eodem tempore, inquit, creditores in urbe seditionem fecerūt, cum creditas pecunias cum usuris exigerent, antiqua lege uerante, ne usuras creditarum pecuniarum acciperent, & illos qui ea conditione dedissent, multante. Cum autem usuras longa consuetudo firmasset, creditores quidem eas ex consuetudine repetebant, debitores uero partim usuras negabant, partim multas etiam se ab iis, quod fœnerati essent, petituros minabantur. Afellio uero prætor, cuius hæc erat iurisdictio, dedit illis inter se iudicia, legis, & consuetudinis difficultate ad iudices reiecta. fœneratores autem ægre ferentes, legem ab eo ueterem renouatam, ipsum in foro sacra facientem interfecerunt. Contra autem post in coniuratos, Catilinæ socios, obseruatū est. qui apud Salustium queruntur, sibi more maiorum uti lege non licuisse, neque amisso patrimonio corpus liberum habere. tanta fœuitia fœneratorum, atque prætoris fuit.

Postero uero anno P. Sulpicius in tribunatu legem tulit, teste Plutarcho in Sylla, Ne quis senator plus HS duobus millibus deberet. biennio uero interiecto, L. Valerius Flaccus consul alteram, quam appellat Velleius turpissimam, qua creditoribus quadrantem solui iussit. Gabiniam autem legem hoc loco non numero, quod ad leuandum non ciuium, sed prouincialium fœnus pertinuit. Quin etiam M. Cicero cum de nouis tabulis promulgassent tribuni plebis, quod scriptum est apud Dionem, in consulatu de creditarum pecuniarum iure se aliquid sanxisse significat, cum in libris de legibus scribit: Nunquam uehementius actum est, quam me consule, ne solueretur. armis, & castris

stris tentata res est ab omni genere hominum, & ordine. quibus ita restiti, ut totum hoc malum de rep. tolleretur. nunquam nec maius æs alienum fuit, nec melius, aut facilius dissolutum est. fraudandi enim spe sublata, soluendi necessitas consecuta est. *an subsequente*
 Quod idem postea dictator Cæsar uidetur providisse, ne fieret, *gendum? non*
 cum tulit, teste Suetonio, ut disiecta nouarum tabularum expositione, quæ crebro mouebatur, debitores creditoribus satis *precise.*
 facerent per æstimationem possessionum, quanti quasque ante ciuile bellum comparassent, deducta summa æris alieni, siquid usuræ nomine numeratum, aut perscriptum fuisset, qua conditione quarta fere crediti deperibat. quam eandem rem idem ipse his uerbis memoriæ mandauit in principio tertii libri de bello ciuili: Cum fides tota Italia esset angustior, neque creditæ pecuniæ soluerentur, constituit, ut arbitri darentur, per eos fierent æstimationes possessionum, & rerum, quanti quæque earum ante bellum fuissent, atque eæ creditoribus traderentur. Hoc & ad timorem nouarum tabularum tollendum, minuendumque, qui ferè bella, & ciuiles dissensiones sequi consuevit, & ad debitorum tuendam existimationem aptissimum existimauit. Leges autem scēebres labefactas esse Ciceronis ætate, inde facile intelligitur, quòd idem libro vi epistolarum ad Atticum usuræ trientis, & besis meminit, cum ait: Fœnus ex triente Idibus Quintilibus factum erat besibus. & quòd ad Sextiū scribens, semisis, inquit: Omnino semisibus magna copia est. & iterum ad Atticum libro primo, centesimæ, cum inquit, a Cæcilio nummum moueri ne a propinquis quidem minore cētesimis posse. quanquam fœnus adeo maiores improbassent, ut senex Cato interrogatus quondam, quid de fœneratione sentiret, responderet, idem esse fœnerari, atque hominem interficere. adeo mores sensim praua consuetudo, atque peccandi licentia ipsa corruerat.

De opificibus, & artificibus. Cap. vii.

MERCATORIBVS autem, & argentariis aliquanto indigniores in ciuitate fuerunt opifices, artificesque. de quibus sequitur, ut deinceps, quemadmodum proposuimus, differamus. Ut autem sordidæ & illiberales eorum artes habitæ sint, docet in primo de officiis Cicero; quem puto utile esse loquentem audire,

dire: Illiberales, inquit, & sordidi quæstus mercenariorum omnium, quorum operæ, non quorum artes emuntur. est enim in illis ipsa merces auctoramentum seruitutis. sordidi etiam putantur, qui mercantur a mercatoribus, ut statim uendant. opifices quoque omnes in sordida arte versantur. nec uero quicquam in genium potest habere officina. minimeq. artes probandæ, quæ ministræ sunt uoluptatum, cetarii, lanii, coqui, fartores, piscatores, ut ait Terentius. adde his, si placet, unguentarios, saltatores, totumq. ludum talarium. Quibus uerbis summa opificum, artificumq. omnium genera perstrinxit, qui quin e plebe Romana, & maxime urbana fuerint, non est, cur in dubium adducatur. Hi uero ex antiquissimo instituto erant in multa collegia distributi, cuius institui auctorem inuenio regem fuisse Numam, qui, quod est scriptum apud Plutarchum, ut differentiâ illam tolleret, qua ciuium Romanorum alii Quirites, alii Romani, alii a Tatio, alii a Romulo dicebantur, artium diuisionem excogitauit, tibicinum, aurificum, architectorum, tinctorum, futorum, cerdonum, fabrum ærarium, & fistorum. reliquas uero artes in unum redigens, unum ex his collegium constituit. quibus cum sodalitates, & conuentus, & sacra unicuique generi apta tradidisset, nomen Romanorum, Sabinorumq. deleuit. Hanc autem Plutarchi orationem confirmat quoque Valerius, qui capite de institutis, collegii tibicinum meminit; tuetur Plinius, qui libro xxxiii, capite primo, tertium fabrum ærarium collegium, & libro xxxv, cap. xii, septimum figulorum a Numa constitutum prodit. Quanquam Florus Ser. Tullium potius, quàm Numam Pompilium horum, ut uidetur, collegiorum auctorem asserit, cum de eo ita scribit: Ab hoc rege populus Rom. relatus in censum, digestus in classes, decuriis, atque collegiis distributus, summaq. regis solertia ita ordinata est resp. ut omnia patrimonii, dignitatis, ætatis, artium, officiorumq. discrimina in tabulas referrentur ac si maxima ciuitas minimæ domus diligentia contineretur. Atque hæc quidem siue a Numa, siue a Seruilio instituta, artificum, opificumq. collegia fuerunt. de quibus intellexerit sine dubio Caius, cum leges xii tabularum interpretans, ita scripsit: Sodales sunt, qui eiusdem collegii sunt, quam Græci *ἐταῖροι* uocant. his autem potestatem facit lex, passionem, quam uelint, sibi ferre, dum nequid ex publica lege corrumpant. Inde uero facta alia multa sunt, sed ea ferè,

ferè, quia aduersus remp. esse uidebantur, sublata. quod his uerbis prodit in Cornelianam Asconius: Frequenter cœtus factio forum hominum sine publica auctoritate, malo publico, fiebant. propter quod postea collegia senatusconsultis, & legibus pluribus sunt sublata præter pauca, atque certa, quæ utilitas ciuitatis desiderasset, ut fabrum, fictorumque. Hoc autem quando potissimum factum sit, inuenio scriptum apud eundem in commentario Pisonianæ. L. Cæcilio, inquit, Q. Marcio cos. senatusconsulto collegia sublata sunt, quæ aduersus remp. uidebantur esse. solebant autem magistri collegiorum ludos facere, sicut magistri uicorum faciebant compitalicios, prætextati. qui ludi sublati collegiis discussi sunt. post nouem deinde annos, quàm sublata erant, P. Clodius tribunus pl. non solum lege lata restituit collegia (quod idem a Dione scriptum uideo libro quadragesimo) sed etiam alia noua adiecit ex omni fece urbis, ac seruitio, ut testis est Cicero in Pisoniana. Quæ porro restituta a Clodio fuerant, ea iterum a Cæsare dictatore sublata facile intelligere ex Suetonio possumus, si eum loquentem attendamus. inquit enim, Cæsarem cuncta collegia præter antiquitus constituta detraxisse. cuius lex cum in maximis reip. motibus postea ad nihilum recidisset, eandem ab Augusto repositam existimare debemus. siquidem idem Suetonius auctor est, cum plurimæ societates titulo tenus collegii noui ad nullius non facinoris societatem coirent, Augustum collegia præter antiqua, & legitima dissoluisse. Timebant scilicet sapientissimi homines factiosorum hominum cœtus, ne iure collegii ad res nouandas, & remp. perturbandam abuterentur. Quocirca Plinius ad Traianum de instituendo Nicomedensium fabrum ad ignes arcendos collegio ita scripsit: Tu domine dispice, an instituendum putes collegium fabrorum duntaxat hominum c c l. ego attendam, nequis nisi faber recipiatur, neue iure concesso in aliud utatur. nec erit difficile custodire tam paucos. Iura uero collegiorum horum a Caio descripta sunt, x l i tabulas interpretante. cuius placet uerba subiicere: Neque societatem, inquit, neque collegium, neque huiusmodi corpus passim omnibus habere conceditur. nam & legibus, & senatusconsultis, & principalibus constitutionibus ea res coercetur. paucis admodum in causis concessa sunt huiusmodi corpora. ut ecce uectigalium publicorum sociis permissum est corpus habere, uel

aurifodinarum, uel argentifodinarum, & salinarum. item collegia Romæ certa sunt, quorum corpus senatusconsultis, atque constitutionibus principalibus confirmatum est, ueluti pistorum, & quorundam aliorum, & nauiculariorum, qui & in prouinciis sunt. quibus autem permissum est corus habere collegii, societatis, siue cuiuscunque alterius nomine, eorum proprium est, ad exemplum reip. habere res communes, arcam communem, & actorem, siue syndicum, per quem tanquam in rep. quod communiter agi, fierique oporteat, agatur, & fiat. Hæc ille. Nunc illud addo, sodalicii, aut sodalitatis nomen uarie esse apud ueteres usurpatum. unde Cicero sodalitatum meminit in Catone, easque Catone ipso quaestore institutas scripsit, sacris Magnæ matris acceptis, & sodalitorum in Planciana, quæ legem Liciniam coercuisse innuit. sed quoniam eæ ad sacra pertinuerunt, hæc ambitus crimen attigerunt, propterea nobis hoc loco uidentur relinquenda.

Si ergo antiqua iam inde a Numa instituta artificum, opificumque collegia, in quæ ille populum plebem uel coniecit, usque ad Augusti memoriam integra peruaferunt, quis est, qui negare, nisi plane rerum omnium rudis possit, ciues Romanos, maxime, qui de plebe erant, artes operosas, sordidas, humilesque tractasse? At duobus in locis repugnat Dionysius, atque artes eiusmodi longe a ciue Romano remouet. unus est lib. 11, ubi de Romuli institutis disputat: Romulus, inquit, ciuibus Romanis agriculturam, & artem militarem commisit, seruis uero, & peregrinis artes sellularias, & sordidas, & turpium uoluptatum ministras, quippe quæ non magis corpora, quam animos eorum, a quibus colerentur, læderent. ac diu hæc artificia infamia flagrarunt apud Romanos, neque ab ullo indigena Romano sunt exculsa; alter est libro 6, ubi de septimo lustro disserit, aliquot annis post reges exactos. Ciuium, inquit, hoc lustro, qui tum puberes essent, supra centum millia censa. mulierum autem, seruorumque, & mercatorum, & sordidas artes exercentium, (siquidem Romanorum nemini cauponariam, aut operosam artem tractare licuit) triplo plus, quam turbæ ciuilis. Repugnat ille certe, & quaestionem ponit ad explicandum difficilem. est tamen opera danda, ut ueritatem in re non minimi momenti quam certissimis possumus uestigiis persequamur. Ego igitur, qui artifices, atque opifices ciuium Rom. e numero fuisse censeo, Dionysio optimo in primis

mis auctori ita occurrendum existimo. primum Romuli, cuius ille meminit, institutum, aut Numæ, aut Seruii instituto fuisse abrogatum. non enim seruos, aut peregrinos illi in collegia digessi sse dicuntur, sed ciues Romanos. Probro tamen primis temporibus eiusmodi artium usum fuisse, atque inde factum, ut a ueris ciuibus, & germanis secernerentur, non negauerim. quoniam eiusmodi operibus occupati homines neque ad militiam propter ignauiam uocabantur, nec fere tributari onere ullo propter tenues ipsorum opes premebantur, propterea ne in cenforum quidem ciuium numerum a censoribus fuisse relatos, perinde atque ne puerorum quidem, mulierum que, crediderim, si quidem census ad iuniorum copiam, qui ad bellum conscriberentur, & pecuniarum magnitudinem, quibus bellorum facultates sustentarentur, dispiciendam, est celebratus. at uero peregrinorum, atque seruorum propè alterum Romæ populum esse obuersatum, qui his quæstibus operam dederit, agriculturam uero, & rem militarem ciuibus liberis solis reliquerit, uix mihi consentaneum uidetur. præsertim uero cum peregrini ciuitate, serui libertate, & ciuitate facile donari possent, quam quid erat, cur tantopere expeterent, si lucrum ex arte antiqua amissuri essent? opifices autem, & sellularios a militia esse repulso non lege, sed consuetudine, quòd parum bello idoneum genus illud hominū putaretur, ex uerbis ipsis Liuianis colligi mihi uidetur posse, quæ sunt libro VIII: Quin opificum quoque uulgus, & sellularii minime idoneū militiæ genus exciti dicuntur, Veiosque ingens exercitus cōtractus, ut inde obuiam Gallis iretur. & his Salustianis, de C. Mario consule bello Iugurthino loquitur: Plebs sic accensa est, ut opifices omnes, agrestesque, quorum res, fidesque in manibus fixæ sunt, relictis operibus frequentarent Marium. Etenim quæro. an consules opificum turbam centuriassent, si serui, ac peregrini fuissent quorum illi nunquam, hi non in legione, sed in auxiliis meruerunt? at raro hoc usurpatum est; fateor. neque enim eius modi hominum genus conscribi, qui non idonei militaribus operibus uiderentur, solebat, nisi aut asperis in rebus, aut ab ambizioso consule, ut a Mario, qui etiam capite cenforum infimam plebem centuriasse fertur. Eosdem uero tributo conferendo uacasse, non quòd ciuitatis, sed quòd facultatis essent expertes, satis aperte demonstrat Plutarchus, qui

scribit Poplicolam cos. pauperes ciues tributi conferendi onere exolutos, alacrius opificia sua tractare iussisse. Cur igitur a censoribus, teste Dionysio, sint præteriti, dubium iam nihil relinquitur. Quod si quis non optimo eos iure ciuitatis usos esse in prima illa siue regum, siue patriciorum rep. affirmarit, non repugnabo. quid enim id mirum, in ea rep. quæ non esset legibus temperata, sed humilibus neglectis, tota in principum, & diuitum esset potestate sita? At postquam plebi uniuersa est communicata resp. tum & hanc plebis partem meliora iura, quam ante sibi parasse, quis negare possit, nisi qui plane in tota antiquitate Romana peregrinetur? quæro enim. quod ius præstantius est suffragio, quod melius honore? At si postremis temporibus partem hanc ciuitatis ad tribus, & ad suffragia, & ad honores admissam doceo, non ne ciues Romanos etiam sordidis in artibus occupatos fuisse, probauero? De tribubus autem quid est, quod dubitemus, cum auctorem optimum T. Liuium habeamus. is autem libro XL, censores Lepidum, & Nobiliorem mutasse suffragia scribit, regionatimq. generibus hominum, causis, & quæstibus tribus descripsisse. nimirum enim quæstus cum dixit, collegia plebis intellexit. Vnde Cicero merito se collegiorum suffragiis in patriam reuocatum gloriatur. Nullum est, inquit, in hac urbe collegium, quod non amplissime non modo de salute mea, sed etiam de dignitate decreuerit. At uero cum idem pro domo ait de eadem re, homines in campum non tabernis, sed municipiis clausis uenisse, non ne satis ostendit, opifices clausis tabernis in campum suffragii causa uentitare solitos esse? & cum Quintus frater in libro de petitione ait: Habes equestrem ordinem, multa municipia, multos abs te defensos cuiusque ordinis homines, aliquot collegia, non ne significat, ut equites Rom. & municipes, sic opificum collegia suis eum suffragiis consulem facere posse? Iam uero cur hæc pars populi a seditiosis hominibus tantopere coleretur, nisi ipsa ponderis aliquid ad suffragandum afferret? Audiamus, quid in oratione pro domo idem noster ille in Clodium loquatur: An tu populum Rom. esse illum putas, qui constat ex iis, qui mercede conducuntur, qui impelluntur, ut uim afferant magistratibus, ut obsideant senatum, optent quotidie eadem, incendia, rapinas? quem tu tamen populum nisi tabernis clausis frequentare non poteras. Itaque alio loco L. Sergium Clodii satellitem, tabernariorum

con-

concitatorem uocat. & Pædianus in argumento Milonianæ scribit, Plancum tribunum pl. cohortatum esse populum, ut clausis tabernis postero die ad iudicium adesset, nec pateretur elabi Milonem. & in Lucullo inquit noster, seditiosos tribunos claudi tabernas iubere solitos esse. cur ita? nimirum, ut plebem infamam, quæ in tabernis est, quæque facile impelli ad quodcunque facinus potest, secum habeant. Vnde illud est in Catilinam: Quod si auditum est, lenonem quendam Lentuli concursare circum tabernas, pretio sperantem sollicitari posse animos egentium, atque imperitorum, est id quidem cœptum, atque tentatum. sed nulli sunt inuenti tam aut fortuna miseri, aut uoluntate perdit, qui non ipsum illum sellæ, atque operis, & quæstus quotidiani locum, qui non cubile, ac lectulum suum, qui denique non cursum hunc ociofum uitæ saluum esse uelint. multo uero maxima pars eorum, qui in tabernis sunt, immo uero genus hoc uniuersum amantissimum est ocii. etenim omne eorum instrumentum, omnis opera, ac quæstus frequentia ciuium sustinetur, alitur ocio. quorum si quæstus oclusis tabernis minui solet, quid tandem incensis futurum sit? Atque hæc quidē dicta sint de suffragio? quid dicam de honoribus? non ne P. Rupilius ex operis publicanorum, consulatum adeptus, imperium etiam in Sicilia gessit, idemque triumphauit? non ne Terentius Varro, qui cladem Cannensem cos. accepit, patrem lanium habuit, ipse uero institor mercis fuit? num uero hi minus ciues fuerunt, quia in sordido quæstu uersati sunt, quàm unus quilibet e patriciis, cum etiam consulatum administrarint? quid M. Scaurus uir patricius, qui consul, & censor fuit, non ne patrem habuit, qui carbonariam propter paupertatem, & C. Octavius, qui postea Augustus appellatus est, auum, qui argentariam fecit? an igitur Scaurus patre, Octavius auo geniti sunt, non ciue, sed peregrino? quid? an uero Fabius ille, qui quod pingeret, Pictor est appellatus, ciuis non fuit, cum fuerit etiam patricius? de quo Cicero ita in prima Tusculana: An censemus, si Fabio nobilissimo homini laudi datum esse, quod pingeret, non multos etiam apud nos futuros Polycletos? At fuerunt hæ artes probro. non nego. Plebs etiam uniuersa reliquis ordinibus minus honesta fuit. & in plebe commodiore alii aliis in causa fuerunt. Si quidem histriones omnes, præter Attellanos, tribu motos, & a stipendiis militaribus repulso fuisse ante diximus.

ximus. unde Q. Roscium comædum Cicero dignum esse dixit, qui aut semper in scena esset, aut eò nunquam ueniret.

De turba forenfi. Cap. XIII.

H V I C autem plebi pars illa plebis adiuncta est, quam forensem turbam, & factionem Linius, Cicero peculiari nomine urbanam plebem solet uocare. in qua homines uersati sunt non solum egentes, & rebus domesticis impediti, sed nocentes etiã, & furiosi. cuius de commodis lege sua agraria Ti. Gracchus tulit, cum diceret, feras quidem, ac bestias lustrum, ac tectum, quo se reciperent, in Italia habere; qui uero assidue pro libertate pugnarent, præter aerem, lucemq; nihil in Italia possidere, sed sine laze, sine sede, cum liberis, coniugibusq; uagari. mentiri autem imperatores Rom. cum milites hortarentur, ut pro aris, focusq; pugnarent. neque enim lares paternos, nec monumenta maiorum eos tenere, sed pro aliena luxuria dimicare, atque orbis terrarum dominos uerbo appellari, reuera autem ne glebam quidem terræ possidere. Quam eandem legem cum in tribunatu L. Philippus ferret, dixit, teste in 11 de officiis Cicerone, non esse duo millia hominum in ciuitate, qui rem haberent. Quin etiam hæc illa plebs fuit, cuius studio P. Clodius, tribunus plebis, Ciceronem ex urbe expulit, ac remp. diu exauit. de qua sic ille pro domo: P. Clodius consulari homini adimere potuit ciuitatem concilio aduocato, conductis operis nō solum egentium, sed etiam seruorum, Sedulio principe, qui prius sciuit, quod facile potuit, propter inopiam tecti in foro pernoctans. & pro Milone: Plebem, & infimam multitudinem quæ P. Clodio duce fortunis uestris imminebat, eam quo tutior esset uita uestra, se fecisse commemorat, ut non modo uirtute flecteret, sed etiam tribus suis patrimoniis deliniret. Neque uero alia est ea, quam intellexit Salustius. cum in coniuratione ita scripsit: Plebs coniuratione patefacta, Catilinæ consilia execrari, Ciceronem ad cælum tollere nanque alia belli facinoræ prædæ magis, quam detrimento fore, incendium uero crudele, immoderatum, ac sibi maxime calamitosum putabat, quippe cui omnes copiae in usu quotidiano, & cultu corporis erant. Hæc autem plebs urbana agrorum inops, atque inanis, cum

agros

agros ex lege aliqua accipiebat, tum in agros deduci, siue in agris constitui ab ipso latore legis dicebatur. Neque uero solū, quos paupertatis humilitas depresserat, sed quos etiam flagitiosa, ac turpis uita signauerat, plebs hæc, ut dixi, urbana complexa est. Quod idem Salustius eodem in libro demonstrat, cum inquit: Sed urbana plebs præceps erat multis de causis: primū omnium, qui ubiq. probro, ac petulantia maxime præstabant, item alii, qui per dedecora patrimoniis amissis, postremo omnes, quos flagitium, aut facinus domo expulerat, hi Romam, sicuti in sentinam confluxerant. Quo factum est, ut Cicero epistolarum ad Atticum libro 1, bonis sordem, fecemq. urbis opposuerit, cum dixit: Apud bonos iidem sumus, quos reliquisti, apud sordem, & fecem urbis multo melius, quā reliquisti. Ergo cum hanc plebem uel sentiam, uel sordem, uel fecem urbis uocarent, recte etiam cum de emittenda infima tenuissimorum hominum multitudine, atque in agros deducenda loqueretur, plebem exhaurire dicebant. unde notum illud Ciceronis est in Rullum: Et nimirum illud est, quod ab hoc tribuno pl. dictum est in senatu, urbanam plebem nimium in rep. posse, exhaurientem esse. hoc enim uerbo est usus, quasi de aliqua sentina, ac non de optimorum ciuium genere loqueretur. Hanc autem forensē turbam uocauit Liuius libro xi, credo, quod in foro ociosa, quasi agrariis, & frumentariis largitionibus inhians uersaretur, atque seditiosissimo cuique magistratui uel concionē habenti, uel cum populo agenti, facillime se dederet, eamq. in quattuor urbanas tribus conclusam ait. Q. Fabius censor, inquit, ne humillimorum in manu comitia essent, omnem forensē turbam excretam in quattuor tribus coniecit, urbanasq. has appellauit. Ego tamen ex urbanis tribubus quattuor eam exisse, atque in omnes diffusam esse, inde ducor ad opinandum, quod nec Gracchi, nec Clodius, nec ceteri furiosi, amentesq. tribuni pl. quicquam in rep. moliri huius plebis suffragiis, & studio potuissent, si quattuor tantum tribus in potestate habuissent, præsertim cum uni tribui unum suffragium conduceretur, in quod maioris partis ex ipsa tribu sententiæ inclinassent. Neque uero ex alio etiam, quā ex hoc quasi corpore proletarios, & capite censos fuisse existimarim, quos in sextam classē, ultimamq. centuriam reiecit Ser. Tullius, de quibus supra satis disputauimus cum de centuriis

de centuriis diximus . postremo uero & hunc esse populum illum , quem tunicatum in Satyris popellum appellauit Horatius , quòd non toga , sed tunica fex ipsa ciuitatis uteretur , existimo . unde Tacitus in dialogo de oratoribus , uulgus imperitum populum tunicatum uocatit .

De libertinis .

Cap. XLIII.

SEQVITVR ordo libertinorum . quem in hunc locum iccirco reieci , quòd quæ hætenus dicta sunt , omnia ad ingenuos pertinuerunt . libertinorum autem , ut supra dixi , iura multo , quàm ingenuorum , fuerunt deteriora . Quod hoc etiam loco multo planius exponemus . Etenim cum priore libro , qui libertini uocarentur , docuerimus , in hoc quam ciuitatis , aut quã reip. partem habuerint , ac quot turbas iuris sui amplificandi causa in rep. excitarint , demonstrabimus .

Satis igitur constat , qui cum libertate ciuitatem adepti essent , eos patroni quidem nomina , per quem erant liberati , esse affecutos , at iura non omnino eadem esse adeptos . Non solum enim qui a patricio erat manumissus , non patriciorum ius acquirebat , sed ne qui a plebeio quidem , prorsus plebei hominis conditionem assequeretur . Erant enim omnes libertini plebei , & iure priuato , idest iure Quiritium eodem utebantur , ac illi , sed a tribubus rusticis , idest ob optimo iure suffragiorum , & a stipendiis , & ab honoribus erant repulsi . unde non admodum commoda eorum fuisse conditio intelligitur . quam ut meliorem redderent , sæpe , sed frustra magistratuum Rom. ope tentarunt . In quattuor autem tribus urbanas primus is , qui libertinos etiam ciuitate donare instituit , Ser. Tullius coniecit . quæ cum propterea parum honoratæ haberi essent cœptæ , inde ab ingenuis , ut dixi , in rusticas frequenter est migratum , & rusticis eo nomine plurimum decoris , & ornamenti adiectum . Itaque libertini , quorum iam numerus in rep. percrebuerat , cum se eo contemni nomine intelligerent , quòd urbanas tribus ab ingenuis segregati tenerent , sæpius ut in omnes diuiderentur , pugnarunt . primus autem Ap. Claudius in censura , quã gessit anno urbis conditæ cccxli , eos ex quattuor urbanis , in quas a Ser. Tullio translati fuerant , in omnes dispersisse , populari aura prouectus existimatu . usqueadeo , ut Plutarchus

carthus propterea in Poplicola Ap. Claudium primum liberti-
norum ordini suffragium dedisse dicat. Cuius factum cum in-
genui, & tota nobilitas iniquissimo animo ferret, uisum est
Q. Fabio Rulliano, censori nouem post annis eos excernere,
atque iterum in quattuor urbanas redigere. quam rem adeo
gratis animis acceptam esse a tota ciuitate inquit Liuius, ut
Maximi cognomen, quod tot uictoriis non pepererat, eo fa-
cto inuenerit. Eos tamen post censorum, qui sequuti sunt uel
temeritate uel negligentia ex iis exiisse, inde coniici potest,
quod L. Aemilius Papus, & C. Flaminius censores, anno ur-
bis quingentesimo trigesimo secundo, libertinos, qui in om-
nes tribus dispersi essent, in quattuor urbanas, teste Liuius, re-
uocarint. Immutatam autem hanc etiam rationem esse postea,
inuenio ita, ut quibus filius quinquenni maior esset, in rusticis
censerentur, qui pradium, pradiaue rustica pluris sestertium
x x x millium haberent, in quattuor urbanis, reliqui tribus
omnibus excluderentur. Itaque Ti. Gracchus, censor, anno
post Romam conditam quingentesimo octogesimo quinto,
cum omnes libertinos omnibus pellere tribus uellet, resiste-
te C. Claudio collega, tandem eò descendit, ut in Esquilinam
omnes referret. Hæc autem ex his Liuii uerbis elici mihi uiden-
tur posse, quæ sunt lib. xlv: In quattuor urbanas tribus descri-
pti erant libertini, præter eos, quibus filius quinquenni maior
esset. ex S. C. eos, ubi proximo lustro censi essent, censeri ius
serunt. & eos, qui pradium, pradiaue rustica pluris HS trigin-
ta millium haberent, censendi ius factum est. Hoc cum ita ser-
uatum esset, negabat Claudius suffragii lationem iniussu popu-
li censorem adimere cuiquam homini, nedum uniuerso ordini
posse. neque enim si tribu mouere posset, quod sit nihil aliud,
quàm iubere mutare tribum, ideo omnibus quinque & trigin-
ta tribus emouere posse. id esse ciuitatem, libertatemque
eripere, non ubi censeantur finire, sed censu excludere. Hæc
inter ipsos desceprata. postremo eo descensum est, ut ex qua-
tuor urbanis tribus unam palam in atrio Libertatis fortiren-
tur, in quam omnes, qui seruitutem seruissent, conicerent.
Esquilinæ fors exiit. in ea Ti. Gracchus pronunciauit, liberti-
nos omnes censeri placere. Itaque hunc intuens Cicero in pri-
mo de oratore dixit: Ti. Gracchus, censor, Gracchorum pa-
ter, non accurata quadam orationis copia, sed nutu, atque uer-

bo libertinos in urbanas tribus transtulit. quod nisi fecisset, reip. quam nunc uix tenemus, iam diu nullam haberemus. si significauit autem eos, qui in rusticis essent, in urbanas esse redactos. quam unam ex quattuor Esquilinâ fuisse scribit Linius. Hoc autem decreto ne diu quidem steterisse eos, inde intelligo, quod M. Scaurum consulem anno DCXLV legem de libertinorum suffragiis tulisse, idest, ut ego opinor, in IIII urbanas eos dispersisse, in libro de uiris illustribus scriptum est. cur autem ita putem, hæc causa est, quod ni hoc ille tulisset, P. Sulpicio tribuno pl. legem ferre anno DCLXV, necesse non fuisset, ut libertini in omnes tribus distribuerentur. id quod in epitoma Liniiana, & apud Asconium, & Pædianum scriptum inuenitur. quam tamen legem eodem anno a L. Sulla consule, Mario, Sulpicioque aduersæ factionis ducibus urbe per arma pulsas, una cum ceteris eius legibus abrogatam, cum docet Appianus, tum inde etiam patet, quod C. Carbone iterum consule, Sullæ inimico, triennio post libertini in omnes tribus descripti in epitoma Liniiana traduntur. Verum & hanc legem haud ita multo post a Sulla dictatore sublatam, ex eo suspicari libet, quod C. Manilius tribunus pl. an. DCXXCVI, eandem legem tulisse dicitur, quæ quia postridie, idest K. Ianuariis senatusconsulto, Dione, & Pædiano testibus, est sublata, propterea P. Clodius ferre in tribunatu suo illo turbulentissimo proposuerat, ut libertini, qui non plusquam in urbanis tribubus suffragium ferebant, possent in rusticis quoque tribubus (sic enim loquitur Pædianus) quæ ingenuorum essent, ferre. Quibus ex rebus illud efficitur, libertinos in tribubus urbanis perpetuo fere esse censos, quod etiam memoria sua obseruatum prodit Dionysius.

Vt autem suffragiorum iure, sic etiam stipendiorum caruisse, ex eo suspicor, quod non ex ordine, sed difficillimis tantum reip. temporibus conscripti sunt. neque enim credendum est, si ex ordine meruissent, ita de iis Lium lib. x in bello Samnitico, & Etrusco exponendo scripturum fuisse: Senatus iustitium indici, delectum omnis generis haberi iussit. nec ingenui modo, aut iuniores sacramento adacti sunt, sed seniorum etiam cohortes factæ, libertiniq; centuriati. Quod cum ait, quippe illud significat, ut seniores, sic libertinos extra ordinem fuisset conscriptos. An uero idem lib. XXI, bello Punico secundo, scriptum

scriptum reliquisset, Libertinos etiam, quibus liberi essent, & ætas militaris in uerba iurasse? unde scripsit Macrobius libro Saturnalium primo, post cladem ad lacum Trasimenum acceptam libertinos quoque in sacramentum uocatos. aut libro XI, bello Ligustino, literis prodidisset, rei naualis curam non omis- sam, duumuiros in eam rem consules creare iussos, per quos uiginti naues deductæ naualibus sociis ciuibus Rom. qui serui- tutem seruissent, complerentur, ingenui tantum iis præessent? aut bello Persico, lib. XLII, permissum tradidisset, ut supple- mentum legeretur in classem ex libertinis? Neque uero Appia- nus bello Marfico per libertinos oram a Cumis ad urbem esse custoditam, libertinis tum primum propter ingenuorum ino- pian merere incipientibus, dixisset. quem locum attingit etiam, eodem, quem commemorauimus, in loco Macrobius, cum addi- dit: Bello sociali cohortum XII ex libertinis conscriptarum o- peram memorabilis uirtutis apparuisse. Quibus ex locis quid aliud admonemur, quam libertinos, nisi extra ordinem, aspe- ris reip. temporibus esse centuriatos?

At caruerunt suffragio, num uero honorum petitionem ha- buerunt? multo minus. hoc enim uix libertinorum filius patuit. unde hoc probatur? unde, nisi ex historia? Docet hoc Lilius libro IX, cum de Cn. Flauio ita loquitur: Eodem anno Cn. Fla- uius C. F. scriba, patre libertino, humili fortuna ortus, cete- rum callidus uir, & facundus, ædilis curulis fuit, tribunatu an- te gesto, triumuiratuque nocturno, altero coloniæ deducen- dæ. ceterum Flauium ædilem dixerat forensis factio Ap. Clau- dii censura uires nacta. qui senatum primus libertinorum filiis lectis inquinauerat. quam lectionem nemo ratam habuit. do- cet Appianus, qui P. Furium, eum, qui tribunus pl. Q. Metelli Numidici restitutioni se opposuit, libertino patre natum pro- dit. docet Tacitus, apud quem D. Claudius libro undecimo ita loquitur: Libertinorum filiis magistratus mandati, non, ut ple- rique falluntur, recens, sed priori populo factitatum est. de- monstrat postremo diligens, atque assidua obseruatio antiqui- tatis, quæ constantissime libertinum ab honorum petitione re- pellit. nisi forte apte apparitiones magistratuum, in numero honorum habeamus, de quibus post dicemus.

Verum ne in senatum quidem libertinos lectos esse inde ap- paret, quod ne libertinorum quidem filii lecti sint. unde illud

est in Cluentiana: Lentulus censor Popillium, quòd erat libertini filius, non legit. locum quidem senatorium ludis, & cetera ornamenta reliquit.

Libertinorum autem numerum cum in omni tempore magnum fuisse inuenio, tum Sullanis temporibus maximum. Etenim L. Sulla recuperata rep. omnes eorum, qui in bello occiderant, seruos, atque in primis robustissimum quenque manumissit, atque eis plebis iura dedit. qui omnes ab eo Cornelii, auctore Appiano, sunt appellati. unde Cicero in Cornelia prima dixit, Cornelios tam multos esse, ut iam collegium esset constitutum.

Itaque cum post eorum iam numerus ferri in urbe non posset, manumittendi modus ab Augusto imp. præscriptus est. Etenim magni æstimans, ut est apud Suetonium, syncerum, atque ab omni colluione peregrini, ac seruilis sanguinis incorruptum seruare populum, & ciuitatem R. parcissime dedit, & manumittendi modum terminauit, seruos non contentus multis difficultatibus a libertate iusta remouisse. cum & de numero, & de conditione, ac differentia eorum, qui manumitterentur, curiose cauisset, hoc quoque adiecit, ne uinctus unquam, tortus uel quis ullo libertatis genere ciuitatem adipisceretur. Significauit autem tres, ut opinor, leges de seruorum manumissionibus Augusto imperante latas, unam Iuliam, alteram Fufiam Caniniam, tertiam Aeliam Sentiam. Iuliam Augustus ipse tulisse existimatur, ut cum seruum imperator manumittit, non uindictam imponat, sed simpliciter liberum esse iubeat. qua lege tam manumissoris, quam manumissi ætatem definiuit, iuraque, quibus patroni aduersus liberos uterentur, constituit. cuius legis Paullus meminit lege x i i i de manumissionibus, Dio lib. lv. Fufiam Caniniam qui, & quo anno tulerint, parum certum est. fuit autem, ut in testamento ex tribus seruis non plures, quam duos manumittere liceret, usque ad decem, dimidiam partem. a decimo usque ad triginta, tertiam partem, ut tamen adhuc quinque manumittere liceat, æque ut ex priori numero, a triginta usque ad centum, quartam partem, æque ut decem ex priore numero liberari possint. a centum usque ad quingentos, partem quintam similiter, ut ex antecedenti numero uiginti quinque possint fieri liberi. eademque præcipit, ne plures numero, quam centum ex cuiusquã testamento fierent

fieret, et ut libertates servis testamento nominatim darentur. sic enim scriptum est apud Vlpianum, & Caium in Instituit. Paulum sentent. IIII. Aeliam Sentiam videntur tulisse Sex. Aelius, C. Sentius cos. an. DCC LVI, Vt qui serui poenae causa pincti a domino, quibusue iniustae notae fuerant, quique propter noxam torti, nocentesue inuenti, quique traditi, ut ferro, aut cum bestiis depugnarent, quique in custodia fuissent, si si manumitterentur, non ciues Romani, sed dedititiorum numero essent. id est, ut neque connubium, neque commercium, neque testamenti factionem haberent. ut minorem triginta annorum servum vindicta, aut testamento, nisi causa apud consilium probata, manumittere non liceret. Ne dominus annis uiginti minor servum, nisi causa apud consilium probata, manumitteret. Vt Servus ab eo domino, qui soluendo non esset, testamento liber esse iussus, & heres institutus, etsi minor esset triginta annis, uel in ea causa esset, ut dedititius fieri deberet, ciuis Rom. & heres sit, si tamen alius ex eo testamento nemo heres sit. Quod si duo, pluresque liberi, heredesque iussi sint, primo loco scriptus liber, & heres sit. Vt si patronus libertum inopem non aluerit, primum libertatis causa impositis tam ipse, quam is, ad quem ea res pertinebit, multetur, dein ipsius hereditate, tum ipse, tum ipsius liberi priuentur, nisi heres institutus sit. postremo a bonorum possessione remouentur, praeterquam secundum tabulas. Ne dominus in manumittendo seruo, seruauit legem ei de contrahendo matrimonio, quae ciuis Rom. libertatem immi-
 nuat, imponat. si secus faxit, ad eius legitimam hereditatem ne admittatur. quae omnia in Vlpiani, Iuliani, & Pauli ueterum iurisperitorum commentariis scripta reperiuntur. Atque haec quidem imperante Augusto in libertinos constituta sunt. Inde Tiberio imperante lex Iunia Norbana est lata a consulibus M. Iunio Silano, & C. Norbano Flacco. qua media quaedam libertinorum conditio introducta est, qui neque ciues Romani essent, neque dediticii, id est, qui neque optima, neque deterrima conditione libertatis uterentur. Quod spectans Iustinianus in Institutionibus, tripartitum libertinorum statum fuisse dixit: Nam qui manumitterentur modo maiorem, & iustam libertatem consequutos esse, & factos ciues Rom. modo minorem, & Latinos ex lege Iunia Norbana factos, modo inferiorem, & factos lege Aelia Sentia dediticios. Qui locus ut certius intelligatur, non
 igno-

ignorandum est, aliud fuisse ius ciuium Rom. siue ius Quiritiū, aliud Latinorum populorum. multas uero, magnasq. inter utrumque differentias intercessisse, sed quæ ad hunc locum pertineant, eas esse, quæ a Caio iuriconsulto in Institutionibus attinguntur. cuius non sententiam, sed uerba ipsa libet ascribere. Ingenuorum, inquit, omnium unus status est. Libertorum uero ideo non unus, quia tria sunt genera libertatum. quia liberti aut ciues R. sunt, aut Latini, aut dediticii. Ciues Romani sunt, qui his tribus modis aut testamento, aut in æde sacra, aut ante consulem fuerunt manumissi Latini sunt, qui aut per epistolam, aut inter amicos, aut conuiuii adhibitione manumittuntur. dediticii uero, qui post admissa crimina suppliciis subditi, & pro criminibus cæsi, aut in quorum facie, uel corpore quæcunque indicia aut igne, aut ferro impressa sunt, & ita impressa, ut deleri non possint, hi si manumissi fuerint, dediticii appellantur. sed inter hæc tria genera libertatum ideo ciues Romani meliorem statum habent, quia & testamenta facere possunt, & ex testamento quibuscunque personis succedere. Nam Latini, & dediticii, nec testamenta condere, nec sibi ex testamento aliorum aliquid demissum possunt ullatenus uindicare. tamen Latini certis rebus priuilegia ciuium Romanorum libertorum consequi possunt. dediticii uero nulla ratione possunt ad ciuium Romanorum libertorum priuilegia peruenire. Nam Latini patronorum beneficio, idest, si iterum ab ipsis testamento, aut in æde sacra, aut ante consulem manumittantur, ciuium Rom. priuilegia consequuntur. Hæc ille. Quod autem ait, qui ius Quiritium habebant, heredes fieri potuisse cuiusque, etiam Romani ciuis intelligi oportet, unde Cicero in III in Verrem dixit, P. Trebonium libertum suum heredem fecisse, nimirum quia iusta libertate liberatus erat. Quod uero addit, Latinos libertos testamentum facere non potuisse, legibus Romanis accipiendum est, in quibus ius Quiritium continetur. Ex his autem non est difficile intellectu, ut Latini quondam populi deterius ius ciuitatis Rom. habuerunt, quam ciues Rom. sic libertinos Latinos incommodiorem in causa fuisse, quam qui uindicta liberati ciues Rom. erant facti. illi enim optimum ius ciuitatis habebant, hi imperfectum. præterea uero, ut Latini populi optimum ius ciuitatis Romanæ lege Iulia adepti sunt, qua ciuitas Romana uniuerso Latio, bello Marsico, data est, sic libertinos Latinos tum
optimum

optimum ius libertatis afsecutos, cum noua concessione ius Quiritium obtinuerunt. unde Suetonius cum dixit, D. Claudium cui uacationem legis Papiæ Poppæ, Latino ius Quiritium dedisse, Latinum libertinum intellexit. & Plinius, cum Traianum imp. in epistolis rogauit, ut daret ciuitatem Harpocrati, quod esset peregrinæ conditionis, manumissus a peregrina; & ut ius Quiritium largiretur libertis Antonia Maximilla, ciuitatem Chrysippo Mithridatis; & ut indulgeret ius Quiritium L. Satrio Abascanto, & P. Cæcio Phosphoro, idq. se uolentibus patronis petere addidit, satis significauit, peti ciuitatem peregrinis, ius Quiritium libertis Latinis. qua in re quia ius patronorum lædebatur, idest, si ex iure Quiritium libertis Latinis te standi potestas data esset, propterea addit, se uolentibus patronis, quorum res agebatur, id petere. Neque uero aliud quicquam Tacitus lib. XLIII intellexit, cum in oratione cuiusdam senatoris hæc uerba posuit: Manumittendi duas species a maiori bus institutas, ut relinqueretur pœnitentiæ, aut nouo beneficio locus. quos uindicta patronus non liberauerit, uelut uinculo seruitutis attrineri. Nimirum enim uoluit, qui uindicta liberati essent, eos seruitute omnino exemptos, ius ciuitatis optimum retinere, qui non uindicta, ut Latinos, eos respectum aliquem patronorum habere. neque enim heredem ex testamento alium, quàm patronum poterant instituere. Itaque tales libertos patroni constituiebant, ut esset pœnitentiæ, aut nouo beneficio locus nempe nouum beneficium iuris Quiritium largitionem appellantes.

Addo hoc etiam, quod scriptum apud Isidorum inuenio, nescio an satis in hac re auctorem idoneum, lib. XLIX, nullis libertis præter Romanos, non modo in urbe, sed ne propius quidem urbem septem millia passuum commorari licuisse.

De apparitoribus magistratuum. Cap. xv.

APPARITORES autem magistratuum dicebantur, qui magistratuum imperio præsto erant, ut scribæ, accensi, interpretes, præcones, uiatores, lictores, carnifices. Hinc enim illa sunt in Verrem prætorem de iurisdictione: Comites illi tui delecti manus erant tuæ. & in Rullum: Ornat apparitoribus, scribis, librariis, præconibus, architectis. Hæc autem munera liber

tis fere suis magistratus quisque more maiorū mandauit. Quod cum ex aliis multis locis colligitur, tum maxime ex oratione senatoris cuiusdam, apud Tacitum, de libertinorum ordine ita disferentis, libro XIII: Hinc plerunque tribus, decurias, ministeria magistratibus, & sacerdotibus, cohortes etiam in urbe conscriptas, & plurimis equitum, plerisque senatoribus non aliunde originem trahi. Quibus uerbis satis planum fecit, libertinis tribus, & decurias, credo, scribarum, & præconum, & uiatorum, aliquando esse repletas. ex libertinis ministros esse magistratibus, ac sacerdotibus datos. eosdem esse aliquando in cohortes ad bellum descriptos, atque inde plurimos equites, multos senatores originem deduxisse.

De scribis autem ante diximus, eosque ex hoc numero exemimus; non quod non apparitorum numero fuerint, sed quod eorum ordinem ex ingenuis potius, quam ex libertinis constituisse animaduertimus. siquidem & antiquus ille scriba pontificum Cn. Flavius non libertinus fuit, sed libertini filius, & Cicerius scriba Scipionis prætor legi non potuisset, nisi ingenuus fuisset. neque enim stante rep. magistratus ulli libertinorum ordini patuerunt. Cicero tamen M. Tullio liberto suo scriba usus est.

Accensus porro hoc loco intelligimus magistratum ministros, qui accirent. sic enim Varro de lingua Latina: Consul loquitur ad exercitum: Impero, qua conuenit ad comitia centuriata. Quare hic accenso, illic præconi dicit. hæc est causa. in aliquot rebus item ut præco, accensus acciebat. a quo accensus quoque dictus. Accensum solitum ciere Bæotia ostendit. Vbi primū accensus clamarit meridiem. & Cic. in epistola illa nobili ad fratrem: His rebus nuper Cn. Octavius iucundissimus fuit. apud quem primus licitor quieuit, tacuit accensus. quoties quisque uoluit, dixit, & quā uoluit, diu. Quo in loco cū de accenso Tacuit, dixit, significat, accensi officium fuisse non solum, ut acciret ad prætorem, qui ius poscerent, sed etiam ut molestis interpellatoribus silentium imponeret. Libertis autem hoc muneris datum esse, idem ille in eadem ostendit: Accensus sit, inquit, eo etiam numero, quo eum maiores nostri esse uoluerunt. qui hoc non in beneficii loco, sed in laboris, & muneris, non temere nisi libertis suis deferebant. quibus illi quidem non multo secus, ac seruis imperabant. unde ad Appium cum scri-

scribit, Pausaniam Lentuli libertum, accensum suum uocat. Neque uero cum dixit in Verrem: Homo, ordinis sui frugalissimus, qui tum accensus C. Neroni fuit, P. Tettius, alium ordinem, quam libertinorum, ut opinor, intellexit. in quibus ut in seruis frugalitas commendatur.

Interpretes fuerunt, quos inter exterarum gentes, ad externorum populorum orationem interpretandam adhibuerunt. quos ex apparitorum, & libertinorum numero fuisse, Ciceronis uerba, quæ sequuntur, ostendunt. primum ad Thermum, inquit, se pro cos. in Sicilia in longa apparitione singularem, & propè incredibilem interpretis sui Marcilii fidem cognouisse, deinde in Corneliana ait, C. Publicium Menandrum, libertinum hominem, apud maiores legatos in Græciam proficiscentes interpretem secum habere uoluisse. Munus autem interpretis declarat in frumentaria, cum ait: A. Valentius est Sicilia interpres, quo iste interprete non ad linguam Græcam, sed ad furta, & flagitia uti solebat.

Præconum in ciuitate usus fuit uarius, ac multiplex. in actionibus, ut ad hastam starent, & pretia oblata nuntiarent. in concionibus, ut audientiam facerent. in comitiis magistratum, ut tribus ad suffragia ineunda citarent, & eos, qui designati erant, renunciarent. in legibus ferendis, ut subiiciente scriba leges populo recitarent. in iudiciis, & quæstionibus, ut iudices, reos, & accusatores, & testes citarent. quod unicuique planum esse potest, qui non cursim, sed attente antiquorum scripta perlegerit. Liberos autem fuisse præcones, exemplo sit Sex. ille Næuius, contra quem uenit Cicero in Quintilianæ defensione, cum dixit: Neque parum facetus scura Sex. Næuius, neque inhumanus præco est unquam existimatus. quid ergo est? cum ei natura nihil melius, quam uocem dedisset, pater nihil præter libertatem reliquisset, uocem in quæstum contulit, libertate usus est, quo impunius dicax esset. quibus uerbis eum libertini filium mihi uidetur subinuere. Vt autem præcones a consulibus ex ciuibus Romanis legerentur, & eorum multæ decuriæ essent, atque mercedem a magistratibus acciperent, post indicabo.

Lictoribus usi sunt consules, prætores, interreges, & dictatores, & si qui alii magistratus non potestatem solum habuerunt, sed etiam imperium. uiatoribus ii, quorum potestas potius,

c quam

quàm imperium extitit. Eorum munus erat, ut populum summouerent, fontes uirgis caderent, & securi ferirent, quæ ex Liuiο eliciuntur, cū ait: Et summo uere populum lictores iussi. unde lib. xlv lictorem aditus summotorem uocauit. Assuetis, inquit, regio imperio formam terribilem præbuit tribunal, summotor aditus, præco, accensus, insueta omnia. & alio loco: Lictor apparuit, summouente eo inceserunt, uirgæ, & secures prælatæ. & libro xxv: Fuluius præconi imperauit, ut lictorem lege agere iuberet. ita de iis quoque, qui Calibus erant, sumptum supplicium. inde: Misiq̃ue lictores ad sumendum supplicium, nudatos uirgis cadunt, securiq̃ue percutiunt. Hos autem e plebe Romana fuisse idem libro secundo ostendit, apud quem nescio quis e plebe queritur, quattuor, & uiginti lictores apparere consulibus, & eos ipsos plebis homines. Punico autem bello confecto, qui magistratibus in prouincia apparerent, eos fere e Bruttis fuisse, unde Bruttianos dictos, tradit Gellius, qui causam exponens, cur quendam a Bruttianis uerberatum Cato dixisset, ait, Romanos, ægre passos Bruttios populos totius Italiae ad Annibalem defecisse, pulsos, uicisq̃ue Pœnis, Bruttios ignominia causa nec milites, scripsisse, nec pro sociis habuisse, sed magistratibus in prouinciam euntibus parere, & præministrare seruorum uicem iussisse. quod autem e Bruttis essent, Bruttianos appellatos.

Uiatores alios a lictoribus fuisse argumento est antiqua utrumque origo. Lictor enim a ligando, Viator a uia, unde accersebant, est appellatus. Testis est in Carone Cicero: E uia ad senatum accersebantur Curius, & ceteri senes, ex quo qui eos accersebant, uiatores nominati sunt. Valgius tamen eosdem fere uiatores cum lictoribus existimauit, ut est apud Gellium. Lictorem enim dicit a ligando appellatum esse, quod cum magistratus populi Rom. uirgis quempiam uerberari iussissent, crura eius, & manus ligari, uinciriq̃ue a uiatore solita sint, isq̃ue qui ex collegio uiatorum officium ligandi haberet, lictor sit appellatus, utiturq̃ue ad eam rem testimonio M. Tullii, uerbaque eius refert ex oratione, quæ dicta est pro C. Rabirio. Lictor, inquit, colliga manus. Quod autem supra dixi, lictorem consulibus fuisse, intelligendum est, ita fuisse, ut etiam uiatorem habuerit; siquidem de consulibus loquens libro octauo Liuius dixit: Quibus in forum delatis, & ad uiginti matronis, apud
quas

quas deprehensa erat, per uiatorem accitis, & lib. xxi i i i :
 Consul uiatorem misit, qui patri nunciaret, ut sine lictoribus
 ad consulem ueniret. ex quibus tamen apparet, uiatoribus eos
 usos uocandi, & nunciandi causa, non ligandi. Viatorum por-
 ro, ut etiam ante praconum, decurias fuisse, easque a consuli-
 bus lectas, & mercede affectas fuisse, testis est antiqua ea tabu-
 la, cuius supra memini, cum de scribis dicerem, cuius reliq. uñ,
 quod ad pracones, & uiatores pertinet, quoniam res est me-
 moria digna, hic adscribam:

Cos. quei. nunc. sunt. iei. ante. k. decembreis. primas. de. eis
 quei

ciues. romanci. sunt. uiatorem. unum. legunto. quei. in
 ea. decuria. uiator. appareat. quam. decuriam. uiatorum
 ex. noneis. decembribus. primeis. quaeftoribus. ad ae-
 rarium

apparere. oportet. oportebit. eidem. cos. ante. k. decembr
 primas. de. eis. quei. ciues. romanci. sunt. praeconem. unum
 legunto. quei. in. ea. decuria. praeco. appareat. quam
 decuriam. praeconum. ex. noneis. decembribus. primeis
 quaeftoribus. ad. aerarium. apparere. oportet. oportebit
 deinde. eidem. consul. ante. k. decembreis. primas. uiatorem
 unum. legunto. quei. in. ea. decuria. uiator. appareat. quam
 decuriam. uiatorum. ex. noneis. decembribus. secundeis
 quaeftoribus. ad. aerarium. apparere. oportet. oportebit
 eidemque. cos. ante. k. decembreis. primas. praeconem
 unum. legunto. qui. in. ea. decuria. praeco. appareat. quam
 decuriam. praeconum. ex. noneis. decembribus. secundeis
 quaeftoribus. ad. aerarium. apparere. oportet. oportebit
 deinde. eidem. cos. ante. k. decembreis. primas. uiatorem
 unum. legunto. quei. in. ea. decuria. uiator. appareat
 quam. decuriam. uiatorum. ex. noneis. decembribus
 tertieis

quaeftoribus. ad. aerarium. apparere. oportet. oportebit.
 eidemque. cos. ante. k. decembreis. primas. praeconem

unum. legunto. quei. in. ea. decuria. praeco. appareat. quam
 decuriam. praeconum. ex. noneis. decembribus. tertiis
 quaestoribus. ad. aerarium. apparere. oportet. oportebit
 eosque. uiatores. eosque. praecones. omnes. quos. eo.
 ordine. dignos. arbitrabuntur. legunto. quam. in. quisque
 decuriam. ita. uiator. lectus. erit. is. in. ea. decuria. uiator
 esto. item. ut. ei. ceteri. eius. decuriae. uiatores. erunt
 quamque. in. quisque. decuriam. ita. praeco. lectus. erit
 is. in. ea. decuria. praeco. esto. ita. ut. ei. ceteri. eius. decuriae
 praecones. erunt. si rempsque. eis. uiatoribus. de. que
 eis. uiatoribus. q. omnium. rerum. ius. lexque. esto. quae
 sei. ei. uiatores. in. eam. decuriam. in. tribus. uiatoribus
 antea. lecti. sublecti. essent. quam. in. quisque. decuriam
 eorum. ex. hac. lege. uiator. lectus. erit. si rempsque. eis
 praeconibus. de. que. eis. praeconibus. quaestori. omnium
 rerum. ius. lexque. esto. quae. sei. ei. praecones. in. eam
 decuriam. in. tribus. praeconibus. antea. lecti. sublecti
 essent. quam. in. quisque. decuriam. eorum. ex. ac. lege
 praeco. lectus. erit

Quos. quomque. quaestores. ex. lege. plebeiue. scito. uiatores
 legere. sublegere. oportebit. ei. quaestores. eo. iure. ea. lege
 uiatores. III legunto. sublegunto. quo. iure. qua. lege
 quei. nunc. sunt. uiatores. III. legerunt. sublegerunt.
 quosque

quomque. quaestores. ex. lege. plebeiue. scito. praecones
 sublegere. oportebat. ei. quaestores. eo. iure. ea. lege.
 praecones

III legunto. sublegunto. quo. iure. qua. lege. quaestores.
 quei

nunc. sunt. praecones. III. legerunt. sublegerunt. dum. ni
 quem

in. eis. uiatoribus. praeconibus. legundeis. sublegundeis. in.
 eius

uiatoris

uiatoris. praeconis. locum. uiatorem. praeconem. legant
sublegant. quouis. in. locum. per. leges. plebeiae. scita.
uiatorem

praeconem. legei. sublegei. non. licebit. itaque. de. eis.
quattuor

uiatoribus. quaestor. quei. quomque. erit. uiatores. sumito
habeto. utei. ante. hanc. legem. rogatam. de. tribus. uia-
toribus

uiatores. habere. sumere. solitei. itaque. de. eis. quattuor
praeconibus. quaestor. quei. quomque. erit. praecones.
sumito

habeto. utei. ante. hanc. legem. rogatam. de. tribus.
praeconibus

praecones. habere. sumere. solitei. sunt. itemque. eis.
uiatoribus

praeconibus. qui. ex. hac. lege. lectei. erunt. uicarium. dare
subdere. ius. esto. liceto. que. uti. ceteris. uiatoribus.
praeconibus

qua. in. quisque. decuria. est. uicarium. dare. subdere.
ius. erit

licebitque. itemque. quaestores. ab. iis. uicarios. acci-
piunto

utei. aa. ceteris. uiatoribus. praeconibus. uicarios. accipei
oportebit

Viatores. praecones. quei. ex. hac. lege. lectei. sublectei. erunt
eis. uiatoribus. praeconibus. magistratus. pro. ue. mag-
mer. cedis. item. tantundem. dato. quantum. ei. uiatori
praeconei. darei. oporteret. sei. is. uiator. de. tribus
uiatoribus. isque. praeco. de. tribus. praeconibus. esset
quei. ante. hanc. legem. rogatam. utei. legerentur
institutei. sunt

Quas. in. decurias. uiatorum. praekonum. consul. ex. hac
lege. uiatores. praecones. legerit. quorum. uiatorum

prae-

praeconum, nomina in eis, decuriei, ad aedem saturni in pariete, intra, caueas, proxumē, ante, hanc, legem.

Vnus fuit carnifex, qui non modo ciuis non fuit, sed ne domicilium quidem in urbe habuit. si teste M. Tullio flamus, in Rabiriana illa de perduellione ita loquēte. Sed moreretur prius acerbissima morte millies Gracchus, quam in eius cōcione carnifex confisteret. quem non modo foro, sed etiam cælo hoc, ac spiritu censoria leges, ac urbis domicilio carere uoluerunt.

De notis ordinum. Cap. xvi.

HACTENVS de tribus ciuium ordinibus, qui fuerint, quas partes habuerint, quidque demum ad remp. momenti attulerint, disputatum sit. nunc de notis eorum, quod relinqui uideatur, dicamus. Notas autem intelligo censorias. Etenim ut ciues a censoribus in ordines honoris causa referebantur, sic ab iisdem ignominia causa ex ordinibus pellebantur. Itaque ut tribu largienda, plebeium, equo publico assignando equitem Rom. senatu communicando senatorem faciebant, ita tribu mouendo plebeium, equo adimendo equitem, senatu eiiciendo senatorem, cum essent magistri morum constituti, notabant. Neque uero equites, aut senatores ea nota solum afficere poterant, ut aut equo spoliarent, aut senatu exigerent, sed illa præterea etiam, ut tribu mouerent. ut enim omnes ciues, quod iam sæpius admonui, erant in tribu, sic eandem amittere omnes, & quod grauius esse existimabatur, in Caritum tabulas referri, & ararii relinqui poterant. Senatu autem mouere, erat in recitando senatu senatorem ueterem præterire. equum adimere, equum uendere iubere. auctores postulatis? non longe abiero. tradit hoc in Diuinationem Padianus. Censores, inquit, quinto quoque anno creari solebant. hi prorsus ciues sic notabant, ut qui senator esset, eiiceretur e senatu, qui eques Rom. equum publicum perderet, qui plebeius in Caritum tabulas referretur. ostendunt exempla multorum, quibus referata est Liuiana historia, ut Cethegi, & Tuditani censorum, qui senatum ita legerunt, ut octo præterierint, & Salinatoris, ac Neronis, qui septem senatu mouerunt, neminem, qui sella curuli sedisset. & Flamini, ac Marcelli, qui quattuor, neminem curuli

curuli honore usum. & M. Catonis, qui septem, inter quos etiam L. Flaminius consularis. de nota uero equestri, Claudii, & Gracchi, quos ait idem in equis adimendis equestrem ordinem offendisse, & eorum a quibus scribit Valerius, equestris ordinis magnam partem, quadrigentos iuuenes, quia ad munitionum opus explicandum ire iussi, non iuerant, equis publicis spoliatos. Neque uero equites soli, qui equo publico, sed etiam, qui priuato merebant, a censoribus eo spoliabantur, si Liuiano testimonio stetur. qui scribit: In equestribus notis eadem seruata causa. illis omnibus equi adempti, qui Cannensium legionum equites in Sicilia erant. addiderunt acerbitati etiam tempus, ne præterita stipendia procederent iis, qui equo publico meruerant, sed dena stipendia equis priuatis facerent. significat enim omnibus equitibus tam priuato equo, quam publico equos ereptos, iis autem, qui publico stipendia fecerant, illud adiectum, ut priuatis facerent. Nam eos, qui publicum equum haberent, eo aperte priuatos fuisse cum Neronis, & Salinatoris exemplo patet, quorum alter alterum equum publicum, quem forte habebant, notæ causa, teste Liuius, iussit uendere, tum ex eo perspicui potest, quod narrat idem de iis, qui deserenda Italia consilium ceperant, & qui nimis callidi exoluendi iurisiurandi interpretes fuerant, quibus equos ademptos ait, qui equum publicum habebant. Qui uero tertii ordinis erant, ii tribu mouebantur, in Caritum tabulas transferiebantur, & ærarii fiebant. Tribu mouere erat ex una tribu in aliam notæ causa transferre. non ægre testem inueniam. at quem testem? eum, quo melior nemo possit esse, Liuium. quid inquit Liuius? Negauit, inquit, Claudius censor suffragii lationem iniussu populi censorem cuiquam homini, nedum uniuerso ordini adimere posse. neque enim si tribu mouere posset, quod nihil sit aliud, quam iubere mutare tribum, ideo omnibus quinque, & triginta tribubus mouere potest. Ex quo apparet, mouere tribu esse, ex honestiore tribu in minus honestam transferre, ut ex rustica in urbanam, aut ex rustica in rusticam. unde dixit Plinius, in urbanas tribus transferri ignominiosum fuisse. Accedit, quod Cic. de republica libro quarto ait, maiores Romanos, cum artem ludicram, scenamq. totam in probro ducerent, genus id hominum non modo honore ciuium reliquorum carere, sed etiam tribu moueri censoria notatione uoluisse

uisse, quæ uerba D. Augustinus enarrans, ait, quisquis ciuium Romanorum esse scenicus elegisset, non solum nullum ei ad honorem aditum datum, uerum etiam censoris nota tribum tenere propriam non permittum. & post: Romani hominibus scenicis nec plebeiam tribum, quanto minus senatoriam curiam dehonestari sinunt. In Caritum porro tabulas referre, erat suffragio spoliare. Nam Caritibus beneficii loco, ob sacra Gallico bello seruata ciuitas sine suffragii latione fuerat data, ut apud Strabonem, & Gellium scriptum inuenimus. Aerarium uero facere erat, auctore Padiano, nullum aliud ius ciuitatis in centuria, atque adeo in tribu relinquere, quam ut pro capite suo tributi nomine arā penderet, ita ut, qui ararius factus esset, is non solum suffragio urbano, sed etiam stipendiis militaribus spoliatus esset. Ut autem grauior erat nota in Carites referri, quam tribu moueri, sic ararium relinqui, quam inter Carites conijci. Nam ararius etiam inter Carites relatus erat. quare in annalibus nullam aliam notam reperiemus, nisi tribu motum, & ararium factum. Quod autem ararii a militaribus stipendiis essent repulsi, ex Liuii loco, qui est in principio septimi, cognoscitur, cum scribit, Attellanos histriones censoria nota uacuos fuisse, quia neque tribu mouerentur, neque a militaribus stipendiis repellerentur. Ergo senator non solum senatu eiici, eques equo exui, sed etiam tribu moueri, & in ararios referri poterant. Quocirca est apud Liuium, M. Aemilium dictatorem ob diminutum censuræ tempus censores tribu mouisse, octuplicatoq. censu ararium reliquisse. Item: Censores censum seuerius quam ante habuisse. multis equos ademptos, qui equum publicum haberent, tribuq. motos, ararios omnes factos. neque senatu modo, aut equestri ordine regendo curam censorum tenuisse. nomina omnium ex iuniorum tabulis excerpisse, qui quadriennio non militassent. quibus neque uacatio iusta militiæ, neque morbus causa fuisset, & ea supra duo millia nominum in ararios relata, tribuq. motos. & alibi: His equi a censoribus adempti, tribuq. moti, ararii omnes facti. atque etiam Cicero in Cluentiana scripsit: Censores ipsi inter se tanti esse iudicia arbitrantur, ut alter alterius iudicium non modo reprehendat, sed etiam rescindat; ut alter de senatu mouere uelit, alter retineat, & ordine amplissimo dignum existimet, ut alter in ararios referri, aut tribu moueri inbeat, alter uetet.

De iure ordinum. Cap. xvii.

EXPOSITIS ordinibus tribus, reliquum est, ut de iure eorum differam. iura enim ordinum quarere, nihil aliud est, quam iura ciuium, quatenus in ordines distributi sunt, indagare. Hæc uero iura plura fortasse fuerunt, sed quæ maxime excellerent, duo potissimum fuisse animaduerto. quorum alterum iudicia attigit, spectacula alterum. Etenim ut omnes ciues sedes in theatro spectandorum ludorum causa habuerunt, sic omnes etiam & priuatas, & publicas causas in foro iudicarunt. quibus autem legibus, & quando, & quomodo, & quibus reip. motibus illud obtinuerint, & diligentius querendum, & copiosius disputandum uidetur. Agamus autem primum de iudiciis, deinde spectacula persequamur, atque, utraque ut inter hos ordines uel diuisa, uel communicata fuerint, demonstramus.

De iudiciis. Cap. xviii.

IUDICIUM est potestas de rebus aut priuatis, aut publicis ex iure, & legibus Romanis iudicandi. Iudicia porro obierunt ii, qui Iudices appellantur. quos a magistratibus fuisse diuersos, non minimo illa sunt argumento, quod magistratus aut iudices darent, aut edictum interponerent, iudices causa cognita iudicarent, illi iudices cogerent, hi in iudicium coacti uenirent, illi populi suffragiis, hi plerunque sorte, illi ex uniuerso populo, hi ex certo plerunque ordine allegerentur, in iis, quid quisque ediceret, obseruaretur, in his quid plerique statuerent, spectaretur. iudices denique sententiam ferrent, magistratus iudicum sententiam pronunciarent. Quare in constituendo Romano ciue non omnibus in partibus Aristotelicam definitionem ciuis traditam possumus sequi. Ille enim ciuem magistratibus, & iudiciis circumscripsit, quod Iudicia & omnibus ciuibus committi, & suffragio mandari æque ac magistratus ipsos posse censuit, nos aliam rationem in legendis iudiciis, aliam in deferendis magistratibus Romæ initam inuenimus. Itaque si ciuem statuerimus eum, qui iudicia habeat, graui illo incommodo urgebimur, ut usque ad sexcentimum uigesimum ab urbe condita annum senatores solos ciues, quia

soli iudicarunt, fuisse concludamus. deinde uero una cum iudiciis ciuitatem a senatoribus ad solos equites esse translata[m] dicamus. quo quid potest dici peruersius? Quæ causa fecit, ut ego ordines, & iudicia ab honorum numero remouerim. cum honores omnes suffragio ciuium tradi uiderem, ordines autem lectioni censoriæ, iudicia partim religioni, partim sortitioni prætoris esse commissæ animaduertentem.

Sint ergo iudicia ab honoribus segregata, ordinibus autem adiuncta, & tanquam ordinum ornamenta. Eorum uero alia priuata fuerunt, alia publica. Priuata erant, in quibus iniuria, quæ homini priuato illata est, uindicabatur: publica, in quibus quæ reipublicæ. Quæ uero essent iniuriæ, quibus res publica, siue populus uniuersus læderetur, in ipsius populi arbitrio erat positum. Itaque non modo maiestatis, aut peculatus, aut repetundarum, aut similia crimina, quibus aperte resp. erat uiolata, publica, eorumque quæstiones causæ publicæ dicebantur, uerum etiam, quibus priuatorum res agebatur, ut furri, rapinæ, damni dati, iniuriæ, & omnia denique, quæ non sua sponte, sed prudentum interpretatione maleficia nominarentur. quod ex lege Lætoris perspicue intelligitur, quæ aduersus eos lata est, qui minorem circumuenissent. siquidem ea lege causa, quæ priuata semper antea fuerat, publica facta est. ut in III de nat. deo. significat Cicero. Inde iudicium, inquit, publicum rei priuata, lege Lætoris. rem enim priuatam appellat, quæ semper antea priuata fuerat. Ergo quoniam causa publica est, in qua cuius e populo læsus est, propterea iudicia publica Iustinianus ea definiuit, in quibus cuius e populo agere liceret.

Vt autem iudicia alia priuata, alia publica, sic iudices alii rerum priuatarum, alii publicarum fuerunt. Priuatarum, ut arbitri, centumuires, xuires stitibus iudicandis, & recuperatores. Publicarum, ut duumiri perduellionis, populus Rom. & decuriae iudicum. Hoc ergo obseruatum est, ut, si actio esset priuata, uideretur, de iure ne, an de facto, an de neutro controversa esset. si de iure, dabantur uel arbitri, uel centumuires, uel decemuires. si de facto, recuperatores. si de neutro, editum interponebatur. Iudices autem hos primum dederunt reges, deinde consules, postremo prætores. si quidē iudices dare, est eius magistratus penes quem iurisdictio est. iurisdictio uero a regibus ad consules, a consulibus ad prætores translata est.

Quo-

Quoniam autem illi modo arbitros dederunt, modo iudices, hinc uocabula longe inter se diuersa emanarunt, Arbitrium, & Iudicium. Arbitrium, siue actio arbitraria est, in qua qui iudex datus est, non ad certam formulam, ac summam, ut in iudicio, astringitur, sed ei permittitur, ex æquo, & bono, secū dum cuiusque rei, de qua agitur, naturam, æstimare, quemadmodum actori satisfieri oporteat. Quid autem a iudicio differat, eleganter pro Q. Roscio Cicero docet, his uerbis: Aliud est iudicium, aliud est arbitrium. iudicium est pecuniæ certæ, arbitrium incertæ. ad iudicium hoc modo uenimus, ut totam litem aut obtineamus, aut amittamus. ad arbitrium hoc animo adimus, ut neque nihil, neque tantum, quantum postulauimus, cōsequamur. eius rei ipsa formulæ uerba testimonio sunt. quid est in iudicio? asperum, directum, simplex. **SI PATERET HS 1000 dari.** hic nisi planum facit, **HS ad libellam sibi debere,** causam perdit. quid est in arbitrio? mite, moderatum, **QVANTVM** æquius, & melius sit dari. Ex quo apparet arbitrium totius rei habere arbitrium, & facultatem, iudicem certa prætoris formula esse astrictum. Arbitrorum porro duo sunt genera. unum eorum, in quos est a litigatoribus compromissum, alterum eorum, qui a prætore dati sunt. Illis parendum est propter compromissum, his propter prætoris imperium. Qui uero a prætore sunt dati, iidem etiam sæpe Iudices appellati. unde uulgatum illud est Ciceronis in Murenæ defensione: Tot homines per tot ætates nondum constituere potuerunt, utrum iudicem, an arbitrum dici oporteret. Hi uero erant iudices ii, quibus prætor liberam potestatem permiserat de re controuersa ex æquo, & bono pro arbitrato iudicandi. quæ iudicia Bonæ fidei actiones sunt appellata. quod ex Topicis Ciceronis liquet, in quibus est: In omnibus iudiciis, in quibus **EX BONA FIDE EST ADDITVM,** primus eorum usus est. & in **III de officiis:** Q. Scauola summam uim esse dicebat in omnibus iis arbitriis, in quibus adderetur, **EX FIDE BONA.** nimirum enim intelligebat, in quibus eæ uoces non essent, non licuisse iudici, siue arbitro a præscripta prætoris formula discedere. Vt autem prætoris erat iudicem dare, sic rei accipere. quo in loco animaduertendum est, cōprobatum more fuisse, ut actor, qui iudicem a prætore peteret, formulam ipsam, in quam iudicium peteret, certis, conceptisque uerbis proferret.

exempli causa. C. AQVILLIVS iudex esto, si pateret, Septimium Octavio centum debere, tum Septimius damnetur. quod uerba illa Quintianæ declarant: Iudicium quin acciperet, in ea ipsa uerba, quæ Næuius edebat, non recusare. & in Verrem quinta: Agyrinenses iudicium se passuros esse dicebant. quærebant, quæ in uerba recuperatores daret.

Venio nunc ad centumuiros, atque decemuiros, quorum non admodum antiquam originem esse suspicor. Etenim cum Festus centumuiros dictos scribat, quod ex singulis xxxv tribubus terni ad iudicandum legerentur, eosque quanquam centum, & quinque essent, tamen, quo facilius appellarentur, centumuiros nominatos, sane ostendit, eos non nisi post annum dxi, quo demum triginta quinque tribus expletæ sunt, esse institutos: cui rei ne aduersantur quidem uerba Pomponii, qui post binos prætores urbanum, peregrinumque institutos reip. centumuiris opus fuisse tradit. prætor autem peregrinus eodem tempore creati cœptus est, quo xxxv tribus sunt expletæ. Verba uero Pomponiana hæc sunt: Post aliquot annos non sufficiente prætore urbano, quod multa turba peregrinorum in ciuitatem ueniret, creatus est & alius prætor, qui peregrinus appellatus est ab eo, quod plerunque inter peregrinos ius dicebat. deinde cum esset necessarius magistratus, qui hastæ præfesset, centumuiros litibus iudicandis constituti sunt. quanquam in aliis libris legitur decemuiros. Sed & centumuiros, & decemuiros de causis priuatis cognouerunt, de iure iudicarunt, & hastæ præfuerunt. unde poeta ille dixit:

Seu trepidos ad iura decem citat hasta uirorum
Et firmare iubet centeno iudice causas.

& Suetonius de Augusto: Auctor fuit, ut centumuiralem hastam, quam quæstura functi consueuerant cogere, decemuiros cogere. & Valerius ubi de testamentis agit, centumuirale iudicium, hastæ iudicium uocat. Quibus autem de rebus centumuiros iudicarent, ex his Ciceronis in primo de oratore uerbis colligitur: Volitare in foro, hære in iure, ac prætorum tribunalibus, iudicia priuata magnarum rerum obire, in quibus sæpe non de facto, sed de æquitate, & iure certetur, iactare se in causis centumuiralibus, in quibus usucapionum, tutelarum, gentilitarum, agnationum, alluionum, circumluuionum, nexorum, mancipiorum, parietum, luminum, stillicidiorum, testamentorum

mentorū ruptorū, aut ratorū, ceterarūq. rerū innū-
merabilia iura uersentur. cum omnino quid suū, quid alienū,
quare denique ciuis, an peregrinus, seruus, an liber sit ignoret,
in signis est impudentiæ. Testamenta uero cum dixit, heredita-
tes uidetur intellexisse. quas in oratione pro Cæcina expressit,
inquiens; L. Crassus iudicio centumuirali hanc sententiam de-
fendit, M. Curium, qui heres institutus esset ita, mortuo post-
humo filio, cum filius non modo non mortuus, sed ne natus qui-
dem esset, heredem esse oportere. Leues autem habitas esse has
causas ætate Ciceronis ostendit Tacitus in dialogo de orato-
re, cum ait: Lege Pompeia omnia apud prætores gerebantur.
apud quos quod maiora olim negotia exerceri solita sunt, quod
maius argumentum est, quam quod causæ centumuirales, quæ
nunc primum obtinent locum adeo splendore aliorum iudicio-
rum obruebantur, ut neque Ciceronis, neque Cæsaris, neque
Bruti, neque Cælii, neque Calui, non denique ullius magni o-
ratoris liber apud centumuiros dictus legatur, exceptis oratio-
nibus Asinii Pollionis.

Decemuiros porro iis iudiciis, quæ ad centumuiros sorte de-
ferebantur, præfuisse, Dio scriptum reliquit libro LIIII. Deli-
bertate autem ab iis protissimum iudicatum animaduerto apud
Ciceronem in defensione Cæcinæ. Cum Arretinæ, inquit, mu-
lieris libertatem defenderem, & Cotta decemuiris religionem
iniēcisset, decemuii prima actione non iudicauerunt. & pro-
domo: Si decemuii sacramentum in libertatem iniustum iudi-
cassent, tamen quotiescunque uellet quis hoc in genere se rem
iudicatam referre posse uoluerunt.

Atque hæc quidem ita, ubi de iure erat controuersia. Cum ue-
ro de facto lis inciderat, tum a prætore aut iudex unus dabatur,
aut recuperatores minimum tres. Qui porro iudex unus erat
datus, is unum, aut plures iudicii socios sibi solebat adiungere,
ut in causa P. Quinctii uidemus Quinctium sponsonem fecisse,
si bona sua ex edicto prætoris essent possessa. datum iudicem a
prætore C. Aquillium treis iurisperitos L. Lucullum, P. Quin-
tilium, M. Marcellum in consilium aduocasse. ipsum sedisse iu-
ratum, alios iniuratos. non enim iudicabant, sed consilium cō-
municabant, quia non a magistratu potestatem acceperant. ui-
demus etiam pro Q. Roscio egisse Ciceronem apud C. Pisonē
iudicem a prætore datum. Pisoni uero M. Perpernam in consi-
lio

lio affuisse.

Recuperatores autem, ut ait Festus, primum dicti sunt. qui inter populum Rom. & ciuitates peregrinas de rebus priuatis reddendis, recipiendisq. cognoscebant. ea enim recuperatio dicebatur. Antiquissimum porro recuperatorum monumentum extat apud Liuium bello Punico secundo, libro xxvi, ubi ait, recuperatores a Scipione imperatore datos, uter, cum murum prior ascendisset, murali corona donandus esset. uerba eius hæc sunt: Ea contentio cum prope seditionem ueniret, Scipio tres recuperatores cum se daturum pronunciaffet, qui cognita causa, testibusq. auditis iudicarent, uter prior in oppidum transcedisset, C. Lælius, & M. Sempronio aduocatis partis utriusque P. Cornelium Caudinum de medio adiecit, eosq. tres recuperatores confidere, & causam cognoscere iussit. mentio est etiam bello Persico libro xlii. quo loco scripsit ita: Hispaniæ legati de magistratuum Romanorum auaritia, superbiaq. conquesti, nixi genibus ab senatu petierunt, ne se locios sceleris spoliari, uexariq. quam hostes patiantur. cum & alia indigna quererentur, manifestum autem esset pecunias captas, L. Canuleio prætori, qui Hispaniam sortitus erat, negotium datum est, ut in singulos, a quibus Hispani pecunias peterent, quinos recuperatores ex ordine senatorio daret, patronosque, quos uellent, sumendi potestatem faceret. quid plura? meminit etiam Gellius libro xx. cap. i, in hunc modum: Prætores legem xlii tabularum: Si iniuria alteri faxit, xxv æris pœnæ sunt, abolescere, & relinqui censuerunt, iniuriisq. æstimandis recuperatores se duros edixerunt. Animaduerto etiam Ciceronem pro A. Cæcina ad recuperatores egisse a P. Dolabella prætore urbano datos de ui publica. quæ quoniam a iure ciuili pendebat, ad recuperatores reiecta est: cum alias prætor cum consilio de ui, ut de crimine publico, cognoscere soleret. Eosdem uero etiam recuperatores in prouinciis a prætoribus, uel e conuentu, uel e cohorte prætoris datos, Ciceronis ipsius testimonio patet, & in actionibus in Verrem, & in Flacci defensione. In Verrem quinta: Iste recuperatores se de cohorte sua daturum minabatur. in gerebat Artemidorum medicum Cornelium, pictorem Tleptolemum, & eiusmodi recuperatores, quorum ciuis Rom. nemo erat. & post: Quærebant, in quæ uerba recuperatores daret, respondebat, Si pateret, aduersus edictum fecisse, quæ in iudicio

cio dicturum esse dicebat. & alio loco: Quid prætor? iubet recuperatorum reiicere decurias scribamus, quas decurias? de co horte mea reiicies, inquit. quid? ista cohors quorum hominū est? Volusii aruspici, & Cornelii medici, & horum canū quos tribunal meum uides lambere. nam de conuentu nullum unquā iudicem, nec recuperatorem dedit. Item: Quod esset iudicium, cum e Verris turpissimo, flagitiosissimoq. comitatu tres recuperatorum nomine ascedissent, asseclæ istius, non a patre ei traditi, sed a meretricula commendati? item: Si ex omni copia cō uentus Syracusani splendidissimorum hominum, honestissimorumq. faceres potestatem aratori non modo reiiciendi, sed etiā sumendi recuperatores, tamen genus iniuriæ ferre nemo posset. pro Flacco autem: Inimicus M. Cælius, quod cum in re manifesta putasset, nefas esse, publicanum iudicare contra publicanū, sublatus erat è numero recuperatorum. Item: Hunc æstuantem, & tergiuersantem iudicio ille persequitur, a recuperatoribus causa cognoscitur.

Atque de priuatis quidem iudiciis hæc hætenus. Publicorum uero longe diuersa ratio fuit. Antiquissima iudicia his de criminibus constituta esse inuenio, maiestate, paricidio, peculatu: non dum enim leges de ambitu, de repetundis, de ui & ceteris eius generis erant latæ, quibus postea forum sæpe Romanum incaluit, cum pœnarum tria genera essent proposita, mors, exilium, multa.

Maiestatis crimen esse constat, cum ea tolluntur, in quibus uel regis, uel magistratus, uel populi amplitudo uersatur. Quoniam autem multis modis eorum lædi maiestas potest, id, quo grauissime uiolari poterat, proprio nomine perduellionis uocarunt. cum autem perduellis sit hostis, perduellio crimen erit hostilitatis, idest, cum quis se aduersus rempublicam hostili animo gerit. De maiestate autem tulisse Romulum putatum, cum de proditione legem tulit, cuius meminit Dionysius.

Tulit autem idem etiam, teste Plutarcho, de paricidio. cum paricidium non parentis, sed cuiusque hominis eadem appelleret. quam uocem usurpasse quoque Numam uideo, cum in lege de cade hæc uerba posuit, Si quis hominem liberum dolo sciens morti duit, paricida esto. paricidā nimirum uocans, auctore Festo, non qui parentē occidisse diceretur, sed qualencunque hominem.

nominem. unde Parici etiam quæstores dicti, qui creari sole-
rent causa rerum capitalium quærendarum. Itaque primum
iudicium, quod Romæ de capite fuit, paricidii fuit, tum cum
M. Horatius, sorore interfecta, in iudicium est adductus. quem
lege Numæ de paricidio interrogatum aiunt Festus, & Diony-
sius. unde in Miloniana dixit Cicero: Romana ciuitas primum
iudicium de capite uidit M. Horatii, qui nondum libera ciuita-
te, tamen populi Romani comitiis liberatus est, cum sua manu
sororem interfectam esse fateretur. Neque enim Liuium laudo,
qui iudicium illud perduellionis uocauit. nisi forte perduellio-
nem appellemus, non quòd ille sororem, id enim paricidium e-
rat, sed quòd hominem in conspectu uel regis, uel populi Rom.
interfecerat. in quo maiestatem ciuitatis diminuerat. de per-
duellione autē anquisitum esse crediderim in Iunios, Vitellios,
& Aquillios, qui de prodenda regibus patria nefaria, & scelera-
ta consilia habuerant. quos Brutus primus consul supremo sup-
plicio affecit. Nam non multis post annis Sp. Cassium Viscelli-
num, qui ter consul fuerat, cum in suspicionem tyrannidis affe-
ctatus uenisset, die dicta perduellionis ad populum, eiusdem iu-
dicio condemnatum esse prodidit Liuius.

De peculatu uero, idest furto publico latum a regibus opi-
nor, aut certe a primis consulibus. nam Coriolanum de pecu-
latu postulatam, qui primis floruit liberæ ciuitatis annis, pro-
ditum est. quanquam Plutarchus accusatum eum a tribunis uer-
bo quidem, quòd prædam in Antiati agro partam in publicum
non rede gisset, re autem, quòd plebis commodis, cum de fru-
mento diuidendo ageretur, obsistens, maiestatem populi negle-
xisset. Itaque multa ab eo petita non est, ut in peculatu, sed
ut in grauiori crimine perpetuum exilium irrogatum est. dam-
nati autem post de peculatu sunt T. Romilius, & C. Veturius,
uiri consulares, quia prædam propter inopiam ærarii uendidif-
sent, nec militi diuississent.

Atque hæc quidem ita. Horum uero iudiciorum exercendo-
rum usque ad annum sexcentimum quartum ab urbe condi-
ta, quo perpetuæ quæstiones institutæ sunt, hanc fuisse formam
inuenio. ut aut rex, aut duumui, aut populus, aut quæsto-
res de criminibus, prout res indiceret, quærerent, & cognos-
cerent. Reges rebus capitalibus cum consilio iudicum præfuis-
se, indicat Liuius, qui ita de Superbo rege loquitur: Metum
ut

ut incuteret cognitiones, capitalium rerum sine consiliis per se solus exercebat. propterque eam causam occidere, in exilium agere, bonis multare poterat. ex quibus uerbis apparet, si hoc Superbus nouo exemplo fecit, ut solus his iudiciis operam daret, contra ab aliis ante regibus obseruatum esse.

Duumuiri in iudicio perduellionis tantum facitanti. creauit autem eos primum Tullus rex, his, ut ait Liuius, uerbis, in causa Horatii: Duumuiros, qui Horatio perduellionem iudicent, facio. lex horrendi carminis erat: Duumuiri perduellionem iudicent. si a duumuiris prouocarit, prouocatione certato. si uincant, caput obnubito. infelici arbori recte suspendito. uerberato uel intra pomœrium uel extra pomœrium. Eorum uero post meminit etiam in iudicio M. Manlii de affectata tyrannide, cum ait: Sunt qui duumuiros, qui de perduellione anquirerent, creatos auctores sint. Hos certe cum raro creatos, tum postremo uetustate euanuisse comperio. nisi quod in consulatu Ciceronis C. & L. Cæsares creati sunt, idque non a populo, sed, ut tum mos erat, a pratore, (sic enim narrat Dio) ut C. Rabirio, qui Saturninum tribunum pl. sua manu necarat, perduellionem iudicarent. a quibus damnatus, cum ad populum prouocasset, nobili, quæ extat, oratione a Cicerone consule defensus, est absolutus.

Populum sub regibus, nisi de perduellione iudicasse, cum quis ad eum a duumuiris prouocasset, non inuenio. anno autem post reges exactos idem publicorum iudiciorum dominus est constitutus. siquidem latum est, ut populus consulum decretum irritum posset facere, si quis a consulibus damnatus ad populum prouocasset. Itaque Brutus eam potestatem in coniuratos anquirendi, & animaduertendi habuit, quia non dum lex hæc de prouocatione erat lata, quam post eodem anno collega eius P. Valerius Poplicola tulit. Quanquam scribit Plutarchus, Brutum filios solos damnasse, de reliquorum supplicio suffragium populo permisisse. quasi uero in filios ille ius potius patrum, quam consulare exercuerit. anno autem post reges exactos xvi, populi iudicium confirmatum est. siquidem senatus consultum in sententiam M. Valerii est factum, ut quemadmodum populo ius datum erat magistratuum creandorum, & iubendarum, atque antiquandarum legum, & iudiciorum potestas permitteretur, & maxime, si quis ciuitatem læsisse, aut

feditione constanda, aut tyrannide paranda, aut ciuitate hostibus prodenda, aut aliquo eiusmodi facinore patrando, putaretur. Iudicium autem populi primum de Coriolano fuit, qui a plebe tributim tum primum suffragia incunte in exilium pulsus est. ex quo, teste Dionysio, institutum est, ut qui peccasse uiderentur, ad populi iudicium adducerentur. unde magnæ opes populi emanarunt. Cum autem sæpe ad populum rei fierent, obseruatum est, ut centuriatis comitiis de perduellione tantum iudicaretur, de ceteris autem omnibus, tributis. Quare cum Sp. Cassium ad populum de perduellione postulatam a quæstoribus K. Fabio, & L. Valerio, damnatumque populi iudicio, scribat Liuius, perduellionem autem tyrannidis crimen interpretetur Dionysius, facile mihi persuadeo, a populo centuriatim, non tributim conuocato damnatum. neque enim tributis comitiis de supremo, quo Cassius affectus est, supplicio agebatur. M. Manlium certe tyrannidis affectatæ reum centuriatis comitiis a populo damnatum tradit Liuius, cum ait: In campo Martio cum centuriatim populus citaretur. Itaque subdit, fuisse, qui prodiderint, duumuiros, qui de perduellione anquirent, creatos. Et hic autem, ut ante etiam Cassius de saxo Tarpeio deiectus est. Quin etiam Rabirianum iudicium de perduellione centuriatis comitiis agitatum narrat Dio. Adde quod Gracchum, & Neronem de perduellione postulatos, centuriatis comitiis iudicatos refert Liuius libro XLIII. Tribunus pl. inquit, Ti. Gracchi primum bona consecrauit, quod in multa, pignoribusque eius, qui tribunum appellasset, intercessionem non parendo, se in ordinem coegisset, C. Claudio diem dixit, quod concionem a se auocasset, & utrique censori perduellionem se iudicare pronunciauit, diemque comitiis a C. Sulpicio prætore urbano petiit. hæc perduellionis crimen docent. centuriata uero comitia illa, quæ sequuntur: Prior Claudius causam dixit. & cum ex duodecim cæturiis equitum octo censorem condemnassent, multæque aliæ primæ classis. Quod autem ait, tribunum pl. diem comitiis a prætore urbano petisse, hoc causæ est, quod tribunus pl. centuriata comitia habere non potuit. Hoc tamen crimen maiestatis quidē, non tamen perduellionis esse crediderim. itaque sine centuriatis agi comitiis potuisse. Cicero etiam in orat. pro donio, Cæsonem Quinctium, & M. Camillum centuriatis comitiis damnatos in exilium

lium ait profugisse. quod uix probare possum. primum, quòd neque in eos de perduellione est anquisitum, deinde quòd ne suprema quidem pœna affecti sunt, postremo quòd rem tributis potius comitiis confectam, quam centuriatis innuere uideatur Liuius. Verba Ciceronis sunt hæc: Cæso ille Quinctius, & M. Furius Camillus, & C. Seruilius Ahala, damnati comitiis centuriatis, cum in exilium profugissent, rursus ab eodem populo placato sunt in suam pristinam dignitatem restituti. Liuii uero hæc: Cæsioni Quinctio, qui aduersus tribuniciam rogationem contenderat, & tribunos plebis exagitauerat, & multos interfecisse insimulabatur. A. Virginius tribunus plebis diem capitis dixit. Virginius arripi iubet hominem, & in uincula duci patricii ui contra uim resistunt. T. Quinctius clamat. cui reo capitalis dies dicta sit, eum indemnatum indicta causa non debere uiolari. tribunus negat, supplicium sumptuum se de indemnato. seruaturum tamen in uinculis esse ad diem iudicii, ut qui hominem necauerit, de eo supplicii summi copia populo Rom. fiat. appellati tribuni medio decreto ius auxilii sui expediunt, in uincula conijci uetant. sisti reum, pecuniamque, nisi sistatur, populo promitti placere pronunciat. summam pecuniæ, quantam æquum esset promitti, ueniebat in dubium. id ad senatum reiicitur. reus, dum consulerentur patres, retentus in publico est. uades dare placuit. unum uadè tribus millibus æris obligarunt. quot darentur, permissum tribunis est. decem finierunt. tot uadibus accusator uadatus est reum. Hic primus uades publicos dedit. dimissus e foro nocte proxima iussu consultum in Tuscos in exilium abiit. Iudicii die cum excusaretur exilii causa solum uertisse, nihilominus, Virginio comitia habente, collegæ appellati dimisere concilium. pecunia a patre exacta crudeliter. Hæc de Cæsone. de Camilio uero ita: M. Camillus die dicta ab L. Appuleio tribuno pl. propter prædam Veientanam, cum accitis domum tribulibus, & clientibus, quæ magna pars plebis erat, percontatus animos, responsum tulisset, se collaturos, quanti damnatus esset, absoluere eum non posse, in exilium abiit. absens quindecim millibus grauis æris damnatur. Ex quibus apparet, Camillū in exilium sponte abiisse, non damnatum. multa enim ei irrogata est, non exilium petebatur autē multa ab iis, qui peculatus rei fiebant, ut Sp. Tarpeio, A. Aterio consulibus dies di-

Sta est T. Romilio ab C. Claudio Cicerone tribuno pl. C. Veturio ab L. Halieno ædili plebis. quòd anno priore consules prædam ob ærarii inopiam uendiderant. uterq. damnatus est, Romilius x millibus æris, Veturius xv millibus. anno etiam Punici belli secundi primo M. Liuius Salinator ex inuidia peculatus ab omnibus tribubus, ut est scriptum in libro de uiris illustribus, est damnatus. multam autem ei fuisse irrogatam ex uerbis hisce Liuii colligo: M. Liuius erat multis annis ante ex consulatu populi iudicio damnatus. quam ignominiam adeo ægre tulerat, ut, & rus migraret, & per multos annos & urbe, & omni cœtu careret hominum. quod idem iudicandum est de iudicio M. Postumii Pyrgensis publicani, de quo ita Liuius: M. Postumio publicano, quòd naufragia ementitus erat cum detrimento populi Romani Sp. & L. Caruili tribuni pl. ducentum millium æris multam dixerunt. cuius certandæ cū dies uenisset, conciliumq. tam frequens plebis adesset, ut multitudinem area Capitolii uix caperet, concilium per publicanos ui disturbatum est. Itaque Caruili omiſſa multæ certatione rei capitalis diem Postumio dixerunt, ac ni uades daret, prehendi a uiatore, atque in carcerem duci iusserunt. Postumius uadibus datis non affuit. tribuni uocauerunt plebem, plebesq. sciuit, si M. Postumius ante K. Maias non prodisset, citatusq. eo die non respondisset, neque excusatus esset, uideri eum in exilio esse, bona eius uenire, ipsi aqua, & igni interdicti. P. autem Scipioni Africano cum a Petiliis tribunis pl. de peculatu dies dicta ad populum esset, isq. excusaretur morbi causa solum uertisse, remissa accusatio est. ut extat apud Liuium, libro xxxviii. Perebatur etiam ab iis multa, qui male pugnando maiestatem populi Rom. diminuerant. ut M. Postumio, & T. Quinctio tribunis militum consulari potestate, quòd opera eorum male pugnatum ad Veios esset, dies dicta ab tribunis pl. est. Postumius x millibus grauis æris damnatus. alterum omnes tribus absoluerunt. id actum est anno cccxxxii, C. Sempronio, Q. Fabio cos. Quin etiam sequenti anno, cum L. Hortensius tribunus pl. diem dixisset C. Sempronio prioris anni consuli, quòd male in Volscos pugnaſſet, accusationem remisit. Bello etiam Punico ii, Claudia nouo more, ut ait Suetonius in Tiberio, maiestatis iudicium subiit ad populum, quòd in conferta multitudine ægre procedente carpento, palam optauerit, ut frater suus Pulcher reuiuisceret, atque iterum

rum classem amitteret, quo minor turba Romæ foret. Gellius libro decimo ob id multam ei grauis æris xxv millia dixisse C. Fundanium, & Ti. Sempronium ædiles plebis scribit. Irrogatâ etiam multam esse iis, qui socios spoliassent, docet Liuius, cum scribit, A. Atilio, A. Hostilio cos. C. Lucretium, qui prætor prouinciam spoliarat, ubi dies, quæ dicta erat, uenit, tribuni pl. ad populum accusarunt, multamq. decies centum millium æris dixerunt. comitiis habitis omnes quinque & triginta tribus eum condemnauerunt. Quibus ex locis intelligi illud prætere reate potest, nemini ad populû accusare nisi magistratui licuisse.

Atque iudicia quidem populi usque ad annum sexcentessimû quartum urbis hoc pacto celebrata sunt. Quæstorum uero creâdorum ratio fuit talis. Cum usus postulabat, ex s. c. uel dictator, uel consulum alter, amboue, uel prætorum aliquis de crimine publico quærere iuebatur. qui iussus erat, is quæstor dicebatur. quos quæsttores ante xii tabularum leges latas creari cœptos significat Pomponius, cum inquit: Quoniam de capite ciuis Rom. iniussu populi Romani non erat permîssum lege consulibus ius dicere, propterea quæsttores constituebantur a populo, qui capitalibus rebus præessent, & appellabantur quæsttores paricidii, quorum meminit lex xii tabularum. Laudo. siquidem Festus etiam scripsit, Paricidii quæsttores appellatos, qui solebant creari causa rerum capitalium quærendarum. Ne scio autem, an hæc iudicia Cicero in Bruto intellexerit, cum scripsit, L. Brutum primum consulem ciuitatem perpetuo dominatu liberatam magistratibus annuis, legibus, iudiciis obstrinxisse. Quæ interea iudicia per quæsttores facta sint, deinceps uidetur exponendum. ut ex multorum iudiciorum obseruatione facilius in huius antiquitatis cognitionem & notitiam ueniamus. primum A. Cornelio Cosso, Furio Medullino cos. senatus consultum factum prodit lib. iiii Liuius, ut de quæstione Postumianæ cædis tribuni primo quoque tempore ad plebē ferrent, plebesq. præficeret quæstioni, quem uellet. a plebe cōsensu populi consulibus negocium mandatum quin etiam de iudicio C. Licinii Stolonis nonnihil libet suspicari, quem a M. Popillio Lænate sua lege x millibus æris damnatum anno cccxcviii, idem scribit, quod mille iugerum agri cum filio suo possideret, emancipandoq. filium fraudem legi fecisset. Quin etiam in hunc numerum illud referendum arbitror, de quo Liuius

uius anno ccccxliiii: De ueneficiis primum quæsitū. clxx
matronæ, quæ uenena coquerent, damnatæ. & illud anno c d
xxxix, C. Sulpicio, M. Pœtelio cos. de quo idem ita: Cum
omnia infida Romanis essent, Capuæ quoque occulta princi-
pium coniurationes factæ. de quibus cum ad senatum relatum
esset, quæstiones decretæ, dictatoremq. quæstionibus exercen-
dis dici placuit. C. Mænius dictus. Campanos, prius quàm no-
minarentur, mors haud dubie ab ipsis conscita iudicio subtra-
xit, deinde ut quæstioni Campanæ materia decessit, uersa Ro-
mam interpretando res. non nominatim qui Romæ, sed in uni-
uersum qui usquam coissent, coniurassent ue aduersus populum
Ro. quæri senatum iussisse. & coitiones honorum adipiscendo
rum causâ factas aduersus remp. esse. Inde dictator abdicat.
ea inde quæstio consulibus ab senatu mandata, nobiles aliquot
absoluuntur. Accedit huc etiam iudicium L. Scipionis Asiati-
ci, quod ab eodem his uerbis expressum est: Petillii tribuni pl.
rogationem ad plebem ita tulerunt: Velitis, iubeatis, quæra-
tur, quæ pecunia, capta, ablata, coacta ab rege Antiocho est.
quod æs publicum relatum non est, uti de ea re Ser. Sulpicius
prætor urbanus ad senatum referat, quem eam rem uelit sena-
tus quærere de iis, qui prætores nunc sunt. omnes tribus, Vti
rogassent, iusserunt. Ser. Sulpicio deinde referente, quem ro-
gationem Petillii quærere uellent, Q. Terentium Culleonem
patres iusserunt. Ad hunc reus L. Scipio factus, & recepta no-
mina legatorum eius A. & L. Hostiliorum, & C. Furii quæsto-
ris. & ut omnia contacta societate peculatus uiderentur, scri-
bæ quoque duo, & accensus L. Hostilius. Et scribæ, & accen-
sus prius quàm de Scipione iudicium fieret, absoluti sunt. Sci-
pio, & A. Hostilius legatus, & C. Furius damnati. Iudiciis a Q.
Terentio prætore perfectis Hostilius, & Furius damnati eodem
die prædes quæstoribus dederunt. In bona L. Scipionis posses-
sum publice quæstores prætor misit. neque in iis uestigium ul-
lum comparuit pecuniæ regiæ, uertitque Scipionum inuidia in
prætorem, & consilium eius, & accusatores. Hoc actum anno
quingentesimo sexagesimo sexto ab urbe condita, M. Lepido,
C. Flaminio cos. Postero autem etiam anno quæstionem de bac-
chanalibus, sacrisque nocturnis, in quibus agi maiestas reip.
uidebatur, senatus extra ordinem, ut scribit Liuius, manda-
uit

uit consulibus Marcio Philippo, & Postumio Albino. Inde pergit: Adducti aliquot ad consulem, fassique de se, nullam moram iudicio fecerunt. Ceterum tanta fuga ex urbe facta erat, ut quia multis actiones, & res peribant, cogerentur prætores T. Mænius, & M. Licinius, quorum ille inter ciues, hic inter ciues & peregrinos ius dicebat, per senatum res in tricesimum diem differre, donec quæstiones a consulibus perficerentur. Eadem solitudo, quia Romæ non respondebant, nec inueniebantur, quorum nomina delata erant, coegit consules circa fora proficisci, ibique quærere, & iudicia exercere. Sp. Postumius quæstionibus cum summa fide curaque perfectis, comitia habuit. Eiusdem uero generis illa quoque, ut opinor, fuerunt, quæ anno sexcentesimo primo facta sunt. de quibus scriptum est ita in epitoma x l i x: De ueneficiis quæsitum. Poplicia, & Licinia nobiles feminae, quæ uiros suos necasse simulabantur, cognita causa, cum prætori prædes uadesque dedissent, cognatorum decreto necatae sunt.

Atque hoc quidem pacto publicæ quæstiones usque ad annum sexcentesium quartum tractatae sunt. Anno autem ipso sexcentesimo quarto, Censorino, & Manilio cos. perpetuæ quæstiones sunt institutæ. quod ex uerbis his Ciceronis, quæ sunt in Bruto, colligitur: Carbone forum tenente plura fieri iudicia cœperunt. nam & quæstiones perpetuæ hoc adolescente constitutæ sunt, quæ ante nullæ fuerant. L. enim Piso tribunus pl. legem primus de pecuniis repetundis Censorino, & Manilio cos. tulit. hæc ille. Quæstiones autem perpetuæ hanc uim habuerunt, ut cum eo tempore seni quotannis prætores crearentur, duo, qui ius de priuatorum controuersis dicerent, quattuor qui in prouincias iuris dicundi causa cum imperio mitterentur, post hæc ratio conuerteretur, atque quattuor illi, qui sortiri prouincias solerent, Romæ suas quisque quæstiones sortirentur, ut maiestatis, peculatus, inter sicarios, ambitus, repetundarum. adeo ut si quo de horum criminum esset quærendum, non nouo quæsitore, qui extra ordinem quæreret, opus esset, sed prætor ille, qui ei quæstioni præesset, adiretur, isque, ut ante, cum consilio de eo crimine cognosceret. Quanquam autem iudicia fere omnia hoc modo postea sunt facta, non est tamen omnino antiqua

antiqua consuetudo intermissa. quin & multi extra ordinem ad populum rei facti, & multi ad quæsitores extra ordinem a senatu decretos, siue a populo iussos, sunt adducti. Ne autem, quod dico, temere uidear affirmasse, primum afferam utriusque generis iudicia aliquot, & populi, & quæstorum, qui extra ordinem cognoscere sunt iussi. deinde perpetuarum quæstionum, quæ a prætoribus ex ordine exercebantur, formam aperiam. quo loco de consilio etiam eorum, idest de iudiciibus, quorum causa hæc instituta oratio est, uerba faciam. quid igitur? non ne P. Scipio Aemilianus post secundum consulatum, & censuram, id est, ut ego reor, anno sexcentesimo undecimo post Romam conditam, L. Cottam consularem ad populum accusauit? anno uero DCCXII non ne P. Popillius legem tulit, ut quæreretur in eos, qui cum Ti. Graccho fuerant? idemque non post anno lege C. Gracchi a populo urbe est pulsus? neque ita multo post L. Opimius rogatione Bestiæ tribuni pl. in urbem est restitutus? nam quid C. Norbanum trib. pl. memorem, qui aliquot post annis incitato in Q. Cæpionem, quod male pugnasset, populo, ei imperium abrogauit? aut Cn. Domitium, qui in tribunatu M. Scauro diem dixit ad populum, & ei multa irrogauit? quod eius opera sacra multa populi Romani esse diminuta diceret. aut Saturninum tribunum pl. qui de Q. Metello Numidico, quod in legem suam iurare noluisset, tulit, ut ei aqua, & igni interdiceretur? aut C. Cornelium tribunum pl. qui P. Furium, eum, qui restitutioni Numidici obstiterat, in iudicium uocauit? aut M. Virgilium, qui in tribunatu L. Syllæ imperatori diem dixit? aut P. Clodium tribunum pl. qui lege ad populum lata Ciceroni, quod ciues indicta causa damnasset, aqua & igni interdixit? aut quid exemplorum copiam quæram, quibus popularium iudiciorum consuetudinem nunquam intermissam esse confirmem, cum lex ipsa Cassia tabellaria, quæ populo in iudiciis tabellam dedit, satis magno huius rei esse argumento possit? Iudicia uero, quæ a quæstoribus extra ordinem facta sunt, hæc fere fuerunt. narrat Cicero in libris de finibus, anno sexcentesimo undecimo, P. Scauolam tribunum pl. tulisse ad plebem, uellent ne quæri de L. Tubulo, qui prætor ob rem iudicandam pecunias ceperat. eoque plebiscito quæstionem consuli Cn. Cæpioni esse decretam. Anno uero sexcentesimo trigesimo nono, (quod extat apud Asconium, & Cicero-

nem

nem in Bruto, & in epitomis Liuianis,) Sex. Peduceus criminatus est L. Metellum pontificem maximum, totumque collegium pontificum, male iudicasse de incestu uirginum Vestalium, quod unam modo Aemiliam damnauerat, absoluerat duas Marciam, & Liciniam. populus L. Cassium creauit, qui de eisdem uirginibus quæreretur, isque & duas, & plerasque alias nimia usus asperitate damnauit. quinquennio uero interiecto refert Salustius, C. Mamilium Limitanum, tribunum pl. rogationem ad populum promulgasse, uti quæreretur in eos, quorum consilio Iugurtha senatus decreta neglexerat, quique ab eo in legationibus, aut imperiis pecunias acceperant, qui elephantos, quique perfugas tradidissent, itemque qui de pace, aut bello cum hostibus pacationes fecissent, eamque a plebe acceptam. quid quod anno sexcentesimo sexagesimo tertio, (ut est apud Valerium,) Q. Varius tribunus pl. legem aduersus collegarum intercessionem perrogauit, qua iubebat quæri, quorum dolo malo focii ad arma ire coacti essent? Quo tempore, ut narrat Afconius, Q. Cæpio uetus inimicus Scauri, sperans, se inuenisse occasionem opprimendi eius, egit, ut Q. Varius tribunus pl. belli concitati crimine adesse apud se Scaurum iuberet, anno septuagesimo secundo. ille in forum uenit, & accepto respondendi loco dixit: Q. Varius Hispanus M. Scaurum principem senatus socios in arma ait concitasse. M. Scaurus negat. testis est nemo. utri uos Quirites conuenit credere? qua uoce est ab ipso etiam tribuno dimissus. quid opus est pluribus? peruulgatum est iudicium Clodianum. at de eo scribit ita Cicero in epistolis ad Atticum: Credo, te audisse, cum apud Cæsarem pro populo fieret, uenisse eo muliebri uestitu uirum, idque sacrificium cum uirgines instaurassent, mentionem a Q. Cornificio in senatu factam. postea rem ex S. C. ad uirgines, & pontifices relatum, idque ab iis nefas esse decretum. deinde ex S. C. consules rogationem promulgasse. in hac causa Piso consul amicitia P. Clodii ductus operam dat, ut ea rogatio, quam ipse fert, & fert ex S. C. & de religione antiquetur. Quod idem iudicandum est de causa Milonis. de qua Pædianus scribit, Gn. Pompeium eos tulisse, ut quæreretur de eade facta in uia Appia, & quaestor suffragio populi crearetur ex consularibus, creatum L. Domitium Ahenobarbum, eumque quaesuisse.

Atque hæc quidem extraordinariarum quaestionum exempla
h sint.

sint. Primæ autem perpetuæ quæstiones hæ uidentur fuisse, maiestatis, peculatus, ambitus, repetundarum. addo etiam inter sicarios. nam Cicero in libris de finibus L. Tubulum prætorem quæstionem inter sicarios exercuisse ait. quod haud ita multo post quæstiones perpetuas institutas factum est. Hæ uero postea a Sylla dictatore auctæ numerum etiam prætorum, & quæstorum uberiorem desiderarunt. tulit autem ille, Pomponio teste, de falso, de paricidio, de sicariis, de iniuriis, & quattuor prætores, qui de his quæreren, adiecit. unde Cicero in Cluentiana, quam multis post Syllam mortuum annis dixit, prætores, qui cognitiones rerum capitalium exercerent, nominat, Q. Nasonem de ueneficio, M. Plætorium & C. Flaminium inter sicarios, C. Orchinium peculatus, se ipsum de repetundis, C. Aquillium ambitus. alias uero alios etiam prætores quæstiones exercuisse significat, ut de maiestate, & de ui publica.

o Fuit autem harum quæstionum hæc forma, ut aut a prætore, qui quæstionem sortitus esset, cum selectis iudicibus, aut a quæstore editicio cum editiciis iudicibus exercerentur. quorum illud in ceteris criminibus, hoc in ambitu, & sodalitiis obseruatum est. dicamus autem primum de priore. Erat igitur ita in more positum, ut & prætor adesset, qui quæreret, & princeps iudicum, qui iudex quæstionis appellabatur, & iudices ipsi forte ex decuriis selectorumeducti, quorum coetus consilium uocabatur.

Prætor ipse dicebatur quærere, & quæstionem, ac iudicium exercere, & quæstioni præesse, & quæstor esse. testis est Cicero pro Rabirio Postumo, cum ait: Accusauit de pecuniis repetundis, iudex sedi, prætor quæstui. & Asconius: Iudicium C. Cornelii de maiestate exercuit Q. Gallius prætor. iterum Cicero in prima in Verrem actione: Duo igitur consules, & quæstor erunt ex illius uoluntate. Item: Subfortiemur in M. Metelli locum, quoniam is huic quæstioni præfuturus est. & iterum Asconius: Scaurus postulatus est apud M. Catonem prætorem repetundarum. & post: M. Cato id iudicium exercebat. & rursus Cicero de finibus: L. Tubulus prætor quæstionem inter sicarios exercuit. Quæstoris autem quæ essent partes, docuit Asconius diligenter, qui exponens hos Vergilianos uersus:

Quæstor Minos urnam mouet, ille silentum

Con-

Conciliumque uocat, uitasque, & crimina discit. ait Virgilium Minoem iudicem apud inferos, tanquam si prætor sit rerum capitalium, quæsitorem appellasse, dedisse sortitionem, cum urnam nominat, electionem iudicium, cum ait: Conciliumque uocat, cognitionem facinorum, cum dicit: Vitasque, & crimina discit. Quod idem ex uerbis etiam Ciceronis in Vatinius colligi potest his: Quæro ex te, edixerit ne C. Memmius prætor, ut ex lege Licinia, & Iunia adesset die tricesimo? quæro ex te, num quis in hac ciuitate post urbem conditam tribunos appellarit, ne causam diceret? num quis reus in tribunal sui quæstoris ascenderit, eumque ui deturbarit, subsellia dissiparit, urnas deleuerit? scias ne tum fugisse Memmium? accusatores esse nos de tuis, tuorumque manibus ereptos, iudices quæstionum de proximis tribunalibus esse depulsos. & in Bruto: Intelligens dicendi existimator uidet oscitantem iudicem, loquentem cum altero, nonnunquam etiam circulantem, mittentem ad horas, quæsitorem ut dimittat, rogantem. & in quinta Philippica: Quæro si Lysides citatus iudex non responderit, accipiet ne excusationem is, qui quæstioni præerit. & in Cluentiana: Quid est Q. Naso, quod tu isto loco sedeas, quæ uis est, qua abs te hi iudices tali dignitate præditi coerceantur? & in Rhetoricis ad Herennium: Accusatoris officium est, inferre crimina, defensoris diluere, & propulsare, testis est dicere, quæ scierit, aut audierit. quæstoris est, unumquemque eorum in officio suo continere. Quibus ex locis intelligitur, quæstoris fuisse, sortiti iudices, cogere, dimittere, & crimen cognoscere.

Iudex autem quæstionis, quoniam a Cicerone, & ab Asconio princeps iudicum appellatur, is fuisse iudicatur, qui primus iudicum sententiam ferret. Hominem certe fuisse priuatum, ostendit Cicero in Bruto, cum ait: C. Vifellius cum post ædilitatem curulem iudex quæstionis est mortuus. Alium uero a prætore fuisse, docet Quintilianus, cum scribit, prætorem impeditum fuisse in iis, quæ imperii erant, iudicem quæstionis in iis, quæ ad causæ cognitionem pertinebant: apparet etiam ex actione in Verrem, in qua M'. Glabrio quæstor fuit, Q. Curtius iudex quæstionis. de Glabrone notum de Curtio, hæc uerba sunt indicio: Eiusdem modi subfortitio-

nem homo amentissimus suorum quenque iudicium fore putauit per sodalem suum Q. Curtium iudicem quaestionis. Iudicem tamen quaestionis pro quaesitore ipso poni uideo in Cluentiana, cum inquit Q. Naso, cur tu isto loco sedeas. & quae sequuntur. & post: Iubet ea lex, qua lege haec quaestio constituta est, iudicem quaestionis, hoc est, Q. Voconium cum iis iudicibus, qui ei obuenerint, quaerere de ueneno. Idcirco enim Q. Voconium eundem esse cum Q. Nasone praetore puto, quod neque iudices iudici obueniunt, sed praetori, nec iudex quaerit, sed iudicat. Itaque quoniam in iudicem quaestionis, & principem iudicum ea uerba conuenire non possunt, iudicem quaestionis pro quaesitore dictum existimo. Quin etiam contra quaesitorem pro iudice quaestionis positum esse a Paediano inuenio. satis enim patet, Iunium iudicem quaestionis, idest iudicum principem fuisse, praetore Verre. ostendit Cicero in Cluentiana: Quin Aius tribunus plebis conuicium C. Iunio iudici quaestionis maximum fecit. Item: Princeps illorum iudicum damnatus est C. Iunius, quod diceretur alios supposuisse, qui reum damnarent, non eos, quos Verres praetor fuerat subfortitus. & alibi: Damnatus est C. Iunius, qui ei quaestioni praefuerat. adde etiam illud, si placet, tum est condemnatus, cum esset iudex quaestionis. At in 11 Verrinam inquit Asconius: Iunius quaesitor fuit in Cluentii causa Verre praetore. Est enim aperte Iunius iudex, non quaesitor, uel quia Verres praetor adsit, uel quia ipse praetor non sit.

Hoc loco occurrent fortasse nonnulli, iudicum sortitionem quam ante quaesitoris fuisse admonui, non quaesitoris fuisse, sed praetoris urbani, quod Cicero in causa Oppianici, Verrem praetorem urbanum sortitum esse dixerit. ut cum dixit: Inuenti sunt senatores, qui C. Verre praetore urbano sortiente exirent in eum reum, quem incognita causa condemnarent: Quibus ego respondeo, credere me, Verrem tum, non ut praetorem urbanum, sed ut quaesitorem extra ordinem esse sortitum. Nam quanquam Verres praetor urbanus fuit, tamen iudicium etiam publicum contra consuetudinem exercuit. quod ni ita esset, cur hoc ei Cicero in tertia Verrina obiecisset? quod his uerbis facit: Atque etiam iudicium in praetura publicum exercuit. non enim praetereundum est ne id quidem, petita multa est apud istum praetorem a Q. Opimio. qui adductus est in iudicium, uerbo,

uerbo, quod cum esset tribunus pl. intercessisset contra legem Corneliam. Vt ergo huic Opimiano iudicio præfuit, cum esset publicum, sic etiam uidetur Oppianici alterum exercuisse, in quo Iunius iudex quæstionis fuit. Nam post hoc iudicium ita subdit: Nam de subfortitione illa Iuniana iudicium nihil dico. supra autem probauimus, Iunium iudicem quæstionis fuisse, Verre prætore. unde dixit idem: Quod C. Verres prætor urbanus subfortitionem eius in eo codice non haberet. & quoniam subiungit: Eiusmodi sortitionem suorum quoque iudicium fore putauit per sodalem suum Q. Curtium iudicem quæstionis, apparet, si Iunius iudex quæstionis respondet Q. Curtio, etiam Verrem prætorem respondere M. Glabrioni. quod enim fuit Curtius in causa Verri rei, idem fuit Iunius in causa Oppianici. ex quo efficitur, ut quod ualuit Glabrio in causa Verri, idem ualuerit Verres in causa Oppianici. ille autem quæsiuit, ergo & hic quæsiuerit necesse est. quare si iudices sortitus est, non ut prætor urbanus, sed ut quæstor sortitus est.

His de quæstore, & iudice quæstionis expositis, restat ut de consilio iudicium disseramus. Hi uero in decurias distributi feruntur fuisse quas prætores urbani non sorte, sed iudicio iurati confecerunt. quoniam autem ex ordinibus iis, apud quos iudicia essent, seligebantur, selecti iudices appellati sunt. Hoc autem uoluit Cicero, cum dixit in Cluentiana, prætores urbanos iuratos optimum quenque in selectos iudices referre. innuit etiam Asconius in primam contra Verrem actionem, cum ita scriptum reliquit: Cum multi iudices in consilio cum prætore suo iudicaturi essent, qui quæstor fuisset in causa publica, necesse fuerat, eos primum de curia senatoria conscribi, cum senatus iudicaret, deinde in urnam sortito mitti, ut de pluribus necessarius numerus confici posset, tertio permitti accusatori, ac reo, ut ex illo numero reiciant, quos putauerint sibi aut inimicos, aut ex aliqua re incommodos fore. Significat enim ante uulgatam quæstoris, de qua dixi, sortitionem, decuriam esse conscriptam. quam quidem quotannis a prætore urbano iurato ex ordinibus conscribi solitam fuisse intelligere possumus. Ex ordinibus autem iccirco dixi, quia non ex omni populo prætor urbanus, sed ex certis ordinibus iudices in selectorum numerum referebat, id quod, alitius huius disputationis exordio repetito, cuiusmodi fuerit, demonstramus.

Satis

Satis igitur constat, iudicia primum penes senatores fuisse. id est iudices, quorum esset consilium prator aduocaturus, ex senatoribus primum tantum fuisse. Hoc probat cum Dionysius, qui iudicia patriciis a Romulo tributa esse dixit, & Polybius, qui iudicia senatorum in potestate fuisse aperte libro vi literis prodidit. Probat etiam illud, quod equites ante legem C. Gracchi non iudicasse satis perspicuum est. quod si non equites, multo minus plebs. Ergo lex Sempronia initium huius totius mutationis attulit. Placuit enim C. Graccho, ut remp. quam multis aliis legibus perturbare instituerat, hac etiam in parte uexaret, a senatu, quem parum integra fide iudicare criminabatur, ad equestrem ordinem totam iudiciorum rationem, consuetudinemque transferre, idque, lata ad populum lege, non admodum aduersante senatu, obtinuit. testis est huius historia Appianus, cuius uerba subscribam: C. Gracchus iterum tribunus creatus, conciliata, atque adiuncta sibi plebe, de equitum etiam, qui medii inter senatum, & plebem sunt interiecti, colligenda beneuolentia cogitauit. hoc modo: Iudicia, quæ ob pecunias captas flagrabant infamia, ad equites a senatoribus transtulit, cum eis proximum quodque iudicium exprobraret, quod Aurelius Cottam, & Salinatore, & M'. Aquillium, qui Asiam ceperat, captis aperte pecuniis absoluissent. quin etiam legati cum eo querelarum pleni per urbem uagabantur. Quæ senatus ueritus, legi non est aduersatus, ac plebs eam sciuit. atque ita ad equites a senatu iudicia sunt translata. narrant autem accepta lege, Gracchum dixisse, se penitus neruos senatorii ordinis incidisse, idque uero ab eo usurpatum, rem ipsam postea comprobasse. Nam cum equitibus potestatem permisisset, ut de ciuibus Romanis, atque Italicis, & senatoribus ipsis iudicaret, ac multam, ignominiam, exilium irrogarent, eos quasi dominos constituisse, senatores uero illi subiecisse uisus est. Ita que cum equites facta cum tribunis pl. conspiratione in comitiis adessent, atque ab iis, quæ uellent, omnia obrinerent, maximum senatoribus ipsis terrorem incutiebant. breuique apparerebat fore, ut uniuersa reip. ratio peruerteretur, cum senatus dignitate sola, equester ordo potentia, opibusque præstaret. Hæc Appianus. Eadem uero etiam Paterculus, eadem Pædianus, Gracchum a senatoribus ad equites iudicia transtulisse. idem Varro, cuius hæc uerba ex libro de uita populi Romani quarto

quarto profert Nonius : Gracchus senatui iniquus equeſtri ordini iudicia tradidit, ac bicipitem ciuitatem fecit, diſcordiarum ciuilium fontem. Anno deinde poſt xvi i, Q. Seruilius Cæpio conſul ea inter utrumque ordinem communicauit. Scriptum eſt hoc apud Obſequentem, & Caſſiodorum, qui Cæpione, & Serrano conſor. iudicia per Seruilium Cæpionem conſulem equitibus, & ſenatoribus communicata notant. Vnde illa ſunt etiam Ciceronis in Bruto : L. Craſſus Seruiliam legem ſuaſit iis conſulibus, quibus nati ſumus. & paulo : infra Mihi quidem a pueritia quaſi magiſtra fuit illa Craſſi in legem cæpionis oratio. in qua auctoritas ornatur ſenatus, pro quo ordine illa dicuntur, & inuidia concitatur in iudicium, & accuſatorum factionem, contra quorum potentiam fuit populariter dicendum. & libro primo de oratore : Et animos equitum Romanorum, apud quos tum iudices cauſa agebatur, ad Q. cæpionis odium, a quo erant ipſi propter iudicia abalienati, reuocabam. Hanc autem mutationem neceſſariam fuiſſe propter equitum in iudicando ſuperbiam, atque auaritiam indicat etiam Appianus, qui eodem in loco ita pergit : Equites non ſatis iudiciorum principatu contenti, aperte in ſenatores etiam extra iudicia inſultabant. atque muneribus capti ea turpiter, atque immoderate accipiebant. & accuſatores aduerſus diuites comparabant, & captarum ob iudicandum pecuniarum quæſtiones facta inter ſe conſpiratione, & ui omnino ſuſtulerant. ita ut cum hæc iudicii forma deſideraretur, ſeditionem alteram ob iudicarias leges haud quaquam priore leuiorem excitaret. Ego tamen legem hanc Seruiliam aut non acceptam, aut non obſeruatam, aut certe damnato Q. cæpione latore abrogatam exiſtimo. ſiquidem inquit apud ciceronem craſſus : Et animos equitum Rom. apud quos tum cauſa agebatur, ad Q. Cæpionis odium, a quo erant ipſi propter iudicia abalienati, reuocabam. ſignificat enim ſeditionem a C. Norbano tribuno pl. excitatam, cum imperium Q. cæpioni ob rem aduerſus cimbroſ male geſtam abrogaret. quæ anno poſt cæpionis conſulatum exarſit. Itaque ſi cauſa Norbani apud equites ſolos acta eſt, proſecto apparet, iam tum legem cæpionis abrogatam fuiſſe. Hoc uero eò etiam magis ita eſſe perſpicuum eſt, quod ni iudicia ad ſolos equites lege

Seruilia

Seruilia abrogata, redacta fuissent, nihil causæ fuisset, ut M. Liuius Drusus anno DCLXII de ea referret. quemadmodum omnium ueterum, quorum uerba in medium proferam, testimonio comprobatur: sic scribit Appianus: Drusus senatorium, & equestrem ordinem maxime tunc ob iudicia dissidentes communilege inter se conciliare conatus est. Itaque cum aperte iudicia senatui reddere non posset, hac arte ea inter utrosque communicauit. cum senatores propter superiorum temporum discordias uix ad CCC essent, totidem ipsis ex ordine equestri, & optimum quenque, ut cooptarent, auctor fuit. atque ex his omnibus in posterum iudices legi uoluit. qua tamen lege neque senatoribus, qui secum tot equites admisceri, neque equitibus, qui iudicia hoc pacto ad solos senatores referri uidebāt, gratificatus, in utriusque ordinis offensionem cum incidisset, in ipso magistratu est interfectus. Velleius autem ita: Drusus cum senatui priscum restituere decus uellet, & iudicia ab equitibus ad eum transferre ordinem. (quippe eam potestatem nacti equites Gracchanis legibus, cum in multos clarissimos, atque innocentissimos uiros sciuissent, tum P. Rutilium uirū non sæculi sui, sed omnis æui optimum interrogatum lege repetundarum maximo cum gemitu ciuitatis damnauerant.) in iis ipsis, quæ pro senatu moliebatur, senatum habuit aduersarium. quid quod in epitoma Liuiana scriptum est: P. Rutilius, uir summæ innocentiae, qui legatus Q. Mucii pro consule a publicanorum iniuriis Asiam defenderat, inuisus equestri ordini, penes quem iudicia erant, repetundarum damnatus in exilium missus est. Senatus cum impotentiam equestris ordinis in iudiciis exercendis ferre nollet, omni uiniri cœpit, ut ad se iudicia transferrentur. M. Liuius Drusus tribunus pl. legem tulit, ut æqua parte iudicia penes senatum, & equestrem ordinem essent. Hanc autem legem una cum reliquis aliis Liuiis legibus, tanquam aduersus auspicia latam, eodem anno Philippo cos. referente, uno S. C. sublatam, testis est Cicero lib. III de legibus. qua lege adductum in eam opinionem Plutarchum puto, ut C. Gracchum de legendis in senatum equitibus, & communiscandis ea ratione iudiciis in tribunatu tulisse scripserit. Cum igitur nec Seruilia, nec Liuia lege senatores in partem iudiciorum uenire potuissent, tum M. Plautius Siluanus extitit, qui biennio post, Strabone, & Catone cos. in tribunatu senatui satisfecit.

tisfecit. tulit enim, auctore Pædiano, ut singulae tribus e corpore suo quindecim, qui per annum iudicarent, legerent: unde dixit in oratione pro C. Cornelio Cicero: Memoria teneo, cum primum senatores cum equitibus Rom. lege Plotia iudicarent, hominem diis, ac nobilitati perinuisum Cn. Pompeium causam dicere lege Varia de maiestate. quæ uerba Pædianus interpretans ait M. Plautium Silvanum tribunum pl. Cn. Pompeio Strabone, L. Porcio Catone cos. anno 11 belli Italici, cum equester ordo in iudiciis dominaretur, legem tulisse adiutnantibus nobilibus, eamque legem eam uim habuisse, quam Cicero significat. nam ex ea lege tribus singulas e suo numero quinos denos creasse, qui eo anno iudicarent. ex eo factum esse, ut senatores quoque, in eo numero essent, & quidam etiam ex ipsa plebe. An uero hæc lex diu seruata sit, parum explorata memoria est. Illud autem nullam habet dubitationem, septennio post L. Syllam dictatorem legem tulisse, ut soli senatores iudicarent. credo quòd equitibus, & plebi esset infensus, quia aduersus se pro Marianis partibus steterant. cuius legis Pædianus, & Cicero meminerunt. xi deinde post anno, Cn. Pompeio, & M. Crasso cos. cum multos iam ante annos Sylla decessisset, L. Aurelius Cotta prætor legem ad populum tulit, ut senatores iam diu male de iudiciis audientes cum equitibus, & tribunis ærariis iudicarent, idest, ut tres ordines ad iudicia aduocarentur. siquidem tribuni ærarii ex plebe, ut dixi, fuerunt. de qua item Pædianus. L. Cotta lege sua iudicia inter tres ordines communicauit, senatum, equites, & tribunos ærarios. & Velleius: Cotta iudicandi munus, quod C. Gracchus ereptum senatui ad equites, Sylla ab illis ad senatum transtulerant, æqualiter inter utrumque ordinem partitus est. inde lex Pompeia lata, quam Cn. Pompeius in secundo consulatu promulgauit, auctore in Pisonianam Asconio, nihil de tribus ordinibus immutauit. Post Cæsar dictator iudicia ad duos solum ordines redegit, senatores, & equites. cuius rei causam Dio ita reddidit: Iudicia senatoribus, equitibusque commisit, ut purissima pars ciuitatis iudicaret. ante enim ex plebe quidam etiam una iudicia exercebant. quod de tribunis ærariis dictum esse ostendit Suetonius, cum ait: Iudicia ad duo genera iudicium redegit, equestris ordinis, & senatorii; tribunos ærarios, quod erat tertium, sustulit. Inde M. Antonius cos. Cæsare interfecto,

to, legem tulit, ut ad duas decurias senatorum, & equitum tertia adiungeretur centurionum, & manipularium militum legionis Alaudæ, ut Cicero significat in prima Philippica, in qua hanc legem infestatur, atque exagitat. Postremo Augustus quartam addidit ducenariorum, & Imp. Caligula quintam. Atque hæc quidem de ordinibus, unde iudices lecti sunt, hætenus. quem locum ego eò breuius attingi, quod eum uideo a Paulo Manutio in libro suo de legibus esse diligentissime perpurgatum.

Censum autem in iudice etiam legendo spectatum, non est dubium. id enim innuit Plinius libro xiiii in præmio: Posterioris laxitas mundi. et rerum amplitudo damno fuit, postquam senator censu legi coëptus, iudex fieri censu. & Seneca: Censu in foro iudex legitur & Cicero in Antonium: In iudice spectari & fortuna debet, & dignitas. An uero iam inde ab initio iudici census præfinitus sit, nihil habeo comperti. Lege quidem Aurelia, Pompeia, & Iulia præfinitum, satis aperte docet Cicero in prima Philippica, his uerbis: At quæ est ista tertia decuria? centurionum, inquit. quid? isti ordini iudicatus lege Iulia, etiam ante Pompeia, Aurelia non patebat? census præfiniebat, inquit. non centurioni quidem solum, sed etiam equiti Romano. Habet autem dubitationem, an idem fuerit ordinum census, ac iudicum, ut quo censu quis senator, eodem etiam iudex legi potuerit. qua de re quanquam certi nihil habeo, quod afferam, non recusabo tamen, quin, quo me coniectura ducat, exponam. Me igitur, ut diuersos eos fuisse sentiam, uerba Asconii de lege Pompeia adducunt. qua sancitum ait, ut ex amplissimo censu ex centuriis aliter, quam ante lecti iudices, æque tamen ex tribus ordinibus iudicarent. itemque Suetonii de lege Augusti, qua quartam decuriam additam ait ex inferiore censu, quæ ducenariorum uocaretur, iudicarent quæ de leuioribus summis Ex quibus omnibus possumus suspicari, non eodem censu ordines, ac iudices esse cooptatos. quid enim legibus ullis equiti Romano census ad iudicatum præscribendus fuisset, si omnes quocunque censu equites legi iudices, concessum esset? aut cur demum Antonius leges eas immutare tentasset, nimirum, ut quocunque censu centurio iudicare posset, nisi certus census ante iudici centurioni constitutus fuisset? Atque hoc quidem ita esse lex ipsa Pompeia ostendit, cum iudices ex amplissimo censu legi iubet. Significat enim,
senat-

senatores legi potuisse, qui dccc millia possiderent; equites, qui ccc. at iudices e senatorio ordine, aut equestri, nisi, qui amplissimo censu essent, id est, qui supra senatoriũ, aut equestrem censum possiderent, constitui non licuisse.

Postremo ætatis etiam ad iudicandum annum legitimum trigessimũ quintũ fuisse, eodem in loco docet Suetonius, cum ita pergit: Iudices a tricesimo ætatis anno allegit, id est quinquennio maturius, quàm solebant.

Cum ergo, ut eo redeam, unde digressus sũ, hæc omnia constarent, tum prætor, ut dixi, urbanus, non ex cuncto populo, sed ex his ordinibus iuratus decurias selectorum iudicum in eũ, ut puto, annum, quo ipse præturam gereret, conscribebat. ex quibus decuriis quæstor numerum legitimum quæstioni suæ quilibet sortiebatur, quemadmodum supra probatum est.

Editiciorũ uero iudicum dissimilis multo ratio fuit. Editicii uero sunt, quos non quæstor sortitus est, sed accusator edidit, neque ex certis decuriis, sed ex omni populo sũpsit. Quos Cicero in Planciana selectis, siue delectis iudicibus uidetur opposuisse, cum ait: An uero nuper clarissimi uiri ciues nomẽ editi iudicis nõ tulerunt, cum ex cxxv iudicibus, præcipibus equestris ordinis. quinque et septuaginta reus reiiceret, quinquaginta referret, omniaq. potius permiscuerunt, quàm ei legi, conditioni que parerent, nos neque ex delectis iudicibus, sed ex omni populo, neque editos ad reiiciendum, sed ab accusatore constitutos ita feremus, ut neminẽ reiiciamus? et quorũ similitudinem quãdam fuisse retentam in Sicilia uidetur innuere, in oratione de iurisdictione, inquit. Ceterarũ rerum selecti iudices ex ciuium Rom. conuentu proponi solent, inter aratores, & decumanos lege frumẽtaria, quam Hieronicam appellant, iudicia sũt. Permitebatur autẽ, ut in crimine ambitus, & sodalitorum, quæ ad ambitum pertinent, iudices ederentur. Itaque cum Murenã, et Plancium noster defenderet, editiciorum iudicum meminit. pro Murena ita, cum Sulpicium accusatorem alloqueretur: Idem editicios iudices esse uoluisti. pro Plancio ita: Veniamus ad causam. in qua tu nomine legis Liciniæ de sodalitiis omnes ambitus legis cõplexus es. neque enim aliud quicquã in hac lege, nisi editicios iudices sequutus es. quod genus iudiciorũ si est, quũ nulla in re, nisi in hac tribuaria nõ intelligo, quãobresenatus hoc uno in genere tribus edi uoluerit ab accusatore, neq. eandẽ editionẽ

transulerit in ceteras causas. de ipso denique ambitu, de reiectione iudicium fieri uoluerit alternorum. ex quibus uerbis (sunt enim obscura) nescio an intelligi possit, in sodalitiis ab accusatore tantum iudices editos esse, in cetero ambitu ab accusatore, & reo. Reum certe non solum non iudices, sed ne qua sitorem quidem edidisse, post ostendit, cum ait: Etenim si reus tribus ederet, Voltiniam fortasse Plancius propter uicinitatem non edidisset. si quaesitor dandus esset, C. Alfium, quem habet, cui notissimus sit, tribulem suum edidisset. Accusatorem uero edidisse, cum addit: Tu deligas ex omni populo aut amicos tuos, aut inimicos meos? Item: Nos neque ex delectis iudicibus, sed ex omni populo, neque editos ad reiiciendum, sed ab accusatore constitutos, ita feremus, ut neminem reiiciamus? Atque hæc quidem de iudiciis, & iudicibus satis sint. pertinuit se autem hoc etiam ad ius ciuitatis, ex eo conici potest, quod de se inquit Cicero. qui cum lege Clodia se ciuitatem omnium iudicio non amisisse, multis argumentis contenderet, ita demum intulit: Me L. Cotta, homo censorius, in senatu, iuratus, dixit, se, si censor tum esset, cum ego aberam, meo loco senato rem recitaturum fuisse. quis in meum locum iudicem subdidit? quis meorum amicorum testamentum discessu meo fecit, qui mihi non idem tribuerit, quod & si adessem?

De spectaculis ordinum. Cap. xix.

UT autem in iudicando, sic etiam in spectando proprio quodam iure singuli ordines fuerunt. Ceterum promiscuum spectandi in theatro senatui fuisse, & populo ab initio locum, inde senatum a populo, post equites a plebe discretos, in monumentis rerum Romanarum notatum uidemus. Quæ quia sine eorum ordinum offensione, qui deteriore in causa ponebantur, fieri nequiuerit, quo pacto res uniuersa ceciderit, uerbis priscorum annalium recitatis ostendam. Liuius lib. xxxiiii ita scribit: Sex. Aelius Patus, & C. Cornelius Cethegus censores gratiam ingentem apud ordinem senatorium pepererunt, quod ludis Romanis ædilibus curulibus imperarunt, ut loca senatoria secerneret a populo. nam antea in promiscuo spectabant. & paulo post, C. Atilii Serrani, L. Scribonii Libonis ædiliū curuliū ludis Rom. primum senatus a populo secretus spectauit. præbuitq.

buitq. sermones (sicut omnis nouitas solet) aliis tandem, quòd multo ante debuerit, tributum censentibus amplissimo ordini, aliis demptum ex dignitate populi, quicquid maiestati patrum adiectum esset, interpretantibus. & omnia discrimina talia, quibus ordines discernentur, & concordia, & libertatis æque minuenda esse. ad quingentesimum quinquagesimum sextum annum in promiscuo spectatum esse, quid repente factum, cur non immisceri sibi in cauea patres plebem uellent? cur diues pauperem confessorum fastidierit? nouam, & superbam libidine in ab nullius ante gentis senatu neque desideratam, neque institutam. postremo ipsum quoque Africanum, quòd consul auctor eius rei fuisset, pœnituisse ferunt. Hæc ille. Adiecit Valerius, quanquam ad hunc usque annum promiscua subsellia fuerant, nunquam tamen quenquam ex plebe in theatro ante patres conscriptos spectare sustinuisse. De eodem autem etiam instituto Pædianus in Cornelianam, atque a deo ipse etiam Cicerone ita in oratione: P. Africanus ille superior, ut dicitur, non solum a sapientissimis hominibus, qui tum erant, uerum etiã a se ipso sæpe accusatus est, quòd, cum consul esset cum. Ti. Longo, passus esset tum primum a populari confesui senatoria subsellia separari. Vt autem tum senatores ab equitibus, & plebe, sic postea equites a plebe secreti sunt. spectabant enim senatores in cauea, qui locus ad theatri radices scenæ proximus erat, inde proximi quattuordecim theatri gradus, ut commodiores, sic honestiores habebantur. in iis autem & in ceteris altioribus plebs cum equitibus spectare solita erat. post autem lata lex est, ut in iis equites utique considerent, confuse tamen, Tacito auctore, cum plebe. Hanc autem legem tulit L. Roscius Otho tribunus pl. ut est apud Dionem, M. Glabrione, & C. Pisonem cos. Alienauit autem a se plebem, equites sibi adiunxit hac lege Roscius. Quo factum est, ut cum quinquennio post consule Cicerone, dum ludi ederentur, in theatrum ueniret, a plebe maximo strepitu, ab equitibus ingenti plausu exceptus sit. cūq. iterum plebs, & equites, ut quisque animo erat affectus, Roscium acceperant, paulatim ad uerborum conuicia descendunt, atque theatrum perturbant. id quod cum Cicero consul acceperat, statim, aduocata concione, populum castigauit. qui in theatrum reuersus, & ipse cum equitibus de Roscii honoribus, Plutarcho auctore, contendit. Vnde merito Plinius

ita

ita in laudes Ciceronis erupit: Te suadente tribus Roscio theatri auctori legis ignouerunt, notatasq. se discrimine sedis æquo animo tulerunt. Inde lex Iulia ab Augusto lata est, Vt equi tribus Rom. quibus ipsis, parentibusue equester census unquam fuisset, in quattuordecim ordinibus lege Roscia theatri constitutis confidere liceret. cuius legis Suetonius testis est. astipulatur Plinius libro xxxiii, cap. 11. cum inquit, a Tiberio imp. constitutum, ne cui ius annulorum esset, nisi cui ingenuo ipsi, patri, auoq. paterno HS cccc census fuisset, & lege Iulia theatri in xiiii ordinibus sedendi. Post autem Imp. Nero equitum Ro. locos sedilibus plebis anteposuit. si Taciti auctoritate standum est, qui libro xv ait: Nam ad eam diem indiscreti ierāt. quia lex Roscia nihil, nisi de quattuordecim ordinibus sanxerat.

De nobilibus, nouis, & ignobilibus. Cap. xx.

His expositis, sanè quæ prima fuerit ciuium Rom. a nobis constituta diuisio, ab omnibus intellectam existimo. nunc sequitur, ut de secunda, quemadmodum instituimus, disseramus, cuius ut partes sunt minores, sic disputatio aliquanto erit angustior. Vt autem illam diuisionem ab ordinibus deduximus, sic hanc ab imaginibus deriuamus. Nam qui maiorum suorum habuerunt imagines, ii nobiles, qui suas tantum, ii noui, qui nec maiorum, nec suas, illi demum ignobiles appellati sunt. Ex quo efficitur, ius imaginis nihil esse aliud, quàm ius nobilitatis. Etenim ut imago a magistratu proficiscitur, sic nobilitas ab imagine, unde etiam sæpe imagines pro nobilitate sunt positæ. Est autem imago, ut præclare libro sexto Polybius, insignis alicuius uiri simulachrum oris similitudinem artificiose effictâ, coloribus, pigmentisq. adumbratam referens, quam in insigniori, & celebriori domus parte positam ligneo armario includebant. Imaginem autem sui ponere non temere omnibus licuit, sed iis tantum, qui magistratus curules gessissent, quorum primus fuit ædilitas. unde Cicero dixit in Verrem, se ædilem designatum, adeptum esse antiquiorem in senatu sententiæ dicendæ locum, togam prætextam, sellam curulem, ius imaginis ad memoriam, posteritatemq. prodendam. & pro Rabirio Postumo, ubi loquitur de iis, qui propter magistratus in senatum lecti sunt; Delecta, inquit, imago ipsa ad posteritatis memoriã prodita.

prodita. Imago uero iccirco ualuit ad memoriam, posteritatemq. prodendam, quia inde nobilitas familiæ ducta est. nobiles enim, ut dixi, fuerunt, qui maiorum suorum imagines ostendere potuerunt. Hoc indicat Liuius cum dixit, Ancum Marciū nobilem una imagine Numæ. item, Ap. Claudium honoratissimæ imaginis ad posteros, legum latorem, conditoremq. Romanū iuris, & Cicero cum pro Plancio inquit: Non dubitas, quin omnes, qui fauent nobilitati, qui imaginibus, qui nominibus uestris ducuntur, te ædilem fecerint. & cum in Pisonem. Obrepisti ad honores commendatione fumosarum imaginum, & Iuuenalis, cum in nobilitatem maiorum imaginibus partam ita Satyra sexta est inuectus:

Stemmata quid faciunt? quid prodest Pontice longo

Sanguine censerī, pictosq. ostendere uultus

Maiorum? & stantes in curribus Aemilianos?

Et Curios iam dimidios? nasumq. minorem

Coruini, & Galbam auriculis, nasoq. carentem?

Quid fructus generis tabula iactare rapaci

Fumosos equitum cum dictatore magistros?

Has autem imagines primi patricii posuerunt, quod iis primis curules magistratus, ut consulatus, censura, prætura, ædilitasque patuerunt, unde ius imaginis fuit. Itaque patricii etiam primi nobiles habiti sunt, unde aliquando etiam nobilitas pro patriciorum factione est usurpata. ut apud Liuium lib. vii: Non patientibus tribunis, quod pro consule uno plebeio tres patricios magistratus curules sellis prætextos, tanquam consules, sedentes nobilitas sibi sumpisset. & apud Salustium lib. de rep. ordinanda: In duas partes ego ciuitatem diuisam arbitror, in patres, & plebē. antea in patribus summa auctoritas erat, uis multo maxima in plebe. Itaque sæpius in ciuitate secessio fuit, semperq. nobilitatis opes diminutæ sunt, & ius populi amplificatū, & iterum apud Liu. lib. i: Occupant tribuni templum postero die. consules, nobilitasq. ad impediendam legem in concione consistunt. Post autem ubi plebs eosdem patricios magistratus est nata, rum & ipsa imagines ponere, easq. relinquere cum nobilitate posteris suis cœpit. quod demonstrant apud Liu. lib. vi plebei, cum de communicando consulatu agentes dicunt, ex illo in plebē uentura omnia, quibus patricii excellāt, imperiū; atque honorē, gloriā belli, genus, nobilitatē, magna ipsis fruenda maiora

maiora liberis relinquenda. Quo circa multis post vulgatos honores saculis, Asconius in commentario orationis in toga candida scriptum reliquit, sex comperitores Ciceronem in consulatus petitione habuisse, duos patricios, P. Sulpicium Galbam, L. Sergium Catilinam, quattuor plebeios. ex quibus duos nobiles, C. Antonium, & L. Cassium, duos, qui tantum non primi ex suis familiis magistratum adepti sunt, C. Cornificium, & C. Licinium Sacerdotem. solum Ciceronem equestri loco natum fuisse.

Vt autem nobiles dixerunt, qui maiorum imagines habuerunt, sic ignobiles, qui iis caruerunt. ut Suetonius in Vespasiano: Flavia gens obscura, ac sine ullis imaginibus. Iam vero qui primi ex familia sua magistratus curules ceperunt, ac imaginem sui prodiderunt, eos novos homines, quasi generis, ac posteritatis suae principes appellarunt, ut M. Catonem illum censorium. nam pater eius ignobilis, ipse novus, posterius eius nobiles extiterunt. est enim novitas inter nobilitatem, & ignobilitatem interiecta. cuius rei admonemur a Cicerone pro Cluentio, cum ait: Et iam querimur, saepe hominibus novis non satis magnos in hac civitate esse fructus? nego. usquam unquam fuisse maiores. ubi si quis ignobili loco natus ita vivat, ut nobilitatis dignitatem virtute tueri posse videatur, usque eo pervenit, quoad eum industria cum innocentia prosecuta est. si quis autem hoc uno nititur, quod sit ignobilis, procedit saepe longius, quam si idem ille sit cum iisdem suis vitiis nobilissimus. Itaque idem de se homine novo ita dixit in Rullum ad populum: Me hominem novum consulem fecistis. item: Mihi apud vos de meis maioribus dicendi facultas non datur, non quod non tales fuerint, quales nos illorum sanguine creatos, disciplinisque institutos videtis, sed quod laude populari, atque honoris vestri luce caruerunt. Item: Quemadmodum cum petebam, nulli me nobis auctores generis mei commendarunt, sic si quid deliquero, nullae sunt imagines, quae me a vobis deprecantur. Quibus verbis significat, hominem novum eum esse, qui curuli magistratu parto aditum ad amplitudinem, & nobilitatem posteris suis patefaciat. quod etiam intellexit, cum ædilis curulis designatus dixit in Verrem, ius se adeptum imaginis ad memoriam, posteritatemque prodendam. & Plutarchus in Catone maiore, cum scripsit, Novos homines appellatos, qui

qui non ex genere commendationem haberent, sed ex se cognosci inciperent. Ex quo intelligi potest, cur Cicero in Catilinam dixerit, se hominem esse per se cognitum, nulla commendatione maiorum, & pro Plancio: Ego huc a me ortus, & per me nixus ascendi, istius egregia uirtus adiuuabitur commendatione maiorum.

Cum autem procedentibus temporibus multæ essent plebeie familie, prætorie, consulares, ac triumphales, factum est, ut plebs in duas quasi partes abierit. quarum unam tuebatur nobilitas, quæ ex patriciis, & plebeiis nobilibus familiis constabat, alteram plebs, quæ obscurissima, & nullarum imaginum erat. ex qua fuit C. Terentius Varro lanius filius, qui ad Cannas consul male pugnavit. Vnde ille se de loquens apud Liuium ait, Romanos non habituros ante finem belli Punici, quàm consulem uere plebeium, idest hominem nouum fecissent. nam plebeios nobiles iisdem initiatos esse sacris, & contemnere plebem, ex quo contemni desierint a patribus.

Atque hæc quidem de nobilibus. redeo ad imagines; unde nobilitas ipsa fluxit. Has ergo qui habuerunt, eas summo studio coluerunt, & conseruarunt. Narrat enim eo, quem supra commemoravi, loco Polybius, festis eos diebus apertis armariis illas exornasse. cum uero ex domesticis quispiam esset mortuus, in funere extulisse, addito, ut magnitudine quam simillimæ apparerent, reliquo corporis trunco. uestibus autem exornatas, si consulares, aut cum imperio fuissent, prætextis, si censorii, purpureis, si triumphales auro intextis, atque curru, fascibus, & securibus, aliisq; magistratuum insignibus prælatis, in rostra esse perlatas. Hoc autem idem tradidit quoque Plinius libro xxxv, cum scripsit: Apud maiores in atriiis imagines erant, quæ spectarentur, non signa externorum artificum, nec æra, aut marmora. expressi cera uultus singulis disponebantur armariis, ut essent imagines, quæ comitarentur gentilicia funera, semperq; defuncto aliquo totus aderat familie eius, qui unquã fuerat populus Stemmata nero lineis discurrebant ad imagines pictas. tablina codicibus implebantur, & monumentis rerum gestarum. aliæ foris, & circa limina animorum ingentium imagines erant, affixis hostium spoliis, quæ nec emptori relinquere liceret. triumphabantq; etiam dominis mutatis ipsæ domus, & erat hæc stimulatio ingens exprobrantibus testis quotidie,

h imbellem

imbellem dominum intrare in alienum triumphum. Extat Mef-
 fallæ oratoris indignatio, qua prohibuit interigenti suæ Læuino-
 ram alienam imaginem. Similis caussa Mefallæ seni expressit uo-
 lumina illa, quæ de familiis condidit, cum Scipionis Africani
 transisset atrium, uidissetque adoptione testamentaria Salutio-
 nis, (hoc enim ei fuerat cognomen) Africanorum dedecore no-
 tam inrepentem Scipionum nomini. sed pace Mefallarum dixit
 se liceat, etiam mentiri clarorum imagines, erat aliquis uirtutū
 amor, multoque honestius, quam mereri, nequis suas expete-
 ret. Cum his autem Plinianis uerbis illa quoque Valerii, libro
 quinto, de Torquato Silani patre mire conueniunt: Videbat, se
 in eo atrio consedisſe, in quo illius Imperioſi Torquati ſeuerita-
 te cōſpicua imago poſita erat. prudentiſſimoque uiro ſuccurre-
 bat effigies maiorum ſuorum cum titulis ſuis idcirco in prima
 ædium parte poni ſolere, ut eorum uirtutes poſteri non ſolum
 legerent, ſed etiam imitarentur. & illud Ciceronis in ſecūdo de
 oratore: Cū caſu funere efferretur anus Iunia, tum Craſſus: Bru-
 te quid ſedes? quid illam anū patri nunciare uis tuo? quid illis
 omnibus, quorum imagines duci uides? & pro Sulla: Si quæris,
 qui ſint, qui Romæ regnum occupare conati, ex domeſticis ima-
 ginibus inuenies. intelligit autem M. Manlium Capitolinum,
 qui eo nomine de ſaxo deturbatus eſt. & pro Murena: Domum
 ne ſe uertet? ut eam imaginem clariſſimi patris ſui, quem paucis
 ante diebus laureatam in ſua gratulatione cōſpexit, eandem de
 formatam ignominia, lugentemque uideat? Addo etiam, idem
 intellexiſſe Martialem, idem Iuuenalem, illum, cum dixit: Atria
 Piſonum ſtabant cum ſtemmate toto. hunc uero, cum cecinit:
 Tota licet ueteres exornent undique ceræ

Atria, nobilitas ſola eſt, atque unica uirtus.

Hanc autem eandē ſententiā de uirtute aduerſus imagines pro-
 tulit etiam in epiſtolis ad Hirtiū Cicero: Cum nobilitas, inquit,
 nihil aliud ſit, quam cognita uirtus, quis in eo, quem ueteraſcen-
 tem uideat ad gloriā, generis antiquitatem deſideret? ſed hæc
 quidē ex uirtute ducta nobilitas tota philoſophorū eſt, ut quæ
 ex imaginibus, populi R. eſt uniuerſa. unde illud eſt notū Hor.

Contra Læuinum Valeri genus, unde Superbus

Tarquinius regno pulſus fuit, unius aſiſ

Non unquam precio pluriſ licuiſſe, notante

Iudice, quem noſti, populo, qui ſtultus honores

Sæpe

Sæpe dat indignis, & famæ seruit ineptus,

Qui stupet in titulis, & imaginibus.

Nobilitas autem ex uirtute in nouis solum populis locum habuit, in quibus nullæ dum imagines parari potuerunt. quod significauit Liuius de Tarquinio loquens: Roma est ad id potissimum uisa. in nouo populo, ubi omnis repentina, atque ex uirtute nobilitas sit, futurum locum forti uiro.

De optimatibus, & popularibus. Cap. xxi.

RESTAT tertia ciuium diuisio, quam, ut dixi, neque gentium, cuius nullum iam pridem uestigium apparebat, dissidium, neque ordinum inter se de iure, & dignitate certantium dissimilitudo, sed praua ipsa, quæ omni semper reip. nocuerunt, patrum studia, in rempublicam intulerunt, ut alteri se optimæ res dici, & esse uellent, alteri populares. Quid autem optimates Romæ fuerint, adeo aperte docet Cicero in Sextiana, ut ex eorum descriptione, qui etiâ populares fuerint, non difficile sit intelligere. Erit autem, ut opinor, non alienum, pulcherrimas eius uoces, quibus in optimatibus, & popularibus non tam subtiliter distinguendis, quàm acute circumscribendis est usus, in medium proferre, ac diligenter considerare. Duo genera, inquit, in hac ciuitate semper fuerunt eorum, qui uersari in republica, atque in ea se excellentius gerere studuerunt. quibus ex generibus alteri populares, alteri optimates & haberi, & esse uoluerunt. qui ea, quæ faciebant, quæque dicebant, multitudini iucunda esse uolebant, populares; qui autem ita se gerebant, ut sua consilia optimo cuique probarentur, optimates habebantur. Quanquam autem ciuilis hæc dissensio, auctore Cicerone, semper in republica est uersata, tamen ea maxime post Ap. Cæci censuram, idest post annum urbis quadringentesimum quadregesimum primum uidetur exarsisse. Is enim, ut inquit Liuius, primus senatum libertinorum filiis inquinauit. & postea quàm eâ lectionem nemo ratam habuit, nec in curia adeptus erat, quas petierat, opes urbanas, humilibus per oēs tribus diuisis, forum, et campum corripit. quæ forensis factio dicta est. quæ cum Cn. Flauio patre libertino, humili fortuna ortum, & dilem curulem dixisset, id adeo nobiles ægre tulerunt, ut plerique annulos aureos, & phaleras deponerent. ex eo tempore in duas

partes discessit ciuitas . aliud integer populus , fautor , & cultor bonorum , aliud forensis factio tenebat . donec Q. Fabius censor simul concordia causa , simul ne humillimorum in manu comitia essent , omnem ferensem turbam excretam in quatuor tribus coniecit , urbanasque eas appellauit . Hæc Liuius . Redeo ad Ciceronem , qui optimates definiuit , eos , qui ita se gerebant , ut quæ agerent , quæque dicerent , ea optimo cuique probari uellent . quibus definiendis ne longe quidem ab Aristotelica , ut uideo , præceptione discessit , qui optimatum potestatem inde dictam tradidit , aut quia optimi in ea imperarent , aut quia eius rei causa esset , quæ maxime reip. expediret . Horum autem genera fuisse permulta , facile ex eodemmet Cicero ne cognosci potest , qui in eadem oratione ita pergit : Quis ergo est iste optimas ? quis ? de numero si quæris , innumerabiles , neque enim aliter stare possemus . sunt principes consilii publici . sunt , qui eorum sectam sequuntur . sunt maximorum ordinum homines , quibus patet curia . sunt municipales , rusticique Romani . sunt negocia gerentes . sunt etiam libertini optimates . Quibus uerbis partes potius persequitur , quam formas optimatum . Etenim quod inter optimates refert publici consilii principes , consules intelligit , qui , ut tribuni concionis popularis , sic ipsi senatus sunt duces , ac principes . Inter hos autem magna semper discordia , sed aliis temporibus alia fuit . primis enim temporibus tribunis plebis consules resisterunt , ut patricius magistratus plebeio . nam tunc nulla alia , nisi ex familiarum patriciarum potencia plebeiis ipsis intoleranda audita contentio est . post autem ubi plebeiis etiam familiis consularis , & ceteri patricii honores communicati sunt , non ita contendit consulatus cum tribunatu , tanquam patricius cum plebeio , sed tanquam optimatum princeps cum popularium princeps , in quo controuersiam fecit non generis dissimilitudo , sed uoluntatum distractio . Atque hoc est , quod inquit idem in secunda agraria : Non natura , neque dissidio , neque odio penitus insito bellum nescio quod habet susceptum consulatus cum tribunatu , quia persæpe seditiosis , atque improbis tribunis boni , & fortes consules obstiterunt , quia uis tribunicia nonnquam libidini restitit consulari . non potestatum dissimilitudo , sed animorum disunctio dissensionem facit . Neque uero solû principes consilii publici , sed etiam , qui sectam eorum sequuntur ,

tur, optimates Cicero appellat. hi uero multi, sed maxime nobiles homines fuerunt. nobiles dico tam plebeios, quam patricios. quorum maiores magistratus amplissimos administrassent, & ad eosdem posteris suis faciliorem aditum communissent. est enim æquum, ut qui reipublicæ partem maximam obtinent, ii gloriosam etiam, & incolumem esse rempublicam uelint. Itaque pauci nobiles populares fuerunt. inter eos uero M. Aemilium Lepidum, cui Q. Lutatius Catulus restitit, referre possumus de quo L. Philippus in senatu dixit, apud Salustium: M. Aemilius omnium flagitiosorum postremus, qui peior, an ignauior sit, deliberari non potest, exercitum opprimenda libertatis habet. & post: Hi tumultum ex tumultu, bellum ex bello ferunt, Saturnini olim, post Sulpicii, dein Marii. Damippique, nunc Lepidi satellites. præterea uero adiungere licet etiam C. Cæsarem, cui Bibulus primum, post etiam duce Pompeio senatus, atque uniuersa opimatum factio occurrerunt. Nam P. Clodium non numero, quia optimates non ante oppugnauit, quam se nobilitate auita abdicauit, & adoptione se Fonteium pro Claudio reddidit. Addit deinde Cicero, optimates esse maximorum ordinum homines, quibus patet curia. maximorum autem ordinum nomine senatorium, & equestre completi uidetur. nam equites Romanos ipse senatui reconciliat, atque cum optimatibus in consulatu coniunxerat. equitibus autem patebat curia, quod ex eo ordine fere in senatum sublegerentur. Itaque senatores, & equites pro optimatibus stetisse innuit. Vnde tertium, qui plebis est, ordinem innuens, addit municipales, & rusticos Romanos, & negociatores, & libertinos. municipales quidem appellans, qui ex municipiis erant ciues Romani. de quibus in libro de iure Italiae disputabimus. rusticos autem eos, qui agros tenerent, aut colerent. quam rusticam plebem supra appellauimus. postremo etiam negociatores, & libertinos, de quibus satis supra diximus. Atque hæc quidem de partibus optimatum. Formam uero, uimque eorum si quis requirat, is, quid ille deinceps subiiciat, quæso diligenter attendat. Numerus, inquit, optimatum late, & uarie diffusus est. sed genus uniuersum (ut tollatur error) breui circumscribi, & definiri potest. omnes optimates sunt, qui neque nocentes sunt, nec natura improbi, nec furiosi, nec malis domesticis impediti. horum qui uoluntati, com-

modis,

modis, opiniononi in gubernanda republica feruiunt, defensores optimatum, ipsiq. optimates grauissimi, & clarissimi ciues nominantur, & principes ciuitatis. Quibus uerbis eos, quos commemorauit, omnes ita fuisse optimates adiungit, si neque nocentes essent, nec natura improbi, nec furiosi, nec malis domesticis impediti. quid ita? quia saepe uel iudicii declinandi causa, uel scelere, uel amentia, uel angustiis rei familiaris impulsu consules etiam, & senatores, & equites, & ex plebe rustici, & negotiatores, & libertini populares euaserunt, ac statum reip. peruertere tentarunt. Etenim Tiberium Gracchum accepimus nulla alia de causa, quam iudicii, de se futuri formidine ab optimatibus quorum pater suus princeps, ac defensor perpetuo fuerat, defecisse. id quod uideo Ciceronem ipsum in oratione de aruspicium responsis scriptum reliquisse, his uerbis: Ti. Graccho inuidia Numantini foederis, cui feriendo quaestor C. Mancini consulis cum esset, interfuerat, & in eo foedere improbando senatus seueritas dolori, & timori fuit. istaq. res illum a grauitate patrum desciscere coegit. Ab optimatibus autem adeo improbitatem abesse debere Cicero intellexit, ut bonos saepe pro optimatibus cum de rep. loqueretur, usurparit. Hinc enim dixit in epistolis ad Lentulum: Non offendes eundem bonorum sensum Lentule, quem reliquisti, qui confirmatus consulatu nostro, nonnunquam postea interruptus, & afflictus ante te consulem, recreatus abs te totus est, nunc ab iis, a quibus tuendus erat, derelictus. idq. non solum fronte, atque uultu, quibus simulatio facillime sustinetur, ii declarant, qui tum nostro illo statu optimates nominabantur, sed etiam sententia saepe iam, tabellaq. docuerunt. Furiosos etiam negat esse optimates posse. furorem autem definiuit in Tusculanis mentis ad omnia cecitatem. quo uerbo non solum uersanos, atque amentes complecti uoluit, sed etiam qui reip. ob detrimentum, aut ignominiam acceptam essent irati. siquidem, ut inquit poeta nobilis, ira breuis furor est. quo furore perditos fuisse C. Gracchum, & L. Saturninum accepimus. Etenim scriptum est apud Ciceronem in eadem oratione de aruspicium responsis, C. Gracchum morte fraterna, pietate, dolore, magnitudine animi ad experendas domestici sanguinis poenas excitatum, Saturninum autem, quod in annonae caritate quaestor a frumentaria procuratore a Senatu amotus esset, ei rei M. Scauro praefecto, dolore factum esse popularem. Ex iis autem, qui cum
propter

propter ceteras causas, tum maxime propter magnitudinem
aris alieni nouarum rerum studiosi fuerunt, L. Sergius Catilina,
uir patricius & nobilis una cū sociis eius coniurationis fuit. de
quo in hunc modum scribit Salustius: In tanta, tamq. corrupta
ciuitate, Catilina omnium flagitioforum, atque facinororum
circum se, tanquam stipulatorum cateruas habebat. nam quicum-
que impudicus, adulter, ganeo, uentre, manu, pene bona patria
dissipauerat, quiq. alienum æs grande conflauerat, quo flagitiū
aut facinus redimeret, præterea omnes undiq. parricidæ, sacrile-
gi, conuicti iudiciis, aut pro factis iudiciū timentes. ad hoc quos
manus, aut lingua, periurio, atque ciuili sanguine alebat, postre-
mo omnes, quos flagitium, egestas, conscius animus exagita-
bat, hi Catilinæ proximi, familiaresq. erant. & post: His amicis,
sociisq. confusus Catilina, simul quod æs alienum per omnes ter-
ras ingens erat, & quod pleriq. Sullani milites largius suo usi, ra-
pinarum, & uictoriæ ueteris memores ciuile bellum exoptabāt,
opprimendæ reip. consilium cepit. Postremo, quod huius dispu-
tationis est caput, de optimatibus ita concludit: Quid est igitur
propositū his reip. gubernatoribus, quod intueri, & quo cursum
dirigere suum debeant, id quod est præstantissimum, maximeq.
oprabile omnibus sanis, & bonis, & beatis, cum dignitate ocii.
Itaque in agraria altera, cum, quid populare esset. definiret, ita
egit: Dixi in senatu, in hoc magistratu me popularem consulē
futurum. quid est enim tam populare, quā pax, quā libertas,
quā ocium? quod ita iucundum est, ut & uos, & maiores uestri
& fortissimus quisque uir maximos labores suscipiēdos putet,
ut aliquando in ocio possit esse, presertim in imperio, ac digni-
tate. neque enim illud populare debet uideri: largitio aliqua
promulgata, quæ uerbis ostentari potest, re uera fieri, nisi exhau-
sto ærario nullo pacto potest. & in epistola ad Lentulum: Cum
omnibus nobis in administranda rep. propositū esse debeat id,
quod a me sapissime dictū est, cum dignitate ocium; non idem
semper dicere, sed idē semper spectare debemus. & in proœmio
dialogi de oratore: Cogitanti mihi sæpenumero, & memoria ue-
tera repetenti perbeati fuisse Quinte frater illi uideri solēt, qui
in optima rep. cū & honoribus, & rerū gestarum gloria florerēt
eum uitæ cursum tenere potuerunt, ut uel in negotio sine peri-
culo, uel in ocio cū dignitate esse possent. Quāobrem, si optima-
tes hos esse perspicuū est, facile, qui his aduersētur, populares
esse

esse, intelligi licet. ut tribunos pl. & qui eorum sectam sequuntur, idest humiles, & nullorum maiorum homines, & turbam forensem, ceterosq. eiusmodi, si nocentes, improbi, furiosi, egentes, atque are alieno obstricti sint. quibus in rep. propositum sit nihil aliud; quàm uis, & seditio, quibus nihil turpius, nihil ad tranquillitatem reip. disturbendam potest esse accomodatius. Itaque animaduertere etiam possumus, bonis saepe plebem opponi, cum pro plebe populares homines humillimos, ac tenuissimos accipiant. ut Cicero in Sextiana: C. Gracchus frumentariam legem ferebat. res erat iucunda plebi, repugnabant boni, quòd ab industria plebem ad desidiàm auocari putabant, & ærarium exhauriri uidebant. & in epistolis ad Atticum: Quæ æstimatio non modo uehementer ab optimo quoque, sed etiam a plebe reprehenditur. & alio loco: Apud bonos iidem sumus, quos reliquisti, apud fecem, & sordem urbis multo melius, quàm reliquisti. & quoniam plebis numerus multo est, quàm bonorum uberior, hinc etiam multos bonis opposuit, ut in sexto de rep. cum dixit: Et uero in dissensione ciuili, cum boni plus, quàm multi ualent, expendendos ab his, non numerandos puto. quo eodem in loco dissensionem ciuium, quòd seorsum alii eant ad alios seditionem appellari tradidit. His ergo prauis, ut dixi, partium studiis, atque hac perniciosa optimatum, ac popularium factione, antiquæ, quæ post bellum Tarentinum prorsus extinctæ erant, exsuscitatæ sunt in ciuitate seditiones. sic enim P. Mucius consul, Scipione Nasica auctore, cum Ti. Graccho tribuno plebis, quietum statum ciuitatis legibus agrariis conuellente, atque tribuniciis rogationibus popularem auram aucupante, adiuuantibus reliquis optimatibus decertauit; sic cum C. Graccho Tiberii fratre eadem moliente. L. Opimius, cum L. Saturnino C. Marius, cum M. Druso L. Philippus, cum P. Sulpicio L. Sulla, cum Cinna Octavius, cum Carbone iterum Sylla, sic Q. Catulus consul cum collega suo M. Lepido, M. Cicero cum L. Catilina, M. Bibulus cum C. Cæsare popularem consulatum administrante contenderunt. neque uero ante finem ciuilium contentionum fecerunt, quàm rempublicam unam omnium bello, paceq. post hominum memoriam florentissimam iisdem armis, quæ ab ipsa pro sua salute, & dignitate defendenda acceperant, deleuerunt. tum scilicet cum in duas partes distracta ciuitas, Cæsarem plebs tueretur,

Pompeio

Pompeio optimates hærent. Cæsare autem, qui victor uniuersa ad se unum translata rep. tyrannidē exercere putabatur, per optimates interfecto, Antonio se, atque inde Octauio populus adiunxisset, Brutum, & ceteros patriæ liberatores curia cum bonis omnibus sectaretur.

HÆC HABVI, quæ de uetere ciuium Romanorum iure ex antiquissimis annalium monumentis magna diligentia conquisita, atque arbitrato meo digesta, literis hoc tempore proderem. in quibus, quoniam non me præterit, quantas interea per rerū, & temporum tenebras penetrauerim, quam crebro de recto pene tramite, itineris ipsius cæcitate, deflexerim, sæpe me leuiter offendere potuisse confiteor. neque uero eam industriam, atque prudentiam mihi assumo, qua infinitas prope huius laboris difficultates omnes superare, ut à principio dixi, possim. sed si æquos, quod maxime cupio, laboris huius iudices nactus fuero, non dubito, quin omnes hanc iacturam, quæcunque erit, facillime sint passuri, atque non grauissimo damno non leuissimam utilitatem, quam ex rerum pulcherrimarum cognitione accipient, prælaturi. Reliquum est, ut, ciuitate Romana explicata, Italiam ipsam, quod est opus, ut ipse meditans sentio, aliquanto iucundius, persequamur.

F I N I S.

LOCI AVCTORVM IN HIS LIBRIS

aut declarati, aut alio modo citati, in quo illud
animaduertendum, in singulis paginis
citatis plures locos inueni-
ri posse.

A	131. 165. 171. 192. 199. 207. 209.
ACRONIS. 211	210. 215. 223. 257. 250.
<i>Emilij Probi.</i> 76	<i>In epist. ad Q. Fr.</i> 157. 195. 206.
<i>Appiani.</i> 42. 56. 115. 130. 132.	232
168. 170. 173. 196. 200. 226.	<i>In epist. ad M. Brut.</i> 66. 128. 198
227. 262. 263	<i>In epistolis ad Hirtium.</i> 274.
<i>Aristotelis.</i> 1. 2. 143. 144. 241.	<i>Ad Herennium.</i> 96. 259
276	<i>De Inuentione.</i> 96
<i>Asconij Padiani.</i> 13. 29. 38. 48. 49	<i>De oratore.</i> 33. 42. 47. 63. 83. 84.
56. 66. 127. 133. 138. 143. 155.	225. 244. 263. 274. 279
168. 182. 191. 193. 199. 217. 221.	<i>In oratore.</i>
226. 238. 240. 257. 258. 260.	<i>In Bruto.</i> 61. 68. 168. 194. 255.
262. 265. 266. 269. 272.	257. 259. 263
<i>Asiny.</i> 56	<i>In Topicis.</i> 41. 62. 75. 79. 83. 84.
<i>Athenai.</i> 82	96. 243
<i>Augustini.</i> 240	<i>De rep.</i> 2. 38. 239. 280
<i>Aufonij.</i> 168	<i>De legibus.</i> 4. 39. 52. 56. 60. 63.
B	70. 73. 74. 93. 99. 142. 145. 147.
<i>Boetij.</i> 41. 79. 90. 92.	149. 182. 202. 203. 214. 264
C	<i>In Lucullo.</i> 221
<i>Cecilij.</i> 60	<i>De finibus.</i> 38. 154. 256. 257. 258
<i>Cesaris.</i> 56. 93. 215	<i>In Tusculanis.</i> 221. 278
<i>Caj.</i> 83. 90. 100. 101. 217. 218. 230	<i>De natura deorum.</i> 242
<i>Capitolini.</i> 100	<i>De diuinatione.</i> 66. 112. 150
<i>Cassiodori.</i> 263	<i>De officiis.</i> 34. 73. 84. 92. 94. 100.
<i>Catonis.</i> 16. 20. 22. 54. 205	113. 127. 155. 205. 211. 215.
<i>Catulli.</i> 78. 79	222
<i>Censorini.</i> 152	<i>In Lelio.</i>
<i>Ciceronis in epistolis familiaribus.</i>	<i>In Catone.</i> 218. 234
91. 128. 156. 174. 184. 193. 194.	<i>In Paradoxis.</i> 91. 205
233. 278. 279	<i>Pro Quintio.</i> 233. 244. 245
<i>In epistolis ad Atticum.</i> 35. 129.	<i>Pro Q. Roscio.</i> 243. 245

Pro

I N D E X.

- Pro Sex. Roscio.* 73. 142. 185. 197
In Verrem. 38. 44. 56. 94. 101.
 116. 147. 153. 168. 169. 177. 187.
 191. 192. 194. 203. 206. 207. 210.
 230. 231. 233. 244. 258. 259.
 260. 261. 268. 270
Pro Fonteio. 192. 206
Pro Caccina. 11. 47. 90. 92. 94. 209.
 211. 245. 246
Pro C. Cornelio. 45. 61. 265
Pro lege Manilia. 141. 174. 191.
 206
Pro Cluentio. 55. 56. 77. 79. 121.
 168. 177. 185. 203. 204. 211. 240.
 259. 260. 272
Intoga. 167
In agrariis contra Rullum. 5. 9.
 18. 20. 72. 137. 140. 157. 158.
 190. 192. 199. 222. 231. 276. 279
In Catilinam. 200. 202. 221.
Pro C. Rabirio. 42. 54. 55. 234.
 238
Pro Murena. 35. 36. 91. 101. 168.
 184. 186. 243
Pro Archia. 90. 96. 116
Pro domo. 45. 67. 86. 88. 96. 145.
 147. 167. 220. 222. 245. 250.
 268
De Aruspicum ressp. 72. 91. 278
Pro Flacco. 9. 80. 192. 209. 247
Pro Scilla. 274
Pro Plancio. 9. 18. 61. 105. 139.
 141. 186. 190. 196. 218. 267.
 271. 273
Pro Sextio. 52. 103. 194. 275. 276.
 277. 279
Pro Caelio. 175. 176. 177. 178. 179.
In Vatinius. 259
Pro Balbo. 4. 26. 45. 97. 133.
- Pro Milone.* 49. 140. 168. 222.
In Pisonem. 160. 203. 217. 271
Pro C. Rabirio Postumo. 177. 190.
 234. 258. 270
Pro Marcello.
Pro Ligario.
Pro Deiotaro. 49
In Philippicis. 35. 50. 66. 75. 76.
 83. 115. 121. 139. 141. 156. 174.
 182. 183. 259
- ## D
- Dionis.* 64. 76. 97. 110. 129.
 163. 165. 168. 171. 173. 176.
 187. 188. 189. 202. 217. 226.
 228. 245. 250. 265. 269
Diodori. 21. 26
Dionysij. 4. 7. 8. 11. 12. 13. 14. 15.
 16. 17. 18. 22. 24. 25. 27. 28. 29. 31.
 38. 48. 51. 58. 62. 63. 64. 70. 71.
 74. 76. 80. 81. 82. 84. 100. 103.
 104. 105. 106. 107. 112. 122.
 123. 129. 145. 150. 163. 165.
 169. 170. 172. 179. 197. 201.
 210. 218. 226. 247. 250. 262
- ## E
- Eutropii.* 8
- ## F
- Fabii.* 16. 20. 22
Festi. 8. 9. 14. 18. 19. 20. 23. 26.
 27. 28. 37. 39. 51. 62. 74. 77. 78. 79.
 80. 91. 94. 99. 106. 107. 108. 112.
 139. 142. 166. 170. 172. 177.
 178. 180. 192. 206. 244. 246.
 247. 253
Flori. 216
Frontini. 120
- ## G
- Gellii.* 6. 12. 24. 30. 51. 55. 58.
 77. 80. 81. 82. 86. 93. 97. 98. 112.
- ## L
- 2 113

I N D E X.

113. 118. 120. 137. 149. 150. 154.
 163. 174. 178. 179. 202. 204.
 234. 246. 253
 H
 HORATII. 184. 211. 224. 275
 I
 ISIDORI. 231
 Iuliani. 229
 Iustiniani. 74. 85. 86. 96. 98. 229.
 Iuuenalis. 271
 L
 LIVII. 6. 7. 8. 9. 10. 11. 12. 13.
 14. 15. 16. 17. 18. 19. 20. 21. 27.
 28. 29. 30. 31. 35. 39. 40. 41. 42.
 43. 44. 49. 51. 52. 53. 54. 56.
 57. 62. 63. 64. 65. 66. 67. 72. 73.
 74. 75. 76. 78. 92. 94. 97. 100.
 101. 103. 104. 105. 106. 107. 108.
 109. 111. 112. 113. 114. 115.
 118. 119. 120. 121. 122. 123.
 124. 125. 126. 127. 128. 129. 130.
 132. 133. 139. 140. 146. 147.
 149. 150. 152. 153. 155. 156.
 159. 161. 162. 163. 164. 165. 170.
 173. 180. 181. 182. 183. 185. 188.
 189. 190. 193. 195. 198. 199. 204.
 205. 206. 208. 210. 211. 212. 213.
 214. 219. 220. 223. 224. 226. 227.
 234. 235. 238. 239. 240. 246.
 248. 249. 250. 251. 252. 253.
 254. 268. 271. 275.
 Liviij epitomæ. 121. 146. 170. 226.
 255. 256. 264
 Lucani. 79. 133. 141
 Lucretij. 21
 M
 MACROBII 39. 44. 72. 188.
 227
 Marcelli Iuriconsulti. 7
 Martialis. 177. 274
 Modestini Iuriconsulti. 83. 88
 N
 NEPOTIS. 11. 94. 185. 195
 Nonij. 119. 149
 O
 OBSEQUENTIS. 263
 Ovidij. 143. 206
 P
 PAPINIANI Iuriconsulti. 98
 Paulli Iuriconsulti. 24. 83. 97. 100.
 101. 228. 229
 Persij. 42. 43
 Plauti. 91. 210
 Plinij. 18. 24. 52. 69. 78. 80. 91. 101.
 117. 127. 133. 161. 163. 173. 176.
 181. 182. 187. 188. 190. 192. 210.
 216. 231. 266. 270. 273
 Plutarchi. 13. 21. 27. 42. 51. 62.
 72. 78. 84. 98. 103. 106. 107.
 120. 122. 127. 130. 135. 137.
 149. 163. 182. 183. 186. 197. 199.
 203. 216. 219. 269. 248. 249
 Polybij. 82. 108. 109. 111. 117.
 118. 120. 148. 152. 179. 191.
 193. 270. 273
 Pomponij Iuriconsulti. 40. 89. 96.
 151. 244. 258
 Probi. 37
 Q
 Q. FRATRIS de petitione consula-
 tus. 220
 Quintilianij. 39. 60. 211
 S
 SALVSTII 50. 54. 57. 60. 61.
 110. 152. 158. 168. 199. 214. 219.
 222. 257. 272. 277. 278.
 Seneca. 173. 266
 Seruij. 114

I N D E X.

- Ser. Sulpicij.* 76
Strabonis. 5.8.9
Suetonij. 24.42.63.67.68.106.
 118.120.141.143.168.171.172.
 173.185.189.215.231.252.265.
 266.272
 T
TACITI. 6.64.76.80.87.117.
 143.168.212.223.226.231.245.
 270
 V
VALERII Maximi. 7.54.72.
 83.84.112.144.164.165.168.174.
 181.186.198.204.216.256.269.
 274
Varronis de lingua latina. 5.8.13.
 17.18.27.59.77.81.107.122.
 130.132.210.232
de vita populi R. 16.77
 119.142
de re rustica. 10.24.89.92.
 195.198.
Rhetoricorum. 149
Velley. 98.127.168.186.214.
 264.265.
Vennonij. 16.22.
Virgilij. 258.259.
Vlpiani iuriconsulti. 36.39.42.
 80.85.95.96.98.99.100.101
 106.229.
Zonare. 106.118.149.160.172.
 181.

R E R V M, E T V E R B O R V M
M E M O R A B I L I V M
I N D E X.

<i>A</i>		<i>Erarium facere quid.</i>	238.239
A	<i>CCENSI, qui. s. p.</i>	<i>De Aere alieno leges.</i>	212.213
	<i>Accensilibertini.</i>	<i>Aere diruti milites, qui.</i>	219
	<i>Actiones bonae fidei.</i>	<i>Aere, & libra testamentum fiebat,</i>	
	<i>Actiones legis, lege legis actiones.</i>	<i>& soluebatur.</i>	98
	<i>Addicti, qui.</i>	<i>Es circumforaneum, quod.</i>	110
	<i>Addictus, quid differat a seruo.</i>	<i>Es, & libra.</i>	91
	<i>Adoptati, & arrogati aliqui.</i>	<i>Esculapius sero cultus.</i>	70
	<i>Adoptati nomina adoptantium asse-</i>	<i>Etas iudicium, quae.</i>	266
	<i>quebantur.</i>	<i>Etas militaris, quae.</i>	104
	<i>Adoptio quid sit.</i>	<i>Etas senatoria, quae.</i>	174
	<i>Adoptio quomodo fiat.</i>	<i>Ager a Numa diuisus.</i>	13
	<i>Adoptionis iura.</i>	<i>Ager a Romulo diuisus.</i>	12
	<i>Adoptio pro arrogatione.</i>	<i>Ager Albanus ubi cum Romano</i>	
	<i>Adoptiuorum iura.</i>	<i>iungatur.</i>	10
	<i>Ediles curules cur creati.</i>	<i>Ager Antennas Romano affi-</i>	
	<i>Ediles pl. cur creati.</i>	<i>nis.</i>	9
	<i>Edilium curulium ius auctum.</i>	<i>Ager Ardeas.</i>	10
	<i>Edilium iurisdictio.</i>	<i>Ager Ardeas Romano affinis.</i>	9
	<i>Erarij etiam relictum, cum tri-</i>	<i>Ager Ceres Romano affinis.</i>	9.10
	<i>butum non conferebatur.</i>	<i>Ager Campanus diuisus.</i>	130
	<i>Erarij suffragio carebant.</i>	<i>Ager Capenas.</i>	10
	<i>Eraria tria.</i>	<i>Ager Collatinus Romano affinis.</i>	9
	<i>Erarium a quo constitutum.</i>	<i>Ager Falernus.</i>	21
	<i>Erarium a Pompeio apertum.</i>	<i>Ager Fidenas Romano affinis.</i>	9
	<i>Erarium exhaustum Sylla mortuo.</i>	<i>Ager Gabinus Romano affinis.</i>	9
	127	<i>Ager Gallicus Romanus uocatur.</i>	
	<i>Erarium Gallicum a Cesare refra-</i>	11.	
	<i>ctum.</i>	<i>Ager Hosticus, quis.</i>	9
	<i>Erarium sanctius a Pompeio aper-</i>	<i>Ager Hosticus, cur.</i>	9
	<i>tum.</i>	<i>Ager incertus, cur.</i>	9
	<i>Erarium ubi.</i>	<i>Ager incertus, quis.</i>	9
	<i>Erarium uectigalium a Cesare re-</i>	<i>Ager Italicorum diuisus ciuibus.</i>	11
	<i>fractum.</i>	<i>Ager Lanuuius Romano affinis.</i>	9
	132	<i>Ager</i>	

<i>Ager Latinorum diuifus ciuibus.</i>	11	<i>litatum.</i>	63
<i>Ager Oftienfis.</i>	10	<i>Agricola, qui.</i>	192
<i>Ager Oftienfis Romano affinis.</i>	10	<i>Agri quomodo aut diuifi, aut fruendi dati.</i>	229
<i>Ager Peregrinus, cur.</i>	9	<i>Agri plebi Rom. aut fruendi dati, aut diuifi.</i>	197
<i>Ager Septem pagi Veientibus ademptus.</i>	8	<i>Agri Rom. fines qui protulerint.</i>	8
<i>Ager Romanus a mari plurimus.</i>	9	<i>Agri Rom. termini ab omni parte.</i>	9
<i>Ager Romanus arcus formam præbuit.</i>	8	<i>Agri Rom. uarij termini.</i>	8
<i>Ager Romanus, quis.</i>	8	<i>Agro Albano adhaefit Tufculanus.</i>	10
<i>Ager Romanus a Romulo trans Tiberim prouectus.</i>	8	<i>Agrorum genera quinque.</i>	9
<i>Ager Romanus etiam dictus, qui in Latio, & in Italia publicus, uel priuatus a ciuibus Romanis eft cultus.</i>	10. 11	<i>Agrum Rom. Ancus uidetur dilataffe.</i>	8
<i>Ager Rom. Italia terminatur.</i>	11	<i>Agrum Rom. Tarquinius Prifcus uidetur dilataffe.</i>	8
<i>Ager Romanus minimo interuallo a Latino feiungebatur.</i>	10	<i>Agrum Rom. Seruius ultimus terminauit.</i>	9
<i>Ager Romanus principio anguffiffimus.</i>	8	<i>Agrum Rom. Seruius in multas partes distribuit.</i>	9
<i>Ager Romanus Romuli tempore quam latus.</i>	9	<i>Ambaruale facrificium in fine agri Rom. factum.</i>	9
<i>Ager Romanus terminatione Seruij non late patuit.</i>	9	<i>Animaduersiones militares, quæ.</i>	119. 120
<i>Ager Romanus ultra Tiberim olim nullus.</i>	9	<i>Annulis aureis ne omnes ferrent latus.</i>	189
<i>Ager Romanus unde dictus.</i>	9	<i>Annulorum aureorum ufus.</i>	187
<i>Ager Scriptuarius.</i>	192	<i>Annulus aureus a magiftratibus datus quid beneficij ingenuis, & libertinis dederit.</i>	188
<i>Ager Solonius, ubi.</i>	10	<i>Annulus aureus equitum infigni.</i>	187
<i>Ager Tiburtinus Romano affinis.</i>	9	<i>Appiole a Prifco deletæ.</i>	8
<i>Ager Tufculanus Albano affinis.</i>	10	<i>Apparitores magiftratum, qui.</i>	231
<i>Ager Tufculanus Romano affinis.</i>	9	<i>Aratores, qui.</i>	192
<i>Ager Veiens a Romulo Veientibus ademptus.</i>	8	<i>Aratores fere erant ciues Rom.</i>	192
<i>Ager Veiens Romano affinis.</i>	9	<i>Arbitri, & Arbitrũ quid.</i>	244. 245
<i>Agnationum iura alia, atque genti-</i>		<i>Arbi-</i>	

INDEX.

<i>Arbitrium de libertate.</i>	48	<i>Auctionis ius.</i>	93
<i>Arbitrorum duo genera.</i>	245	<i>Auctor pro uenditore.</i>	91
<i>Argentaria in foro a quo constru-</i>		<i>Auctoritas ius auctione quasium.</i>	
<i>cta.</i>	209		94
<i>Argentaria taberna ueteres, & no-</i>		<i>Auctoritas pro iusto dominij iure.</i>	94
<i>ua.</i>	209	<i>Auentinus non inclusus pomerio,</i>	
<i>Argentariam facere.</i>	209	<i>cur.</i>	6
<i>Argentarij, qui.</i>	208. 209. 210	<i>Augures.</i>	145. 146
<i>Argentarij fœnerabantur.</i>	209. 210	<i>Auspices nuptijs.</i>	77
<i>Argentarij intererant auctionibus.</i>		<i>Auspicia ad plebeios translata.</i>	
	210	<i>Auspicia cur habeant magistratus,</i>	
<i>Argentarij parum honesti.</i>	211	<i>& qua.</i>	149
<i>Argentarij quæstum faciebant aut</i>		<i>Auspicia patriciorum tantum.</i>	64
<i>permutandis pecunijs, aut fœneran-</i>		<i>Auspicium etiam habuerunt mino-</i>	
<i>dis.</i>	209	<i>res magistratus, & tribuni pl. &</i>	
<i>Argentarij ydem, ac nummularij.</i>		<i>quod.</i>	149
	208	<i>Auspicia magistratus distinxerunt.</i>	
<i>Argentarij diuersi a mensarijs.</i>	208		150
<i>Armille dona militaria.</i>	118	<i>Auspicia maiora, & minora qua.</i>	
<i>Arnienses populi.</i>	20		150
<i>Arrogarentur qui.</i>	88	<i>Auspicia redibant ad patricios.</i>	66
<i>Arrogationis formula.</i>	88	<i>Auspicijs qui carent, non sunt magi-</i>	
<i>Arrogatio quid.</i>	87	<i>stratus.</i>	150
<i>Arrogatio quomodo fiat.</i>	88	<i>Auspiciorum causa comitia curia-</i>	
<i>Arrogationes comitijs curiatis.</i>	88	<i>ta retenta.</i>	141
<i>Arrogationis iura.</i>	88		B
<i>Ars cauponaria, & operosa interdi-</i>		<i>BELLVM iubetur centuriatis comi-</i>	
<i>cta ciuibus Rom.</i>	104	<i>tij.</i>	158
<i>Artes sellulariæ erant probro.</i>	223	<i>In beneficijs deferri, quid.</i>	116
<i>Artis ludicræ expertes militarunt.</i>		<i>Boni multis oppositi.</i>	180
	108	<i>Boni pro optimatibus.</i>	278
<i>Artifices lege opifices.</i>	215	<i>Bonis plebs opposita.</i>	279
<i>Aruales fratres.</i>	145. 146	<i>Bouille.</i>	10
<i>Auspices.</i>	145. 146	<i>Bruttiani, qui.</i>	233
<i>Attellani digniores inter histriones.</i>			C
	223	<i>Care.</i>	10
<i>Attributa pecunia qua.</i>	202	<i>In Carites referre, quid.</i>	238. 239
<i>Auctiones fiebant ad argentario-</i>		<i>Capite censi, qui.</i>	29
<i>rum tabernas.</i>	93	<i>Capite censi ex qua plebe.</i>	247
		<i>Capite</i>	

I N D E X.

<i>Capite censi non militarunt, nisi extra ordinem.</i>	108. 109	<i>Censum multiplicare poterant censes.</i>	105
<i>De Capite cuius Ro. iniussu populi ne agatur, lex.</i>	55	<i>Census a quo illatus.</i>	102
<i>De Capite cuius Rom. non agebatur nisi centuriatis.</i>	52. 53	<i>Census equestris.</i>	184
<i>Capitolini.</i>	205	<i>Census faciebat liberum.</i>	103
<i>Carnifex, qui.</i>	237	<i>Census fortunarum, qualis.</i>	104. 105
<i>Carnifex non in urbe.</i>	237	<i>Census in indice.</i>	266
<i>Causa publica.</i>	241	<i>Census ius.</i>	102
<i>Causaria missio.</i>	114	<i>Census opportunitates dua.</i>	102
<i>Celeres.</i>	180	<i>Census quomodo fieret.</i>	102
<i>Censebantur praesentes, & aliquando etiam absentes.</i>	104	<i>Census senatorius.</i>	174
<i>Censendi ius qui habuerint.</i>	102	<i>Census ubi fieret.</i>	106
<i>Censendi locus mutatus a Cesare.</i>	106.	<i>Centesima usura, as.</i>	212.
<i>Censendi sui ratio.</i>	103	<i>Centesima usura, qua.</i>	212
<i>Censeri Roma oportebat ciuem Ro. qui extra urbem, & agrum esset.</i>	12	<i>Centumvires caussa leues.</i>	246
<i>Censi puberes.</i>	103	<i>Centumviri hasta praefuerunt.</i>	246
<i>Censor, quid.</i>	105	<i>Centumviri, qui, quando instituti, quibus de rebus cognoscerent.</i>	245. 246.
<i>Censores cur creati.</i>	151	<i>Centuria a quo instituta.</i>	28
<i>Censores adigebant iure iurando.</i>	105	<i>Centuria equitum.</i>	107
<i>Censoribus census faciendi cura data.</i>	102	<i>Centuria, quot fuerint.</i>	28. 29
<i>Censorum civium in numero qui non habeantur.</i>	103	<i>Centuria tres equitum a Romulo, & curia. 30. facta.</i>	13
<i>Censorum civium numerus quomodo intelligendus.</i>	42	<i>Centurionis diurnum stipendium, quantum.</i>	117
<i>Censores censum poterant augere, & multiplicare.</i>	105	<i>Ceres serò culta.</i>	70
<i>Censores agros fructuosos locabant.</i>	129	<i>Cessio in Iure, quid.</i>	92
<i>Censualis forma.</i>	105	<i>Cingulum virgineum.</i>	79
<i>Censu labefactato senatores esse desierunt.</i>	174	<i>Circumforaneum as.</i>	210
<i>In Censu qui numerarentur.</i>	103	<i>Cinxia funo.</i>	79
<i>Per Censum multi clam fiebant ciues.</i>	103	<i>In Ciuem Ro. qui magistratus animadvertisset, de eo populi questio constitueretur, lex.</i>	55
		<i>Ciuem Rom. ne magistratus cedat, aut necet; lex.</i>	54. 55
		<i>Ciues alios aliqua ex parte, alios omnino ciues esse.</i>	3
		<i>Ciues fiebant clam per censum.</i>	103

I N D E X.

<i>Ciues optimo iure, qui.</i>	3	<i>Ciuis R. in aliam ascitus ciuitatem</i>	
<i>Ciues quomodo censerentur.</i>	102	<i>Romanam amittit.</i>	11
<i>Ciues quomodo facti a Romulo.</i>	4	<i>Ciuis Rom. optima lege, qui.</i>	3
<i>Ciues Rom. uestigialium Italicorum,</i>		<i>Ciuis Romani nomen a tormentis,</i>	
<i>& sociorum immunes.</i>	131	<i>& morte liberarunt.</i>	56
<i>Ciues Rom. in agris fuerunt colendi</i>		<i>Ciuis Rom. non census in numero ci-</i>	
<i>caussa.</i>	23	<i>uium non esse indicabatur.</i>	12
<i>Ciues R. etiam opifices erant.</i>	117	<i>Ciuis Rom. proprium ius tutoris</i>	
<i>Ciues Ro. quanto studio rem rusti-</i>		<i>dandi.</i>	100
<i>cam coluerint.</i>	196	<i>Quod Ciuis Rom. publico iudicio cir-</i>	
<i>Ciues Ro. agrum coluerunt etiam</i>		<i>cum ueniretur, ne quis coiret,</i>	
<i>patricij.</i>	11	<i>lex.</i>	55
<i>Ciues & in urbe, & in agro, & extra</i>		<i>Ciuis Ro. solus testamentum facere</i>	
<i>agrum censebantur.</i>	49	<i>iure ciuili potuit.</i>	96
<i>Ciues Ro. soli here des esse alterius ci-</i>		<i>Ciuis Rom. urbe, & agro abesse po-</i>	
<i>uis poterant.</i>	90	<i>tuit, dum modo Roma censeretur.</i>	
<i>Ciuius Rom. cauponariam, & ope-</i>		II. 12.	
<i>rosam artem tractare non licuit.</i>		<i>Ciuitatem nemo inuitus amittere po-</i>	
104		<i>terat.</i>	47
<i>Ciuius solis patuerunt honores.</i>		<i>Ciuitas, quid.</i>	12
143		<i>Ciuitas data quondam aut uniuersis,</i>	
<i>Ciuis quibus rebus ab Aristotele cir-</i>		<i>aut singulis oppidanis.</i>	4
<i>cumscripuit.</i>	240	<i>Ciuitatis descriptio, respublica.</i>	1
<i>Ciuis pars ciuitatis.</i>	1	<i>Ciuitatis uniuerso oppido quo data a</i>	
<i>Ciuis, & ciuitatis disputatio a rep.</i>		<i>Romulo.</i>	4
<i>cuius est ciuis, & ciuitas dedu-</i>		<i>Ad Ciuitatis optimum ius pertinet</i>	
<i>cenda.</i>	1	<i>domicilium.</i>	4. 5
<i>Ciuis immunis a priuatorum uerbe-</i>		<i>Ciuium diuisio ex ordinibus.</i>	167
<i>ribus.</i>	49	<i>Ciuium diuisio ex factionibus.</i>	167
<i>Ciuis, qui optimo iure ciuis sit, hoc li-</i>		<i>Ciuium diuisio ex imaginibus.</i>	167
<i>bro quaeritur.</i>	3	<i>Ciuium censorum numerus ingens.</i>	
<i>Ciuis nemo suffragio erat exclusus.</i>		103	
134		<i>Ciuium Rom. non unum genus.</i>	2
<i>Ciuis definitio ab Aristotele tradi-</i>		<i>Classes a quo instituta.</i>	28
<i>ta.</i>	4	<i>Classes cur quinque nominatae cum</i>	
<i>Ciuis Romani definitiones refutan-</i>		<i>essent sex.</i>	29
<i>tur.</i>	3	<i>Classes facta tribunum partes.</i>	
<i>De Ciuis Rom. capite iniussu populi</i>		140. 141.	
<i>ne agatur, lex.</i>	55	<i>Classes quomodo tribunum partes.</i>	30
		<i>Classes</i>	

I N D E X.

<i>Classes quot fuerint.</i>	28. 29	<i>Comitia curiata bis esse habita, fal-</i>	
<i>Classium census.</i>	29	<i>sum.</i>	158
<i>Clientum iura.</i>	65	<i>Comitia curiata primis tantum tem-</i>	
<i>Cloelia fuisse.</i>	10	<i>poribus usurpata.</i>	141
<i>Coactores, qui.</i>	210. 211	<i>Comitia curiata obsoleta.</i>	137
<i>Caelius mons a quo sit pomærio com-</i>		<i>Comitia curiata esse utilia consuli</i>	
<i>prehensus.</i>	6	<i>non necessaria.</i>	156
<i>Coemptio in nuptijs, quæ.</i>	79. 80	<i>Comitia tributa a quo instituta.</i>	135
<i>Cohors prætoriana nisi civi patuit.</i>	116	<i>Comitia tributa, concilium plebis.</i>	
<i>Collatia, & quicquid agri citra col-</i>			134
<i>latiam Sabinis adempta.</i>	8	<i>Comitia bina, quæ intelligantur.</i>	
<i>Collegia opificum a quo instituta.</i>			138
	215.	<i>Comitiis centuriatis quid inbere-</i>	
<i>Collegia pagorum.</i>	207	<i>tur.</i>	135
<i>Collegia suffragabantur.</i>	219	<i>Comitiis centuriatis qui magistra-</i>	
<i>Collegia perniciofa sublata.</i>	215. 116	<i>tus crearentur.</i>	139
<i>De collegiis opificum in XII tabu-</i>		<i>Comitiis centuriatis de capite actu.</i>	
<i>lis.</i>	215		53
<i>Collegiorum iura.</i>	215. 216	<i>Comitiis centuriatis quomodo uoca-</i>	
<i>Collegiorum magistri.</i>	216	<i>rentur tribus.</i>	139
<i>Collegium Corneliorum.</i>	228	<i>Comitiis centuriatis bellum inbeba-</i>	
<i>Collybus, quid.</i>	209	<i>tur.</i>	158
<i>Coloni alia sacra habuerunt, atque</i>		<i>Comitiis curiatis pauperum multi-</i>	
<i>cives Rom.</i>	72	<i>tudo prævaluit.</i>	134
<i>Comitia a quo instituta.</i>	133	<i>Comitiis curiatis arrogationes fie-</i>	
<i>Comitia quid.</i>	133	<i>bant.</i>	88
<i>Comitiata centuriata, a quo institu-</i>		<i>Comitiis curiatis quid inberetur.</i>	
<i>ta.</i>	134		134. 135.
<i>Comitia centuriata auspicata, tribu-</i>		<i>Comitiis curiatis patricij magistra-</i>	
<i>ta inauspicata.</i>	65	<i>tus quando crearentur.</i>	137
<i>Comitia centuriata, & tributa quo-</i>		<i>Comitiis curiatis mandabatur im-</i>	
<i>modo adhiberentur.</i>	136	<i>perium.</i>	156
<i>Comitia centuriata, & tributa ad</i>		<i>Comitiis tributis imperium manda-</i>	
<i>quæ crimina sint aduocata.</i>	252	<i>tum privatis.</i>	162
<i>Comitia centuriata non poterant ha-</i>		<i>Comitiis tributis quid inberetur.</i>	
<i>beri a tribunopl.</i>	251		135
<i>Comitia curiata a quo instituta.</i>	134	<i>Comitiis tributis de capite Cicero-</i>	
<i>Comitia curiata, & centuriata a quo</i>		<i>nis actum.</i>	53
<i>modo adhiberentur.</i>	136	<i>Comitiarum genera.</i>	134

I N D E X.

Comitiorum binorū ratio, quæ.	135	Creditorum prætorem ius secundum	
Comitiorum omnium uniuersa ratio.	134	debitores dicētes interfecerunt.	213
Comitiorum centuriatorū ratio.	134	Creditarum pecuniarum ius, quale.	57. 58
Commeatus militares.	115	De creditis pecunys qui tulerint.	182
Compitalia.	28	Crimina antiqua quæ.	249
Compitalia.	69	Crimina quæ sint cognita comitiis cē	
Concilium plebis.	134	turiatis, & quæ tributis.	254
Condictio quæ actio.	36	Crustumium.	10
Conditionis firmula, quæ.	37	Crux, militaris animaduersio.	123
Confarreatio in nuptiis.	80	Curia partes tribuum.	27
Coniuratio genus militiæ.	114	Curia ueteres quattuor.	27
Ex Connubio non iusto nati non li-		Curia nouæ.	27
beri.	75	Curia a quo instituta.	27
Connubiorum ratio.	74	Curia unde nomina traxerint.	27
Connubium an cum Romanis mulie-		Curia omnes in Palatio.	27
ribus tantum.	74. 75	Curia postremis temporibus nihil ad	
Consul dictatori paruit.	149	tribus pertinuerunt.	28
Consules quando creati.	150	Curiarum aliquot nomina.	28
Consules imperium duplex quomodo		Curiarum triginta numerus perpe-	
habuerunt.	154	tus fuit.	31
Consules iurisdictionem habuerunt,		Curiarum sacra a quo instituta.	70
& bella gesserunt.	151	Curiales cum suis curionibus sacra	
Consules an imperium habere sine le-		faciebant in curiis.	28
ge curiata potuerint.	155	Curiones.	144. 145
Consules quando ius uite, necisq; ha-		Cybele sero culta.	70
buerint.	152		
Consuli magistratus omnes parue-			
runt, præter tribunum pl.	149		
Consulum quomodo imminutum im-			
perium.	151		
Consulum officia multa.	152		
Consulum ius, & imperium.	152		
Cornicula dona militaria.	118		
Corniculum a prisco deletum.	8		
Coronarū militarium genera.	118		
Sub Corona emptio.	93		
Sub Corona uenibant, cur.	93		
Creditorum libido.	57		

D

DEBITORVM conditio.	57
Debitorum corpora secari poterant.	60
Decemuiri qui, quando instituti, &	
& quas res iudicarunt.	247
Decima frumenti.	130
Decimatio, quid.	120
Decuria iudicum a quo conscriberen-	
tur.	261
Decuma, quæ.	129
Decumani qui.	191. 192
Deditus	

<i>Deditus an remaneat ciuis.</i>	47.48	<i>Editicij indices, qui.</i>	267
<i>Denarius quomodo aestimatus.</i>	117	<i>Editicij indices selectis oppositi.</i>	
<i>Deorum colendorum ratio.</i>	70		268
<i>Dictator cur creatus, & quando.</i>	151	<i>Editicij indices in quo crimine usur-</i>	
<i>Dictatori, consul paruit.</i>	149	<i>parentur.</i>	268
<i>Diffarreatio.</i>	81	<i>Emancipatio, quomodo fieret.</i>	86.87
<i>Dij ydem culti Romæ, atque in Græ-</i>		<i>Emeritis stipendiis, qui dicantur.</i>	
<i>cia.</i>	70		109
<i>Dij qui colerentur Romæ.</i>	70	<i>Emeritis stipendiis homines ad ar-</i>	
<i>Dij Romanorum uernaculi, qui.</i>	70	<i>mareuocati.</i>	109
<i>Diuortij formula.</i>	83	<i>Emptio pro quocunq; dominij acqui-</i>	
<i>Diuortium primum.</i>	82	<i>rendi modo.</i>	89
<i>Diuortium quid differat a repudio.</i>		<i>Eruptio sub corona.</i>	92
	83	<i>Epulones.</i>	144. 145. 146
<i>Do, dico, addico, continent præto-</i>		<i>Eques, & equestris ordinis.</i>	168
<i>riam iurisdictionem.</i>	154	<i>Equester ordo a senatu alienatus per</i>	
<i>Do, dico, addico, quid significant.</i>		<i>publicanos.</i>	195
	154	<i>Equestri loco, qui dicantur.</i>	168
<i>Domicilij largitio ciuitatis funda-</i>		<i>Equestris census.</i>	184
<i>mentum.</i>	5	<i>Equites ydem atque Celeres.</i>	180
<i>Domicilium multa ciuitatis com-</i>		<i>Equites ydem, ac Flexumines.</i>	180
<i>moda affert.</i>	5	<i>Equites ydem, ac Trossulli.</i>	180. 181
<i>Domicilium non nisi in urbe aut a-</i>		<i>Equites respondentes peditibus, qui.</i>	
<i>gro.</i>	5		181. 182
<i>Dominium legitimum est iure ciuili</i>		<i>Equites ex censu legebantur.</i>	184
<i>solum.</i>	94	<i>Equites quando indicarint.</i>	261
<i>Duodecim tabule. lege Tabule.</i>		<i>Equites magistratus non capiebant.</i>	
<i>Duumuiri per duellionis.</i>	250		185
<i>Duumuiri sybillini.</i>	144. 145. 146	<i>Equites capto magistratu non erant</i>	
		<i>equites.</i>	185
E		<i>Equites omnes subiecti censoribus.</i>	
<i>EDICTA que.</i>	37		182
<i>Edicta perpetua, quæ.</i>	38	<i>Equites ueteres, qui.</i>	186
<i>Edicta peculiaria.</i>	36	<i>Equites a plebe discreti in spectacu-</i>	
<i>Edicti perpetui formula.</i>	154	<i>lis.</i>	186
<i>Edictum interponere, quid.</i>	149	<i>Equites erant usque ad certam et a-</i>	
<i>Edictum prætoris urbani de iure di-</i>		<i>tem senatorum filij.</i>	186
<i>cundo.</i>	154	<i>Equites, & patricij, & plebeij.</i>	184
<i>Edictum continebat formulam iuris</i>		<i>Equites Rom. a quo instituti.</i>	180
<i>dicundi.</i>	154		<i>Equites</i>

I N D E X.

<i>quites Rom. non omnes, qui equo mererent.</i>	183	<i>Fasti dies.</i>	176
<i>Equites Rom. publicani.</i>	189	<i>Fax spinea in nuptijs.</i>	78
<i>Equites non omnes publicani.</i>	194	<i>Fax rapiebatur in nuptijs.</i>	79
<i>Equites etiam in magistratu habebant equum publicum.</i>	186	<i>Festi loci nomen in fine agri Romani.</i>	9
<i>Equites Rom. equo publico.</i>	182	<i>Fetiales.</i>	144. 145
<i>Equiti quando stipendium dari ceptum.</i>	116	<i>Ficana uia Ostiensi ad XII ab urbe lapidem deleta ab Anco.</i>	8
<i>Equitis diurnum stipendium quantum.</i>	117	<i>Fidena.</i>	10
<i>Equitum nota.</i>	237	<i>Fiducia, quid.</i>	87
<i>Equitum turma, & centurie.</i>	106	<i>Fiduciarium emptor.</i>	99
107.		<i>Fiduciarium pater, quid.</i>	87
<i>Equitum Rom. duo genera.</i>	181	<i>Fili quomodo ter uendantur a patribus.</i>	87
<i>Equitum insigne annulus aureus.</i>	187.	<i>Filiorum emancipatio quomodo.</i>	86.
<i>Equitum Rom. mentio quam antiqua.</i>	181	87	
<i>Equum adimere, quid.</i>	238	<i>Flamines.</i>	144. 145. 146
<i>Equum publicum a censore assignatum.</i>	183	<i>Cn. Flavius diuulgauit legis actiones.</i>	36
<i>Equus publicus idem, & militaris.</i>	183	<i>Filexuminesqui.</i>	180
<i>Equus publicus mille assarium.</i>	183	<i>Fuentini populi.</i>	19
<i>Esquilinus a Seruio comprehensus.</i>	6	<i>Fœnebres leges.</i>	211. 213
<i>Euocari, qui.</i>	109	<i>Fœnerari prauum.</i>	214
<i>Euocatio genus militia.</i>	114	<i>Fœneratores multati.</i>	212
F		<i>Fœneratores odiosi.</i>	211
<i>FABII patritij.</i>	63	<i>Fœneratorum pœna quadrupli quid.</i>	212
<i>Fabius humiles in quattuor urbanas tribus coniecit.</i>	26	212	
<i>Faces quinque in nuptijs.</i>	78	<i>Fœneratorum fraudes coercite.</i>	212
<i>Falernus ager.</i>	20	<i>Fœneratorum libido.</i>	57
<i>Familia quid a gente differat.</i>	62	<i>Fœnus graue ante XII tabulas.</i>	211
<i>Familia multe partim patricia, partim plebeia.</i>	67	<i>Fœnus unciarium quod.</i>	211. 212
<i>Far in nuptijs.</i>	80	<i>Forensis factio.</i>	26
<i>Farracia.</i>	80. 81	<i>Forensis turba.</i>	222. 224
		<i>Formularum ratio qualis.</i>	36
		<i>Fosse cloelia finis agri Albani. principium Romani.</i>	10
		<i>Fratres Aruales.</i>	144. 145
		<i>Frumenti decuma.</i>	129
		<i>Fustibus cederentur milites, quomodo.</i>	

I N D E X.

<i>modo.</i>	120	<i>militi.</i>	119
G		<i>Hymen cænebatur in nuptijs.</i>	77
GABII.	10	7	
<i>Gabijubi sint.</i>	9	<i>IANICVLVM non inclusum po-</i>	
<i>Gallico bello uacationes non uale-</i>		<i>merio.</i>	6
<i>bant.</i>	115	<i>Ignobiles, qui.</i>	270. 271
<i>Geganipatricij.</i>	64	<i>Imagines qui posuerint.</i>	271
<i>Genialis lectus.</i>	79	<i>Imagines tertiam ciuium diuisio-</i>	
<i>Gens quid a familia differat.</i>	63	<i>nem intulerunt.</i>	167
<i>Gentiles qui.</i>	63	<i>Imaginis ius.</i>	271
<i>Gentilitatis ius.</i>	63	<i>Imaginum usus domi, & in funeri-</i>	
<i>Gentilitatum iura alia, atque agna-</i>		<i>bus.</i>	272
<i>tionum.</i>	63	<i>Imago, quid.</i>	270
<i>Gradus sanguinis habita ratio in du-</i>		<i>Imago causa nobilitatis.</i>	270
<i>cena uxore.</i>	76	<i>Imperatorem deligere, quid.</i>	157
H		<i>Imperium duobus modis acceptum.</i>	
<i>HASTA in auctione.</i>	93	154	
<i>Haste pura dona militaria.</i>	118	<i>Imperium magistratus, quid.</i>	148
<i>Hereditarium ius, quid.</i>	90	<i>Imperium duplex quomodo consules</i>	
<i>Hereditas iusta, quæ.</i>	90	<i>habuerunt.</i>	154
<i>Hereditas quid.</i>	90	<i>Imperium mandatur aut magistra-</i>	
<i>Hereditates cætumuii indicarunt.</i>		<i>tibus, aut priuatis.</i>	155
246		<i>Imperium priuatis quibus comitijs</i>	
<i>Histriones non militarunt.</i>	108.	<i>mandatum.</i>	156
<i>præter Attellanos.</i>	109	<i>Imperium cur priuati lege curiata</i>	
<i>Histrionia probro.</i>	245	<i>non haberent.</i>	156
<i>Honestæ missio.</i>	114	<i>Imperium etiam a senatu.</i>	156
<i>Honorarium ius.</i>	37	<i>Imperium tribus comitijs manda-</i>	
<i>Honores furtim a depti lege Papia</i>		<i>tum inuenitur, & quomodo.</i>	155
<i>multati.</i>	144	<i>Imperium siue lege curiata an habe-</i>	
<i>Honores nisi ciuibz patuerunt.</i>	144	<i>ri possit.</i>	156
<i>Honores, qui.</i>	144	<i>Impetrationis ratio qualis.</i>	36
<i>Honorum iure ius optimum ciuita-</i>		<i>Incensio pœna.</i>	106
<i>tis continetur.</i>	144	<i>Ingenui in legione meruerunt.</i>	108
<i>Honorum genera.</i>	144	<i>Ingenuus libertinam ducere non po-</i>	
<i>Honorum ius.</i>	144	<i>terat.</i>	108
<i>Horatij iudicium per duellionis, an</i>		<i>Inquilini nullum ius ciuitatis habue-</i>	
<i>paricidij.</i>	249	<i>runt.</i>	3
<i>Hordeum dabatur ignominia loco</i>		<i>Institores mercis, qui.</i>	207
		<i>Insti-</i>	

I N D E X.

<i>Instituta, quæ.</i>	38. 39	<i>rum ratio.</i>	250
<i>Institutum quid amore differat.</i>	38	<i>Iudicium, quid.</i>	243
<i>Interpretes qui.</i>	233	<i>Iudicium quid ab arbitrio differat.</i>	245
<i>Interreges cur creati.</i>	151	<i>Iudicium habere magistratū, quid.</i>	148
<i>Index questionis, qui.</i>	259	<i>Iudicium dabat prætor.</i>	36
<i>Index questionis pro quaestore.</i>	259	<i>Iudicium sortitio non prætoris urbana, sed decuriarum confectio.</i>	261
<i>Index unus dabatur, cum de factio erat controuersia.</i>	247	<i>Iudicium decuria legebantur a prætore urbano ex ordinibus.</i>	267
<i>Index censu legebatur.</i>	266	<i>Iudicium sortitio quaestoris fuit.</i>	260.
<i>Iudicem dare, et accipere, quid.</i>	245		261
<i>Iudices, & Iudicium, quid.</i>	245	<i>Iudicium etas, quæ.</i>	267
<i>Iudices quid differant a magistratibus.</i>	243	<i>Iuniores, qui.</i>	23. 104
<i>Iudices idem, atque arbitri.</i>	245	<i>Iuniores militarunt.</i>	108
<i>Iudices singuli quando dati.</i>	244	<i>Iuniores citabantur.</i>	112
<i>Iudices rerum priuatarum, & publicarum, qui.</i>	244	<i>Iuno Cinxia.</i>	78
<i>Iudices a quibus dati.</i>	244	<i>Iura adoptionis, & arrogationis.</i>	87. 88
<i>Iudices in decurias distributi.</i>	260	<i>Iura gentilitatum, & agnationum.</i>	63
<i>Iudices selecti, qui.</i>	260	<i>Iura patronorum, & clientum.</i>	65
<i>Iudices editicij, qui.</i>	267	<i>Iura plebeiarum gentium ut parentur.</i>	64
<i>Iudices editicij selectis oppositi.</i>	268	<i>Iura sacrorum.</i>	70
<i>Iudices editicij in quo crimine uersarentur.</i>	268	<i>Iura sepulchrorum.</i>	73
<i>Iudicia priuata, et publica, quæ.</i>	244	<i>Iura uxoria.</i>	80
<i>Iudicia publica etiam reges exercuerunt.</i>	250	<i>Iure civili nihil nisi inter ciues Rom. fieri potest.</i>	90. 91
<i>Iudicia non honores.</i>	244	<i>In iure cessio, quid.</i>	93
<i>Iudicia ordinum ornamenta.</i>	244	<i>Iuris dictio continebatur tribus uerbis, Do, Dico, Addico.</i>	153
<i>Iudicia quæ quaestores exercuerint.</i>	253. 254	<i>Iuris priuati quæ sint.</i>	40
<i>Iudicia populi.</i>	250. 251. 255. 256	<i>Iuris Quiritium custodes prætor urbanus, & peregrinus.</i>	153
<i>Iudicia penes quos ordines fuerint.</i>	262. 263. 264. 268	<i>Iuris ciuium Romanorum partes.</i>	31
<i>Iudicia penes senatores.</i>	262	<i>Iuris periti ius ciuile constituerunt.</i>	34. 35
<i>Iudicia penes equites.</i>	262. 263		
<i>Iudicia ad ius ciuitatis pertinuerunt.</i>	268		
<i>Iudiciorum publicorum exercendo-</i>			

I N D E X.

<i>Iuris publici quæ sint.</i>	40	<i>Ius tributorum, & uectigalium.</i>	122
<i>Ius actionis.</i>	93	<i>Ius triumphorum.</i>	158
<i>Ius census.</i>	102	<i>Ius tutoris dandi proprium ciuis Rom.</i>	106
<i>Ius ciuile est ius Quiritium.</i>	94.95	<i>Ius uirgarum, quid.</i>	55
<i>Ius ciuile quid præstet.</i>	4	L	
<i>Ius ciuile, quod.</i>	94	<i>LACVS Velinus.</i>	21
<i>Ius ciuile Papirianum.</i>	31	<i>Latini quinq; millia passuum cur urbe abesse iussi.</i>	10
<i>Ius ciuile Ælianum.</i>	36	<i>Lanuium.</i>	10
<i>Ius ciuile Flavianum.</i>	36	<i>Latus clauus, quid.</i>	176
<i>Ius ciuile pars iuris ciuium Rom.</i>	34	<i>Lauici.</i>	10
<i>Ius ciuium Rom. quid.</i>	30.31	<i>Lectus genialis.</i>	79
<i>Ius ciuium Rom. scriptum, & non scriptum quot partes habeant.</i>	31	<i>Legare positum pro testari.</i>	96
<i>Ius ciuitatis amitti ab initio non potest.</i>	47	<i>Lege agere, quid.</i>	153
<i>Ius dicere magistratum, quid.</i>	148	<i>Lege agendi formula petebatur a prætore.</i>	36
<i>Ius hereditarium, quid.</i>	90	<i>Qui Lege agere uellent, quid obseruent.</i>	36
<i>Ius honorarium, quod.</i>	37	<i>Leges, quæ.</i>	37
<i>Ius honorum.</i>	144	<i>Leges Cornelia de tribunis pl.</i>	57
<i>Ius imaginis.</i>	270	<i>Leges XII tabularum obscura.</i>	33
<i>Ius legionis.</i>	106	<i>Leges XII tabularum de potestate patrum.</i>	86
<i>Ius legitimi domini in sex rebus positum.</i>	89	<i>Leges curiata, quæ.</i>	31
<i>Ius magistratum.</i>	148	<i>Leges, Cassia, Gabinia, Papiria, Cæliatæ tabellariæ.</i>	61
<i>Ius Mancipi.</i>	90.91	<i>Leges fœnebre.</i>	211. 213
<i>Ius militiæ.</i>	106	<i>Leges opponuntur moribus.</i>	39
<i>Ius nexi.</i>	91	<i>Leges, Iulia, Fusia, Caninia, Aelia Sentia de manumissionibus.</i>	228
<i>Ius nexi proprium ciuis Rom.</i>	92	<i>Leges regia abrogata, quæ.</i>	31
<i>Ius non scriptum, quale.</i>	38	<i>Leges regia, quæ & curiata.</i>	31
<i>Ius patrum.</i>	86	<i>Leges Sempronie.</i>	55.56
<i>Ius Quiritium.</i>	95.230. 31	<i>Leges Sempronie a Sylla abrogata, quæ.</i>	56
<i>Ius Quiritium, quale.</i>	101	<i>Leges Sacrate quæ.</i>	33
<i>Ius Romanum uel publicum, uel priuatum.</i>	40	<i>Leges tabellariæ.</i>	61
<i>Ius suffragiorum lege suffragia.</i>	246	<i>Leges de triumphis.</i>	164
<i>Iusta uacatio, quæ.</i>	114	n	<i>Leges</i>
<i>Iusta hereditas, quæ. lege Hereditas.</i>	90		
<i>Ius testamentorum.</i>	96		

I N D E X.

<i>Leges de provocazione.</i>	51	<i>Lex Antonia de iudicijs.</i>	265
<i>Legio quid, & unde dicta.</i>	106	<i>Lex Atilia de tutelis.</i>	101
<i>Legionis ius.</i>	106	<i>Lex Augusti de iudicijs.</i>	266
<i>Legio quot contineat milites.</i>	106	<i>Lex Aurelia de iudicijs.</i>	265
<i>Legio quadrata.</i>	107	<i>Lex Cassia de patricijs.</i>	64
<i>Legionis numerus variatus.</i>	107	<i>Lex Claudia de senatoribus.</i>	177
<i>Legionem sex millium primus Marius scripsit.</i>	107	<i>Lex Cornelia de iudicijs.</i>	265
<i>Legionem expleverunt ingenii iuniores, quinque classium, & ludicre artis expertes.</i>	108	<i>Lex Cornelia de imperio.</i>	156
<i>Legionis scribenda ratio.</i>	109	<i>Lex Duilia de fœnore unciario.</i>	212
<i>Legis actiones solemnes, quomodo.</i>	36	<i>Lex Falcidia de testamentis.</i>	96
<i>Legis actiones, cur dictæ.</i>	35.36	<i>Lex Furia de testamentis.</i>	95
<i>Legis actiones a quo divulgatæ.</i>	36	<i>Lex Fusia, Caninia de manumissionibus.</i>	96
<i>Legis actiones in rem, in personam, et mistæ, quæ.</i>	36.37	<i>Lex de fœnore semunciario.</i>	212
<i>Legis actiones Pontifices intulerunt.</i>	35	<i>Lex Gabinia de erè alieno.</i>	213
<i>Legitima hereditas cum dicitur, quæ legibus XII tabularum sit constituta intelligitur.</i>	34	<i>Lex Genucia ne fœnerare liceret.</i>	212
<i>Legitima stipendia, quæ.</i>	109	<i>Lex C. Gracchi de quingentis ingentibus.</i>	130
<i>Legitima tutela, quæ.</i>	101	<i>Lex Iulia theatralis.</i>	269
<i>Legitimi domini ius in sex rebus positum.</i>	88	<i>Lex Iulia de creditis pecunijs.</i>	214
<i>Legitimus tutor.</i>	101	<i>Lex Iulia de adulterijs.</i>	265
<i>Lex cum dicitur, XII tabularum intelligitur.</i>	34	<i>Lex Iunia Norbana de libertinis Latinis.</i>	227.229
<i>Lex XII tabul. diuortia non prohibuit.</i>	84	<i>Lex Latoria.</i>	244
<i>Lex XII tabularum de unciario fœnore.</i>	211	<i>Lex Licinia de quingentis ingentibus.</i>	128
<i>Lex XII tabularum de sacris privatis.</i>	73	<i>Lex Licinia Sextia de fœnore.</i>	212
<i>Lex Aelia de obnuntiatione.</i>	149	<i>Lex Licinia de sodalitijs.</i>	217
<i>Lex agraria Philippi, & C. Gracchi consulis.</i>	221	<i>Lex Liua de iudicijs.</i>	264
		<i>Lex Neronis theatralis.</i>	269
		<i>Lex Numæ de potestate patrum.</i>	86
		<i>Lex Papia Poppæa.</i>	76
		<i>Lex Papia de civitate.</i>	144
		<i>Lex Plautia de iudicijs.</i>	264.265
		<i>Lex Porcia.</i>	54.55
		<i>Lex Porcia non servabatur in castris.</i>	119
		<i>Lex</i>	

I N D E X.

<i>Lex de pronocatione.</i>	114	<i>Libertas aduersus magistratus.</i>	51
<i>Lex Roscia theatralis.</i>	269	<i>Libertas per censum a Seruio.</i>	46
<i>Lex sacra militaris.</i>	114	<i>Libertas tabella confirmata.</i>	61
<i>Lex Senia.</i>	63	<i>Libertas per uindictam a Valerio.</i>	46
<i>Lex pro scapulis, & tergo.</i>	55	<i>De Libertate arbitrium.</i>	49
<i>Lex Sempronia de fraudibus fœne-</i>		<i>Pro libertate quàm acerrime a Ro-</i>	
<i>ratorum.</i>	212. 213	<i>manis pugnatum.</i>	50
<i>Lex Sempronia de re militari.</i>	109	<i>Libertatem cognouerunt Decemui-</i>	
<i>Lex Sempronia de uestibus militum.</i>	117. 118	<i>ri.</i>	247
<i>Lex Sempronia retenta a Sylla,</i>		<i>Libertatem nemo inuitus amittere</i>	
<i>quâ.</i>	56	<i>poterat.</i>	47
<i>Lex Sempronia de iudicijs.</i>	261	<i>Libertatis aduersus magistratuum</i>	
<i>Lex Seruilia de iudicijs.</i>	262	<i>potentiam leges.</i>	49
<i>Lex Sulpicia de are alieno.</i>	213	<i>Libertatis uindicta.</i>	49
<i>Lex Thoria de uestigalibus agro-</i>		<i>Libertatis Rom. genera quinq; .</i>	45
<i>rum.</i>	130	<i>46. & inde.</i>	
<i>Lex Ti. Gracchi de quingentis inge-</i>		<i>Libertini a quo ciues fieri cœpi.</i>	46
<i>ribus.</i>	130	<i>Libertini annulo aureo donati in-</i>	
<i>Lex Tiberij Imp. de annulis aureis.</i>	270	<i>genuitatis iura adipiscabantur.</i>	188
<i>Lex Trebonia.</i>	51	<i>Libertini an adoptari possint ab in-</i>	
<i>Lex Tullia de creditis pecunijs.</i>	214	<i>genuis.</i>	88
<i>Lex Valeria de usura quadrante.</i>	213	<i>Libertini carebant tribubus rusti-</i>	
<i>Lex Voconia.</i>	201	<i>cis, stipendijs, & honoribus.</i>	225
<i>Lex, ut ager diuisus uenderetur.</i>	130	<i>Libertini Cornely.</i>	228
<i>Liberi a parentibus ter uendi, & ne</i>		<i>Libertini dediticij, qui.</i>	229. 230
<i>cari poterant.</i>	86		231
<i>Liberi in potestate parentum, & bo-</i>		<i>Libertini e plebe.</i>	201
<i>na eorum.</i>	86	<i>Libertini extra ordinẽ tantum me-</i>	
<i>Liberi torqueri non possunt.</i>	50	<i>ruerunt.</i>	226. 227. 108
<i>Liberi qui.</i>	45	<i>Libertini Latini qui.</i>	229. 230. 231
<i>Libertas Rom. per quos labefacta-</i>		<i>Libertini non in urbe.</i>	231
<i>ta.</i>	51	<i>Libertini non optimum ius ciuita-</i>	
<i>Libertas Rom. est immunis priuato-</i>		<i>tis habuere.</i>	3
<i>rum uerberibus.</i>	49	<i>Libertini in Esquilinam coniecti.</i>	225
		<i>Libertini in urbanas tribus redacti.</i>	226

<i>Libertini, qui.</i>	45. 46	<i>edictum interponebat.</i>	148
<i>Libertini quoties tentarint exire ex</i>		<i>Magistratus inter se distincti auspicijs.</i>	150
<i>tribubus urbanis.</i>	225	<i>Magistratus non sunt, qui carent auspicijs.</i>	150
<i>Libertinis ferre apparitiones dabatur.</i>	231	<i>Magistratus plebey neq; augures, neq; pullarios habuerunt.</i>	149. 150
<i>Libertinis honores non patuerunt.</i>	228	<i>Magistratus potestas, & imperium</i>	148
<i>Libertinis, quibus permissum est in</i>		<i>Magistratus quid differant a iudicibus.</i>	243
<i>russicis censer.</i>	225	<i>Magistratus qui utantur lictoribus, & qui uiatoribus.</i>	148
<i>Libertinis tribus urbanae, non honores patuerunt.</i>	3	<i>Magistratus sine lege curiata imperium habuerunt.</i>	156
<i>Libertinorum filijs uix senatus, & honores patuerunt.</i>	228. 229	<i>Magistratus singuli quo in rem publicam.</i>	150
<i>Libertinorum iura.</i>	224	<i>Magistratus maiores, & minores, qui.</i>	150
<i>Libertinorum numerus coercitus, quibus legibus.</i>	228. 229	<i>Magistratus prehensio, & uocatio.</i>	149
<i>Libertinorum numerus magnus, quando.</i>	228	<i>Magistratum ius.</i>	148
<i>Libertinorum uindicta liberatorum quod ius.</i>	229. 230. 231	<i>Magistratum minorum iurisdictio.</i>	151
<i>Libertinus ingenuam ducere non poterat.</i>	76	<i>Magistratum praeter consulem, & praetorem iurisdictio.</i>	154
<i>Libripendes.</i>	90	<i>Magistratum, quorum fuerit potestas, & quorum potestas, & imperium.</i>	148
<i>Lictores, qui.</i>	233	<i>Maiestatis crimen.</i>	249
<i>Lictores ex plebe Rom.</i>	233	<i>Maiestatis reo multa irrogata.</i>	254
<i>Lictores triginta pro triginta curijs suffragabantur.</i>	137	<i>Mancipatio, quae.</i>	90. 91
<i>Loco senatorio, & equestri qui.</i>	168	<i>Mancipi ius, quale.</i>	90
<i>Luceres, unde dicti.</i>	4. 13. 14. 15	<i>Mancipi res.</i>	90. 91
<i>Luperci.</i>	144. 145	<i>Mancipio uendere.</i>	91
M		<i>Manumittendi modus impositus.</i>	228
<i>MAECIVM castrum.</i>	21	<i>In Manum conuenire uxorem, quid.</i>	80. 81
<i>Magister equitum, qui.</i>	151		
<i>Magistratum habere iudicium, & auspicium.</i>	148		
<i>Magistratus cur habeant auspicia, & quae.</i>	149		
<i>Magistratus aut dabat iudiciu, aut</i>			

Materfa-

I N D E X.

<i>Mater familias, quæ.</i>	80. 81	<i>Militarium missionum genera.</i>	114
<i>Matrona, quæ.</i>	81	<i>Militi præda diuisa.</i>	118
<i>Mensarii, qui.</i>	208	<i>Militia ius.</i>	106
<i>Mensarii græci, ægyptii, et italici.</i>	109	<i>Militia tria genera.</i>	114
<i>Mensarii non a populo creati.</i>	209	<i>Militibus indicebatur ad conuenien-</i>	
<i>Mensarii modo quinqueviri, modo</i>		<i>dum dies.</i>	114
<i>triumviri.</i>	208	<i>Militibus pecunia ab imperatoribus</i>	
<i>Mensarii diuersi ab argenteis.</i>	208	<i>triumphaturis diuidebantur.</i>	118
<i>Mercatores, qui.</i>	205	<i>Militibus uestes, arma, frumentum</i>	
<i>Mercatores censorum ciuium in nu-</i>		<i>sæpe missum detracta diurna mer-</i>	
<i>mero non habiti.</i>	103	<i>cedis rata parte.</i>	117
<i>Mercatores minus noti in prouin-</i>		<i>Missio causaria.</i>	114
<i>cijs, quàm negociatores.</i>	207	<i>Missio honesta.</i>	114
<i>Mercatorum deus Mercurius.</i>	205	<i>Missionum militarium genera.</i>	114
<i>Mercatorum collegium Romæ insti-</i>		<i>Moribus opponuntur leges.</i>	39
<i>tutum.</i>	205	<i>Mos maiorum, qui.</i>	38. 39
<i>Mercaturam laudat Cicero.</i>	205	<i>Mos quid ab instituto differat.</i>	38
<i>Mercuriales mercatores.</i>	205	<i>Mulier, quæ se capite non diminuit,</i>	
<i>Mercatorum dies festus.</i>	205	<i>testamentum facere non potest.</i>	96
<i>Miles, qui citatus non respondebat.</i>		<i>Mulieres ex ciuium censorum nume-</i>	
<i>uenibat.</i>	112	<i>ro exemptæ.</i>	103
<i>Milites ære diruti, qui.</i>	119	<i>Mulieres in perpetua erant tutela.</i>	
<i>Milites primi, citabantur boni no-</i>			101
<i>minis.</i>	112	<i>Mulieres, quid biberent.</i>	94
<i>Milites quâdo stipendio legitimo spo-</i>		<i>Mulieribus tutores dantur lege Atri-</i>	
<i>liabantur.</i>	119	<i>lia.</i>	101
<i>Milites quando fustibus cederen-</i>		<i>Multa quibus in iudicijs irrogata.</i>	
<i>tur.</i>	120		253. 254
<i>Milites sæpe ultra sacramentum no-</i>		<i>Multi bonis oppositi.</i>	180
<i>no iure iurando adigebantur.</i>	114	<i>Municipalia sacra.</i>	75
<i>Militare sacramentum quale.</i>	113	<i>Municipes habebant tribus, care-</i>	
<i>Militares animaduersiones, quæ.</i>		<i>bant curijs.</i>	28
	119. 120	<i>Municipes instituti post Romam ca-</i>	
<i>Militaria dona.</i>	118	<i>ptam.</i>	4
<i>Militaria præmia.</i>	120	<i>Municipes non habent eadem sacra,</i>	
<i>Militaris ætas, quæ.</i>	104	<i>atque ciues Romæ.</i>	73
<i>Militaris decimatio.</i>	120	<i>Municipes non idem erant, ac ciues</i>	
<i>Militaris sacrata lex.</i>	114	<i>Romæ.</i>	28
<i>Militarium coronarum genera.</i>	118	<i>Municipes non optimo iure ciues.</i>	3
		<i>Municipes</i>	

I N D E X.

<i>Municipes quando optimo iure ciues facti.</i>	3	<i>Nundina.</i>	23
<i>Municipes Romam migrantes municipalia sacra nō deseruerūt.</i>	75	<i>Nupta dicebat marito. Vbi caius ego caia.</i>	79
N		<i>Nupta noua aquam, & ignem attinebant.</i>	78
<i>NECESSARIA uacatio, quae.</i>	114	<i>Nupta noua caput flammeo obnubebat.</i>	78
<i>Negotiatores ad censum redibant Romam.</i>	203	<i>Nupta noua collocabatur a pronubis in lecto.</i>	79
<i>Ex Negotiatorum conuentu legabantur Iudices, & patroni in prouincijs.</i>	207	<i>Nupta noua deducebatur a prætensis.</i>	78
<i>Negotiatorum conuentus in prouincijs.</i>	207	<i>Nupta noua limen mariti non attinebat.</i>	78
<i>Negotiatores in prouincijs notiores, quam mercatores.</i>	207	<i>Nupta noua oleo mariti limen perungebat.</i>	78
<i>Negotiatores, siue negotia gerentes, qui.</i>	205. 206	<i>Nupta noua rapi solita.</i>	78
<i>Nexi liberatio.</i>	92	<i>Nupta cingulum soluebat maritus.</i>	72
<i>Nexi obligatio.</i>	91	<i>Nupta noua comam maritus poliebat hasta.</i>	79
<i>Nexi ius.</i>	91	<i>Nuptijs auspices.</i>	78
<i>Nexi ius proprium ciuis Rom.</i>	91	<i>Nuptijs canebatur hymen.</i>	78
<i>Nexi neclī desierint, quando.</i>	59	<i>Nuptijs facies quinque, cur.</i>	78
<i>Nexum, quid.</i>	81	<i>Nuptiis fax rapiebatur.</i>	79
<i>Nexum, quod.</i>	100	<i>Nuptiis fax spinea.</i>	78
<i>Nexus, quae solennitas.</i>	91	<i>Nuptiis nuces a marito sparguntur.</i>	79
<i>Nobiles etiam plebey.</i>	271	<i>Nuptiis Talassio canebatur.</i>	78
<i>Nobiles qui.</i>	269. 270	O	
<i>Nobilitas ex uirtute.</i>	273. 274	<i>OPIFICES etiam ciues R.</i>	217
<i>Nobilitas plebi opposita.</i>	272	<i>Opificibus, & sellulariis in populo Rep. Roma honores patuerunt.</i>	3
<i>Nobilitas pro patriciorum factione.</i>	270	<i>Opifices, & sellularij in paucorum rep. Roma exclusi honoribus.</i>	3
<i>Nota ordinum.</i>	240	<i>Opifices non ciues.</i>	217. 218
<i>Noua tabule.</i>	58	<i>Opifices cur a censoribus prætenti.</i>	218
<i>Noui dij culti Romae. 64. dānati.</i>	72	<i>Opifices, & artifices, quales.</i>	215
<i>Noui homines qui.</i>	271. 272	<i>Opifices et magistratus adepti.</i>	222
<i>Nouitas quae.</i>	271	<i>Opifices a plebe.</i>	201
<i>Nuces a marito sparguntur.</i>	102	<i>Opifices</i>	
<i>Numa lex de potestate patrum.</i>	88		

Opifices censorum e numero excepti.	103	Patres, qui.	61
Opificum collegia a quo instituta.	215	Patres conscripti, cur dicti senatores.	169
Opificum collegia in tribu erant, & suffragabantur.	219	Patres cur dicti senatores.	169
Optimates, qui.	274. 275. 276	Patricia pudicitia.	74
Optimates, quod genus reip.	2	Patricij, qui.	62
Optimatibus quid propositum.	279	Patricia familia aliquot etiam plebeia.	68. 69
Optimatum genera, partes, forma.	275. 276	Patricij nobiles.	216
Optimatum, & popularium factio quando cœperit.	274	Patricij soli auspicia habuerunt.	64
Optimatum potestus unde dicta.	275	Patricij maiorum gentium, & minorum, qui.	68
Optimatum, & popularium factio remp. perdidit.	280	Patricij ad plebem transierunt.	69
Ordines tres, senatorius, equester, plebs.	167	Patricij quondam ydem, atque ingenui.	62
Ordines non honores sunt.	244	Patricij a Cesare, Augusto, Claudio lecti.	63
Ordinum censoria nota.	240	Patricij quando non ducerent plebeias.	75
Ordinum iura in indicando.	264. 265	Patricij a quibus fierent.	63
Ordinum ius.	243	Patricij lecti a Bruto.	63
Ordo senatorius summus.	168	Patricij lecti a regibus.	63
Ouatio quid differat a triumpho.	162	Patricij patroni plebeiorum.	64
P		A Patricijs ad plebem reditus.	69
PAGANALIA.	71	Patriciorum, & plebeiorum primæ seditiones.	69
Pagorum collegia.	201	Patriciorum, & plebeiorum sacra an eadem.	73
Palati Petusculum.	9	Ad Patricios auspicia redibant.	67
In Palatio curia omnes.	28	Patrium ius.	86
Palatium pomerio inclusum.	6	Patronorum iura.	64
Parici quaestores.	249	Paucorum factio, quod genus reip.	2
Paricidium quid.	249	Paulli pecuniam in ærarium illatam ante Hirtium, & Pansam consules uideri consumptam.	128
Pastores, qui.	192	Paulli uictoria tributum exigi desertum.	127
Pascua publica.	129	Pauperes tributo liberati.	124
Paterfamilias, quis.	96	Pauperes in plebe forensi.	222. 223
Pater fiduciarius.	87	Peculatus	
Pater in filium uite, necisq. habet potestatem.	87		
Pater uendere non poterat filium, qui uxorem sua consensu duxisset.	86		

I N D E X.

<i>Peculatus crimen.</i>	249	<i>Plebi nobilitas opposita.</i>	272
<i>Peculatus reo multa irrogabatur.</i>		<i>Plebis urabana partes.</i>	200
253		<i>Plebis nota.</i>	237
<i>Pecuarij, qui.</i>	190. 191	<i>Plebis opibus fretus Caesar domina-</i>	
<i>Pediti quando stipendium dari cœ-</i>		<i>tum iujus inuast.</i>	2
<i>ptum.</i>	116	<i>Plebiscita, qua.</i>	36
<i>Peditis diurnum stipendium, quan-</i>		<i>Plebiscitum Sempronium de frau-</i>	
<i>tum.</i>	117	<i>dibus fœneratorum.</i>	212
<i>Penates ubi culti.</i>	70	<i>Plebiscitū Atinium de tribunis pl.</i>	
<i>Perduellionis crimen.</i>	249	<i>senatoribus.</i>	179
<i>Perduellionis iudicia, quot Romæ</i>		<i>Plebs, quæ.</i>	62
<i>agitata.</i>	249	<i>Plebs pro pauperibus.</i>	124
<i>Petuscum Palati.</i>	9	<i>Plebs regibus, ac patricijs dominan-</i>	
<i>Phalera, dona militaria.</i>	118	<i>tibus honoribus caruit.</i>	3
<i>A Plebe ad patricios aditus.</i>	69	<i>Plebs populo dominante honores ha-</i>	
<i>De Plebe Romana homo.</i>	169	<i>buit.</i>	3
<i>Plebeia pudicitia.</i>	73	<i>Plebs quod genus recip.</i>	2
<i>Plebeiarum gentium iurant para-</i>		<i>Plebs bonis opposita.</i>	279
<i>rentur.</i>	63	<i>Plebs tributo exoluta.</i>	123
<i>Plebey, qui.</i>	62	<i>Plebs discreta ab equitibus in thea-</i>	
<i>Plebey nobiles.</i>	271	<i>tro.</i>	269
<i>Plebey tātum ceperunt tribunatum</i>		<i>Plebs Romana quæ.</i>	195. 196
<i>pl.</i>	50	<i>Plebs Rom. agros colebat, aut diui-</i>	
<i>Plebey auspicia obrinuerunt.</i>	66	<i>fos, aut locatos.</i>	198. 199
<i>Plebey clientes patriciorum.</i>	65	<i>Plebs R. in partē reip. quō uocata.</i>	2
<i>Plebey non ducebant patricias.</i>	75	<i>Plebs Rom. diuiditur in urbanam</i>	
<i>Plebey nec interregem, nec flami-</i>		<i>& rusticam.</i>	196
<i>nes maiores, nec regem sacrificu-</i>		<i>Plebs rustica, quæ.</i>	196. 197
<i>lum, nec saliorum collegium habue-</i>		<i>Plebs urbana, quæ.</i>	200. 222
<i>runt.</i>	75	<i>Plebs urbana in pagos diuisa.</i>	201
<i>Plebey magistratus neque augures,</i>		<i>Plebs urbana in omnibus tribubus.</i>	
<i>neq; pullarios habuerūt.</i>	149. 150		224
<i>Plebey magistratus, & sacerdotia</i>		<i>Plebs urbana in colonias mitteba-</i>	
<i>adepti.</i>	67	<i>tur.</i>	223
<i>Plebeiorum, & patriciorum sacra</i>		<i>Plebs urbana sentina ciuitatis.</i>	223.
<i>an eadem.</i>	73		225
<i>Plebeius, & de plebe.</i>	168	<i>Pœna incensi.</i>	106
<i>Ad Plebem quando summa rerum</i>		<i>Pomœrium, quid.</i>	6
<i>recciderit.</i>	2	<i>Pomœrium qui protulerint.</i>	6
		<i>Pomœrij</i>	

I N D E X.

Pomperij proferendi ius cui datū.	6	bat iurisdictionis sue.	153
Pontes in comitijs, quid.	143	Prator urbanus iudicum selectorum	
Pontifices.	144. 145. 146	decurias conficiebat.	150. 151
Pontifices actiones legis intulerunt.	35	Prator urbanus ex ordinibus lege-	
Populares, qui.	275. 279	bat decurias iudicum.	265
Populi iudicia.	250. 251. 256. 257	Prator urbanus, & peregrinus iu-	
Populus tunicatus, qui.	224	ris Quiritium custodes.	153
Portitores, qui.	191. 192	Prator peregrinus, qui.	152
Portoria, que.	128	Prator, qui & quaestor.	258
Portoria etiā a regibus exacta.	129	A Pratore petebatur lege agendi ra-	
Portoria instituta.	129	tio.	36
Portoria plebi remissa.	129	Pratores quaestionum.	154
Portoria sublata.	129	Pratores quaestiones sortiebantur.	255
Postliminium non est dedito.	48	Pratores, qui quaererent.	153
Potestas magistratus quid.	148	Pratores modo secundum credito-	
Potitij.	145. 146	res, modo secundum debitores ius	
Pracones, qui.	233	dicebant.	213
Pracones, libertini.	233	Pratores provinciales, qui.	153
Praconum decuria a quibus lecta.		Pratorie cohors nisi cui patuit.	
234. 235.		116	
Præda militi diuisa.	118	Pratoris urbani auctoritas.	
Predia in censu deferbantur.	104	Pratorum edicta, que.	37
Praefectus urbi, cur creatus.	153	Pratorum propria iurisdiction.	148
Premia militaria.	116	Prehensio magistratus.	149
Prærogativa centuria, uel tribus		Præuata sacra.	70
que.	138	Præuarnates Usentinae tribui ascri-	
Prærogativa ceteris instituta.	137	pti.	21
Prærogativa tribus pro unis comi-		Prociñti, qui.	97
tijs.	137	In Prociñtu, quid.	97
Prærogativa centuria pars unius		Proconsules, & propratores non sunt	
tribus.	140	magistratus.	150
Prator urbanus, qui.	152	Proconsules, & propratores quomo-	
Prator urbanus duos habuit lictes		do imperium haberent.	155. 156
res, provinciales sex.	152	Procuratores, qui.	207
Prator urbanus, quid uellet, cum fa-		Proletarij, qui.	29
batur, Do, Dico, Addico.	153	Proletarij ex qua plebe.	224
Prator urbanus, apud quem lege a-		Pronuba collocabant in lecto spon-	
gere liceret.	153	sam.	79
Prator urbanus edictum propone-		Puberes, qui.	104

I N D E X.

<i>Puberes censi.</i>	103	<i>Quæstiones perpetuæ.</i>	250
<i>Publicani, qui.</i>	190	<i>Quæstiones perpetuæ quando institutæ.</i>	257
<i>Publicani equites Rom.</i>	190	<i>Quæstiones perpetuæ suos habuerunt prætores.</i>	257
<i>Publicani etiam quidam non equites.</i>	194	<i>Quæstiones perpetuæ auctæ.</i>	259
<i>Publicani equestrem ordinem a senatu alienarunt.</i>	195	<i>Quæstiones prætoribus assignatæ.</i>	260
<i>Publicani redimebant tributa, & uestigalia.</i>	132	<i>Quæstiones publicæ quomodo tractatæ.</i>	254. 255
<i>Publicani præter uestigalia alia etiam conducebant.</i>	193	<i>Quæstionis iudex, qui.</i>	256. 261
<i>Publicani, decumani, portitores, pecuarij.</i>	191	<i>Quæstionum capitalium forma.</i>	260
<i>Publicani prouincias turbarunt.</i>	194	<i>Quæstores primi creati.</i>	123
<i>Publicanis satisfecit Cæsar.</i>	195	<i>Quæstores ærarij, qui.</i>	201
<i>Publicanorum societates, quales.</i>	193	<i>Quæstores parici, qui.</i>	201. 249
<i>Publicus focus Vestæ.</i>	71	<i>Quæstoria ætas, quæ.</i>	173
<i>Pudicitia uiolata crimen.</i>	81	<i>Quinta frugum.</i>	173
<i>Pueri, qui.</i>	29	<i>Quiritum ius. lege Ius Quiritum.</i>	
<i>Pueri ex censorum ciuium numero exempti.</i>	103	R	
<i>Pueri carebant suffragio.</i>	143	<i>RAMNENSES.</i>	4
<i>Pueri non militarunt, nisi extra ordinem.</i>	108	<i>Ramnenses unde dicti.</i>	13. 14. 15
<i>Pupilli, qui.</i>	30	<i>Recuperatores qui, & quando dantur, et quibus de rebus.</i>	247. 248
Q		<i>Reges iuris dictionem exercuerunt.</i>	150
<i>QVADRATA legio.</i>	107	<i>Repudiij formula.</i>	83
<i>Quæstor prætor.</i>	260	<i>Repudiū quid a diuortio differat.</i>	83
<i>Quæstor pro indice quæstionis.</i>	261	<i>Reip. Rom. non unum genus perpetuo.</i>	2
<i>Quæstor sortitur indices.</i>	260. 262	<i>Reip. Rom. temperatio quando inducta.</i>	2
<i>Quæstoris officia.</i>	261	<i>Reip. Rom. temperatio per quos tentata, & labefactata.</i>	2
<i>Quæstores quando creati cæpti.</i>	254	<i>Rerump. genera recta, & vitiosa.</i>	2
<i>Quæstores extra ordinem.</i>	257	<i>Respublicæ bonæ, quæ.</i>	2
<i>Quæstores quæ iudicia cognouerint.</i>	254. 255	<i>Resp. paucorum Romæ qualis, & quando & quorum.</i>	2
<i>Quæstorum curæ dorum ratio.</i>	254	<i>Resp. prauæ, quæ.</i>	2
		<i>Resp. regum Romæ, qualis.</i>	2
		<i>Resp.</i>	

<i>Resp. regnum, & patriciorum ciuis</i>		<i>Sacra priuata a adoptione sequeban-</i>	
<i>R. ratione inuestiganda negligitur,</i>		<i>tur.</i>	73
<i>popularis consideratur,</i>	3	<i>Sacra priuata onus hereditatis.</i>	74
<i>Resp. Rom. temperata hoc libro con-</i>		<i>Sacra priuata relinquebantur cum</i>	
<i>sideratur.</i>	3	<i>hereditate.</i>	73. 74
<i>Resp. Rom. duas tantum formas ha-</i>		<i>Sacra priuata a patribus familias</i>	
<i>buit.</i>	2	<i>constituebantur.</i>	73
<i>Resp. temperata, optima.</i>	2	<i>Sacra priuata familiarum, eadem</i>	
<i>Resp. temperata unde Romæ initium</i>		<i>gentilicia.</i>	73
<i>habuerit.</i>	8	<i>Sacra publica, quæ.</i>	71
<i>Regnum, quod genus reip.</i>	2	<i>Sacra publica ad ciuis Rom. defini-</i>	
<i>Rex sacrificulus.</i>	144. 145. 146	<i>tionem pertinent.</i>	72
<i>Romana urbs. lege urbs Romana.</i>		<i>Sacra quo ritu peragerentur.</i>	72
<i>Romana plebs. lege Plebs Roma.</i>		<i>Sacramentum genus militiæ.</i>	114
<i>Romana resp. lege Resp. Romana.</i>		<i>Sacramenti militaris uis.</i>	113
<i>Romani ciues. lege Ciues Romani.</i>		<i>Sacramenti militaris religio.</i>	113
<i>Rufuli, qui.</i>	111	<i>Sacramentum militare, quale.</i>	113
<i>Rustica uita commendatio.</i>	24	<i>Sacramenti militaris formula.</i>	113
<i>Rustica plebs, quæ.</i>	196. 197	<i>Sacrata lex militaris.</i>	114
<i>Rustica res quanto studio a Roma-</i>		<i>Sacrorum iura.</i>	71
<i>nis culta.</i>	196	<i>Sacrorum priuatoꝝ obligatio.</i>	74
<i>Rustica res ciuibus commissa.</i>	24	<i>Sacro sanctum, quid.</i>	52
<i>Rustica uita honestior urbana.</i>	24	<i>Salij.</i>	144. 145. 146
<i>S.</i>		<i>Salis uetigal institutum, & subla-</i>	
<i>SABATE lacus.</i>	19. 20	<i>tum.</i>	131
<i>Sacerdotes habebant uacationem ni-</i>		<i>Saluus bonum nomen militis.</i>	118
<i>si bello Gallico.</i>	115	<i>Sanguinis missio, militaris ignomi-</i>	
<i>Sacerdotes qui ex patricijs tantum</i>		<i>nia.</i>	120
<i>crearentur.</i>	146	<i>Scaptia oppidum.</i>	21
<i>Sacerdotes quomodo crearentur.</i>	146	<i>Scribe, qui.</i>	202
<i>Sacerdotia, quid.</i>	143	<i>Scribe a quibus legerentur.</i>	204
<i>Sacerdotia perpetua.</i>	146	<i>Scribe apparitores.</i>	232
<i>Sacerdotum propria, quæ.</i>	146	<i>Scribe a quaestore Catone cohibiti.</i>	
<i>Sacerdotum genera.</i>	144		203
<i>Sacra an eadem patriciorum, & ple-</i>		<i>Scribe a quaestoribus apparitionis</i>	
<i>beiorum.</i>	74	<i>mercedem accipiebant.</i>	203
<i>Sacra curiarum.</i>	71	<i>Scribe ad maiores honores peruene-</i>	
<i>Sacra municipalia.</i>	75	<i>runt.</i>	204
<i>Sacra priuata, quæ.</i>	71	<i>Scribe e plebe.</i>	201

I N D E X.

<i>Scribe leges in manibus habuerunt.</i>	<i>bis, censoribus.</i>	169
202	<i>Senatores lecti a Graccho, Liviō, & Sulla.</i>	170
<i>Scribe magistratibus apparuerunt.</i>	<i>Senatores mouebantur, & præteribantur a censore.</i>	174
203	<i>Senatores non erant omnes, qui in senatum ueniebant.</i>	176
<i>Scribe, nisi abdicasset scripto, non habebatur ratio in petitione.</i>	<i>Sena. patres, & patres cōscripti.</i>	169
<i>Scribe quaestorum.</i>	<i>Senatores pedarij, qui.</i>	176. 177
<i>Scribarum decurie.</i>	<i>Senatores quando iudicarint.</i>	263
<i>Scribarum decuria aliquot pretio emptæ.</i>	264	
<i>Scribarum ordo non admodū honestus.</i>	<i>Senatores quando ex plebeijs legi cōpti.</i>	171. 172
<i>Scribe Sylla post fuit prætor.</i>	<i>Senatori nauem adificare non licuit.</i>	176
<i>Scriptuarius ager.</i>	<i>Senatori omnis quaestus indecorus.</i>	176
<i>Scriptura uectigal, quid.</i>	<i>Senatoria ætas, quæ.</i>	173
192	<i>Senatorio loco qui dicantur.</i>	168
<i>Secessio in montem sacrum, & in Auentinum.</i>	<i>Senatoribus annuli aurei permissi.</i>	188
<i>Selecti iudices, qui.</i>	<i>Senatoribus legendis census spectatus.</i>	172
<i>Selecti iudi. editicij oppositi.</i>	<i>Senatoribus legendis ordinis, census, ætatis, & magistratus habitatio.</i>	171
<i>Senator, & senatorij ordinis.</i>	<i>Senatorijs census, qui.</i>	173
<i>Senator non erat, nisi lectus a censore.</i>	<i>Senatorum filij, & que ad certam ætatem erant equites.</i>	186
<i>Senator censu labefactato tueri ordinem non poterat.</i>	<i>Senatorum insigne latus clauus.</i>	175
<i>Senator legi non poterat, nisi magistratum gessisset.</i>	<i>Senatorum legendorum extraordinarie rationes.</i>	174. 175
<i>Senatores a quo instituti.</i>	<i>Senatorum nota.</i>	240
<i>Senatores a reliquis ordinibus discreti in spectaculis.</i>	<i>Senatorum numerum auxit Sylla, inde Cæsar.</i>	171
<i>Senatores, & quibus in senatu sententiam dicere licet.</i>	<i>Senatorum numerum admodū pristinum reduxit Augustus.</i>	170
<i>Senato. ex equestri ordine lecti.</i>	<i>Senatorum numerus quantus.</i>	171
<i>Senatores erant tribuni pl. Atinio plebiscito.</i>	<i>Senatorum Sullanorum numerus quantus.</i>	171
<i>Senatores ex patricijs primum.</i>		
<i>Senatores in petendis honoribus occupati.</i>		
<i>Senatores lecti a regibus, consulti.</i>		

I N D E X.

<i>Senatus cognitio, atque auctoritas, quæ fuerit.</i>	177. 178	<i>nibus diuisa.</i>	268
<i>Senatusconsultum, quid.</i>	37	<i>Sponsalia, quæ.</i>	77
<i>Senatum mouere, quid.</i>	240. 241	<i>Sponsaliorum ratio.</i>	77
<i>Senes sexagenarij, lege sexagenarij.</i>		<i>Statorius boni nomen militare.</i>	172
<i>Senes uacationem habebant militiæ præterquam bello Gallico.</i>	115	<i>Stellates populi.</i>	20
<i>Seniores, qui.</i>	104. 29	<i>Stipendia legitima, quæ.</i>	109
<i>Senatores non militarunt, nisi extra ordinem.</i>	108	<i>Stipendijs emeritis, qui.</i>	109
<i>Septem pagi Veientibus adepti.</i>	8	<i>Stipendio legitimo quando spoliabatur miles.</i>	119
<i>Sepulchra ad sacra pertinent.</i>	73	<i>Stipendium militare quantum fuerit.</i>	117
<i>Sepulchra alia familiaria, alia hereditaria.</i>	73	<i>Stipendium pastorum.</i>	119
<i>Sepulchrorum iura.</i>	73	<i>Stipendium quando militi dari coeptum.</i>	116
<i>Seruabant de cælo omnes magistratus.</i>	148	<i>Stirps pro agnatione.</i>	63
<i>Serui non ciues.</i>	217	<i>Suburbana ædificia cum muris cõnientia urbis nomine appellata.</i>	6
<i>Serui in dominos torqueri non possunt.</i>	159	<i>Suffragio nemo erat exclusus.</i>	134
<i>Serui non militarunt, nisi extra ordinem.</i>	108	<i>Suffragio caruerint, qui.</i>	142. 143
<i>Serui per censum fiebant liberi.</i>	103	<i>Suffragiorum ius.</i>	246
<i>Seruus cum libertate ciuitatem assequabatur.</i>	45	<i>Suffragiorum ius imminuit Cæsar, restituit Augustus, susulit Tiberius.</i>	143
<i>Sexagenarij senes carebant suffragio.</i>	143	T	
<i>Sexagenarij de ponte deijciabantur, cur.</i>	143	<i>TABELLA libertatẽ cõfirmant.</i>	61
<i>Silua Scantia.</i>	129. 192	<i>Tabernarij.</i>	219
<i>Societates publicanorum.</i>	193	<i>Tabule xx. lege Lex xii. tabulari.</i>	
<i>Societatis pro magistro.</i>	194	<i>Tabule nouæ.</i>	60
<i>Societatis magister.</i>	193. 194	<i>Talassio nuptijs canebatur.</i>	78
<i>Sodales collegiorum.</i>	215	<i>Tarpeius mons non inclusus a Romulo pomerio, sed a Tatio.</i>	6
<i>Sodales Tiiy.</i>	144. 145	<i>Tatienses, unde dicti.</i>	13. 14. 15
<i>Sodalitates, & sodalitia uarie sumpta.</i>	217	<i>Tutela, quid.</i>	100
<i>Soror germana duci nõ poterat.</i>	77	<i>Temetum.</i>	84
<i>Spectacula quando, & quomodo ordi-</i>		<i>Testamentarius tutor.</i>	101
		<i>Testamentarii ius e xii tabulis.</i>	96
		<i>Testamenti nuncupandi formula.</i>	98
		<i>Testamentorum genera.</i>	98
		<i>Testamentorum ius.</i>	96
		<i>Testamentum, quid.</i>	97
			Testa-

I N D E X.

Testamentum iuris publici est.	97	Tribuni militum modo ab imperatore, modo a populo lecti.	110
Testamentum iusta sententia.	98	Tribunorum militarium ius uariavit.	109. 110
Testamentum calatis comitijs.	98	Tribu mouere, quid.	241
Testamentum facere tantum potuit paterfamilias.	96	Tribus tria significat.	12
Testamentum facere iure ciuili nisi ciuis Rom. potuit.	96	Tribus unde dicta.	2
Testamentum per as, & libram fiebat.	98	Tribus, & centuria apud Linium idem.	14
Testamentum soluebatur per as, & libram.	98	Tribus quando instituta, & nomina ta.	13
Testamentum in procinctu antiquius XII tabulis.	98	Tribus ius ciuium.	12
Tercium, locus.	23	Tribus seminarium ciuitatis.	31
Tiberis Etruscorum agrum a Romano discluderebat.	9	Tribus tres a gentibus fecit Romulus.	15
Tirones, qui.	109	Tribus tres usque ad Seruium.	14
Titij sodales.	144. 145	Tribus singula in decem curias.	12
Torques, dona militaria.	118	Tribus plures quattuor fecit Seruius.	15
Tribuni aerarij, qui.	102	Tribus 19 a Seruio facta, & earum nomina.	17
Tribuni aerarij e plebe.	201. 202	Tribus ut ad trigintaquinq; peruenirent.	17. 18
Tribuni aerarij no magistratus.	202	Tribus partes urbis, agriq; R.	12
Tribunis aerarijs communicata iudicia.	202	Tribus in classes diuise.	140. 141
Tribuni Celerum, cur creati.	150	Tribus rusticae, & urbanae, quae.	22. 23. 24
Tribuni pl. creati ad minuendum consulum imperium.	121	Tribus rusticae ubi sita.	20
Tribuni pl. non erant magistratus.	150	Tribus rusticae unde dicta.	17
Tribuni pl. habebant auspiciu, & quod.	149	Tribuum rusticarum honor quando increbuerit.	26
Tribunis pl. erant senatores Atinij plebiscito.	179	Tribus urbanae, unde dicta.	171
De Tribunis pl. Sylla leges.	57	Tribus urbanae quattuor.	15
Tribunorum pl. iurisdictio.	154	Tribus urbanae quando ignominiosae esse coeperint.	26
Tribunorum pl. iura a quibus imminuta, & a quibus restituta.	57	Tribus urbanae libertinorum.	26.
Tribunus pl. comitia centuriata habere non potuit.	252	224. 225. 226	

Tribus

I N D E X.

<i>Tribus urbanae parum honestae.</i>	25	<i>Tribus Romilia, unde.</i>	19. 26
<i>Tribus urbanas quattuor, reliquas</i>		<i>Tribus Romilia prima ex rusticis.</i>	
<i>rusticas fecit Servius.</i>	17	19	
<i>Tribus Aemilia, unde.</i>	19	<i>Tribus Sabatina, unde.</i>	19. 20
<i>Tribus Anienfis unde dicta, et quan-</i>		<i>Tribus Scaptia, unde.</i>	21. 22
<i>do addita.</i>	19. 20	<i>Tribus Sergia, unde.</i>	19
<i>Tribus Arniensis unde dicta, &</i>		<i>Tribus Stellatina, unde.</i>	19. 20
<i>quando addita.</i>	20. 21	<i>Tribus Suburana, unde.</i>	18. 15
<i>Tribus Arniensis Claudij Nero-</i>		<i>Tribus Suburana, prima.</i>	18. 21
<i>nis.</i>	27	<i>Tribus Sucusana.</i>	18
<i>Tribus Camilla, incerta.</i>	22	<i>Tribus Terentina, unde.</i>	20. 21
<i>Tribus Claudia, unde.</i>	19	<i>Tribus Tromentina, unde.</i>	19. 20
<i>Tribus Collina, unde.</i>	15	<i>Tribus Veientina, unde.</i>	19
<i>Tribus Cornelia, unde.</i>	19	<i>Tribus Velina, unde.</i>	20. 21. 22
<i>Tribus Crustumina, unde.</i>	19. 20	<i>Tribus Veturia, unde.</i>	19
<i>Tribus Esquilina, unde.</i>	17. 15	<i>Tribus Vsentina, unde.</i>	21. 22
<i>Tribus Esquilina Libertinorum.</i>	225	<i>Tribus Volinia.</i>	19
<i>Tribus Fabia, unde.</i>	19	<i>Tributa locabantur a cēforibus.</i>	131
<i>Tribus Fabia, et Scaptia Augusti.</i>		<i>Tributi temerarij uis.</i>	127
25		<i>Tributo plebs exoluta.</i>	123
<i>Tribus Falerina unde, & quando</i>		<i>Tributo pauperes liberati.</i>	224
<i>addita. Salsina.</i>	19. 20. 21	<i>Tributo conferendo quousq; uaca-</i>	
<i>Tribus Horatia, incerta.</i>	22	<i>rit populus Rom.</i>	127
<i>Tribus Iulia, Flavia, Ulpia a qui-</i>		<i>Tributorum ius.</i>	123
<i>bis addita.</i>	22	<i>Tributorum tria genera.</i>	123
<i>Tribus Galeria.</i>	19	<i>Tributum quid.</i>	123
<i>Tribus Lemonia, unde.</i>	19. 26	<i>Tributum annuum quando exigi de</i>	
<i>Tribus Mucia, unde.</i>	20. 21	<i>situm.</i>	127
<i>Tribus Menenia, unde.</i>	19	<i>Tributum annuum factum.</i>	124
<i>Tribus Palatina, unde.</i>	15. 18	<i>Tributum collatum post Hirtium,</i>	
<i>Tribus Ocriculana, unde.</i>	19. 20	<i>& Pansam consules.</i>	128
<i>Tribus Papia, incerta.</i>	22	<i>Tributum ex censu a quo institutum.</i>	
<i>Tribus Papiria, unde.</i>	19	123	
<i>Tribus Poplilia, siue Poblilia, un-</i>		<i>Tributum impeditum.</i>	125
<i>de.</i>	20	<i>Tributum in tribu, & centuria con-</i>	
<i>Tribus Pomptina, unde.</i>	19. 20	<i>ferebatur.</i>	133
<i>Tribus Pollia.</i>	19	<i>Tributum in capita.</i>	123
<i>Tribus Pupinia, unde.</i>	19	<i>Tributum iusto grauius imperatū.</i>	
<i>Tribus Quirina, unde.</i>	20. 21. 22	125	

Tributum

I N D E X.

<i>Tributum remissum.</i>	125	<i>Tutoris dandi ius ex testamento, & patre.</i>	101
<i>Tributum temerarium, quod.</i>	126	<i>Tutor legitimus.</i>	101
<i>Tripudium.</i>	65	<i>Tutor quando detur a magistratu.</i>	101
<i>Triumphare sine imperio nemo poterat.</i>	164		
<i>Triumpharunt & magistratus, & priuati, qui imperium habuerunt.</i>	162	<i>Tutor testamentarius.</i>	101
		<i>Tyrannus, quod genus reip.</i>	V
<i>Triumphaturis, si sine magistratu essent, lex de imperio ferebatur.</i>	164	<i>VACATIO iusta, quæ.</i>	114
<i>Triumphus pompa, quæ.</i>	159. 160.	<i>Vacatio necessaria, quæ.</i>	114
	161	<i>Vacationes a senatu.</i>	115
<i>De Triumphis leges.</i>	163	<i>Vacationes ab imperatore.</i>	115
<i>Triumphorum ius.</i>	159	<i>Vacationes militares a censoribus cognoscebantur.</i>	116
<i>Triumphus duplex.</i>	162	<i>Vacationes militares extra ordinem.</i>	115
<i>Triumphus aut terrestris, aut naualis.</i>	164	<i>Vacationes omnes aliquando infirmæ.</i>	115
<i>Triumphus pro aucto imperio.</i>	163	<i>Valerij patricij.</i>	63
<i>Triumphus quid differat ab onatione.</i>	162	<i>Valerius bonum nomen militis.</i>	112
<i>Triumphus honorum amplissimus.</i>	159	<i>Vestigal ex agris sublatum.</i>	130
<i>Triumphus non de ciuibus.</i>	163	<i>Vestigal, quid.</i>	123
<i>Triumphus modo a senatu, modo a populo.</i>	163	<i>Vestigal salis institutum & sublatum.</i>	131
<i>Triumphus aut in urbe, aut in monte Albano.</i>	163	<i>Vestigalia a censoribus locantur publicanis.</i>	191
<i>Trossuli, qui.</i>	178. 179	<i>Vestigalia aut sublata, aut imminuta.</i>	129
<i>Tunicatus populus, qui.</i>	224	<i>Vestigalia decumæ, portoria, scriptura.</i>	191
<i>Turba firensis, quæ.</i>	222. 224	<i>Vestigalia locabantur a censoribus.</i>	131
<i>Turma equitum.</i>	106		
<i>Tutelarum ius.</i>	100	<i>Vestigalia, quæ.</i>	128
<i>Tutela legitima.</i>	101	<i>Vestigalium ius.</i>	123
<i>Tutores dandi ius.</i>	100	<i>Vestigalium ratio.</i>	191
<i>Tutores dabantur etiam ante xii tabulas.</i>	100	<i>Veiens ager.</i>	10
<i>Tutores, qui.</i>	100	<i>Vendicatio est ratio in rem 33. formula eius.</i>	36
<i>Tutoris dandi ius a xii tabulis.</i>	100	<i>Versura uetita.</i>	212
			Vesta

<i>Vesta a quo consecrata.</i>	69	<i>Vrbs Romana quid.</i>	5
<i>Vestales.</i>	144. 146	<i>Vrbs Romana ultra pomerium.</i>	6
<i>Veterani, qui.</i>	109	<i>Usucapio, e XII tabulis.</i>	91.93
<i>Veturia tribus, & centuriæ nomen.</i>		<i>Usucapio quid.</i>	92
138		<i>Usura centesima semis triens, quadrans, unciaria, semunciaria, quæ.</i>	III. 112
<i>Vfens fluuius.</i>	21	<i>Usura quadrans.</i>	113
<i>Via Prænestina.</i>	9	<i>Usura triens, bes, semis centesima celebrata ætate Ciceronis.</i>	114
<i>Viaticum ut pararetur.</i>	157	<i>Usurarum as centesima.</i>	112
<i>Viatores qui.</i>	235	<i>Usurpatio quid.</i>	93
<i>Viatores quibus apparuerunt.</i>	235	<i>Usus in nuptijs, qui.</i>	79
<i>Viatorum decuriæ a quibus late.</i>		<i>Usus possessio.</i>	93
235.236.237		<i>Vxor cur dicta.</i>	77
<i>Vicesima neftigal, quod.</i>	131	<i>Vxor proprie quæ.</i>	79
<i>Vici Rom. ab Etruscis nominati.</i>	20	<i>Vxor quomodo fieret.</i>	78
<i>Vicinitas quid.</i>	12	<i>Vxor usucapiebatur quomodo.</i>	79
<i>Viminalis a Seruio comprehensus.</i>	6	<i>Vxores etiam leui causa dimissa.</i>	82
<i>Vinum bibere prohibitum mulieribus.</i>	84	<i>Vxores quæ deliquerunt a marito puniebantur.</i>	80.81
<i>Virgarum ius.</i>	55	<i>Vxorie rei arbitrium.</i>	82
<i>Viriplaca Dea.</i>	84	<i>Vxorie rei, cautiones quando institute.</i>	81
<i>Vnciaria usura.</i>	111	<i>Vxorum delicta duo.</i>	80
<i>Vocatio magistratus.</i>	149	<i>Vxorum ducendarum ritus.</i>	76.
<i>Vrbana plebs.</i>	245	77.78	
<i>Urbem Romanam qui dilatauerint.</i>	6	<i>Vxorum genera duo.</i>	80
<i>Vrbis Romanæ termini ultra mœnia.</i>	6	Z	
<i>Urbs quid.</i>	5	<i>ZONA virginea.</i>	78
<i>Urbs Romana in tres partes diuisa.</i>	23		

Errata in libris de iure ciuium Ro. corrigenda.

Litteræ tollendæ.

23.	14	cogniturus	cogniturus
35.	9	lib. i. i.	lib. i. i.
78.	26	imperitu	impetu
78.	35	diffinguebant	diffinguebat
34.	8	auctoritatis	auctoritas
108.	24	quicunque	quinque
109.	19	inopiam	inopia
149.	14	auspicari	auspicari
151.	24	magistratum	magistrum
180.	17	Liuius	Liuius
189.	37	constituisse	constitisse
216.	34	Seruilio	Seruius
229.	2	Instituit	Institut
233.	28	Quinctiliana	Quinctiana
237.	23	a a	a
243.	18	arbitrium	arbitrum
254.	5	principium	principum
261.	38	alitus	altius
278.	30	uerfanos	uefanos.

Litteræ addendæ.

22.	26	omnei	omneis
23.	2	Pagnalia	Paganalia
26.	32	Constitum	Constitutum
32.	1	contractum	contractuum
47.	23	dedisset	dedidisset
57.	13	exitum	exitum
57.	23	Syl	Syllam
58.	8	qua æs	quia æs
75.	15	finitimi	finitimis
85.	3	quo ciues	quod ciues
89.	28	parum	partum
94.	2	dominum	dominium
102.	1	attributa	attributam
161.	19	esse satis	esset satis
167.	11	qua initio	quam initio
172.	19	referre	referret
192.	9	exercet	exercent
210.	23	quisto	quincto
212.	21	addi	addit
213.	21	D L V I I I	C D L V I I I
223.	14	sentinam	sentinam

223.	28	scura	scurra
224.	39	existimatu	existimatur
236.		ac	hac
238.	39	Flaminii	Flaminini
239.	2	Flaminius	Flamininus
272.	26	prætextos	prætextatos

Litteræ mutandæ.

23.	9	noscerentur	nascerentur
73.	19	ad eadem	an eadem
94.	3	auctoritas in	auctoritas ius

Verba tollenda.

23.	14	quotannis omnes	tolle, omnes
53.	2	tribunis tribnnis	tolle alterum, tribunis
79.	5	cognitæ bene feminæ	tolle totum
180.	8	uiros, quos	tolle, quos
227.	36	apte apparitiones	tolle, apte

Verba addenda.

14.	4	peditum, ccc	peditum, equites c c c
18.	35	suspitari.	adde: Voltinienſes quidem Terenti- næ uicinos ſcribit Cic. pro Plâcio.
58.	15	Cap. Aeris	Cap. 1. Aeris
60.	22	continuis prætorem	continuis ad prætorem
145.	34	omnia, exſignataque	omnia exſcripta, exſignataque
170.	10	ciuitatem	in ciuitatem
219.	27	de C. Mario	ubi de C. Mario
233.	15	Sicilia	in Sicilia

R E G E S T V M.

α β A B C D E F G H I K L M N O P P*
Q R* R S T V X Y Z a b c d e f g h i k l m n o p.

Omnes sunt duerniones, præter β, & p semiduerniones.

VENETIIS, M. D. LXIII.

EX OFFICINA IORDANI ZILETI.

CAROLI SIGONII
DE ANTIQVO IVRE ITALIAE

LIBRI TRES,

AD SENATVM,
POPVLVMQ.

ROMANVM.

SECVNDÆ EDITIO.

Venetiis, apud Iordanum Zileum,
• M D L X I I.

CAROLI SIGONII

DE ANTIQVIVERTITATE

LIBERTATIS

AD SENATVM

POPVLVMQ.

ROMANVM.

SECVNDÆ EDITIO.

Veneris, apud Iordannu Xilicium,

M D LXXII.

CAROLVS SIGONIVS MVTINENSIS

SENATVI, POPVLO Q.
ROMANO, S. D.

V I D causſæ ſit, quamobrem, cum innu-
merabiles prope ab hominibus artes ad
hominum uſum inuenta, ac poſteris pro-
dita ſint, nulla tamen uel præſtantior
unquam, uel nobilior habita ſit, quàm
quæ militariſ inſtructa præceptis ua-
rie ſe bellicis in ſtudiis apud homines commendauit,
merito maximam ſemper habuit dubitationem. cuius
qui acutius exitum expedire doctiſſimi, ac prudentiſſi-
mi uiri uoluerunt, eam potiſſimum afferre cauſſam ſoli-
ti ſunt, quòd ab hac una uberiores perpetuo, atque il-
luſtiores, quàm ab omnibus aliis commodorum, &
gloriæ fructus ad uitam hominum permanarint. Quod
quidem uere traditum eſſe, nobis quoque cum rerum
præſentium ſtatum, ac quotidianam uitæ conſuetudi-
nem intuentibus, tum uero præteritorum temporum
memoriam, atque antiquiſſimorum populorum præcla-
ra facta animo repetentibus plane uidetur. neque enim
ullam aliam uim, ac facultatem aut furentes finitimo-
rum populorum impetus aliquando retardaffe, aut ſan-
ctum libertatis patrimonium aduerſus nefarios hoſtium
conatus defendiſſe, aut denique pacis omnium uirtu-
tum, unde noſtra eſt perfectæ beatitudo, alumna grauior
rem uindictam, ac cuſtodem fuiſſe inuenimus, quàm
ipſam armorum tractationem, omnemq. rei militaris,

ac bellicæ disciplinam . ex quibus tum diuturna incolu-
mitas , tum sempiterna prope ad nominis commenda-
tionem fama huius laudis studiosis ciuitatibus compara-
ta est . Quanquam autem ea fere conditio , ac natura
hominum est , ut his duabus quasi facibus animi, men-
tesq. eorum ad res omnes aggrediendas facile accendan-
tur , & in id se alacrius intendant , unde utilitatis , aut
dignitatis spem uberiores ostendi sentiant , non æque
tamen omnes homines huius utriusque studii cupidita-
te afficiuntur , ac flagrant . alios enim animaduertere li-
cet , totos in parandis opibus , & quouis modo conge-
rendis diuitiis occupatos , alios nihil aliud , quàm de de-
core , & honestate cogitantes , atque hoc toto de genere
ita sentientes , ut nihil esse in uita utile , quod a dignita-
te seiunctum sit , arbitrentur . cuius prope heroicæ uir-
tutis magnitudine qui priscis temporibus excelluerint ,
haud sane multos numerare ex omni memoria possumus ,
ætate uero nostra , multo etiam pauciores . fit enim
nescio quo modo , id quod grauius uidetur esse do-
lendum , ut paullatim cum hominum ætate mirifica illa
prisca uirtutis indoles consenescat , atque omnino an-
tiqua laus illa sensim deficiens prope in dies uehemen-
tius contrabescat . Ac mihi quidem hac de re sæpius co-
gitanti cum uestri maiores Romani multis in rebus ma-
gni , atque admirabiles fuisse , tum uero in hoc studio
omnem superasse hominum naturam , & conditionem
uidentur , quòd ita bellicam disciplinam , & militaria
studia tenuerunt , ac pertractarunt , ut qui gentes pæne ,
ac nationes omnes singulari quadam consilio , atque ani-
mi præstantia ad suum imperium adiunxerint , iidem
ne in ipsa quidem uictoria , qua nihil insolentius esse , at-
que superbius solet , aliud quidquam , nisi laudem , di-
gnitatem,

uid ex arte
i litaris pa-
tuit

omni natu-
ra

ria jam qua-
si deo quo-
dam senio tota
uere

Romanorum laus

gnitatem , & gloriam spectauerint unquam , atque secuti sint . Neque utero quæ quoque tempore ab iis uel fortitudinis , uel prudentiæ , uel moderationis , uel iustitiæ exempla edita sint , commemorare hoc loco necesse est . nota hæc omnium iam historiis , testata uocibus adeo sunt omnia , ut facilius humani generis interitus uniuersus , ipsarumq. terrarum exustio consequi , quàm Romanæ uirtutis obliuio , atque silentium possit . illud autem illustre in primis , & ad perpetuam hominum memoriam insigne non pretermittam , eam fuisse quondam populi Romani magnitudinem , ac domi , forisq. disciplinam , ut in hodiernum usque diem non modo Italia , sed , quod mirabile uideatur , extrema fere terrarum sola , & nationes ultimæ stent præclaris eius institutis , ac legibus obseruandis . Quibus de rebus cum sæpe alias accidit , ut ipse mecum accuratius quærerem , tum proxime , cum de antiquo iure Italiæ scriberem . sensi enim tum aperte , id , quod multo etiam ante facile animaduerteram , nullam unquam gentem , nullam nationem fuisse , quæ uel belli , uel pacis studia , quàm populus Romanus , coluerit diligentius , uel utrumque artis genus tractauerit excellentius . cuius ille rei documentum dedit certissimum , primum , cum rebellantis , atque imperium recusantis Italiæ audaciam constantissime profligauit , deinde , cum eandem in fidem redeuntem , & ad auctoritatem suam se adiungentem humanissime in eadem ciuitatis , & rei publicæ iura asciuit . Quamobrem incredibilem profecto cepi laboris mei , ac diligentiae fructum , cum eodem tempore populi omnium , qui fuerunt , futuriq. sunt , præstantissimi uirtutem ueterem , & antiqua Italiæ , quibus in societatem Romani peruenit imperii , ornamenta renouaui . quin
etiam

populi Romani
in laude

populi Romani
in laude

etiam ualuit multum ad uoluptatem animi mei augen-
dam, quòd intellexit, futurum, ut ego hoc studio non
tam præsentem latinarum laudem litterarum, quibus
non nihil opis, ac luminis mea allatum industria exo-
ptabam, quàm ueterem eius soli memoriam, in quo
ego natus, & educatus essem, (quanquam non obscu-
ra fidelissimæ senatui Romano colonix Mutinæ fama
est) tuerer, ac custodirem. Nec uero dissimulandum,
aut obscure ferendum est, omnem me ab ineunte ætate
eò curam, atque operam contulisse, ut populi Romani
res gestas, leges, & instituta, non a silentio hominum,
a quo quidem ipse sua se uirtute, rerumq. magnitudi-
ne uindicauit, sed ab obscuritate fortasse, quæ plerisque
ueteribus monumentis amissis, mirabiliter iam mentes
nostrum inuoluerat omnium, educerem, quoad stu-
dio meo consequi, ac diligentia possem. ut si mihi laus
esset aliqua ingenii requirenda, eam ex historiæ om-
nium nobilissimæ pertractatione colligerem; si pietatis,
conditori, parenti, ac tutori prope nostro legitimo de-
bitam officii gratiam, quoquo modo possem, refer-
rem. Itaque uix dici, aut omnino cogitari satis potest,
quantum lætitiæ, quantum uoluptatis animo aliquan-
do capiam meo, cum ueteris populi Romani ut nomen,
sic imaginem in uobis adhuc, & in uestris magistrati-
bus residere animaduerto, & in summo dolore, quem
ex Romani euerfione imperii haurire soleo, quo sæpe so-
latio fruar, cum uetera aliquot Romanæ insignia reipu-
blicæ adhuc Romæ, & in Capitolio apparere intelligo.
quid enim aliud, quæso, conseruatores uestri, quàm
augustam illam ueteris consularis speciem, quid aliud,
qui capita regionum dicuntur, quàm sacrosanctum il-
lum plebis referunt tribunatum? præterea consilia publi-

*à hunc Locup
tissimè capsum*

ca, oppida, & castella etiam num in uestra, id est in senatus, populiq. Romani fide, & potestate posita non ne antiquam etiam nescio quam Romanæ repræsentant faciem reipublicæ? Quamobrem feci equidem libentissime, ut cum iura uetera ciuium Romanorum eruta ex obscurissimis tenebris uetustatis, pontifici maximo, atque optimo, P I O I I I I, cuius nunc nutum Romana ciuitas grauissimum intuetur, dedicassem: deinceps Italia iura, quod consequi uidebatur, populo Romano potissimum, a quo uno quondam accepta essent, consecrarem. Cuius populi quando uos ut hereditatem uirtutis amplissimam, ac splendidissimam creuistis, sic personam honestissimam geritis, date mihi hanc, obsecro, ueniam, ut uos hoc studii, atque officii nouo fortasse, sed, ut puto, a uestra dignitate non alieno munere prosequar. quo quidem eo nunc fungor alacrius, quod intelligo, eos in magistratu homines esse, ac publicæ gubernacula rei tractare, quos cum hæc studia mirifice delectant, quæ omnium pulcherrima, & nobilissima perpetuo ut haberentur, & essent, admirabili ueterum uestrorum uirtute patrum, effectum est, tum imitatio imprimis antiquæ uirtutis, & disciplinæ, quam in suo munere obeundo summa eos audio diligentia, curaq. retinere. Quam ad laudem cumulandam ne hos quidem de uetere Italia commentarios, qui mirum in modum populi Romani nomen, cuius opera Italia est hunc honorem consecuta, illustrant, parum arbitror allaturos, si ad ea, quæ maiores sui pro dignitate, & salute Italiæ gesserint, contemplanda cogitationes suas aliquando excitarint. Mihi uero ad lætitiā animi mei sat erit, si antiqua Italiæ iura, mea diligentia restituta, ueterem senatus

*gubernator
Cag*

natus populique Romani, cuius nomini sint inscri-
pta, longe, lateque patentem potestatem ostendant.
Valere. Venetiis, XII Kal. Octobris,
M D L X.

CAROLI SIGONII
DE ANTIQVO IVRE ITALIAE
LIBRI PRIMI CAPITA XXVI.

- DE TRIPlici iure populorum Italiz. Cap. I.
De Latinis. Cap. II.
De agro Latino, & fœderibus Latinorum. Cap. III.
De iure Latii. Cap. IIII.
De fœdere, & iure Volscorum, & Aequorum. Cap. V.
De agro, fœdere, & iure Hernicorum. Cap. VI.
De agro, fœdere, ac iure Oſcorum, & Auſonum. Cap. VII.
De Italicis. Cap. VIII.
De agro Etruſco, & fœderibus Etruſcorum. Cap. IX.
De agro, & fœderibus Campanorum. Cap. X.
De agro, & fœderibus Lucanorum. Cap. XI.
De agro Bruttio, Meſſapio, & Sallentino, & fœderibus Brut-
tiorum, Meſſapiorum, & Sallentinorum. Cap. XII.
De agro, & fœderibus Apulorum. Cap. XIII.
De agro, & fœdere Frentanorum. Cap. XIV.
De agro Piceno, & fœderibus Picentum. Cap. XV.
De agro Gallico, & Gallis Senonibus. Cap. XVI.
De agro, & fœderibus Vmbrorum. Cap. XVII.
De agro Sabino, & fœderibus Sabinorum. Cap. XVIII.
De agro, & fœderibus Veſtinorum, Marrucinorum, Marſo-
rum, & Pelignorum. Cap. XIX.
De agro, & fœderibus Samnitium. Cap. XX.
De iure Italico. Cap. XXI.
De Gallia citeriore. Cap. XXII.
De agro, & fœderibus Ligurum. Cap. XXIII.
De agro, & fœderibus Gallorum. Cap. XXIIII.
De agro, & fœderibus Venetorum, & Carnorū. Cap. XXV.
De iure prouinciæ Galliæ. Cap. XXVI.

P O S T E A quàm duobus libris iura uetera ciuiũ
 R. aperuit, nihil antiquius habuit, quàm ut de
 inceptis de antiquo iure Italiæ disputaret. quam
 doctrinam ita his tribus libris est complexus,
 ut cum in primo populorum, in secundo ciuita-
 tum iura tradiderit, in tertio demum, quem-
 admodũ toti Italiæ Romana sit ciuitas imper-
 titã, docuerit. ad hunc autem finem ab his fere principiis perue-
 nit. Primum Italiam ab antiquis duobus modis ostendit esse ac-
 ceptam, uno, ut naturæ finibus terminaretur, altero, ut iuris.
 natura, alpiibus, & mari contineri ait: iure, Rubicone, Arno,
 & mari. Ius autem a populo R. uictore esse præscriptum. a quo
 item tria iura Italiæ esse deducta, unum Latinorum, alterum I-
 talicorum, tertium prouinciæ Galliæ. gradus enim hos fuisse
 præmiorum, quæ optime de rep. R. meritis data sint, ciuitatem
 R. ius Latii, ius Italicum, & ius prouinciæ; ex quibus ut iure
 Latii ciuitas R. sic Italico Latinitas, & Italicum prouinciali cõ-
 modus fuerit. Quemadmodum autem ius ciuium R. ex legi-
 bus, & senatusconsultis, & edictis proficisci alio libro ostendit,
 sic in hoc hæc iura ex iis legibus, quæ in societate iungenda con-
 scriptæ sint, manare demonstrat. Itaque quoniam societatis,
 qua se populus R. cum aliis populis obstrinxit, iura tria fuisse re-
 perit, sponsonem, pactionem, & fœdus, propterea quid spon-
 sio esset, ac quomodo fieret, quid pactionis uocabulo præci-
 pue intelligeretur, ac qua ratione celebraretur, quid fœdus es-
 set, & quomodo feriretur, & tria demum fuisse fœderum gene-
 ra, iniquum, æquum, & æquissimum, planum facit. ex quo cõ-
 cludit, cum ius omne a fœderis, & societatis legibus effluat, le-
 ges autem aliæ aliis datæ sint meliores, fieri, ut alii aliis com-
 modiore conditione utantur; optimam autem esse ciuium R.
 aliquanto deteriore Latinorum, infra Latinos Italicorum,
 durissimam uero prouinciarum. quo iure donatam esse Italiæ
 partem illam, quæ ultra Umbriam, & Etruriam usque ad alpiũ
 crepidinem est porrecta. His ergo fundamentis iactis, cum pri-
 mo libro populorum iura sibi tradenda esse proposuerit, Lati-
 norum, Italicorum, & Galliæ, ob eam rem statim Latinos ag-
 greditur, atque ab eorum definitione reliquam omnem de iis
 disputationem

disputationem deducit. Itaque cum eos Latii incolas, populi R. fœderatos, iure Latii donatos, definiat, singularum huius definitionis partium deinceps rationem reddit. Quoniam autem ius omne e fœdere proficiscitur, fœdus autem ex uictoria parta, & pace concessa indagatur, propterea, ut commodius fœdera Latinorum inueniat, bella quoque eorum cum Romanis gesta, & clades ultro, citroq. illatas exponit. quod quia sine agri descriptione præclare consequi non potest, ob eam rem ab agro exorsus ad bella, a bellis ad fœdera, a fœderibus ad iura Latinorum patefacienda delabitur. Latium autem duplex, uetus, & nouum ex ueterum sententia circumscribit. populos utriusque enumerat. qui proprie Latini dicti sint, aperit, & de eorum concilio ad lucum Ferentinæ, & feriis Latinis in monte Albano disputat. Volscos, & Aequos, quanquam intra Latii fines inclusos, Latinos tamen tum non habitos docet. Inde fœderibus Latinorum expositis, quod tandem ius Latii, uel Latinitas fuerit, prodit. nempe, ut Latini iuris Quiritium essent expertes, quod quale fuerit, ex libro de iure ciuium R. repetit. id est, ut neque libertatis, neque gentilitatis, neque sacrorum, neque connubiorum, neque patriæ potestatis, neque legitimi dominii, nec testamentorum, nec tutelarum iura eadem usurparent, quæ ciues R. nisi fundi facti essent, id est iura aliquot priuata populi R. ascuiissent. tales enim fundos populos fuisse ostendit. in ceteris autem rebus propius ad ciuium R. iura accederent, ut in censu, & tributis. militarent tamen in auxiliis, non in legione, nec suffragium, nisi legum iubendarum causa, si inter magistratus conuenisset, Romæ ferrent, & quod caput est, qui domi ædilitatem, & quæsturam gessissent, in Romæ se pro ciue Romano gerere possent. Aequorum inde, Volscorumq. bella persequitur. atque ut ad internicionem deleti, & in eorum agrum immissi Latini sint, docet. Deinde Hernicorum, Oscanorum, Ausonumq. agrum describit, iisdemq. uictis ius, & nomen Latii noui concessum esse demonstrat. atque ita primo Italorum iure enucleato ad alterum eorum, qui Italici dicti sunt, explanandum confert orationem. Italicos autem de finit reliquæ ad Rubiconem, & Arnum Italiæ habitatores, populi R. fœderatos, iure Italico præditos. inter Italicos autem refert Etruscos, Campanos, Lucanos, Bruttios, Messapios, Sallentinos, Apulos, Frentanos, Picentes, Senones, Umbros,

Sabinos, Marfos, Vestinos, Marrucinos, Pelignos, & Samnites. atque eorum sigillatim agros, bella, & foedera paucis indicat. ex quibus foederibus ius illud haustum esse concludit, quod est Italicum appellatum. quod in ceteris rebus cum Latinitate fere par esse inuenit, praeterquam in suffragio, cuius nullam Italicam partem adepti sunt, & ciuitate, ad quam nullum iidem aditum habuerunt. non tamen praetori R. eos obtemperasse, ut prouincia Gallia, docet, in quo longe ab Appiani auctoritate discedit. ex his tamen alios aliis afflictiore conditione esse potuisse, non negat. Postremo Galliam citeriorem aggressus, populos proficitur Ligures, Gallos cispadanos, ut Boios, transpadanos, ut Insubres, & Canomanos, & praeter Gallos, Venetos etiam, & Carnos. eademque qua in aliis ratione, agrum eorum, & oppida prodit. quibus bellis singuli uicti, atque in prouinciae formulam redacti sint, ac, quod ius prouinciae Galliae datum, cur Togatae nomen impositum sit, & in quo reliquis ipsa prouinciis excelluerit, declarare contendit.

DE ANTIQVO IVRE ITALIAE

LIBRI SECVNDI CAPITA XV.

DE multiplici iure ciuitatum Italiae. Cap. I.

De coloniis. Cap. II.

De iure coloniarum. Cap. III.

De republica coloniarum. Cap. IIII.

De coloniis ante bellum Italicum deductis. Cap. V.

De municipiis. Cap. VI.

De iure municipiorum. Cap. VII.

De republica municipiorum. Cap. VIII.

De municipiis ante bellum Italicum constitutis. Cap. IX.

De praefecturis. Cap. X.

De iure praefectarum. Cap. XI.

De republica praefectarum. Cap. XII.

De praefecturis ante bellum Italicum constitutis.

Cap. XIII.

De foederatis ciuitatibus, & earum iure, ac republica.

Cap. XIII.

De foris, & conciliabulis. Cap. XV.

Eiusdem

X P L I C A T O uniuerso populorum Italiae iure in primo libro, ciuitatum iura aggreditur in secundo. ciuitates autem duobus modis considerari ait posse, ex arte, & ex iure: ex arte, alia oppida, alia castella, alia uicos dici: ex iure, alias colonias, alias municipia, alias praefecturas, alias foederatas ciuitates, alias fora, alias conciliabula nuncupari. Itaque priore diuisione, quae non sit huius temporis, praetermissa, in secunda ita uersatur, ut primum de coloniis, deinde de aliis disputet. Colonias autem tractat hoc ordine. primum, quid coloniae sint, & a quo institutae, & quibus, & quot de causis deductae, ostendit. quoniam autem deductas eas aut senatusconsulto, aut rogatione populari inuenit, quae rogatio lex agraria dicta est, de lege agraria pluribus agit, & eius capita persequitur omnia, de agro, qui diuidendus esset, quibus, & quam multis hominibus, per quos, & quo modo, & quibus limitibus diuidi oporteret. qua de causa leges etiam agrarias omnes, quae aut latae, aut tantum promulgatae sint, a primordio urbis enumerat, ac quem quisque agrum diuiserit, et cui generi hominum, aperit. Deinde uero colonos in agrum deductos per curatores agrarios, docet, qui modo triumuiroi, modo quinquemuiroi, modo septemuiroi, modo decemuiroi, modo xx uiroi crearentur, & quidem tributis comitiis per praetorem, aut consulem, curiatis autem imperio ornarentur. Iam uero iugerum singulis assignandorum, & limitum quoque rationem in lege praefinitam docet, ac leges omnes de limitibus latas exponit, ac uaria limitum nomina interpretatur. Legis agrariae capitibus enodatis, quemadmodum colonia curatoribus agrariis sub uexillo in coloniam deducerentur, ut ab iisdem urbs, & ager aratro circumscriberetur, ut omnia haec denique auspiciato fierent, docet. Deinde ad iura coloniarum explananda descendit, quo loco colonias tradit alias ciuium R. dictas, alias Latinas. ciuium R. fuisse, quibus ius Quiritium esset concessum, Latinas, quae iure Latii essent ornatae. Inde uero de censu, tributis, militia, & uacationibus utriusque generis disserit. Qua disputatione confecta, remp. earum aggreditur, id est de senatu, populo, magistratibus, sacerdotibus, & legibus

legibus agit : ac , qualia hæc omnia in colonia fuerint , aperit .
Tum demum nomina singularum , quæ ordine temporum custo-
dito ab urbe condita usque ad bellum Italicum sint deductæ ,
persequitur . Quam eandem disputationis rationem deinceps in
municipiis seruat . nam & quid municipia fuerint , & a quo con-
stituta , & quo modo , ostendit . quin etiam duo eorum genera
affert , unum sine suffragio , alterum cum suffragio , ac quo u-
trunque fuerit iure , declarat . Remp. autem tractans munici-
piorum , pariter consilia , magistratus , sacerdotes , ac ius legum
in iis ferendarum exquirat , & quæ ante bellum Italicum consti-
tuta municipia sint , prodit . atque hoc idem quæstionum genus
deinceps in præfecturis quoque , & ciuitatibus fœderatis tra-
ctandis exercet . Fora autem ostendit fuisse loca , in quibus non
solum nundinæ haberentur , sed etiam ius diceretur . conciliabu-
la enim ius tantum habuisse nundinarum . Qua quæstione libera-
tus , propter nominis similitudinem , de foris etiam aliis dispu-
tat , ut foro Appii , Cassii , Cornelii , ut unde dicta , a quibus ,
et quare constituta sint , quid ipse sentiat , testatum apud om-
nes relinquat .

DE ANTIQVO IVRE ITALIÆ

LIBRI TERTII CAPITA VI.

DE ciuitate sociis , atque Italicis data . Cap. I.

De ciuitate Galliæ prouinciæ data . Cap. II.

De ciuitate , coloniis , præfecturis , ciuitatibus fœderatis ,
foris , et conciliabulis data . Cap. III.

De coloniis militaribus . Cap. IIII.

De Istria ad Italiam adiuncta . Cap. V.

De alpibus , et fœdere , iureq. gentium Alpinarum . Cap. VI.

M N I iure, quo ante bellum Italicum usa Italia
 est, duobus libris breuiter explicato, hoc li-
 bro reliqua post bellum Italicum tempora us-
 que ad Augustum imperatorem expendit. pri-
 mum autem quantopere Italici ad ciuitatis R.
 cupiditatem exarserint, et quàm crebro ius
 eius tentarint, et quibus senatusconsultis, ac
 legibus eorum libidini, qui clam per migrationem, et censum
 in eam irreperent, obuiam itum sit, tradit. quo loco leges Clau-
 diam, Papiam, Seruiliam, Muciam, Liciniam aduersus Itali-
 cos latas, itemq. Semproniam, Fuluiam, Liuiam pro Italicis
 promulgatas interpretatur. Deinde ut, M. Liuius Drusus, cuius
 se ope Italici ciuitatem adepturos esse in spem erecti erant, oc-
 ciso, de interficiendis in monte Albano consulibus conspiraue-
 rint, eaq. re patefacta, Q. Seruilius proconsuli ad motus suos
 comprimendos accurrenti Asculi manus intulerint, ac bellum,
 quod Italicum, & Marsicum, & sociale est dictum, concitaue-
 rint, prodit. Cuius belli eum fuisse exitum tradit, ut post uaria
 utrinque praelia facta, cum Etrusci, Umbrique, qui nihil dum
 mouerant, defectionem, & arma spectarent, lex a L. Iulio Cæ-
 sare consule lata sit, ut, qui nondum a populi R. auctoritate de-
 sciuissent, aut post defectionem in fidem eius rediissent, ita in
 ciuitatem R. acciperentur, ut in tribus octo nouas coniceren-
 tur. qua lege ciuitatem sociis, & Latinis communicatam tan-
 tum esse demonstrat. Quare postero anno Gallis cispadanis,
 Liguribus, et Venetis ciuitatem, transpadanis Latinitatem Cn.
 Pompeii Strabonis lege impertitam docet. cumq. transpadani
 post sæpe ciuitatem a senatu flagitassent, nunquam tamen, nisi
 dictatore Cæsare, cui carissimi fuerunt, ab iis impetratam esse
 ita ostendit, ut interea quemadmodum multi Sullana uictoria
 ciuitatem amiserint, eamq. post mortem eius recuperarint, et
 quos in urbe Sulpicius motus conciuerit, quos Cinna, quos
 alii, ut Italos in xxxv tribus, id quod illi magnopere expe-
 tebant, redigerent, tacitus non prætereat. Neque uero popu-
 lis singulis ciuitatem datam demonstrasse contentus, idem quo-
 que ius coloniis, præfecturis, foederatis oppidis, foris, et con-
 ciliabulis concessum, ac, in quam ea collata tribum sint, qui est
 totius

totius huius disputationis, et doctrinae finis, ostendit. Et quoniam haec de Italia, quae Formione terminabatur amne, locutus erat, inde ut usque ad Arsam, Istria provincia comprehensa, ab Augusto sit propagata, cum uniuersa ante Gallia a triumuiris reip. esset liberata, demonstrat. Vltimo autem loco eximio quodam uetustatis aperiendae studio adductus, alpes quoque Italiam intuentes attingit, ac bella in iis gesta, et foedera, iuraque alpinis populis tradita narrat. usque adeo ut nullum ueteris Italiae ius, nullam rem illustrem, nullam memoratu dignam actionem, quae quidem erui ex antiquorum monumentorum memoria possit, silentio praetermittat, sed conseruatis, notatisque temporibus uno in conspectu omnia ponat.

CAROLI SIGONII

DE ANTIQVO IVRE ITALIAE

LIBER PRIMVS.

V M MVLTIS locis eximiam Italiae uirtutem, et excellentem in omni genere praestantiam licet admirari, tum uero in eo maxime, quod olim cunctis et belli, et pacis artibus una inter omnes omnium terrarum gentes excelsit. etenim, si uetera tempora recordari, atque ex priscis litterarum repetere monumentis uelimus, facile Italos, animi magnitudine, et robore, nullis gentibus concessisse, constantia uero, fide, humanitate, semper fere omnibus praestitisse, reperiemus. cuius originem laudis accuratius indaganti, haud scio, an satis probabilis illa ratio afferri iure possit, excellens quaedam in hoc caelo, soloque uis a natura insita, quae uel sola aspiratione, quicumque hanc regionem insideant, homines agrestes, & feros ad humanitatem traducere, barbaros, et imperitos omni doctrina possit excolere. nisi si quis huius rei prope admirabilis occultam causam ad eorum, qui hanc terram primis temporibus tenuerunt, praecalam institutionem, et egregiam moderationem referre malit. cur enim delectam a diis, quam incolerent, antiquitas existimauit? credo, quod, ubi fides, ubi iustitia uigeret, ibi deos aliquando praefuisse, ac praeclara tantarum uirtutum fundamenta iecisse, consentaneum uideretur. Ex eadem opinione fluxit altera; qui postea diis homines simillimi eadem loca sanctissimis legibus, optimis institutis temperarunt, eos diuinam quandam progeniem esse, deorumque sapientiam, a quibus ortum ducerent, iure optimo referre. Porro, quid credi aliud aequum fuit de illis uiris, qui humana omnia inferiora uirtute ducerent, qui summum bonum in beneficentia ponerent, regionem oppidis et coloniis ad aspectum pulcherrimis frequentarent, legibus, et moribus ad imperii aeternitatem firmissimis instituerent? Atque inter haec populis utilia, ac salutaria, caelesti prope uirtute sese extulit, quasi que solem alterum, unde diu lucem, salutem semper homines peterent, Romana ciuitas ostendit.

stendit. cuius admirabilem, et certe diuinam originem singularis, ac diuina consecuta uirtus breui facile uel armorum metu, uel iustitiæ admiratione omnium in se gentium ac populorum animos, oculosq. conuertit. Romanæ uero gentis præclara uestigia usque adeo reliqua semper est imitata Italia, ut cum populo ipso Romano orbis terrarum uirtute, et gloria principe, de omni honestatis laude contenderit. quo in genere cum alia, sane quàm multa, mihi admirabilia, atque perpetuam ad commemorationem insignia uideri solent, tum illud in primis, quòd cum ipsa per quingentos ferme annos infestissimis eius armis acerrime restitisset, diuturnis tandem fracta bellis non modo singularem ei fidem præstitit, operamq. in exteris subigendis gentibus nauauit egregiam, sed, iustissimo demum etiam bello suscepto, dignam se, quæ, ut antea in omnium laborum, ac periculorum societatem, sic, parta uictoria, in ciuitatis, atque imperii communionem uocaretur, ostendit. quo factum est, ut multo ampliorem, atque illustriorem ex Romani iuris societate, quàm ex pristina imperii æmulatione laudem tulerit. Quamobrem, cum ego de uetere populi Romani iure alio uolumine, quantum res ferre uidebatur, copiosissime scripserim, maxime conuenire iudicaui, ut deinceps antiquo de iure Italiæ, cuius fideli admodum, ac forti opera exteræ bellicosissimæ gentes diuersis temporibus uictæ imperium, ac leges acceperunt populi Romani, quantum ipse consequi possem, accurate differerem. Quanquam mihi sæpe uenit in mentem subuereri, ne quibusdam, quorum industria in aliarum fortasse artium, ac studiorum laude sit occupata, parum recte facere uidear, qui in rebus antiquissimis, et propter uetustatem ab omnium hominum, ut ipsi putant, utilitate remotissimis nimium operæ, curæq. consumam: cum præsertim, quæ ipse post quadriennium uel ingenii, uel studii monumenta ediderim, quæ fuisse non pauca satis constat, ad unius populi Romani res, tempora, ac iura uetera instauranda spectauerint. Quibus etsi res ipsa cognita satisfacere abunde potest; uidetur tamen faciendum esse, ut hoc loco, quantum instituti ratio mei permittit, breuissime respondeam. Primum igitur, si me dicam populi Romani magnitudine, et rerum ab eo gestarum splendore commotum ad ueterem eius, et multis incognitam memoriam renouandam, atque ab hominum obliuione, et silentio uindican-

dam

dam esse aggressum; neminem puto fore, qui me iure, nisi plane agrestis, ac uerae laudis ignarus, possit reprehendere. cur enim, quod sexcentis quondam factu honestissimum, et gloriosissimum fuit, id mihi uitio, aut omnino cuiquam nunc denique tribuatur? praesertim uero qui et ea litteris mandem hoc tempore, quae neque ex ueteribus quisquam omnia sit complexus, neque nostra, aut patrum, auorumque memoria docti homines attigerint; et in hac tamen disputatione ita uerser, ut nihil nisi ex antiquorum, quos in tanta solos quaestione sequor, fontibus uberrimis hauriam. Quare, si maximi, atque omnium olim terra, marique potentissimi populi praecleara facta, atque instituta uel ad cognoscendum admirationis, uel ad legendum utilitatis afferre quidquam possunt: quis est, qui nos in alio malit studio laborare, quam in eo, in quo populi orbis terrarum uictoris uniuersa reip. ratio plurimis errorum, et ignorantiae inuoluta difficultatibus explicatur? sin autem obsoletos iam nimia uetustatem Romanos cum suo quanquam latissimo imperio seponendos, et relinquendos putemus: an uero Latinae orationis, cuius studio totam adhuc Europam cernere flagrantem possumus, cognitionem repudiabimus? Minime uero, dicet aliquis: at aliud est, populi facta, aliud, populi uerba perquirere. Non dico, quam ridiculum sit, facta, quibus ad similis imitationem uirtutis accendi possumus, reicere, sermonem, qui gloriosa facta consequitur, curiosus indagare. illud dico, orationem Romanorum, nisi cognita penitus omni tum domestica, et forensi, tum bellica, et militari eorum disciplina, percipi, et cognosci uix, aut ne uix quidem posse: ut, si quid studii, atque operae ad Latinae orationis intelligentiam conferri deceat, par prope, ac multo forrasse etiam maior industria in populi Romani reip. perdiscenda uideatur esse collocanda. quid enim Latinis litteris aliud, quam populi R. bella, ac uictoriae continentur? quid aliud, quam leges, et instituta, quaeque ex iis manant, praecclare facta traduntur? Quae me ratio impulit, ut artem per se cognitione nobilissimam, usu fructuosissimam, his temporibus obscurissimam, latinis litteris tractandam, ac, quo ad ipse possem, illustrandam susciperem: nimirum, ut non solum populi R. ueteris quasi parentis nostri, memoriae pro uirili parte consulerem, sed etiam, ut Latini sermonis, cuius antiquam gloriam, multis affecta calamitatibus,

adhuc tamen conseruat Italia, studium adiuuarem. Ac uideo quidem Italiæ ut non unam totius olim appellationem, sic nec unam communem fuisse possessionem. nam Hesperia, Ausonia, Oenotria, Saturnia, et demum etiam Italia partium tum fuerunt nomina, non totius. quas partes, ut in monumentis rerum gestarum traditum uidemus, ab initio alii alias tenuerunt, Siculi, Tyrrheni, Vmbri, Ligures, Oenotrii, Peucetii, Aborigines, Pelasgi. quorum alii huius regionis indigenæ fuisse, alii aliunde in hanc terram, omnium iam tum rerum copiis affluentem, sed plerique ex Græcia creduntur traieçisse. Verum, ut eorum quisque uenerit, ut bella pacemq. cum finitimis fecerit, nobis hoc loco non est consilium scribere. nam nec eorum temporum satis est explorata memoria: et, quæ de iis antiqui prodiderunt, ea fabulis similia uidentur, quàm historiæ. Adde, quòd illi parum consentanea, atque adeo etiam inter se pugnantia sæpe loquuntur, ut ne probabile quidem, quod in tantis rebus afferas, facile quidquam inuenias. Hanc scribendi gloriam æquo animo cum aliis, tum præsertim eruditissimo M. Catoni, illi ueteri, relinquemus, & temporibus illis multo, quàm nos sumus, propinquiore, & optimorum annalium copia magis instructo. cuius doctissimæ Origines hoc tempore, magna rerum Italicarum iactura, desiderantur. nobiscum autem præclare actum iri putabimus, si, qui fuerit antiquus Italiæ status a Romulo rege usque ad Augustum Cæsarem, & quo singuli Italiæ populi bello a populo R. domiti, quo cum eo fœdere iuncti, quo demum iure donati fuerint, quàm poterimus, uerissime demonstrabimus. Est hoc quidem magnum, ac nescio, an dicam maximum, quod profitemur: tanta est uel antiquitatis obscuritas, uel temporum uetustas, uel priscorum annalium paucitas: sed has omnes difficultates, atque angustias una, quæ maxima ueteribus temporibus renouandis capitur, facile superare utilitas potest. Quorum quidem temporum rationem cum complector animo, tria potissimum ea fuisse comperio; unum a Romulo rege usque ad primum Punicum bellum, tum cum tota, quæ tum dicebatur Italia, assiduus bellorum afflicta contentionibus, in ditionem, potestatemq. populi R. peruenit: alterum a bello Punico usque ad Italicum, siue sociale, siue Marficum: quo tempore Italici a Romanis sociorum loco habiti, mirum in modum opes eorum, & imperium adau-

xerunt:

xerunt: tertium a bello Italico usque ad Augusti imperium, quo lege Iulia, atque Pompeia ciuitatis Romanæ iuralate Italæ omnibus impertita sunt. Itaque omnem hanc in tres libros disputationem contulimus, duos, in quibus singulorum populorum, oppidorumq. Italæ statum ab ortu urbis usque ad exitum belli Marfici, tertium, in quo eorundem iura a bello Marfico usque ad occasum reip. explanamus. Huius autem disputationis cum bonis omnibus hinc capiamus exordium.

De triplici iure populorum Italæ.

Cap. I.

ITALIA omnis, cuius uetera in his libris iura inuestigamus, duobus ab initio est finibus terminata, uno naturæ, altero iuris. Natura fines mare, atque alpes dedit, quibus, præter ceteros, Ligures etiam, & Gallos, & Venetos, & Carnos comprehendit. populus autem Romanus a mari supero, quidquid intra Rubiconem, ab infero, quidquid intra Arnun est conclusum, proprio nomine Italiam appellauit; Ligures autem, Gallos, Venetos, & Carnos ob eam causam exclusit, quod eos in prouinciæ formam redegerat, ac multo deteriore, quam reliquam Italiam, iure affecerat. Prioris descriptionis cum multos alios auctores habemus, tum neminem certe aut ætate antiquiorem; aut auctoritate grauiorem, quam Polybium; qui & P. Scipionis eius, qui Carthaginem deleuit, fuit æqualis, & res Romanas omnium, ut res ipsa docet, diligentissime scripsit. is autem historiarum libro secundo his Italiam terminis definiuit. Tota, inquit, Italia in trianguli speciem est formata. eius latus unum, quod ad orientem solem spectat, Ionio, ac deinceps Adriatico mari terminatur; alterum uero, quod ad meridiem, Siculo, & Tyrrheno. ex quibus inter se coeuntibus apex trianguli efficitur, in meridiem proiectum promontorium, quod Cocinthus appellatur, & Ionium a Siculo mare distinguit: tertium uero, quod septentrionem, & mediterraneam regionem intuetur, deinceps alpium crepidine circumscribitur, quæ a Mafsilia, & iis, quæ supra Mafsiliam sunt, locis initium ducit, & continenter usque ad intimum Adriæ sinum extenditur. apud ipsam autem, de qua dixi, crepidinem alpium, quam etiam quasi basem trianguli licet appellare, a meridie ad septentrionem

trionem subiecti sunt campi totius Italiae ultimi, qui bonitate, & magnitudine omnibus iis, qui in Europa sunt, antecellunt. Vniuersa uero ea linea, qua hi campi definiuntur, speciem trianguli format. cuius apex ab alpium, & Apennini montis concursum non longe a Sardonio mari supra Massiliam figuratur. Laterum autem unum a septentrione, ut supra dixi, alpes sunt, quæ ad ducenta septuaginta quinque millia passuum porriguntur; alterum uero a meridie Apenninus, qui ad quadringenta quinquaginta. basim autem totius figurae littus Adriatici sinus effingit: cuius magnitudo est a Sena oppido in intimum fere sinum ultra cccxi millia passuum, adeo ut horum camporum ambitus non multum a mille ducentis quinquaginta millibus passuum absit. Hæc, ut dixi, Polybius. ex quibus satis intelligi potest, Italiae terminos eos, quibus ad alpes usque est propagata, a natura esse, omnium rerum parente antiquissima, constitutos. quibus autem Arno est, & Rubicone conclusa, eos non naturæ fuisse, sed iuris, quod est a populo Romano, omnium gentium uictore, præscriptum, post commodiorem loco probabitur. Quocirca si priorem illam naturæ diuisionem sequamur, hos Italiae populos numerabimus, Ligures, Gallos, Venetos, Carnos, Etruscos, Latinos, Campanos, Lucanos, Græcos, Apulos, Frentanos, Picentes, Umbros, Sabinos, Vestinos, Marfos, Marrucinos, Pelignos, & Samnites; si posteriorem, Italos populos in tres tantum partes tribuemus, Latinos, Italicos, & prouinciā Galliam. Quas diuisiones si quis diligenter ratione, animoque. lustrauerit, facile intelliget, illam esse ut totius in partes, hanc uero quasi generis in species. Etenim cum Italiam in suas regiones locorum inter se interuallo distinctas describimus; quid aliud, quam totum quodam modo in sua, ex quibus constat, tanquam membra partimur? cum autem eandem non spatiis, aut locis, sed iure, aut lege distinguimus, non ne generis in suas formas diuisionem instituimus? genus est enim ius uetus Italiae, species ius Latii, ius Italicum, & ius prouinciæ Galliae. Quæ quidem nomina, ac iura Italia, non a populari loquendi consuetudine, sed ab ipsa uictoria lege obtinuit. ut enim optime se quisque in populum Ro. gessit, ita maxima fidei, ac uirtutis suæ præmia est adeptus. Etenim, ut scite Flaccus Siculus, cum quidam populi aduersus Romanos bella gessissent; quidam, experti uirtutem eorum, seruassent

sent pacem; quidam, cognita pace, & iustitia, se illis addixissent, & frequenter aduersus hostes eorum arma tulissent; pro suo quisque merito leges acceperunt. neque enim erat æquum, iis, qui toties, admissio periurio, rupissent pacem, ac bellum intulissent Romanis, idem præstari, quod fidelibus sociis. ete nim caput illud XII tabularum, quo mittebatur, ut idem iuris esset Sanatibus, quod fortibus, id est bonis, & qui nunquam defecerant a populo R. lege Aebutia abrogatum prodit Gellius. Sanates autem, teste Festo, appellarunt, qui supra, infraq. Romam habitauerunt; qui cum descuiissent a Romanis, breui post in amicitiam, quasi sanata mente, rediissent.

Gradus autem præmiorum, per quos optime meritis ad summum in imperio fastigium fuit ascensus, hi, quos dixi, fuerunt, prouincialium, Italicorum, Latinorum, & postremo ciuium Romanorum. ex quibus ut iure Latii ciuitas Romana, sic Italico Latinitas, & Italicum prouinciali honestius, ac commodius fuit. quos quidem gradus cum alios, tum præcipue imp. Claudium apud Tacitum uideo in oratione quadam significasse, cum dixit, plebeios magistratus post patricios, Latinos post plebeios, ceterarum Italiae gentium post Latinos, exterorum post Italos extitisse. Hæc autem iura maxime usque ad legem Iuliam bello Italico, anno urbis DC L XII, latam, in ipsa deuicta iam pridem, & nutum populi R. intuentem Italia celebrata sunt. post legem uero Iuliam, cum uniuersa in ciuitatem Romanam accepta, atque in tribus coniecta esset Italia, exteris etiam populis tribui cœpta sunt, ut aliis quidem ciuitas, aliis Latium, aliis ius Italicum pro sua cuiusque erga remp. fide concederetur. id quod e Ciceronis, Suetonii, & Plinii nobilissimis perspicui monumentis potest. Cicero quidem in epistolis ad Atticum, Siculis multa, inquit, Cæsar, neque me inuito. etsi Latinitas erat non ferenda. ueruntamen. ecce autem Antonius fixit legem, a dictatore comitiis latam, qua Siculi ciues Romani. Suetonius uero Augustum inquit prouinciarum urbes, sua merita in prouinciam allegantes, Latinitate, uel ciuitate donasse: item imp. Claudium ciui uacationem legis Papiæ Poppæ, Latino ius Quiritium indulgisse. Postremo Plinius Hispaniam scribit citeriorem continuisse oppida ciuium Romanorum XII, fœderatorum unum, stipendiaria CXXII, Baticam colonias VIIII, municipia VIIII, Latio antiquo donata XXXI, li-

libertate sex, fœdere duo, stipendiaria cxx. item Foroaugustanæ ius Italiæ datum, oppidanos Latii ueteris Castulonenses factos.

Vt autem, ius ciuium Romanorum, docuimus, ex popularibus rogationibus, plebei uel scitis, & senatus consultis, & edictis esse profectum; item de iure Italiæ existimamus. omnia enim hæc iura leges illæ intulerunt, quæ in fœdere feriendo, atque omnino societate iungenda a populo R. conscriptæ sunt. Itaque ius omne ex fœdere, fœderis æquitas ex lege, lex ex populi R. uoluntate fluxit. quæ quidem pro suis in quenque aut uictum, aut amicitiam petentem populum meritis inclinauit. Tam uero tria amicitia, ac societatis, qua se populus R. cum Italis, ceterisque populis obstrinxerit, iura fuisse, sponsonem, pactionem, & fœdus, ostendit in defensione Balbi Ciceronis, cum ait; ut quæque ciuitas nobiscum maxime societate, amicitia, sponsonem, pactionem, fœdere coniuncta est, ita maxime communionem beneficiorum, & præmiorum continere. & Liuius, cum scribit Oriculanos sponsonem, Lucanos fœdere in amicitiam susceptos.

Non esse porro idem sponsonem, pactionem, & fœdus, ex eo intelligi licet, quod fœdus pactionem, pactio sponsonem firmior, ac stabilior fuit. Nam sponso neque populi iussu, neque senatus auctoritate, quod in fœdere accidebat, sed arbitrio magistratum, & imperatorum fiebat, atque deditio eorum, per quos facta esset, infirmabatur. Hoc autem adeo aperte docet Liuius, ubi de pace Caudina disputat, ut de eo nulla dubitatio relinquatur. si quidem ita agit: Itaque non, ut uulgo credunt, fœdere pax Caudina, sed per sponsonem facta est. quid enim aut sponsoribus in fœdere opus esset, aut obsidibus, ubi precatione res transigitur: per quem populum fiat, quo minus dictis legibus steretur, ut eum ita Iupiter feriat, quemadmodum a fœtialibus porcus feriat. sponponderunt consules, legati, quæstores, tribuni militum. nominaque omnium, qui sponponderunt, extant. ubi si ex fœdere acta res esset, præterquam duorum, fœtialium non extarent. Deinceps pacem eam a populo R. consulibus, & ceteris, qui sponponderant, deditis irritam esse iussam addit. Sæpe tamen euenit, ut, quod imperator iniussu populi, & sine auctoritate senatus pepigerit, id fœdus uocatum sit illud quidem, sed tamen non seruatum. quod ostendit princeps

princeps quidam Carthaginienſium apud Liuium, cum ad Romanos legatos de fœderis ratione ſecum agentes ita uerba fecit: Vos, quod C. Lutatius conſul primo nobiſcum fœdus icit, quia neque auctoritate patrum, nec populi iuſſu iſtum erat, negatiſtis uos eo teneri. itaque aliud de integro fœdus publico conſilio iſtum eſt. Tale autem etiam fuiſſe Numantinum, facile inde apparet, quòd id C. Mancini conſulis deditioe eſt diſſolutum. Quocirca ſcriptum reliquit in tertio libro de officiis Cicero, C. Mancinum, ut Numantinis, quibus cum ſine ſenatus auctoritate fœdus icerat, dederetur, rogationem ſuaſiſſe eam, quam L. Furius, & Sex. Atilius ex S. C. ferebant: eaquæ accepta, eſſe hoſtibus deditum. Numantinum autem fœdus, ut Caudinum ſponſionem appellari poſſe, niſi Antias annalium libro XII prodidiſſet, calamitatis certe ſimilitudo id nos doceret. ut enim ad Caudium quæſtores, qui ſponſponderunt, dediti ſunt, ſic ad Numantiam Ti. Gracchum, Mancini quæſtorem, fœderis eius auctorem, dedere uoluerunt.

Pactionem præterea aliud eſſe a fœdere, demonſtrat ſatis, ut opinor, Cicero in deſenſione Cæcinæ, cum inquit: Quod editum magiſtratus, quod fœdus, aut paction? Nam pactionis nomine etſi omnia, quæ cum hoſtibus paciſcerentur, continebantur, quo etiam modo fœdus pactione nominari poteſt, tamen hoc in loco præcipuam aliquam paciſcendæ amicitia rationem ſignificatam exiſtimo, ut inducias. De induciis porro elegans illud eſt Varronis, inducias pacem caſtrenſem paucorum dierum, uel belli ferias eſſe. quas tamen deſcriptiones Gellius lepidas magis, atque iucundas, quàm plenas, aut probas eſſe arbitratur. probabilius enim multo illud eſſe, inducias ſic dictas, quaſi inde uti iam. etenim pactum induciarum eſſe cuiusmodi, ut in diem certum non pugnetur, nihilque incommodi detur, ſed ex eo die poſtea uti iam omnia belli iure agantur. Laudo. induciis enim pax non in perpetuum, ut fœdere, ſed in certum temporis ſpatium dabatur aut dierum, aut menſium, aut annorum. Quare ſæpe factum animaduertimus, ut populus R. hoſtibus fœdus petentibus inducias dederit. hinc enim illa Liuii: A Peruſia, Cortona & Arretio, quæ ferme capita Etruria populorum erant, legati pacem petentes, inducias in triginta annos impetrauerunt. Item: Falſci cum in induciis eſſent, fœdus a ſenatu petierunt. Induciarum ergo ea ratio fuit, ut eo

D tempore,

tempore, quo præsinitæ erant, nihil hostile gereretur, sed summa a bello quies esset, atque aliqua etiam societatis cum iis, qui bus cum pactæ erant, species, & imago, quas qui uiolassent, ius gentium uiolasse existimabantur. unde illud est apud eundem : Omnes portas concionabundus ipse imperator circumiit, & quibuscunque irritamentis poterat, iras militum acuebat, nunc fraudem hostium incusans, qui pace petita, induciis daris, per ipsum induciarum tempus, contra ius gentium, ad castra oppugnanda uenissent. Itaque eosdem etiam a Cicerone iure nituperari uidemus in primo de officiis, cum ait existere iniurias sæpe calumnia quadam, & nimis callida, sed malitiosa iuris interpretatione. ut ille, qui, cum triginta dierum essent cum hoste pactæ induciæ, noctu populabatur agros, quod dierum essent pactæ, non noctium induciæ.

Quæ cum ita sint, non est dubium, quin fœdus (iam enim ad hoc oratio mea delabitur.) pactio quædam sit societatis, non ex imperatoris arbitrio, sed iussu populi, aut senatus auctoritate firmata, neque ad tempus, sed in perpetuum, neque per sponsores, datis obsidibus, sed per fœtalem publicum populi R. nuncium, sollempni precatatione adhibita: per quem populum fiat, quo minus dictis legibus stet, ut eum Iupiter ita feriat, quem admodum a fœtialibus porcus feriat. Quod extremum, ex formula etiam ipsa fœderum feriendorum nobis a Liniō tradita potest cognosci, qui primo libro de fœdere Albano ita scriptum reliquit. Fœdera alia aliis legibus, ceterum eodem modo omnia fiunt. tum ita factum accepimus. fœtialis regem Tullum ita rogavit: iubes ne me rex cum patre patrato populi Albani fœdus ferire? iubente rege, sagmina, inquit, te rex posco. rex ait: pura tollito. fœtialis ex arce graminis herbam puram attulit. postea regem ita rogavit. rex facis ne me tu regium nuncium populi Romani Quiritium? uasa, comitesque meos? rex respondit: quod sine fraude mea, populi que R. Quiritium fiat, facio. Fœtialis erat M. Valerius. is patrem patratum Sp. Furium fecit, uerbenâ caput, capillosque tangens (patrem patratus ad iusiurandum patrandum, id est sanciendum sit) fœdus multis uerbis, quæ longo effata carmine non operæ est referre, peragit. Legibus deinde recitatis, audi, inquit, Iupiter, audi pater patrâte populi Albani, tu populus Albanus. ut illa palam prima, postrema ex illis tabulis, cetera uel recitata sunt, fine

sine dolo malo, utique ea hic hodie rectissime intellecta sunt, illis legibus populus R. prior non deficiet. si prior defexit publico consilio, dolo malo, tum me diespiter populum R. sic ferito, ut ego hunc porcum hodie feriam. tantoq. magis ferito, quanto magis potes, pollesq. Id ubi dixit, porcum silice percussit. sua item carmina Albani, suumq. iusiurandum per suum dictatorem, suumq. sacerdotem peragunt. Ad hunc autem priscum feriendi porci ritum probe allusit Virgilius, cum dixit: Et caesa iungebant foedera porca. & Suetonius, cum scripsit. Imp. Claudium cum regibus in foro foedus icisse, caesa, ac porca uetere fetialiū precatione adhibita. nam illatam post aliam esse feriendi foederis rationem, ut saepe non porcus feriretur, sed lapis abiiceretur, existimo. si quidem Polybius auctor ualde bonus cum Pœnis hoc modo ictum foedus exponit: Fetialis lapidem tenens ita ait: si sine dolo malo ago, bonis afficiar: si sciens fallo, ceteris omnibus saluis in suis ciuitatibus, legibus, laribus, delubris, sepulchris, solus ego concidam, ut lapis e manibus meis decidet. nec plura locutus manu lapidem abiicit. Cuius iusiurandi uideo post etiam Plutarchum in Sylla meminisse, & eiusdem Festum etiam antiquam formulam adiunxisse, cum scripsit; lapidem silicem tenuisse iuratuos per Iouem, hæc uerba dicentes: Si sciens fallo, tum me diespiter, salua urbe, arceque, bonis eiiciat, uti ego hunc lapidem. Atque hoc id esse arbitror, quod legis obtestatio a Cicerone in Corneliiana uocatur, cum ait, sanctiones sacrandas esse aut obtestatione, & consecratione legis, aut poena, cum caput eius, qui contra facit, consecratur. Foedere, cuiusmodi fuerit, cognito, iam illud ab huius sermonis officio non uidetur abhorrere, ut, quam multa foederum genera fuerint, exponamus. Tria autem ea fuisse docet apud Liuium Menippus Antiochi regis legatus, unum, cum bello uictis darentur leges. ubi enim omnia ei, qui armis plus posset, dedita essent, quæ ex iis habere uictos, quibus multari uelit, ipsius ius, arbitriumq. esse: alterum, cum bello pares æquo foedere in pacem, atque amicitiam uenirent. tunc enim repeti, reddiq. per conuentionem res. et si quarum bello turbata possessio sit, eas aut ex formula iuris antiqui, aut ex partis utriusque commodo componi: tertium, cum, qui hostes nunquam fuerint, ad amicitiam sociali foedere inter se iungendam coeunt, eos neque dicere, neque accipere leges,

id enim uictoris, & uicti esse. Quibus uerbis nihil profecto docetur aliud, nisi fœdera alia aliis æquiora esse.

Iniquissima autem fœderis conditione usi sunt dediticii, adeo ut non in fœdere, sed in ditione esse dicerentur. ex quo fluxit Latinorum illud de Campanis apud eundem: Campanorum aliam conditionem esse, qui non fœdere, sed per deditionem in fidem uenissent: itaque Campanos seu uelint, seu nolint, quieturos: in fœdere Latino nihil esse, quo bellare, cum quibus ipsi uelint, prohibeantur. & illud Samnitium de Sidicinis: Sidicinos nec in fide, nec in ditione populi R. esse, id est neque æquo fœdere, ut se, neque deditione, id est iniquissimo fœdere, ut Campanos, in amicitiam populi R. esse susceptos. et tertium illud de Apulis: ita in societatem eos esse acceptos, ut non æquo fœdere, sed ut in ditione populi R. essent. Iam uero qui dediticii dicti sint, facile ex formula ipsa deditionis intelligi posse arbitror. cuius uestigia hæc extant apud Linium lib. primo ad memoriam omnium sempiternam impressa. Rex interrogauit: estis ne uos legati, oratoresq. missi a populo, ut uos, populumq. dederetis? sumus. est ne populus in sua potestate? est. de ditis ne uos, populumq. urbem, agros, aquam, terminos, delubra, utensilia, diuinaq. omnia in meam, populiq. R. ditionem? dedimus. et ego recipio. Itaque idem libro xxviii morem uetustum fuisse ait Romanis, cum quo nec fœdere, nec æquis legibus iungeretur amicitia, non prius imperio in eum, tanquam pacatum uti, quam omnia diuina, humanaq. dedidisset, & obfides accepti, armaq. adempta, & præsidia urbibus imposita forent. unde Campanos etiam apud eundem se populo R. dedidisse his uerbis uidemus: Populum Campanum, urbemq. Capuam, agros, delubra deum, diuina, humanaq. omnia in uestram patres conscripti ditionem dedimus. quidquid deinde patiemur, dediticii uestri passuri.

Aequius autem aliquanto erat illud fœdus, cui hæc uerba erant adiuncta: Maiestatem populi R. comiter conseruent. Quam iniquam tum conditionem fuisse probauit Cicero, cum Balbum de ciuitate defendit: Primum, inquit, uerbi genus hoc conseruandi, quo magis in legibus, quam in fœderibus uti soleamus, imperantis est, non precantis: deinde, cum alterius populi maiestas conseruari iubetur, de altero filetur, certe ille populus in superiore conditione, causaq. ponitur, cuius maiestas

stas fœderis sanctione defenditur. Quod autem in hoc genere dixit Cicero Comiter, id uidetur dixisse Liuius, sine dolo malo, in exponendis conditionibus pacis Aetolis datæ, sic enim scriptum est: Imperium maiestatemq. populi R. gens Aetolorum conseruato sine dolo malo.

Extremum præceptum est æquissimi fœderis, cuius formula fuit, cum ab utraque parte cauebatur, & pari iure societas utrinque, & amicitia stabiliebatur. quale illud fuit Annibalis cum Locrensisibus, de quo idem scribit hoc modo: Locrensisibus iussu Annibalis pax data, ut liberi suis legibus uiuerent, urbs pariter, & portus in potestate Locrensis essent: societas eo iure staret, ut Pœnus Locrensem, Locrensis Pœnum bello, ac pace iuaret. quo in genere fœdera fuerunt, quæ populus R. cum Carthaginensi, antequam armis inter se decertarent, fecit: quorum meminit Polybius libro tertio: ut iniqua, quæ post consecuta sunt, omnia. In omnibus autem fœderibus faciendis, aut fœderum legibus conscribendis illud erat sollemne, ac prope translativum, ut legibus, libertati, agris, locis, ædificiis publicis, priuatisque, & ceteris præter hæc rebus publicis, priuatisque, liberis, seruisq. bello amissis, iuri, consuetudini, & portoriis exigendis eius populi caueretur, quo cum amicitia iungebatur. quod ex ueterum monumentorum diligenti obseruatione colligitur. Ergo cum ius omne, ut ab initio dixi, manet a fœdere, fœdera autem alia aliis sint æquiora, profecto iam patet, cur non eadem omnes populi iuris conditione sint usi, sed alii meliore, alii deteriore. optima autem, ut dixi, fuit ciuium Romanorum, aliquanto incommodior Latinorum, infra Latinos Italicorum, durissima uero prouinciarum. quo iure donata est Italiæ pars illa, quæ ultra Vmbriam, & Etruriam usque ad alpes est porrecta, atque a reliqua Italia, quia deteriore fuit in causa, quodam modo seuocata. Quod quidem post patebit illustrius, cum qui Latini, qui Italici, quæ prouincia Gallia, quod demum ius Latii, quod Italicum, quod prouinciæ Galliæ fuerit, expositum erit.

De Latinis. Cap. I I.

DE LATINIS autem, atque Italicis disputaturus, maxime ad rem pertinere existimo, ut formulas ante quasdam dicendi

cendi antiquas, Romanis in hoc genere usitatas exponam. Hoc enim & doctissimi homines in rebus obscurissimis illustrandis faciendum esse præcipiunt; &, ni fiat, innumerabiles post in disputatione obiciantur errores, oportet. Sicigitur intelligendum est, populos hos non semper a Romanis Latinos, atque Italicos appellatos, sed quòd ab iis in societatem recepti essent, uarie esse socios nominatos. Nam & focii, & Latini focii, & focii nominis Latini, & focii nomenq. Latinum, & focii ab nomine Latino, & focii, ac Latium dicti sunt. Quarum formularum cum multa proferre testimonia possim, singulis contentus ero. Liuius, Sociis, inquit, imperare prætor iussus quattuor millia peditum, & trecentos equites. Item: Et exquiri ab interrogantibus, Romanus ciuis sis, an Latinus socius? Item: Fremitus inter Latinos, sociosq. in conciliis ortus. Et: Imperata quina millia peditum socium nominis Latini. & alibi: Donec & ipse quinque millia socium, ac nominis Latini effecit. Item: Milites sociis, nominiq. Latino imperati. Et: Delectu perfecto consules paucos dies morari, dum focii ab nomine Latino uenirent. Et: Sociis e nomine Latino imperata septem millia peditum. Sallustius autem, Sociorum, inquit, & Latii magna uis ciuitate per Syllam prohibentur. Item: Vti ex Latio, & sociis cogeret exercitum. Sed tamen, cum hoc ita constet, ut de eo nulla suboriri quæstio possit, sæpe etiam Italicos de Latinis, & Latinos de Italicis dictos inueni. Nam Sallustius dixit, Turpillium ex Italicis capite pœnas soluiffe, quòd cinis esset ex Latio. & Valerius, Vibius, inquit, Pelignæ cohortis præfectus uexillum trans Punicum uallum proiecit, se ipsum, suosq. commilitones, si hostes eo potiti essent, execratus. & ad id petendum subsequente cohorte primus impetum fecit. quod ut Flaccus tribunus tertiæ legionis aspexit, conuersus ad suos, absit, inquit, istud dedecus a sanguine nostro, ut Romani gloria Latinis cedere uelint. Latinos enim dixit pro Italicis. quandoquidem Peligni Latini non erant. Quin etiam idem Valerius Q. Popedium ducem Latinorum uocat, qui fuit Marsorum, & Latinos de ciuitate bello sociali ait certasse, quos pro Romanis contra Italicos stetisse, inter omnes rerum Romanarum scriptores constat. Postremo Liuius etiam socios Latini nominis Latinos tantum intellexit, cum dixit: Legatis socium Latini nominis, qui toto undique ex Latio conuenerant, senatus

senatus datus. at cum inquit, Annibalem captiuos, qui Latini nominis essent, sine pretio dimisisse, Romanos in uincula dedisse, in nomen Latinum uidetur etiam Italicos inclusisse; quippe cum post subiiciat, inter multitudinem sociorum Italici generis, qui ad Trasimenum capti ab Annibale, dimissi q. fuerant, tres Campanos equites fuisse. Nam quid dicam, ut Latini saepe pro utrisque sint usurpati, ueluti, cum idem Hieronem, Syracusarum regem, populi R. amicum, loquentem fecit? Scire se, milite, atque equite, nisi Romano, Latiniq. nominis non uti populum Rom. Sed de uaria ac multiplici Romanorum loquendi consuetudine, qui locus late pater, alii fortasse accuratius: nos de populis Latinis hoc tempore, admodum propositae disputationis ordo postulat, disseramus. Quod autem eo libro feci, in quo ciuium Romanorum iura aperui, ut omnem eam disputationem ex ciuis Romani definitione deriuarem, idem hoc loco mihi faciendum esse censeo, ut a Latinorum definitione profectus ad eorum iura explicanda perueniam. itaque ut tum ciues Romanos homines liberos, urbis, agriq. Romani habitatores, qui cum tribu ius honorum haberent, diximus: sic nunc Latinos Latii incolas, populi R. foederatos, iure Latii donatos definimus. Latium enim eos secernit ab Italicis, qui non erant in Latia; foedus ab iis ciuib. Romanis, qui agrum Romanum possidebant, aut colebant in Latia; ius Latii ab iis Latinis, qui cum agrum Latinum tenerent, non tamen Latii iure fruebantur. Quoniam autem, ut supra ostendimus, ius eorū omne e foedere proficiscitur, foedus autem ex uictoria parta, & pace concessa, quaedam quasi per uestigia indagatur: propterea, ut commodius foedera singulorum populorum inueniam, bella quoque, & clades ultro, citroq. illatas, paucis exponam. atque hoc non in Latinis solum, sed in Italicis etiam: & Gallia prouincia institutū tuebor, ut ab agri descriptione exorsus ad bella, a bellis, ad foedera, a foederibus ad iura singulorum populorum explananda nostra continenter oratio delabatur.

De agro Latino, & foederibus Latinorum.

Cap. I I I.

IN DESCRIBENDO autem Latia, si ueteres, qui in hoc studio magna cum laude uersati sunt, Strabonem, Plinium, ac Ptolemaum,

Ptolemæum, sequar, haud optime hercle de antiquitate Romana merebor. illi enim ultima Latii tempora respexerunt, ego antiquiora confidero: illi Romana iam pace florentis, ego bellum gerentis rationem habeo. eos igitur si quis audiat, facile sentiat, Latio comprehensos, ac Latinos fuisse, Volscos, Aequos, Rutulos, Hernicos, Oscos, & Ausones. siquidem & ea in Latio oppida persequuntur, quæ Volscorum quondam, Aequorum, Hernicorum, & aliorum fuerunt: & eis Latinos finibus includunt, quibus, spoliato iam, non armato Latio, septos eos constat fuisse. sic enim illi, & quidem, ut mea fert opinio, non pessime disputant: Latium duplex fuisse, antiquum, & novum. antiquum a Tiberi Circeios, novum a Circeiis producunt ad amnem Lirim. Quorum si intimum excutere sensum potui, profecto Latium vetus his est finibus circumscriptum, ab occasu Tiberi, & Etruscis, a septentrione Aniene, & Sabinis, Vfsente fluuio cum Volscis ab oriente, Tyrrheno pelago a meridie. nam utrique ad occidentem obiectus est Tiberis, ad septentrionem Anio cum Sabinis, & Marfis, ad ortum Samnites, & Campani, ad meridiem mare. Quòd si quis, qui utrunque infederint Latium populi, fortasse roget; nihil est, quod tam facile expedire posse videamur. cui enim obscurum est, vetus Latium Albanos, Rutulos, Volscos, & Aequos, novum Oscos, Ausones, & Hernicos a solitudine vindicasse? Agamus igitur de utroque: sed prius de priore. Primis temporibus angustissima fuit appellatio Latinorum. non enim solum Hernici, ceteriq., qui in nouo erant Latio, Latini nominis expertes fuerunt, sed ne omnes quidem, qui Latium vetus incoluerunt, Latini sunt uocati: quandoquidem neque Volsci, neque Aequi Latinorum in numero habiti. Ac Volsci quidem fere mare uersus citra, & ultra Vfsentem oppida tenuerunt Antium, Circeios, Anxur, siue Tarracinam, Ecetram, Velitras, Sueffam Pomætiam, Longulam, Poluscum, Coriolos, Cenonem, Signiam, Artenam, Satricum, Fabrateriam, Priuernum, Fregellas, Arpinum, & Soram. Aequi uero mediterranea supra Volscos tenentes ad Anienem, Algidum, Corbionem, Lauicos, Volas, & Vitelliam possederunt. Quibus adiuncti erant Aequicolæ, quos Diodorus libro XIII eosdem esse cum Aequis, atque eorum caput Volas fuisse, memoriæ prodidit. Plinius autem, qui aliquanto, quam Diodorus, minor natu fuit, inter Aequicolas Cliterni-

nos

nos refert, & Carseolanos. Nam Liuius, ut post apparebit, utriusque populi meminit. Quibus ex rebus satis aperte cognosci potest, reliquos fere antiqui Latii habitatores solos tum Latinorum nomine insignitos, Medullinos, Tellenios, Ficanenses, Ficulnenses, Politorianos, Corniculanos, Camerinos, Tolerinos, Querquetulanos, Bolanos, Scaptienses, Bubentanos, Gabinos, Bouillanos, Cauertanos, atque his fama, & rerum gestarum gloria illustriores Tiburtinos, Prænestinos, Tusculanos, Albanos, Aricinos, Lanuvinos, Laurentes, Ardeates, Setinos, Coranos, Pedanos, Norbanos, & ceteros eiusdem generis alios. Volsci autem, & Aequi, quanquam ueteris Latii finibus septi, tamen in Latinis illis temporibus non sunt numerati. cuius rei facilis est, & expedita ratio. neque enim aut commune Latinorum concilium inierunt, aut ad Latinas ferias uo carise cum ceteris Latinis, paucis quibusdā exceptis, permiserunt. quod aperte in græca Dionysii historia scriptum reperitur.

Concilium autem, de quo dixi, Latinorum tale fuit, quale in Græcia Amphystionum. sic enim ab initio erat traditum, ut omnes Latini nominis rerum communium causa ad lucum Ferentinæ, qui erat sub monte Albano, coirent, ibiq. de summa republica consultarent, ac duobus prætoribus rem uniuersam Latinorum committerent. hoc ostendit Dionysius in Anco, cū ait, Latinorum ciuitates separatim responsum nullum Ancoregis legatis reddidisse, sed, conuocato ad lucum Ferentinæ concilio, communi consensu decreuisse, non esse imperio cedendū Romanis, ac protinus prætores duos pacis, belliq. arbitros legisse, Ancum Publicium ex Cora, & Sp. Vecilium ex Lauinio. Confirmat Liuius libro octauo, cum inquit, Prætores duos bello Latino secundo Latinos habuisse L. Annum Setinum, L. Numicium Circeiensem, ambos ex coloniis Romanis. per quos etiam Volsci ad arma sint excitati.

Feriarum autem Latinarum recentior aliquanto fuit memoria, quippe quæ a Superbo rege sint institutæ. Harū ea fuit causa, ut, quemadmodum Latini rerum publicarum causa ad lucum Ferentinæ conuenirent, sic sacrorum gratia in montem Albanum cogerentur. fuit autem locus, ut proditum est a Dionysio, in monte Albano, in quē populus R. & Latini fœderati xlvii, (tot enim ille proficitur) conuocabantur, ut Ioui Latiali communi consensu sacrificium facerent; cumq. eorum alii agnos,

E

alii

alii caseum, alii lac, alii alia domo attulissent, tauro immolato, suam quisque carnis partem acciperent. Hoc sollemne Latiar etiam appellatum ad extrema usque reip. tempora est conservatum. neque enim ante consules exire paludati in provincias consueverant, quam ferias Latinas inidixissent, atque iis in monte Albano cum Latinarum ciuitatum magistratibus operam dedissent. Quem ritum, quanquam satis superiore Dionysii auctoritate notum, placet nobilibus præterea aliquot etiam e Liuiio, Tullioq. testimoniis illustrare. Hinc enim est, quod scripsit Liuius libro xxxii, Latinas ferias instauratas, quod legati ab Ardea questi in senatu essent, sibi in monte Albano Latinis carnem, ut assolet, datam non esse. & libro xxxvii: Latinas instauratas, quod Laurentibus carnis, quæ dari debet, data non erat. & libro xli. Latinas fuisse ante diem iii Non. Maii, in quibus, quia in una hostia magistratus Lanuvinus precatus non erat, populi R. Quiritium, religioni fuisse; instauratisq. Latinis, placuisse, Lanuvinos, quorum opera instaurarentur, hostias præbere; Q. Petillium consulem Latinas in ante diem iii. idus Sextiles edixisse. hinc, quod Cicero dixit in Plancianna, e Lauicano, Bouillano, & Gabino municipio uix qui carnem Latinis peterent, sua ætate inuentos esse. & cum Attico iocans, auiam eius mortuam, quod uerita esset, ne Latinæ in officio non manerent, & in montem Albanum hostias non adducerent. Atque his feriis unum diem dicauit Superbus. exactis autem regibus alter additus est: post fœdus cum Latinis a Sp. Calsio consule ietum tertius: anno demum urbis trecentesimo nonagesimo sexto composita, quæ diu ciuitatem turbauerat, de plebeio consulatu seditione, quartus. id quod apud Dionysium, Liuium, & Plutarchum in Camillo scriptum reperio.

Ergo, ut eò mea reuertat, unde discessit, oratio, primis temporibus, dum integræ Volscorum, Aequorumq. opes fuerunt, Latini cum dicebantur, ceteri omnes ex uetere Latio, his duobus populis exceptis, intelligebantur, quod se communibus his aliorum Latinorum conciliis non committerent. quo fiebat, ut seorsum a Latinis, quasi ex eorum corpore non essent, uulgo nominarentur. si quidem Sex. Tarquinius, Superbi filius, inter Gabinos ait apud Liuium, se, nisi ab Gabinis recipiatur, pererraturum omne Latium, Volcosq. inde, & Aequos, & Her-nicos

nicos petiturum. & alio loco scriptum est apud eundem, Latinos, Hernicis assumptis, Volscos, & Aequos, in agro Latino castra ponentes, sine Romano duce fudisse. & alibi Numicius Circeiensis, prætor Latinorum, se, ex Latinis, & Volscis populis iuuentute propere excita, rediturum infesto exercitu Capuam esse professus est. Vt omittam, quod idem ipse inter socios populi R. Latium omne cum Sabinis, Volscis, Aequis, Hernicis, quorum auxiliis Alexandro Magno, si in Italiam irrupisset, resistere Romani potuissent, numeravit. Nam quid Ciceronem laudem auctorem, qui pro Balbo dixit, ex Latio multos, ut Tusculanos, & Lanuvinos, & ex ceteris generibus gentes uniuersas in ciuitatem esse receptas, ut Sabinorum, Volscorum, & Hernicorum? Neque uero solum Aequi, Volsciq. separatim a Latinis sunt appellati, sed priuato etiam nomine, uniuerso quiescente Latio, plerunque in armis fuerunt. id quod postea, cum res illorum tractabo, perspicue demonstrabo. nunc de iis, qui proprie Latini & dicti & habiti sunt, disputandum.

Horum fœdera multa cum populo R. eaq. alia aliis meliora fuisse comperio, sed antiquissimum omnium fuit Albanum. siquidem magna fuit populo R. iam inde a primordio urbis cum populo Albano necessitudo, non solum uoluntatum, & sanguinis, sed fœderum quoq., & societatis uinculo colligata; quod, ut scribit Strabo, ambo Latini essent, & eodem ambo sermone genere uterentur, & cum proprium uterque regem haberet, connubia tamen, & sacra, & cetera iura ciuilia communia usurparent. Primum cum iis fœdus a Romulo rege iactum est, quo est cautum, ne bellum inter se gererent: alioquin quæ bellum intulisse ciuitas diceretur, ea iudicium alterius, & multam subiret: secundum a Tullo Hostilio, nobili illa per Terminus Horatios pacta uictoria; ea lege, ut iuuentutem in armis Albani haberent: usurum se regem ea, cum res postularet. cum autem idem, anno post Albæ excidium quinto decimo, legatis ad triginta urbes, quæ in Albanorum ditione fuerant, circummissis, petiisset, ut, quo modo Albanis, item sibi, a quo Albanorum fractæ opes essent, dicto audientes essent, idq. illæ se facturas abnuerent; bellum utrinque susceptum est, prætoribus in communi Latinorum concilio creatis Anco Publicio Corano, & Sp. Vecilio Lauinio. Eo uero bello in quintum annum mutuis potius agrorum populationibus, quam iustis præliis

extracto, fœdus tertium est processum. Post autem cum Tulli morte Latini sublati animis agrum Romanum populabundi inissent, ab Anco rege, bello ad singulas urbes circumlato, ad pacem petendam, & fœdus renouandum sunt compulsi. Quo mortuo, Apiolani, & ceteri Latini soluta esse morte eius fœdera rati, cum in fines Romanos excursiones fecissent, multo maiora conatu a L. Tarquinio Prisco rege bello domiti pacis conditiones acceperunt; ut agros ac leges suas haberent, ac socii populi R. dicerentur illi quidem, sed ad regis tamen Romani mandata præsto essent. ab eo omne nomen Latinum domitum, Corniculum, Ficulneam ueterem, Cameriam Ameriolam, Medulliam, Crustumeriam, Nomentum de priscis Latinis, aut qui ad Latinos defecerant, oppida capta prodit Liuius. Hoc autem fœdus post a Superbo rege, cum principatum Latinorum sibi callide ascuiisset, renouatum est, Latinis etiam feriis, quas Romanus, Latinusq. populus communiter in monte Albano celebraret, ut supra diximus, institutis. Atque hæc quidem omnia Dionysius. neque uero multo aliter Liuius. quanquam ipse ut breuius, sic obscurius in huius antiquitatis pertracatione uersatur. Horum autem fœderum meminit fere apud eum inter Latinos rex Superbus. Posse se quidem, inquit, uetusto iure cum illis agere, quod, cum omnes Latini ab Alba oriundi sint, in eo fœdere teneantur, quo ab Tullo res omnis Albana cum colonis suis in Romanum cesserit imperium: ceterum se utilitatis id magis omnium causa censere, ut renouetur id fœdus, secundaq. potius fortuna populi R. ut participes Latini fruantur, quam urbiũ excidia, uastationesq. agrorum, quas Anco prius, patre deinde suo regnante perpepsi sint, semper aut expectent, aut patiantur. Haud difficulter persuasum Latinis, pergit Liuius. quanquam in eo fœdere superior Romana res erat. ita renouatum fœdus, indictumq. iunioribus Latinorum, ut ex fœdere die certa ad lucum Ferentinæ armati frequentes adessent. Cum hoc igitur societatis iure Latini cum populo R. essent iuncti, quid est, cur miremur in primo fœdere, quod, expulso rege Superbo, ac uindicata in libertatem rep. Bruto, & Collatino consulibus, cum Pœnis iſtum est, Latinis eos sociis, qui maritimam oram accolerent, Ardeatibus, Antiatibus, Laurentibus, Tarracinensibus, quod scriptum est apud Polybium, prospexisse? Post hæc autem A. Postumio, T. Virginio consulibus,

anno

anno post reges exactos XIII, post urbem conditam CCLVII, Latinos Octavio Mamilio Tusculano, Superbi regis genere, rebellasse comperimus. Fuerunt autem Ardeates, Aricini, Bolani, Bubentani, Corani, Caruentani, Gabini, Laurentes, Pedani, Querquetulani, Satricani, Scaptiensis, Setini, Tiburtini, Tusculani, Tolerini, Tellenii, Veliterni, Lanuvini, Lauinii, Lauicani, Nomentani, Norbani, & Praenestini. quibus cum ab A. Postumio dictatore ad lacum Regillum in agro Tusculano debellatum, ac triennio post fœdus percussum inuenio Sp. Calsio iterum, & Postumo Cominio iterum consulibus. Quo de fœdere hæc Dionysius: Eodem tempore, inquit, ictum fœdus est cum omnibus Latinis ciuitatibus, de societate, atque amicitia, maxime, quòd in secessione plebis nihil mouerant, eamq. tandem in urbem recessisse gratulabantur, bellumq. aduersus deficientes ciuitates una suscepturæ uidebantur. uerba autem fœderis hæc fuerunt: Inter Romanos, & Latinorum ciuitates omnes æterna pax esto: neque ipsæ inter se bellant, neque aliunde hostes inducunt, neque hostibus tutos transitus præbent, sed bello oppressis opem omnibus uiribus ferunt: spoliis, ac prædæ partem æqualem habent: priuatarum litium iudicia illi, quibus mandata cognitio fuerit, intra decem dies peragunt: his legibus nihil addi, demiue possit, nisi si Romanis, Latinisq. ita placuerit. Meminit huius quoque fœderis Liuius libro secundo: meminit & in Cornelianæ Ciceronis, quin etiam profert ex fœdere Latino Festus hæc uerba: Pequuniam, qui nancitor, habeto, & siquid pignoris nanciscitur, sibi habeto. Quæ causâ fecit, ut Liu. lib. VI, Torquatū consulem ita ad Latinos loquentem fecerit: Hæccine fœdera Tullus Romanus rex cū Albanis patribus uestris Latini, hæc L. Tarquinius uobiscum fœdera postea fecit? non uenit in mentem pugna ad lacum Regillum. adeo & cladiū uestrarum, & beneficiorum nostrorum erga uos obliti estis? Atque hi quidem populi, nisi si qui priuato forte nomine, ac priuatis opibus interea bellum intulissent, ut Praenestini, Tusculani, & Tiburtini sæpe fecerunt, in amicitia populi R. manserunt usque ad annum CCLXIII. quo anno percussam ciuitatem scribit Liuius defectione Latinorum, Hernicorumque, qui post pugnam ad lacum Regillum factam per annos prope centum nunquam ambigua fide in amicitia populi R. fuerant. Cum ergo

go Latini desciiſſent, ac milites ex formula per aliquot inde annos negaſſent, tum anno demum cccxcv, C. Fabio, C. Plautio cos. in amicitiam redierunt, ſic enim poſt ſcriptum inuenio apud eundem: Inter multos terrores ſolatio fuiſſe pacem petentibus Latinis datam, & magnam uim militum ab iis ex fœdere uetuiſto, quod multis intermiſerant annis, acceptam. Ne que uero hæc diu culta fides eſt. Nam, eodem teſte Liuius, anno ccccliii concilia Latinorum ad lucum Ferentinæ habitæ; reſponſumq̃ haud ambiguum imperantibus milites Romanis, datum, abſiſterent imperare iis, quorum auxilio egerent. Latini pro ſua libertate potius, quàm pro alieno imperio laturos arma. Itaque anno ipſo ccccliii, cum eò ſuperbiæ adducti eſſent, ut alterum e Latio Romæ conſulem fieri, Romam a conſulibus prætores eorum euocati reſpondiſſent, bellum R. aduerſus ſe concitarunt. quo ad Veſerim in Campania uicti ſunt, T. Torquato, & P. Decio, qui ſe in acie deuouit, conſulibus. Adeo uero eorum opes acciſæ ſunt, ut, quod ſcriptum reliquit Liuius, Torquato conſuli uictorem exercitum ad populandos agros eorum ducenti dederent ſe omnes Latini. Latium agro multatum. extra pœnam fuere Laurentes, quia non deſciuerant. cum iis renouari fœdus iuſſum. renouatumq̃. quotannis poſt diem decimum Latinarum. deinceps Latinos, ob iram agri amiſſi rebellantes, fuſos, atque in deditiõem acceptos a Q. Publilio Philone conſule, inde Aricinos, Lauinius, Veliternos, cum in armis eſſent, a C. Mænio, Pedanos, & Tiburtes a L. Camillo, idem auctor eſt. Placuit deinde, inquit, maiore conatu a Pedi expugnatione ad perdomandum Latium uictorem circumducere exercitum. nec quieſcere conſules antequam expugnando aut in deditiõem accipiendo ſingulas urbes Latium omne ſubegere. Camillo autem in ſenatu de populis Latinis referenti reſponſum, cum aliorum alia cauſa eſſet, ita expeſſi poſſe conſilium, ut pro merito cuiuſque ſtatuſſetur, ſi de ſingulis nominatim referrent. relatum igitur de ſingulis, decretumq̃. Lanuuiinis ciuitas data. Aricini, Nomentaniquæ, & Pedani eodem iure, quo Lanuuiini in ciuitatem accepti. Tuſculanis ſeruata ciuitas, quam habebant. Velitris, quia ſæpius de fecerant, ſenatus abductus, in agrum ſenatorum coloni miſſi. Antium noua colonia deducta, mare interdictum Antiati populo, & ciuitas data (hæc duæ enim Volſcorum ciuitates huic bel-

lo interfuerunt) Tiburtes, Prænestiniq. agro multati. ceteris populis Latinis commercia, & concilia inter se ademerunt. Atque hoc tempore Latini ad lucum Ferentinæ rerum communium causa conuocari desierunt. quod ex Cincianis commentariis perspicui potest, unde hæc hausit Festus: Prætor, inquit, ad portam nunc salutatur is, qui in prouinciam propratore, aut proconsole exit. cuius rei morem ait fuisse Cincius in libro de consulum potestate talē. Albanos rerum potitos usque ad Tulum regem. Alba deinde diruta usque ad P. Decium Murem consulem populos Latinos ad caput Ferentinæ, quod est sub monte Albano, consulere solitos, & imperium communi consilio administrare. itaque quo anno Romanos imperatores ad exercitum mittere oporteret, iussu nominis Latini complures nostros in Capitolio a sole oriente auspiciis operam dare solitos. ubi aues addixissent, militem illum, qui a communi Latii missus esset, illum, quem aues addixissent, prætorem salutare solitum, qui eam prouinciam obtineret prætoris nomine. Atque hæc quidem de pace reddita Latinis, deq. præmiis, & multa eorum inuenimus. Quam quidem pacem ab iis post in perpetuum sanctissime custoditam, nullis unquam aduersus populum Romanum, publico præsertim nomine, captis armis, animaduertito. Quod cum ita sit, sane dubitari non potest, quin aut hoc tempore, aut non ita multo post, uetustum fœdus secum a Cassio consule iſtum recuperarint. Etenim Cicero, qui trecentos post annos floruit, Latinos fœderatos in Balbi defensione appellat eo fœdere, quod cum Latinis omnibus Sp. Cassio, Postumo Cominio consulibus iſtum est.

De iure Latii. Cap. I I I I.

EX FŒDERE autem, quod cum Latinis est percussum, ius illud emanauit, quod est ius Latii, uel Latinitas appellatum: quod, supra dixi, iure quidem ciuium Romanorum esse detegimus, Italico uero aliquanto commodius. Huius, ut etiam illius, multas partes fuisse, neminem puto fore, qui non intelligat, si in ueterem memoriam paullo diligentius oculos quasi mentis intendant. quæ autem hæ fuerint, nobis etiam, atque etiam quærendum existimo. non enim res est perspicua, sed multis uetustatis inuolucris implicata. quam nos pro uirili nostra dabimus

dabimus operam, ut expediamus. Quæremus autem iisdem ue-
 stigiis ius Latinorum, quibus alio libro ius ciuium R. inuestiga-
 uimus. Itaque quoniam iura ea in duo genera digessimus, quo-
 rum unum priuatam rationem attigisse diximus, alterum publi-
 cam, eandem in hac disputatione distributionem tuebimur.
 Sic igitur statuo, Latinos priuato iure longe alio usos esse,
 quàm ciues Romanos. ne longius argumenta petam, hoc unum
 satis ualeat, quòd ius Latii iuri Quiritium opponerentur, adeo
 ut, qui Latinitate donati essent, iidem, si meliore in causa po-
 nendi forent, iure Quiritium auferentur. Ius autem Quiritium
 causam priuatam, ut dixi, complexum est, libertatis, gentili-
 tatis, sacrorum, connubiorum, patriæ potestatis, legitimi do-
 minii, testamentorum, & tutelarum. cum enim hæc omnia iu-
 re ciuili essent constituta; ius autem ciuile Quiritium esset, non
 Latinorum: profecto Latini nulla huius parte sunt usi: nisi si
 quidam ex iis populis fundi essent facti. quid est autem fundus
 quidquam aliud, quàm auctor? quod ostendit Plautus in Tri-
 nummo: apud quem ita est.

Nunc mihi is propere conueniendus est, ut quæ cum eius

Filio egi, ei rei fundus pater sit potior eo.

Cui opinioni conuenienter Festus etiam prodidit, fundum dici
 populum rei, quam alienat, hoc est auctorem. Ex quo transla-
 te populos fundos appellatos esse, intelligere possumus; qui
 ipsi auctores essent, ut iure ciuili Romano se obstringerent.
 quo modo accepit accusator Cornelii Balbi, quod indicat Ci-
 cero, cum in defensione eius ait: Negat ex fœderato populo,
 quenquam potuisse, nisi is populus fundus factus esset, in hanc
 ciuitatem uenire. Item: Potuit magis fundus populus Gadita-
 nus fieri, si tum sit fundus, cum scita, ac iussa nostra sua senten-
 tia comprobatur, quàm cum hospitium fecit. Quanquam Cice-
 ro ipse, qui ei respondit, aptius ad causæ uictoriam, quàm ad
 ueritatis rationem locutus, populum ita fieri fundum dixit,
 si cum iussisset populus Romanus aliquid, si id ascuiissent so-
 cii populi, ac Latini, & si ea lex, inquit, quam nos haberemus,
 eadem in populo aliquo, tanquam in fundo resedisset, ut tum
 lege eadem populus is teneretur; non ut de nostro iure aliquid
 minueretur, sed ut illi populi aut iure eo, quod a nobis esset
 constitutum, aut aliquo commodo, & beneficio uterentur. tu-
 lit, inquit, apud maiores nostros legem C. Furius de testamen-
 tis,

tis, tulit Q. Voconius de mulierum hereditatibus, innumera-
 biles alia leges de iure ciuili sunt latae: quas Latini uoluerunt,
 asciuerunt. Ex quibus uerbis patet, omnino Romanos Latini
 ius ciuile suum non communicasse, sed eos tamen uti legibus
 aliquot esse passos, & partem iuris Quiritium saepe concessis-
 se, eosq. populos fundos appellasse. Ex quo scitum est illud apud
 Gellium libro xvi. municipales nulla populi Ro. lege atri-
 ctos esse, cum nunquam populus eorum fundus factus esset.
 Ergo quoniam aliud erat, ut dixi, ius Quiritium, aliud ius La-
 tii; atque illud proprium ciuium Ro. hoc Latinorum: alio iure
 priuato Latini uti sunt, alio ciues Romani. neque uero, si iu-
 ra priuata libertatis Romanae, gentilitatis, sacrorum, cetera-
 rumq. rerum, quas alio uolumine persecuti sumus, memoria
 retinentur; hic locus ullam habere dubitationem poterit. non
 enim si per leges Romanas ciuis Romanus neque a priuato uer-
 berari, neque a magistratu cædi potuit, propterea etiam Latinus
 non potuit: nec si quid iuris patricii, aut plebei Romae ha-
 buerunt, idem etiam Latini usurparunt. nam sacrorum iura
 quaedam, & connubiorum, & patrum in liberos, & legitimi do-
 minii, & testamentorum, & tutelarum propria ciuium Roma-
 norum fuisse ita, ut nullis aliis, nisi iure Quiritium impertito,
 communicata sint, ita ex eadem disputatione perspicuum est,
 ut longiorem orationem non desideret. Quod autem ius, aut
 quæ consuetudo harum rerum obeundarum apud Latinos fue-
 rit, equidem uix inueniri, aut pro certo afferri posse credide-
 rim. Quod tamen de sponsalibus eorum proditum sit, hoc loco
 repetere non grauabor. Sponsalia, inquit Gellius, in ea parte
 Italiae, quæ Latium appellatur, hoc more, atque hoc iure soli-
 ta fieri scripsit Ser. Sulpicius in libro, quem scripsit de dotibus.
 Qui uxorem, inquit, ducturus erat, ab eo, unde ducenda erat,
 stipulabatur, eam in matrimonium ductum iri. qui daturus e-
 rat, itidem spondebat. Is contractus stipulationum, sponsio-
 numq. dicebatur sponsalia. Tum quæ promissa erat, sponsa ap-
 pellabatur; qui sponponderat ducturum, sponsus. Sed si post eas
 stipulationes uxor non dabatur, aut non ducebatur, qui stipu-
 labatur, ex sponsu agebat. iudices cognoscebant, iudex quam-
 obrem data, accepta ue non esset uxor, quærebat. si nihil iustæ
 causæ uidebatur, litem pecunia aestimabat. quanti quæ inter-
 fuerat, eam uxorem accipi, aut dari eum, qui sponponderat,

F aut

aut qui stipulatus erat, condemnabat. Hoc ius sponsaliorum obseruatum dicit ad id tempus, quo ciuitas uniuerso Latio lege Iulia data est. Hæc eadem Neratius scripsit in libro, quem de nuptiis composuit. Ex quibus rebus intelligi potest, Latinos ante ciuitatem Romanam acceptam alio iure sponsaliorum esse usos, postquam in ciuitatem accepti sunt, ius in eo Quiritium esse secutos. Age uero priuatum ius fuit diuersum. quid publicum, census, militiæ, tributorum, & uestigalium, suffragiorum, & honorum? ne omnino quidem idem habuerunt, sed tamen in eo ad ciuium R. conditionem propius accesserunt. Censos autem Romæ Latinos non inuenio, nisi si qui aut furtim eo nomine ciuitatem R. assequi uoluissent, aut iam municipes facti essent. Municipibus autem, & coloniis aliquot & Romæ, & in suis ciuitatibus censeri licuit: quod post illustrius apparebit. Quod si hoc in municipiis, & coloniis, quæ leges Romanas, non suas habuerunt, est obseruatum, quanto magis in fœderatis, & liberis ciuitatibus ualuisse uerisimile est? Quæret aliquis: quid de tributis? de his nihil habeo, quod affirmem: non deest, quod opiner. Mihi uero uidetur prope ad ueri similitudinem accedere, si ciues R. tributum contulerunt, ac uestigalia pependerunt, nec Latinos, qui deteriore erant in causa positi, ab his oneribus uacuos fuisse. præsertim uero cum scriptum in ueniam apud Liuium libro nono: Latinos, postquam stipendiarum facti sint, scuta pro clypeis usurpasse: & apud Appianum libro primo: Italos questos, se militando, & tributo conferendo fessos esse: & Dio adiiciat, lege Metelli Nepotis uestigalia, urbi, & Italiæ molesta esse sublata; in Ambracensium autem fœdere, Liuius auctore, illud etiam positum fuerit, ut portoria quæ uellent, caperent, dum modo eorum ciues R. & Latini socii immunes essent. Militasse porro Latinos pro Romanis, non est dubium. hoc enim & aliis ante fœderibus, & maxime Cassiano est prouisum, ut Latini Romanorum arbitrio copias pedestres, & equestres darent, quarum opera ipsi in bello uterentur. Vnde illud est Liuii in tertio, ut alios, quos supra commemorauimus, locos multos omittam: Hernici, & Latini iussi milites dare ex fœdere: duarumque partes sociorum in exercitu, tertia ciuium fuit. & illud in sexto: Cum quæsitum ab Hernicis, & Latinis esset, cur per eos annos militem ex instituto non dedissent, responsum datum, terrorem assiduum a Volscis causam attulisse.

Neque

Neque uero, quanquam cum Romanis Latini militarunt, propterea in legione, nisi fortasse municipes facti, meruerunt, sed in auxiliis. fuit enim legio ciuium Romanorum, auxilia sociorum. Quo circa scripsit Vegetius probe libro secundo, apud omnes se auctores inuenisse, singulos consules aduersus hostes copiosissimos non amplius, quam binas legiones adduxisse, additis auxiliis sociorum. Numerus tamen eorum nec semper idem, nec iisdem semper ciuitatibus est imperatus, sed aut pro rei magnitudine a senatu decretus, aut arbitrio consulum, quibus id negotii datum erat a senatu, est permissus. Quod docet Liuius, cum libro *xxi* ita scribit: Sex in eum annum decretæ legiones, & sociorum quantum consulibus uideretur. quattuor & uiginti peditum Ro. millia sunt scripta, mille & octingenti equites. sociorum quadraginta quattuor peditum, & quattuor equitum. Item libro *xli*. Additum decreto, ut consules binas legiones scriberent, et trecentos equites, et dena millia peditum sociis nominiq. Latino, et sexcentos imperarent equites. et libro *xliii*: Quattuor legiones scribi iussæ, quæ si quo opus esset, educerentur. sociis nominis Latini sexdecim millia peditum, & mille equites imperati. Ex equo intelligi potest, uariasse sæpe id, quod perpetuum fuisse significare uidetur Paterculus, cum ait, quætos esse Italicos, quòd cum duplici peditum, equitumq. numero fungerentur, ciuitatis tamen R. expertes essent. Eodem accedit Polybius, qui peditum numerum plerunque R. legionibus parem, equitum duplicem datum esse admonuit, cuius uerba placet afferre, quia mirifice hunc locum, et hanc totam de sociorum militia quæstionem possunt illustrare. Sic igitur ille libro sexto, postquam de Romana legione locutus est, scribere de sociorum auxiliis pergit: Eodem tempore consules præfectis ciuitatum sociarum Italiæ ostendunt, ex quibus uelint ad se auxilia mitti, numero, et die, et loco, in quem conuenire debeant, indicto, ciuitates autem delectu simili Romano delectui habito, et iureiurando simili dato, mittunt, præfecto, et tribuno ærario addito. Vbi uero socii conuenerunt, diuisionem eorum adhibent ii, qui a consulibus præpositi sunt, qui præfecti nominantur, numero duodecim. Hi primum ex omnibus aptissimū quenque ad bellicos usus equites, peditesq. cōsulibus legunt, quos extraordinarios uocant. numerus autem uniuersus sociorum,

peditum quidem est plerunque Romanis legionibus æqualis, equitum uero duplex. ex his equitum tertiam partem legunt in extraordinarios, peditum uero quintam. reliquos autē in duas diuidunt partes, quarum alteram, dextrum cornu appellant, alteram sinistrum. Hactenus Polybius. Quanto uero maiora legionum commoda fuerint, quā auxiliorum, satis in iis libris ostendimus, quos de iure ciuium R. conscripsimus. Habeo autē Plutarchum, legem a M. Liuiio Druso tribuno pl. C. Gracchi collega, ex auctoritate senatus latam, ne quis Latinus in castris cædi uirgis posset. quam legem postea non obseruatā esse ab seueris imperatoribus, qui remoto uirgarum metu, exercitum in officio continere se uix posse uidebant, ex eo adducor ad suspicandum, quod de Italico præfecto quodam prodit in Iugurthino bello Sallustius: Turpilius, inquit, quem præfectum oppidi unum ex omnibus profugisse supra ostendimus, iussus a Metello causam dicere, quostquam parum se purgat, condemnatus, uerberatusque, capite pœnas soluit. nam is ciuis ex Latio erat. Sed de Latinorum militia hactenus. Relinquuntur duo, quibus ius optimum maxime stabiliri solet, suffragia, & honores. quæ qualia Latini habuerint, deinceps uideamus. nam ut, nulla habuisse eos, negari non potest; sic, non optima lege habuisse, asseri potest. suffragiorum autem latio ea usi sunt, ut, quantum ex annalium ueterum monumentis, & populi R. actionibus colligi potest, nec tribum certam, in qua suffragarentur, haberint, nec nisi ad leges iubendas, & iudicia facienda uocati sint, nec intercedente uel consule, uel tribuno pl. ius ullum suffragii ferendi habuerint, sed sæpe urbe, in quam suffragandi causa uenerant, abire sint iussi. hoc autem Cæsiano etiam fœdere impetratum apparet. siquidem Cæsius ipse consul tertium, is, quem fœdus cum Latinis percussisse supra diximus, apud Dionysium in concione gloriatur, se in primo consulatu Sabinos subegisse, in secundo plebem in urbem reduxisse, Latinosque Romanorum consanguineos illos quidem, sed gloriæ tamen eorum inuidentes ad amicitiam adduxisse, atque æquo iure ciuitatis donasse, ut non amplius Romam aduersariam, sed patriam appellarent. Ciuitatem tamen neque omnino cum suffragio, neque prorsus sine suffragii latio datam, sed ad arbitrium magistratum, ex uerbis, quæ addit Dionysius, intelligitur.

ligitur, inquit enim: Cum Cassius Hernicos iisdem fœderis conditionibus, quibus Latinos, obstrinxisset, atque agrum Hernicis ademptum, plebi Romanæ, Latinis, Hernicisq. diuisurus esset; eiq. rogationi intercederetur; Latinos, & Hernicos, quàm plurimos potuit, ad suffragium ferendum acciuit. qui cum frequentes uenissent, urbem hospitem turba repleuerunt. quod cum ad Virginium, collegam eius, delatum esset, per compita edici iussit, ut, qui in urbe domicilium non haberent, intra certam diem exirent. Cassius autem contra edixit, ut, qui ciuitate donati essent, donec lex accepta esset, manerent. Quibus ex uerbis, quis est, qui non intelligat, nisi Latini ciuitatem, ac ius suffragii habuissent, eos Sp. Cassium ad Legem suffragiis suis iubendam aduocaturum non fuisse, nec, si illi lege Cassia optimum ius ciuitatis habuissent, ab eius collega Virginio urbe pelli ante inita suffragii potuisse, uerum incertam suffragiorum rationem magistratuum arbitrio Latinis esse permissam? neq. enim hoc semel factum est, ut Latini ante legem Iuliam ad suffragia sint acciti. ex hoc enim iure illud est, quod Liuius scribit contigisse anno urbis DCLII, Ap. Claudio, Q. Fuluius cos. Italia bello Punico secundo flagrante, in iudicio M. Postumii Pyrgensis ad populum: Testibus, inquit, datis tribuni populum summouerunt, stellaq. allata est, ubi Latini suffragium ferrent. Neque uero, nisi ius suffragii aliquod habuissent, sortitione tribuum opus fuisset, in quibus suffragium ferrent, nec, si tribum, ut iure optimo ciues, obtinuissent, ubi suffragium dicerent, sortendum fuisset. Nam cum consulum arbitratu Latini, qui suffragiorum causa uenerant, alias aut in urbe retinerentur, aut exire iuberentur, tum tamen eos credo ad suffragium ineundum maxime a consulibus esse adhibitos, ut grauissimis, ac periculosis Punico belli temporibus, in magna totius Italiae defensione Latinum nomē honoris eius beneficio sibi arctius deuincirent. Qua de causa eodem bello triennio ante Sp. Caruilius in senatu etiam pro magna re se suadere dixerat, ut ex singulis populis Latinorum binis senatoribus, si patres censuissent, ciuitas daretur. eiusq. rei ut aliena mentio oppressa est. Itaque idem post, tranquillatis rebus Italiae, in tribunatu C. Gracchi non est concessum. qui anno DCXXXI multis legibus aduersa nobilitate promulgatis, cum Latinos ad eas suffragio suo iubendas in urbem aduocasset, & C. Fannius consul ex S. C. eos exire

ex urbe

ex urbe iussisset. Gracchus se iis manentibus auxilio futurū professus, incēpto tamen, cum a lictoribus consularibus Latinos duci uideret, teste Plutarcho, destitit. Quare duodecimo post anno in rogatione Mamilia ferenda idē occulte dicitur esse tentatum. Sic enim scribit in Iugurthino Sallustius: Interea Romæ C. Mamilius Limitanus tribunus pl. rogationem ad populum promulgat, uti quæreretur in eos, quorum consilio Iugurtha senatus decreta neglexisset, quique ab eo in legationibus, aut imperiis pecunias acceperant. huic rogationi partim sibi conscii, alii ex partium invidia pericula metuentes, quoniam aperte resistere non poterant, occulte per amicos, & maxime per homines Latini nominis, ac socios Italicos impedimenta parabant. Hoc autem ius cum in Sextiana Cicero intueretur, dixit; nihil acerbius socios Latinos ferre solitos esse, quā id, quod perraro accidit, a cōsulibus iuberi ex urbe exire. Habuerunt ergo ante legem Iuliam, bellumq. Italicum ex fœdere Cassiano ius suffragii Latini, aut certe speciem quandam suffragiorum, cum id potius precarium esset magistratuum beneficium, quā optimum ius suffragiorum. Extremum fuit ius magistratuum Romæ petendorum, & capiendorum, in quo tantum momenti est cōstitutum, ut hoc unum Latii ius appellatum sit: quippe, quia qui hoc habebat, reliqua superiora haberet omnia. sunt ergo, qui ius Latii fuisse scribant, ut petendi magistratus gratia ciuitatem Romanam adipiscerentur. hic est autem eximius interpretes Ciceronis Asconius, qui in commentario Pisonianæ scriptum reliquit, Cn. Pompeium transpadanis colonis ius dedisse Latii, ut possent habere ius, quod ceteræ Latinæ coloniæ, id est ut petendi magistratus gratia ciuitatem Romanam adipiscerentur. Quid autem sit, petendi magistratus gratia ciuitatē Romanam adipisci, magnam merito habere potest quæstionem. quid est enim? an ut ciues Romani fierent tantūmodo, ut Romæ honores peterent? non uidetur. qui enim credibile est, omnes Latinos ius petendorum Romæ magistratuum habuisse, qui ne suffragium quidem, nisi quo modo demonstratum est, dicerent? est enim ius magistratus magnificentius multo quā suffragii. an ut qui ius Latii haberent, præter cetera ciuitatem etiā Romanam assequerentur, ubi apud Latinos magistratum petissent, uel potius gessissent? equidem arbitror. id enim aperte tradit Appianus lib. secundo, cum inquit: Nouum Comū Cæsar ad
ius

ius Latii redegit, apud quos qui annum gessissent magistratū ciues R. fiebant. hanc enim uim habuit Latinitas. Marcellus autem consul Nouocomensem quendam, & qui apud Nouocomē ses magistratum gesserat, ac Romae se propterea pro ciue gerebat, in Caesaris contumeliam uirgis cædi iussit, ut intelligeret, se ciuem R. non esse. Adicit Strabo magistratus hos ædilitatem & quæsturam fuisse. sic enim & ipse scribit libro quarto: Nemausus in Gallia ius Latii datum, ut qui Nemausi ædilitatem, & quæsturam adepti essent, ii ciues Romani essent. eaq. de causa populus ille Romanis prætoribus non paruit. Quibus ex uerbis cum illud perspicere nō obscure potest, quod iam diu quærimus, ius Latii fuisse, ut, qui Latino in oppido, uel iure Latii donato ædilitatem, aut quæsturam gessisset, ciuis Romanus esset, tum Latinos ipsos ne magistratum quidem Romanorum edictis, sed suorum prætorum obtemperasse. Tale autem ius post etiā imperatorum temporibus usurpatum uerba ea indicant, quæ sunt in Panegyrico Pliniano ad Traianum, diuum Nerauius iis, quibus per Latium ciuitas patuisset, induisse. Hoc uero ius Latini populi usque ad annum DCLXII, usurparunt, quo ex lege Julia ciuitas uniuerso Latio est concessa, paucis quibusdam oppidis exceptis, quibus ciuitatis, & suffragii iura singulari populi Romani benignitate ante fuerant permessa. Quod, opinor, Liuius intellexit, cum libro XXVI scripsit, iam inde a maioribus traditum morem Romanis colendi socios, ex quibus alios in ciuitatem, atque æquum secum ius accepissent, alios in ea fortuna haberent, ut socii esse, quam ciues, mallent.

De foedere, & iure Volscorum, & Aequorum. Cap. v.

HIS EXPOSITIS, quale fuerit ius Latii ueteris, intelletum puto. sequitur, ut de Volscis, & Aequis disseramus, quos Latio quidem inclusos, in Latinis tamen, ut supra, ostendimus, antiqui non numerarunt. Hi uero uel potēiores uel ferociores ceteris, qui Latium incolerent, populis diu Romani molem belli sustinuerunt, ut eos merito dicat Florus peruicacissimos Latinorum,

Latinorum, ac quotidianos prope hostes Romanorum fuisse. Quas ipsi ciuitates in Latio habuerint, & quam regionem tenuerint, supra dictum est. nunc, quod rem magis continet, ut uicti, deletique sint, demonstremus. Volscos primus, ut placet Dionysio, bello persecutus est Ancus rex, populationibus eorum, quibus Romanum agrum infestum reddebant, commotus; atque Velitris, eorum oppido, circumfessis, ad pacem petendam copulit. At Liuius secus: qui Volscis, & Aequis a Superbo rege arma primum illata scribit, Volscis quidem non dissimulanter, Aequis autem subobscurius: inquit enim, cum primum Volscis bellum in ducentos amplius post suam ætatem annos mouisse, Suesamque Pometiam ex his uicinis cepisse: excepisse deinde cum lentius spe bellum, quo Gabios, propinquam urbem, adortus est. & paullo post; Gabiis receptis pacem cum Aequorum gente fecisse, ac Signiam, & Circeios in agrum Volscorum colonias deduxisse. Cum autem quarto decimo post reges exactos anno, bello Latino Volsci auxilia comparassent, quæ Latinis mitterent, placuit, ut sequentes consules Ap. Claudius, & P. Seruilius, anno urbis CCLVII, aduersus eos exercitum ducerent. Volsci subita re perculsi primum obsides trecentos a Cora, & Pometia tradiderunt; deinde ad arma conuersi, & proelio uicti Pometiam oppidum amiserunt. Ecetrani, Pometia capta, rebus suis timentes cum senatum adissent, agri parte adempta pacem impetrarunt. Postero anno cum Aequi Volscis adiuncti Latinum agrum populabundi inissent, castris relictis in ualles defiluere. Volsci, Velitris amissis, colonos Romanos acceperunt. Exarsit deinde uehementius bellum, adeo ut tria ab insequenti consule Postumo Cominio Volscorum oppida in potestatem sint redacta, Longula, quod Antiatres fufos, fugatosque compulerat; Polusca, & Corioli. Norbam in montem colonia, quæ arx in Pomptino esset, deducta. Quietos inde Volscos, & pace Romana contentos triennio post, C. Iulio, P. Pinario consulibus, Tullus Attius rex, & Coriolanus Romanus exul ad arma perpulerunt, atque Aequis assumptis Circeios insequenti anno, Romanam coloniam, occuparunt. Ex quo tempore Volsci, Aequique continentia fere cum Romanis bella gessere, quæ per consules quotannis, sed nulla illustri re gesta, administrata. memorabile illud, Antium oppidum anno CCLXXXIII ex Volscis, a T. Quinctio Capitolino,

tolino, iterum consule captum, Romanis colonis esse firmatū, anno autem post pacem Aequis sub ea conditione datam, ut legibus suis utentes priuatis stipendiis pro Romanis iussi militarent. quam pacem cum haud diu seruassent, meritas statim pœnas pependerunt. Siquidem anno cccxcv cum duce Clælio Graccho in Lanuuium agrum, inde in Tusculanum hostili populatione incurrissent, pleniq. prædæ in Algido regionis suæ loco, ut inquit Dionysius, castris locatis L. Minucium consulem, aduersus se profectum, cum exercitu obsiderent, a T. Quinctio Cincinnato dictatore uicti, & sub iugum missi etiam Corbione oppido decedere sunt iussi: & cum Corbione præsidio interfecto Ortanam Latinorum cepissent, a C. Horatio consule non ex Algido modo, sed a Corbione, Ortanaq. deiecti. Quietas inde res in Aequis Lauicani noui hostes turbarunt, quos cum ueteribus hostibus consilia iungere anno cccxxxv Romam est allatum. Et hi quoque, cum insequentibus consulibus, Aequorum exercitu adiuncto, agrum Tusculanum depopulati, castra in Algido posuissent, acie superati, non solum Lauicos oppidū amiserunt, sed colonos etiam Romanos receperunt. tertio post anno in Lauicanum excursiones factæ, nouisq. colonis bellum, Liuius teste, illatum. quam noxam cum Volani se consensu omnium Aequorum defensuros sperassent, deserti ab iis & oppido, & finibus deturbati sunt. Post quadriennium arx Caruentana, quam illi occupant, a Romanis recepta est, Verrugo, & Ferentinum ex Volscis captum. cumq. tripartito ad depopulandos fines Volscorum esset discessum, Antium, Ecetras, Anxur, extremum hoc captum est, ac direptum, & biennio post Arterna occupata. Aequi anno ccclx cum Vitelliam coloniam Romanam in agro suo expugnassent, a L. Lucretio consule pulsi. Ad extremum uero quadriennio interiecto M. Camillus dictator tertium exercitu in Volscos ducto, non procul ab Lanuuiio (ad Mætium is locus dicitur) castra oppugnare adortus, fusos, cæsosq. eos persecutus, cum omnem illorum agrum depopulatus esset, ad deditionem septuagesimo demum anno, quod extat apud Liuium libro sexto, subegit. inde uictor ex Volscis in Aequos transiit, & ipsos bellum molientes. exercitu eorum ad Volas quod oppidum recuperarunt, oppresso non castra modo, sed urbem etiam aggressus impetu primo cepit. Inclinatoris ergo iam in Volscis rebus anno ccclxviii Antiates obsessi

G urbem,

urbem, agrosq. dediderunt, Latini a Volscis deserti Satricum urbem igne cōcremarunt, quæ anno ccccvī ab Antiatribus restituta, & colonia deducta, post biennium, cum eò Volsci compulsi essent, in ditionem Romanam pervenit. In Veliternos inde, & Antiates Volscos, qui bello Latino interfuerant, animaduersum. anno cdxlii legati ex Volscis Fabrateri Romā uenerunt, orantes, ut in fidem reciperentur. & cum iampridem Aequorum arma quiescerent, anno cdxlix, P. Sempronius Sophus consul ad singulas eorum rebellantium urbes bello circūferendo unum, & quinquaginta oppida omnia expugnando cepit. quorum pleraque diruta, atque incensa, nomenq. Aequorum prope ad internicionem deletum Liuius, omnem Aequorum gentem in ditionem redactam Diodorus auctor est. Itaque postero anno Soram, atque Albam deductæ colonix. Albam in Aequos, Sora agri Volsci fuerat, sed possederant Samnites. Aequi inde coloniam ægre passi, cum arma cepissent, a C. Iunio dictatore subacti. interiecto autem triennio bellum ultimum, sed parum memorabile aduersus rebellantes Aequos, cū præter animos feroces nihil ex antiqua fortuna haberent, gestum. Atque hæc quidem bella sunt, quibus Volsci tandem, Aequiq. in Latio sunt perdomiti. Quos ut antiquis temporibus Latinorum & concilio, & iure exclusos inuenio, sic postea propter affinitatem in eadem iura esse ascitos opinor. neque enim ut singulorum Italicorum, sic Volscorum, Aequorumque nomen postea est celebratum; ex quo intelligi potest, omnes Volscos, Aequosq. aut funditus a Romanis esse deletos, aut, si qui tot bellis, cladibusq. superfuerunt, uno Latinorum ut iure, sic nomine esse deuinctos. Cicero quidem cum Balbum de ciuitate defenderet, dixit, ex Latio Tusculanos, et Lanuinios, ex ceteris generibus uniuersas gentes in ciuitatem esse receptas, ut Volscorum, Sabinorum, et Hernicorum.

De agro, foedere, & iure Hernicorum.

Cap. v i.

PROXIMI Latinis Hernici, ut dixi, fuerunt: quorum oppida Alatrium, Anagnia, Verulæ, Capitulum, Cernētum, Frusino, et Ferentinum. Hos primus Superbus rex societate deuinxit, ac Latinarum feriarum participes fecit. dein de

de, C. Aquillio, T. Sicinio cos. anno urbis cclxvii, quod contra fœdus agrum Romanum populati essent, bello petiti, a Sp. Cassio tertium consule, cum pacem petissent, fœderis condiciones easdem, quibus Latinos ille in secundo consulatu obstrinxerat. magna cum populi R. querimonia acceperunt. cuius fœderis summam fuisse ex Dionysio diximus, ut socii populi R. uocarentur, ut belli causa auxilia mitterent, ut tertiam prædæ partem referrent, & ius ferendorum, si inter magistratus conuenisset, Romæ suffragiorum haberent. Quamquam autem eodem, quo Latini, fœdere erant deuincti, non tamen e Latinorum tum corpore habebantur. neque enim Liuius seorsum Latinorum, Hernicorumque auxilia a Romanis accita, Hernicis, Latinisque milites ex formula imperatos, Latinos, assumptis Hernicis, Volscorum Aequorumque copias sine duce Romano fudisse scripsisset; neque Dionysius Latinos Romanorum cognatos, Hernicos alienigenas iis temporibus uocasset. Seruarunt ergo Hernici, Latiniq; pacem usque ad annum cccclxiii. quod ostendit Liuius, cum scribit, eo anno Latinos, Hernicosque defecisse, qui post pugnam ad lacum Regillum factam per annos prope centum nunquam ambigua fide in amicitia populi R. fuerant: itaque anno cccxcv Hernicis post res ne quidquam repetitas bellum indictum; L. Genucium consulem in hostes profectum, & insidiis eorum circumuentum interiisse. Postero autem anno Ferentinum eorum oppidum a C. Licinio consule ui captum, deinceps a M. Fabio Ambusto, & C. Plautio consulibus pluribus præliis uictos. Cū autem concilium omnium populorum habentibus Anagninis, præter Aletrinatem, Ferentinatēque, et Verulanum omnes Hernici nominis cum populo Rom. bellum suscepissent anno cccclvii a Q. Marcio Tremulo consule acie superati sunt, atque in deditionem accepti. Hernicorum tribus populis, quia maluerunt, quam ciuitatem, suæ leges redditæ, connubiumq; inter ipsos, quod aliquandiu soli Hernicorum habuerunt. Anagninis, quique arma Romanis intulerant, ciuitas sine suffragii latione data. concilia, cōnubiaq; adempta, & magistratibus præterquam sacrorum curatione, interdictum. Atque hoc quidem scriptum apud Liuium inuenio. nam Diodorus Romanos Anagninis bellum intulisse, ac Frusinone expugnato agrum reddidisse ait, quam historiam nec Liuius præterit. qui post

biennium Frusinate tertia agri parte multatos narrat, quòd Hernicos ab eis sollicitatos esse, compertum esset. Et hos autem, ut Volscos, Aequosq. ad Latinorum iura post adiunctos opinor. neque enim Hernicorum seorsum a Latinis post in Italicis auxiliis commemorandis, aut in alia actione referenda mentio usurpatur. Itaque anno DCCCXVIII. Ferentinates, qui Hernici quondam fuerant, Latinos Liuius uocat, cum eos tentasse ait, ut Latini, qui in coloniam Romanam nomina dedissent, ciues Romani essent. Hernicorum certe gentem in ciuitatem fuisse receptam Cicero in Corneliana de ciuitate scriptum reliquit.

De agro, fœdere, ac iure, Oſcorum, &
Aufonum. Cap. VII.

LATIVM duplex fuisse, uetus unum a Tiberi usque ad Circeios, siue ad amnem Vſentem, nouum alterum ab Vſente usque ad Lirim, omnes prope memoria prodiderunt, qui populos, regionesq. Italia litteris persecuti sunt. at quo modo, aut qua occasione, aut quo tempore hi termini sint constituti, omnes, ut rem uel ualde obscuram, uel nimis perspicuam, silentio præterierunt. nos uero rationem huius mutationis quæremus, & quæ maxime probabilis uidebitur esse, reddemus. Primum autem Strabonis uerba de nouo Latio recitabimus, deinde Plinii: ex quibus apparebit, Latium nouum iam tum ab Augusti temporibus, cuius Strabo fuit æqualis, fuisse appellatum. ea uero sunt hæc: Hoc quidem tempore maritima ipsa ora ab Ostia usque ad Sinuessam, uocatur Latium, antea uero usque ad Circeios porrigebatur. ac mediterranea quidem loca prius non admodum magna, post autem usque ad Campaniam, & Samnites, & Pelignos, & alios Apennini incolæ est producta. & eodem libro: In mediterraneo Latio sunt Campi Pomptini. his agrum continentem antea Aufones tenuerunt, iidem, qui etiam Campaniam coluerunt. Post hos Osci. & hi etiam Campaniæ partem habuerunt. nunc uero omnia Latinorum sunt usque ad Sinuessam. Plinius autem ita scribit: Ultra Circeios Volsci, Osci, Aufones. unde nomen modo Latii processit usque ad Lirim amnem. a Circeiis palus est Pontina, deinde flumen Vſens, supra quod Tarracina oppidum lingua Volscorum Anxur dictum,

Æum, Caieta portus, oppidum Formiæ, ultra fuit oppidum Py-
ræ, colonia Minturnæ Liri amne diuisa, Glanico appellato, op-
pidum Sinuesæ extremum in adiecto Latio, quam quidā Syno-
pem dixerunt uocitatam, hinc felix illa Campania est. Quis est
ergo qui ex his uerbis non intelligat, hanc regionem primum
Volsorum, Oskorum, & Ausonum, deinde Latinorum fuisse?
in qua oppida floruerunt Tarracina, Fundi, Caieta, mons Cæcu-
bus, Formiæ, Vescia, Ausona, Minturnæ, Fregellæ, Arpinum, So-
ra, & terminus regionis Liris amnis, quem ex Apennini colli-
bus, & Vestino agro in mare ad Minturnas deferri prodit Stra-
bo. unde dixit etiam Lucanus libro secundo.

Et umbrosæ Liris per regna Maricæ.

Vestinis impulsus aquis.

templum autem deæ Maricæ in ripa fluminis dicatum non lon-
ge a Minturnis intelligit. De Tarracina ante dictum est. Fregel-
las modo Sidicinorum, modo Volscorū, modo Samnitium fuisse
inuenio apud Liuium. Cicero in Bruto Fregellanos inter La-
tinos extremis temporibus refert, cum L. Papirium Fregellanū
ex Latio nominat. Arpinū & Volscorū, & Samnitium fuit. illud
ostendit Iuuenalis, cum ait Satyra VIII de C. Mario Arpinate:
Arpinas alias Volsorum in monte solebat

Poscere mercedes, alieno fessus aratro.

hoc Liuius, cum Arpinum de Samnitibus captū scribit. De Fre-
gellis, & Arpino, quoniam e Samnitibus capta sunt, in Samniti-
bus dicemus. Minturnæ, Vescia, & Ausona Ausonum fuerunt.
Ausones autem proprie dictos in Tzetis græca inuenio histo-
ria Auruncos inter Volscos, & Campaniam sitos. Minturnas
tamen etiam Samnitium, fuisse prodit Stephanus. Has Liris in-
terfluit, supra eas Fregellæ, supra Fregellas Arpinum, supra Ar-
pinum Sora, omnes ad Lirim teste Strabone. Soram agri Volsci
fuisse, ac a Samnitibus possessam prodit Liuius. quare de his
omnibus in Samniticis bellis, & fœderibus exponendis dice-
mus. Aquinum ultimum oppidum Latinorum esse prodit Stra-
bo inter Lirim, & Casinū flumina, quod rectius a Plinio in cam-
pania collocatur. Fundanorum, & Formianorum mentio fit bel-
lo Latino anno urbis CDXIII, quibus datam ciuitatem scribit
Liuius sine suffragio, quod per fines eorum tuta, pacataq. sem-
per fuisset uia. & paullo post Fundanis, quod Priuernatis belli
socii fuissent, arma illata, atq; ueniam petentibus datam addit.

Oskos

Oscos autem, & Aufones ex his locis esse dimotos narrat Strabo, quod idem etiam de Volscis factum intelligere debemus, atque omnia hæc in unum Latii nomen esse comprehensa, quod nouum Latium dictum sit. Hoc autem quando factum sit, parū liquet. illud quidem dubium non est, neque bello Punico primo neque Gallico Cisalpino, neque ipso bello Punico secundo omnium difficillimo mentionem ullam usurpari auxiliorum, quæ a Volscis, Oscis, & Aufonibus missa sint, cum tamen aliorū omnium populorum, quibus Latium cingitur, apud Polybium, & Liuium memoria celebretur, Marforum, Pelignorum, Samnitium, Campanorum, Sabinorum, Vmbrorum, Picentum, Etruscorum. ex quo conici potest, his populis iam tum ad interuersionem deletis, in hanc regionem Latinorum gentem esse immissam, atque inde Latium nouum appellatam. quod ego quidē inter Tarentinum, & Punicum bellum factum esse crediderim. An uero ut nomen Latinum, sic etiā iura Latii ueteris tum adiecti sint, in tanta rerum obscuritate nec affirmare ausim, nec negare. uideo enim Latinos omnes ut pote, qui meliore conditione essent, quā Italici, belli Punici temporibus in fide manere, & bello Italico Latinos a Tiberi usque ad Lirim, ut inquit Appianus, armis pro populi Ro. libertate, atque imperio aduersus reliquam Italiam decertare. quod profecto non fecissent, nisi commodiore in causa, quā qui bellum mouebant, fuissent.

De Italicis. Cap. VII.

HACTENVS de prima Italorum parte, qua Latinos contineri statuimus, atque illorum iure sit disputatum: nunc de altera, quam Italici obtinuerunt, eorumque iure differamus. Ut autem Latinos Latii incolas, populi R. fœderatos, iure Latii donatos, definiuimus: sic Italicos, reliquæ ad Rubiconem Italiæ habitatores populi R. fœderatos, iure Italico præditos commodè definiri posse censemus. Italiæ enim domicilium eos fecerunt a Gallis, & prouincialibus, fœderis cōmunio ab iis uel ciuibus R. uel peregrinis, & exteris, qui quacunque de causa in Italiæ oppidis uersarentur, ius Italicum ab iis Italis, qui cum Italiam tenerent, non iure tamen Italico fruebantur. Italicorum porro numerum expleuerunt ad mare Tyrrhenum trans Tiberim Etrusci, post Latinos ultra Lirim Capani, Lucani, in Siculo Bruttii,

Bruttii, in Ionio Messapii, & Sallentini, ad Adriaticum Apuli, Frentani, Picentes, & Senones. mediterranei Umbri, Sabini, Marfi, Vestini, Marrucini, Peligni & Samnites. quorum sigillatim agros, bella, & fœdera deinceps breuiter exponere institui, ut ex hac disputatione quodnam tandem ius fuerit Italicum, quod ex eorum fœderibus fluxit, intelligamus.

De agro Etrusco, & fœderibus Etruscorum. Cap, IX.

ETRUSCOS autem (ab his enim Italicos exordimur) Polybius auctor, nulla in re contemnendus, a Pisis oppido Romam usque perducit, id est, ut ego interpretor, inter Arnun, Tiberimq. flumina concludit. ex quo patet, eos, qui a Macra amne Etruriæ initia ducunt, quanquam recte, non tamen ad Romanæ reip. tempora apte instituere. qua florente, Luca etiam inter Ligures est numerata. Itaque idem Polybius Arretium quoque primum in mediterraneis oppidum Etruriæ collocat. unde alio loco C. Flaminium consulem Annibali ex Gallia in Etruriam irrumpenti ad Arretium ait occurrisse. Quod tamen ita accipendum esse opinor, non quod omnino ab Arretino agrotum Etruria principium ceperit, siquidem Fæsulæ ante occurrunt, quàm Arretium; sed quod ille firmitus esse oppidum Arretium ad Annibalis impetum excipiendū existimarit. Fæsulæ autem iam tum in Etruria numeratas, cum Polybius eo loco ostendit, tum præcipue Liuius, cum de eadem re ita agit: Regio erat Italiae in primis fertilis. Etrusci campi, qui Fæsulæ inter Arretiumq. iacent. Item: Pœnus læua relicto hoste, Fæsulæ petens Etruriæ agros prædatum profectus, quantā maximam uastitatem potest cædibus, incendiisq. procul consuli ostendit. Neq; uero a Fæsulis initium uidetur habuisse Etruria, sed a Pistorio, cum scribat Sallustius, Catilinam exercitum in agrū Pistoriensē adduxisse, ac sub ipsis radicibus montium consedissee, quā illi descensus erat in Galliam properanti. Etruriæ porro partes tres ab antiquis factas accepimus, quarum unam Maritimā appellarunt, alteram Cisciminiam, tertiam Transciminiam. Maritimæ oppida a Tiberi ad Arnun progredientibus hæc aut ad mare, aut non longe a mari obiciuntur, Phregenæ, Alsium, Cære, Pyrgi, Sabate oppidum cum lacu, Castrum nouum, Tarquinii,

Tarquinii, Graufcæ, Cofsa, Volcæ, Telamon promontorium, Labro, Populonia, Volaterræ, & Pifæ. Cisciminia omnem regionem cis Ciminium montem continet, quæ est inter Tiberim, regionem maritimam, & Ciminia iuga. quo in spatio erant, Veii, Falerii, Capena, Nepet, & Sutrium, lacus Ciminius, & Vadi monis. Transciminia, ut est in epitomis rerum Italicarum antiquis, a Ciminiis iugis ad Pistorium pertinuit, atque oppida habuit Perentiam, Trosulum novem millia passuum citra Volfinios, teste Plinio, Bleram, Cortnosam, Cortenebram, Salpinates, Clusium, Rusellas, Senas, Fluentinos, qui & Arnienfes, Fæfulas, Pistorium, Stellates, Arretium, Cortonam, lacum Trafinenum, & Perusiam. Quemadmodum autem Latinorum, sic Etruscorum commune quondam cõcilium fuit, ad fanum Volturnæ. quo in loco XII Etruriæ tum principes populi de summa rerum consultare, ac de bello, paceq. statuere soliti sunt. fuerunt autem, ut accepimus, hi, Veientes, Carites, Falisci, Vulfinienfes, Clusini, Perusini, Arretini, Rusellani, Volaterrani, Populonienses, Pifani, & Fæsulani. Ut autem ex his proximi quique Romæ urbi fuerunt, ita primi Romano bello, tamque continenti quodam incendio conflagnarunt. Proximi autem Veientes. quorum agrum Tiberis a Crustumino, & Fidenate, qui in Sabinis sunt, ut ait Plinius, diuidit duodecim millia passuum procul a Roma. Cum his ergo primum acie, decertavit Romulus, cum pro Fidenatibus illi consanguineis suis arma cepissent, eosq. prælio fusos agri parte, quæ Tiberim attingebat, & septem pagi dicebatur, ceterisque, quæ sunt ad fluminis ostium locis, Dionysio auctore, multavit. Eisdem deinde sæpe rebellantes omnes prope qui secuti sunt reges deuicerunt, Tullus, Ancus, reliqui. Illud memorabile de Anco apud Liuium; Sylua Mæfia Veientibus adempta eum usque ad mare imperium prolata, atque Ostiam in ore Tiberis condidisse. Inde uero regnante Prisco reliquam Etruriam belli Romani contagione arfisse, in Dionysii historia scriptum inuenio, cum quinque Etruriæ populi arma cum Latinis tum populi R. hostibus communi consilio coniunxissent, Clusini, Arretini, Volaterrani, Rusellani, Vetulonienfes. Hi uero ad Eretum in agro Sabino, prælio uicti, legatis ex singulis ciuitatibus missis, pacem his conditionibus impetrarunt, ut in neminem animaduertetur, nulli oppido tributa, atque præsidia imponerentur, suæ

cuique

cuique leges redderentur. ciuitatum principatus penes regem Romanum esset, quem ipsi suis etiam insignibus augustiorem reddiderunt. sic enim cum alii, tum praecipue in historia Florus: Non pace Tarquinius, quam bello promptior. Duodecim nanque Tusciae populos frequentibus armis subegit; inde fascēs, trabes, sellae curules, annuli, phalerae, paludamenta, praetextae; inde quod aureo curru quattuor equis triumphatur: toga pictae, tunicaeque palmatae, omnia denique decora, & insignia, quibus imperii dignitas eminet, sumpta sunt. Seruio deinde regnante cum Veientes rebellantes reliqui fere omnes Etrusci essent secuti, uigesimo anno xii populi communi consensu pace petita foedus antiquum a Prisco datum praeter Veientes, Carites, & Tarquinienſes recuperarunt, quibus ut belli auctoribus agri pars est adempta. Pulsis autem regibus cum Tarquinienſes, & Veientes Superbum regem in regnum reducerent, uicti abierunt. Quod idem Porsena rex Clusinus anno post conatus cum urbem obsidione cinxisset, & ipse nihil profecit. Anno uero urbis cclxxi C. Iulio, Q. Fabio cos. Veientibus populantibus, nec res reddentibus, bellum est indictum, idque per octo annos continuos gestum. quo spatio Fabii ccxvi, qui sibi hostem illum depoposcerant, ad Cremeram amnem delati. A. autem Manlio, & L. Furio cos. induciae in annos xl petentibus, stipendio, & frumento imperato, datae. Post autem anno urbis cccxvii L. Quinctio, M. Aemilio, L. Iulio tribunis, mil. consularibus, Fidenates legatis Romanorum interfecit ad Lartem Tolumnium Veientium regem defecere. Veientibus arma capientibus socios se Falisci adiunxerunt. Itaque inſequenti anno A. Cornelius Cossus, re bene gesta, spolia quoque opima de Tolumnio rege a se occiso rettulit. tertio autem anno Fidenates, & Veientes (non enim perduci Falisci potuerunt) cum in agrum Romanum trans Anienem impressionem fecissent, ab A. Seruilio dictatore haud procul Nomento fugati, & Fidenas compulsi, oppidum quoque amiserunt. Inde usque ad annum cccxxvii otium ab Etruria. tum uero rem ita actam prodit Liuius: Iras aduersus Veientes post diem induciarum rebellantes in inſequentem annum C. Seruilio Ahala, L. Papiro Mugillano cos. esse dilatas, ne bellum confestim indiceretur, ne uel exercitus mitterentur, religionem obstitisse; fetiales prius mittendos ad res repetendas patres censuisse; nec eorum

rum cum more patrum iurati repeterent res, uerba audita; bellum iussu populi indictum, atque a tribunis militum parum prospero anno insequenti gestum. Cum Fidenates, colonis interfectis, defecissent, M. Aemilium dictatorem cum magistro equitum A. Cornelio Cossio sexto decimo die oppidum cepisse, & Veientes uicisse. iisq. postero anno xx annorum inducias datas. Anno inde cccxlix, quia tempus induciarum cum Veienti populo exierat, per legatos, fœtialesq. res repeti cœptæ. Veii circumfessi, adeo ut continuandæ obsidionis causa nouo exemplo hibernacula fierent. Venere inde Veientibus auxilio Capenates, & Falisci, quia proximi regione erant, deuictis Veiiis, bello quoque se proximos fore credentes. Itaque triplici loco bellum constitit, ad Veios, ad Capenam, ad Falerios. decimo tandem anno M. Camillus in agro Nepesino cum Faliscis, & Capenatibus acie congressus eos fundit, ac castris exiit, Veios cuniculo in urbem acto capit, ac diripit. P. Cornelius Scipio, & Cossus Faliscum bellum, M. Valerius, & Q. Seruilius, tribuni militares consulari potestate, Capenas sortiti, non urbes ui, aut operibus tentarunt, sed, agro depopulato, & prædis rerum agrestium actis, Capenatem populum subegerunt, ac pacem petentibus dederunt. Deinceps M. Camillus tribunus militum Falerios exemplo iustitiæ memorabili, proditore filiorum magistro in urbem remisso, in fidem recipit. Faliscis pax data. in stipendium militum eius anni pecunia imperata. Ante uero quàm Veii caperentur, Tarquinienfes arma mouerant, quia multis simul bellis Volscorum ad Anxur, Aequorum ad Lanicos, Veienti, Falisco, & Capenati districtos uidebant Romanos. Eos L. Iulius, & A. Postumius tribuni militares prope uoluntariorum coacta manu per agrum Cæretem obliquis tramitibus egressi redeuntes a populationibus grauesq. præda oppresserunt, omnesq. impedimentis exuerunt. Captis autem Veiiis anno cccxliii L. Valerio Potito, M. Manlio Capitolino cos. nouum bellum cum Vulfiniensibus exortum. quò propter famem, & pestilentiam exercitus duci nequiuit. ob quæ Vulfinienses Salpinatibus adiunctis superbia elati ultro agros Romanos incurfauere. itaque duobus inde populis bello indicto, cum Vulfiniensibus pugnatum. fusa primo concursu in fugam acies. octo millia armatorum ab equitibus interclusa positis armis in deditionem uenerunt. eius belli fa-

ma effecit, ne se pugna committerent Salpinates. mœnibus ar
mati se tutabantur. Romani prædas passim & ex Salpinati agro,
& ex Vulfiniensi, nemine eam uim arcente, egerunt: donec Vul
finiensibus fessis bello, ea conditione, ut res populo R. redde
rent, in uiginti annos induciæ datæ. Postero anno Clusini Gallo
rum Senonum bello oppressi, quanquam cum Romanis nullū
ius societatis, amicitia ue habebant, nisi quod Veientes con
sanguineos aduersus populum Ro. nō defendissent, legatos Ro
mam, auxilium a senatu petatum, misere. de auxilio nihil impe
tratum. legati missi, qui senatus, populiq. R. nomine agerent
cum Gallis, ne a quibus nullam iniuriam accepissent, socios po
puli R. atque amicos oppugnarent. Eodemq. tempore, recepta
e Gallis Roma, cum Caritibus hospitium publice iunctum in
uenio, quod sacra populi R. bello Gallico custodierāt. post bien
nium uero, cum ab Etruria prope omni armata Sutrium socii
populi R. esset occupatum, eodem die a Camillo dictatore re
cuperatur. Deinde exercitus in agrum Tarquiniensem ductus
Cortnosam, & Cortenebram oppida cepit. duobus inde post
annis, dum Camillus in Volscis rem gerit, legati ab Nepet, &
Sutrio auxilium aduersus Etruscos petentes ueniunt, breuē
occasionem auxilii ferendi memorantes. Itaque cum ea loca
opposita Etruriæ, & uelut claustra inde, ac portæ essent, & il
lis occupandi ea, cum quid noui molirentur, & Romanis recu
perandi, tuendique cura erat. Camillus autem, a Volscis auer
sus, Etruscis ab oppugnatione Sutrii depulsis, Nepet, quod
per prodicionem acceperant, recuperauit. Nepefinorum defe
ctionis auctores securi percussi. innoxia multitudini deditæ
res oppidumq. cum præsidio relictum. Pacatæ inde per multos
annos res erant in Etruria, cum anno cccxcvii Tarquinen
ses populabundi fines Romanos, maxime qua ex parte Etruriā
adiacent, peragrauare. rebusq. nequicquam repetitis consu
les C. Fabius, & C. Plautius iussu populi bellum indixere. Fa
bius inconsulte aduersus Tarquinieneses pugnauit. cccvi mi
lites Romanos captos Tarquinieneses immolauerunt. Insequen
ti anno C. Marcio, Cn. Manlio cos. Falisci hostes exorti dupli
ci crimine, & quod cum Tarquinienfibus iuuentus eorum mi
litauerat, & quod eos, qui Falerios profugerant, cum male pu
gnatum est, repetentibus ferialibus non reddiderant. Manlius,
qui ea prouincia euenerat, nihil memorabile gesit. Postero

H 2 anno,

anno, Falisci, Tarquiniensesq. M. Fabium Ambustum consu-
 lom prima pugna fuderunt. concitatur inde omne nomen Etru-
 scum, & Tarquiniensibus, Faliscisq. ducibus ad Salinas perue-
 niunt. aduersus eum terrorem dictator C. Marcius Rutilus di-
 ctus, profectus ab urbe utraque parte Tiberis ratibus exercitu,
 quocunque fama hostium ducebat, traiecit, multos populato-
 res agrorum uagos, palantesq. oppressit. castra quoq. nec opi-
 nato aggressus cepit, & viii millibus hostium captis, ceteris
 aut caesis, aut agro R. fugatis, sine auctoritate patrum, populi
 iussu triumphauit. Anno autem cō Tarquiniensium agria C.
 Sulpicio consule sunt uastati. deinde multis in acie caesis, ex-
 ceteris captiuis, quorum numerus ingens fuit, cccclviii dele-
 cti, ut nobilissimus quisque Romanus mitteretur. vulgus aliud
 trucidatum. nec populus in eos, qui missi Romam erant, mi-
 tior fuit. medio in foro omnes, uirgis caesi, & securi percussi.
 insequenti deinceps anno in bellum Etruscum intentam ciuita-
 tem, quia Caritem populum misericordia consanguinitatis
 Tarquiniensibus adiunctum fama ferebat, legati Latini ad Vol-
 seos conuertere. inclinauit deinde pars maior curæ in Etruscū
 bellum. postquam litteris C. Sulpicii consulis, cui Tarquinii
 prouincia euenerat, cognitum est, depopulatum agrū circa Ro-
 manas salinas, prædæq. partem in Caritem fines auectam, &
 haud dubie iuuentutem eius populi inter prædatores fuisse, ex
 auctoritate patrum, & populi iussu T. Manlius L. F. dictator
 bellum Caritibus indixit. Carites, quā non suarū uirium
 ea dimicatio esset, cernentes, legatos de pace miserunt. ob ue-
 tus beneficium, quo bello Gallico sacra Romana pie custodi-
 uerant, pacem impetrarunt. & inducias in cētum annos factas
 in senatus consultum referri placuit. in Faliscos eodem noxios
 crimine uis belli conuersa, sed hostes nusquam inuenti. Anno
 cō iiii terror uanus Etrusci belli, cum coniurasse duodecim
 populos fama esset, dictatorem dici coegit. dictus in castris C.
 Iulius. postero anno T. Quinctius consul ad Faliscum bellum,
 C. Sulpicius ad Tarquiniense profecti, nunquam acie congres-
 so hoste, cum agris magis, quā cum hominibus, urendo, po-
 pulandoq. gesserunt bella. cuius lentæ tabis senio uicta utrius-
 que populi pertinacia est, ut primum a consulibus, deinde per-
 missu eorum ab senatu inducias peterent. in xl annos impetra-
 uerunt. Atque his quidem uictoriis nihil aliud hætenus effectū
 est a

est a Romanis, nisi, ut partem Etruriæ sibi adiungerent. siquidem Liuius in anni quadringentesimi trigesimi quinti rebus exponendis, ubi de Alexandro Macedonum rege agit, inter socios populi R. quibus resisti potuisse Alexandro, si Italiam inuassisset, ait, partem Etruriæ refert. ex quo intelligi licet, reliquos deinde continentibus bellis afflictos in societatem esse ascitos. bella uero hæc gesta accepimus. Primum anno CDXLIII omnes Etruriæ populi præter Arretinos ad arma isse dicuntur, ab oppugnando Sutrio, quæ urbs socia Romanis, uelut claustra Etruriæ erat, bellum ingens orsi. Ita non solum ad Sutrium a Q. Aemilio consule cæsi sunt, sed etiam deinceps a Q. Fabio ad Sutrium obsidione liberandum profecto trans Ciminiam siluam tum in uiam fugati collatis non longe a Perusia signis deuicti. a Perusia, Cortona, & Arretio, quæ ferme capita populorū Etruriæ erant, legati pacem a Romanis, fœdusq. perentes inducias in triginta annos impetrauerunt. eodemq. anno ad Vadimonis lacum cum Etruscois, qui lege sacrata exercitum coegerant, acerrime dimicatum. fractæ opes, cæsum in acie quod roboris fuit, castra capta, direptaque. quin etiam cum reliquis Etruscorum ad Perusiam, quæ & ipsa indiciarum fidem ruperat, idem Fabius nec dubia, nec difficili uictoria dimicat. ipsum oppidū (nam ad mœnia uictor accessit) cepisset, ni legati dedentes urbem exissent. Præsidio Perusiæ imposito, legationibus Etruriæ amicitiam petentibus præ se Romam ad senatum missis triumphauit. Ita quidem Liuius, nec longe secus Diodorus, Etruscos Sutrium coloniam populi R. obsidentes inde a consulibus esse depulsos. eosdem ad Perusiam a Fabio superatos, Fabium multorum cæde facta reliquis terrorem intulisse, cum primus Romanorum in ea loca cum exercitu penetrasset. eundem cum Arretinis, Cortonensibus, & Perusinis inducias pepigisse, & oppido Castula expugnato Etruscos ab obsidendo Sutrio auocasse. Fabiū deinceps P. Decius est consecutus, cui secunda admodum belli fortuna fuit. Tarquiniensem metu subegit frumentum exercitui præbere, atque inducias in XI annos petere. Vulsiniensem castella aliquot ui cepit, quædam ex iis diruit, ne receptaculo hostibus essent, circumferendoq. passim bello, tantum terrorem sui fecit, ut nomen omne Etruscum fœdus peteret. de quo tamen nihil impetratum. induciæ annuæ datæ. stipendium exercitui Romano ab hoste in eum annum numeratum

rum, & binæ tunicae in militem exactæ. ea merces induciarum fuit. Anno inde cdl ii, M. Liuius, C. Aemilio cos. Etruriam rebellare, ab Arretinorum seditionibus motu orto nuntiatum. M. Valerius dictator castra in agrum Rufellanum promouit. prælio commisso, accisæ iterum Etruscorum uires, & pacto annuo stipendio, & duum mensium frumento, permissum ab dictatore, ut de pace legatos mitterent Romam. pax negata. induciæ biennii datæ. Sunt qui (ut ait Liuius) sine ullo memorabili prælio pacatam ab dictatore Etruriam esse, seditionibus tantum Arretinorum compositis scribant. post bienniū, ab Etruscis aduersus inducias paratum bellum. qui Gallos etiam sibi socios aduersus Romanos adiunxerant. quos M. Valerius consul compressit, ut nemo extra munitiones egredi auderet. timorq. ipsorum obsidioni similis esset. Cum autem postero anno L. Scipioni consuli ad Volaterras occurrissent, uicti abierunt. Romanus uacuis castris potitus in Faliscum agrum copiis reductis cum impedimēta Faleriis cum modico præsidio reliquisset, expedito agmine ad populandos hostium fines incedit. omnia ferro, igniq. uastata. castellis etiam, uicisq. illatus ignis. Post biennium bellum ingens multis ex gentibus conflatur. cuius auctor Gellius Egnatius ex Samnitibus erat. Tusci fere omnes consciuerant bellum. tracti contagione proximi Etruriæ populi, & Gallica auxilia mercede sollicitata. consules L. Volumnus, & Ap. Claudius in eos profecti commisso prælio castra eorum ceperunt, ac diripuerunt. & septem millia, & trecenta hostium occiderunt. duo millia, & centum uiginti ceperunt. Itaque sequentes consules Q. Fabius, & P. Decius ad bellum Etruscum missi, Cn. Fuluius, & L. Postumius Megellus prætores cum duobus exercitibus haud procul urbe Etruriæ oppositi, unus in Falisco, alter in Vaticano agro, Consules ad hostes, transgresso Appennino, in agrum Sentinatem peruenerunt. Fuluius, & Postumius in agrum Clusinum consulum iussu transeuntes Etruscos ex agro Sentinate ad suos fines tuendos reuocarunt. Galli, & Samnites a Fabio acie fusi, cum se Decius collega in prælio deuouisset. Cn. Fuluius, præter ingentem illatam populationibus agrorum hosti cladem, pugnavit etiam egregie. Perusinorum, Clusinorum cæsa amplius tria millia, & signa militaria ad uiginti capta. Sunt qui, teste Liuius, pugnam in Sentinate agro Tuscos etiam, & Umbros affuisse dicant. Po-
stero

ftereo anno L. Postumius Megellus consul, in Etruriam tradu-
 cto exercitu, primum peruastauit Vulfiniensium agrum, dein
 de cum egressis ad tuendos fines haud procul mœnibus ipso-
 rum depugnat. duo millia c c Etruscorum cæsi. ceteros propin-
 quitas urbis tutata est. in Rufellanum agrum exercitus tradu-
 ctus. ibi non agri tantum uastati, sed oppidum etiam expugna-
 tum, capta amplius duo millia hominum. minus duo millia cir-
 ca muros cæsa. tres ualidissimæ urbes, Etruriæ capita, Vulfinii,
 Perusia, Arretium, pacem petiere. & uestimentis militum fru-
 mentoq. pacti cum consule, ut mitti Romam oratores liceret,
 inducias in xl annos impetrauerunt. multa præsens quingen-
 tum millium æris in singulas ciuitates imposita. Insequenti an-
 no legati sociorum ex Etruria questi sunt, uri, & uastari agros
 a finitimis Etruscis, quod desciscere a populo R. nollent. alla-
 tum est etiam, Faliscos, qui per multos annos in amicitia fue-
 rant, arma Etruscis iunxisse. Faliscis res non reddentibus bel-
 lum indictum. Caruilius Trosulum primum oppugnare ador-
 tus, quadrigentos septuaginta ditissimos pecunia grandi pa-
 ctos, ut abire inde liceret, dimisit: ceteram multitudinem, op-
 pidumq. ipsum ui cepit: inde quinque castella locis sita muni-
 tis expugnauit. cæsa ibi hostium duo millia quadringenti. mi-
 nus duo millia capti. & Faliscis pacem petentibus annuas in-
 ducias dedit, pactus centum millia grauis æris, & stipendium
 eius anni militibus. Sequenti anno Faliscos, Romanorum opi-
 bus, uel ob pestilentiam, qua ciuitas laborabat, uel propter
 consules, quos, ut pacatis temporibus, non ex uirtute delege-
 rant, contemptis, mouisse tradit Zonaras: D. Brutum consu-
 lem ad eos missum, Faliscis uictis, & ipsorum, & aliorum Tu-
 scorum agros esse depopulatum. Extremū inde bellum, quod
 cum Etruscis internecium sit gestum, anno c d l x x est con-
 citum, cum Galli etiam, & Samnites arma consociassent. Quos
 omnes ad lacum Vadimonis a P. Dolabella consule occisione
 esse occisos inuenio apud Eutropium, Florum, & Polybium.
 Cuius uictoriæ mentio quoque usurpatur in Originum Caro-
 nis epitomis, his uerbis: Turrenus, patre Elbio Volturreno,
 & regum Etruscorum ultimo, ad lacum Vadimonis cæso, ad red-
 dendam urbem Etruriæ anno secundo Olympiadis cxxiiii
 allici potuit, sed ad recipiendas Latinas litteras nunquam per-
 suaderi potuit. Neque tamen hoc bello totam Etruriam sub im-
 perium

perium Romanū esse redactam, ex bellis apparet, quæ sequen-
tes consules gesserunt, Q. Fabricius Luscinius, Q. Marcius Phi-
lippus, & Ti. Coruncanius, quorum illos de Etruscis, hunc de
Vulturniensibus, & Vulcentibus triumphasse scriptū est in frag-
menti tabularum Capitolinarum. uictoriam autem Corunca-
nii comprobatur etiam Zonaras, qui eum triennio post in consu-
latu rem cum Etruscis gessisse, & fœdus cum iis percussisse
scribit. His ergo bellis, cladibusq. fracta tandem, atque euer-
sa opes Etruriæ sunt, ipsaq. in societatem a Romanis accepta.
Quibus uero fœderum conditionibus singuli populi in amicit-
tiam uenerint, quis est tanta ingenii magnitudine præditus,
qui, amissis earum & rerum, & temporum monumentis, pos-
sit aut coniectura consequi, aut omnino diuinatione complecti?
non easdem tamen omnibus leges datas esse, cum per se sa-
tis intellectu probabile est, tum uero post alio loco apertius
ostendetur.

De agro, & fœderibus Campanorum.

Cap. x.

ETRUSCIS orientem uersus Latini, Latio Campania est
adiuncta. Campaniam a Liriamne ad Vulturnum, a Vulturno
ad Sarnum, inde ad Silarim antiqui produxerunt. quare tres
Campaniæ partes instituta, una, quam Ausones, Aurunci, Si-
dicini, & Capuani tenuerunt: altera, quam Cumani, & Opici;
tertia, quam Nucerrini. Prima ad mare clarissimis his est oppi-
dis frequentata, Sinuessa, & Vulturno: intus autem Gauro,
Mafico, & Falerno montibus, Stellate campo, Sueffa Aurun-
ca, Calibus, Cassino, Teano Sidicino, Venafro, Calatia, Cal-
licula, Trebula, Casilino cum silua Gallinaria, & capite ipso re-
gionis Capua. Secunda ad mare Litemum oppidum cum flumi-
ne habuit, Cumas, quam in Opicis collocat Dionysius libro
primo, Misenum, Baias, sinum Lucrinum, & Auernum, Pu-
teolos, Neapolim, Heracleam, omnia in sinu, qui Crater di-
citur. intus Atellam, Abellam, Sueffulam, Acerras, montem
Vesuuium, Nolam, Pompeios. Tertia ad mare oppida habuit
Stabias, Surrentum, Mineruæ promontorium, intus Salernū,
& Nuceriam. In his Vulturnus amnis ex Venafrano labens per
mediam Campaniam Vulturnum oppidum, Casilinum, & Ca-
puam

puam alluit. Liuius Casilinum urbem Vulturno flumine diremptam Falernum a Campano agro diuississe prodidit. Pompeios alluit Sarnus. Campania ipsa ueterum omnium litteris adeo celebrata, ut eorum consensu uictus Florus eam omnium non modo Italia, sed toto orbe terrarum pulcherrimam plagam appellet. nihil mollius caelo, inquit. nam bis floribus uernat. nihil uberius solo. ideo Liberi, Cererisq. certamen dictum. nihil hospitalius mari. hic illi nobiles portus Caieta, Misenus, & repentes fontibus Baiæ, Lucrinus, & Auernus. hic amisti uitibus montes Gaurus, Falernus, Massicus, & pulcherrimus omnium Vesuius. ad mare urbes Formiæ, Cumæ, Puteoli, Neapolis, Herculaneum, Pompeii, & ipsa caput uerbiū Capua, quondam inter tres maximas Romam, Carthaginemq. numerata. In hac autē regione res primum geri coeptæ sunt anno urbis c. d. x. M. Cornelio, M. Valerio cos. Tum uero Sidicini (hos Ostorum e gente fuisse putat Strabo) armis Samnitium oppressi cum ad Capuanos se contulissent, bellum excitarunt, quod cum Samnitibus pro Campanis est gestum, cum Capuani ab iis in agro Sidicino acie fusi ipsi se, urbem, agrosq. in fidem populi Romani dedidissent. Primi autem, qui bellum intulerint, consules fuerunt Valerius, & Cornelius. quorum ille in Campaniam ad montem Gaurum, hic in Samnium ad Saticulam profectus rem bene gessit. prospere etiam ad Suessulam a Valerio tertia pugna certatum. Capuanis, Suessanisq. precantibus datum, ut præsidium eo in hiberna mitteretur, quo Samnitium excursions arcerentur. biennio post cum Samnites isto cum Romanis fœdere Sidicinis arma intulissent, Sidicini ad Latinos se contulerunt, qui tum bellum populo R. parabant. neque iis armis Campani se abstinere. pugnatum est cum Latinis haud procul radicibus Vesuii montis, quauia ad Veferim ferebat. fugatus hostium exercitus. Latini ex fuga se Minturnas contulere. castra secundum prælium capta: multiq. uiui oppressi, maxime Campani, qui Latinorum fugæ superfueraut, multis itineribus dissipati cum se in unum conglobassent, Vesciam in urbem se receperunt. Latinis bellum instaurantibus Torquatus consul ad Trifanum (inter Sinuessam, Minturnasq. locus est) occurrit, & acie congressus adeo res eorum contriuit, ut ei uictorem exercitum ad depopulandos agros ducenti Latini omnes se dederent, deditiōemq. eam Campani sequeretur. Latium, Capuaq. agro multari. Latinus, & Falernus

ager, qui populi Campani fuerat, usque ad Vulturnum flumen plebi Romanæ diuiditur. bina in Latio iugera, terna in Faler-
no, quadrantibus etiam pro longinquitate adiectis. extra pœ-
nam fuere Latinorum Laurentes, Campanorumq. equites, quia
non descuerant. equitibus Campanis data ciuitas. uetigal
quoque eis Campanus populus iussus pendere in singulos quo-
tannis (fuere autem mille, & sexcenti) denarios nummos qua-
dringenos quinquagenos. Hæc Liuius. Torquatum eundem de
Campanis, Sidicinis, & Auruncis triumphasse scriptum est in
Capitolinis triumphalibus tabulis. Campanos enim pro Ca-
puanis ueteres usurparunt. Post autem anno CDXIII. L. Furio,
C. Mænio consulibus, cum de pœna Latinorum, quos consu-
les ad deditionem subegerant, referretur, de Campanis so-
ciis eorum ita decretum est; ut Campanis equitibus, quia
cum Latinis rebellare noluisent, ciuitas sine suffragio dare-
tur, Cumani, Sueffulaniq. eiusdem iuris, conditionisque,
cuius Capua, essent. Postero anno C. Sulpicio, P. Aelio consu-
libus inter Sidicinos, Auruncosq. bellum ortum. Aurunci a
Torquato consule in deditionem accepti, nihil deinde moue-
rant. eo petendi auxilii à Romanis causa iustior fuit. sed prius-
quam consules ab urbe (iusserat enim Senatus defendi Aurun-
cos) exercitum educerent, fama affertur, Auruncos oppidum
deseruisse, profugosq. cum coniugibus, & liberis Sueffam com-
measse, quæ post Aurunca appellata, mœnia eorum antiqua,
urbemq. a Sidicinis delatam. Sequenti anno L. Papirio, K. Dui-
lio consulibus Ausonum magis nouum, quàm magnum bellum
excitatum. ea gens Cales urbem incolebat: Sidicinis finitimis
arma coniunxerant. uno prælio duorum populorum exercitus
fusus. Postero anno M. Valerio Coruo consuli bellum aduersus
Calenos decretum. Ausones cum urbe haud maiori certamine
capti, quàm acie fusi erant. Deinde Ti. Veturio, Sp. Postumio,
consulibus Cales colonia deducta. consules ingressi Sidicino-
rum fines populando usque ad mœnia, atque ad urbem peruene-
runt. Sequenti uero anno exercitum aduersus Sidicinos missum
Acerranis ciuitatem sine suffragio datam tradit idem, qui cete-
ra Liuius. Velleius altero anno, qui fuit Ti. Veturio, Sp. Postu-
mio consulibus, Campanis sine suffragii latione datam prodit.
Anno inde CDXXII. Lentulo, Q. Philone consulibus Palæpoli-
tani (horum urbs haud procul inde fuit, ubi deinde fuit Nea-
polis,

polis, quam inter Opicos refert Stephanus) Cumis oriundi Samnitium infida aduersus Romanos societate freti, siue pestilentia, quæ Romanam ciuitatem adorta nuntiabatur, fidentes multa hostilia aduersus Romanos agrum Campanum, Faler-numq. incolentes fecerunt. ea causa bellum iis indictum. Nolani Palæpolitani affuerunt. Philoni imminenti hostium muris in alterum annum propagatum imperium est. Palæpolitani se ei deditere. Nolani ex urbe Palæpoli Nolam effugerunt. Fœdus cū Neapolitanis iſtum. eo enim deinde summa rei Græcorum uenit. Anno inde CDXXXIX. C. Sulpicius, M. Pœtelius consules ab Sora profecti, in agros, atque urbes Ausonum bellum intulerunt. mota nanque omnia aduentu Samnitum, cum ad Lautulas dimicatum esset, fuerant. coniurationesq. circa Campaniā passim factæ. nec Capua ipsa crimine caruit. At uero gens Ausonum proditione urbium in potestatem uenit. Ausona, & Minturnæ, & Vescia urbes erant, ex quibus principes iuuentutis duodecim numero in proditionem urbium suarum coniurati ad consules ueniunt. & eos consensisse cum Samnitibus exponunt. admotis castris tria oppida capta, deletaq. Ausonum gens uix certo defectionis crimine, perinde ac si in terneciuo certasset bello. C. Mænius dictator quæstionem de Campanorum coniurationibus habuit. Ita quidem Liuius. At Diodorus Campanos prodit, antequam Samnites prælio uictos audissent, defecisse, C. Mænum dictatorem aduersus eos missum, castris non longe a Capua positis primū decertare acie uoluisse, post Samnitum clade accepta, cum Romanis pepigisse defectionis aucto-ribus traditis. fœdus antiquum urbibus esse redditum. Postero anno L. Papirio, C. Iunio consulibus, C. Pœtelius dictator receptis Fregellis in Campaniam profectus est maxime ad Nolam armis repetendam. Nola siue a dictatore, siue a C. Iunio consule (nam utrunque teste Liuiο traditur) capta est. Qui captam Nolam a consule produnt, adiiciunt, Atinam, & Calatiam ab eodem captas. Sueſſa tum Auruncorum colonia deducta. Post triennium Q. Fabio, C. Marcio consulibus clasis Romana, ut scribit Liuius, a P. Cornelio maritimæ oræ præfecto in Campaniam acta, cum appulsa Pompeios esset, socii inde nauales ad depopulandū agrum Nucerinum profecti, proximis raptim uastatis, unde reditus tutus ad naues esset, dulcedine, ut fit, prædæ longius progressi exciungere hostes. palatis per

agros nemo obuius fuit, cum occidione occidi possent. redeuntes agmine incauto haud procul nauibus assecuti agrestes exuerunt præda, partim etiam occiderunt. quæ superfuit cædi, trepida multitudo ad naues compulsa est. Post quinquennium autem L. Postumio, Ti. Minucio consulibus Samnites Stel latem campum agri Campani, ut ait Liuius, Falernum, ut scribit Diodorus, populati sunt. anno autem CDLVII Samnites per Vescinos in Campaniam, Falernumq. agrum transcendunt, ingentesq. prædas faciunt. L. Volumnius consul in Calenum agrum ueniens populantes repressit. de præsidio regionis depulata a Samnitibus agitatam. Itaque placuit, ut duæ coloniæ circa Vescinum, & Falernum agrum deducerentur, una ad ostium Liris fluminis, quæ Minturnæ appellata, altera in saltu Vescino Falernum contingente agrum, ubi Synope dicitur Græca urbs fuisse, Sinuesæ deinde ab colonis appellata. Hæc fere in Campania gesta comperio. ex quibus intelligi potest, Campaniæ populos omnes, sed alios alio bello, ac fœdere in societatem a Romanis esse acceptos. unde eosdem uidemus postea Pyrrhi bello, tanquam populi R. socios arma aduersus eum cepisse, ac pro Romanis steterisse. De fœdere autem, & ciuitate Capuanis data sic loquitur apud Liuium C. Varro consul ex Cannensi clade doloris, ac lacrymarum plenus ad Campanos: Vobis fœdus æquum, & leges nostras, & magnæ parti uestrum ciuitatem dedimus, cōmunicauimusq. uobiscum. & Regulis, qui eodem tempore in senatu dixi: Per senatum agi de Campanis, qui ciues R. sunt, iniussu populi non uideo posse. Tum uero regionem Campaniæ tertiam, quæ inter Sarnum, & Silarim est interiecta, Picentinorum factam esse, facile crediderim. si quidem scriptum est in commentariis Strabonis, aliquot ex Picentibus iis, qui Hadriam oppidum tenebant, a Romanis in hæc loca traductos omnia usque ad Silarim, antiquæ Campaniæ finem, insedisse. unde illud etiam extitit Plinii, A Surrento ad Silarim amnem xxx millia passuum agrum Picentinum fuisse, intus oppidum Salerni, & Picentiam.

De agro, & fœderibus Lucanorum.

Cap. x i.

INDE a Silari ad Laum flumen tenuerunt Lucani ad mare
Pastum,

Pæstum, siue Posidoniam, Palinurum, Veliam, & Buxentum. intus autem Volcos, Compsam, Potentiam, Blandam, Grumentum, & Lucaniæ caput Pœteliam. Atque hæc quidem Strabo, & Ptolemæus. neque uero longe aliter Plinius. A Silaro, inquit, ager Lucanus incipit, oppida Pæstum, Græce Posidoniam, sinus Pæstanus, oppidum Helia, quæ nunc Velia, promontorium Palinurum, flumen Melphe, oppidum Buxentum, Laus amnis. Idem mediterraneos Lucanorum nominat Asinates, Bantinos, Eburinos, Grumentinos, Potentinos, Sontinos, Sirinos, Tergilanos, Vrsentinos, Volcentanos, quibus Numestranos iungi. præterea Thebas Lucanas interisse Catone auctore prodit, & Pandosiam Theopompo. Ceterum Lucani Pœtelio, & Papirio cos. qui fuit annus ab ortu urbis CDXXVII, cum ad eam diem nihil rei cum populo R. habuissent, in fidem uenerunt, arma, uirosq. ad bellum pollicentes. fœdere ergo in amicitiam accepti. quod cum eodem anno rupissent, factum est, ut anno CDXXXVI Apulia perdomita in eos sit perreçtum, unde, ut ait Liuius, repentino aduentu Q. Aemilii consulis Nerulum ui captum. Post autem cum anno CDLV oratores Lucanorum ad consules L. Cornelium, Cn. Fuluium uenissent, questum, quia conditionibus se perlicere nequiuissent ad societatem armorum, Samnites infesto exercitu ingressos fines suos uastare, belloq. ad bellum cogere. iidemq. adderent, sibi satis, superq. erratum quondam. nunc ita obstinatos animos esse, ut omnia ferre, ac pati tolerabilius ducant, quàm ut unquam postea nomen Romanum uiolent; orarent autem patres, ut & Lucanos in fidem acciperent, & uim, atque iniuriam ab se Samnitium arcerent, decreuit senatus, ut cum Lucano populo fœdus iungeretur. in quo mansisse uidentur usque ad annu CDLXIII, quo cum Samnitibus, & Brutiis, & Tarentinis tum populi R. hostibus iunctis armis pluribus a Romanis præliis uicti sunt. triumpharunt de iis consules M. Curius anno CDLXIII, C. Fabricius an. CDLXXV, Postero anno G. Iunius Brutus, insequenti Q. Fabius Gurges, deinceps L. Lentulus, et C. Claudius Cannina, et demum anno CDLXXXI Sp. Caruilius, et L. Papirius. quo auno Lucanis, et fociis eorum pacem datam esse facile adducor, ut credam. Fœderis tamen conditiones una cum rebus eorum gestis obscuratæ prorsus euanuerunt.

De agro Bruttio, Messapio, & Sallentino, & fœderibus Bruttiorum, Messapiorum, & Sallentinorum. Cap. XII.

LVCANIAM regio attingit ea, quam Græci insiderunt. ea in tres partes diuisa est, Bruttiores, Messapios, & Sallentinos. Bruttii Græcis expulsis occuparunt eam partem, quæ quôdam Oenotriæ nomen tulit a Lao flumine usque ad Metapontum oppidum, sicuti Strabo ex Antiochi sententia tradit. Nam ab antiquis Oenotros, & Italos solos uocatos ait, qui Isthmum habitarent; Isthmum autem esse, quidquid agrorum inter duos sinus includeretur, a Tirreno mari Hipponiatem, siue Napitinum, a Siculo Scyllaticû. Deinceps occurrit regio quæ Isthmo est inclusa a Tarento ad Brundisium, quam Messapiam, & Iapygiam, & Calabriam, & Sallentinam uariis nominibus signarunt. quanquam alii in duas eam partes distribuerunt, teste Strabone, unam, in qua Tarentum, quam Calabriam, & Messapiam; alteram, in qua Brundisium, quam Sallentinos, siue ultimam Iapygiam appellarunt. Bruttios narrat Diodorus M. Popillio Læate, & Cn. Canlio Imperioso cos. anno urbis cccxcv, primû in his regionibus apparuisse, homines agrestes, & fugitiuos, atque propterea domestica eorum locorum lingua Bruttios appellatos. occupasse autem eos Terinam, Hipponem, Thurios, aliaq. oppida complura, ac reip. genus ab aliis separatum instituisse. Crotonem quidem etiam Græcis a Bruttiis esse ademptum inuenio in Liuiana historia, in qua eadem Rhegini, qui Brutii erant, Græci appellantur. Quod si ueros Bruttiorum fines assignauimus, profecto uere etiam traditum est, maritima eorum fuisse Tempfam, Terinam, Metaurum fluium, Scylæum promontorium, Rhegium, Leucopetram, Herculeum promontorium, Alecem flumen Rheginorum agrum dirimens a Locrensi, Locros, Caulonem, Scyllacium, Lacinium, Crotonem, Sybarim, Thurias, Legariam, Acirim, & Sirim flumina, postrema Metapontum. intus Numistrum, Consentiam, Hipponem, Heraclæam, quæ & Siris uocata, & ut placet Straboni, Pandosiam. Nam in altera regione flumen fuit Galefus, Tarentum, Gallipolis, Iapygium promontorium, in quo Leuca, Hydruntum, & Brundisium. Qua de regione ita uideo scripsisse Plinium: Latitudo

tudo peninsulæ a Tarento Brundisium terreno itinere x x x i i millia passuum patet, multoq. breuius a porta Safina. oppida per continentem a Tarento Vria, Messapia, Aletium. in ora uero Senonum Gallipolis, quæ nunc est Anxa, L x i i millia passuum a Tarento. inde x x x i i millia passuum promontorium, quod Acram Iapygiam uocant. ab eo Basta oppidum, & Hidruntum. qua in Græciam breuissimus transitus. ab Hydrunte Soletum, dein Fratuertium, portus Tarentinus, statio militum, Lupia, Balesium, Cælium, Brundisium, L millia passuum ab Hydrunte. His adde mediterranea Manduriam, Rhudias, Vxentum, & Neritum. Vretum sunt qui idem esse putent cum Vria, Aletium cum Lupiis. Plinius quidquid esset a Locris usque ad Tarentum Magnam Græciam uocitatem scripsit. Ac qui res quidem cum his populis gestas memoriæ mandarit, ex ueteribus extat nemo. quantum autem ex iis, quæ habemus, monumentis colligi suspicione potest, cum Tarentinis ante bellum, quàm cum ceteris, est initium, anno urbis C D L x x i i, cum illi classem Romanam diripuissent, & legatos Romanorum, qui ea de remissi fuerant questum, contumeliis affecissent. Bellum autem, cum Pyrrhi Epirotarum regis, & Bruttiorum, ac Lucanorum, & Samnitum societate opes suas firmassent, in decimum usque annum est protractum, Sp. Caruilio, L. Papirio cos. quo anno Tarento a Romanis capto Tarentinis pax, & libertas est concessa. Triumpharunt de Tarentinis, & Brutiis C. Iunius anno C D L x x v i i, Q. Fabius Gurges anno C D L x x v i i, triennio post C. Claudius, de utrisque Sp. Caruilius, & L. Papirius anno C D L x x x i. quemadmodum a me pluribus uerbis in fastorum consularium commentariis est demonstratum. Brutiis Hipponem esse ademptum Strabo, Crotonem Liuius, Tarentinos fœderatos esse dimissos Zonaras memoriæ prodiderunt. In numerum autem fœderatorum Bruttios quoque existimo referendos. siquidem de ambobus ita apud Liuium loquitur Cinio Antiochi regis legatus: Quid magis Smyrnæi, Lampfaceniq. Græci sunt, quàm Rhegini, & Tarentini, a quibus stipendium, a quibus naues, ex fœdere exigitis? cui respondit P. Sulpicius imperator: Ab Rheginis, & Tarentinis, ex quo in nostram uenerunt potestatem uno, & perpetuo tenore iuris semper usurpato, nunquam intermisso, quæ ex fœdere debent exigimus. Cum Heraclea uero Syrrhi bello fœdus æquissimum ictum

istum esse scripsit Cicero in oratione pro Balbo, ad quam Hera-
 cleam pulsos a Pyrrho fuisse Romanos legimus. quibus ex uer-
 bis forma fœderû data satis, ut puto, perspicue perspicitur.
 Sallentinis autem anno CDLXXXVI M. Atilio Regulo, L. Iulio
 Libone consulibus arma primum sunt illata. Zonaras Calabriae
 bellum indictum scribit, cum crimini darent, quod Pyrrhum re-
 gem receperant, & sociorum suorum agros populabundi inis-
 sent, re autem uera quod Brundisiam sibi urbem adiungere cu-
 perent propter portus oportunitatem. inde enim in Illyricum,
 & Graeciam facile traici poterat, quod eodem uento & solue-
 re, & redire liceret. Eutropius his item consulibus bellum cum
 Sallentinis susceptum scribit, captosq. esse cum ciuitate simul
 Brundisinos. idem est in Flori historia. Ambos autem consu-
 les de Sallentinis triumphasse tabulae Capitolinae demonstrant.
 Cum Sallentinis porro simul etiam Messapios esse domitos in-
 dicant aperte triumpho consulum D. Iunii Peræ, & N. Fabii P-
 ctoris, insequenti anno de Sallentinis, & Messapiis acti. quosi
 eosdem, in iis, quas commemorauimus, tabulis descriptos uide-
 mus. Nec de his aliud quidquam comperti habemus.

De agro, & fœderibus Apulorum.

Cap. XIII.

Post Sallentinos Apulia Brundisio ad amnem Fiternum agrû
 tenuerunt. Et horum autem duo apud ueteres genera fuisse in-
 uenio, unum, quos Peucetios, & Iapygas, & Pediculos uoca-
 runt, alterum, quos Daunios, & Messapygas. Peucetiorum ad
 mare fuerunt Egnatia, Barium, Aufidus amnis. Dauniorum
 Salapia, Sipus, Apeneste, Garganus mons, Hyrium, inde Fiter-
 nus. illorum mediterranea Venusia, Cælia, horum Teanum co-
 gnomine Apulum, Luceria, Vibarnum, Arpi, Canusium. Quod
 cum testimonio Ptolemæi certum habemus, tum uero etiam
 Plinii, cuius placet, illustrandi huius studii gratia, ipsa quoque
 hac de regione uerba recitare: Brundisio, inquit, contermi-
 nus Pediculorum ager. quorum oppida Rhudia, Egnatia, Ba-
 rion. amnes Pactius, Aufidus ex Hirpinis montibus Canusium
 præfluens. hinc Apulia Dauniorum. in qua oppidum Salapia,
 Sipontum, Vria, amnis Cerbalus Dauniorum finis, portus
 Agasus, promontorium montis Gargani, portus Garnæ, lacus
 Pantanus,

Pantanus, flumen portuosum Frento, Teanum Apulorum, itemq. Larinum, Cliternia, Tifernus amnis. inde regio Frentana. ita Apulorum genera tria, Teani a duce Gares, Lucani subacti a Calchante, quæ loca nunc tenent Atinates. Dauniorum præter supra dicta coloniæ Luceria, Venusia, oppida Canusium Arpi. Hæc ille. Adicit Strabo qui sinum ad montem Garganum accolerent, proprio nomine Apulos appellatos. Sed de Apulorum agro satis. nunc de fœderibus. Apuli, quod extat in annalibus Liuii anno urbis c d x x v i i amicitiam petentes, eodem, quo Lucani, fœdere in amicitiam sunt suscepti. bellum autem post triennium commouerunt C. Sulpicio, Q. Aulio consulibus. Itaque sequenti anno Q. Fabius Maximus consul in Apuliam progressus, maximas inde prædas egit. deinde C. Publilius biennio post ad peragrandam Apuliam profectus aliquot expeditione una populos aut ui subegit, aut cōditionibus in societatem accepit. L. Papirius Cursor, collega eius, Luce-riam, quam Samnites tenebant, præsit. biennio post Teanenses, & Canusini populationibus fessi obsidibus L. Plautio consuli datis in deditiōem uenerunt. Diodorus tum regionem omnē Dauniorum Apulorum populatam, & Canusinos in fidem acceptos scribit. Inclinat, ut placet Liuius, in Apulia rebus Teanenses quoque Apuli ad nouos consules C. Iunium Bubulcum, C. Aemilium Barbulam fœdus petitum uenerunt. Pacis per omnem Apuliam præstandæ populo Ro. auctores, id audacter spondendo, impetrauerunt, ut fœdus daretur, neque ut æquo tamē fœdere, sed ut in ditione populi R. essent. Apulia perdomita (nam Ferento quoque ualido oppido Iunius potitus erat) in Lucanos perrectum. nec de Apuliæ rebus quidquam aliud scriptum inuenimus. Addit Diodorus sequentes consules, Sp. Nau-tium, & M. Popillium Ferentum urbem Apuliæ ui cepisse. qui uero Nuceriam Alphenam colebant a Romana societate ad Samnites defecisse. anno uero c d x l v i i i L. Postumium, Ti. Minucium consules adductis in Iapygiam legionibus Siluium oppidum obsidione cum hominum amplius quinque millibus in potestatem rede-gisse. Quibus ex rebus quid aliud colligitur, quàm Apulos alios aliis conditionibus ad societatem Romanorum esse adductos? quarum monumenta certa in literis nulla extant. *vidend. etiam Harab. 2. l. viii. c. i. ubi de Venusia iannib. coloniam ducta inter Apulicos de Lu-*
canos. K De

De agro, & foedere Frentanorum.

Cap. XIII.

POST flumen Fiternum, quod Apulis obiici diximus, sequuntur ad mare Frentani, usque ad Aternum amnem, a quo inde Picentes sunt. adeo ut inter Apulos, & Picentes nulli alii populi sint interiecti, quàm Frentani. Hoc & Mela ostendit, qui hos populos ita enumerat, ut post Daunios cōtinenter Frentanos collocet, post Frentanos Picentes, & Plinius, qui ita scribit: Flumen portuosum Frento, Teanum Apulorum, itemq. Larinum, Cliternia, Tifernus amnis. inde regio Frentana. & alio loco: In ora Frentanorum a Tiferno flumen Trinium portuosum. oppida Iltonium, Buca, Ortona, Aternus amnis. intus Anxatini, cognomine Frentani, Carentini Supernates, & Infernates, Lanuenses. Strabo quoque Aternum Picentibus esse finissimum scribit. Ptolemæus item Frentanorum maritima numerat Bucam, & Histonium, mediterranea uero Anxanum, & Larinum, unde inquit Cæsar, bello ciuili se Corfinio per fines Marrucinorum, Frentanorum Larinatum in Apuliā contendisse. Pari modo Strabo citra Aternum collocat Ortonem Frentanorum nauale, & Bucam item Frentanorum quam Teano Apulo ait esse proximam. Maneat ergo hoc, inter Apulos, & Picentes solos fuisse Frentanos. de quorum foederibus uix quid scribam habeo. Illud enim tantummodo extat apud Liuium, Q. Aulium consulem anno CDXXXIII uno secundo prælio cum Frentanis debellasse. anno uero CDXVIII Frentanos Aequorum clade commotos legatos Romam de pace, & amicitia misisse, iisq. fœdus petentibus datum esse. unde post Pyrrhi bello Frentani, ut socii Romanis affuerunt. siquidem eo bello Frentanæ turmæ præfectus egregie se gessisse commemoratur a Floro, & bello Gallico Cisalpino inter cetera Italico-rum auxilia, etiam Frentanorum a Polybio numerantur.

De agro Piceno, & foederibus Picentum.

Cap. XV.

VLTIMI tum Italiæ erant Picentes, qui deinceps oram tenebant ab Aterno amne ad Aesum. in qua oppida ueterum scriptorum

ptorum testimonio celebrata sunt, Castrum, Cupra maritima, Truentum, Numana, Ancona, intus uero Traiana, urbs Saluia, Septempeda, Cupra montana, Firmum, & Asculum utrunque cognomine Picenum, Hadria, unde Matrinus amnis, Auximū, Tignium, Pnæuentia. Plinius Prætutianam regionem modo cū Piceno coniunctam, modo ab eo separatam significat, cum de Piceno ita loquitur: Picentes tenuere ab Aterno amne, ubi nūc ager Hadrianus, & Hadria colonia a mari septem millia passuum, flumen Vomanum, ager Prætutianus, Palmenfisque, item Castrum nouum, flumen Batium, Truentum cum amne. Flumina Albulates, Suinum, Heluinum, quo finitur Prætutiana regio: & Picentum incipit, Cupra oppidum, Castellum Firmorum, & super id colonia Asculū, intus Nouana, in ora Cluana, Potentia, Numana, Ancona. intus Auximates, Veragrani, Cingulani Cuprenses cognomine Montani, Falarienses, Pausulani, Plenienfes, Ricinenses, Septempedani, Tollentinales, Triacenses, Vrbs Saluia, Pollentini. Stephanus item Prætutianum agrum non procul ad Hadria locat. unde Annibalem narrat Polybius itemque Liuius Hadrianum, Prætutianumque agrum, inde Marfos, & Marrucinos, Pelignosque deuastasse. Prætutianis oppida Beretram, & Interamnam assignat Ptolemæus. Inuenio præterea apud Strabonem, Picentes agrum habitasse ea montibus usque ad mare in longitudinem, quam latitudinem ampliore: latitudinem autem a montibus ad mare interuallis fuisse disparibus, longitudinem uero centum millium passuum. Iam uero cum Picentibus anno CDLIII T. Manlio Torquato, M. Fulvio Patino cos. fœdus primum ictum esse apud Liuium scriptum est his uerbis: Romæ terrorem præbuit fama Gallici tumultus ad bellum Etruscum adiecti. & minus cunctanter fœdus ictum cum Picenti populo est. & paullo post: Cum Etruscum bellum segnius opinione esset, alterius belli fama Picentium nouorum sociorum indicio exorta est; Samnites arma, & rebellionem spectare, seq. ab eis sollicitatos esse. Picentibus gratiæ actæ. Mansisse autem eos in hoc fœdere usque ad annum urbis CDLXXXIII inde licet suspicari, quod eo demum anno Q. Ogulnio Gallo, Q. Fabio Pictore consulibus Picentes bellum commouisse, & ab insequentibus cos. P. Sempronio, Ap. Claudio uictos esse, tradidit Eutropius. Quo de bello non est alienum Orosii uerba, quando Liuiana pulcherrima

amissimus, recitare. Sempronius consul, inquit, aduersus Picentes duxit exercitum. et cum directe intra iactum teli utraque acies constitisset, repente ita cum horrendo fragore terra tremuit, ut stuporem miraculi utrunque pauefactum agmen hesceret. diu attoniti utrique populi hæsitauere. præiudicata incepti conscientia tandem procursu concito iniere certamē. Romani, qui admodum pauci eo prælio remanserunt, uicerunt. Idem autem in Flori est scriptum historia. Domiti sunt, inquit, post Tarentinos Picentes, & caput gentis Asculum Sempronio duce. qui tremente inter prælium campo Tellurem deã promissa æde placuit. His etiam uictis pacem hoc tempore datam esse inuenio in epitoma Liuianorum. uerum quibus conditionibus, amissis præsertim priscis annalium monumentis, parum compertum habeo. agris autem multatos eos, inde facile coniici potest, quod C. Flaminius tribunus pl. anno DCCXV legem tulit, quod extat apud Ciceronem in Catone, de agro Piceno uiritim diuidendo, & quod Firmum, & Hadriam in eorum agrum colonos tum Romani deduxerint. Hic autem ager fortasse ille fuit, unde dimoti Picentes illi feruntur, qui a Romanis in Campaniam, quæ est inter Sarnum, & Silarim, sunt traducti, ac Picentini, teste Strabone, postea, ut supra diximus, appellati.

De agro Gallico, & Gallis Senonibus.

Cap. XVI.

ERAT ergo, ut dixi, non Picentum solum, sed etiam Italicorum terminus Aesis. ultra Aesim enim tenuerunt Galli Senones, ut opinor, usque ad Rubiconem. Hanc regionem, ut ex Catonis, & Plinii perspicui monumentis potest, primi coluere Liburni, & Siculi, quos expulere Umbri, quos Etrusci. Post Senones ex transalpina profecti Gallia in his locis, Tuscis exactis, confederunt. quod intellexit libro quinto Liuius, cum dixit, Senones recentissimos omnium Gallorum, qui in Italiam transcenderint, ab Vtente ad Aesim fines habuisse. Quo loco Vtente aut eundem esse amnem cum Rubicone debemus accipere, aut certe non longe a Rubicone flumē fuisse. Itaque hæc regio ab iis Senegallia, Catone teste, est appellata. in qua hæc opida floruerunt, Sena, Fanum Fortunæ, Pisaurum, & Ariminū, flumina uero Metaurum, Crustumium, & Ariminum. Hi sunt, qui

qui, ut scriptum est apud Polybium, una cum Gessatis Gallis finitimis, Romam quondam præter Capitolium captam incendunt, atque terroris semper, ubi mouerunt, (mouerunt autem sapissime) populo R. tantum intulerunt, ut in lege de uacatione militiæ, quæ senibus, & sacerdotibus permittebatur, illud ascriberetur, nisi si tumultus Gallicus excitetur. cuius rei Appianus libro secundo, & Plutarchus in Camillo meminerunt. Qui quanquam a Romanis longius, quàm Picentes aberant, tamen ante in ditionem, quàm Picentes, uenerunt cum manentibus in antiquo federe Picentibus ultro populo R. arma sæpius intulissent. Nam cum anno cccclxiii fufis ad Aliam annem Romanis urbem ipsam primo impetu cepissent, atque inde a M. Camillo dictatore exacti, atque occisione occisi essent, tanta tamen cladis obliti, anno cccclxxxvi reuersi iterum in Albano agro ab eodem Camillo dictatore, & post anno cccxcii a T. Quintio Capitolino ad tertium lapidem, Salaria uia castra habente, tertium ad Anienem annem uinci uoluerunt. quo in bello T. Manlius, prouocatore Gallo occiso, ac torque, quem ei detraxerat, sibi imposito, Torquati cognomē inuenit. Neque uero post triumphorum Gallicorum materia defuit. siquidem & sequenti anno C. Pœtelius consul, cum ad portam Collinam armati steterissent, & tertio post anno, cum Præneste uenissent, atque inde circa Pedum confedissent, C. Sulpicius dictator, & anno cdiii, cum in agro Latino castra posuissent, M. Popillius Lanas eos prælio deuicerunt. quin etiam L. Furius Camillus, Camilli dictatoris filius, consul postero anno paternis auspiciis eosdem in agro Pomptino prælio fufos in Apuliam compulit. quo tempore M. Valerius pugna cum altero Gallo Romanos milites per contumeliam ad singulare certamen uocante commissa, ex corui alitis Galli os in pugna lacerantis omine Corui sibi cognomen peperit. Post autem cum aliquot annos quieuisent, ac pene priorum immemores facti malorum, Etruscis se, & Umbris, & Siamnitibus tum Romanorum hostibus infestissimis adiunxissent, a Q. Fabio Maximo quintum consule anno cdlviii in Sentinati agro acie fusi sunt. quo in prælio P. Decius Fabii collega se pro salute populi R. exemplum patris imitatus, deuouit. Postremo uero, cum anno cdlxx inita cum Lucanis, Brutiis, Samnitibus, & Etruscis societate, bellum grauissimum intulissent, atque

Arretium

Arretium Etruriæ oppidum, quod in societate populi R. perflabat, obsiderent, Romanos occurrentes, primum L. Cæcilio imperatore exuerunt, atque acie pepulerunt, post ab iisdem nouo delectu in fines suos eo usque bello Romano intactos irrumpentibus magno prælio uicti, ac profligati sunt. Qua clade finitimi Galli Boii perterriti (ii trans Rubiconem confederant) cum Etruscis in auxilium aduocatis, exercitum aduersus Romanos adduxissent, a P. Dolabella consule ad lacum Vadimonis in Etruria superati, uix domum in columes reuerterunt. Atque hæc quidem hoc modo Polybius. Nam Florus non Boios, sed Senones ad Vadimonē deletos prodit, his uerbis: Post aliquot annos omnes reliquias Senonum ad lacum Vadimonis Dolabella deleuit, ne quis extaret in ea gente, qui incensam a se Romam gloriaretur. Pulsos autem ex agris Senones, & ciues Romanos eò esse translatos multis mihi argumētis, ac coniecturis est persuasum. primū quòd uideo Catonem, ut scriptum est apud Plinium, memoriæ prodidisse, in hoc tractu Senones, qui Romam incendebant, funditus interiisse; deinde, quòd colonias duas in eorum agro a Romanis collocatas intueor, Senam quidē pulsas statim Gallis, ut ait Polybius, Ariminum uero anno C D L x x v P. Sempromio, & Ap. Claudio cos. Huc accedit, quòd rogante Caio, de quo dixi, Flaminio tribuno pl. anno D x x i latum est ad plebem de agro Gallico cis Ariminum diuidendo. Nam quid dicam, ut inde hæc regio Togata Gallia nominata sit, nimirum a togæ usu, qui ciuiū Romanorum fuit præcipuus? quod post, ubi de Gallia citeriore differam, ueterum auctoritate, ac testimonio planum faciam. Cum autem hanc regionem Romani reliquo iuri Italiæ adiunxissent, placuit, ut Italia, quæ eo usque Aesi flumine septa fuerat, usque ad Rubiconem produceretur, id quod ex Strabone cognosci facile potest, qui ante Aesim, post Rubiconem Italiæ terminos fuisse memoriæ prodidit. Quin etiam post omni prorsus Galliæ, Gallorumq. nomine extincto eadem propter affinitatem esse Umbriæ attributam facile crediderim. si quidem uideo Strabonem Umbriam Aesi, & Rubicone fluminibus, Ancone, & Arimino oppidis terminasse, atque in ea Ariminum, Senam, Fanum, & Metaurum, quæ Senonum ante ad mare fuerant, numerasse. & Valerium Asdrubalem a Nerone, & Salinatore in Umbria interfectum tradere, quos ad Senam, & Metaurum pugnassee inter omnes constat. Quæ autem iis, qui

in

in his collocati sunt sedibus, præcipuæ foederum conditiones sint datæ, nondum assequi potui. quid enim superioris est ætatis, quod affirmari possit de iis, de quibus nulla monumenta scriptorum loquuntur.

De agro, & foederibus Vmborum.

Cap. x v i i.

HACTENVS eos populos persecuti sumus, qui oram Italiae infederunt, ac siue Tusculum, siue Siculum, siue Ionium, siue Adriaticum mare attigerunt. reliquum est, ut deinceps disputationem ad eos exponendos, qui mediterranea Italiae tenuerint, conferamus. primi autem citra Rubiconem fuerunt Vmbri. quos cum Sempronius a fontibus Tiberis usque ad Narem flumen perducit, antiquiorum uidetur habere rationem temporum. tum Strabo ab Arimino ad Ocriculos, recentiorum, quibus ager Gallicus Vmbriae est, ut diximus, attributus. Horum ergo oppida fuisse feruntur Ocriculi, Larolum, Nequinum, siue Narnia, Mevania, Forum Flaminium, Fulginum, Nuceria, Interamna, Spolegium, Aesum, Camarinum, Ameria, Tuder, Hispellum, Vrbium, Arna, Sentinum, Sassina. quod ueterum Strabonis, Plinii, Ptolemæi, Silii testimonio confirmare non puto esse necesse. Vmbros primum populi Romani socios a Liuiο inuenio dici anno CDXXXIII, dum comparans Alexandri Magni uires cum uiribus populi R. omnem Campaniam cum Vmbria pro Romanis aduersus Alexandrum pugnaturam fuisse ait. Ceterum hi primi annos post nouem bello se Romano implicauerunt. tum cum Q. Fabius Maximus consul iterum Etruscorum exercitum insecutus trans Ciminiam siluam penetravit. Cum Camertibus amicitia est inita. reliqui fusi potius, quam caesi. neque enim ceptam acriter tolerarunt pugnam. post autem cum iidem repente defecissent, prælio ab eodem in tertio consulatu deuicti, se dediderunt. Ocriculani sponcione in amicitiam accepti. Post autem cum Nequinatibus quoque, & cum Sassinatibus pugnatum est. cum Nequinatibus anno CDLIII, ab Q. Appuleio consule, qui Nequinum oppidum circumfedit, & sequenti anno a M. Fulvio Patino qui illud cepit colonia eò a pop. R. deducta, ac Narnia a Nare flumine appellata. cum Sassinatibus autem anno CDLXXXVII. quod & epitomæ Liuianæ testatur, & triumphum

lum Capitollini, D. Iunii Peræ, & N. Fabii pictoris. Quæ autem societatis fœdera acceperint, ea post usque ad extremum perpetuo tenore usurparunt. quæ tamen ea fuerint, parum explicatum est. illud minime dubium, non eadem omnibus fœdera esse concessa.

De agro Sabino, & fœderibus Sabinorum.

Cap. XVIII.

DEINDE sequuntur Sabini inter Vmbros ab occidente, & Latinos ab oriente siti. Etenim quidquid agri inter Narem, & Anienem flumina contineretur, id totum Sabinorum fuisse quibusdam e veteribus uideo placuisse. Strabo eos angustum agrum illum quidem incoluisse scribit, sed in longitudinem porrectum a Tiberi fluuio, & Nomento oppido per centum uiginti quinque millia passuum usque ad Vestinos. Quem agrum tradit Dionysius libro primo ex sententia Catonis xxxv millia passuum a mari Adriatico abfuisse, xxx a Tyrrheno, in longitudinem uero paullo minus cxxv millibus passuum patuisse. Florus autem hunc usque ad Adriaticum fere mare peruenisse ostendit, cum scripsit; Curium omnem eum tractum, qua Nar ambit, fontesque Velini Adriatico tenus mari igne, ferroque uastasse. Atque hunc eundem agrum Strabo alio loco inter Latium, & Vmbros usque ad Samniticos montes concludit. Dionysius libro quinto historiarum Anienem amnem ex Tiburtinis montibus per campos Sabinorum, & Romanorum deferri, atque utrunque agrum disternere memoria prodidit. Addit Plinius, Tiberim citra xii millia passuum urbis Veientem agrum a Crustumino, ac Fidenate, ut Latinum a Vaticano dirimere. Sabinorum oppida numerat Strabo Nomentum, Amiternum, Interocream, Reate, Forulos, Cures, Treburam, Eretum, Plinius Amiterninos, Curense, Forum Decii, Forum nouum. Fidenates, Interamnates, Nursinos, Nomentanos, Reatinos, Trebulanos, qui cognominentur Mutuscae, & qui Suffenates, Tiburtes, Tarinates. quo de agro Silius libro octauo, ubi de Nerone Sabino ait, ita:

Hunc Amiterna cohors, & Bactris nomina ducens
Casperula, hunc Foruli, magnæ Reate dicatum
Cælicolum matri, nec non habitata pruinis

Nursia

Nursia, & Tetrica comitantur rupe cohortes.

Hoc etiam terrarum in spatio fuerunt Crustumerium, Cænina, Antemnæ, & Collatia, quæ una cum Nomento, & Fidenis ali quando ad Latinos referuntur. unde illud extitit apud Virgilium de Albanis regibus.

Hi tibi nomentum, & Gabios, urbemq. Fidenam.

Hi Collatinas imponent montibus arces.

& Livijs de Priscis Latinis scribens, capta a Prisco rege ait Nomentum, & Crustumerium. His adde Regillum oppidum, unde Claudii Romam commigrarunt. Trebulæ Mutusæ, unde Trebulani Mutusæi apud Plinium, meminit obsequens, Suffenæ Dionysius. Agro Sabino cognito, dicendum est de fœderibus eorum. Vt autem Sabini cum Romanis primi armorum cōtentione decertarunt, sic primi etiam se cum iis fœdere obstrinxerunt. Nam Crustumerium, Antemnæ, & Cænina in regione Sabinorum fuerunt, sed bellum seorsum a reliquis Sabinis, quorum principes Curense, & rex eorum T. Tatius fuit, Romulo regi fecerunt, ut raptas repeterent uirgines, & acceptam in urbe per speciem amicitia ulciscerentur iniuriam. Narrat Plutarchus Romulo Sabinos ad societatem uocante Acronem Cæniensem regem, reliquis cunctantibus arma mouisse: eo uicto Antemnates, & Crustumerinos, dum alii se compararent, facta conspiratione, aduersus Romanos exercitum adduxisse. quos cum reliqui Sabini fusos, superatosq. moleste ferrent, T. Tatium Curensem regem imperatorem delegisse. Atque hos quidem postea reconciliatis inter pugnandum animis, ac fœdere iuncto, in amicitiam, & in ciuitatem a Romulo esse susceptos constat. Tullus inde Hostilius cum Sabinis bellum suscepit, cum utrinque iniuriæ factæ, ac res nequicquam essent repetitæ. Qui haud parum memores, suarum uirium partem Romam ab T. Tatius rege fuisse translata, ad Veientes cum confugissent, ad siluam Malitiosam acie congressi profligantur. id quod prodidit memoria T. Livijs. Deinde eosdem ab Anco Marcio rege, cum a populationibus bellum exortum esset, uictos tradit Dionysius. L. etiam Tarquinium Priscum regem urbem muro lapideo circumdare parantem bellum Sabinum auocauit, cum ea adeo subita res fuisset, ut prius Anienem transirent, quam obuam ire, ac prohibere exercitus Romanus posset. iis trans Anienem fugatis rex in agrum populabundus incurfat. iterumq.

L. ibi

ibi fusi, perditis iam prope rebus pacem petiere. Collatia, & quidquid circa Collatiam agri erat, Sabinis ademptum. Collatini dediti sunt. Sic Liuius. Dionysius autem nullo Collatiæ uerbo facto Sabinos sex annorum inducias impetrasse ait. post autem in eos iterum esse bellatum, ac singulos populos oppidorem deditione facta, fœdere eodem, quo Etruscos, a rege in amicitiam & societatem esse ascitos. quin etiam eosdem Tarquinio Superbo regnante multis præliis deuictis legatis de pace missis tributum in posterum pactis, eam impetrauisse. Animaduerto etiam anno post reges exactos quinto M. Valerio, P. Postumio cos. Sabinos aliquot, cum Romanas opes bello Etrusco Porßenæ accisas rati, in agrum R. impetum fecissent, acie pulsos, uictosq. esse: consulum utrumque triumphasse. Postero certe anno, P. Valerio quartum, T. Lucretio cos. iidem soluta esse fœdera, quæ cum Superbo rege postremum percusserant, arbitrati, quod ille exactus imperio esset, communi consensu, habito omnium ciuitatum concilio bellum grauius intulerunt: cumq. a Sex. Tarquinio Superbi filio impulsus Fidenas, & Cameriam a Romanis abalienassent, iterum a Romanis sunt cæsi. consules ambo triumpharunt. Fidenis in auctores defectionis animaduersum. ager ademptus, atque iis, qui in prælium missi sunt, datus. Tertio anno item in Sabinos dimicatum. Agrippa Menenius cos. triumphans, P. Postumius, quod minus prospere rem gessisset, primus ouans urbem ingressus est. quarto anno Sp. Cassius cos. cum iis non longe a Curibus congressus ad x millia, & trecentos cæcidit, ad tria millia cepit. qua clade compulsi ad consulem, atque inde ad senatum legatos de pace miserunt. quam non nisi frumento, & stipendio in milites, & decem agri iugeribus datis impetrare potuerunt. Opiter autem Virginius exercitu ad Cameriam adducto receptam euertit, defectionis auctoribus interfectis, & reliquis uenundatis. Dionysius eos Ap. item Claudio, & P. Seruilio cos. cum mouissent, uictos prodit. & sequenti anno A. Virginio, T. Vetustio cos. cum se cum Aequis, & Volscis iunxissent, a M. Valerio Maximo dictatore esse subactos. P. inde Valerio, C. Nautio cos. motus eorum quidam, sed parum memorabiles fuerunt. quin etiam aliquot post annos L. Valerio, Ti. Aemilio cos. cum iis pugnatum est. Numicio autem, et Virgino cos. cum ad portas urbis populantes incessissent, plus cladium,

dium, quàm intulerant, acceperunt. et cum P. Quinctio, Q. Seruilio cos. Crustuminos campos citato agmine transgressi, cædes, et incendium circa Anienem flumen fecissent, porta prope Collina, mœnibusq. pulsi ingentes tamen prædas hominum, pecorumq. egere. quos Seruilius cos. infesto exercitu insecutus, cum ipsum agmen adipisci locis æquis nequireret, populationem adeo effuse fecit, ut nihil bello intactum relinqueret, multipliciq. capta præda rediret. post autem cum anno ccciii in agrum R. cum Aequis incurfasset, sequentibus cos. M. Horatio, & P. Valerio pœnas dederunt. neque eos postea mouisse inuenio, nisi anno ccclxxiii, quo accisas prorsus eorum opes esse a M. Curio Dentato cos. præter ceteros memoriæ prodidit Florus; cum ita scripsit: Populus R. a Latinis aggressus est gentem Sabinorum, qui immemores factæ sub T. Tatius affinitatis, quodam contagio belli se Latinis adiunxerant. sed Curio Dentato consule omnem eum tractum, qua Naræ ambit, fontesq. Velini, Adriatico tenus mari, igne, ferroq. uastauit. quæ uictoria tantum hominum, tantum agrorum redactum in potestatem, ut in utro plus esset, ne ipse quidem existimare posset, qui uicerat. Velleius addit, eodem anno Sabinis sine suffragio ciuitatem datam, post autem Sempronio, Claudioq. cos. suffragium etiam esse permisum. et Cicero cum Balbum de ciuitate, quæ in dubium uocabatur, defenderet, uniuersas sæpe gentes, ut Sabinorum, & Hernicorum, in ciuitatem esse ascitas dixit. Itaque Liuius bello Punico secundo inter alios socios populi R. qui milites sint polliciti, Nursinos numerat, Reatinos, & Amiterninos, Sabinumq. agrum omnem. Bello certe Marfico pro Romanis contra Italicos, ciuitatis iura postulantes, steterunt.

De agro, & foederibus Vestinorum, Marruciorum, Marforum, & Pelignorum.

Cap. XIX.

DEINCEPS sequuntur populi quattuor, ut non admodum latis, sic nec satis certis finibus ab antiquis circumscripti, Vestini, Marrucini, Marfi, & Peligni. Illud tamen dubitationem non habet, hos populos inter Picentes, Frentanos, Sabinos,

nos, Latinos, & Samnites medios confedisse. quod etsi ad iura Italiae demonstranda satis ualere deberet, adiungam tamen, quid & ipse de singulorum situ ex ueterum monumentis in mentem ueniat suspicari, ne quem locum patiar huius artis sine lumine aliquo uel ueritatis, uel probabilis coniectura iacere. Vestinos opinor Sabinis adhæsisse. Me uero in hanc sententiam rationes multæ adducunt. primum quod Strabo sabinos usque ad Vestinorum regionem perducit: deinde quod Silius Fiscellum montem inter Vestinos ponit, unde Narem amnem Sabinorum terminum labi Plinius scribit. Valet etiam apud me plurimum, quod Amiternum oppidum modo in Sabinis numerari inuenio, modo in Vestinis. quin etiam aliquid ad hanc questionem arbitror pertinere, quod Aternus amnis, teste Strabone, Vestinum agrum a Marrucino secreuerit. manasse enim in Adriaticum eum ait ex Amiternino, ac per Vestinos ad dextram Marrucinis relictis ponte traiectum esse. Quibus auctoritatibus mihi persuasum est, Vestinos fere ab oriente Aternum flumen habuisse cum Marrucinis, & fortasse etiam initia Liris, qui in Thyrrhenum influit, cuius ex Vestino agro originem Strabo duxit, ab occidente Sabinos, a Septentrione Picentes. usque adeo, ut qui Vestinos cum Campanis coniungant, Vestinorum, qui populi Campaniæ sunt, nominis similitudine duæcos putem errare, quod nomen ubique in Liuianis annalibus esse inuenio deprauatum. quorum errorem si nulla alia auctoritas coargueret, ipsa, quæ dicuntur Vestinorum fuisse, oppida certe conuincerent, Pinna, Auia, Amiternum, & Angulum apud Ptolemæum, Angulani, Pinnenses, & Peltuinates apud Plinium. quorum his uersibus meminit item Silius:

Haud illo leuior bellis Vestina iuuentus.

Agmina densauit uenatu dura ferarum,

Quæ Fiscelle tuas arces, Pinnamque uirentem,

Pascuaque haud tarde redeuntia tondet Auellæ.

Vestinorum autem cis Aternum sequuntur Marrucini, quorum caput constanti omnium testimonio Teate fuisse fertur. ex quo apparet, Marrucinos Frentanis non admodum procul a mari fuisse subiectos. Marrucinos porro supra Pelignos fuisse cum aperte tradit Strabo, tum indicat non obscure Cæsar, cum ait, se a Corfinio, quod Pelignorum est, per Marrucinos, & Frentanos in Apuliam peruenisse. Pelignorum autem Corfinium, &

Sulmo-

Sulmonem clarissima oppida fuisse Strabone, & Ptolemæo testibus notum est. quæ septem inter se millia passuum abfuisse in Cæsaris commentariis uideo esse notatum, ut Pelignos a Frentanis flumine Sangro, quod est inter Aternum oppidum, & Ortonem, discerere, in Strabonis. Sangro autem suspicor ne terminati fuerint Marrucini, ut ad mare primi fuerint Frentani, Marrucini sub Frentanis inter Aternum, & Sangrum amnes, sub Marrucinis Peligni iisdem utrinque fluminibus cincti. Nam Marfi supra se uidentur habuisse Vestinos a Septentrione, ab occasu Sabinos, ab oriente Pelignos, a meridie lacum Fucinum, & Aequos populos attigisse. Eorum oppida obscura fuerunt, & nulla re memorabili celebrata Aex, & Alfabucelis apud Ptolemæum, Milonia, Plestina, & Frefilia apud Liuium. Adiciunt multi Albam, quæ propter finium uicinitatē modo fuit Aequorum, modo Marforum ad lacum Fucinum, unde inter Marfos rettulit Plinius Anxatinos, Atinates, Fucentes, Lucenses, Marruios, & Albenfes. & de Marfis loquens dixit Silius.

Marruium ueteris celebratum nomine Marri,

Urbibus est illis caput, interiorq. per uidos.

Alba sed et campos, pomisq. rependet aristas.

Cetera in obscuro famæ, et sine nomine uulgi,

Sed numero castella ualent.

Horum autem populorum uicinitem ostēdit Cicero in Cluentiana, cum dixit, adesse primum municipes Cluentii Larinates, deinde uicinos Frentanos, Marrucinos, et pari dignitate Teano Apulo, atque Luceria equites Romanos: et Liuius, cum ait, Neronem ex Apulia in Umbriam ad Senam exercitum per agrum Larinatem, marrucinum, Frentanum, et Prætutianum duxisse. & Item, cum scribit, Annibalem ex Campania in Samnium, inde in Pelignos accessisse, præterq. oppidum Pulmonē in Marrucinos transisse, inde Albenfi agro in Marfos, hinc ad Amiternum, Forulosq. uicum uenisse. De rebus autem a populo R. cum his populis gestis, quos exiguos quidem, sed bellicosos tamen fuisse narrat Strabo, hæc a Liuiio accepimus. Anno c d x x v i i L. Camillo, D. Bruto cos. cum satis per se ipsu in Samnitium bellum, & defectio repens Lucanorum folicitos haberent patres, accessit, ut Vestinus populus Samnitibus se se coniungeret. & quanquam res noua erat, tamen tanta cura patres incesit, ut pariter eam susceptam, neglectamq. time-
rent,

rent, ne aut impunita eorum lasciuia, superbiaque, aut bello pœnæ expetitæ metu propinquo, atque ira concirent finitimos populos. & erat gens omne abûde bello Samnitibus par, Marfi, Peligni que, & Marrucini, quos, si Vestinus attingeretur, omnes habendos hostes. Ita bellum aduersus Vestinos ex auctoritate patrum populus iussit, idq. Bruto mandatum. ab eo in Vestinis multiplex bellum, nec usquam uario euentu gestum est: nam & peruastrauit agros; & populando, atque urendo tecta hostium, sataq. in aciem inuitos extraxit; & ita prælio uno accidit Vestinorum res, haudquaquam tamen incruento milite suo, ut non in castra solum refugerent hostes, sed, iam ne uallo quidem, ac fossis freti, dilaberentur in oppida, situ urbium, mœnibusq. se defensuri. postremo oppida quoque ui opugnare adortus, primo Cutinam ardenti ardore militum, aut uulnerum ira scalis cepit, deinde Cingiliam. utriusque urbis prædam militibus concessit.

Anno deinde CDXLV, Q. Fabio, P. Decio consulibus, cum Samnitibus acie dimicatum. haud magno certamine hostes uicti, neque eius pugnae memoria tradita foret, ni Marfi eo primum prælio cum Romanis certassent. Secuti Marforum defectionem Peligni eandem fortunam habuerunt. post triennium L. Postumio, Ti. Minucio cos. Liuius Aequorum nomen prope ad interneccionem deletum scribit; exemploq. eorum cladē fuisse, ut Marrucini, Marfi, Peligni, & Frentani mitterent Romam legatos oratores pacis petendæ, amicitiaque. iis populis fœdus petentibus datum. Diodorus autem Pelignos armis subactos, & agro multatos narrat. aliis uero, qui amici esse uidebantur, ciuitatem esse communicatam. Sequenti anno Aequos deletos, cum Marfis, Pelignis, & Marrucinis societatem initam. At uero anno CDLI M. Liuius, & M. Aemilius cos. cum Vestinis petentibus amicitiam fœdus iactum est. eodemq. anno nūtiatum, a Marfis agrum ui teneri, in quem Carseoli deducta colonia erat (erat autem in agro Aequicolarum). ea causa fecit, ut Marfis arma inferrentur. M. Aemilius Paullus dictator profectus cum exercitu prælio uno eos fudit. compulso deinde in urbes munitas, Miloniam, Plestiniam, & Fresiliam intra paucos dies cepit, & parte agri multatis fœdus restituit. Nec de iis aliud præterea quidquam compertum habemus.

De agro, & foederibus Samnitium.

Cap. xx.

RESTANT Samnites populi, quorum regio Samnium appellata, in longitudinem plus patens, quam latitudinem, habuit a septentrione Frentanos, & Apulos, a meridie Campanos, et Lucanos, ab occasu Aufones cum Pelignis, ab oriente item Apulos cum Lucanis. Populi in his claruerunt præter ceteros Pentri, Caraceni, et omnium ultimi Hirpini. quorum tanta fuit belli gloria, ut separatim a Samnitibus, quasi ab eorum corpore essent auulsi, nominarentur. unde illud est apud Liuium, ubi Cannensem cladem descripsit, defecisse ad Pœnos in Italia. Attellanos, Calatinos, Hirpinos, Samnites præter Pentros, et apud Appianum, bello Marfico, Samnites, & Hirpinos arma aduersus populum R. tulisse. Samnitium porro capita, quantum ego intelligere possum, fuerunt, Saticula, Caudium, Aesernia, Allifæ, inde minora alia multa, Callifæ, Ruffrium, Plifstia, Clunia, Tifernus mons, Aufidena, Cimetra, Murgantia, Romulea, Ferentinum, Milonia, Aquilonia, Amiternum, Duronia, Sepinum, Velia, Palumbinum, Telesia, Maronea, Pentrorum Bouianum, Caracenorum Cominium, Hirpinorum, ut ait Plinius, Beneuentum, Cossa, & Herculaneum. Plinius autem inter Samnites collocat Bouianum uetus, & alterum cognomine Vndecumanorum, Aufidenates, Aeserninos, Fagos, Fugulos, Ficolenses, Sepinates, Treuentinates, de quibus plerisque sic Silius:

Affuit & Samnis, nondum uergente fauore

Ad Pœnos, sed nec ueteri purgatus ab ira.

Qui Batulum, Mucrasq. colunt, Bouiania quiq.

Exercent iustra, aut Caudinis faucibus hærent,

Et quos aut Ruffræ, aut quos Aesernia, quos ue

Obscura incultis Herdonia misit ab agris.

Bruttius haud dispar, animorumq. una iuuentus

Lucanis excita iugis, Hirpinaq. pubes.

Hirpinos proditum est a Strabone Samnites fuisse, qui Lucanis adhæserint iis, qui mediterranea tenent. Aufidum autem amnem, qui Canusium præfuit, & Dauniam terminat, ex Hirpinis montibus esse delatum. retinuisse autem eos uel extremis temporibus

temporibus nomen, bellum ipsum Italicū anno urbis D C X I I
 gestum, est documento, in quo Hirpinorum præcipue egregia
 opera celebratur. Ferocissimam autem inter omnes Italicas
 Samnitum gentem fuisse, ex eo intelligi potest, quod cum eis
 per annos octoginta quotidianis prope armis est dimicatum.
 Quocirca apud Florum in hunc modum scriptum inuenimus:
 Samnites inuasit populus R. gentem, si opulentiam quæras, au-
 reis, & argenteis armis discolore ueste usque ad ambitum arma-
 tam; si insidiarum fallaciam, saltibus fere, & montium fraude
 grassantem; si rabiem, ac furorem, sacratis legibus, humanisq.
 hostiis in exitium urbis agitatam; si pertinaciam, sexies rupto
 fœdere, cladibusq. ipsis animosiores. De his autem pugnis,
 ac cladibus præcipue hæc accepimus. Narrat Liuius M. Fabio,
 M. Popillio cos. anno post urbem conditam C C C X X I X, Sam-
 nites petentes primum fœdere in amicitiam esse acceptos, an-
 no uero C D X, populum R. cum eis bellum inisse, ut Campanos
 dediticios suos aduersus eorum arma defenderet. pugnatum au-
 tem esse a M. Valerio consule in Campania ad Gaurum montē,
 ab A. Cornelio collega eius in Samnio ad Saticulam, iterumq. a
 Valerio ad Suessulam. hostibus ubique pulsīs, cæsisq. biennio
 post fœdus cum eis esse percussum. Post aut cum anno C D X V
 defecissent, quia Fregellas Volscis ademptas in agro suo popu-
 lus R. coloniam collocasset, sequentes consules C. Pœtelium,
 & L. Papirium, indicto bello, tria eorum oppida in potestatem
 redegit, Allifas, Callifas, & Rurium, aliumq. preterea agrum
 longe, lateq. uastasse. Inde a L. Papirio dictatore subactos pa-
 cem petiisse, ac pactos, ut singula uestimenta militibus, & an-
 nuum stipendium darent, cum ad senatum, ad quem reiecti e-
 rant, uenissent, infecta pace, inducias rettulisse. Postero autē
 anno siue ab A. Cornelio Aruina dictatore, siue a cōsulibus Q.
 Fabio, & L. Fulvio (utrunque enim tradit) uictos, cum defe-
 ctionis auctores dedissent, non tamen pacem impetrare potuis-
 se. Itaque ad arma conuersos Ti. Veturium, & Sp. Postumiū,
 qui secuti sunt, consules sub iugum ad Caudium missos ad tur-
 pe fœdus ferendum compulisse. quo sequenti anno ipsorum de-
 ditione consulum infirmato, bello uehementius a Romanis, L.
 Papirio consule duce, renouato, eosdem ad Luceriam in Apu-
 lia uictos, & sub iugū missos esse. Inde Satrico, quod ad eos de-
 fecerat, capto, ipsos a Papirio prælio deletos petētibus fœdus
 negatum,

negatum, inducias biennii datas. Post autem anno c d x x v Sp. Nautio, L. Aemilio cos. L. Aemilium dictatorem Saticulā oppugnare adortum illis causam rebellandi dedisse. Fusos in castra spe abiecta Saticulā tuendā Plistiam socios Romanorum circumfedissee. sequenti anno Q. Fabium dictatorem Saticulā prodicione, Samnites Plistiam ui cepisse. inde traducto Soram exercitu, quā colonia Romana ad Samnites defecerat, cum Samnitibus ad Lautulas ancipiti praelio dimicatum. Soram cū insequentes consules M. Poetelius, C. Sulpicius cepissent, & supplicium de defectionis auctoribuss sumpsisent, cum Samnitibus, qui in Campaniam Capuā Romanis adimendā causa uenerant, depugnasse. eo praelio ad triginta millia cāsa, aut capta. reliquos Beneuentum profugisse. Inde Samnitium clades multā. Nam & consules Q. Fabius per Soranum, P. Decius per Sidicinum agrum in Samnium legionibus ductis, eos ad Tifernum ceciderunt. & cum Apulis auxilio occurrentibus Decius se ad Maleuentum obiecisset, Samnium uastarunt, Cimetram, Murgantiam & Romuleam ceperunt. Ferentinum ualidissime oppugnarunt. deinde cum iidem reparato exercitu per fines Vescinos in Campaniam, Falernumq. agrum transcendentis ingentes prādas fecissent, atque eos L. Volumnius consul, ex Etruria in Calenum agrum profectus prāda onustos ad Vulturum flumen sedere audisset, praelio cecidit, ac prādam eripuit. Inde sequentes consules Q. Fabius, & P. Decius cum Samnitibus, Gallis, & Vmbriis, qui arma consociauerant, pugnauerunt in agro Sentinate Vmbriā, quo praelio nobilissima uictoria Decii deuotione est parta. Samnitium agmen cum per Pelignos fugeret, circumuentum est a Pelignis. ex millibus quinque ad mille cāsi. L. Volumnius pro cos. Samnitium exercitū in Tifernum montem compulsus fundit, fugatq. Pugnatum est etiam prospere in agro Stellate ab Ap. Claudio consule, et L. Volumnio pro consule. Sequenti anno Samnites cum M. Atilio consule non infeliciter congressi cum non modo castra inde proferre, sed ne pabulari quidem Romanos paterentur, & retro in pacatum Soranum agrum populabundi irent, L. Postumius collega Atilii exercitu Soram indicto, inde in Samnium ad castra collegae perrexit, ac Miloniam, & Ferentinum cepit. Atilius ad Luceriam in Apulia uario euentu pugnavit. Samnites Interamnam coloniam, quā uia Latina est, occupare cona-

ei urbem non tenuerunt, agros depopulati cum retro redirent, in uictorem delapsi hostem ab Luceria redeuntem, cæduntur. Postero anno Samnitum exercitus lege sacrata coactus ad Aquiloniam confedit. Sp. Caruilius consul Amiternum ui cepit. Papirius Duroniam expugnauit. Inde peruagati Samnium maxime depopulato Atinate agro Caruilius ad Cominium, Papirius ad Aquiloniam, ubi summa rei Samnitium erat, peruenit. utrobique res bene gesta, oppidum captum, direptum, ac con crematum est. Post Caruilius Veliam, Palumbinum, & Herculanum cepit. Papirius Sepinum expugnauit, exercitumq. in agrum Vescinum, quia ea regio infesta ab Samnitibus erat, hibernatum duxit. Atque hæc quidem omnia in Liuianis annalibus scripta sunt. Cum autem Q. Fabius Gurges, qui consul est subsecutus, ab iis fufus, fugatusq. summa apud omnes infamia flagraret, patris Q. Fabii Rulliani, qui legatus ei datus est, consilio usus rem prospere pro consule gessit, atque hostes, Zonara, & Orosio testibus, sub iugum misit. Cum Samnitibus autē debellatum a P. Cornelio Rufino, & M. Curio cos. qui secuti sunt, inuenio, & cum iis petentibus fœdus quartum esse percussum. Inde per annos undecim ab iis orium fuisse, anno uero c d l x x P. Dolabella, & Cn. Domitio cos. eosdem cum Gallis, & Lucanis, & Etruscis arma rursus cepisse. atque de iis L. Aemilium Barbulam pro consule triumphasse. Neque uero his solum, sed post etiam Pyrrho regi in Italiam uenienti se adiunxerunt; quo factum est, ut de iis C. Fabricius consul triumphum nobilissimum egerit. Post autem cum Pyrrhus Italia cefsisset, C. Iunius, & P. Cornelius Rufinus consules in Samnium legiones duxerunt, agrisq. uastatis castella quædam ceperunt. cūq. hostes in montem compulso adoriri statuissent, detrimentis quibusdam acceptis, populatione contenti fuerunt. Inde aliis ducibus continenter est bellatum. siquidem de iis & Q. Fabius Gurges pro cos. iterum triumphauit, & post etiam M. Curius, & L. Lentulus. a quo Samnitium etiam oppidum captum esse prodidit Plinius. & post etiam C. Claudius Canina, &, qui bello diuturno finem imposuerunt, Sp. Caruilius, & L. Papirius Cursor. Itaque per eosdem Samniticum bellum est confectum, per quos etiam Tarentinum. Victis autem Tarentinis, & Samnites, quas populo R. placuit, conditiones pacis acceperunt. unde iidem, apud Liuium, sic ad Annibalem uictorem loquentes

tes sunt, bello Punico: Hostes populi R. fuimus, primum per nos ipsi, quo ad nostra arma, nostræ uires nos tutari poterant. posteaquam iis parum fidebamus, Pyrrho regi nos adiunximus, a quo relictæ pacem necessariam accepimus. Pacis autem conditiones, ut multa alia uetustate obsoleta, nobis parum compertæ sunt.

De Iure Italico. Cap. XXI.

Ex his autem, quæ diximus, neminem esse puto, quin intelligat, populum Romanum cum populis Italicis ita societatem inisse, ut alios deditione, alios sponfione, quosdam pacto ne, omnes demum fœdere aliquo in amicitiam acceperit. fœdera tamen alia aliis æquiora pro meritis eorum, & senatus, populiq. Romani liberalitate esse concessa. quibus autem legibus par cuique data sit, silentibus in tanta re priscis annalibus, non est, cur uehementius a nobis, ut dixi, sit hoc tempore postulandum. Ex his ergo fœderibus ius unum manasse intelligo, quod, quia plerique Italici in eo conuenerunt, ius est Italicum appellatum, Latinitate quidem deterius, prouinciæ uero Galliæ iure commodius. Huius autem partes multæ numerantur, sed pleræque Italicis fuere cum Latinis, de quibus ante dixi, communes. primum enim, ut Latini iure Quiritium caruerunt, sic Italici: ita ut non eadem libertatis, sacrorum, gentilitatis, legitimi dominii, testamentorum, ac tutelarum iura, quæ ciues Romani, habuerint, nisi forte præcipua lege aliqua, ut municipes, & coloni aliquot, iuris eius partem aliquam impetrassent. deinde, quod de censu, de tributis, & uectigalibus Latinorum est dictum, idem de Italicis censeo iudicandum; omnes in ciuitatibus suis per censores suos censos esse, omnesq. tributa, & uectigalia, quo modo in fœderibus cuiusque cautû esset, persoluisse. unde tritum illud est Minionis legati regis Antiochi apud Sulpicium consulem libro xxxv Liuii: Quid magis Smyrnæi, Lampfaceniq. Græci sunt, quàm Neapolitani, & Rhegini, & Tarentini, a quibus stipendium, a quibus naues ex fœdere exigitis? Cui respondit Sulpicius: Ab Reginis, & Neapolitanis, & Tarentinis, ex quo in nostram uenerunt potestatem, uno, et perpetuo tenore iuris semper seruato, nunquam in termino, quæ ex fœdere debent, exigimus. Quin etiam Itali-

21
 cos tributis persolvendis afflictos narrat Appianus in primo,
 item Liuius in xxvii, cum fremitum iter Latinos, sociosq. in
 consiliis ortum scribit, quod se decimum annum delectibus, &
 stipendiis exhaustos esse, & quotannis ferme magna clade pu-
 gnare dicerent. Nam uestigalia, Italiae uniuersa molesta, Cæ-
 cilia tandem lege sublata libro primo de iure ciuium R. demon-
 strauimus. quo in loco quaestionem hanc uerbis pluribus perse-
 cuti sumus. Iam uero eodem militiae iure Italicos fuisse, ac La-
 tinos obstrictos, satis perspicuum est; nempe ut in auxiliis nō
 in legione mererent, atque ex fœderis formula numerum mili-
 tum, quem iussi essent, darent eo modo, quo supra in Latii iu-
 re explicando ostendi. Huius autem iuris testis est locupletis-
 simus Polybius, qui bello Gallico Cisalpino, quod non ita mul-
 to ante, quàm cum Annibale pugnaretur, est gestum, maximas
 sociorum copias præter Latinorum auxilia ait affuisse, Sabino-
 rum, Etruscorum, Vmbro- rum, Sassinatum, Samnitum, Mar-
 forum, Marrucinarum, Frentanorum, Vestinorum, Iapygū,
 Melsapygum, Lucanorum, & Campanorum. Itaque Plinius
 libro tertio L. Aemilio Papo, C. Atilio Regulo cos. Italiā nū-
 ciato Gallico tumultu solam sine externis ullis auxiliis equitū
 Lxx millia, peditum dcc armasse prodidit, & Liuius bello Pu-
 nico duarum turmarum Samnitium meminit, & bello alio Gal-
 lico Marforum cohortis, & bello Persico cohortium Firmanæ,
 & Vestinæ, & turmæ equitum Aeserninæ. & idem, cum res tu-
 lit, ad legiones Romanas socium, Latinorumq. auxilia tum
 peditum, tum equitum adiuncta scribit. Quod autem Hiero-
 rex Syracusanorum, amicus populi R. apud eundem tertio an-
 no secundi belli Punici, cum sagittarios ad Romanos mitteret,
 iccirco se eos misisse ait, quod sciret, milite, atque equite ni-
 si Romano, Latiniq. nominis non uti populum Romanum, id
 ita, ut dixi, accipiendum est, ut Latino nomine etiam Italicos
 complectamur: præsertim uero cum eodem tempore idem Li-
 uius tradat, ad socios, Latinumque nomen ad milites ex for-
 mula accipiendos missum. Non omnes tamen Italicos dare
 milites debuisse, hinc ego ducor ad opinandum, quod scriptū
 inuenio libro xxxiiii apud eundem, sociis, ac Latini nomi-
 nis magistratibus, legatisque eorum, qui milites dare debe-
 bant, consulem edixisse, ut in Capitolio se adirent. ex iis xv
 millia peditum, & quingentos equites pro numero cuiusque iu-
 niorum

niorum descripsisse. in quo mire dixit: Legatis eorum, qui milites dare debebant, quasi uero non omnes deberent. atque etiam libro xxxvi i i extremo, quo loco, quæ a quoque populo in classem P. Scipioni præbita sint, narrat, ubi quæ Marites, Populonienses, Tarquinienses, Volaterrani, Arretini, Perusini, Clusini, Rufellani, Vmbri, Nursini, Reatini, Amiternini, Sabinusq. omnis ager, Marfi, Peligni, Marrucini se daturos esse polliciti sunt, exposuit, subdit: Mamertes cum æquo fœdere cum Romanis essent, cohortem armatam sexcentorum hominum miserunt, nimirum hoc significans, ceteris populis exiguam, Camertibus, qui propter æquitatem fœderis nihil deberent, maximam laudem, quòd enixe populum R. adiunxisset, fuisse tribuendam. Si ergo in his omnibus eodem iure Italici, sunt usi, atque Latini, restat, ut, quo Italicis Latini superiores fuerunt, suffragii fuerit potestas, & magistratus. Neque enim Italicis ciuitas data est, quo modo fœdere Malsiano Latinis: neque Italicos nisi post legem Iuliam Romæ suffragia inisse cõperimus: eademq. ratione neque Italicis per magistratum aditum ad ciuitatem Romanam patuisse certum est, in quo summum Latinitatis ius supra diximus constituisse. Loquor autem de Latinis, atque Italicis in uniuersum. nam aliquor ex utroque nomine sigillatim ciuitate, atque suffragii latione donatos, satis ex eo loco perspicuum est, qui est apud Liuium: Iam inde a maioribus traditum morem Romanis colendi socios. ex quibus alios in ciuitatem, atque æquum secum ius acceperant, alios in ea fortuna haberent, ut socii esse, quàm ciues mallent. Quod si quis fortasse requirat, quo possimum iure Italici Galliam prouinciam superarint, non dubitabo respondere, quòd magistratibus suis, non prætori Romano, ut prouincia, obedi rent. neque enim Appiano, quanquam auctori bono, assentior, qui belli Marfici temporibus Italiam ita a Romanis administratam scribit, ut plures essent proconsules, qui partes eius cum imperio obtinerent. siquidem prætoribus, aut proconsulibus nisi grauioris alicuius belli causa Italiam unquam esse decretam non inuenio, quod & Punico & Marfico bello, & post bellis sæpe ciuilibus factum est. Nam Q. Seruilius, quem tum in Piceno proconsulem fuisse obiicit Appianus, satis constat extra ordinem ad motus illos inspiciendos, sedandosq. esse missum, siquidem inquit Orosius, Q. Seruilius prætorem, et legatum

gatum eius ad se missum ab Italicis apud Asculū esse occisum. legatus autem fuit Fonteius. Quod si C. Albutius Silus, ut est apud Suetonium, cum Mediolani apud L. Pisonem pro cos. causam defenderet, questus est, Italiam iterum in provinciae formam reuocari, de Gallia intellexit, quæ sero liberata, & ex provinciali ad Italicum ius est redacta. Hoc ergo iure fuit Italia a Tarentino fere bello usque ad cladem Cannensem. cuius idu adeo est perculsa, ut qui sociorum ad eam diem firmi steterant, tum labare cœperint, atque ad Pœnum uictorem defece- rint, Campani quidem, ut ait Liuius, Attellani, Calatini, Hirpini, Apulorum pars, Samnites præter Pentros, præter Petel- linos Bruttii omnes, Lucani, Surrentini, & Græcorum omnis ferme ora, Metapontini, Crotonienses, & Locrenses. Itaque cum melioribus postea populi R. rebus iidem in fidem populi R. aut uoluntate, aut ui redirent, credibile est, alios alias fœde- ris conditiones pro suis cuiusque meritis impetrasse, & ut qui fidem non seruauant, grauissime sunt multati, sic qui firmi ste- terant, ut Latinis, Sabinis, & Vmbris, aliisque cum antiquum fœdus conseruatum, tum nouo fortasse aliquo etiam beneficio auctum. Ac Campanorum quidem constat disparem conditio- nem fuisse. Nam de trecentis equitibus Campanis, qui in Sicilia cum fide stipendiis emeritis, alienata Capua, Romā uenerāt, la- tum ad populū narrat Liuius, ut ciues Romani essent, itē uti mu- nicipes Cumani essent pridie, quā populū Cāpanus a popu- lo R. defecisset. Capua uero recepta, Atella, & Calatia in deditio- nem acceptis, in senatores, ceterosque, qui capita rerum fue- rant, animaduersum esse, Capuæ agrum, & tecta publica popu- li R. facta. præfectus ut quotannis eò ad iura reddenda mittere- tur, decretum. quin etiam adiicit alio loco Liuius, Campanos omnes, Atellanos, Calatinos, Sabatinos, extra quam qui eo- rum aut ipsi, aut parentes eorum, apud hostes essent, liberos esse a populo Romano iussos, ita ut nemo ciuis Romanus, aut Latini nominis esset. Postremo pulso Italia Annibale, cum P. Sulpicius Galba dictator anno quingesimo quinquagesimo post urbem conditam, Italiæ urbes, quæ bello alienatæ fuerant, circumisset, ac singularum causas, quod extat apud Liuium, quæ aut aperte defecerant, aut auxilia populo R. denegauerāt, cognouisset, uerisimile uidetur, aliis alias condilionibus eum sibi obnoxias reddidisse, ita ut uniuersis nominis Italici non idem

idem ius reliquerit, quod ante defectionem habuerant, sed quandam ciuitatum conditionem, fortunamq. magis afflixerit. inter quos Bruttiorum, qui primi ad Annibalem defece-
rant, ualde ius est imminutum. eos enim post ignominiae causa non milites scripserunt, nec pro fociis habuerunt, sed magistratibus in prouincias euntibus parere, & praeministrare seruorum uice, ut scribit Gellius, iusserunt. Strabo non Bruttios solum, sed etiam Picentinos, & Lucanos depressos tradit, siquidem pro militibus eos, aut uiatores publicos, aut tabellarios scripsisse, & Salernum oppidum aduersus eos communifse; Lucanorum uero res adeo perditas fuisse, ut ne rum quidem sedes eorum distingui potuerint, cum nullum commune gentis concilium reliquum esset, & sermonis, & habitus, & armaturae ratio defecisset; Apulorum autem Peucetiorum, & Dauniorum nomina, quae primis temporibus floruerunt, aetate sua prorsus euanuisse, proptereaq. certos eorum fines tradi non posse; Pediculorum autem, & Iapygum, ut etiam Picentiorum, & Lucanorum bello Italico Appianum uideo in historiam meminisse. Quod si quo beneficio nouo Latinos, sociosque, qui a populo Romano dubiis in rebus non recesserant, ut mihi quidem probabile coniectura uidetur, affecerunt, profecto iis legem illam dederunt, cuius post meminit in anni quingentesimi septuagesimi sexti rebus exponendis Liuius, ut qui socium, ac Latini nominis stirpem ex sese domi relinquerent, ciues R. fierent, qua lege simul & sociorum uoluntati est satisfactum, qui Romanae ciuitatis cupiditate maxime post Punicam uictoriam erant incensi, & Italiam a solitudine uindicarunt, cum eos, qui ciuitatem mutare uellent, stirpem domi relinquere cogent. Ac de Italicis quidem haecenus.

De Gallia citeriore. Cap. XXII.

SEQUITUR, ut, quoniam de duobus Italogeneribus, Latinis, atque Italicis, quorum diuersa inter se fuisse iura docuimus, satis est disputatum, deinceps de tertio, nempe de citeriore Gallia, disseramus, cuius multo, quam uel Latinorum, uel Italicorum, ius deterius fuisse comperimus. quo explicato, triplex, quod ab initio proposuimus, ius nobis erit Italiae demonstratum. Galliae autem nomine hoc loco ad Romani potius

potius iuris consuetudinem, de qua post dicam, quam ad ueritatis rationem apte appello, quidquid montium camporumq. mari Ligustino, fluminibus, Arno, Rubicone, Formione, Adriatico sinu, & conuexa ipsa prope alpium crepidine continetur. mare est enim a meridie, alpes a Massilia prope in orbem per uada Sabatia Taurinos, Salassos, Rhatos, Comum, Brixiam, Veronam, Vicetiam, Opitergium, Aquileiam, & Tergeste usque in sinum Adriaticum ducta occidentis, & septentrionis partes tuentur, sinus ipse cum duobus, quæ dixi, fluminibus partem orientis definit. Hanc mediam fere discriminat Apenninus, & flumen maximum Padus. Apenninus ab eodem fere, unde alpes, initio exurgens usque ad mare Adriaticum, & Senam oppidum porrigitur. Padus ex alpino quodam in Vagiennorum Ligurum finibus, Vesuli montis fonte erumpens longo per medios campos tractu multis in sinum Adriaticum ostiis influit. In eum uero ex Apennino multa flumina deferuntur, quorum hæc in primis uideo celebrari, lacum, Tanarum, Trebiam, Tarum, Niciam, Gabellum, Scultennam, & Rhenum. ex alpibus Sturam, Morgum, Durias duos, Sessilem, Ticinū, Lambrum, Aduam, Ollium, Mincium, Athesim; atque ex his quidem Ticinus ex Verbano lacu fluit, Lambrus ex Eupii, Aduas ex monte Adua Rhætorum in Larium lacum, atque inde in Padum, Ollius ex Sebino, Mincius ex Benaco, ex Tridentinis alpibus Athesis. quod scriptum in Strabonis, & Plinii commentariis inuenitur. Quoniam autem in multas nationes est hæc regio distributa, Ligures, Gallos, Venetos, & Carnos, admonet institutæ disputationis ratio, patriiq. soli caritas hortatur, ut sigillatim, quem quisque eorum agrum tenuerit, quibus imperatoribus, & quo tempore quisque deuictus, quo fœdere in amicitiam acceptus fuerit, planum faciam, ut his demum expositis facilius qualenam eorum ius ante bellum Italicum fuerit, cognoscamus. ordiamur autem a Liguribus.

De agro, & fœderibus Ligurum.

Cap. XXIII.

LIGVRVM, ut ait Dionysius, & natio antiquissima, & regio latissima fuit, quippe quæ ante Gallos Italiam infederit, nec solum Italix, sed etiam Gallix ulterioris partem non modicam

cam obtinuerit, in qua Salyes, Deceates, Oxybii, & Vocontii Ligures habitauerunt. unde autem in Italiam, aut in Galliam uenerint, ille pro incomperito reliquit. Inuenio porro, quicis Alpes Ligures coluerunt, in duas partes fuisse distractos, Transapenninos, & Cisapenninos. Transapennini fines a meridie mare Ligustinum, a septentrione Apennini iugum, ab oriente primum Macram amnem, post impetu in Etruriam facto Arnunum, ab occasu eiusdem Apennini, & alpium congressum ad Nicæam habuerunt. eorumque alii Montani, alii Maritimi appellati. Montani, ut est in ueteribus rerum Italicarum commentariis, a Nicæa, unde Apenninus attollitur, usque ad fontes Macræ pertinuerunt, a Macra uero usque ad Arni Ligures Apuani. Maritimi a Massilia, ut ait Polybius, usque ad Pisas. quod primum oppidum ex Liguribus in Tuscos eunti occurrit; quanquam illud etiam Trogus in Liguribus collocauit. Quæ ora oppida habuit Herculis fanum, Lucum Feroniæ Lunam, & post Macræ fluminis ostium, Erycis, ac Veneris portum, Tigulliam, Genuam, Vada Sabatia, Albinga unum, Albium Intemelium, Monæci portum, Herculis portum, Nicæam, & finem Italiæ flumen Varum. intus oppida pauca, castella plurima. in iis Luca, quod ante Etruscorum ait fuisse Liuius, post Ligurum, & Apua. Qui cis Appenninum fuerunt, ii Trebia, & Pado fluminibus & Apennini, atque alpium parte conclusi hæc, ut prodit Plinius, oppida tenuerunt, Libarnam, Derthonem, Tirram, Barderatem, Industriam, Polentiam, Carream, quod Potentia cognominetur, Forum Fuluii, quod Valentinum, Albam Pompeiam, Astam, Aquas Statiellorum. Strabo cum Derthone Statellam, & Clastidium edit, Liuius cum Clastidio Litubium, & Caristum. Clastidium autem modo Ligurum, modo Insu brium fuit ad Padum. Liuius Ligures quondam etiam trans Padum, & citra Ticinum incoluisse, uerum ab Insu briis in Italiam inuadentibus pulsos fuisse prodit. Inuenio etiam in eiusdem annalibus multa alia populorum Ligustinorum nomina, ut Briniatum, Celelatum, Cerdiciatum, Epanteriorum, Friniatum, Garulorum, Hercatum, Iluatum, & Lapidinorum; item montes Balistam, Suissimontium, Letum, Anidum, Auginum. Addo illud, quoniam Pisæ ultimum tum erat Etruriæ oppidum, idque Liguribus hostibus proximum, Pisas sæpe tum pro Ligurum prouincia esse usurpatas, ut a-

pud Liuium libro xxxiiii. P. Porcius Læca prætor, in-
 quit, fortitus est Pisas, ut ab tergo Liguribus esset. Ha-
 tænus de Ligurum agro sit dictum. nunc reliqua persequamur.
 De bello Ligustino inito non omnes scribunt uno modo. Zona
 ras bellum susceptum cum iis anno urbis dxv, Ti. Sempronio
 Graccho, P. Valerio Faltone consulibus, & Gracchi ductu pro-
 spere pugnatum tradit. Eutropius anno sequenti, L. Lentulo,
 Q. Flacco consulibus. Adicit Florus bellum a latrociniis Ligu-
 rum Etruriam populi R. prouinciam incurfantium esse commo-
 tum. Post triennium uero, cum iidem iterum arma cepissent,
 primum a L. Postumio Albino uicti, deinde a Q. Fabio Maxi-
 mo consulibus ita cæsi sunt, ut, quod scripsit Plutarchus, finem
 iam facerent populandi. Sed ne tum quidem diu quieuerunt.
 Nam anno dxxiii ambos consules M. Aemilium, & M. Iuniū
 aduersus eos cum exercitu profectos, & anno dxxx de iisdem
 P. Furium Philum triumphasse in Capitolinis tabulis scriptum
 est. Polybius tum Anamaros populos non longe a Malsilia in-
 colentes ad amicitiam Romanorum a consulibus ait esse tradu-
 ctos. Inde anno dxxxv ad Annibalem Penum in Italiam irrū-
 pentem se contulerunt, eumq. auxiliis aduersus populum R. iu-
 uerunt. Quam iniuriam, quanquam iniquo animo ferrent Ro-
 mani, non tamen ante annum dlvi sibi armis uindicandam pu-
 tarunt. Tum uero Punico terrore leuati. Q. Minucio consuli,
 ut eos bello persequeretur, mandarunt. Qui exercitu Genuā,
 ut ait Liuius, adducto oppida eorum Clastidium, & Litubium,
 & duas eiusdem gentis ciuitates Celelates, Cerdiciatesq. ad de-
 ditionem perpulit. Iam omnia cis Padum præter Gallorum Bo-
 ios, Iluates Ligurum sub ditione erant. quindecim oppida, ho-
 minum uiginti millia, quæ se dediderant, esse dicebantur. post
 Clastidium incensum in Ligustinos Iluates, qui soli non pare-
 bant, legiones duxit, eosq. ad deditionem compulit. Neque ue-
 ro post tantam cladem acceptam Ligurum bella defuerunt. Ré-
 autem cum iis gessit anno dlx Q. Minucius Thermus consul,
 cum xx millia Ligurum, armatorum coniuratione per omnia
 conciliabula uniuersæ gentis facta, Lunensem primum agrum
 depopulati, Pisanum deinde finem transgressi, omnem oram
 maris peragrassent, nuntiatumq. præterea esset, etiam Ligu-
 rum xv millia in agrum Placentinum uenisse, & eum usque ad
 ipsa coloniarum mœnia, & Padi ripas cum cædibus, & incendiis
 perpo-

perpopulatos esse. Is ergo Pisas a Liguribus circumfessas suo aduentu seruauit, atque primum acie congregari non ausus uix a populationibus eos continuit. post autem in agro Pisano commisso prælio nouem millia hostium occidit, ceteros fusos, fugatosq. in castra compulit. inde ex agro Pisano in eorum fines ingressus castella eorum, uicosq. igni, & ferro uastauit. Minucium inde L. Quinctius consul est consecutus, qui agro eorum late populato castella etiam aliquot occupauit. unde non modo præda omnis generis cum captiuis parta, sed recepti quoque aliquot ciues, sociique, qui in hostium potestate fuerant. eodemq. anno Q. Minucium pro cos. rem prospere gessisse, hostibus supra quattuor millia, cæsis prodit Liuius. Deinde M. Valerius Messalla in eos profectus, nulla memorabili re gesta, bellum insequentibus consulibus C. Flaminio, & M. Lepido tradidit. quorum C. Flaminius cum Friniatibus in agro eorum pugnavit, ac pluribus præliis secundis factis in deditionem gentem accepit, & arma ademit. & quia non sincera fide tradebāt, cum castigarentur, relictis uicis in montem Auginum confugerunt. confestim secutus est consul. Verum effusi rursus per loca, quā sequi Romanus hostis non posset, trans Apenninum abierunt. qui castris se tenuerant, circumfessi expugnati sunt. inde trans Apenninum ductæ legiones. ibi montis, quem ceperant, altitudine paullisper se tutati, mox in deditionem uenerunt. tum conquesta cum intentiore cura arma, & omnia adempta. translatum deinde ad Apuanos Ligures bellum, qui agrum Pisanum, & Bononiensem ita incurfauerant, ut coli non posset. his quoque perdomitis pacem dedit finitimis. & quia, a bello quieta ut esset prouincia, effecerat, ne in otio militem haberet, uiam Bononia perduxit Arretium. M. Aemilius agros Ligurum, uicosque, qui in campis, aut uallibus erant, ipsis montes duos Balistam, Suismontiumq. tenentibus exulsit, & populatus est. deinde eos, qui in montibus erant, adortus, primo leuibus præliis fatigauit, postremo coactos in aciem descendere, iusto prælio deuicit. Subactis cis Apenninum omnibus, tum transmontanos adortus, in his & Briniates Ligures erant, quos non adierat Flaminius. omnes Aemilius subegit armaq. ademit, & de montibus in campos multitudinem deduxit. Pacatis Liguribus in agrum Gallicum exercitum duxit uiamq. ab Placentia, ut Flaminia committeret, ad Ariminum

perduxit. postero anno Q. Marcius Philippus consul in Ligures Apuanos profectus, dum penitus in abditos saltus, quæ latebræ, & receptacula illis semper fuerant, persequitur, in præocupatis angustis loco iniquo est circumuentus. quattuor millia militum amissa. & legionis secundæ signa tria, undecim vexilla socium nominis Latini in potestatem hostium uenerunt. saltus, unde consulem Ligures fugauerant, Marcius est appellatus. Deinde M. Sempronius Tuditanus consul à Pisis profectus in Apuanos Ligures uastando agros, urendoq. uicos, & castella eorum, aperuit saltum usque ad fluvium Macram, & Lunæ portum. Hostes montem antiquam sedem majorum suorum ceperunt, unde superata locorum iniquitate deiectioni sunt. et Ap. Claudius Pulcher felicitatem, uirtutemq. collegæ in Liguribus Ingaunis æquauit secundis aliquot præliis, sex præterea eorū oppida expugnauit. multa millia hominum in iis cepit. belli auctores tres, et quadraginta securi percussit. biennio post a Q. Fabio Labeone consule memorabile nihil gestum. Insequenti anno, cum Ligures consulibus ambobus L. Paullo, et Cn. Bæbio essent decreti, a Q. Fabio litteræ acceptæ, Apuanos ad rebellionem spectare, periculumq. esse, ne impetum in agrum Pisani facerent. consules ambo in Ligures profecti prospere pugnauerunt. Ligurum duo millia fere ad extremum finem prouinciæ Galliæ, ubi castra Marcellus habebat, cum uenissent, ut reciperentur, orantes, Marcellus per litteras senatum consuluit. senatus ad consules ut mitterentur, censuit. nec ququam aliud postea gestum. recesserant enim Ligures primum in denios saltus, deinde dimisso exercitu passim in uicos, castellaque sua dilapsi sunt. postero anno L. Paullus prorogato ex consulatu imperio in Ligures Ingaunos cum exercitum adduxisset, ubi primum in eorum finibus castra posuit, legati ad eum per speciem pacis petendæ speculati uenerunt. neganti Paullo, nisi cū deditis pacisci se pacē, nō tam id recusabāt, quā tēpore opus esse aiebāt, ut generi agresti hōrum persuaderetur. ad hoc decē dierū induciā cū darētur, petierūt deinde, ne trans mōtes proximos castris pabulatū, lignatūq. milites irent. culta ea loca suorum finium esse. id ubi impetrauere, post eos ipsos mōtes, unde auerterāt hostem, exercitu omni coacto, repēte multitudine ingēti castra Romanorū oppugnare simul oībus portis aggressi sunt. summa ui totū unū diem oppugnarunt, ut ne efferen

di quidem signa Romanis spatium, nec ad explicandam aciem locus esset. conferti in portis obstando magis, quam pugnando castra tutabantur. sub occasum solis cū recessissent hostes, duos equites ad Gn. Bæbium procos. cum litteris Pisas mittit, ut obfesso sibi per inducias, quamprimum subsidio ueniret. Post autem cum nihil usquam auxilii ostenderetur, interceptos credens equites, non ultra differendum ratus, quin per se fortunam tentaret, priusquam hostes uenirent, qui iam segnius, socordiusq. oppugnabant, ad quattuor portas cum exercitum intruxisset, ut simul omnibus portis erumperent, signum dedit. quæ res Liguribus adeo improuisa fuit, ut perinde ac insidiis circumuenti forent, trepidarent. exiguum temporis aliqua forma pugnae fuit. fuga deinde effusa, & fugientium passim cædes erat. equitibus dato signo, ut conscenderent equos, nec effugere quenquam sinerent, in castra omnes trepida fuga compulsi sunt. deinde ipsis exuti castris supra, quindecim millia Ligurum eo die occisa, capta duo millia, & quingenti. triduo post Ligurum Ingaunorum omne nomen obsidibus datis in deditionem uenit. L. Aemilio permissum a senatu, ut contra prouincia decedere, & deducere secum milites liceret, atque dimittere. Insequenti anno P. Cornelio Certhego, & M. Bæbio Tamphilo prorogatum est ex consulatu in Liguribus imperium. iussi q. prouincias obtinere, donec consules uenisset. Hi uero cum in consulatu memorabile nihil gessissent, hoc anno in Apuanos exercitum induxerunt. Ligures, qui ante aduentum consulum in prouinciam non expectassent bellum, improviso oppressi ad duodecim millia hominum dediderunt se. Eos consulto prius per litteras senatu, deducere ex montibus in agros campestres, procul ab domo, ne reditus spes esset, Cornelius, & Bæbius statuerunt, nullum alium ante finem rati fore Ligustini belli. ager publicus populi R. erat in Samnitibus, qui Tauraninorum fuerat. in eum cum traducere Ligures Apuanos uellent, edixerunt, Ligures ab Anido montibus descendere cū liberis, coniugibusq., sua omnia secū portaret. Ligures sæpe per legatos deprecati, ne penates, sedē, in qua geniti esset, sepulchra maiorum cogerentur relinquere, arma, obsides pollebantur. posteaquā nihil impetrabāt, neq; uires ad bellandū erāt, educto paruerunt. traducti sunt publico sumptu, ad quadraginta millia liberorum capitum cum feminis, puerisq. argēti, data centum,

centum, & quinquaginta millia festerrium, unde in nouas ædes compararent, quæ opus essent. agro diuidendo, dandoq. iidē, qui traduxerant, Cornelius, & Bæbius præpositi. atque hi sunt, quos in Samnitibus Plinius Ligures, Bæbianos, & Ligures Cornelianos appellat. Eodemq. anno consules ambo A. Postumius, & Q. Fuluius in Ligures exercitus diuersis partibus induxerunt. Postumius prima, & tertia legione Balistam, Suifmontiumque montes obsedit, & premendo præfidiis angustos saltus eorum, commeatu interclusit, inopiaque omnium rerum eos perdomuit. Fuluius secunda, & quarta legione adortus a Pisis Apuanos, qui eorum circa Macram flumen incolebant, in deditionem acceptos ad septem millia hominum in naues imposita præter oram Etrusci maris Neapolim transmisit. inde in Samnium traducti. agerque his inter populares datus est. Montanorum Ligurum ab A. Postumio uineæ cæsæ, frumentaque deusta, donec cladibus omnibus belli coacti in deditionem uenerunt, armaque tradiderunt. Bellum inde Q. Fuluius Flaccus consul excepit, qui profectus per inuios montes, uallesque saltus cum exercitu transgressus, signis collatis cum hoste pugnavit, neque tantum acie uicit, sed castra quoque eodem die cepit. tria millia ducenti hostium, omnisq. ea regio Ligurum in deditionem concessit. consul deditos in campestres agros deduxit, præfidiaque montibus imposuit. ab altero consule L. Manlio in Liguribus nihil dignum memoria gestum est. Biennio post C. Claudius Pulcher consul uictor ex Istria in Ligures mouentes ex s. c. exercitum traduxit. ad Scultennam flumen in campos progressi castra habebant. ibi cum his acie dimicatum. xv millia cæsa. Ligures reliquæ cladis in montes refugerunt passim, populantique campestres agros consuli nulla usquā apparuerunt arma. eodē anno Lucā colonia deducta. de Liguri captus is ager erat. Etruscorū ante, quā Ligurum fuerat. Ligures postquam senserunt, non consulare tantū exercitum Romam adductum, sed legionem ab Ti. Claudio Pisis dimissam, soluti metu clam exercitu indicto, per transuersos limites, superatis montibus in campos degressi, agrum Mutinensem populati, repentino impetu coloniam ipsam ceperunt. Itaque postero anno C. Claudius pro cos. exercitum ad Mutinam admouit. atque ante triduum, quā oppugnare cœperat, receptam ex hostibus colonis constituit. VII millia ibi Ligurum

rum intra muros caesa. Q. autem Petillius consul, cum audisset, Ligures rebellasse, tumultus eius causa legionem tertiam ad C. Claudium procos. in Galliam proficisci iussit, & duum viros navales cum classe Pisas ire, qui Ligurum oram maritimam, quoque terrorem admoventes, circumuectarentur. eodem & ipse ad conueniendum exercitui diem edixerat. Et C. Claudius audita rebellione Ligurum praeter eas copias, quas secum Parmae habebat, subitariis collectis militibus, exercitum ad fines Ligurum admouit. hostes sub aduentum C. Claudii, a quo se meminerant ad Scultennam flumen victos, fugatosque, locorum magis praesidio aduersus infeliciter expertam vim, quam armis se defensori, duos montes Letum, & Balistam ceperunt. muroque insuper amplexi, tardius ex agris demigrantes, oppressi ad M & D perierunt. Ceteri montibus se tenebant, & ne in metu quidem feritatis ingenitae obliti, sauiunt in praedam, quae Mutinae parta erat, captiuos cum foeda laceratione interficiunt. pecora in fanis trucidant uerius passim, quam rite sacrificant. Q. Petillius, ne absente se debellaretur, litteras ad C. Claudium misit, ut cum exercitu ad se in Galliam ueniret. campis Macris se eum expectaturum. Litteris acceptis Claudius ex Liguribus castra mouit, exercitumque ad campos Macros consuli tradidit. Eodem paucis post diebus C. Valerius consul alter uenit. Ibi diuisis copiis, priusquam digrederentur, communiter ambo exercitus lustrauerunt. tum sortiti, quia non ab eadem utrumque parte aggredi hostem placebat, regiones, quas peterent. Profecti inde in diuersas regiones. Petillius aduersus Balistam, & Leti iugum, quod eos montes perpetuo dorso inter se iungit, castra habuit. Ibi adhortantem eum pro concione milites, immemorem ambiguitatis uerbi, ominatum ferunt, se eo die Letum capturum esse. duabus sub inde partibus subire in aduersos montes coepit. ea pars, in qua ipse erat, impigre succedebat. alteram hostes cum propulissent, ut restitueret rem inclinam, consul equo aduersus suos quidem a fuga reuocauit, ipse dum incautus ante signa obuersatur, missili traiectus cecidit. multitudine peditum, equitumque deturbatis hostibus monte sine duce cepere. ad quinque millia Ligurum occisa. ex Romano exercitu duo, & quinquaginta ceciderant. Haec iisdem uerbis de Liguribus haecenus Liuius. sequenti anno tumultum item in Liguribus nouum exortum, atque a consulibus M. Lepido, & P. Mucio

Mucio compressum docuit ille quidem libro xli. at iniuria tēporum rerum a Lepido gestarum memoria excidit. quæ uero ex tanto quasi naufragio euaferunt, hæc sunt. Loquebatur enim credo, de Lepido, cum ita scripsit deduxit. cis Apenninum Garuli, & Lopicini, & Hercates, a trans Apenninum Brinniates fuerant. Quibus uerbis hos omnes Ligurum populos uiectos ex montibus in campos deductos Lepido, ut alios ante ab aliis consulibus, significari existimo. Inde pergit de altero consule ita scribere: P. Mucius cum iis, qui Lunam, Pisasq. depopulati erant, bellum gessit, omnibusq. in ditionem redactis arma ademit. ob eas res in Gallia, Liguribusq. gestas duorum cōsulum ductu, auspicioq. senatus in triduum supplicationes decreuit, & xli hostiis sacrificari iussit. & tumultus quidem Gallicus, & Ligustinus, qui in principio eius anni exortus fuerat, haud magno conatu oppressus erat. Inde anno d lxxx in agro Statellati, ad oppidum Caristum quo se magnus exercitus Ligurum contulerat, est pugnatum. primo sub aduentum M. Popilli consulis mœnibus sese cōtinebant, deinde postquam oppidum oppugnaturum Romanum cernebant, progressi ante portas aciem struxerunt. nec moram consul certamini fecit. cum amplius quattuor horas ita pugnatum esset, ut neutro inclinaret spes, consul equites immisit. qui impressione facta hostem pepulerunt. Ligures in fuga passim cæsi sunt. decem millia hominum cæsa traduntur. amplius dccc passim capti. post hanc pugnam ex diuersa fuga in unum collecti Ligures cum maiorem multo partem ciuium amissam, quam superesse cernebant (nec enim plusquam decem millia hominum erant) dederunt sese. nihil quidem illi pacti. sperauerant tamen non atrocius, quam superiores imperatores consulem in se sauiturum. at ille arma omnibus ademit, oppidum diruit. ipsos, bonaq. eorum uendidit. litterasque senatui de rebus ab se gestis misit. quas cum A. Atilius prætor incuria recitasset, atrox rex uisa senatui, Statellates, qui uni ex Ligurum gente non tulissent arma aduersus Romanos, tum quoque oppugnatos, non ultro bellum inferentes, deditos in fidem populi R. omni ultima crudelitatis exemplo laceratos, ac deletos esse, tot millia capitum innoxiorum fidem implorantia populi R. ne quis unquam se posita dedere auderet, pessimo exemplo uenisse, & distractos passim, iustis quondam hostibus populi Romani pacatis seruire.

re. Quas ob res s. c. factum est, placere senatui, M. Popillium cōsulem Ligures pretio emptoribus reddito ipsos restituere in libertatem, bonaq. ut iis, quicquid eius recuperari possit, reddantur curare. arma primo quoque tempore fieri in ea gente, cōsulem de provincia decedere, cum deditos in sedem suam Ligures restituisset. sequenti anno M. Popillius procos. iterum cum Statellatibus Liguribus pugnauit, ac decem millia eorum occidit. propter cuius iniuriam belli ceteri quoque Ligurum populi ad arma ierunt. consules C. Popillius, & P. Aelius in Ligures profecti. s. c. factum, ut qui Ligurum post Q. Fuluium, L. Manlium consules hostes non fuissent, eos C. Licinius, Cn. Sicinius praetores in libertatem restituendos curarent, agrumq. iis trās Padum consul Popillius daret. Multa millia hominum hoc s. c. restituta in libertatem, transductisq. Padum ager assignatus est. Ita per aliquot annos otium in Liguribus fuit. anno autem DLXXXVII consules ambos M. Claudium Marcellum, & C. Sulpicium Gallum cum iisdem rem prospere gessisse ex mutilatis ipsorum triumphis, qui in Capitolinis extant tabulis, apparet a quibus iisdem alpinos Gallos, & Ligures subactos, deletosq. esse in Liuianorum epitomis, & apud Obsequentem est scriptum. postremo uero anno urbis quingentesimo nonagesimo quinto in iisdem tabulis inuenio, M. Fuluium Nobiliorem pro cos. de Liguribus Veletibus triumphasse. qui annus est a primo huius belli octogesimus. siquidem anno urbis DXXV initum scripsimus. Hæc est autem nobilis illa uictoria, de qua scribit, ut opinor, Strabo libro IIII his uerbis: Salyas primos ex transalpinis Gallis populus R. in ditionem redegit, cum diuturnum aduersus & eos, & Ligures bellum gessisset, quod iter per oram maritimam in Hispaniam impedirent. etenim & terra, & mari latrocinii infesta reddebant omnia, atq. iis opibus erāt, ut uix magnis exercitibus uiam præberēt. octogesium autē demū annum bellū gerentes Romani effecerūt, ut iis, qui publice iter facerent, ad stadia duodecim uia pateret. Nescio autē an hunc Fuluium Florus intellexerit, (nam multi cū Liguribus Fuluii ante bellum gesserunt) cum dixit: Tandē Ligurum latebras Fuluius igne sepsit. Quo uero anno Ligures in potestatem ita concesserint, ut parere prætori populi Ro. coacti sint, parum liquet. Strabo quidem post hoc tempus Romanos, Liguribus deletis, & tributo imposito, eorum temp. descripsisse tradit,

O quod

quod est aliud nihil, quàm eos in prouinciâ formulam rede-
gisse. Quæ uerba mecum ipse contemplans, & cum bellis, quæ
post in Liguribus gesta sunt, comparans, in eam adductus sum
opinionem, ut putem, Ligures aliquot post annis prouinciâ
formam M. Aemilii Scauri consulis uictoria anno DCCXXXVII
accepisse. quam sententiam intelligo præterea multis posse me
argumentis non leuissimis confirmare. primum enim hic de Li-
guribus Gariscis triumphasse in libro de uiris illustribus fertur;
deinde eundem etiam in certum ultimæ quasi uictoriæ argu-
mentum Aemiliam in Liguribus uiam strauisse refert Strabo,
quam per Pisas, & Lunam usque ad Sabata, & inde per Dertho-
nem perduxit. postremo, quod caput est, post hoc temporis
Ligurum, ut sociorum in bellis Romanis fieri mentionem in-
uenio. Atque de Liguribus quidem hæc hæctenus.

De agro, & fœderibus Gallorum.

Cap. XXIII.

EXPOSITIS bellis, ac fœderibus Ligurum, ordo postu-
lat, ut deinceps Gallorum res persequamur. Hi ex transalpina
Gallia profecti, Tuscis, ueteribus incolis, per arma pulsus, in
his locis sedes posuerunt. Polybius quidem auctor est, loca pri-
ma, quæ ad fontes Padi sunt, Laos, & Lebecios, secunda uero
Insufres, tertia apud fluium Cænomanos insedisse. cis Padum
uero, qui ad Apenninum agri pertinent, primum Ananes, post
Boios, deinceps ad Adriam Aegones, ultimos uero ad mare
Senones occupasse. Liuius autem aliquanto illustrius, Tusco-
rum, inquit, ante Romanum imperium late terra, mariq. opes
patuere. mari supero, inferoq. quantum potuerint, nomina
sunt argumento, quòd alterum Tuscum, communi uocabulo
gentis, alterum Adriaticum mare ab Adria Tuscorum colonia
uocauere Italicæ gentes. Ii in utrunque mare uergentes, inco-
luere urbibus duodenis terras, prius cis Apenninum ad infe-
rum mare, postea trans Apenninum, totidem, quot capita ori-
ginis erant, coloniis missis. quin trans Padum loca omnia, ex-
cepto Venetorum angulo, qui sinum circumcolunt maris, us-
que ad alpes tenuere. Alpinis quoque ea gentibus haud dubie
origo est, maxime Rhætis, quos loca ipsa efferarunt, ne quid
ex antiquo præter sonum linguæ, nec eum incorruptum,
retinerent.

retinerent. Hinc Tarquinio Prisco regnante, Gallos alpes in Italiam transcendisse ait; Bituriges, Aruernos, Santones, Aeduos, Ambarros, Carnutes, Aulercos, qui fufis acie Tuscis haud procul Ticino flumine, cum, in quo confederant, agrum Insubrium appellari audissent, cognomine Insubribus pago Aeduorum, ibi omen loci secuti urbem condiderint, eamq. Mediolanum appellarint. aliam subinde Germanorum (Cano manorum sunt, qui legi malint) manum uestigia priorum secutam, traiectis alpibus, ubi nunc Brixia, & Verona urbes sunt (locos tenuisse Libuos) confedisse. post hos Saluos uenisse; qui prater antiquam gentem Læuos, Ligures incolentes citra Ticinum amnem expulerint. Boios inde, Lingonesq. transfregssos, cum inter Padum, atque alpes omnia tenerentur, Pado ratibus traiecto, non Etruscos modo, sed etiam Vmbros agro exegisse. tenuisse se tamen intra Apenninum. tum Senones recentissimos aduenarum ab Vtente flumine usque ad Aesim fines habuisse. Atque hic quidem post Gallorum irruptionem antiquus huius regionis status fuit, ut ea trans Padum a Laiis, & Lebeciis, siue, ut est apud Liuium, Læuis, & Lebuis, prater ea ab Insubribus, & Cænomanis, cis Padum autem ab Ananibus, Boiis, Aegonibus, siue, ut ait Liuius, Lingonibus, & Senonibus teneretur. Ego uero Ananes, & Lingones, quorum nullam in bellis Romanis fieri mentionem inuenio, a Boiis accolis hostibus sedibus suis euersos, ac latius Boiorum fines propagatos facile existimarim. siquidem & Ligurum cum Gallis, & Gallorum cum Venetis, & ipsorum inter se bella grauissima constat fuisse. Quo fit, ut incerti eorum etiam fines pro uictoriae ac temporis ratione reperiantur. Quocirca ego in agro, & fœderibus Gallorum Cisalpinorum exponendis, Boiorum tantum, & Insubrium, & Cænomanorum meminerò, quòd reliqui, quantum ipse coniectura consequi possum, iampridem ab his, ut Senones a Romanis bello deleti fuissent. Hi uero ab ortu solis Senonibus, teste Polybio, ab occasu Liguribus cispadanis ad Trebiam amnem adhæserunt, a meridie quidem Apennino, a septentrione uero Pado conclusi. Quod cum ita sit, profecto apparet, oppida eorum fuisse ultra Rubiconem ad mare Rauennam, intus Cæsenam, Forum Liuii, Fauentiam, Forum Cornelii, Claternam, Bononiam, Mutinam, Macros campos, Nuceriam, Regium Lepidi, Tanetum, Parmâ, Brixillum, Fidẽ

tiam, & Placentiā: ultra eam enim est Trebia. Canomanorum
 incerti feruntur fines. quoniam autem Veronam, quam inter
 fluit Athesis modo in Venetis, modo in Canomanis collocari
 ab antiquis animaduetto, fit, ut ab oriente Canomanos Athesi
 flumine terminatos putem, ab occidente Ollio amne. qui ne-
 scio an idem sit, atque is, qui a Polybio Clusius vocatur, cum ait
 Romanos ex Insubribus, Clusio fluuio traiecto, in Canomanos
 uenisse, atque iis sociis assumptis in Insubres infesto agmine re-
 diisse; a septétrione Rhætis, & ceteris, qui eas alpes infidebant,
 barbaris, a meridie Pado. quo in spatium sunt Verona, Brixia, Mā-
 tua, Tridentū, & Butristi auctore Ptolemæo. Insubres inde, ut ip-
 se coniectura auguror, intra Olliū, & Ticinum flumina, alpes, &
 Padum se tenuerunt. de Ticino significat Liuius, cum scribit, In-
 subres traiectis alpiibus præter antiquā gentem Læuos, Ligures
 citra Ticinum omnē incolentes expulisse, eamq. regionem oc-
 cupasse. oppida hi coluerunt Cremonā, Bergomum, Mediolanū,
 Ticinū, Acorras, & Nouariā. Ultra Ticinū, & Insubrum regionē
 fuerunt Lebecii, ut ait Polybius, siue Libyci, ut Ptolemæus, siue
 Lebui, ut Liuius, quos & ipsos Gallos aliquādo appellat. quibus
 Vercellas oppidum assignat Ptolemæus. Nā Læui gens, ut ait Li-
 uius antiqua citra Ticinum habitauit, immo uero Ticinum op-
 pidū, auctore Plinio, cōdidit. Ultra hos erāt Ligures alpini, & Sa-
 lassi aliiq. Galli alpes Italiæ incolentes, de quibus tertio libro
 disseram nunc, quod instat, agēdum. Ex Gallis cisalpinis primi
 post Senones, quos supra funditus euersos scripsimus, Boii infe-
 sta Romanorum arma senserunt. Nam quo anno antiquis sedi-
 dibus Senones sunt exturbati, eodem, ut ait Polybius, Boii, cū
 rebus suis timentes, sollicitatis Etruscis, graui Romanos bello
 prouocassent, ad lacum Vadimonis a P. Dolabella consule sunt
 deuicti, qui fuit annus, ut dixi, urbis C D L X X. inde per multos
 annos otium a Gallis fuit. Quo deinde anno Liguribus, eodem
 etiam Boiis arma illata esse inuenio Ti. Sempronio Graccho, &
 P. Valerio Faltone cos. cum quibus Valerio duce dubio euentu
 pugnatum scribit cum Zonara Orosius. Postero autem anno
 primum trans Padum legiones missæ, & cum Insubribus acie di-
 micatum est, tertio Boii cum multitudine sua terrorē se Roma-
 nis incussuros putassent, ac per legatos Ariminensē agrum,
 unde paucis ante annis pulsī Senones fuerant, ut suū repeten-
 tes, Romanos Arimino excedere iussissent sua spē delecti sunt

a sociis

a sociis ipsi suis, quos ex transalpina Gallia euocauerāt, conuersis in se armis oppressi. Inde ab iis per aliquot annos quies. post anno DXXIII M. Aemilio Barbula, M. Iunio Pera cos. Boiis, aliisque Gallis pecuniam facientibus, ueriti Romani, ne eam belli in se inferēdi causa parent, edixerūt, ne quis homini Gallo mutuum pecuniā daret. Galli comperto, consules in Ligures exercitum adduxisse, dum se ut Romam contendant, cōparant, improuiso a consulibus opprimūtur. Cum autē post bienniū, Q. Fabio Maximo iterum consule, C. Flaminius tribunus pl. quod scriptum est in Catone Tulliano, aduersus senatus auctoritatē legē pertulisset, ut ager Picenus, & Gallicus uiritim diuideretur (Gallicum autē intelligebant eum, unde exacti Senones cis Ariminum fuerāt) factum est, ut Boii Senonum calamitate edocti, cum se iniuriā esse proximos cernerent, inita cum finitimis Insubribus societate, Galli etiam trāsalpinis accitis, qui ad Rhodanum accolebant, & a mercede, qua conducti militabant, Gesata dicebātur, quiescentibus Canomanis in Etruriā, quā iam tū in ditione Romanorū erat, irruerint, annourbis DXXVII. aduersus quos cū consules L. Aemilius Papus, C. Atrilius Regulus maximū, siquādo unquam alias, ex uniuersa Italia exercitū adduxissent, (ea cētum millia armatorū fuisse traduntur) ingentes eorū copias ad Fāsulas profligarunt. XL millia cāsa, decem capta, agrum Boicū ab Aemilio uastatum accepimus. Postero anno Romani ex re priore anno bene gesta in spē adducti, Gallos ex regionibus circūpadanis eiiciendi, Q. Fuluiū, T. Manlium cōsules in Galliā miserunt. qui cum legionibus fines Boiorum ingressi ad deditiōē eos cōpulerunt, imbriū, & pestilentia, ut placet Polybio, deterriti magnitudine, ne reliquias belli persequerētur. Zonaras tamen Boiorū regiōē ab hoc tēpore in potestate fuisse populi R. tradit. Anno insequēti P. Furius, & C. Flaminius consules per Ligurū quorundā, quos sibi socios asciuerāt, fines, Insubrium gentē adorti, nobilē uictoriā retrulerunt. Quietā iam res in Gallia futurā uidebātur, nisi Insubres pacem petētes a M. Marcello, & Cn. Scipione cos. occasione belli quāretibus ad arma capiēda fuissent cōpuli. Hi uero Gesatarum armis adiunctis cum in aciem prodissent, Aceris, & mediolano, quod eorum caput erat, & Como oppidis amissis, cum frustra traiecto Pado Clastidium obsedissent, deditiōem fecerunt, pecuniis, & agrorū parte multati. Marcellus triumphauit,

& ter.

& tertia opima spolia Virдумaro rege Gessatarum interfecto rettulit. Atque hoc pacto Galliæ Cisalpinæ pars, quam Boii, & Insubres tenebant, in potestatem, ditionemq. populi R. concessit. Tum uero prouinciam hanc factam inde apparet, quod sequentibus deinceps annis prætores, qui eam regerent, eò cū imperio missi sunt. Itaque triennio post Scipione, & Longo cos. coloniæ duæ, Placentia, & Cremona, in agrum, ut scriptum est in Liuianorum epitomis, de Gallis captum sunt deductæ, eaq. claustra aduersus Gallicos tumultus, si qui cis, aut trans Padum excitarentur, opposita. eo quo intelligi sine dubio potest, ut Placentia fuit Boiorum, sic Cremonam tum fuisse, non, ut tradit Ptolemæus, Cænomanorum, sed Insubrium, neque enim bello dum Cænomanos populus R. attigerat, immo uero socios tum, & quidem constantes habebat. Cum autem Boii, & Insubres subito defecissent, uix post multos annos perdomari armis potuerunt. eodem enim anno, ut inquit Liuius, Boii sollicitatis Insubribus ad Annibalem in Italiam uenientem se contulerunt, non tam ob ueteres in populum R. iras, quàm quòd nuper circa Padum Cremonam, Placentiâq. colonias in agrum Gallicum deductas ægre patiebantur. quo factum est, ut triumuiroi agrarii diffusi Placentiæ mœnibus Mutinam confugerint. Itaque post biennium L. Postumius Albinus prætor e prouincia decedens Boiorum fraude in Litana silua cum exercitu est oppressus. Cannensi inde clade cum omnes Cisalpini Galli populum R. deseruissent, Cremona tamen, & Placentia coloniæ in fide manserunt. Bellum interea Gallicum ardente Punico bello Italia omissum, & in annum urbis quingessimum quinquagesimum quartum est dilatatum. quo anno P. Aelius consul Galliam sortitus, cum audisset, a Boiis ante suum aduentum incursiones in agrum sociorum factas, C. Oppium præfectum socium per Umbriam, agrum Boiorum inuadere iussit. Postero autem anno cum Insubres, Cænomanique, & Boii excitis Salybus, Iluatibus, & ceteris Ligustinis populis, Amilcare Pæno duce, Placentiam inuasissent, a L. Furio Purpureone prætore magno prælio uicti. Furium inde C. Cornelius Cethegus consul secutus, qui decreto a senatu Gallico bello, ad Insubres, qui in armis erant, Cænomanis assumptis, profectus, Boios, Insubres, & Cænomanos cecidit. Cethego autem cum M. Claudius Marcellus successisset, Comenses prælio

lio profligauit, atque oppido capto, duo de triginta castella in fidem recepit, & cum L. Furio Pupureone collega Boiorum agrum usque ad Felsinam oppidum populabundus peragrauit. ea urbs, ceteraq. castella, & Boii fere omnes præter inuentum, quæ prædandi causa in armis erat (tunc in deuias siluas recefferat) in ditionem uenerunt. Biennio interiecto P. Africano, Ti. Sempronio Longo consulibus L. Valerius Flaccus pro consule circa Mediolanum cum Insubribus, & Boiis, qui Dorulace duce ad concitandos Insubres Padum traiecerant, signis collatis depugnauit. x millia hostium cæsa. eodemq. anno a Ti. Longo consule cum Boiis res prospere gesta. Cuius felicitatem secutus L. Cornelius Merula consul commissio ad Mutinam prælio Boiorum xiiii millia concidit, uiuos cepit mille nonaginta duos, equites ducentos uiginti unum. tres duces eorum, signa militaria ducenta duodecim, carpenta lxxiii. Postero anno Boii adeo quieuerunt, ut etiam senatus eorum Cn. Domitio consuli cum liberis, & præfecti cum equitatu (summa omnium mille, & quingenti) se dediderint. Insequenti anno P. Cornelius Scipio Nasica summo cum Boiis prælio congressus, eos ad deditiōem compulit, ac primo obsidibus ab eorum gente acceptis agri parre fere dimidia multauit, quo si uellet, populus R. colonias mittere posset. Itaque sequenti anno decretum, ut eo duæ coloniæ nouæ deducerentur. & postero Bononia deducta est. Anno inde dlxvi M. Furius prætor insontibus Cænomanis in pace speciem belli quærens ademit arma. Id Cænomani conquesti Romæ apud senatum, reiectiq. ad consulem M. Aemilium Lepidum, cui, ut cognosceret, statueretq. senatus permiserat, magno certamine cum prætore habito, tenuerunt. reddita arma Cænomanis. M. Aemilius uiam Aemiliam per prouinciā ab Arimino Bononiam, & Placentiam, atque inde Aquileiam prope Alpium crepidinem strauit, circumducto, ut ait Strabo, per paludes opere: cuius uia ambitum diligenter per singula oppida apud Antoninum Pium uideo esse descriptum. Ab hoc Galliam citeriorem in prouinciā formam item esse redactam, multa testimonio sunt, sed maxime, quod hæc prouinciā ab eo, ut opinor, Aemiliæ nomen accepit. Nam uia Aemilia, & oppidum Regium Lepidi ab ipso appellata satis magnum uictoriæ nobilissimæ dare documentum possunt. Quibus addere etiam colonias duas possumus Mutinam,

arma adempta

tinam, & Parmam in agro Boiis adempto non ita multo post constitutas. Inuenio apud Catonem in epitomis Italicarum Originum, partem eam, quæ a Rauenna ad Ariminum pertinet, Flaminia nomen tulisse. credo a C. Flaminio M. Lepidi collega acceptum. Hæc sunt bella quibus Boii, Insubres, & Cænomanii domiti post Romana pace contenti in perpetuum quieuerunt, atque prætori, qui Roma quotannis eò, ut in prouinciam mitteretur, facile dicto audientes fuere. Strabo auctor est, Boios ex finibus suis in loca Danubio uicina translatos cum Tauriscis contra Dacas bellum gerentes radicitus esse sublato. eosdem etiam funditus interiusse, ex Catone refert Plinius, cum eorum centum duodecim tribus fuissent. Polybius Gallos omnes Padi accolae e campis dimotos, præter eos, qui sub alpibus sunt, tradit. Recte. neque enim post hæc tempora ulla in Italia aut Boiorum, aut Cænomanorum memoria celebratur. Insubres autem sua etiam ætate in Italia fuisse Strabo prodidit. unde illud est apud Ciceronem in Pisonem: Insuber quidam fuit, id est mercator, & præco. Quidquid autem Lebuorum, Insubrium, & Cænomanorum Gallorum fuit, id omne uno Transpadanorum nomine postea est appellatum. Quocirca Tacitus libro annualium xvii firmissima transpadanae regionis municipia Mediolanum, Nouariam, Eporædiam, & Vercellas uocauit. Pulsis autem, ut dixi, Gallis pleraque Romani ciues occuparunt. declarant frequentes eorum coloniae Bononia, Mutina, Parma, Placentia, & Cremona. ostendit nomen Togatae Galliae, (sic enim est hæc regio postea appellata) quod ab eo ductum uidetur, quia ei prouinciæ Romana toga sit concessa. unde dixit Mart.

Gallia Romanæ nomine dicta togæ.

Quæ toga adeo fuit ciuium Romanorum propria, ut ne in prouinciis quidem sine ea iis esse licuerit. Quocirca P. Scipioni Q. Maximus, & C. Rabirio Postumo inimici eius crimini derunt, quod in prouinciis palliati fuissent. id quod in Rabiriana defensione Cicero scriptum reliquit. Togaram autem dictam scribit Dio uel ab usu Togæ, uel quod multo, quam Transalpina Gallia, pacatior esset. Hoc autem nomen ea, ut dixi, regio primum tulit, quam Senones tenuerant. nimirum enim eam Galliam primum Togatae nomine ornarunt, quæ primum imperio populi R. paruit, ac ciues, moresq. Romanos cum usu

togæ

toga Romanæ prima accepit. inde autem Boiis, qui finitimi fuerant Senonibus, ut dixi, exturbatis hoc nomen esse communicatum puto. postquam ad hos etiam uictus, cultusq. Romanus est translatus. siquidem Ptolemæus Galliam Togatam a Placentia Rauennam perducit. quo fortasse respexit quoque Festus, cum scripsit Boicum agrum dici, qui fuit Boiorum Gallorum, esse autem in Gallia citra alpes, quæ Togata dicitur. Argumento est etiam hanc regionem ciuibus Romanis fuisse refertam, sermo ipse Latinus, quo ea usa esse fertur adeo, ut etiam e Gallia Romæ fuerint oratores. Itaque quærenti Bruto in libro de claris oratoribus, quis esset urbanitatis color, respondit Cicero: Id tu Brute iam intelliges, cum in Galliâ ueneris. audies tu quidem uerba quædam non trita Romæ. sed hæc mutari, dedisciq. possunt. illud est maius, quod in uocibus nostrorum oratorum recinit quiddam, & resonat urbanius. nec hoc in oratoribus modo apparet, sed etiam in ceteris. Ego memini T. Tincam Placentinum hominem facetissimum cum familiari nostro Q. Granio præcone dicacitate certare. sed Tincam non minus multa ridicule dicentem Granius obruebat nescio quo sapore uernaculo. Quod autem in citeriore Gallia, florente rep. factum dico, idem post etiam Augusti, ut opinor, temporibus, in aliqua Hispaniæ parte euenisse narrat Strabo: Turdetani, inquit, præsertim qui Bætiam accolunt, omnino Romanorum mores asciuerunt, nec sermonis sui amplius memores, & Latini plerique euaserunt, & colonos Romanos acceperunt, ut parum absit, quin omnes sint Romani. et quæ nunc constitutæ urbes sunt, in Celtis Pezaugusta, in Turdulis Augusta Emerita, in Celtiberis Cæsarea Augusta, & aliæ quædam coloniæ mutationem rerum publicarum indicant. ex Iberis autem quicunque huius generis sunt, Stolati, & Togati dicuntur. in quibus etiam Celtiberi omnium olim immanissimi numerantur. Gallia tamen nostræ longe alia, atque Hispaniæ, fuit conditio. Hispani enim mansuetiores, atque humaniores facti dicuntur: Gallia, Gallis suis expulsis, ciues Romanos, eorumq. cultum, sermonem, humanitatem, ac uirtutem uno tempore accepit. unde eam merito in Antonium Cicero dixit, florem esse Italiæ, firmamentum imperii Ro. ornamentum dignitatis. sed de Gallis Italicis hæcenus. nunc transeamus ad Venetos.

De agro, & fœderibus Venetorum, &
Carnorum. Cap. xxv.

SUPRA Cænomanos erant Veneti, supra Venetos Carni. Venetos alii ex transalpina Gallia ab ultimis Oceani partibus, alii, quibus ego potius assentior, ex Paphlagonia, post Troiæ excidium, cum Antenore Troiano in Italiam uenisse, atque ad finem Adriatici maris, pulsus inde antiquis incolis Euganeis, sedes posuisse, litteris prodiderunt. Quidquid autem agri ab occidente Athesi, ab oriente sinu Adriatico, a septentrione, ut ait Strabo, Natisone flumine, a meridie Pado est comprehensum, id totum fuit Venetorum, eaque regio uniuersa est Venetia nominata. oppida in hoc tractu nobiliora fuerunt, Adria, unde sinus nomen creditur inuenisse, Altinum, Patauium, Ateste, Opitergium, Vicetia, Acedum, Belunum, ut auctor est, & quidē, ut puto, idoneus, Ptolemæus. Nam Carni a Natisone flumine usque ad Formionem, quantum ex Strabonis, & Plinii perspicui monumentis potest, oppida tenuerunt Aquileiam, quam aperte extra Venetos fines trans amnem fuisse narrat Strabo, Concordiam, & Tergeste. Vnde illud commode, ut alia multa, Melas, in oris Italiæ proximam esse a Tergeste Concordiam: interfluere Timauum, deinde Natisonem non longe a mari Aquileiam attingere: ultra esse Altinum. Flumina Venetiæ numerat Plinius Medoacos duos, & Togisonum, per agrum Patauinum fluentes, Silim per Taurisanum, Lipientiam per Opitergium, Romatium, Tillauemptum maius, minusq. Anasum, quo Varanus defluit, Alsam, Natisonem cum Turro præfluentes Aquileiam, xxi millia passuum ab ea, ultra quam vii millia passuum Formionem esse. Quo tempore Veneti a Romanis uicti, aut omnino bello ullo petiti sint, adhuc eruere ex tanta annalium uetustate non potui. societatem eos quidem cum Romanis inisse ante Annibalis in Italiam aduentum, tradit Polybius. ex quo existimari potest, nulla eos occasione, uel nullo potius rerum Italiæ motu post fidem semel datam uiolasse, sed amicitiam bonis populi R. rebus iunctâ in perpetuum castissime coluisse. neque enim ipsos se ullo aut Cænomanorum, aut Carnorum finitimorum bello implicuisse, sed sponte se fidei, ac potestati Romanorum permisisse accepimus. paruisse tamen & ipsos prætoribus,

ri, qui Galliam cum imperio obtineret, id est in prouinciæ formam esse redactos, & credo, & cur credam, multas causas afferre possum. maxime autem, quòd anno DLXVII M. Aemilius Lepidus, cum prouinciā Galliam, etiam tum arma retinentē, quanquam assiduis prope bellis afflictā, ac perditā, esset sortitus, dicitur Aemiliam uiam strauisse per prouinciā ab Arimino Bononiam, ac Placentiam, atque inde circumducto opere Mediolanum, Bergomum, Veronā, & Patauium usque ad Aquileiam, tum illius, ut puto, prouinciæ finem, præsertim uero Carnis adhuc bello Romano intactis. quod ille certe non fecisset, nisi Venetos quoque prouinciā habuisset. Alterum argumentum est, quod sequenti anno, cum Galli quidam transalpini in Venetia, ut inquit Liuius, ædificare oppidum conarentur, id siue prætoris, qui prouinciā præesset, cōcessu factum moleste tulit senatus. Qua de re placet, quid ad uerbum scripserit Liuius, recitare. Sp. Postumio, inquit, Q. Marcio cōsulis, Galli transgressi in Venetiam sine populatione, aut bello, haud procul inde, ubi nunc Aquileia est, locum oppido condēdo ceperunt. triennio post, Q. Fabio Licino, M. Claudio Marcello cos. cum ædificarent, L. Iulio prætori Galliæ mandatum, ut id prohiberet, quoad eius sine bello posset. si armis prohibendi essent, consules certiores faceret. ex his placere, alterum aduersus Gallos ducere legiones. Marcello cōsuli aduenienti cum legionibus Galli se dediderunt. xii millia armatorum erant, arma omnibus adempta. id legatis eorum in senatu querētibus, responsū, nec illos recte fecisse, cum in Italiam uenerint, oppidumq. in alieno agro, nullius Romani magistratus, qui prouinciā præesset, permissu ædificare conati sint. neque senatui placere deditos spoliari. Aquileia ut colonia deduceretur, decretum. Tertio loco moueor, quòd anno DLXXXIII consuli, qui prouinciā Galliam obtinebat, a senatu, negotium datum esse idem testis est Liuius, ut Patauinorum in Venetia seditionem comprimeret, quos certamine factionum ad intestinum bellum exarsisse, ipsorum legati attulerant. Patauinis salutē aduentum consulis fuisse. neque aliud, quod ageret in prouincia, cum habuisset, Romam rediisse. postremo, quòd Cæsar, & post Cæsarem D. Brutus, cum hanc Galliam cum imperio regerent, Patauinos quoque, & Vicetinos in imperio habuisse ueterum litterarum monumenta declarant. Vt autem de

Veneris, sic etiam de Carnis obscurum est, quando uel ui, uel uoluntate in amicitiam uenerint. credo, quòd rerum cum his gestarum una cum ueteribus annalibus memoria prorsus exciderit. integris autem eos uiribus ad annum D L X X X I I fuisse, satis plane demonstrat Liuius, cum ita scribit: C. Cassius consul in Gallia, quam sortitus erat, memorabile nihil gessit. & per Illiricum ducere legiones in Macedoniam uano incepto est conatus. Aquileienses questi in senatu Romæ, coloniam suam nouam, & infirmam, nec dum satis munitam inter infestas nationes Istrorum, atque Illyriorum esse. senatus Carnis, aut Istris bellum a Cassio illatum credere. postero anno Carnorum, Istrorumque, & Iapudum legati uenerunt: duces sibi ab consule Cassio primum imperatos, qui in Macedoniam ducenti exercitum iter monstrarent, pacatum ab se tanquam ad aliud bellum gerendum abisse, inde ex medio regressum itinere hostiliter peragrauissse fines suos, passim rapinas, & incendia facta, nec se ad id locorum scire propter quam causam consuli pro hostibus fuerint. Ac de iis quidem aliud nihil accepimus. Carnos tamen siue armis, siue uoluntate se ad amicitiam Romanorum contulerint, in prouinciæ formam relatos, & Gallis, Venetisque adiunctos, crediderim. siquidem Cæsar cum Galliam hanc proconsule administraret, Aquileiensem, & Tergestinorum, ut populorum ad suum imperium pertinentium, meminit in libris, quos de Gallico bello conscripsit. Factum est autem, ut postea Carni Venetis, quorum nomen late patebat, attributi eorum etiam sibi nomen asciuerint, & Venetiam regionem usque ad Istriam sibi finitimam propagarint. quod uideo sine dubio intellexisse Catonem in epitomis Italicarum originum, cum Venetiam scripsit ab Istria usque ad Padi ostia pertinere. quibus epitomis tantam ego tribuo auctoritatem, quanta incorruptis ueteribus monumentis merito tribuenda est. Venetos autem usque ad extrema reip. tempora nomen retinuisse, præter ceteros ostendit Velleius, cum de M. Antonio ait: Pollio Asinius cum septem legionibus diu retenta in potestate Antonii Venetia, magnis, speciosisque rebus circa Altinum, aliasque eius regionis editis, Domitium iunxit Antonio. nec mirum; cum iidem his temporibus soli fere non modo antiquum nomen, sed pristinam etiam Italici imperii gloriam, siue pacis, siue belli artibus

bus decertandum sit, tueantur, atque in perpetuum pro optima reip. institutione, & ipsorum incredibili prudentia, ac moderatione, retenturi esse uideantur.

De iure prouinciæ Galliæ.

Cap. xxvi.

Cum igitur alio bello Ligures, alio Boii, alio Insubres, & Cænomani, alio Veneti, & Carni aut ui, aut uoluntate ad amicitiam, & societatem sint traducti, est tamen una omnium horum, ut iam sæpe significauimus, prouincia facta eaq. uno nomine citerior, ac Togata Galliæ appellata. in qua hi populi floruerunt, Ligures, Galli, & Veneti. nam ex Gallis Boii, & Cænomani adeo iam tum afflicti erant, & perdit, ut patriis euerſi ſedibus ne agro quidem quem amiserant, nomen reliquerint. Insubriū autem ne late quidē admodum memoria patuit. illud enim celebrius, ut omnes Galli, aut cispadani dicerentur, aut transpadani. Carni enim Venetis, uidentur attributi. Termini autem huius, ut dixi, prouinciæ fuerunt a mari supero Rubico, ab infero Arnus, ab alpibus Ligustinis Varus, a Carnicis Formio flumina. cis Rubiconem primum oppidum erat Ariminum, quod iuris Italici fuit, non prouinciæ Galliæ, cis Arnum Pisæ, ultra Rubiconem in cispadanis Gallis Rauenna, ultra Arnum in Liguribus Luca, ambo ultima prouinciæ Galliæ oppida. Quo factum est, ut Cæsar, cum Galliā pro cōsule obtineret, modo Rauennā, modo Lucā, ut in extrema prouinciæ suæ oppida, uentitaret. & Cicero Bruto, Galliā procōsule administrāti, Patum quendā ex municipio, ut ait, Lucēſi cōmēdarit. De Rubicone, Galliæ fine, multa testimonio sunt, ueram illud nobilissimum Ciceronis in Antoniū. An ille, inquit, faciat, ut exercitū citra flumē Rubiconē, qui finis est Galliæ, educeret? Cæsarē autē intellexit, qui cū cohortes suas eſſet, ut ait Suetonius, ad Rubiconē prouinciæ suæ terminū cōſecutus, reputās secū, quantū moliretur, cōuerſus ad proximos, Etiā nūc, inquit, regredi possumus. quod si pōticulū trāſierimus, oīa armis agēda erūt. quod idē multis post annis uersibus elegātissimis Lucanuseſt perſecutus in hūc modū:

Fonte cadit modico, paruiſque impellitur undis
Puniceus Rubicon, cum feruida canduit æſtas,
Perque imas ſerpit ualles, & Gallica certus

Limes

Limes ab Aufoniis difterminat arua colonis.
 Atque etiam Ariminum primum oppidum e Gallia in Italiam
 uenientibus occurriffe, eundem uideo fatis diferte oftendiffe,
 cum Ariminenfes fecum ita conquerentes fecit:

O male uicinis hæc mœnia condita Gallis,
 O trifti damnata loco. pax alta per omnes
 Et tranquilla quies populos: nos præda furentum,
 Primaque castra fumus. melius fortuna dediffes
 Orbe sub Eoo fedem, gelidaq. sub arcto.
 Nos primi Senonum motus, Cimbrumq. ruentem
 Vidimus, & martem Libyes, curfumq. furoris
 Teutonici. quoties Romam fortuna laceffit,
 Hac iter eft bellis.

Quæ caufa fecit, ut primis temporibus, quemadmodum Pifas
 pro Liguria, fic Ariminum pro Gallia communi fermone ufur
 parint, quod tradit libro xxviii Liuius, cum fcribit: Vr-
 bana prouincia Seruilio obtigit, Ariminum (ita Galliam appel-
 labant) Sp. Lucretio. Neque uero Luca tantum, id eft finiti-
 ma Tufcis Ligufum regio, prouinciæ eft Galliæ finibus com-
 prehenfa, fed etiam prima, & remotiffima, in qua Monæci
 portus fuit. hinc enim de Cæfare ex Gallia prouincia in Italiam
 irrupente dixit Virgilius:

Aggeribus focer alpinis, atque arce Monæci.

Quod autem eadem Gallia Venetos, & Carnos inclufi, id non
 leuiffimis ductus coniecturis feci. Venetorum enim, ut dixi,
 Vicetia, Patauium, & Opitergium fuit, Carnorum Aquileia,
 & Tergefte. At Cicero in Philippicis ait: Vt omittam alias
 partes Galliæ, Patauini alios excluserunt, alios eiecerunt,
 miffos ab Antonio. & Dio Patauium primum Galliæ, poft Ita-
 liæ fuiſſe oppidum fcripfit. & D. Brutus huius Galliæ prætor
 de Vicetinis in epiftolis, ut de iis, qui ſuo ſubiectione eſſent im-
 perio, loquitur, & Cæſar, ut dixi, libro primo, atque octauo
 de bello Gallico Opiterginorum, Aquileienſium, & Tergeſti-
 norum, ut qui ad ſe, & ad ſuam prouinciã Galliam pertineret,
 meminit. Iam uero uniuerſa hæc regio Gallia Togata, quod
 nomen antea partium eius tantum fuerat, eſt appellata. oſten-
 dit hoc Hirtius, indicat Cæſar, demonſtrat Dio, res prope lo-
 quitur ipſa. Hirtius, cum ſcribit, Cæſarem omnes regiones
 Galliæ Togatæ percucuriſſe, T. Labienum ei præfeciffe; Cæ-
 ſar,

far, cum se libro VIIII ait legionem XII in Galliam Togatam misisse, ad colonias ciuium R. tuendas, ne quod simile incommodum accideret, de incurfione barbarorum, ac superiore ætate Tergestinis acciderat; Dio, qui cunctam citeriorem Galliam Togatæ Galliæ nomine appellatam scribit. Itaque probe Mela, & doctæ, qui Galliam Togatam Carnos, & Venetos incoluisse prodidit, non quòd ea Veneri soli, & Carni tenerentur. sed quòd præter Ligures, & Gallos, & hi Galliæ huius finibus clauderentur. In hanc porro prouinciam tres ab urbe uia duxerunt, Flaminia per Ariminum, Cassia per Arretium, Aurelia per Pisas, unde Cicero in Philippicis, Tres, inquit, uia sunt ad Mutinam, a supero mari Flaminia, ab infero Aurelia, media Cassia. Hanc ergo regionem armis, quo modo demonstraui, deuictam iniquioribus, quàm reliquam Italiam, in amicitiam fœderibus esse susceptam constat. unde tertio quodam iuris genere est affecta, quod & Latinorum, & Italicorum iure deterius fuit. Visa est autem quodam modo a reliqua Italia segregari, quia non quo modo Italia, sed quo modo exteræ regiones solerent, est administrata. quò illa Tulliana referenda sunt in octaua in Antonium: Maiores nostri tumultum Italicum, quòd erat domesticus, tumultum Gallicum, quòd erat Italiæ finitimus, nominabant. & in decima: Habet inimicissimam Galliam, etiam eos, quibus confidebat, alienissimos Transpadanos, Italia omnis infesta est. Galliæ autem administrandæ ratio ab ipsa prouinciæ, de qua sæpe supra dixi, formula est petita. Redigere uero in prouinciæ formam nihil erat aliud, nisi leges domesticas adimere, & Romanas dare, ac prætorem, qui quotannis prouinciam ex legibus datis administraret, institueret. ex quo fonte illud Suetonii fluxit de Gallia ulteriore; Cæsarem Galliam omnem præter socias, ac benemeritas ciuitates in prouinciæ formam redegisse, eiq. in singulos annos stipendii nomen imposuisse. Neque uero sola tributii annui impostio prouinciam efficit, cum id multis sit etiam Italicis, & exteris imperatum, qui tamen in prouinciæ formam non sint relati. sed legum domesticarum, & patriæ libertatis ademptio, & prætoris, qui eos regat, institutio. regat autem ira, ut & ius de rebus priuatis dicat, & causas publicas cum consilio cognoscat, & imperium atque exercitum belli gerendi causa habeat, ut in libris de antiquo iure prouinciarij accuratius ostendimus.

+ uenit libere
a Romanis dar

demus. Leges autem, quibus singulæ provinciæ factæ sunt, aliæ, atque aliæ fuerunt, pro arbitrio imperatoris, cuius ductu, atque auspiciis in ditionem uenissent, & legatorum, quos senatus ab urbe, parta uictoria, siue quinque, siue decem cum mandatis misisset, ut communi consilio rem conficerent, & provinciam pro meritis ordinarent. Prima autem provincia facta est Sicilia, secunda Sardinia, cui adiuncta est Corsica, tertia, ut puto, citerior Gallia, quam Boii & Insubres tenuerant, cui postea etiam, ut dixi, Cænomani, Veneti, Carni, & Ligures aliis, atque aliis temporibus attributi sunt. Itaque augescente provinciarum numero, prætorum etiam accessio necessario est consecuta. neque enim eo, qui inter ciues, & altero, qui inter ciues, & peregrinos ius Romæ diceret, contenti, tertium prætorem, & quartum, qui Siciliam, Sardiniamq. administrarent, crearunt. Galliam uero interea aut tumultuantem per consules, & prætores, aut pacatiorem per propratores, & proconsules rexerunt. donec quotannis aut consularibus, aut prætoriis ordine mandari est cœpta. siquidem extremis reip. temporibus L. Murena, & Q. Merellus Celer ex prætura, L. Afranius, & C. Cæsar ex consulatu eam administrarunt. Verum, ut aliquando summum huius provinciæ ius aperiā, ac, quid inter hoc, & Latinorum, Italicorumq. interfuerit, ostendam, dico, Latinos partem Romanæ ciuitatis, aut certe aditum ad Romanam ciuitatem aliquem habuisse: legibus suis, non Romanis magistratibus paruissē, inter auxilia meruisse: Italicos nec Romanæ ciuitatis partem, nec ullum ad Romanā ciuitatem aditum esse adeptos, sed legibus suis, ut Latini, obtemperasse, & pariter in auxiliis militasse: Gallos uero nec ciuitatis Romanæ ullo modo participes, nec legum, aut libertatis suæ compotes fuisse, sed in auxiliis tamen, quibus reliquæ omnes provinciæ erant exclusæ, fecisse stipendia. Paruisse autem eos prætori, indicauit C. Albutius rhetor apud Suetonium, qui post liberatam Galliam, in cognitione cædis, Mediolani, apud L. Pisonem procos. cum reum defenderet, & cohiberent lictores nimias laudantium uoces, ita excanduit, ut Italiæ, id est Galliæ, statum deplorarit, quasi iterum in provinciæ formā redigeretur. argumento est etiam, quod multi eam uel prætorio, uel consulari cum imperio, ut dixi, obtinuisse reperiuntur. Inter auxilia uero meruisse, Sallustii, & Liuii in primis testimonio

timonio planum fieri potest. Gallicorum enim auxiliorum me-
 minit Liuius, cum ait libro xli: M. Iunius consul bello Istri-
 co transire in Galliam, & ab ciuitatibus, quantum, quæque
 posset, militum exigere iussus. & post: Remissis auxiliis, quæ
 Gallis imperauerat. & post: Auxiliis protinus per ciuitates
 Galliæ, colloniasque imperatis. Ligustinorum bello Iugurthi
 no Sallustius, cum scribit: Missæ sunt eò cohortes Ligurum
 quattuor, & C. Annius præfectus. deinde: Forte quidam Li-
 gus ex cohortibus auxiliariis miles gregarius castris aequatum
 egressus. quid quòd Cicero ad Caninium scribit M. Bibulum
 Syriæ prætorem alarios Trāspadanos populo remisisse? Huc ad
 de Plinium, cum inquit libro tertio: L. Aemilio, C. Atilio cos.
 Italia nuntiato Gallico tumultu sola sine externis ullis auxiliis,
 atque etiam tunc sine Transpadanis equitum lxx millia, pe-
 ditum dcc millia armavit. Cænomanos autem, iam tum
 populi Ro. socios Transpadanorum nomine intellexit, quo-
 rum tamē uiginti millia cum ceteris Italicis auxiliis bello Gal-
 lico affuisse tradit Polybius. Ex quo intelligi potest, hoc cete-
 ris Galliam citeriorem prouinciis præstitisse, quod ex ea auxi-
 lia, ut etiam ex reliqua Italia legionibus Romanis sint accerfi-
 ta, Siculorum uero, aut Sardorum, aut Hispanorum, aut Asia-
 ticorum, aut reliquorum prouincialum, nisi quid forte extra
 ordinem acciderit, non sint accepta. Ac de Gallis quidem, &
 reliquis Italiæ populis in uniuersum hæc dicta sint.

+ hoc potest con-
 brantini probi
 nam nulli
 per se ciuitatem
 illam in Itali-
 obiam. Sed in sin-
 configit.

CAROLI SIGONII
DE ANTIQVO IVRE ITALIAE
LIBER SECVNDVS.

De multiplici iure ciuitatum Italiae.

Cap. . i.

VI STATVS populorum Italiae fuerit ab urbe condita usque ad annum sexcentesium secundum, quo sociale bellum Italici Romanæ ciuitatis causa conflarunt, superiore libro satis arbitror explicatum. huic libro non populorum, sed ciuitatum iura mandare institui. qui locus quo uberior, ac fructuosior, eo mihi ad tractandum, ornandum ue difficilior est. sum enim de coloniis, municipiis, præfecturis, & foris uerba facturus, & singulorum inter se differentiam traditurus. quarum rerum & cognitio semper utilissima, & disputatio nunquam non obscurissima fuit; quippe quam ne sua quidem ætate satis expeditam, & facilem fuisse tradidit Gellius, auctor iis, quæ tracto, temporibus aliquanto ille quidem ætate inferior, sed ingenii tamen, & doctrinæ elegantia, omnium consensione, prope æqualis. sapienter id quidem. intellexit enim, credo, uir iudicio, & prudentia acutissimus, omnē antiquitatis quæstionē multis inuolutam obscuritatibus esse; quæ autē tradendis in singularum rerū præceptis cernitur, quæ & multitudine infinita, & tēporū inclinationibus uariæ, ac diuersæ esse possunt, innumerabilibus prope errorū esse, & inscitæ tenebris circūfusam. Me autē ut separatim de singlis ciuitatibus agerē, easq. ab uniuersa populorū disputatione secernerē, ea minime, ut puto, ontemnenda ratio mouit, quòd non ut omnes populi ius aut Latii, aut Italicum, aut prouinciæ Gallia sunt adepti, item omnes ciuitates affectas reperiēbam. Quod ut planius intelligatur, illud, repetito aliquanto altius huius orationis exordio, constituendum uideatur, duplicem iam tum ciuitatum Italiae institutam esse diuisionem, unam artis, alteram iuris. artis, cum earum alias oppida, castella, & nicos dixerunt; iuris, cum easdem in colonias, municipia,

cipia, praefecturas, foederatas ciuitates, fora, & conciliabula tribuerunt. De oppidis Italiae, neminem puto expectare, dum scribam, neque enim obscura res est, sed ueterum omnium testimonio patet. Multos autem uicos, multaque item in Italia castella fuisse, ne dubitandum quidem est, cum & Marfos, & Pelignos uicos, castellaque, quamplurima tenuisse Strabo in Italiae descriptione posuerit, Samnitium multa castella, uicosque bello deletos, Boios, Liguresque, a Romanis acie fusos in sua castella, uicosque saepe dilapsos Lilius in historiis suis scriptum reliquerit. oppida autem illi, ut hoc quoque addam, frequentiores, & ampliores quosdam hominum conuentus esse uoluerunt, castella minores, atque angustiores, sed murorum tamen utrosque ambitu septos, uicos sine muris. cuius praecipue quem meliorem, quam Isidorum, edam auctorem, habeo fere neminem. eius uero haec ipsa sunt uerba: Vici, & castella, & pagi sunt, quae nulla dignitate ciuitatis ornantur, sed uulgari hominum conuentu incoluntur, & propter paruitatem sui maioribus ciuitatibus attribuantur. uicus dictus est a uicinis habitationibus, uel quod uias habeat sine muris. castrum antiqui dicebant oppidum loco altissimo situm, quasi casam altam, a quo castellum, siue quod castrabatur ibi licentia habitantium, ne passim uagarentur. Sed de oppidis, & castellis, quae sunt artis, alius erit disserendi locus, nunc quod huius instituti sermonis est, de iis, quae ex iure ducta sunt, nominibus disseramus. Haec autem coloniae, municipia, praefecturae, foederata oppida, fora, & conciliabula sunt. de quibus nisi certum, & graue antiquorum attulero testimonium, non recusato, quin omnes hanc ut inanem & commenticiam docendi rationem repudiant. quid est autem certius, & grauius Cicerone? at ille, cum totam oratorie complecti uellet Italiam, dixit in Sextiana: Nullum erat Italiae municipium, nulla colonia, nulla praefectura, quae non honorificentissime decreuisset de salute mea. et in Pisonem: Nulla fuit regio, nullum municipium, neque praefectura, aut colonia, ex qua non publice ad me uenerint gratulatum & in secunda in Antonium: Horum flagitiorum iste uestigiis omnia municipia, praefecturae, colonias, totam denique Italiam impressit. Adiungamus Marco Quintum fratrem, qui in libro de petitione consulatus ita praecipit: Totam Italiam fac ut in animo, ac memoria tibi distributam, comprehensamque habeas, ne quod municipium, coloniam, praefecturam,

ram, locum denique Italiæ esse patiari, in quo non habeas firmamenti, quod satis esse possit. Neque uero aliunde sumpta esse putandum est ea, quæ in libris de limitibus ex priscis hausta legibus extant: Quæ colonia hac lege deducta, quodue municipium, præfectura, forum, conciliabulum constitutum erit. Oppidorum autem fœderatorum nulla in his iccirco mentio facta est, quia, ciuitatem adepta lege Iulia, omnia municipiorum iam in numerum erant relata. quod post dilucidius apparebit. hoc autem tempore, quoniam de iure Italiæ scribere institui-
mus, hunc in primis locum purgemus, atque hanc quæstionem præ ceteris expediamus, ut, quid coloniæ, quid municipia, quid præfecturæ, quid oppida fœderata, quid fora, quid conciliabula fuerint, quæ iura a populo Romano obtinuerint, & quænam ex his potissimum in Italia ante bellum sociale floruerint, explicemus, ac tertium librum temporibus post bellum Italicum exquirendis, atque illustrandis reliquamus.

De coloniis. Cap: II.

COLONIAE igitur (ab his enim placet ordiri) oppida fuerunt, quò populus Romanus ciues suos ad incolendum deduxit. Harum antiquissima fuit origo. quippe quæ iam inde a Romulo rege, teste Dionysio, repetatur. Is autem, ut apud eundem est scriptum, quæ opoida bello cepit, ea neque diruit, neque feruitute multauit, sed fere in agrum de eis captum colonos ab urbe deduxit. qua re uel ad libertatem firmandam, uel ad propagandum imperium fingi accommodatius nihil potuit. ex quo apparet, uere quodam in loco scripsisse Gellium, colonias fuisse ciuitates ex ciuitate R. quodammodo propagatas. Romuli deinde uestigia ceteri reges, atque exactis regibus senatus, populusque, ac postremo senatus, populi que auctoritate, & potestate infirmata Imperatores sunt secuti. siquidem penes hos omnes aliis atque aliis temporibus ius deducendarum fuisse coloniarum inuenio. Cur autem illi hunc morem semel usurpatum nunquam postea intermiserint, ut aut quotidie nouas colonias deducerent, aut ueteres renouarent, causas potissimum sex reddi posse reperio, dum mecum diligenter ueterum annalium uerba considero; unâ ad priores populos coercendos, alterâ ad hostium incursiones reprimendas, tertiam stirpis augendæ causa, quar-

quartam plebis urbanæ exhauriendæ, quintam seditionis sedandæ, sextam ut præmiis milites ueteranos afficerent. Hæc autē omnia nobilissimis antiquorū monumētis adeo perspicua sunt, ut de iis nihil sit, cur laborandum esse uideatur. Nam & Flaccus in lib. de conditionibus agrorum, colonias dictas scripsit, quod populus R. in ea municipia colonos misisset, uel ad ipsos priorum municipiorum populos coercendos, uel ad hostium incursum repellendos. & Liuius Ecetras Volscis, Nequinum Vmbris, Sinuessam Samnitibus hostibus colonias oppositas prodidit. idemq. Placentiam etiam, & Cremonam uelut claustra ad cohibendos Gallicos tumultus obiecta alio loco scripsit. Iam de Cicerone quid dicā? qui in agraria altera dixit; hoc ingenere, sicut in ceteris reip. partibus, diligentiam maiorem esse spectandam, qui colonias sic idoneis in locis contra suspicionem periculi collocassent, ut nō oppida Italiæ, sed propugnacula imperii esse uiderētur. & in Fonteiana, Narbonem Marcium coloniam ciu. R. speculam populi R. & propugnaculum Gallis oppositum esse dixit, atque obiectum. Nam de augenda stirpe nescio, cur solliciti simus, cum Liuius magistratus Ro. his uerbis colonias, quæ bello Punico imperium detrahebant, appellantes inducat: Meminerint, se Ro. inde oriundos, inde in colonias, atq; in agrum bello captum stirpis augendæ causa missos omnia, quæ parentibus debentur, præstare debere. Plebis autem urbanæ exhauriendæ, & seditionis sedandæ causa sæpe colonias esse decretas, facile cum Plutarcho in Coriolano, & Dionysio libro vi r. senserim, qui Velitras ea de causa colonos missos litteris prodiderunt. quanquam quid Græcorum testimonium quærimus, cum nostrorum habemus? Liuius hoc idem scripsit libro tertio, cum senatum Antium coloniam dixit decreuisse, ut sine querelis possessorum plebs in agros iret, ciuitas in concordia esset. & libro quinto, cum scriptum reliquit, patres seditionis leniendæ causa coloniam in Volscos, quod tria millia ciuium R. deducerentur, deducendam censuisse. & libro decimo, cum Romæ plebem quietam, & exoneratam deducta in colonias multitudine prodidit. Vnde merito dixit in senatu, cum de ferenda agraria lege contenderet, P. Rullus tribunus pl. plebē urbanā nimium in rep. posse, exhauriendā esse. & Cicero in primo epistolarum ad Atticum, sed de lege Flauia agraria, quæ promulgabatur ita censuisse scribit, ut, emptione agrorum constituta,

sentina

+ decad. 2. lib. 27. p.
m. 626.

sentina urbis exhauriretur, & Italia solitudo frequentaretur. Postremis autem etiam temporibus illa deducendarum coloniarum causa celebrari est coepta, ut emeriti milites in agros deducerentur: quæ militares inde coloniae sunt appellatae, de quibus sequenti libro disputabo.

Quacunque autem de causa deducerentur, omnino aut senatusconsulto opus fuit, aut rogatione aliqua populari. quorum utrumque uno legis nomine uideo comprehensum, quæ lex agraria appellata est. de qua, quoniam lubricam quaestionem continet, & ad explicandum difficilem, pluribus nobis uerbis est disputandum. Habuit ergo lex agraria multa capita: nam & agrum definiuit, qui esset diuidendus, & quibus, ac quam multis hominibus, & per quos, & quo modo, & quibus limitibus esset diuidendus, praescripsit. quibus de singulis nisi diligentius agam, uix tueri me susceptæ disputationis pro dignitate officium posse putem.

Agri igitur diuidendi ratio, quantum e ueterum monumentis suspicari licet, fuit bipartita. nam aut sine ulla coloniae mentione plebem Romanam in agris constituerunt, aut eidem ita agros assignarunt, si ex urbe in coloniam, cuius agrum diuisuri essent, proficisceretur. Vtrumque autem agrum multiplicem fuisse inuenio, nempe aut de hostibus captum, neque dum in publicum redactum, aut publicum populi R. & a populo R. possessum, aut publicum quidem, sed furtim a priuatis potentibus usurpatum, aut denique publico ære diuidendi gratia emptum. Ac reliquæ quidem leges agrariae omnes, quæ agros uel hostium, uel publicos, uel pecunia publica emptos diuidebant, facile, ac sine motu aliquo ciuitatis sunt perlatae. quæ uero priuatos diuites possessione pellebat, ac plebem in agris nobilium collocabat, ea nunquam sine maxima turbatione reip. est promulgata. quæ quidem a Sp. Cassio consule primum proposita, deinde quotannis fere per tribunos plebis iactata, ac semper a nobilium factione uariis artibus elusa, atque impedita, a L. Sextio, & C. Licinio tribunis pl. comitia magistratuum haberi prohibentibus ad extremum est perlata. Quæ res ut pateat illustrius, placet nobilissimam quanque agrorum diuidendorum legem, quam ego innenire potui, hoc loco ordine recitare. Primum igitur Romulum regem ex agro publico uiritim diuiso bina iugera singulis assignasse inuenio. testis est huius diuisionis

uisionis præter Dionysium Varro, cuius hæc uerba sunt libro de re rustica primo: Quod attinet ad antiquos nostros, ante bellum Punicum pendebant bina iugera, quod a Romulo primum diuisa dicebantur uiritim, quæ quod heredem sequerentur, heredium appellarunt. Numam inde agri a Romulo bello partem, itemque publici partem, Tullum agrum, quem Romulus primum, post Numa, possiderant, ac priuatis regiae familiae sumptibus destinabant, Seruium agros Veientibus, Cæritibus, & Tarquiniensibus ademptos nouis ciuibus diuississe, auctor est Dionysius. Exactis autem regibus, satis constat, agrum Tarquini Superbi præter campum, qui Martius dictus est, senatusconsulto plebi fuisse concessum. Post autem, cum perpetuis bellis aliquid quotidie reip. hostilis agri accederet, eum fere uel colonis explebant, uel publicum reliquerunt, donec Sp. Cassius tertium consul, anno ab exactis regibus xxxiii, legem, de qua dixi, promulgauit, ut agri Hernicis adempti pars Latinis, pars plebi Romana diuideretur. quam, quoniam adiciebat muneri agri aliquantum, quem, ut ait Liuius, publicum possideri a priuatis criminabatur, possessoribus, & senatu aduersante, perferre non potuit. Quocirca addidit Liuius, tum primum legem agrariam promulgatam, nunquam deinde usque ad suam memoriam sine maximis motibus rerum agitatam. Cum Liuius autem non dissentit Dionysius. siquidem agrum, de quo diuidendo Cassius promulgauit, fuisse publicum populi R. incuria magistratuum a diuitibus occupatum prodiit. ac Cassio rem ex sententia fuisse processuram, si plebem tantum Romanam, non etiam Latinos, & Hernicos a se paullo ante ciuitate donatos, in agros deduxisset. multis super hac re in senatu sententiis dictis, s. c. tale esse perscriptum: Decemuii creati e consularibus natu maximi, terminato agro publico, pronuntiant, quantum eius locandum sit, quantum populo diuidendum. ceterum si quis ager communi militia partus erit, is cum sociis in ciuitatem ascriptis diuidi possit ex fœdere. electionem autem decemuirum, & agrorum diuisionem, & cetera, quæ huius negotii erunt, futuri consules curanto. Quod si hæc prima lex fuit agraria, profecto lex de septem iugeribus post reges exactos uiritim plebi diuisa post hanc lata sit, necesse est, siquidem ea a tribuno pl. est lata: qui magistratus uix octo ante annis in remp. erat inductus, eius autem legis meminit libro xvi Plinius, in hunc

hunc modum: M. Curii post triumphos, immensumq. terrarum adiectum imperio, nota concio est, perniciosum intelligi ciuem, cui septem iugera non essent satis. hæc autem mensura plebei post exactos reges assignata est. et Columella libro primo, Post exactos, inquit, reges Liciniana illa septem iugera, quæ plebis tribunus uiritim diuiserat, maiores quæstus antiquis rettulere, quàm nunc nobis præbent amplissima ueruacta. miror tamen hac de lege nihil me in Liuianis, aut Dionysianis annalibus reperire. Inde post annos xvi i in consulatu Ti. Aemilii, & L. Valerii uehementius de agrorum, quos diuites possidebant, diuisione per tribunos pl. agi est cœptum, cui cum Ap. Claudius esset acerrime aduersatus, die a tribunis pl. dicta, antequam causa ageretur, diem obiit: Triennio post tribuni pl. rem agrariam aduersus possessores rursus commouerunt. tū uero atrox, ut inquit Liuius, fuisset certamen, ni Q. Fabius consul consilio neutri parti acerbo rem expedisset: T. Quinctii ductu, & auspiciis agri capti priore anno aliquantum a Volscis esse, Antium propinquam, oportunam, & maritimam coloniam deduci posse. ita sine querelis possessorum plebem in agros ituram, ciuitatem in concordia fore. hæc sententia accepta est. Anno inde cccxxxvi, L. Sergio, M. Papirio, C. Seruilio, tribunis militum consulari potestate, captis Lauicis, senatus, priusquam ab tribunis pl. agrariæ seditiones, mentione illata de agro Lauicano diuidendo, fierent, censuit frequens, coloniam Lauicos deducendam. post biennium tribuni pl. Sp. Mecilius, & Metilius ciuitatem turbarunt, cum rogationem promulgassent, ut ager ex hostibus captus uiritim diuideretur, magnæq. partis nobilium eo plebiscito publicarentur fortunæ. neque enim ferme quidquam agri, ut in urbe alieno solo posita, non armis partum erat: nec, quod uenisset, assignatum ue publice esset, præterquam plebs habebat. hæc lex consilio Ap. Claudii per paratos intercessores impedita est. sequenti anno tentatū ab L. Sextio tribuno pl. (sic enim pergit Liuius) ut rogationem ferret, qua Volas quoque, sicut Lauicos, coloni mitterentur, per intercessionem collegarum, qui nullum plebiscitum, nisi ex auctoritate senatus, passuros se perferri ostenderunt, discussum est. At uero anno ccclix, L. Lucretio, Ser. Sulpicio cos. s. c. factum, ut agri Veientani, qui paullo ante, Veis captis, in potestatem uenerat, septena iugera plebi diuiderentur,

derentur, nec patribus familiæ tantum, sed ut omnium in domo liberorum capitum ratio haberetur. Quod s. c. nihil ad legem illam de septem iugeribus aut Plinii, aut Columella pertinere, ex eo liquet, quod ea tribunicia rogatio fuisse dicatur. Post quadriennium autem agrarios narrat Livius Pomptinum agrum tum primum post accisas Volscorum res a Camillo possessione haud ambigua affectasse: cum criminerentur, multo eum infestiorum ab nobilitate esse, quam a Volscis fuerit: in possessionem agri publici nobiles grassari, nec, nisi, antequam omnia præcipiant, diuisus sit, locum ibi plebi fore. Anno CCCCLXXXV, L. Sextius, & C. Licinius tribuni pl. quos ante commemoravi, legem Cassii agrariam tandem pertulerunt, ne quis plus quingenta iugera agri, centum maioris pecoris capita, quingenta minoris possideret, cuius inter alios Livius, & Appianus testes sunt. Quid autem quererentur agrarii, ostendit eo in loco Livius, cum a tribunis primores patrum interrogatos prodit: auderent ne postulare, ut cum bina iugera agri plebi diuiderentur, ipsis plus quingenta habere liceret? ut singuli prope trecentorum ciuium possiderent agros, plebeio homini uix ad tectum necessarium, aut locum sepulturæ pateret ager? Neque uero ita multo post Licinius ipse sua damnatus est, quod filium emancipando mille iugera agri possideret. Ita perlata lege agraria, quæ possessores uetere possessione deturbabat, quieta post ab hac lege usque ad Gracchos ciuitas fuit. Nam si qua est interea agri diuisio facta, ea non a priuatis possessi, sed ex hostibus capti, aut publici populi Ro. est constituta. nam & anno CDXIII, Latinus ager, quo Latini uicti multati fuerant, Priuernati addito agro, & Falernus, qui populi Campani fuerat, usque ad Vulturum flumen plebi Romanæ diuisus est, bina in Latio iugera, ita ut dodrantem ex Priuernati complerent, data, terna in Falerno, quadrantibus pro longitudine adiectis. & anno CDLXIII, Sabinum agrum uictoria C. Curii partim plebi diuisum inuenio apud Valerium capite de abstinentia. siquidem ille in hunc modum scripsit: M'. Curius decretis a senatu septenis iugeribus agri populo, sibi autem quinquaginta, popularis assignationis modum non excessit, parum idoneum reip. ciuem existimans, qui eo, quod reliquis tribueretur, contentus non esset. quam tamen septem iugerum assignationem

R aliquanto

aliquanto post reges exactos, & quidem rogante tribuno plebis, non senatu largiente factam, supra Plinii, & Columellæ testimonio non omnino contemnendo planum fecimus. Eadem ratione ager Gallicus & Picenus, anno DXXV, C. Flamini tribuni plebis rogatione est diuisus, cuius meminit libro primo Polybius, & præter post Polybium Cicero, cum in Catone maiore scripsit, Q. Fabium Maximum consulem iterum, Sp. Caruilio collega quiescente, quoad potuit, C. Flaminio tribuno pl. restitisse, agrum Picenum, Gallicumq. contra senatus auctoritatem diuidenti. Quam eandem diuisionem intellexit Varro, cum in primo rerum rusticarum libro ita scripsit: Ager Gallicus Romanus uocatur, qui uiritim cis Ariminum datus est. quid quod anno DLII, Cn. Cornelio, P. Aelio cos. cū de agris ueterum militum relatum esset, decreuerunt patres, ut M. Iunius prætor urbanus, si ei uideretur, decemuiros agro Samniti, Apuloque, quod eius publicum populi R. esset, metiendo, diuidendoq. crearet? Itaque postero anno decretum, ut quot quisque P. Africani militum annos in Hispania, aut in Africa militasset, in singulos annos bina iugera acciperet, eum agrū decemuiri assignarent. Anno uero DLXXIX, L. Postumio, M. Popilio, cos. cum agri Ligustini, & Gallici, quod bello captum erat, aliquantum uacaret, s. c. factum, ut is ager uiritim diuideretur. Decemuiros in eam rem ex s. c. creauit A. Atilius prætor urbanus. diuiserunt dena iugera in singulos, sociis nominis Latini terna. Iam lex Licinia de quingentis iugerbis libidine diuitum obsoleuerat. cuius rei multa testimonia habemus, & quidem grauissima omnia, Catonis, Liuii, Ciceronis, Appiani. unde post Ti. Graccho tribuno pl. in mentem uenit, eam renouare. quo facto seditiones ueteres iam pridem conticescentes exsuscitauit, quibus ipsa demum resp. concidit. Catonis hæc sunt uerba in oratione pro Rhodiensibus, quam anno DLXXXVI habuit in senatu: Quid nunc, ecquæ tandem lex est tam acerba, quæ dicat, si quis illud facere noluerit, mille nummi dimidium familiæ multa esto: si quis plus. quingenta iugera habere uoluerit, tanta pœna esto. si quis maiorem pecudum numerum habere uoluerit, tātum damni esto. atqui nos omnes plura habere uolumus, & id nobis impune est. Liuius autem anno DLXXXI placuisse senatui tradit, L. Postumium consulem ad agrum publicum a priuato terminādum

in Campaniam ire, cuius ingentem modum possidere priuatos paulatim proferendo fines constabat. Narrat etiam Tullius in agrariis, P. Lentulum, qui fuit princeps senatus, horum temporum æqualis, a senatu in Campaniam missum, ut priuatos agros, qui in publicum Campanum incurrebant, pecunia publica coemeret. Addit Appianus, nobiles homines, ac locupletes partim agrum publicum occupando, partim pauperum coemendo, & possessionibus continuandis agros ad se omnes Italiae conuertisse, ac sensim plebem ex agris expulisse. quæ causa Ti. Gracchum plebis R. amantissimum uirum accendit, ut in tribunatu legem Liciniam referret anno urbis D C X X, ne quis plus quingenta iugera possideret. illud præterea adiiciens, ut filiis quidem eorum dimidium habere, non tamen coemi agros, aut uendi liceret, & ut si quis latius agrum patefaceret, triumuii quotannis ad id creati iudicarent, qua publicus ager esset, qua priuatus. Lex autem, quanquam nobilitate, quæ patriis sedibus mouebatur, aduersante, perlata est. unde iure dixit Cicero in Sextiana: Ti. Gracchus legem ferebat agrariam, grata res erat populo. nitebantur contra optimates. quod ea discordiam excitari uidebant, & cum locupletes diuturnis possessionibus mouerentur, spoliari remp. propugnatoribus arbitrabantur. Cum autem triumuii Tiberius ipse cum Caio fratre, & Ap. Claudio socio creati agros diuidere, atque assignare cœpissent, Tiberius, quod iterum tribunus fieri uellet, ab optimatibus, qui eius se audaciam, si magistratum continuaret, frangere nullo modo posse uidebant, est necatus. quies interea per decennium Tiberio interfecto, & Appio mortuo, quod ex ueteribus intelligitur annalibus, in rep. fuit. inde M. Flaccus, & C. Gracchus, & C. Carbo triumuii agro diuidendo creati rursus otium ciuile per turbarunt, cum seuerius ex lege Tiberii agrorum diuisionem exercerent. quibus cum P. Scipio Africanus Aemilianus Italorum, quorum agri diuiderentur, precibus fatigatus aduersaretur, domi & ipse, incerto auctore, est interfectus.

Quin etiam C. Gracchum aliquid rei agrariae in Tribunatu attigisse, ostendit Plutarchus, cum scribit, senatum non leges Caii, sed Caium ipsum infirmare, ac tollere uoluisse. Caio enim duas colonias scribenti aduersatos esse, Liuius uero Drusus collegæ eius duodecim promulganti, affuisse, atque illum ita pauperibus agros diuidenti, ut uestigal imponeret, ferre non potuisse,

R 2 hunc

hunc uero uestigal illud etiam remittentem complexos esse. Post autem Caio ipso, quod, ut ait Cicero, agrarios concitaret, & Flacco triumuiris per optimates occisis, uariis artibus a diuitibus lex Tiberii primum elusa, post abrogata est. siquidem haud ita multo post, teste Appiano, est latum, ut, quod lege Tiberii prohibebatur, agros uendi liceret. qua ratione pauperum agri emptionibus in diuitum potestatem redire coeperunt. Inde Sp. Thorius tribunus pl. legem tulit, ne agri amplius diuiderentur, sed possessoribus in iis relictis uestigal pro iis penderent, eaque pecunia populo diuideretur. neque ita multo post lege alia illud quoque uestigal est abrogatum. quod, meliores, diuersos quidem certe auctores secutus Cicero in Bruto, lege Thoria factum scribit, cum ait, Sp. Thorium agrum publicum uitio fa, & inuiti lege uestigali leuasse. cuius etiam legis alia fuisse capita ex secundo libro de oratore perspicuum est, in quo ita scriptum extat: Cum in senatu ageretur de agris publicis, & de lege Thoria, & premeretur Lucilius ab iis, qui a pecore eius depasci agros publicos dicerent. Huius autem legis, aut certe alterius de eadem re per hæc tempora latae fragmentum ex omni parte mutilatum, ex uetere lapide descriptum, legitur in libro ueterum Romanarum inscriptionum. Inde L. Apuleius Saturninus, tribunus pl. Mario quintum consule adiuvante, legem, teste Appiano, tulit, ut, quem agrum Marius consul in Gallia Cimbris pulsus ademptum in ditionem populi R. redigisset, is populo R. diuideretur. Dicitur etiam Sex. Titius in tribunatu legem agrariam post biennium tulisse, cui M. Antonius se consulem restituisse, inquit apud Ciceronem in secundo de oratore, his uerbis: Testimonium sæpe dicendum est, ac nonnunquam etiam accuratius, ut mihi necesse fuit in Sex. Titium, seditiosum ciuem, & turbulentum. explicaui in eo testimonio dicendo omnia consilia consulatus mei, quibus illi tribuno pl. pro rep. restituissem. quæque ab eo contra remp. facta arbitrarer, exposui. de lege autem agraria tulisse eum satis perspicue ostendit Valerius libro octauo, cum, ait, Sex. Titium, innocentem, agraria lege lata apud populum gratiosum, quia imaginem Saturnini domi habuerat, suffragiis concionis oppressum. hanc autem abrogatam ut putem, me ea uerba Ciceronis adducunt, quæ sunt apud eum in secundo de legibus: Quid religiosius, quam leges non iure rogatas tollere,

re, ut Titiam decreto collegii? Eodemque tempore L. Marcium Philippum legem agrariam Gracchanam similem promulgasse in tribunatu idem ostendit in secundo de officiis, cum ait: In primis uidendum erit ei, qui remp. administrabit, ut suum quisque teneat, neque de bonis priuatorum publice diminutio fiat. perniciosae enim Philippus in tribunatu, cum legem agrariam ferret, quam tamen antiquari facile passus est, & in eo uehementer se moderatum praeuit; sed cum in agendo multa populariter, tum illud male: non esse in ciuitate duo millia hominum, qui rem haberent: capitalis omnino oratio est ad æquationem bonorum pertinens. qua peste quæ potest esse maior? Anno autem urbis DC LXXI, L. ipso Philippo, de quo diximus, consulatum gerente, M. Liuius Drusus tribunus pl. legem de coloniis in Italia deducendis tulit, quæ iam pridem decretæ, nondum tamen deductæ fuerant, qua lege, scriptum est apud Appianum, uehementer animos Italorum esse offensos, quod se per eam uiderent agris orbatum iri, quos ut nunquam diuisos alii ui, alii furto possiderent, & proprios præterea, atque hereditarios amissuros. Druso autem domi, incerto auctore, interfecto, Liuias omnes leges decreto Philippi consulis, & auguris, uno uersiculo senatus esse sublatas traditum est a Cicerone in secundo de legibus. Post aliquot annos L. Sulla dictator legem tulit, ut agri eorum, quos ipse proscripsisset, publici essent. inde in consulatu Ciceronis P. Seruilius Rullus legem promulgauit, ut qui agri, quæ loca, quæ ædificia, aliud ue quid, quod publicum populi R. factum esset L. Sulla, Q. Pompeio consulibus, id uenderetur. item ut omnia uenirent, de quibus uendendis s. c. facta erant M. Tullio, & Cn. Cornelio cos. & ea pecunia agri in Italia emerentur, in quos coloni a Xuiris deducerentur. ut Campanus ager, & Stellas publicus populi R. diuideretur, Capuam coloni ascriberentur. quæ lex dissuadente consule Cicerone magno plebis est consensu repudiata. Triennio uero post lex a L. Flauio tribuno pl. est promulgata, de qua in hunc modum Cicero scripsit in primo epistolarum ad Atticum Agraria lex a Flauio tribuno pl. uehementer agitabatur, auctore Pompeio, quæ nihil populare habebat præter auctorem. ex hac ego lege, secunda concionis uoluntate, omnia illa tollebam, quæ ad priuatorum incommodum pertinebant. liberabam agrum eum, qui P. Mucio, L. Calpurnio publicus fuisset. Sillanorum

norum hominum possessiones confirmabam. Volaterranos, & Arretinos, quorum agrum Sulla publicarat, neque diuiserat, in sua possessione retinebam. unam rationem non reiciebam, ut ager hac aduenticia pecunia emeretur, quæ ex nouis uestigalibus per quinquennium reciperetur. huic toti rationi agrariæ senatus aduersabatur, suspicans Pompeio nouam quandam potentiam quæri. Pompeius uero ad uoluntatem perferendæ legis incubuerat. ego autem magna cum agrariorum gratia confirmabam omnium priuatorum possessiones. is enim est noster exercitus, hominum, ut tute scis, locupletium. populo autem, Pompeioq. satisfaciebam emptione. qua constituta diligenter, & sentinam urbis exhauriri, & Italiæ solitudinem frequentari posse arbitrabar. sed hæc tota res interpellata bello refrixerat. Factum autem eodem anno s. c. ait Dio, ut Pompeii, & Metelli millibus agri diuiderentur, quorum ille e bello Mithridatico, hic ex Cretico reuerterat. Postero autem anno lex Iulia a C. Cæsare consule est lata, optima in primis, ut inquit Dio, & nulla ex parte reprehendenda. quippe qua ciuium R. turba, quæ prope in immensum creuerat, ac sæpius iam seditionibus marianam præbuerat, ad laborem, & ad agriculturam traducebatur; solitudines autem, quæ tum erant per Italiam plurimæ, frequentabantur, ut iam non solum qui confectis erant stipendiis, sed & alii omnes satis uictus haberent, neque ciuitate quidquam in eorum sumptum erogante, nec locupletibus iacturam facientibus. Etenim omnem agrum, qui publicus populi R. erat, excepto agro Campano (hunc enim ob præstantiam exemplum reip. relinquendum censuit) diuisit. reliquum nec inuitis dominis ademit, nec pretium arbitrio diuisorum constituit, sed emi eum a uolentibus iussit, ac tantum numerari pecuniæ, quantum in proscriptionibus iudicaretur. magnam autem eius adesse copiam asserebat, partim ex præda, quam Pompeius inuexerat, partim ex tributis, & uestigalibus iam ante constitutis. Lege hac perlata addidit illud quoque, ut ager Campanus iis, qui ternos, pluresue liberos haberent, diuideretur. Quo de agro Suetonius breuiter ita scripsit: Campum Stellatæm cōsecratum, agrumq. Campanum, ad subsidia reip. uestigalem relictum, diuisit extra sortem uiginti millibus ciuium, quibus terni, plures ue liberi essent. Non omnem tamen Campanum agrum in consulatu Cæsaris, aut certe lege Cæsaris esse diuisum,

sum, non obscure mihi uidetur Cicero significare in epistola ad Lentulum, cum ait de se ita: Quin etiam Marcellino, & Philip po cos. nonis Aprilibus, mihi est senatus assensus, ut de agro Campano idibus Maiis frequenti senatu referretur. non potui magis in arcem illius causæ inuadere, aut magis obliuisci temporum meorum, & meminisse actionum. & paullo post addit: Pompeium ad se Vibullium misisse cum mandatis, ut integrum sibi de causa Campana ad suum reditum reseruaret. & multo apertius Cælius, cum scribit ad Ciceronem, Ser. Sulpicio, & M. Marcello cos. Illud addo, inquit, actiones C. Curionis de agro Campano. de quo negant Cæsarem laborare, sed Pompeium ualde uelle, ne uacuis aduenienti Cæsari pateat. Agros etiam ab eodem dictatore, & post necē eius a M. Antonio consule, inde a triumuiris reip. & postremo ab Imp. Augusto diuisos, satis constat. cuius rei testimonia in tertium librum mihi putauit reiicienda, ubi de coloniis militaribus disseram. Atque ex his quidem legibus satis, ut opinor, intelligi potest id, quod in lege agraria primum quæsitum diximus, ut ager definiretur, quem diuidi oporteret, siue de hostibus modo captus, siue publicus populi R. esset, siue a priuatis possessus, siue publico ære de priuatis emptus. Quæ res impulit Appianum, ut M. Brutum ueteranos milites ita post necem Cæsaris in Capitolio alloquentem fecerit, ut diceret, ciues Romanos quondam in agros esse deductos, aut publicos, aut de hostibus captos, aut publica pecuniâ emptos, postremo autem ciuibus per uim ereptos diuidi esse cœptos. Quamquam Cicero disputans in consulatu aduersus legem agrariam Rulli, negata maioribus traditum, ut agri emerentur. sic enim inquit: Hic ego iam illud, quod expeditissimum sit, ne disputo quidem Quirites, non esse hanc nobis a maioribus relictam consuetudinem, ut eman- tur agri a priuatis, quo plebs publice deducatur. & addit: Antea, cum erat a tribuno pl. mentio legis agrariæ facta, continuo qui agros publicos, aut qui possessiones inuidiosas tenebant, pertimescebant. Inde concludit, oporterere definire, qui agri sint emendi. Libet, inquit, agros emi? primum quæro, quos agros? & quibus in locis? nolo suspensam, & incertam plebem R. obscura spe, & cæca expectatione pendere. Alterum caput fuit legis agrariæ, quo præscribebatur, cui generi, & cui numero hominum agrorum assignatio constituere-

tur.

tur. cuius præcepti satis facilis, atque expedita ratio est. Nam, quod ad genus pertinet, satis constat, agros aut uniuerso populo uiritim diuisos, aut plebi Romanæ, aut patribus liberorum, aut militibus, iisque uel peditibus, uel equitibus, uel ciuibus, uel Latini nominis sociis, unde scitum illud est apud Higinum, finitis ampliorum bellorum operibus, augenda reip. causa, illustres Romanos uiros urbes constituisse, quas aut uictoribus populi R. ciuibus, aut emeritis militibus assignarent. Ac plebis quidem deducendæ causam inopia, atque angustia rei familiaris attulerunt, ut agrorum aliquid darent iis, qui nihil possiderent. unde dixit Liuius: Et si belli pars cum Sidicinis restabat, tamen ut beneficio præuenirent desiderium plebis, de colonia deducenda Cales rettulerunt. Videntur autem ab diuidendo agro ordinem seruasse tribuum, nimirum ut ab urbanis exorsi ordine inde rusticas persequerentur. quæ res locum Ciceroni dedit Rullum reprehendendi, qui se a Romilia tribu, id est a rusticis initium facturum esse dixerat. Quæsiui, inquit in concione, ex eo Kal. Ianuariis, quibus hominibus, & quemadmodum illum agrum esset distributurus. respondit, a Romilia tribu se initium esse facturum. primum quæ est ista superbia, & contumelia, ut populi pars amputetur, ordo tribuum negligatur; ante rusticis detur ager, qui habent, quam urbanis, quibus ista agri spes, & iucunditas ostenditur? Quod autem dixi, modo pedites, modo equites in agros esse deductos, Liuii testimonio adductus scripsi, qui in hunc modum loquitur de Thuri ^{no agro.} Tria millia peditum iere, trecenti equites. numerus exiguus pro copia agri. & de Vibone: Quadragea iugera agri data in singulos pedites sunt, duplex equiti. & de Aquileia: Tria millia peditum, quibus data quinquagea iugera, centurionibus centena. centena quadragea equites acceperunt. mouit me præterea Padianus, cuius hæc in commentario Pisonianæ uerba repperi: Placentiam, & Cremonam sex millia hominum sunt deducta, in quibus equites deducendi causa fuit, ut opponerentur Gallis, qui eam partem Italiæ tenebant. Ex his autem, qui agri cupiditate tenebantur, ii nomina in coloniam dabant. testis est Liuius libro primo, cum scripsit: Plures inuenti, qui propter ubertatem agri in Crustuminum nomina darent. & libro tertio: Iussi nomina dare, qui agrum accipere uellent. Quæ ad morem respiciens, credo, Virgilius dixit in quinto: Transcribunt.

bunt urbi matres, populūq. uolentem. Sæpe etiam numerus eorum, qui deducendi essent, lege est præfinitus. ne longius ab eam, hoc ostendit Liuius, cum scribit: Senatus censuit coloniā Lauicos deducendam. coloni ab urbe mille, & quingenti missi bina iugera acceperunt. & alio loco: Senatus Satricum coloniam duo millia ciuium R. deduci iussit. & alibi: Factum s. c. ut duo millia, & quingenti homines Cales scriberentur. Quod si aut plures, aut pauciores, quàm lege præscriptum erat, nomina in coloniam essent professi, tum ad sortem confugiebant, ut ex omnibus educerentur sorte, qui, agro accepto, exirent: Hoc enim Dionysius, & Plutarchus in deductione Velitrarum obseruatum scribunt, iidemque, qui sorte educti essent, a senatu exire coactos adiiciunt. declarat Liuius, qui in alia re tradit, ex senatus decreto consulem colonorum numerum conscripsisse. Numerus autem colonorum pro agri amplitudine, in quem deducebantur, scribebatur. quo factum est, ut modo bina, modo terna, modo quaterna millia, atque amplius scribebantur. Quo in genere Cicero Rullum quoque reprehendit, cum dixit: Tu non definias quot colonias, in quæ loca, quo numero colonorum deduci uelis? post autem de Capua loquens ait: Quinque millia colonorum Capuam scribi iubet. ad hunc numerum quingenos sibi singuli sument. De emeritis autem militibus deducendis, in quibus etiam Italici erant, post dicemus.

Deinceps sequitur, ut, per quos hæc diuisio fieret, exponamus. neque uero dubium est, quin per curatores agrarios, uel triumuiros, uel quinquenuiros, uel septemuiros, uel decenuiros, uel x xuiros. qui triumuiiri, uel Xuiri, agris dandis, uel coloniæ deducendæ sunt dicti. Triumuirum frequens mentio est. meminit Liuius libro tertio, ubi de Antio loquitur: Triumuiros, inquit, agro dando creant, T. Quinctium, A. Virginium, P. Furium. & de Calibus: Tresuiros coloniæ deducendæ, agroq. diuidendo creauerunt K. Duilium, T. Quinctium, M. Fabium. Quinquenuirum, lib. 111: Ad militiam, inquit, quo paratior esset plebes, quinquenuiros Comptino agro diuidendo creauerunt. Septemuiros lege sua creauit M. Antonius cōsul. unde illa sunt Ciceronis in eum: Sed hæc agrorum assignatio paullo ante L. Cæsaris sententia dissoluta est. huic enim assensu septenuirū acta fustulimus. Decenuiros tum creatos prodidit Liuius, cum Samnitem, Apulumque, & Ligustinum, Gallicumq. agros s. c. di-

S uifos

10 agro.

lib. 35. n. 4

uifos fcripfit, cuius rei ante mentionem fecimus. atque eofdē post etiam lege fua reftituit Rullus. xxuiros Cæfar intulit in primo confulatu, cum legem agrariam tulit. quod inter omnes uideo conuenire. Hi uero curatores modo per confulem, modo per prætorem urbanum funt creati. per confulem, ut eft apud Liuium, anno poft v.c. dliiii. L. Cornelius cōful, inquit, creauit triumuiros Narnienfibus colonis fupplendis. per prætorem urbanum, cum de Samnite Apuloq. agro eft actum. De creuerunt, inquit idem, patres, ut M. Iunius prætor urbanus, fi ei uideretur, decemuiros agro Samniti, Apuloque. quod eius publicum populi Ro. effet, metiendo, diuidendoq. crearet. & de Gallico: Decemuiros agro dando creauit A. Atilius prætor urbanus. Quæ ratio Rullum etiam fine dubio mouit, ut decemuiros lege fua creari iuberet ab eo, prætore, qui primus factus effet; fi is non poffet, ab eo, qui poftremus. Creabantur autem comitiis tributis omnibus tribubus aduocatis. Quare Rullo uitio uertit Cicero, quòd decemuiros fuos per xvi tribus forte eductas crearet. Toties, inquit, legibus agrariis curatores conftituti funt triumuiiri, quinq. uiri, decemuiiri. quæro a populari tribuno pl. ecquando nifi per xxxv tribus creati funt? Atque his quidem comitiis magiftratum tantum, id eft poteftatem, ac iurifdictionem accipiebant, imperium uero, id eft belli gerendi facultatem, curiatis. Quod enim imperio ornari foliti fuerint, docet Liuius, cum ad deducendos in agrum Thurinum colonos triumuiros, quibus in triennium imperium effet, creatos prodit. Curiatis autem comitiis eo fuiſſe affectos, cum uetus mandandi imperii confuetudo, tum Rullus ipſe fua lege oftendit, qui Xuuiros fuos agrarios, per xvi tribus creatos curiata lege de imperio lata decorauit. imperio autem opus fuit, quòd ſub uexillo colonos, tanquam exercitum deducerent. Quin etiam ex eadem Rulli lege eofdē multis miniſtris fuiſſe ornatos apparet, quippe cum dicat Cicero, Rullum tuiſſe, ut Xuiri auſpicii coloniarum deducendarum cauſa pullarios haberent eodem iure, quo habuerunt trefuiri lege Sempronia. deinde ornat, inquit, eos apparitoribus, ſcribis, librariis, præconibus, architectis, mulis, tabernaculis, ſupellectili. ianitores ex equeſtri loco ducentos in annos ſingulos ſtipatores corporis conſtituit. quæ tamen ut noua in iis Cicero uidetur improbare.

Iam uero modus etiam iugerum agri ſingulis aſſignandorū
in lege

in lege est præfinitus. cuius rei testimonio uerba sunt Liuii, qui de Satrico ait: Duo millia deducta, bina iugera, & semisses agri assignati. item alio loco: Anxur trecenti in coloniam missi bina iugera agri acceperunt. & alibi: Coloniam Latinam in agrum Thurinum deduxerunt. tria millia peditum iere, ccc equites, numerus exiguus pro copia agri. dari potuere quadragena iugera in pedites, sexagena in equites. Apustio auctore tertia pars agri dempta. quo postea, si uellent, nouos colonos a scribere possent. uicena iugera pedites, quadragena equites acceperunt. non est opus pluribus. addo tantum Ciceronem, qui ait, Seruilium Rullum Campani agri iugera dena, campi Stellatis duodena singulis lege sua assignasse. Neque uero solû iugerum, sed limitum quoque ratio agraria lege est præscripta. Huius rei cum alia multa documento sunt, tum illud in primis, quòd ager coloniarum, ut scriptum est apud Frontinum, diuisus, & assignatus dictus sit, idemq. duas condiciones habuisse feratur, unam, qua plerunque limitibus contineretur, alteram, qua per proximos possessionum rigores. Limitum uero multa genera erant, decumani, Kardines, prorsî, transuersi. decumanus erat ob oriente in occidentem, a meridie in septentrionem Kardo, ab occidente ad orientem prorsî, a septentrione ad meridiem transuersi. & a situ regionum maritimi, & montani, qui ad mare, uel ad montes spectarent. præter hos erant limites actuarii, & linearii. actuarius erat, ut ait Higinus, qui primus actus erat ab eo quintus quisque, quem si numerares cum primo, erat sextus, quoniam quinque centurias sex limites clauderent. reliqui medii limites linearii appellabantur in Italia subruncini. Per rigores autem, ut scribit Frontinus, duobus fiebat modis: si in longitudinem esset delimatus, per strigas appellabatur; si in latitudinem, per scamna. strigatum autem agrum definit Higinus, qui a septentrione in longitudinem in meridianum decurrit; scamnatum, qui eodem modo ab occidente in orientem crescit. erant etiam alia genera multa, de quibus in libris de limitibus disputatur. uerum his nos hoc loco contenti erimus, ut illud demum doceamus, aliarum coloniarum agrum alia ratione esse diuisum, atque assignatum, prout in lege erat comprehensum. Celebrantur autem in hoc genere leges quædam, Sempronia, Mamilia, Cornelia, Iulia. quarum Semproniâ Ti. Gracchus tulit, Mamiliâ C. Mamilius is, qui propterea Li-

nitianus uocatus est, tribunus pl. bello Ingurthino, ut proditū est a Sallustio. Cornelia, & Iulia a Sulla, & Casare dictatoribus latae sunt, quibus legem etiam Augusti imp. adicere possumus. Vnde scriptum est apud Higinum hoc modo: Actuarii limites extra terminos D. & X. latitudinem habent pedum XII, per hos iter populo, sicut per uiam publicam debetur. ita enim cautum est lege Sempronia, Cornelia, & Iulia, quidam ex his latiores sunt XII pedibus, ut ii, qui sunt per uiam militarem acti, habēt enim latitudinem uia publicae. lineares limites mensurā tantum determinandae causa sunt constituti, & si finitimi interueniunt, latitudinem secundum legem Mamiliam accipiunt. Fuit autem lex Mamilia, quae in finibus agrorum quinque, aut sex pedum latitudinem praescriberet, quos, ut XII tabulis ante cautum fuerat, usucapi uetaret. cuius rei meminit Aggenus his uerbis: De fine lex Mamilia quinque, aut sex pedum latitudinem praescribit. quoniam hanc latitudinem, uel iter ad culturas accedens occupat, uel circumactus aratri, quod usu capi non potest. iter enim, non qua ad culturas peruenitur, capitur usu, sed id, quod in usu biennio fuit. Eadem lege singulos arbitros regendis finibus datos ostendit Cicero, cum ita loquitur in primo de legibus: Ex hac autem non rerum, sed uerborum discordia controuersia nata est de finibus, in qua, quoniam usucapionem XII tabulae inter quinque pedes esse noluerunt, depasci ueterem possessionem Academiae ab hoc acuto homine non sinemus, nec Mamilia lege singuli, sed ex his tres arbitri fines regemus. Factum est autem saepe, ut noua lege, & nouis limitibus colonia deduceretur, saepe ut antiqua lege, & antiquis limitibus. antiquas autem leges uoco Semproniam, Corneliam, Iuliam, Augustanam, antiquos limites Gracchanos, Sullanos, Iulianos, Augusteos. Itaque Frontinus in libro de coloniis Aeserniam lege Iulia deductam ait, agrum limitibus Augusteis assignatum, Nuceriam lege Augustana, limitibus Iulianis, Velitras lege Sempronia, Suessullam lege Sullana, Arretium, & Verulas limitibus Gracchanis. Termini autem Augustei, ut est in libro uetere de limitibus, in locis montanis termini erant rotundi ea ratione, quod Augustus eos recensuit, & ubi fuerunt lapides, alios constituit, & omnem terram suis temporibus iussit remensurari, ac ueteranis assignari. Cum ergo tanta in limitibus constitutendis opera poneretur, causa apparet, cur Rullus, ut obii-

cit Cicero, Xuiros suos agrarios finitoribus, atque architectis ornauerit, cur Liuius in triumuiros agrarios Placentinum agrū merantes impetum a Boiis factum esse prodiderit, & alio loco Xuiros Samniti agro metiendo, ac diuidendo creatos scripserit. Ut autem magis hæc tota de limitibus quaestio illustretur, placet hoc loco uerba quarundam etiam legum, quas ante Augustum latas esse facile, nisi ueteri testimonio reuinctus, crediderim, recitare, ex quibus omnino, quæ limitum observatio esset, intelligatur. sunt autem lex Peducea, Alliena, & Flauia. quarum memoria extat in libro de limitibus agrorum, hoc modo: Kaput legis Peduceæ: Quæ colonia hac lege deducta, quod ue municipium, præfectura, forum, conciliabulum cōstitutum erit, qui ager inter fines eorum erit, qui termini in eo agro statuti erunt, quo in loco terminus non extabit, in eo loco is, cuius is ager erit, terminum restituendum curato. utque recte factum esse uelit, idque magistratus, qui in ea colonia, municipio, præfectura, foro, conciliabulo iure dicundo præerit, facito, ut fiat. Kaput legis Allienæ: Qui limites decumani hac lege deducti erunt, quæcunque fossæ in eo agro erunt, qui ager hac lege datus, assignatus erit, nequis eos limites decumanos ne obsepito, ne ue eos arato, ne ue eas fossas obturato, ne ue quis sepito, quo minus aqua ire, fluere possit. si quis aduersus ea quid fecerit, in colonis, municipibus ue eius, in quorum agro id factum erit, dare damnas esto. Kaput legis Flauia: Qui hac lege coloniam deduxerit, municipium, præfecturam, forum, conciliabulum constituerit, in eo agro, qui ager intra fines ita eius coloniae, municipii, fori, conciliabuli, præfecturae erit, limites decumani ut fiant, curato. quique fines ita statuerit, si fines eorum sunt, dum ne extra agrum colonicum, territorium fines ducat, quique termini hac lege statuti erunt, ne quis quem eorum eiicito; ne ue commoueto, sciens dolo malo. si quis aduersus ea fecerit, is in terminos singulos, quos eiecerit, loco ue mouerit, sciens dolo malo in publicum eorum, quorum intra fines is ager erit, dare damnas esto. deque ea re curatoris, qui hac lege erit, iurisdicatio, recuperatorumque datio, addictio esto. cum curator hac lege non erit, tunc quicumque magistratus in ea colonia, municipio, præfectura, foro, conciliabulo iure dicendo præerit, eius magistratus de ea re iurisdicatio, iudicisque datio,

datio, additio esto. inque eam rem is, qui hac lege iudicium dixerit, testibus publice duntaxat in res singulas x denuncian- di potestatem facito, ita ut rep. fideq. sua uidebitur. Et si is, un- de ea pecunia petita erit, condemnatus erit, eam pecuniam ab eo, de ue bonis eius primo quoque die exigito. eiusq. pecuniæ quod receptum erit, partem dimidiam ei, cuius unius opera maxime is condemnatus erit, partem dimidiam in publicum redigito. quo ex loco terminus aberit, si quis in eum locum ter- minum restituere uolet, sine sua fraude liceto facere, ne ne quid cui is ob eam rem hac lege damnas esto. Ac de legis quidem a- grariæ capitibus hæc hæcenus. nunc reliqua, quæ ad colonia- rum deductionem pertinerent, persequamur.

Lege accepta, aut s. c. facto, curatores, qui ex lege, aut s. c. coloniæ deducendæ, agrisq. dandis erant creati, colonos, qui uel sponte nomina dederant, uel sorte exierant, in agros le- ge definitos, atque in coloniam sub uexillo, quasi exercitum a- liquem deducebant. dux autem deductionis, credo, aliquis e- curatoribus agrariis erat. Non sunt hæc dubia, cum certissi- mo multorum ueterum teneantur testimonio. Docet hoc non obscure Appianus libro 11, cum de coloniis loquens ait, multi tudinem quondam in fanis, & lucis sub uno uexillo, & uno du- ce collocatam. ostendit Plutarchus, cum C. Graccho 111 uiro coloniæ ad Carthaginem deducendam profecto portentum fa- ctum ait, quòd uexillum laceratum sit. quin etiam ex eodem fonte illa Ciceronis in Antonium fluxerunt: Casilinum colo- niam deduxisti, ut uexillum tolleres, & in Rullum: Nisi forte mauultis, relictis his rebus, atque hac luce reipublicæ in Sipon- tina siccitate, aut in Salpinorum pestilentia finibus Rullo du- ce collocari. qua in oratione post etiam uexilli meminit, cum a Capua colonos aduersus Romam reductum iri prædicit, his uerbis: Tum illud uexillum Campanæ coloniæ uehementer huic imperio timendum Capua a Xuiris infetetur. tunc contra hanc Romam, communem patriam omnium nostrum illa alte- ra Roma quæretur. Signa autem cohortium in antiquis num- mis, quibus coloniæ alicuius deductio significatur, impressa ad huc etiam cernere possumus.

Vbi uero colonos in agris, quò deducendi erant, colloca- rant, tum aratro urbem, & agrum circumscribebant. de urbe testis est Varro, Dionysius, Plutarchus, alii; de agro unus, quod

quod sciam, Cicero. Varronis hæc in libro de lingua Latina quarto uerba sunt: Oppida, quæ prius erant circumducta aratro, ab orbe, & urbo urbes. & ideo coloniæ nostræ in litteris antiquis scribuntur urbes, quod item conditæ, ut Roma. & idèo coloniæ, ut urbes conduntur, quod intra pomerium ponuntur. Romulum porro tauro, & uacca iunctis urbi condendæ locum circumarasse, ac designasse tradit Dionysius. quin etiam terminos Carthaginis coloniæ, quos C. Gracchus triumphum descripserat, a lupis esse dissipatos refert Plutarchus. Nam de agro sic agit in Antonium Cicero: Casilinum coloniam deduxisti, ut uexillum tolleres, & aratrum circumduceres. cuius quidem uomere portam Capuæ pæne perstrinxisti, ut florentis coloniæ territorium minueretur. Significat enim Antonium Casilini agrum ita dilataste, ut eum usque ad Capuæ portam perduxerit, atque ea ratione Campanum ipsum territorium immiserit. Vt autem signis militaribus, sic etiam aratro coloniæ deductionem in nummis ueteribus demonstrari, ita notum est, ut testimonium res non desideret.

Vrbe agroque, quo modo dixi, circumscripto, tum uero eos agri diuisionem, ac suæ cuique partis assignationem opinor esse aggressos. unde agros coloniarum diuisos, & assignatos dici notauit Frontinus. Quod munus difficillimum, ac molestiæ sæpe plenissimum uidetur fuisse propter odium colonorum, in quod illi facile poterant assignationis eius causa incurrere. Qua de re, quoniam difficile est plus intelligere, quam quantum uetera monumenta significant, nullum uerbum profusus fecissem, nisi me grauissima ad id T. Liuii auctoritas adduxisset, qui de triumuiris Ardeæ coloniæ deducendæ ita scripsit: Triumuiro ad coloniam Ardeam deducendam creati Agrippa Menenius, T. Clælius Sículus, M. Aebutius Elua, qui per minime populare ministerium agro assignando locis, quem populus Romanus suum iudicasset, cum plebem offendissent, ne primoribus quidem patrū satis accepti, quod nihil gratiæ cuiusquam deperant, uexationes ad populum, iam die dicta ab tribunis, coloni ascripti, remanendo in colonia uitauere.

Erit iam huius loci finis, si hæc, quæ dixi, omnia auspiciato facta fuisse ostendero. Quod ut omnibus uideatur, id satis magnum argumentum debet esse, quod scriptum est apud Cicero-nem in Antonium: Negauit, inquit, in eam coloniam, quæ esset

set auspicata deducta, dum esset incolumis, coloniam nouam iure deduci. Ne quid interea de pullariis reperam, qui cum agrariis curatoribus, ut supra docui, sint dati, certe nisi auspiciorum causa non sunt dati. Huc autem eodem lustratio etiam coloniae referenda est, cuius auctorem Ciceronem habemus in libris, quos de diuinatione reliquit, cum scripsit, in lustranda colonia ab eo, qui eam deduceret, bonis nominibus, qui eam deducerent, fuisse electos. Quocirca scriptum quoque apud Plutarchum legimus, C. Gracchum in Carthagine deducenda, extis aris impositis tempestate direptis, ac trans fines coloniae latis ualde esse commotum. Qui mos si quis, unde acceptus sit, roget, respondebo, me arbitrari a Romulo, a quo multa eiusmodi alia, ne dicam omnia, ad posteros permanarunt. ab eo enim Romam coloniam & auspicato, & lustratione adhibita esse deductam diligentissimus rerum Romanarum scriptor litteris prodidit Dionysius.

De iure coloniarum.

Cap. III.

EX HAC disputatione iam omnes intelligere posse arbitror, id quod paucis hactenus patuit, quid coloniae essent, quae de causa, a quibus, per quos, & quo modo deducerentur. nunc, si quis, quam multa earum genera extiterint, & in qua inter se illarum uarietate fuerint constitutae, exquirat, is si paullo diligentius sequentem disputationem attenderit, non multa, ut opinor, quae in tanta desideret antiquitate, habebit. Est enim mihi deinceps de iure coloniarum quaerendum. (si quidem non eadem coloniarum, ac municipiorum, ceterorumque Italiae oppidorum iura fuisse comperio.) cuius ignorance multos adhuc in maximos, & turpissimos errores uideo esse prolapsos. Primum igitur constituendum est, ius coloniarum duplex fuisse, unum earum, quae ciuium Romanorum, alterum illarum, quae Latinae coloniae dicerentur. Nota diuisio est, quippe quae sit Liuii clarissimis testata, & consignata monumentis, ueluti cum de Aquileia loquitur: Illud agitabant, inquit, ut colonia Aquileia deduceretur. nec satis constabat, utrum Latinam, an ciuium Romanorum deduci placeret. postremo Latinam potius deducenda patres censuerunt. & alio loco: Salernum, Buxentumque coloniae

coloniæ ciuium R. deductæ sunt. & post: Q. Aelius tribunus
 plebis tulit ad plebem, plebesque sciuit, ut Latinæ coloniæ duæ
 una in Bruttios, altera in Thurinum agrum deducerentur. &
 alibi: Bononia Latina deducta, Parma, & Mutina ciuium Roma-
 norum. Hoc cognito, iam illud sequitur, ut quæretur, quæ po-
 tissimum eas inter se dissimilitudo secreuerit. Sunt, qui nostra
 memoria scripserint, Latinas esse, in quas homines ex Latio es-
 sent adscripti; alii, quæ in Latium essent deductæ. quarum opi-
 nionum utraque ita uacillat, & claudicat, ut nulla possit esse
 infirmior. quid est enim, cur ulla sententia delectemur, quæ a-
 perte Liuiana auctoritate redarguatur? an coloniæ Latinæ
 sunt, quod Latini adscripti sunt? immo uero quod ciues Roma-
 ni. siquidem Liuius senatum Romanum ad XII colonias Lati-
 nas, quæ bello Punico II defectionem spectabant, ita loquen-
 tem inducit: Meminerit, se Romanos, inde oriundos, inde in
 coloniam stirpis augendæ causâ missos. an quæ in Latium sunt
 deductæ? immo uero, quæ quocunque: quod Bononiæ, & A-
 quileiæ commemorato exemplo, quæ in Galliam, & Carnos
 sunt deductæ, facile comprobatur. Vnde autem huius ignora-
 tio iuris manauit? unde, nisi ab ignoratione Latinitatis? Ete-
 nim, si, quid inter ciuem Romanum, & Latinum interesset, co-
 gnouissent, facile etiam, quid coloniæ ciuium Romanorum a
 Latinis differrent, intellexissent. Supra autem diximus, ius La-
 tii esse, ut & suffragiorum potestatem, magistratu permittente,
 haberent, & si in Latina ciuitate, aut Latii iure donata, ma-
 gistratum gessissent, ciues Romani ut fierent. unde notum, ac
 iam tritum est illud Asconii, Strabonem transpadanis ius dedis-
 se, quod haberent ceteræ Latinæ coloniæ, id est, ut petendi ma-
 gistratus gratia ciuitatem Romanam adipiscerentur. Ergo La-
 tinæ coloniæ erant, quæ ius Latii iuri Quiritium, & Latinæ co-
 loniæ ciuium Romanorum coloniis opponuntur, ob eam caus-
 sam fit, ut probe concludi possit, si Latinæ coloniæ sint quæ ius
 habent Latii, Romanas esse quæ donatæ sunt iure Quiritium.
 Qui autem ius habet Quiritium, is non plenam ciuitatem Ro-
 manam, sed partem tantum ciuitatis adeptus est. iure enim
 Quiritium quid aliud continetur, nisi, ut alio libro docui, ius
 priuatæ libertatis, connubiorum, patrum, ius legitimi domi-
 nii, ut hereditatis, mancipii, & nexus, usucapionis, & reliquo-
 rum, itemque ius testamentorum, & tutelarum? Ergo Roma-

nae coloniae fuerunt, quae ius priuatum ciuium Romanorum ha-
 buerunt, quod his rebus est comprehensum. Haec autem iura
 omnia coloniis Romanis concessa, Latinis interdista, in uete-
 ribus monumentis perscriptum animaduertere possumus. Nam
 & Boetius in expositione Topicorum dixit, deductione in La-
 tinas colonias ciues Romanos mediam capitis diminutionem
 consecutos esse, & Romanam ciuitatem amisisse, hoc est, ut
 idem interpretatur, neque connubii, neque testamenti, neque
 mancipii, aut nexus, aut patriae potestatis ius, quod erat pro-
 prium ciuium Romanorum, habuisse. & Ulpianus in Institutio-
 nibus scriptum reliquit, Libertinos Latinos neque connubii,
 neque patriae potestatis, neque tutelae recipiendae ius habuisse.
 Neque uero aliud sensisse Liuium puto, cum Antium coloniam
 missam, atque Antiatibus, si ipsi ascribi uellent, ciuitatem da-
 tam ait, cum Veliternos colonos ueteres ciues Romanos appel-
 lauit, quam eis coloniis ius esse Quiritium impertitum. Nam
 quid Tullianum testimonium proferam? qui aliquot colonias
 hoc iure fuisse praeditas non obscure in oratione pro Caccina
 ostendit, cum dixit, L. Sullam dictatorem, cum de ciuitate vo-
 laterranis adimenda ferret, ita tulisse, ut non sustulerit eorum
 nexa, & hereditates, sed eo iure reliquisse, quo essent Arimi-
 nenses, quos neminem ignorare, xxi coloniarum fuisse, & a
 ciuibus Romanis hereditates capere potuisse. Erant ergo, ut
 eundem locum diutius urgeam, coloniae ciuium Romanorum
 ciuitatis Romanae iure donatae illae quidem, uerum optimo. ne-
 que enim iura publica ciuitatis habebant, sed priuata tantum.
 Quare qui eo ascripti coloni erant, nomine quidem erant ci-
 ues Romani, re uero coloni. testem postularis? non longe abie-
 ro. praesto est Liuius, qui libro xxxiiii scribit, Puteolos, Sa-
 lernum, & Buxentum ciuium Ro. colonias ascripti coloni, qui
 nomina dederant, cum ob id se pro ciuibus ferrent, senatum
 iudicasse, non esse eos ciues Romanos; & alio loco narrat, Fe-
 rentinates nouum ius tentasse, ut Latini, qui in coloniam Ro-
 manam nomina dedissent, ciues Romani essent, id est, ut e-
 go quidem existimo, ius Quiritium adipiscerentur. Neque e-
 nim probabile, atque ulla ex parte consentaneum rationi uide-
 tur, Latinos in coloniam Romanam deductos plenum ius ciui-
 tatis assequi uoluisse, cum satis constet, ciues Romanos eo
 profectos id amisisse. Quoniam autem illud nouum, & ante
 inusi-

institutum ius uocat Liuius, facile, quid ante in more, ac instituto positum fuerit, intelligere possumus.

Quòd si coloniæ ciuium Ro. partem tantum habuerunt ciuitatis, non integram ciuitatem; profecto dubitandum non est, quin Latina omnis expertes fuerint ciuitatis. Id quod cum ipsa suadet ratio, tum exempla uetera non obscure demonstrant. An enim, si Latini coloni ciues essent Romani, Cicero pro Balbo dixisset, T. Matrinium Spoletinum, ex colonia Latina ciuitate esse donatum? & in Bruto, Q. Fuluium Nobiliorem, cum triumuir coloniam deduceret, Q. Ennium ciuitate donasse? & in or. pro Cæcina, ciues Ro. si in colonias Latinas proficiscerentur, Romanam ciuitatem amisisse? & pro domo, qui ciues R. in colonias Latinas proficiscebantur, fieri non potuisse Latinos, qui non erant auctores facti, nomenque dederant? quid opus est pluribus? lex Appuleia, quam idem ille in Balbi defensione commemorat, satis ostendit, nullas omnino colonias optimo iure ciuitatis R. fuisse affectas. cur enim Saturninus ille Appuleius in tribunatu tulisset, ut C. Marius in singulas colonias ternos ciues R. facere posset, si coloniis ciuitas antea patuisset? Si ergo coloniæ omnes aut ius Quiritium tantum habuerunt, aut ius Latii, profecto nec census, nec tributorum, nec stipendiorum, nec suffragiorum, nec magistratuum ius idem, quod ciues Romani, adeptæ sunt. De censu testimonium res non postulat. siquidem in quaque colonia colonici censores fuerunt, a quibus, ut infra ostendam, ex coloniæ instituto census peragebatur. Tributum tamen eos pependisse & milites ad bellum ex formula misisse, non est dubium. Hoc enim xii coloniarum exemplo confirmatur, quæ bello Punico secundo negauerunt esse, unde milites, & pecuniam darent; & xviii aliarum, ex quibus, ut inquit Liuius, cum quæreretur, ecquid milites paratos haberent, responderunt, & milites paratos ex formula esse, & si pluribus opus esset, plures daturas, & quidquid aliud imperaret, uelletque. populus R. enixe facturas. ad id sibi neque opes deesse, animum etiam superesse. Adde quòd xii coloniis, quæ imperium abnuerant, eodem bello aliquot post annis ex s. c. imperatum est, quatum quæque earum coloniarum militum plurimum dedisset populo R. ex quo hostes in Italia essent, duplicatum eius summæ numerum peditum daret, & equites centenos uicenos. si qua eum numerum equitum explere non posset, pro equite

uno tres pedites liceret dare. pedites, equitesq. quam locupletissimi legerentur, mitterenturq. ubi extra Italiam supplemento opus esset. si quæ ex iis recusarent, retineri eius coloniæ magistratus, legatosq. mandatum. neque, si postularent, senatum dari, priusquam imperata fecissent. stipendium præterea iis coloniis III millia æris, asses singulos imperatum, ut quotannis exigeretur. Habuisse tamen aliquot colonias militiæ uacationem, Liuii testimonio est cognitum, cuius hæc sunt uerba: Diis rite placatis delectum cōsules habebant acrius, intentiusq. quam prioribus annis quisquam meminerat habitum. nam & belli terror duplicatus noui hostis in Italiam aduentu, & minus iuuentutis erat, unde scriberent milites. Itaque colonos etiam maritimos, qui sacrosanctam uacationem dicebantur habere, dare milites cogeant. quibus recusantibus edixere in diem certam, ut quo quisque iure uacationem haberet, ad senatum deferret. ea die hi populi ad senatum uenerunt, Ostiensis, Alfiensis, Antias, Anxuras, Minturnensis, Sinuessanus, & a supero mari Senensis. cum uacationes suas quisque recitaret, nullius, cum in Italia hostis esset, præter Antiatem, Ostiensemq. uacatio obseruata est. earumq. coloniarum iuniores iureiurando addacti, supra triginta dies non pernoctaturos se extra mœnia coloniæ suæ, donec hostis in Italia esset. Prætereo, quod bello Antiochino, cum eadem maritimæ coloniæ, eodem teste Liuius, cogerentur in classem, tribunos pl. appellarunt, a quibus ad senatum reiectis, senatus decreuit, uacationem rei naualis non esse. Quin etiam colonias immunitates aliis alias maiores habuisse, indicat Cicero in Verrem, cum ait: Quæ colonia est in Italia tam bono iure, quæ per hos annos tam commoda uacatione usa sit omnium rerum, quam Mamertina ciuitas per triennium? De iure autem suffragiorum ferendorum, aut magistratuum Romæ petendorum, quoniam in hoc uetera prope muta sunt monumenta, facile adducor, ut credam, nullum colonis ullis ante legem Iuliam patuisse, nisi, quo modo Latini id, ut supra diximus, per magistratum domi gestum adepti sunt.

De republica coloniarum.

Cap. IIII.

UTRUM igitur haecenus ad iura coloniarum aperienda est satis? aliis fortasse, mihi nequaquam. neque enim de earum republica, & ciuitatis ratione aliquid dictum est, in quo maxime coloniarum ius est uersatum. Explicemus igitur, quo ad possumus, hanc etiam quaestionem, aut certe uias quasdam eius tractandae optimis ingeniiis demonstremus. Omnis coloniarum res publica in legibus, & legum curatoribus, meo iudicio, fuit posita. leges uel a populo R. acceperunt, uel ipsae sibi per senatum, aut populum condiderunt; legum curatores aut magistratus, aut sacerdotes fuerunt, humanarum illi, hi diuinarum. Leges autem suas quaeque colonia habuit praecipuas, a Romanis quidem legibus separatas, sed tamen a Romanis triumuiris datas. ut enim legati a senatu decreti prouincias ordinabant, iisque leges, ac iura praescribebant, sic curatores coloniarum coloniis. Huius autem antiquitatis multi sunt testes, sed maxime Gellius, qui scripsit, colonias omnes iura, institutaque non sui arbitrii, sed populi R. habuisse; & Cicero, qui de Puteolis, quod deducere coloniam Rullus statuerat, dixit: Puteolos, qui nunc sunt in potestate sua, suo iure, libertateque utuntur, totos nunc uo populo, atque aduenticiis copiis occupabunt. & Liuius, qui scriptum reliquit, Veliternos, & Circeienses colonos repetisse captiuos suos a Romanis, ut in eos legibus suis animaduertent. Nam quid Flaccum memorem, omnium disertissime ita loquentem? Territoria inter ciuitates, id est inter municipia, colonias, ac praefecturas alia fluminibus finiuntur, alia summis montium iugis, ac diuergiis aquarum, alia etiam lapidibus positis praesignibus, alia inter binas colonias limitibus perpetuis diriguntur. de quibus territoriis si quando quaestio mouetur, respiciuntur leges ciuibus datae, id est coloniis, municipiis, ac praefecturis. Item: Ergo fit, ut plura territoria confusa unam faciem limitationis accipiant. aliquibus uero auctores diuisionis reliquerunt aliquid agri eis, quibus abstulerunt, quatenus haberent iurisdictionem, aliquos intra muros cohibuerunt. itaque leges datae coloniis, municipiisque intus erunt. Fuisse quoque praeter haec alias leges ab ipsis colonis latas, argumen-

gumento illud est, quòd in coloniis consilium erat & senatus & populi. Senatores autem in coloniis, ut etiam in municipiis, decuriones vocabantur. quod docet Cicero, cum ita loquitur in Sextiana de Capua colonia deducta, cum ante esset præfectura: Qua de causa & tum conuentus ille Capuæ, qui, propter salutem illius urbis consulatu conseruatam meo, me unum patronum adoptauit, huic apud me P. Sextio maximas gratias egit, & hoc tempore iidem homines, nomine commutato, coloni, decurionesq. beneficium P. Sextii testimonio declarant. recita quæso, quid decreuerint Capuæ decuriones. Significat autem, qui conuentus Capuæ, cum præfectura erat, dicebatur, eundem decuriones post deductam a Cæsare consule coloniam, esse appellatum. Hinc Suetonius in Augusto, Corpus, inquit, decuriones municipiorum, & coloniarum a Nola Bonillas usque deportarunt. & in eodem libro: Quæ de magistratibus urbicis decuriones colonici in suâ quisque coloniam ferrent. & in multis ueteribus lapidum monumentis adhuc inuenimus. **D E C. C O L.** quod ualet, Decurio coloniæ. Ceterum Pomponius decuriones dictos existimauit, quòd initio cum coloniæ deducerentur, decima pars eorum, qui deducerentur, consilii publici gratia conscribi solita sit. Numerus uero decurionum nescio an in omnibus coloniis idem fuerit. centum qui dem eos certe fuisse in colonia Capua, Cicero in secunda agraria prodidit. Denique ut in senatore Romano, sic in decurione colonico legendo censum esse obseruatum, qui fuerit centum millium, satis aperte ex libro primo epistolarum Plinii perspicitur, cum ait: Esse autem tibi centum millium censum, satis indicat, quòd apud nos decurio es. igitur ut te non decurio ne solum, uerum etiam equite R. perfruiamus, offero tibi ad implendas equestres facultates ccc millia nummum. Magistratus coloniarum præcipuos fuisse inuenio duumuiros, censores, ædiles, & quæstores. Duumuiratus magistratus erat prope cōsulatui, aut præturæ compar. unde scite illud in agrariis Cicero de Capua colonia dixit: Cum in ceteris coloniis duumuiiri appellentur, Capuæ se prætores appellari uolebant. & Pomponius de albo scribendo: In albo lex præponi iubet, qui maximo honore in municipio functus est, ut qui duumuiratum gessit. Item alibi: Is, qui non sit decurio, duumuiratu, uel aliis honoribus fungi non potest. Atque hos quidem esse opinor, qui

qui etiam dumuiri iuredicundo appellabantur, quorum celebrem adhuc in ueteribus lapidibus extare memoriam animaduertere licet, hac scriptura breui: **II VIR. I. D.** Inueni tamē etiam **II IUIRUM** coloniae Auximatis, & **III IUIRUM** coloniae Signinae in exemplis his ueterum inscriptionum ad me delatis.

II VIR. IN COL. AVXIM. BIS.

Item.

**L. VOLVMNIO L. F. POMP. IULIANO SEVERO
IIII VIRO COL. SIG. PATRONO COLONIAE SVAE
SENATV, POPVLVSQVE SIGNINVS.**

Censores censum in coloniis egerunt, perinde atque Romani censores Romae. id quod testimonio cognoscitur Liuii ita scribentis in libris de Bello Annibalis: Decretum est, ut census **XII** coloniis, quae imperium abnuerant, ageretur ex formula ab Romanis censoribus data. dari autem placuit eandem, quam populo Ro deferrique Romam ab iuratis censoribus coloniarum priusquam magistratu abierat. Itaque Nero, & Salinator Romani censores earum coloniarum, quod nunquam ante factum erat, deferentibus coloniarum censoribus censum receperunt, ut quantum numero militum, quantum pecunia ualerent, in publicis tabulis monumenta extarent. quibus ex uerbis apparet etiam, quid in censu coloniarum agendo a censoribus colonicis obseruatum sit. Inuenio etiam in antiquis marmoribus mentionem **AEDIL. COLON. PUTEOLANORVM.** Illud praeterea non praetereundum, quod ad omnes coloniarum magistratus pertinet, etiam in colonia magistratus praetexta ufos esse, quod scriptum est in oratione L. Valerii tribuni pl. apud Liuium libro **XXXIII.** Sacerdotes porro, ut augures, & Pontifices in coloniis cooptatos, indicat Cicero in secunda agraria, ubi de Capua loquitur. Hinc, inquit, isti decemviri cum numerum colonorum ex lege Rulli deduxerint, centum decuriones, decem augures, sex Pontifices constituērint, quos illorum animos, quos impetus, quam ferociam fore putatis? An uero certus numerus sacerdotum fuerit, an pro coloniae magnitudine uariauerit, ut etiam magistratuum, parum habeo explicari, quid aut tradam, aut sentiam. Praeter hos magistratus fuerunt etiam patroni coloniarum. Hos Romulus in remp. induxit. ut enim ciues patricios plebeiorum tutores constituit, sic colonis, ac sociis populi Ro. quos uellent, ex ciuibus R. sibi patro-

patronos deligendi, copiam fecit, quorum ope in ciuitate uerentur, siquid esset, quod sua interesset, ac Romæ curandum esset. Horum patronorum tum Dionysium in Romulo uideo meminisse, tum Ciceronem in oratione pro Sylla, cum ait: Primum omnis Pompeianorum, colonorumq. dissensio delata ad patronos est, cum iam inueterasset, ac multos annos esset exagitata, deinde ita a patronis res cognita est, ut nulla in re a ceterorum sententiis Sylla dissenserit. & in Philippicis, cum inquit, Antonium uexasse Puteolanos, quod C. Cassium, quod Brutos patronos adoptassent. & Suetonium in Augusto, cum ait, Bononienses antiquitus in Antoniorum clientela fuisse. In lapidibus autem ueteribus adeo crebra patronorum coloniarum mentio est, ut nihil possit esse celebrius.

De coloniis ante bellum Italicum
deductis. Cap. v.

Quæ de coloniis, & iure, & rep. earum ex ueterum annalium memoria repetere, aut ipse coniectura, iudicio ue complecti potui, ea fere sunt, quæ supra scripsi. reliquum est, ut earum nomina litteris mandem, ac quo quæque anno, & qualege, quo iure, quoque loco deducta sit, explicem. ne quid a me, quod ad antiquam Italiæ statum pertineat, prætermisum esse uideatur. Initium autem ducam a Romulo, ac singulas deinceps usque ad bellum Italicum persequar. Romulus rex, coloniarum deducendarum auctor, sex, quod in monumentis rerum ab eo gestarum notatum uidemus, colonias condidit, CÆNINAM, ANTEMNAS, CRUSTVMERIVM, MEDVLLIAM, CAMERIAM, & FIDENAS. quarum reliquæ in Sabinis, Medullia, & Cameria in Latio fuerunt. Cæninam, & Antemnas Aborigines, pulsus inde Siculis, tenuerant. in singulas treceni homines missi, cum ipsæ ciuitates tertiam agri partem obtulissent. Crustumerium, Cameria, & Fidenæ Albanorum coloniarum fuerunt. ex quibus Crustumerium post, cum regnante Tarquinio Prisco ad Latinos defecisset, armis in potestatem redactum, colonos iterum Romanos accepit. Cameria uero, cum regnante Romulo colonos suos partim interfecisset, alios eiecisset, dimidiam agri partem amisit. Hæc fere Dionysius, qui idem multas alias colonias a Romulo deductas, cum se

se multæ ciuitates initio a Medullia factæ eius potestati permisi-
sissent, scribit. Liuius tamen Fidenarum tantum meminit, quas
Plutarchus idibus Aprilis deductas, duobus millibus, & quin-
gentis eo missis, litteris consignauit. anno inde cccxxvi
colonorum numerus additus, teste Liuius, agerq. iis bello inte-
reptorum est assignatus, qui post biennium a Fidenatibus
sunt occisi. Deinde OSTIA in ore Tiberis ab Anco Marcio
condita, eademq. colonia est deducta, ut Liuius in primis, ac
Dionysius memoriæ prodiderunt. SIGNIAM & CIRCEIOS
in Volscis deduxit rex Superbus, illam casu, hanc consilio.
Cum enim bello Volscis illato, ac Sueſa Pometia capta, in Sa-
binos profectus præsidium in Volscis reliquisset, idq. per hie-
mem in agro Signino castra in oppidi modum communisset,
Signia oppido originem dedit. Circeios autem consulto colo-
nos misit, quod id oppidum & agro Pomptino, omnium, qui
in Latio sunt, maximo, & mari, quod attingebat, esset opor-
tunissimum. Atque ita quidem Dionysius. Nam Liuius, Signiā,
Circeiosq. colonos missos, præsidia urbi futura terra, mariq.
tantum scripsit. quin etiam idem Ap. Claudio, P. Seruilio cos.
an. cclix, Signiam suppleto numero colonorum iterum de-
ductam prodidit; Circeios L. Lucretio, Ser. Sulpicio cos. anno
ccclx Diodorus.

Anno autem eo, de quo dixi, ccllii ecetras in Vol-
scis item deductas significauit Dionysius, cum scripsit, Aurun-
cos postulasse a senatu, ut agro, quem Romani ademerant Vol-
scis Ecetranis, atque in eum colonos deduxerant, qui præsidio
gentis essent, decederent, alioquin se armis eos moturos. An-
no cclix, A. Virginio, T. Veturio cos. Volscis deuictis Veli-
ternus ager adeptus. VELITRAS coloni ab urbe missi, co-
lonia deducta. sic Liuius: neque nero aliter, nisi quod aliquan-
to diligentius, Dionysius: Q. Valerium dictatorem triumphaf-
se, ac dimisso exercitu in agrum Volscis adeptum colonos
misisse, lectis pauperibus, qui agrum hostilem custodirent, &
seditiosam urbis plebem leuarent. biennio post cum pestilentia
uis uix decimam partem ciuium reliquisset, Veliternos uasita-
tem coloniarum questos colonos a Romanis postulasse. itaque
triumuiros creatos, qui novos colonos deducerent. plerisque
pestilentia metu ire recusantibus, sorte ductos, qui irent,
eosdemque ire compulsos esse. atque hoc idem in Coriolano

V quoque

quoque apud Plutarchum est scriptum. Hanc autem coloniam
 ciuium Romanorum deductam, significat Liuius libro *III*,
 cum ait, In Veliternos ueteres ciues R. quòd cum Latinis re-
 bellassent, acerbè sœuitum. Anno *CCLXI*, T. Geganio, P. Mi-
 nucio consulibus *NORBAM* in montes deductam, ut arx esset
 in Pomptino, Liuius, ut seditio sedaretur, Dionysius prodi-
 dit. Anno *CCLXXXVI*, Ti. Aemilio, Q. Fabio consulibus, Fa-
 bius rettulit, T. Quinctii ductu, & auspicio agri capti priore an-
 no aliquantum a Volscis esse. *ANTIUM* propinquam, oportu-
 nam, maritimam urbem coloniam deduci posse. ita sine que-
 relis possessorum plebem in agros ituram, ciuitatem in concor-
 dia fore. ea sententia accepta. triumuiros agro dando creant
 T. Quinctium, A. Virginium, P. Furium. iussi nomina dare,
 qui agrum accipere uellent. Fecit statim, ut sit, fastidium co-
 pia, adeoq. pauci nomina dedere, ut ad explendum numerum
 coloni Volsci adderentur. post autem anno *CCCCXV*, L. Furio,
 C. Mænio cos. subactis, qui defecerant, Antiatribus, Antium
 noua colonia missa cum eo, ut Antiatribus permetteretur, si &
 ipsi ascribi coloni uellent. & ciuitas, teste Liuiò, data. M. ue-
 ro Fabio, Postumo Aebutio consulibus, anno *CCCCXIII*, s.
 c. factum est, ut quoniam ciuitas Ardeatium intestino tumultu
 redacta ad paucos esset, coloni eò præsidii causa aduersus
 Volscos scriberentur. Hoc palam relatum in tabulas, ut plebè,
 tribunosq. fallerent, iudicii rescindendi consilium initum. con-
 fenserant autem, ut multo maiore parte colonorum Rutulo-
 rum, quàm Romanorum scripta, nec ager ullus diuideretur ni-
 si is, qui interceptus infami iudicio erat, nec ulli prorsus Ro-
 mano ibi, quàm omnibus Rutulis diuisus esset, gleba ulla agri
 assignaretur. sic ager ad Ardeates rediit. triumuiro ad coloniã
ARDEAM deducendam creati Agrippa Menenius, T. Clælius
 Siculus, M. Aebutius Elua, qui coloni ascripti in colonia reman-
 ferunt. Deinde anno *CCCXVXII*, L. Sergio Fidenate, M. Pa-
 pirio, C. Seruilio tribunis militum consulari potestate, oportu-
 ne captis ex Aequis *LAVICIS*, senatus, priusquam ab tribu-
 nis plebis agrariæ seditiones, mentione illata de agro Lauica-
 no diuidendo, fierent, censuit frequens, coloniam Lauicos de-
 ducendam. coloni ab urbe mille, & quingenti missi bina iugera
 acceperunt. Anno etiam *CCCLX*, L. Lucretio, Ser. Sulpicio
 consulibus Liuium uideo *VITELLIAE* coloniæ meminisse,
 nec

Liuius h.3
c.1.

nec tamen, quando deducta fuerit, aperire: sic enim tantum in-
 quit: Vitelliam coloniam Romanam in suo agro Aequi expu-
 gnant. nec tamen de ea dubitandum est, siquidem ita de eadem
 scribit in Vitellio Suetonius: Vitellia ab Ianiculo usque ad ma-
 re, colonia eiusdem nominis, quam gentili copia Vitellii ad-
 uersus Aequicolos tutandam olim depoposcissent. Anno ue-
 ro C C C L X V I I I cum haud procul seditione res esset, ec-
 ce tibi, ut inquit Liuius, eius leniendae causa, postulante nul-
 lo, largitor uoluntarius repente senatus factus, SATRICVM co-
 loniam duo millia ciuium R. deduci iussit. bina iugera, & semif-
 ses agri assignati. Triennio uero interiecto, L. Valerio, A. Man-
 lio, & collegis tribunis militum consulari potestate, SVTRIVM
 in Etruria colonos missos, mihi Velleii auctoritate est persua-
 sum, quippe qui eam coloniam septem post Romam captam
 annos notat. Diodorus tamen anno post Romam captam Su-
 trinae coloniae meminit, ut Liuius post Punico bello. eo certe
 anno, & Liuii, & Velleii testimonio certum est, NEPET in Etru-
 ria esse deductam. siquidem Liuius ait, quo ad Veliternam mi-
 litiam paratior plebes esset, triumuiros Nepet coloniae dedu-
 cenda creatos. Anno C C C L X V I I, L. Aemilio, Ser. Sulpicio
 tribunis mil. consulari potestate, inuenio apud eundem S U-
 T I A M, ipsis querentibus penuriam hominum, nouos colo-
 nos esse ascriptos. itaque anno C C C C X I I I, Priuernates Nor-
 bam, & Setiam finitimas colonias esse depopulatos. Velleius
 tamen Setiam post annum, quam Sutrium, deductam scribit.
 Anno inde C D X I X Ti. Veturio, Sp. Postumio consulibus,
 etsi belli pars, ut ait Liuius, cum Sidicinis restabat, tamen ut
 beneficio praeuenirent desiderium plebis, de colonia deducen-
 da CALES retulerunt. factoque s. c. ut duo millia quingenti
 homines eo scriberentur, tresuiros coloniae deducendae, agro-
 que diuidendo creauerunt K. Duilium, T. Quinctium, M. Fa-
 bium. Cales Aufonium fuit. eius item hoc anno deductae memi-
 nit Velleius. post quinquennium uero L. Aemilio, C. Plautio
 cos. A N X V R trecenti in coloniam missi bina iugera agri acce-
 perunt. Insequenti uero anno F R E G E L L A S (Sidicinorum
 is ager, deinde Volscorum fuerat) colonia deducta. Vtriusque
 cum Patriculo auctor est Liuius. Anno inde C C C C X X X I X,
 C. Sulpicio, M. Poetelio cos. cum Lucerni in Apulia ad interne-
 cionem essent caesi, eo ira processit, ut, cum de coloniis mit-

tendis LVCERIAM. consuleretur senatus, multi delendam censerent. præter odium, quod execrabile in his captos esset, longinquitas quoque abhorrere a relegandis tam procul ab domo ciuibus inter tam infestas gentes cogebat. uicit tamen sententia, ut mitterentur coloni. duo millia, & quingenti missi. meminit huius non Liuius solum, cuius hæc uerba sunt, sed Polybius quoque, Diodorus, & Paterculus. Postero anno SVES-SA, & PONTIAE coloniae sunt deductæ. Suefsa Auruncorum fuerat. Volsci Pontias insulam sitam in conspectu littoris sui incoluerunt. Ita quidem Liuius. num-vero aliter Velleius? etiam. nam Suefsam Auruncam triennio post deductam ait, quam Luceria. Addit præterea eodem anno SATICVLAM in Samnio esse deductam, de cuius deductione apud Liuium scriptum nihil inuenio. cum tamen idem ille post libro XXVII Saticulanorum colonorum meminerit. ex Festinis porro commentariis apparet, Saticulam deductam esse a triumuiris M. Valerio Coruo, Iunio Scaua, P. Fulvio Longo ex s. c. K. Ianuariis, L. Papirio Curfore, C. Iunio iterum consulibus. Iisdem autem consulibus, ut ait Liuius, INTERAMNAM, & CASSINVM ut perducerentur coloniae, s. c. factum est. sed triumuiros creauere, ac misere colonorum quattuor millia in sequentes consules M. Valerius, P. Decius. Interamnæ idem post etiam meminit L. Postumio, M. Atilio cos. cum ait: Samnites Interamnam coloniam, quæ uia Latina est, occupare conati sunt. Diuersus ramen est ab eo in hoc quoque Velleius, quod Interamnam biennio post deductam ait, quam Saticulã Anno CCCCL, L. Genucio, Ser. Cornelio cos. SORAM, atque ALBAM coloniae deductæ. Albam in Aequos sex millia colonorum scripta, Sora agri Volsci fuerat, sed possederant Samnites. eò quattuor millia hominum missa. Hunc quidem in modum Liuius. Paterculus autem has tantum decennio post Interamnam deductas notat. Post quadriennium, M. Fulvio, T. Manlio cos. NEQVINVM in Vmbris in deditionem populi Romani uenit. colonia eò aduersus Vmbros missa, a flumine Narnia est appellata. Post autem anno DLIII, P. Villio, L. Cornelio cos. Narniensium legatis querentibus ad numerum sibi colonos non esse, immistos quosdam non sui generis pro colonis se gerere, earum rerum causa triumuiros creare L. Cornelius consul iussus. creati P. & Sex. Aelii Pæti, & C. Cornelius Lentulus,

Lentulus, teste Liuius. qui idem anno cccclv a consulibus L. Cornelio, Cn. Fulvio CARSEOLOS in agrum Aequicolarum colonos missos scribit, cum tamen sui, ut puto, oblitus, ita in anni ccccli rebus exponendis scripsisset; Nuntiatum a Marfis agrum ui teneri, in quem Carseoli colonia deducta erat. Anno idem cdlvii, Ap. Claudio ii, L. Volumnio ii consulibus, cum de præsidio regionis depopulatae a Samnitibus agitur, placuit, ut duæ coloniae circa Vescinum, & Falernum agrum deducerentur, una ad ostium Liris fluvii, quæ MINTVRNAE appellata, altera in saltu Vescino Falernum contingente agrum, ubi Synope dicitur Græca urbs fuisse, SINVESSA deinde ab colonis appellata. tribunis plebis negotium datum est, ut plebiscito iuberetur P. Sempronius prætor triumuiros in ea loca coloniis deducendis creare. Nec qui nomina darent, facile inueniebantur, quia in stationem se prope perpetuam infestæ regionis, non in agros mitti rebantur. Hæc Liuius, qui idem post bello Punico secundo narrando Sinuessam Romanam coloniam Samniti oppositam scribit. Velleius autem aliquanto secus, Fabio quintum, Decio Mure quartum utroque colonos esse deductos. Quadriennio interiecto VENVSIAM in Apulia colonia missa est, teste Paterculo. Itaque Liuius anno dliii, P. Galba, C. Cotta cos. triumuiros creatos scribit ad supplendū Venusinis numerum colonorum, quod bello Annibalis attenuatæ vires eius coloniae essent, C. Terentium Varronem, T. Quintium Flaminium, P. Cornelium, Cn. F. Scipionem. Anno cccclxxi C. Fabricio, Q. Aemilio cos. SENAM in agrum de Gallis Senonibus captum deducta. quantum ex uerbis Polybii & epitome xi Liuii suspicari licet. Fabio autem Dorfone, Claudio Canina cos. qui fuit annus ab v. c. cdxxx, COSSA, & PESTVM coloni ascripti teste eadem epitoma cum Paterculo. Pæstum, quæ & Posidonia Lucanorum, Cossa Tuscorum fuit, utraq; ad mare. post autem anno dlvii L. Furio, M. Claudio cos. Cossanis postulantibus, ut sibi colonorum numerus augeretur, mille ascribi iussi, dum ne quis in eo numero esset, qui post L. Cornelium, & Ti. Sempronium cos. hostis fuisset. Plutarchus Narniam, & Cossam a T. Quinctio Flaminio ante consulatum deductas scribit. Inde quinquennio post P. Sempronio, Ap. Claudio cos. ARIMINVM in Gallia, & BENEVENTVM in Samnio deductas inuenio apud Velleium, & Eutropium, & Liuium & Polybium

Polybium: de quo illud memorabile narrat Festus, Beneuentum, cum colonia deduceretur, appellari cœptum esse melioris ominis causa, cum eam urbem Græci incolentes ante Maleuentum appellarent. unde notum illud est apud Plinium: Hirpinorum coloniam Beneuentum auspicius mutato nomine, quæ quondam appellata Maleuentum. In HADRIAM in Picenum coloni missi, ut scriptum legimus in epitoma XI, credo anno postquam Picentes deuicti sunt, M. Atilio, L. Iulio consulibus. Hadriam Vomano flumine humectatam tradit Silius, eandem in mediterraneis non longe a Matrino amne collocat Strabo. Ab hac nomen inuenisse mare Adriaticum putat P. Victor in Hadriano, cum id ab Adria potius Venerorum ductum constantior fama sit. Deinde FIRMVM, & CASTRVM NOVVM coloni ascripti initio Punici belli, ut ait Velleius, quod anno CDLXXXIX est initum Ap. Claudio, M. Fulvio cos. Castrum certe memoria extat etiam in epitoma Liuianorum XI. Firmum Picentum, Castrum Tuscorum fuit, utrunque maritimum. Quocirca Liuius libro XXXVI inter colonos maritimos Ostiam, Fregenas, Castrum nouum, & Pyrgos numerauit. Postero anno AESERNIAM, in Samnitibus deductam apud Liuium libro XVI, & Velleium primo inuenio. eodemq. Velleio teste post annum XVII, AESVLVM, & ALSIVM, colonos esse deductos uideo. Alsium Etruscorum est ad mare. Aesulum nescio an idem sit, atque Aesculum Picentum, de quo Plinius. Post biennium uero FREGENAS ad mare Tyrrenum deductas, & insequenti anno Torquato, & Sempronio cos. in Sallentinis BRUNDISIVM, narrat Velleius. neque aliter est in epitoma XIX. Cicero natalem diem Brundisinae coloniae Nonas Sextilis fuisse in epistolis ad Atticum scriptum reliquit. Triennio uero interiecto SPOLETIVM in Umbria est deducta, & post biennium VALENTIAM Velleio teste. Spoletium Latinam coloniam fuisse ostendit Cicero in defensione Balbi, cum ait, T. Matrinium Spoletinum ex colonia Latina a C. Mario ciuitate donatum. anno inde DXXXV, P. Cornelio, Ti. Sempronio cos. CREMONA in Insubribus, PLACENTIA in Boiis deducta. Cremonam tradit Tacitus libro XIX propugnaculum aduersus Gallos trans Padum agentes, si qua alia uis per alpes irrueret, constitutam. de Placentia ita scriptum inuenio in commentario Pediani: In annalibus eorum, qui bellum Punicum

secundum

secundum scripserunt, tradi uideo Placentiam coloniam deductam pridie Kal. Ian. Ti. Sempronio. & P. Cornelio consulibus, primo anno eius belli. sex millia hominum noui coloni deducti sunt. in quibus equites deducendi fuit causa, ut opponerentur Gallis, qui eam partem Italiae tenebant. deduxerunt trium uiri P. Cornelius Afina, P. Papirius Maso, Cn. Pompeius, alias Cn. Cornelius Scipio. eamq. coloniam LIII deductam esse meminimus. deducta est autem Latina. Neque uero secus est in epitoma xx, Placentiam, & Cremonam in agro de Gallis capto deductas, itemq. apud Polybium libro III. utrasque autem uelut claustra ad cohibendos Gallicos tumultus opposita alio loco refert Liuius. Inde uero anno DCLXIII, L. Cornelio, C. Laelio cos. decreuit senatus, uti C. Laelius, si ei uideretur, sex millia familiarum conscriberet, quae Placentiae, & Cremonae diuiderentur, & ut L. Aurunculeius praetor triumuiros crearet ad eos colonos deducendos. creati M. Atilius Serranus, L. Valerius P. F. Flaccus, L. Valerius C. F. Tappus. consul in supplementum Cremonae, & Placentiae colonos scripsit. Quoniam autem Placentiam LIII coloniam fuisse deductam prodit Asconius, placet hoc loco, quae ex tam multis coloniis per bellum Punicum floruerint, quaeque iacuerint, recitare. Liuium enim tantum quadraginta commemorare inuenio, triginta quidem libro XXVI, alias uero in aliis. Triginta, inquit, tum coloniarum populi R. erant. ex his duodecim, cum omnium legationes Romae essent, negauerunt consulibus, esse unde milites, pecuniamq. darent. ea fuere Ardea, Nepes, Sutrium, Circeii, Alba, Carseoli, Suefsa, Sora, Setia, Cales, Narnia, Interamna. reliquae XVII se ad quidquid opus esset praesto futuras responderunt, Signini, Norbani, Saticulani, Brundisini, Fregellani, Lucerini, Venusini, Hadriani, Firmani, Ariminenses, & ab altero mari Pontiani, Paestani, Cossani, mediterranei Beneuentani, Aesernini, Spoletini, Placentini, Cremonenses. libro autem XXV, colonos maritimos, qui sacrosanctam uacationem habere dicebantur, ad senatum ait uenisse, Ostiensem, Alsiensem, Antiatem, Anxuratem, Cinturnensem, Sinuessanum, & a supero mari Senensem, & libro XXXVI, colonis maritimis uacationem rei naualis negatam, quae erant Ostia, Fregena, Castrum nouum, Pyrgi, Antium, Tarracina, Cinturna, Sinuessana. ex quo apparet praetermissas ab eo Cassinum, Aesulum. &

Va-

Valentiam, haud scio an quia Annibalis partium essent. nam reliquas, Caninam, Antemnas, Crustumium, Medulliam, Fidenas, Cameriam, Ecetras, Velitras, Lauicos, Satricum, & Vitelliam aut afflicta crediderim, aut certe non admodum magnis tum fuisse opibus präditas. in his autem illud est obseruatione dignum, Pyrgos coloniam nominari, cuius deductio ignoretur. quas autem hoc loco XII colonias imperium ait abnuisse, eas alio loco Latinas colonias uocat. An. inde DLXIII, L. Cornelio, P. Villio cos. Castrorum portorium, inquit Linus, quo in loco nunc oppidum est, censores fruendum locarunt, colonosq. eo trecentos (is numerus a senatu finitus erat) ascripserunt. Post biennium uero, C. Cornelio, C. Minucio cos. C. Acilius tribunus pl. tulit, ut quinque coloniae in oram maritimam deducerentur, duae ad ostium fluminis VULTURNI, LITERNI, una ad PUTEOS, una ad castrum SALERNI, his BUVENTVM adiectum. tricena familiae in singulas colonias iubebantur mitti, iis deducendis triumuiroi, qui per triennium magistratum haberent, creati M. Seruilius Geminus, C. Minucius Thermus, Ti. Sempronius Longus. Triennio uero interiecto, P. Scipione, Ti. Longo cos. coloniae sunt deductae, Puteolos, Vulturum, Liternum, trecenti homines in singulas, item Salernum, Buxentumq. omnes ciuium R. deduxere triumuiroi Ti. Sempronius Longus, qui consul erat, M. Seruilius, C. Minucius Thermus. Ager diuisus est, qui Campanorum fuerat. Eodemq. anno Sipontum in agrum, qui Arpinorum fuerat, coloniam ciuium R. deduxere triumuiroi D. Iunius Brutus, M. Baebius Tamphilus, M. Heluius. iisdemq. cos. TEMPSAM, & CROTONEM ciuium R. coloniae deductae sunt. Tempfanus ager de Bruttiiis captus erat. Bruttii Græcos expulerant. Crotonem Græci habebant. triumuiroi C. Octavius, L. Aemilius Paullus, C. Platorius Crotonem, Tempsam L. Cornelius Merula, C. Saloni * deduxerunt. anno uero DLXIII, Sp. Postumio, C. Marcio cos. triumuiroi ad colonos scribendos Sipontum supero mari, Buxentum infero, desertas colonias, ab T. Manio prætore urbano creati sunt L. Scribonius Libo, C. Tuccius, Cn. Baebius Tamphilus. Ante uero triennium, in consulatu L. Corneli, & C. Minucii M. Aelius Tubero tribunus plebis tulerat ad plebem, plebesq. sciuerat, ut Latinae duae coloniae, una in Bruttios, altera in Thurinum

num agrum deducerentur. his deducendis triumviri creati, qui bus in triennium imperium esset, in Bruttios Q. Navius, M. Minucius Rufus, M. Furius Crassipes: in Thurinum agrum A. Manlius, Q. Aelius, cuius lege deducebatur, L. Apustius. ea bina comitia prætor urbanus Cn. Domitius in Capitolio habuit. Itaque in sequenti anno coloniam Latinam in agrum **TRVRINVM** deduxerunt. tria millia peditum iere, ccc equites. numerus exiguus pro copia agri. dari potuere quadragena iugera in singulos pedites, sexagena in equites. Apustio auctore tertia pars agri dempta: quo postea, si uellent, novos colonos ascribere possent. uicena iugera pedites, quadragena equites acceperunt. postero uero **VIBONEM** coloni ascripti ex s. c. plebei q. scito. mille septingeni pedites ierunt, trecenti equites. triumviri deduxerunt Q. Navius, M. Minucius, M. Furius Crassipes. quina dena iugera agri data in singulos pedites sunt, duplex equitibus. Bruttiorum proxime fuerat ager. Bruttii ceperant de Græcis. Strabo Hipponem a Locrensibus conditum, atque Bruttiis a Romanis ademptum Vibonem Valentiam nominatum prodit. An. **DLXIII**, C. Lælius cos. cum ex Gallia Romanam redisset, ut nouæ colonix duæ in agrum, qui Boiorum fuisset, deducerentur, & rettulit, & auctore eo patres censuerunt. Itaque postero anno ante diem **III** Kal. Ian. **BONONIAM** Latinam coloniam ex s. c. L. Valerius Flaccus, M. Atilius Serranus, L. Valerius Tappus **III** uiri deduxerunt. tria millia hominum sunt deducta. equitibus septuagena iugera, ceteris colonis quinquagena sunt data. ager captus de Gallis Boiis fuerat. Galli Tuscos expulerant. confirmat hoc extremum Plinius, qui Bononiam Felsinam uocitatam tradit, cum princeps Etruriæ esset. Anno **DLXIX**, P. Claudio, L. Porcio cos. colonix duæ **POTENTIA**, siue **POLLENTIA** in Picenum, **PISAVRVM** in Gallicum agrum deductæ sunt. sena iugera in singulos data: diuiserunt agrum, coloniasq. deduxerunt iidem triumviri Q. Fabius Labeo, M. & Q. Fuluius Flaccus, & Nobilior. ut prodidit cum Paterculo Liuius. Anno uero **DLXXII**, C. Claudio, Q. Fabio cos. cum agitaretur, ut colonia Aquileia deduceretur, nec factis constaret, utrum Latinam, an ciuium Romanorum deduci placeret, postremo Latinam potius coloniam deducendam patres censuerunt. triumviri creati sunt P. Scipio Nasica, C. Flaminus, L. Manlius Acidinus. postero anno deducta est in agro

qui fuerat Gallorum transalpinorum. tria millia peditum, quinquagena iugera, centuriones centena, centena quadragena equites acceperunt. Sed ecce in manibus patria **MVTINA**, itēq. **PARMA**. Hæ eodem anno, quo Aquileia Latina decreta est, ciuium R. coloniæ sunt deductæ. bina millia hominum in agrum, qui proxime Boiorum, ante Tuscorum fuerat, octona iugera Parmæ, quina Mutinæ acceperunt, deduxerunt triumuiroi M. Aemilius Lepidus, T. Aebutius Carus, L. Quinctius Crispinus. meminit post Mutinæ Cicero in Philippicis, ad laudem in quiens: Quid interest, utrum hanc urbem Antonius oppugnet. an huius urbis propugnaculum, coloniamq. populi R. præsidii causa constitutam? Quo fit, ut in hoc erratum esse Polybii putem, qui Mutinam coloniam initio alterius Punici belli cōmemorat. eodem anno **SATVRNIA** in agrum Caletranum est deducta. deduxerunt triumuiroi Q. Fabius Labeo, C. Afranius Stellio, Ti. Sempronius Gracchus. Iugera in singula dena data. Ptolemæus Saturniam coloniam inter mediterraneas Tuscorum refert. Anno **DLXXII**, P. Cornelio, M. Bæbio cos. **GRAVISCAS** colonia in agrum Etruscum de Tarquinienfibus quondam captum est missa. quina iugera agri acceperunt. triumuiroi deduxerunt C. Calpurnius Piso, P. Claudius Pulcher, C. Terentius Istra. Hæc quidem Liuius. cum quo dissentit Paterculus, cui Grauisca eodem anno, quo Aquileiam, deductas placet. Postero anno **PISANIS** agrum pollicentibus, quo Latina colonia deduceretur, gratiæ ab senatu actæ. triumuiroi, teste Liuius, creati ad eam rem C. Fabius Buteo, M. & P. Popilli Lænates. meminit eius & Ptolemæus. Post triennium autem **LVCA** colonia duo millia ciuium R. sunt deducta. triumuiroi duxerunt P. Aelius, L. Aegilius, Cn. Sicinius. quinquagena & singula iugera, & semisses agri in singulos data sunt. De Liguribus captus is ager erat. Etruscorum ante, quam Ligurum fuerat. Ita quidem Liuius. Nam Velleius quadriennio post Aquileiam hanc deductam scribit. quo ex eodem Cn. Cornelio, M. Fuluius Nobiliore cos. anno **DXCIIII**, **AVXIMVM** in Picenum colonos esse missos cognoscitur. eodemq. temporum intervallo **RHVDIAS** in Messapieis deductas significare uidetur Cicero, cum scribit in Bruto, Q. Fuluium, Nobiliorem, cum triumuir coloniam deduceret, Q. Ennium (fuit ille Rhudinus) ciuitate donasse. Fuluius autem consulatum anno urbis sexcentesimo

tesimo gefsit . inde C. Caffio Longino , & C. Sextio Caluino
 cos. anno DCXXIX FABRATERIA in Latio , Velleio auctore ,
 eft deducta . Poftero autem , quo Q. Metellus , & T. Flaminius
 confules fuerunt , multas colonias a C. Sempronio Graccho
 tribuno pl. deductas accepimus . fi quidem ita in epitomis Li-
 uianæ hiftoriæ fcriptum extat : C. Gracchus tribunus pl. con-
 tinuato in alterum annum tribunatu , legibus agrariis latis effe-
 cit , ut complures coloniæ in Italia deducerentur , & una in fo-
 lo diruta Carthaginis . quo idem triumuir creatus coloniam
 deduxit . Inuenio autem in Plutarchi , & Appiani hiftoriis , Grac-
 chum in fecundo tribunatu de duabus tantum coloniis dedu-
 cendis Capua , & Tarento tuliffe . M. autem Liuium Drufum
 Gracchi collegam ex s. c. legem de duodecim coloniarum de-
 ductione , & tribus millibus in fingulas afcribendis pertuliffe .
 Capuam tamen non effe deductam fatis aperte indicat Cice-
 ro , cum in agrariis ait , Gracchos Campanum agrum attinge-
 re non effe auſos . Ergo fi uel Gracchi , uel Drufi lege multa in
 Italia coloniæ deductæ funt , profecto ex eo numero illæ fue-
 runt , quas poſt annum , quàm Fabrateria , deductas narrat Vel-
 leius , SCYLLACIVM , MINERVIVM , TARENTVM , NEPTV-
 NIAM , & DERTHONAM , de qua tamen idem ambigi ait . Sunt
 qui coniecturam fecuti in hunc numerum Nola etiam , Ari-
 ciam , & Lauinium referant , quarum poſt Marſico bello , & ci-
 uili Sullano mentio in epitomis uſurpatur hoc modo : Nola co-
 lonia in poteſtatem Samnitium cum L. Poſtumio prætore ue-
 nit . item : Marius Antium , Ariciam , Liuinium colonias deua-
 ſtauit . non omnes autem XII effe deductas , cum alia indicant ,
 tum uero id , quod eſt apud Appianum de M. Druſo huius M.
 Drufi filio , legem eum de coloniis in Italia deducendis tuliffe ,
 quæ iam pridem decretæ , non dum tamen deductæ fuerant .
 quam legem poſt s. c. ſublatam diximus . Vltima autem ex iis ,
 de quibus ante bellum Italicum deductis aliquid accepimus ,
 fuit EPOREDIA , C. Mario VI , & L. Flacco cos. Velleio teſte ,
 deducta , ut eſſet præſidio aduerſus Salaffos , auctore Strabone ,
 tumultuantes . neque poſt hanc ullam ferme aliam , niſi milita-
 rem , coloniam deductam eſſe , eidem placet , quas militares
 in tertium librum reieciimus . Atque de coloniis quidem hæc-
 nus expoſitum ſit .

De municipiis. Cap. VI.

SEQVITVR altera quæstio de municipiis, nobilis illa quidem in primis, & cognitione dignissima, uerum tam multis tenebris uel uetustatis, uel inscitæ occultata, ut nos uix uetera eius indagandæ uestigia in tanta siue rerum, siue temporum, siue monumentorum quasi caligine uideamus. Sed ingredienti, quid susciperem, fuit uidendum, nunc quomodo incerta plerumque & fallax aura coniecturæ prouexerit, uela danda sunt. Municipia autem in eo præcipue a coloniis diuersa fuisse reperio, quod, ut traditum est apud Gellium, coloniæ ex ciuitate Romana quasi propagarentur, municipia in ciuitatem extrinsecus uocarentur. Etenim, quod in primo libro de iure ciuium Romanorum docuimus, ciuitas aut singulis, aut uniuersis alicuius oppidi incolis impertita est: uniuersis autem ita, si aut Romam commigrarent, aut in patria sua, id est in municipio remanerent. quorum primi, & secundi ciues Romani, tertii proprio municipum nomine sunt signati. atque ille quidem a Romulo traditus, ut dixi, mos post sapissime est usurpatus. Hanc uero consuetudinem populus Romanus post urbem a Gallis captam in remp. induxit. siquidem primi municipes fuisse feruntur Cærites, quos ob custodita bello Gallico Romana sacra ciuitatis Romanæ honore affectos accepimus. Municipipes autem ex eo nominarunt, quod ius adepti essent cum populo Romano munera capiendi. Quocirca præclare Vlpianus municipes proprie dictos prodidit, qui in ciuitatem Romanam accepti, munerum participes fierent. egregie etiam Paullus; qui municipes appellatos, quod munera ciuilia caperent, dixit. Munera uero illi nihil aliud, quam ciuiliū officiorum iura uocarunt. Itaque municipes possumus dicere homines iuris ciuium Romanorum participes, & municipium oppidum iure ciuium Romanorum donatum. quod, credo, alio nomine oppidum ciuium Romanorum uocauit Plinius, cum in Hispania citeriore esse dixit colonias XII, oppida ciuium R. XIII, Latinorum ueterum XVII. & post: in ora coloniam Barcinonem, oppida ciuium R. Betulonem, & Illuronem. Municipii porro constituendi multo expeditior, atque procliuior ratio fuit, quam coloniæ deducendæ. quippe cum ad largiendam ciuitatem

tem satis senatusconsulto fuerit', & plebiscito, id est, ut ex auctoritate senatus de ea ferretur ad populum. unde illa sunt apud Liuium de Priuernatibus: exauctoritate patrum latum ad populum, ut Priuernatibus ciuitas daretur. & de Campanis equitibus, latum ad populum, ut ciues Romani essent. Ciuitatis tamen communicandæ arbitrium penes populum ita fuisse, ut etiam sine patrum auctoritate, cui liberet, ciuitatem dare possent, nescio an apertius ab aliquo tradi possit, quam a Liuiio traditum est alio loco, cum ait, de Formianis, Fundanisq. municipibus C. Valerium Tappum tribunum plebis promulgasse, ut iis suffragii latio esset. ei rogationi quattuor tribunos plebis, quia non ex auctoritate senatus ferretur, cum intercederent, edoctos, populi esse, non senatus ius, suffragiumque, quibus uellet, impertiri, destitisse incepto. Quæret forsitan aliquis, an uero, rogatione de ciuitate perlata, confecta res erat? non equidem arbitror. Etenim, si ciuitas cum suffragiodata esset, præterea ut a censoribus in certam ex xxxv tribubus conferrentur, requirebatur. Quæ quia ipsa per se satis aperta res est, uno mihi tantum confirmanda uidetur exemplo. Eo anno, inquit Liuius, census actus, nouiq. ciues censi, tribus propter eos additæ Mæcia, & Scaptia. censores addiderunt Q. Publilius Philo, Sp. Postumius. Hi uero Lanuuii, Aricini, Nomentani, & Pedani fuerunt, quos ciues bello Latino populus R. ascuerat. An uero hoc perpetuum ius censorium fuerit, ut addubitem, uerba illa Liuii faciunt, cum ait, rogationem esse perlatam, ut fundani in Aemilia tribu ferrent. atque in hac tribu tum primum ex Valerio plebiscito a censoribus T. Quintio, M. Claudio censos esse. Hac enim lege tribus expressa est, in qua noui ciues suffragium ferrent, non arbitrio censorum permessa. ex quo intelligi potest, ius, ac beneficium ciuitatis, totum a populo Romano esse profectum. Atque hi quidem proprie municipes dicuntur fuisse, qui ciuitatis Romanæ compotes erant facti,

De iure municipiorum. Cap. VII.

UT AVTEM Coloniæ duo genera fuisse cōperimus, itē municipiorum. quā diuisionem nō aliunde, quā a iuris dissimilitudine uideo emanasse. quandoquidē non eodē omnia municipia iure

iure donata sunt. Etenim quanquam omnibus municipibus ciuitas est tributa, tamen quia ciuitatis, ut diximus, munera, siue iura diuersa fuerunt, nec omnes municipes eodem modo omnia obtinuerunt, uarietas iuris dissimilitudinem quandam pepererit ciuitatis necesse est. Quæ autem hæc iuris diuersitas fuit? nempe, quod alii ius tantum legionis, alii præter legionem reliqua omnia iura sunt consecuti. Quam differentiam antiquos rerum Romanarum scriptores his uerbis uideo expressisse, ut illis sine suffragio, his cum suffragio ciuitatem communicatam dicant. suffragium enim pro optimo iure ciuitatis acceperunt. nempe, quia nec suffragium est sine tribu, & qui suffragii ius habet, fere magistratus etiam habet. Primum autem municipum genus his mihi uerbis prope depinxisse uidetur Gellius, cum dixit, municipes esse ciues R. ex municipiis suo iure, & legibus suis utentes, muneris tantum cum populo R. honorarii participes, a quo munere capeffendo appellatos uideri, nullis aliis necessitatibus, neque ulla populi R. lege astrictos, cum nunquam populus eorum fundus factus esset. primos autem municipes sine suffragii iure Carites esse factos; concessumq. illis, ut ciuitatis Romanæ honorem quidem caperent, sed negotiis tamen, atque oneribus uacarent pro sacris bello Gallico receptis, custoditisq. hinc tabulas Carites appellatas uersa uice, in quas censores referri iubebant, quos non ita causa suffragiis priuarent. Quibus ex uerbis perspicuum est, hoc genus municipiorum neque ius Quiritium habuisse, neque alias populi R. leges obseruasse, quod in his sit, nulla populi R. eos fuisse lege astrictos, cum populus eorum nunquam fundus factus esset. siquidem fundi populi erant, qui ius Quiritium asciuerant. caruisse autem eosdem suffragio, & negotiis, atque oneribus ciuilibus uacasse, ex eo cognoscitur, quod item scriptum est, muneris eos honorarii tantum cum populo R. fuisse participes, id est, tantum honoris causa in Romanam ciuitatem uenisse. unde illud est Liuium; Campanis equitibus, quia cum Latinis rebellare noluisent, honoris causa ciuitatem sine suffragio datam. honorem autem hoc loco non magistratum uocant. neque enim qui suffragii non sunt compotes honorum esse participes possunt, sed quendam dignitatis gradum, quod & ciues Romani dicerentur, & in legione tanquam ciues Romani, non in auxiliis ut socii, militarent.

Quod

item in
nubii, non
Shalun
Lubru
lectam
factio

Ecce hæc p
municipia libe
a dicta in in
riptionibus. q
imo ex Neapoli
norum comen
one relata infra
S. seq. pag. 2. in
sui libertatem
uitati anteq
b. item ex alio
ol dicibus Populi
manifestum
inquam factorum

Quod extremum quanquam est a Gellio prætermisum, habet tamen aliorum ueterum satis graue testimonium. hinc enim extiterunt illa iam trita Festi: Municipes, qui ex aliis ciuitatibus Romam uenissent, quibus non licebat magistratum capere, sed tantum honoris partem. at Seruius filius aiebat initio fuisse, qui ea conditione ciues Romani fuissent, ut rempublicam semper separatim a populo R. haberent, Cumanos uidelicet, Acerranos, Atellanos, qui æque ciues R. erant, & in legione mererent, sed dignitates non capiebant. Municipium id genus hominum dicitur, qui cum Romam uenissent, nec ciues R. essent, participes tamen fuerunt omnium rerum ad munus fungendum una cum ciuibus Romanis, præterquam de suffragio ferendo, aut magistratu capiendo, sicuti fuerunt quondam Fundani, Formiani, Cumani, Acerrani, Lanuuii, Tusculani, qui post aliquot annos ciues R. effecti sunt. Patefactus est igitur locus, ut non difficile sit, uidere unum, ut dixi, genus fuisse municipum, qui ciues R. essent ea conditione, ut nec suffragium ferrent, nec magistratus caperent, sed munus tantum honorarium obirent, id est, honoris causa in legione stipendia facerent, ut ciues, non ut socii, in auxiliis. & quod de Caritibus Strabo dixit, nomine, non re ciues Romani essent. qui iidem quòd suo iure uterentur, & magistratum Romæ neque alteri suffragio suo dare, neque ipsi alieno consequi possent, propterea dicuntur, rempublicam a Romana separatam habuisse. Alterum autem genus municipum fuit eorum, quibus cum suffragii latione ciuitas est data. quod intellexit item Festus, cum ad ea, quæ recitauimus, addidit, altero modo municipium, cum id genus hominum definitur, quorum ciuitas uniuersa in ciuitatem Romanam uenerunt, ut Aricini, Carites, Anagnini. his enim uerbis eos notatos esse arbitror, qui in ciuitatem cum suffragii iure essent recepti, ut Tusculanos, Aricinos, Lanuuios. ex quibus municipiis, antiquissimis etiam temporibus, honores Romæ amplissimos cepisse Coruncanios, Iuuentios, Catones, Murenas, Voconios, Scantinius accepimus. Vt autem quibus suffragium non datur, suæ leges permittebantur, sic qui suffragio ornabantur, legibus suis spoliabantur, Romanis uero obstringebantur. cuius rei nos inter alios uideretur admonere Liuius, cum ait: Her-
nicorum tribus populis Aletrinati, Verulano, Ferentinati,
quia

item in
nihil, non
habuit
libertatem
etiam
actio

quia maluerunt, quàm ciuitates, suæ leges redditæ, & post: tentationem aiebant esse Aequi, ut terrore incusso Belli, Romanos se fieri paterentur, quod quantopere optandum foret, Hernicos docuisse, cum quibus licuerit, suas leges Romanæ ciuitatis præoptauerint, quibus legendi, quod mallent, copia non fuerit, pro pœna necessariam ciuitatem fore. Quanquam quid dico Liuium: non ne aperte idem ostendit Cicero in defensione Balbi, inquiens, cum fociis, & Latinis lege Iulia ciuitas data est, magnam contentionem Heraclensium, & Neapolitanorum fuisse, cum magna pars in iis ciuitatibus iuris sui libertatem ciuitati anteferebat. Qua ex re iudicari potest, si illi populi leges suas Romanæ ciuitati ante tulerunt, eos accipienda ciuitate legum, ac iuris sui detrimentum fecisse. Vnde illud etiam prisca est litteris consignatum, Latinos usque ad legem Iuliam (id est ciuitatem acceptam) ius quoddam sponsaliorum usurpasse; nempe, quia municipēs facti, ciuitatis R. in quam ascripti essent, iura sequi essent coacti. Habebant ergo iura omnia municipes hi, quæ ciues Romani, iure domicilii excepto. domicilium autem curiæ, curias sacra, & iura curiarum sunt consecuta. neque iniuria. nam si curiæ tantum fuerunt in urbe, profecto qui extra urbem habitauerunt, curiarum expertes fuerunt. ut in libro etiam de iure ciuium R. primo est dictum. Si autem curiis uacauerunt, profecto ne sacra quidem habuerunt curiarum, sed municipalia. quæ tanta uidentur consecuta, & culta esse religione, ut ea, ne si Romæ quidem, quod pro arbitrio poterant, sedem, ac domicilium collocassent, propterea deferere possent. Itaque Festus probe, & doctè municipalia sacra definiuit, quæ ab initio habuerunt ante ciuitatem Romanam acceptam, quæ obseruare eos uoluerunt pontifices, & eo more facere, quo adfuisse antiquitus. Neque uero sacris tantum curialibus caruerunt, sed iure quoque suffragii curiatis comitiis ferendi uacauerunt, quàm diu in municipio, non Romæ domicilium habuerunt. Commodissima tamen horum fuit conditio, ac fortuna municipum. nimirum, quòd duas prope habuerint patrias, unam naturæ, alteram iuris. ex quo illa nota sunt Ciceronis in Legibus: Ego omnibus, inquit, municipibus duas esse censeo patrias, unam naturæ, alteram iuris. ut ille Cato cum esset Tusculi natus, in populi R. ciuitatem susceptus est. ita cum ortu Tusculanus esset, ciuitate Romanus.

nus, habuit alteram loci patriam, alteram iuris. Item: Auus
quidem noster Cicero in municipio Aripinati restitit M. Grati
dio ferenti legem tabellariam. quæ cum res esset ad se delata,
Scaurus consul, utinam, inquit, M. Cicero isto animo, atque
uirtute in summa rep. nobiscum uersari, quàm in municipali
maluisset. Quod autem patriam unam iuris eos habuisse ait, ni
 mirum ciuitatem Romanam intelligit, cuius eos iura, & pri
 uata, & publica usurpasse perspicuum est. primum enim legum
 de libertate beneficio sunt usi. quod ostendit idem, cum de Ga
 uio Compfano, municepe a Verre prætore caso, ita exclama
 uit: Cædebatur in foro Messanæ ciuis Romanus. o nomen dul
 ce libertatis, o ius eximium nostræ ciuitatis, o leges Porciæ,
 legesq. Sempronix. deinde etiam connubiorum Romanorum
 iura sunt assecuti. id quod ex eo perspicui potest, & quod spon
 saliorum ratio apud Latinos, ut diximus, ciuitate accepta, sit
 commutata, & quod multi ciues Romani, iidemq. nobilissi
 mi municipum filias in matrimonio habuerint. Quod si hæc
 duo, ut apparet, iura possederunt, quis dubitet, quin reliquas
 etiam iuris Quiritium partes sint adepti, patriæ potestatis, he
 reditatum, mancipiorum, usucapionum, testamentorum, &
 tutelarum? Nam de publico iure nullus prope relinquitur con
 trouersix locus. Neque enim quenquam dubitaturum esse opi
 nor, quin, si tribum habuerint, censeri etiam in ea potuerint.
 Quod me, cum ratio impellit, ut credam, tum etiam Liuii au
 thoritas, qui scripsit, Formianos, & Fundanos in tribum Ae
 miliam coniectos in ea a censoribus Romanis Romæ eo anno
 esse censos. Quod si sunt censi, ad id certe sunt censi, ut cogni
 ta ex censu pecuniarum, & iuniorum multitudine, in utroque
 officii genere reip. satisfacerent. Nam suffragii ferendi, ac ma
 gistratus petendi Romæ adeo certum ius municipes habuerunt,
 ut iidem & in municipio, & in urbe magistratus interdum ges
 serint. quod non obscure declarat Suetonius, cum de Octauis
 Veliternis municipibus differens ait, proauum Augusti tribu
 num militum Punico bello fuisse, auum contentum municipa
 libus magisteriis, patrem Romæ præturam gessisse. quid autem
 dico Suetonium? Cicero T. Annium Milonem Lanuuii dictato
 rem fuisse ait, tum cum Romæ consulatum petebat. & M. Cæ
 lium, qui Romæ ædilis curulis, & prætor fuit, summa omnia
 absentem Puteolis esse adeptum; & alio loco, se Marcum fi

lium in Arpinati municipio ædilem creari uoluisse ad constituendum municipium inquit, cum ambo Romæ consulatum administrarint. Cum autem municipia iura hæc non sui arbitrii haberent, sed Romani, intelligendum est, non iccirco tamen eadem omnium municipiorum iura fuisse. adeo ut uere illud scripserit idoneus auctor Aggenus, antiqua municipia suum priuilegium habuisse, ut alia æquiore, alia iniquiore iure uterentur, alia solutiora essent, alia plus pensitarent. ex quo fonte illud Tullianum manauit in Verrem: Quod tam immune municipium est, quod per hos annos commoda uacatione sit usum?

De republica municipiorum.

Cap. VIII.

DE INCEPS sequitur, ut de republica municipiorum agendum esse uideatur. Etenim quemadmodum in coloniis, eodem modo in municipiis quandam reip. speciem, atque imaginem fuisse animaduertimus. de qua si quid omnino, quod confici diligentia possit, præteriero, uix ad ullum doctrinæ genus idoneus sim. Quæret aliquis. quæ municipalis reip. forma fuerit? difficile est de singulis dicere. uniuersum autem genus temperatum ex omnibus prope rebus publicis, & pæne Romanæ simile uidetur fuisse. Nam si ordines quæramus, decuriones, equites, & plebem inueniemus; si consilia publica, senatum, & populum; si magistratus, & sacerdotes, in dictatorem, II uiros, III uiros, censores, ædiles, & quæstores, & flamines municipiorum incidemus. quæ tamen utrum omnia in omnibus fuerint municipiis, ego haud pro certo unquam posuerim. agamus autem de his sigillatim. Quod ad amplissimum ordinem municipalem attinet, perfacile iudicium est, nisi si a Tulliana recedamus auctoritate. sic enim ille egit, cum Cælium aduersus crimina inimicorum defendit: Quod obiectum est, municipibus esse adolescentem non probatum suis, nemini unquam præfenti Puteolani maiores honores habuerunt, quàm absentis M. Cælio, quem & absentem in amplissimum ordinem cooptauerunt, & ea non petenti detulerunt, quæ multis petentibus denegarunt. Summus autem ordo decurionum fuit, quorum insignis apud eundem extat memoria in Cluentiana, cum inquit:

inquit: Ex lacrymis horum existimare potestis, omnes hæc decuriones municipii Larinatis decreuisse lacrimantes. & apud Cæsarem libro primo belli ciuilib, cum ait, decuriones e municipiis a Domitio euocatos. Ergo qui fuit senatus Romæ, idem in municipiis decurionum consilium. In quibus legendis uideo summam curam esse adhibitam. uideo autem apud idoneum omnis antiquæ memoriæ testem Ciceronem in epistola quadã ad Leptam. Quæsiui, inquit, e Balbo, quid esset in lege; rescriptit, eos, qui facerent præconium, uetari esse in decurionibus, qui fecissent, non uetari. quare bono animo sint tui familiares. neque enim erat ferendum, cum qui hodie haruspicinam facerent, in senatum Romæ legerentur, eos, qui aliquando præconium fecissent, in municipiis decuriones esse non licere. Ex decurionum autem ordine decemprimi legebantur, qui, ut scriptum est apud Hermogenianum, tributorum exactioni ita præerant, ut si qua detrimenta fiscus mortuorum causa contraheret, ipsi suis sumptibus refarcirent. neque uero hos tacitus præterit Cicero; siquidẽ in Rosciana dixit: Decretum fit decurionum, ut decemprimi statim profisciscantur ad Syllam. Cum autem equitum Romanorum Puteolis, & Teani Apuli, & Luceriæ, & Arpini mentionem in Cœliana, in Cluentiana, & in epistolis ad eundem inueniam, facile eò me adduci patior, ut credam, equitum etiam Romanorum ordinem in municipiis fuisse celeberrimum. cuius antiquitatis ne qua dubitatio in animis residere posset nostris, fecit idem, qui in Cluentiana equitem Romanum quendam in municipio suo nobilem commemorauit. Iam uero magistratuum summorum memoriam usurpat Spartianus, cum Imp. Hadrianum ait per Latina oppida dictatorem, & ædilem, & duumuirum fuisse. Nam Milonem in municipio Lanuino dictaturam gelsisse, quis iam ignorat? An uero obscuri esse quattuoruiui possunt, qui sint Ciceronis memoria, & litteris consecrati? Antonius consul, inquit, cum scribit ad T. Pomponium, euocauit litteris e municipiis denos, & quattuoruiui uenerunt ad uillam eius mane. cum esset nuntiatum uenisse Neapolitanos, & Cumanos, postmodum redire iussit. & in defensione Cluentii: Oppianicus per Syllæ uim, atque uictoriam Larinum cum armatis aduolauit. quattuoruiros, quos municipes fecerant, sustulit, se a Sylla, & alios præterea treis factos esse dixit. quin etiam idem ad quatuoruiros,

*Sadibus 500. apud
bet Romano fuisse
v. ap. M. Lucio f. f.
De Aricino in
p. 75. in fine
Et in epistolis
transpadanos a
Cecilio Proconsule
quattuoruiros cum
iuniorum.*

tuoruiros, & decuriones Fregellanos scripsit, petens, ut quam possessionem Valgius Hipplanus ab iis in agro Fregellano emereat, eam immuham, & liberam esse uellent. Neque uero quattuoruiros solum, sed duumuiros quoque in municipiis fuisse inuenio. hoc autem apud Casarem belli ciuilis primo, cum se duumuiris municipiorum omnium ait imperasse, ut naues conquirerent. & alio loco, aurum allatum ab duumuiris Corfiniensibus Domitio reddidisse. Censores item in municipiis creatos, argumento sunt tabula municipiorum censoria, quas Cicero in Cluentiana commemorauit, cum dixit, Oppianicum tabulas publicas Larini censorias corrupisse, decuriones uersi iudicauerunt. Larinum enim fuisse municipium indicat, cum addit, grauiter id decuriones Larinatum, cunctosq. municipes tulisse. Quod idem in ceteris omnibus municipiis fuisse seruatum, facile existimauerim, nisi forte insigni, ac precipuo aliquo crimine eiusmodi iure fuissent spoliata. Neque uero, quando me in hunc locum deduxit oratio, illud tacitus prateribo, in municipio ita censos esse municipes, ut si eis commodum esset, Romae censeri etiam in tribubus possent, quas ab initio obtinuissent; quod ad speciem duntaxat, & iuris usurpationem interdum fecerunt, ut post bellum Italicum, ciuitate nuper accepta, in censura Gellii, & Lentuli, quo anno cuiuscunque modi multitudinem inquit Asconius ex municipiis conuenisse, aut propter comitia suffragiorum causa, aut ut censerentur apud censores. Iam aediles in municipiis creatos docet Suetonius, qui de claris disputans dicendi magistris, in Nonariensi municipio ediles tradit fuisse. Nam quaestorum meminit C. Gracchus in oratione, cuius memoria apud Gellium usurpatur, de legibus promulgatis; Flaminis Lanuuii Cicero in Miloniana. Atque his quidem magistratibus, ut in coloniis, item in municipiis uti praetextis permillum, inquit Valerius aduersus Catonem differens de lege Oppia abroganda apud T. Liuium. Age uero decurionum consilium senatus speciem retulit, quorum etiam decreta ueteribus litteris, quod ex superioribus intelligi auctoritatibus potest, celebrantur, quid plebs, non ne populi? equidem arbitror. Huius enim summum fuisse ius uideo in legibus ferendis, & magistratibus municipalibus creandis. unde peruulgata iam illa sunt Ciceronis, in legibus, M. Ciceronem auum suum M. Gratidio in municipio le

gem

gem tabellariam ferenti acerrime restitisse. & in Cluentiana, Oppianicum quattuoruiros, quos municipes fecissent, sustulisse. & in epistolis, Transpadanos a Cesare proconsule quattuoruiros creare iussos esse. Ergo cum corpus quoddam esset municipalis reip. etiam unde aleretur, & sumptus in rep. necessarii sustinerentur, publico uestigali opus fuit. Quocirca Cicero ad Cluuium de agro uestigali municipii Attellani, qui esset in Callia, scripsit, & ad Brutum, de Arpinatis. sic enim dixit: Arpinatum municipum meorum omnia commoda, omnesq. facultates, quibus & sacra conficere, & sarta testa ædium sacrarum, locorumq. communium tueri possint, consistunt in iis uestigalibus, quæ habent in prouincia Gallia. ad eas uisendas, pecuniasque, quæ debentur a colonis, exigendas legatos equites Romanos misimus. Hic est autem ager, de quo, ut opinor, scripsit Liuius lib. XLII, terna iugera agri Gallici, & Ligustini sociis nominis Latini esse diuisa.

De municipiis ante bellum Italicum
constitutis. Cap. IX.

DE INCEPS nomina municipiorum litteris persequamur, quæ ante bellum Italicum floruerunt, ac, quod fecimus in coloniis, id in municipiis quoque exponendis retineamus. neque enim in his præclaris studiis renouandis ulla reprehendi iure diligentia potest. Exordiamur autem a CAERITIBUS, quos primos municipes prodit Gellius. Hic cum sacra populi Romani pie, casteq. bello Gallico custodissent, merito anno CCCLXIII in ciuitatē, sed sine suffragii latione asciti sunt. cuius rei nomine populum Romanum accusat Strabo, quod optime meritos socios nomine tantum ciuitatis, non iure ornauerit. Liuius autem nullo ciuitatis uerbo facto, hospitium cum iis tantum publice iunctum scribit. Anno in de CCCLXXIII, M. Furio Camillo sextum tribuno militum consulari, TVSCVLANIS datam ciuitatem, his uerbis idem tradidit: Tantum fere uerborum a Tusculanis in senatu factū. pacem in præsentia, non ita multo post ciuitatem impetrauerunt. & post: Incentos Latinos ea rabies impetus Tusculum tulit ob iram, quod deferro communi concilio Latino rum non in societatem modo Romanam, sed etiam in ciuitatem

tatem se dedissent. post anno ccccxiili, Tusculanis, inquit, seruata ciuitas, quam habebant. Habuisse autem eos ciuitatem cum suffragio indicat post libro nono, cum narrat, neminem ex tribu Pollia candidatum Papiriam ferre solitum, quod Tusculani a tribu Pollia una condemnati essent. ex quo apparet, eos in tribu Papiria tulisse suffragium. Quod cum ita sit, satis liquere iam potest, iure Tusculum a Cicero ne municipium antiquissimum dictum. sic enim inquit in Plan-
 ciana: Tusculani, quia refertum est municipium consularibus, nunquam de M. Catone, nunquam de Ti. Coruncanio municipe suo gloriantur. Item: Tu es ex municipio antiquissimo Tusculano, ex quo plurimæ familiæ sunt consulares, in quibus est etiam Iuuentia, quot e reliquis municipiis omnibus non sunt. & in Fonteiana: Generis antiquitatem Fontei ex Tusculo clarissimo municipio profectam in monumentis rerum gestarum notatam uidemus, tum autem continuas præ-
 turas. Anno ccccxv, L. Furio, C. Manio cos. Latinis deni-
 ctis, relatum de singulis est, & pro cuiusque meritis decretum. Lanuvinis ciuitas data, sacraq. sua reddita, cum eo, ut ædes, lucusq. Sospitæ Iunonis communis Lanuvinis municipi-
 bus cum populo R. esset. ARICINI, NOMENTANIQ. PEDANI eodem iure, quo Lanuini, in ciuitatem recepti. Hæc Liuius. datam autem his esse cum suffragii latione ciuitatem, apparet ex uerbis, quæ post subiicit; eodem anno censum actum, nouosq. ciues censos, tribus propter eos additas Ma-
ciam, & Scaptiam. censores addidisse Q. Publium, & Sp. Po-
 ltumium. cum enim in tribus eos coniectos ait, suffragii iure affectos ostendit. Quod autem est apud Liuium de Aricinis, idem scriptum est etiam a Paterculo. unde Cicero Aricinum municipium antiquissimum in tertia in Antonium dixit: Quis contemnat, inquit, Aricinum municipium, uetustate antiquissimum, iure foederatum, inde Voconia leges, inde Scantiniæ, multæ sellæ curules & patrum memoria, & nostra, hinc equites Ro. lautissimi plurimi. & Suetonius in Augusto: M. Atrius Balbus paterna stirpe Aricinus multis in familia senatoriis imaginibus fuctus honore præturæ est. Quin etiam L. Licinium Murenâ Cicero ex Lanuuiio municipio antiquissimo in eius defensione ait fuisse, & T. Milonem in Milonina. Eodẽ autem etiam anno FVNDANIS FORMIANISQ. quod per fi-
 nes

nes eorum tuta pacataq. fuisset uia, ciuitatem sine suffragio datam, suffragium autem anno DLXV, M. Valerio, C. Liuios. impertitum, narrat Liuius. cuius hæc uerba sunt: De Fundanis, Formianisque municipibus C. Valerius Tappus tribunus plebis promulgauit, ut iis suffragii latio, (nam ante sine suffragio habuerant ciuitatem) esset. huic rogationi quattuor tribuni pl. quia non ex auctoritate senatus ferretur, cum intercederent, edocti, populi esse, non senatus ius, suffragium, quibus uellet, impertiri, destiterunt incæpto. rogatio perlata est, ut in Aemilia tribu ferrent. atque in hac tribu tum primum ex Valerii plebiscito a censoribus T. Quintio Flamini, & M. Claudio Marcello censi sunt. Eodemq. anno CCCCXV CAMPANISEQ. VITIBVS honoris causa, quia cum Latinis rebellare noluisent, ciuitas sine suffragio data. CVMANOS, SVESSVLOSQ. VE eiusdem iuris, conditionisque, cuius CAPVAM, esse placuit. ut Liuius scriptum reliquit: nam in Vellei historia est, Campanis, & parti Samnitium ciuitatem sine suffragio post quadriennium datam Sp. Postumio, T. Veturio consulibus. Anno inde CCCCXXI, A. Cornelio, Cn. Domitio consulibus ACERRANOS Romanos factos lege L. Papirio prætoris lata, qua ciuitas sine suffragio est communicata, inuenio. Velleius tamen suffragium etiam cõcessum uidetur significare, cum eos a censoribus Sp. Postumio, & Philone Publilio in ciuitatem receptos ait. suffragium certe eos aliquando impetrasse tradit Festus. Post triennium uero PRIVERNATES in ciuitatem cum suffragii latione ascitos, mihi uideor ex Liuianis posse uerbis affirmare, quæ sunt libro nono. In hanc maxime sententiam, inquit, consul inclinauit animos, identidem ad principes sententiarum consules, ut exaudiri possent a pluribus, docendo eos demum, qui nihil præterquam de libertate cogitent, dignos esse, qui Romani fiant. itaque & in senatu causam obtinere, & ex auctoritate patrum latum ad populum est, ut Priuernatibus ciuitas daretur. Eos autem in tribum Vſentinam coniectos docet Festus, cum ait: Vſentinæ tribus initio causa fuit nomen fluminis Vſens, quod est in agro Priuernati inter mare, & Tarracinam. Lucretius: Priuerno Vſentina uenit fluuiusq. Vſente. postea deinde a censoribus alii quoque diuersarum ciuitatum eidem tribui sunt ascripti. Q. autem Marcio, P.

Cor-

Cornelio consulibus, anno ccccxlvii, Hernicorum tribus populis Aletrinati, Verulano, Ferentinati, quia maluerunt, quam ciuitate, suae leges redditae, connubiumq. inter ipsos, quod aliquandiu soli Hernicorum habuerunt, permissum. ANAGNINIS, quique arma Romanis intulerant, ciuitas sine suffragii latrone data, concilia, connubiaq. adempta. & triennio post, L. Genucio, Ser. Cornelio consulibus, ARPINATIBVS, TREBVLANISQ. ciuitas impertita, sed sine suffragio. Itaque Arpinatibus post suffragium eodem plebiscito, quo Fundanis, & Formianis, est concessum, ipsiq. in tribum Corneliam sunt translati, in eaq. a censoribus. Quo factum est, ut C. Marius Arpini natus, & altus ante legem Iuliam sex Romae gesserit cōsulatus. Anno uero cccclxliii, M. Curio, et P. Cornelio consulibus, SABINIS ciuitatem sine suffragio datam narrat Paterculus. at uero cccclxxxv, in consulatu P. Sempronii, & Ap. Claudii ius quoque suffragii esse communicatum. an uero tum in Sergiam tribum cōiecti sint, haud hercle affirmauerim. in ea certe suffragium Sabinos tulisse Cicero ostendit in oratione in Vatinius; cum ait: Ob hasce res scias, te seuerissimorum hominum Sabi-
 norum fortissimorum uirorum, Marforum, & Pelignorum tribu-
 lium tuorum iudicio notatum. nec post Romam conditam
 præter te tribulem quenquam tribum Sergiam perdidisse.
 Bello inde Punico secundo de trecentis equitibus, qui in Si-
 cilia cum fide stipendiis emeritis Romam uenerant, latum
 ad populum, ut ciues Ro. essent, item ut municipes Cuma-
 ni essent, pridie quam populus Campanus a populo Ro. defe-
 cisset. Possumus etiam suspicari TEANVM Sidicinum,
 CALES, & FERENTINVM ante legem Iuliam ciuitate
 fuisse donata, ac municipia facta. siquidem C. Gracchus in
 ea oratione, quam de legibus habuit promulgatis inter mu-
 nicipia Italiae hæc omnia rettulit. atque municipes ipsos a
 magistratibus Romanis uerberatos, tanquam ciues Ro. est
 conquestus. Atque hæc quidem de municipiis ante bellum
 Italicum comperi. Addo ad extremum, municipii uocabu-
 lum etiam ante legem Iuliam uarie esse acceptum. siquidem
 & coloniae, & foederatae ciuitates municipia dicta sunt. Hinc
 enim illud manauit Liuii libro xx bello Punico: ipsi per Ap-
 piae municipia, quæque propter eam uiam sunt, Seriam, So-
 ram,

ram, Lauinium præmisit. & Ciceronis illud in epistolis de Neapoli: Erat ascriptus in id municipium ante ciuitatem sociis, & Latinis datam. & tamen tum Setia, & Sora coloniæ, Neapolis foederata ciuitas erat. ex quo intelligi potest, uere scriptum esse a Gellio hoc modo: Municipēs, & municipia uerba sunt dictu facilia, & usu obuia. & neutiquam reperiās, qui hæc dicat, quin scire se plane putet, quid dicat. quotus enim fere nostrum est, qui cum ex colonia populi Romani sit, non & se municipem esse, & ipopulares suos municipes esse dicat. quod est a ratione, & ueritate longe auersum.

De præfecturis. Cap. x.

Sed, quoniam de coloniis, & municipiis dictum est, deinceps de præfecturis, quarum perdifficilis, ac perobscura quaestio est, disputandum uidetur. cui si minus, quam ab antiquorum monumentis acceperat, lucis ac splendoris attulero, peto, ne quis id meæ potius, quam superiorum sæculorum ignauiæ tribuat, quæ cum ceteris honestissimis artibus clarissimum harum etiam artium lumen usque adeo extinguī passa sunt, ut nobis non nisi errorem, noctemq. prodidisse uideantur. Persequemur autem iisdem uestigiis ueterem præfecturarum memoriam, quibus coloniarum, & municipiorum antea indagauimus, aut uias certe harum artium parum hætenus tritas aperientes honestis nostrorum hominum studiis non inutiles esse conabimur. Inter omnes Italicas ciuitates præfecturarum conditio fuit, ac fortuna durissima. sic enim a maioribus erat traditum, ut quæ ciuitates iniquæ, ingratae ue erga populum R. fuissent, ac fidem datam semel, atque iterum fefellissent, ubi in potestatem, ditionemq. essent adductæ, in præfecturæ formulā referrentur. Formula uero præfecturæ non longe a prouinciæ formula, de qua supra dixi, uidetur abfuisse. ut enim quotannis in prouincias prætores Roma mitti soliti, sic in præfecturas præfecti, qui eas administrarent, ac ius dicerent, unde illæ quoq. insigne hoc præfecturæ nomen hauserūt. Inuenio tamen antiquiorē multo præfecturæ fuisse originem, quam prouinciæ. siquidē prima præfectura fuit Collatia iā inde a L. Tarquinio Prisco rege constituta. Quā deditione facta in fidem uenisse Liuius, nō eadē æquitate, qua Crustuminos, Nomētanosq.

Z hostes,

noſtes, tractatam, ſed armis ſpoliatam, ac pecuniis multatam præſidium etiam cum præfecto accipere iuſſam, Dionyſius auctor eſt. Hoc autem ius totum non populi, ſed ſenatus fuiſſe comperio, nimirum, ut quemadmodum præmia, eodem modo pœnas ciuitatibus pro meritis illarum decerneret, quem morem non tam in præfecturis, quàm in prouinciis conſtituentis diligenter obſeruatum, plurimis ueterum exemplis, atque auctoritatibus admonemur. Quòd ſi quis, quæ omnino fuerint præfecturæ, requirat, paucis ego rem expediam. auctore nempe adhibebo & quidem ſcriptorem grauiſſimum Feſtum, qui præfecturas prodit uocatas, in quibus & ius dicebatur, & nundinæ agebantur, & erat quædam earum reſpublica, neque tamen magiſtratus ſuos habebant, & in quas legibus præfecti mittebantur quotannis, qui ius dicerent. Neque uero laudanda magni cuiuſdam hominis, & plurimum ſibi in his litteris tribuentis ſententia eſt, qui paullo ante in ſuo quodam aureo duarum pagellarum de prouinciis commentario præfecturarum conditiones tantum eſſe prodidit duas, unam, ut ibi ius dicere tur, alteram, ut nundinæ agerentur. hoc enim eſt forum, non præfecturam deſcribere. cuius ratio tum demum plene, cumulateq. perfectæ erit. cum non iuriſdictionem ſolum, aut nundinationem dederimus, ſed pro magiſtratibus præfectos ad ius dicendum conceſſerimus, & formam tamen aliquam reliquerimus rei publicæ. Quod quidem aliter eſſe non poſſe, poſt planius, ubi tractare de earum rep. cœpero, demonſtrabo.

De iure præfecturarum. Cap. xi.

EX HAC autem definitione ſatis apparet, præfecturas iure fuiſſe incommodiſſimo uſas. Primum enim quid eſt, quod minus probari poſſit, quàm præfecturas iure Quiritium eſſe donatas, quo multæ etiam coloniæ, multaq. municipia caruerunt? deinde uero, qui poſſumus ius Latii, aut Italicum integrum eas retinuiſſe exiſtimare, cum præfectus eò miſſus ſit, qui ius pro arbitrio diceret, non præfecturæ legibus aſtriçtus eſſet? niſi uero conſentaneum alicui uideretur, ciues Romanos annuis prætoris urbani edictis deuinctos fuiſſe, præfectos in præfecturis, qui locum prætoris obtinerunt, ius liberum non dixiſſe. Nā quid dicam, præfecturam ne Latii quidem, aut Italicæ iuris partem

tem obtinere potuisse, cum speciem, similitudinemq. prouincia gesserit, cuius iura longe a sociorum nominis Latini iure fuere diuersa? Ius ergo, ut puto, priuatum omne ab edictis praefectorum Romanorum est profectum. quorum duo genera fuerunt, auctore Festo, unum quattuoruirum, uel sexuirum, qui Romani populi suffragio creabantur, alterum, quos praetor urbanus in quaque loca mittebat legibus. Publicum autem uniuersum est a senatu petatum, nempe census, tributorum, uectigalium, & militiae. quibus grauissimis praefecturas oppressas esse muneribus, uerisimillimum mihi uidetur. Nam suffragiorum, aut honorum ullam eas partem attigisse, quae praemia ciuitatum benemeritarum haberentur amplissima, suspicari uix possumus. Neque uero nego, praefecturam ciuitate Romana potuisse donari. illud dico, ad ius praefecturae ius suffragiorum non pertinuisse. fieri tamen potuisse, ut aliqua praefectura in ciuitatem sit accepta, confirmo. quod de Arpino in primis libet suspicari. hoc enim & in praefecturis a Festo numeratur, & municipium, id est suffragio, & ciuitate donatum esse perhibetur. recte autem hercle utrunque. Nam & Cicero, cum inquit in epistolis solum aedilitatis magistratum Arpini creatum, conditionem praefecturae designat. quis enim ius dicit? aedilis? non uidetur. an ut in municipiis quattuoruiui? at, eo teste, non creantur. an praefecti Roma missi? ergo forma est praefecturae. & cum ciuitate Romana affectum uidemus, municipale ius ipsum statim agnoscimus. Licuit enim idem oppidum, & praefecturam & municipium esse. praefecturam quidem, quatenus eo praefectus iurisdictionis causa mitteretur, nec in ea magistratus ad ius dicendum crearentur; municipium uero, quatenus iure ciuitatis, uel cum suffragio, uel sine suffragio uteretur. quemadmodum etiam coloniam in ciuitatem ascitam, & coloniam dictam inuenimus, quia forma reipublicae colonicae utebatur, & municipium, quia suffragii ius Romae ferendi erat adepta. unde illa profecta sunt in Antonium: Lautissimum oppidum, nunc municipium, honestissimorum quondam colonorum Suefsam fortissimorum militum sanguine repleuit.

De republica præfecturarum. Cap. XII.

IAM uero, quod ait Festus, præfecturarum quandam fuisse rempublicam, ne incommode quidem dictum uidetur. nam in præfecturis & cōsilia publica fuerunt, nec magistratuum aliquot ornamenta desiderata sunt. Neque uero hanc doctrinam quisquam ad Capuæ normam; aut exemplum dirigere uniuersam debet. in quo multos errare animaduerto. Etenim Capua, cum in præfecturæ formam est redacta, asperius multo est, quàm ceteræ solerent præfecturæ, tractata. siquidem ita scriptum de ea inuenio in annalibus Liuianis: Habitari tantum, tanquam urbem, Capuam, frequentariq. placuit. corpus nullum ciuitatis, nec senatus, nec plebis concilium, nec magistratus esse. sine publico consilio, sine imperio multitudinem nullius rei inter se sociam ad consensum inhabilem fore præfectū ad iura reddenda ab Roma quotannis misuros. Atque hoc idem etiam ante Liuium tradiderat in agrariis Cicero, cum de Capua disputaret. Statuerunt, inquit, homines sapientes, agrū Campanis ademissent, magistratus, senatum, publicum ex illa urbe consilium sustulissent, imaginem reip. nullam reliquissent, nihil fore, quod Capuam timeremus. itaque hoc perscriptum in ueteribus monumentis reperiētis, ut esset urbs, quæ res eas, quibus Campanus ager coleretur, suppeditare posset, ut esset locus comparandis, condendisq. fructibus, ut aratores cultu agrorum defessi urbis domiciliis uterentur, idcirco illa ædificia non esse deleta. Hæc isti. Id autem ita esse, ut dixi, perspicuum est ex eo, quòd progredientibus temporibus Capuæ consilium aliquod publicum uidetur esse permissum, qui est conuentus appellatus. id quod ostendit noster idem in Sextiana, cum ait: Qua de causa & tum conuentus ille Capuæ, qui propter salutem illius urbis consulatū conseruatam meo me unum patronum adoptauit, huic apud me P. Sextio maximas gratias egit, & hoc tempore iidem homines nomine commutato, coloni, decurionesq. beneficium P. Sextii testimonio declarant. patet item ex eo, quòd multa post Campani beneficii loco, quasi ad pristinam leuandam calamitatem, uidentur esse concessa. quale illud est, quod anno DLXIII condonatum esse prodit Liuius. Cum Campani, inquit, ubi censerentur, senatum consulissent (nam antea incertum hoc fuerat)

de-

decretum, un Romæ censerentur. Itaque postero anno cum censores M. Marcellus, T. Quinctius ex hoc s. c. eos Romæ censerî coegissent, petierunt, ut sibi ciues Romanas ducere uxores liceret, & siqui prius duxissent, ut habere eas, & ante eam diem nati, uti iusti sibi liberi, heredesq. essent. utraque res impetrata. Neque uero summus solum ordo, qui est conuentus dictus, in præfecturis eluxit, sed etiam equester medius. quod uno Plancii exemplo planum fieri potest. qui, ut inquit Cicero, in Atinati præfectura ea uetustate equestris ordinis fuit, ut pater, auus, ut maiores eius omnes equites Romani fuerint, summum in præfectura honestissima gradum tenuerint. Nam quid dicam de tertio plebis ordine? de quo ille eodem in loco ita pergit: Atinas præfectura plena uirorum fortissimorum sic, ut nulla tota Italia dici frequentior possit. quam quidem nunc multitudinem uidetis iudices in squalore, & luctu supplicem uobis. hi tot equites Romani, tot tribuni ærarii (nam plebem a iudicio dimisimus, quæ cuncta comitiis affuit.) quid roboris, quid dignitatis huius petitioni attulerunt? & pro Rabirio de perduellione: Quid propinqui uestri equites Romani, quid omnis præfectura? Atque hæc quidem de summis præfecturarum consiliis, & ordinibus hactenus. Magistratus autem alios eò Roma missos fuisse constat, alios e præfectura creatos. Roma missos, qui ius dicturi essent, quos præfectos appellarunt, creatos, qui publicæ curationi alicui præfessent, ut ædiles, & quæstores. Ac præfectos quidem Festus quatuor uiros, aut sex uiros dictos tradidit. Quos nescio an recte eosdem esse dixerimus, ac sex primos, quorum meminit Cicero in tertio de natura deorum, cum dixit, L. Alenium ex agro Piceno chirographum sex primorum imitatum esse: an potius sex primos in præfecturis decem primis municipalibus respondisse putabimus. Quin etiam Fundanum præfectum prætorem ab Horatio nominari inuenio in his uersibus:

Fundos Aufidio Fusco prætore libenter

Linquimus, insani ridentes præmia scribæ,

Prætextam, & latum clauum, prunæq. catillum,

Neque enim audiendus est Acro, qui ibi prætorem pro duumuiro accipiendum censet. siquidem præfecturas duumuiros habuisse non est proditum. Aedilem autem ad publica urbis loca facta tecta tuenda, & quæstorem ad pecuniam præfecturæ publicam

publicam curandam in præfecturis esse creatum, ualde probauerim. cum autem Festus, aut Liuius magistratibus interdictum scribit, non quosunque intelligere, sed eos, qui iuredicundo præessent, crediderim. Eiusmodi uero ferme reip. forma hodierno die Italica pleræque ciuitates utuntur. ut cum præfectum a domino ad iura dicenda accipiant, qui, quod cū potestate sit, uulgo Potestas appellatur, ipsæ tamen ædiles, quæstoresq. suos e suo corpore creent, & in magnis sæpe tenebris seruitutis, speciem tamen aliquam reip. lucemq. libertatis aspiciant, quæ partim in consiliis publicis habendis, partim in quibusdam ciuitatis uectigalibus pro arbitrio & colligendis ac in usus ciuitatis conferendis, est collocata.

De præfecturis ante bellum Italicum
constitutis. Cap. XIII.

VERVM præsentem Italiae statum exquirere, nihil sane ad hoc tempus. illud autem est instituta scriptio, atque sermo nis, quæ potissimum oppida a senatu Romano in præfecturæ quondam formulam sint redacta, peruestigare. cuius antiquitatis indagandæ grauiorem nobis curam ademit Festus, qui duo fuisse præfecturarum genera docuit, unum, in quas præfecti irent a populo Ro. creati, Capuam, Cumas, Casilinum, Vulturnum, Liternum, Puteolos, Acerras, Suessulam, Atellam, Calatiam: alterum, in quas proficiscerentur, quos prætor urbanus misisset, Fundos, Formias, Cære, Venafrum, Allifas, Priuernum, Anagninam, Frusinonem, Reate, Saturniam, Nursiam, Arpinum, aliaq. complura. Cuius pulcherrimum uiri præceptum uideo egregia aliorum præterea multorum auctoritate, ac testimonio confirmari. Nam de Capua quæ non loquitur historia? Attellanos autem, & Calatinos, quod grauisime multatos, quia Annibalem armis defendissent, prodat Liuius, eandem fere, quam Campanos pertulisse fortunæ conditionem possumus suspicari. Quod idem de Cumis etiam, & Vulturno, & ceteris Campaniæ oppidis ego facile existimaue rim. Nam de Anagnia, & Frusinone suspicionem iniicit Liuius, cum inquit, de Anagninis, quique arma Romanis intulerant, ciuitatem sine suffragio datam, & magistratibus, præterquam sacrorum curatione interdictum. neque enim inter se pugnāt,
ad

ciuitate donari, & magistratibus interdici, quorum alterum ad municipii, alterum ad præfecturæ ius pertinet, alterum præmii fere loco datur a populo, alterum pœnæ a senatu. id quod supra de Arpino diximus, & de Fulgino etiam iudicamus. quippe cum Ciceronem in oratione pro Vareno Fulginum modo præfecturam modo municipium, uideam nuncupare. Quin etiam Reatinæ præfecturæ extat apud eundem memoria in libris, quos scripsit de natura deorum, & Atinatis in Planciana. Neque uero paucas etiam in Piceno fuisse præfecturas ostendit libro primo de bello ciuili Cæsar, cum inquit: Piceni cunctæ præfecturæ, & Cicero, cum in Rabiriana illa nobili ait: Quid propinqui uestri equites Romani, quid omnis præfectura, regio, uicinitas uestra, quid ager Picenus uniuersus? Ac de præfecturis quidem hæc uix e ueteribus eruere litteris, ac priscis annalium monumentis potuimus.

De fœderatis ciuitatibus, & earum iure,
& rep. Cap. XIII.

AN I G I T U R, quæret aliquis, præter colonias, municipia, & præfecturas ullum aliud oppidi genus in Italia extitit, quod cum populo R. alicuius iuris societate deuinctum fuerit? equidem opinor multa. sed ea fere ante bellum Italicum, & ciuitatem Romanam acceptam omnia. Hæ sunt ciuitates fœderatæ, quæ & oppida fœderata dicuntur. quas nescio an commodius describere possimus, quàm si oppida, quæ neque coloniæ, neque municipia, neque præfecturæ essent, dicamus. Etenim, si uerum quærimus, fœderata ciuitas nullum aliud ius habuit, quàm societatis, & fœderis. atque hoc intellexit quoque, ut opinor, Plinius, cum in Hispania citeriore describenda dixit, oppida fuisse CCXCIII, in iis colonias XII, oppida ciuium Romanorum XIII, Latinorum ueterum XVII, fœderatorum unum, stipendiaria CXXII. hoc enim idem ualet, ac si dixisset colonias, municipia, fœderata oppida, & præfecturas. Fœderata porro oppida in Italia fuere aut Latii fœdere obstricta, aut Italico, aut Gallico; Latii, ut Tibur, ac Præneste, Italico, ut Neapolis, Velia, & Heraclea, Gallico, ut Rauenna. Quæ cuiusmodi fœdera, iuraq. fuerint, satis superiore libro est demonstratum. nunc quod cœpimus, id est de oppidis uel Latii iure, uel

uel Italico fœderatis dicamus. Horum ut libertas maior, sic di-
 gnitas amplior fuit. siquidem & minus, quàm Gallica oppida
 fuerunt obnoxia, & minorem populi R. rationem duxerunt.
 cui rei satis argumenti sit, quòd & suam rempublicam, & le-
 ges suas, & suos magistratus habuerunt. Itaque senatus, po-
 puli q. in iis oppidis, ut in liberis ciuitatibus memoriam usur-
 pari uidemus. quod, ne frustra singula persequar, uno exem-
 plo Capuæ confirmabo, de qua, cum adhuc fœderata, nec
 dum in præfecturæ formam esset relata, ita scriptum est apud
 Liuium: Annibal Capuam flectit iter, luxuriantem longa feli-
 citate, atque indulgentia fortunæ. maxime tamen inter corru-
 pta omnia licentia plebis sine modo libertatem exercentis, se-
 natum & sibi, & plebi obnoxium Pacuuius Calauius fecerat.
 is cum forte eo anno in summo magistratu esset, iam diu infe-
 stam senatui plebem, ratus magnum ausuram facinus, ut, si in
 ea loca Annibal cum exercitum uenisset, trucidato senatu tra-
 deret Capuam Pœnis, cum mallet incolumi, quàm euerfa rep.
 dominari, nullam autem esse incolumem orbatam publico con-
 silio crederet, rationem iniit, qua & senatum seruare, & ob-
 noxium sibi, ac plebi faceret. Quibus ex uerbis & Campanam
 fuisse remp. & senatus, plebis q. consilium, & summum in ea ma-
 gistratum uersatum esse cognoscitur. Quod idem de ceteris iu-
 dicium faciendum est, quibus uictis libertas a Romanis conces-
 sa fuisse dicitur, ut Tarentinis. Itaque animaduertere possumus,
 in ciuitates fœderatas exilii causâ commigrare ciuibus
 Romanis fuisse permissum, ut quæ liberæ essent, ac suam remp.
 in potestate haberent. Quod cum res ipsa testatur, & exem-
 pla exulum Romanorum, quæ in hoc genere colligi multa pos-
 sunt, ostendunt, tum maxime Polybius libro sexto docet, quo
 loco formam Romanæ exprimit reipublicæ, addens, Tibur,
 Præneste, Neapolim, ut in liberis ciuitates ciues R. exilii causâ
 solum uertere solitos. quanquam illi non in oppida fœdera-
 ta solum se contulerunt, sed sæpe in colonias etiam Latinas,
 id est, Latii, ut dixi, iure donatas. quippe quæ longius a ci-
 uium R. iure abessent, quàm Romanæ. hinc enim scitum illud
 est Ciceronis pro Cæcina: In colonias Latinas sæpe nostris ci-
 ues aut sua uoluntate, aut legis multa profecti sunt. quam mul-
 tam si sufferre uoluissent, tamen manere in ciuitate potuif-
 sent. Legum porro, ac magistratuum, quibus quæque ciuitas
 utere-

uteretur, ratio exquiri fortasse potest, inueniri uero in tanta uetustate qui potest? aliarum tamen alias leges, aliosq. magistratus pro rerum, ac temporum ratione, & cuiusque reip. genere fuisse, non est difficile intelligere. nam Tusculi dictator, & consul antequam Tusculani in ciuitatem reciperentur, fuisse traditur dictatoris meminit Liuius libro VIII. & præter Liuium Cato Originum libro secundo. cum ait, Lucum Dianium in memore Aricino Aegerium Lesbium Tusculanum dedicauisse, dictatorem Latinum; consulis Plinius, cum scripsit libro septimo: L. Fuluius inter insignia Tusculanorum rebellantium consul, eodemq. honore, cum transisset, exornatus confestim a populo Romano. qui solus eodem anno, quo fuerat hostis, Romæ triumphauit ex iis, quorum consul fuerat. Narrat etiam Liuius libro XXVI, Capuæ, antequam deficeret, summum magistratum mediastuticum fuisse. alioq. loco prætorem Capuæ Marium Blossum proficitur. quid quod libro IX. Prænestinum prætorem commemorat, id est, ut ego interpretor, in bello præfectum. Prænestinus, inquit, prætor per timorem segnius ex subsidiis suos duxerat in primam aciem. & libro XXXIII. Prænestini cum suo prætore Manitio (scriba is antea fuerat) Prænesti incolumes redierunt. Quin etiam de censoribus licet aliquid suspicari ex eo, quod apud eundem est scriptum in historia anni DCCC referenda. L. Postumius consul, inquit, edixit, qui socium nominis Latini ex edicto C. Claudii consulis redire in suas ciuitates debuissent, ne quis Romæ, sed omnes in suis ciuitatibus censerentur. Adiungamus his etiam ædilem, & quæstorem, quos a Latinis creatos, declarant ea Strabonis uerba, quibus ius Latii definiuit, ut qui ædilitatem, aut quæsturam apud Latinos gessissent, ii ciues Romani essent. Quod autem supra dixi, fœderatos nullam fere populi R. rationem duxisse, id uere dictum esse, ex eo efficitur, quod ne magistratui quidē Romano apud se diuertenti ex antiquo fœdere quidquam darent. quod ex hac Liuiana narratione perspicitur, quæ est libro XLII: L. Postumius consul iratus Prænestinis, quod cum eo priuatus sacrificii in templo Fortunæ faciendi caussa profectus esset, nihil in se honorifice neque publice, neque priuatim factum a Prænestinis esset, priusquam ab Roma proficisceretur, litteras Prænesti misit, ut sibi magistratus obuiam exiret, locum publice pararet, ubi diuerteretur, iumenta q.

eam exiret inde, præsto essent. ante hunc consulem nemo unquam sociis in ulla re oneri, aut sumptui fuit. ideo magistratus mulis, tabernaculisque, & omni alio instrumento militari ornabantur, ne quid tale imperarent sociis. priuata hospitia habebant. ea benigne, comiterq. colebant. domusq. eorum Romæ hospitibus patebant, apud quos ipsis diuertere mos esset. legati, qui repente aliquo mitterentur, singula iumenta per oppida, iter qua faciendum erat, imperabant. aliam impensam focii in magistratus Romanos non faciebant. iniuria consulis etiam si iusta, non tamen in magistratu exercenda. & silentium nimis aut modestum, aut timidum Prænestinorum ius uelut probato exemplo magistratibus fecit grauiorum in dies talis generis imperiorum. Atque hæc quidem tum erat Italicorum, Latinorumq. oppidorum conditio. num autem eadem etiam Gallicorum? non opinor. Nam cum Gallia prouincia fuerit, profecto Gallica oppida præter magistratus suos quosdam prætorem etiam Romanum habuerunt, cui, ut præfecturæ præfecto, non ius solum dicenti, ac quæstiones exercenti, sed imperium etiam habenti, ut supra diximus, obedirent. Caruisse autem fœderata oppida omnia iure ciuitatis Romanæ, illud argumentum est, quod multos ex fœderatis ciuitatibus nominatim ciuitate donatos legimus. Age enim. Heraclienses fœderati erant, & quidem, ut inquit Cicero pro Archia, æquisimo fœdere: quod idem esse C. Fabricio consule, Pyrrhi temporibus, scribit in Cornelianam, itemq. Camertes. Itaque bello Italico Heracliensium legionem, & Camertium cohortes duas P. Crassus ciuitate donauit. & P. Cæsum, qui uiuebat Rauennæ, fœderato ex populo, Cn. Pompeius, & Aletrinensem fœderatum M. Crassus ciues fecerunt. quæ omnia ad Balbi defensionem Cicero exempla adhibuit. ut etiam illa: C. Cosinium Tiburtinum fœderato ex populo, damnato Cælio, ciuem R. esse factum. & Cereris sacerdotes aut Neapolitanas fuisse, aut Velientes fœderatarum sine dubio ciuitatum. at uero ante ciuitatem Veliensibus datam nominatim ad populum latum de Caliphana Velientem, ut ea ciuis Romana esset. Finis erit huius loci, si hoc addidero, fœderatarum ciuitatum aliquāto uberiorē, quam aliorum oppidorum numerum extitisse. siquidē omnia Italiæ oppida præter colonias, municipia, & præfecturas, quas iam commemorauimus, in hunc numerum ascribenda sunt.

De foris, & conciliabulis.

Cap. xv.

EXTREMUM præceptum est de foris, & conciliabulis, quorum certam inter se differentiam uix in tam obsoleta rerum antiquissimarum memoria inueniri posse existimo, quærere tamen, atque indagare, utile admodum esse puto. Itaque, quoniam rerum omnium ea conditio est, ut ueritas earum crassissimis circumfusa tenebris sine summa contentione erui non posse uideatur, nos, quid in re prope ab omnibus, incredibili ipsius, ut arbitror, difficultate, deserta, proficere possimus, omnibus ingenii uiribus contendamus. Sic igitur statuendum est, fori significationes, quæ multæ a Festo colliguntur, duas uideri præcipue hanc disputationem attingere, unam, cum pro iuris loco, alteram, cum pro nundinationis accipitur. Prioris significationis item mentio fit in commentariis Nonii de sermone Latino, cum ait, Fora locos fuisse, in quibus ius diceretur. Quod præceptum notis illis dicendi generibus uideo comprobari, forum indicere, & forum agere. Forum enim indicere prætores dicebantur, cum locum iurisdicundi, qui conuentus dicebatur, designabant. quod & intellexit, Virgilius, inueniens: Indicitq. forum, & patribus dat iura uocatis, & eum uersum interpretans scriptum reliquit Seruius; Forum autem agere, cum conuentum in prouincia iurisdicundi causa habebant. Quæreret aliquis; quem istum Romani conuentum appellarint, respondebo, quemadmodum nuper Ioanni Sario Zamoscio Polono eximia doctrinæ, excellentisque ingenii iuueni, idem de me quærenti respondi, conuentum fuisse, ut Institutionum libro primo apertissime demonstrauit Theophilus, certum tempus, ac statum litium dirimendum causa inuentum. Cum. n. tempus omne anni Romani prætores bello gerendo cõsumerent, tum hieme, ac tempestatibus eius ab armis recedere coacti iudiciis operam dabant, multis ad id iudiciis, qui controuersias eas deciderent, constitutis, qui Recuperatores sunt appellati. dictus est autem conuentus, quod eò iudices, et litigatores conuenirent. extremo autem conuentus die consiliū habebatur. in quo procedebat prætor in proprio sedēs tribunali,

eique uiginti uiri, qui peregrini recuperatores dicebantur, assidebant. Itaque quod Cæsar se ex ulteriore Gallia in citerio rem ad conuentus peragendos uenisse scribit, interpretatur Hirtius is, qui Cæsarianam suppleuit historiam, ad ius dicendum, Cæsarem scribens superiore anno ius in Gallia citeriore dixisse. Hoc autem dicendi genus frequentauit Cicero in epistolis, conquerens, Ap. Pulchrum Ciliciæ proconsule forum egisse Tarfi, statuisse, decreuisse, iudicasse, cum ipse successor eius iam prouinciam attigisset. & alio loco, narrans, se egisse forum Laodiceæ omnium dioeceseum præter Ciliciæ. quod est aliud nihil, quàm ius dixisse. unde alibi dixit, se Q. Volusium in Cyprum misisse, ut ibi pauculos dies esset, ne ciues Romani pauci, qui illic negotiantur, ius sibi dictum negarent. Iurisdictionem autem hanc ad priuatas controuersias, & omnino ad ius Quiritium tuendum pertinere, eo, quo iura ciuium R. persecuti sumus, libro ostendimus. Itaque cum in foris ius dictum tradimus, prorsus quæstiones publicas remouemus. quas non in foris Italicis, sed Romæ cognitae fuisse, nisi quid forte extra ordinem factum sit, arbitramur. id quod in Bacchanalium quæstione usu uenisse narrat Liuius. Eadem solitudo, inquit, quia Romæ non respondebant, nec inueniebantur, quorum nomina delata erant, coegit consules circa fora proficisci, ibiq. quærere, & iudicia exercere. Altera, ut dixi, fori significatio locum nundinationis amplectitur, quem pariter prætores in prouinciis indicere, Seruio teste, soliti erant. Atque hoc idem ius uideo prædia etiam ad priuata interdum esse translatum. siquidem inquit Suetonius, Claudium imperatorem ius nundinarum in priuata prædia a consulibus petiisse; & Plinius in epistola ad Valerianum scribit, uirum prætorium a senatu contendisse, ut sibi instituere in agris suis nundinas permetteretur. Hæc autem loca proprio uocabulo non foras, sed distinctionis gratia conciliabula dicta esse inuenio. nimirum, ut tradit Festus, quod eò in concilium ueniretur. unde est illud Liuii libro septimo, legem latam, ne ambiendi magistratus gratia nundinas, & conciliabula obire liceret. nempe enim intelligebant, ciues Romanos, qui in agris uersarentur, eò frequentes mercandi, ac uendendi causa conuenire solere. Fuisse uero loca eiusmodi, in quibus ius diceretur, alia, in quibus nundinæ tantum agerentur, ostendit idem aperte,

cum

cum ait alio in loco, ex uicis partim habuisse rempublicam, & ius dictum, partim nihil eorum, & tamen ibi nundinas actas. Quo fit, ut hæc duo coniuncte sæpe a ueteribus proferantur, ut a Liuiio libro x l: Decemuiri supplicationem in biduum ualitudinis causa in urbe, & per omnia fora, & conciliabula edixerunt. & libro x x v: Senatus triumuiros binos creari iussit, alteros, qui citra, alteros, qui ultra quinquagesimum lapidem in plateis, forisque, & conciliabulis omnem copiam ingenuorum inspicerent. Vt autem colonias, & præfecturas, item fora, & conciliabula ad ius municipiorum redigi potuisse, non obscure Frontinus in libro de limitibus declarauit, cum ita scripsit: Quod si ad hæc reuertamur, hoc conciliabulum fuisse fertur, & postea in municipii ius relatum. nam omnia antiqua municipia suum habent priuilegium. & Aggenus, cum ait: Sunt loca publica coloniarum, ubi prius fuere conciliabula, & postea sunt in municipii ius relata. Atque hæc quidem, quod ad ius Italiae pertinet, de foris, & conciliabulis dicta sint.

Nunc quoniam multa in Italia oppida fuerunt, quæ Fori nomen tulerunt, ut Forum Appii, Forum Casii, Forum Liuii, Forum Cornelii, & alia generis eiusdem, nihil alienum me ab huius disputationis officio arbitror esse facturum, si hoc loco, quid de toto hoc genere sentiam, aperuero, atque harum pulcherrimarum artium obscuras, & inusitatas uias omnibus, quoad eius fieri poterit, uestigiis indagatas patefecero. Quod igitur quædam huius nominis, & appellationis in Italia oppida fuerint, id totum e more, institutoq. Romanorum est repetitum. de quo neminem arbitror esse dubitaturum, qui tritas aures ueterum nominum Romanorum usu, ac consuetudine habeat. Cur autem, aut quando singula eorum sint constituta, uix equidem adhuc nisi leui suspitione attingere potui. Nam, quoniam forum & iuris, & nundinationis sedes fuit, factum est, ut ad credendum adductus sim, omnia eiusmodi fora, aut quia iuris, aut quia negotiorum domicilia fuerint instituta, id nominis inuenisse. Hoc autem ita esse probatur etiam exemplo Regii Lepidi, Galliae citerioris oppidi, quod ita dictum prodit Festus, quia ibi forum habuerit Lepidus. Regium autem cum dicebant, quid aliud, quam basilicam intelligebant, id est locum, in quo ius, ut Romæ in basilicis, dicebatur? Quo circa Strabo Rhegium Bruttiorum ambigit an ab eo nuncupatum

*negotiorum
nec.*

tum sit, quòd esset quasi regia, siue, ut Græco uerbo utar, basilica. Cum ergo hoc constet, iam nullam illud habet dubitationem, Forum Appii ab Appio, Cassii a Cassio, Cornelii a Cornelio esse ut appellatum, sic etiam constitutum. at a quo Appio, Cassio ue (nam plurimi eius nominis Romæ fuerunt) nihil præter coniecturam afferre possum, quam nunc non inuitus exponam. Me igitur ad hanc opinionem diuturna, ac diligens Romanæ obseruatio antiquitatis adduxit, ut credam, eiusmodi pleraque fora aut a censoribus, aut a prætoribus Romanis condita esse, censoribus, cum uias in Italia sternerent, prætoribus, cum bellam gererent, aut prouincias obtinerent. Cur enim, cum in Appia uia Appii forum, in Flaminia Flaminii, in Aurelia Aurelii, in Aemilia Lepidi fuisse, teste Antonino inueniam, aut aliter possum existimare, aut non ab eodem, a quo uia strata est, forum esse instructum putare? Viam autem Appiam Ap. Claudius Cæcus censor, quod inter omnes constat, a porta Capena usque ad oppidum Capuæ muniuit anno urbis c d x l i. Nam Flaminiam Liuius, Cassiodorus, & Festus a C. Flaminio censore anno c x x x i i i strata litteris prodiderunt. ea uero a porta Flumentana per Vmbriam Ariminum usque perducta est. ut qui Flaminius agrum Gallicum cis Ariminum in tribunatu diuiserat, Gallos cisalpinos in consulatu deuicerat, idem in censura ad finem usque eiusdem agri uiam produxerit. aliam inde Flaminiam uiam C. Flaminius huius filius in consulatu strauit a Bononia usque Arretium, quo cum Aemilia ad Bononiam est coniuncta, quod item in annalibus Liuianis est scriptum. nam aliter est apud Strabonem, qui eam ab urbe Ariminum usque producit. Viam Aureliam ab urbe per Etruriam usque ad Pisas deducit Antoninus, in eaq. Forum Aurelii collocat. ea uero a censore C. Aurelio Cotta (loquor, ut opinor. neque enim præter coniecturam quidquam habeo) anno d x i i est strata. M. autem Aemilius Lepidus is, qui bello Gallico confecto uiam Aemiliam ab Arimino Placentiam muniuit, cum forum, teste Festo, in agro, qui est inter Mutinam, Parmamq. haberet, Regium Lepidi in uia Aemilia suo insigne cognomine reliquit. Atque hoc idem de Foro Claudii, & Foro Cassii possumus suspicari, quippe cum uiam Claudiam, Cassiamque per Etruriam ductas, & Forum Claudii, Cassiique Etruriæ fuisse oppida liqueat, & aliorum

quor Claudii, Casiiq̃ue censores fuerint, a quibus ut uias munitas, sic fora condita esse consentaneum sit. Iam uero Forum Sempronii in agro Gallico a P. Sempronio Sopho consule, qui Picentes in ditionem, potestatemq̃. populi R redegit, Forum Liuii a M. Liuiio Salinatore, qui eam prouinciam aduersus Asdrubalem tenuit, Forum Cornelii a P. Cornelio Scipione Nafica, qui in iis locis bello gesto Bononienses agro multauit, Forum Fuluii in Liguribus ab aliquo eorum Fuluiorum, qui cum iis populis bellum gesserunt, esse constituta, nisi si quis grauem ueteris alicuius scriptoris auctoritatem opposuerit, facile opinione mihi patiar persuaderi. Forum autem Iulii in Carnis a C. Iulio Casare conditum crediderim, tum cum Galliam ulteriorem, citerioremq̃ue pro consule obtinuit. quod idem de Foro Iulio Galliae Narbonensis existimo. neque enim eos audire possum, qui hæc Casaris esse Augusti monumenta putant. quorum ab auctoritate cur discedam, id est causæ, quod Forum Iulium Narbonense in epistolis Planci, multo ante quã Cæsar Augustus imperio potiretur, inuenio celebrari. Adde quod quæ Augustus monumenta reliquit, ea non Iulio, sed Augusti nomine signauit, ut in Hispania Foro Augustanam ciuitatem, & Augustam Emeritam, in Italia Augustam prætoriam, Augustam Taurinorum, nulla alia de causâ, nisi ut ea a patris Iulii monumentis secerneret. Cæsar autem duobus in extremis prouinciæ suæ finibus duo fora uidetur constituisse, unum in ulteriore Gallia, alterum in citeriore. Cur autem hoc ipse, uel ceteri Romani fecerint, equidem honestam quandam laudis, & gloriæ cupiditatem mihi uideor asferre posse, qua præter ceteras gentes populus Romanus semper flagrauit. ut qui armis, atque assidua bellorum contentione gentes omnes deuicerant, idem in terris non solum nobilissima uictoriæ monumenta posteris proderent, sed suo etiam, per quos egregii aliquid gestum esset, nomine libenter ad æternitatem ornarent. hinc uia, hinc aqua, hinc thermæ, hinc arcus, hinc fornices extiterunt, quæ qui curarunt, ac construxerunt, eximio quodam immortalitatis amore, ac studio ducti suo nomine insignita in perpetuum esse uoluerunt. Quod idem de foris etiam conditis uidetur esse iudicandum. quæ a principio ad usum uel iuris, uel nundinarum instituta, post incolarum numero aucta, testis frequētata oppidi formam accepisse, ac fori tamen

tamen nomen, pristino iure amisso, ac meliore alio parto uidentur usurpasse. Quibus ex rebus breuiter disputatis intelligi potest, non solum quod ius singulorum & oppidorum, & locorum Italiae fuerit, sed etiam Italiam nullo modo per proconsules, ut tradidit Appianus, fuisse administratam. Neque enim cum a coloniis, municipiis, praefecturis, foederatis ciuitatibus, foris & conciliabulis recesserimus, ulla alia in Italia loca reperiemus. quae ipsa iam nulli proconsulum imperio, aut potestati fuisse permessa ostendimus. Haec autem administrationis ratio usque ad Imp. Hadrianum uidetur integra permanasse. cuius instituto Italiae regiones praesidium, consularium, & correctorum imperio regi sunt coepae. Quo de iure nobis non est his libris propositum disputare.

85

CAROLI SIGONII
DE ANTIQVO IVRE ITALIAE

LIBER TERTIVS.

De ciuitate Latinis, atque Italicis data. Cap. i.

INGREDIENTI mihi eam disputationem mandare literis, quam de uniuerso Italiae post bellum Marficum iure me hoc tertio libro expositurum esse professus sum, iucunda sane cogitatio alacritatem mihi perficiendae rei attulit incredibilem. Etenim, quo ad respicere longissime poteram, inde usque memoriam praeteriti temporis repetens, uidebam, hoc studium, quod ab omnibus olim desertum iam penitus obsoleuerat, tanta nuper celebrari, atque excoli diligentia esse coeptum, facile ut sperandum sit, breui fore, ut uetus Romanarum rerum notitia, quae diu terris exterminata omnibus, prope in tenebris iacuit, in antiquas tandem sedes tanquam postliminio restituta, pristinum & splendorem, & ueterem gradum dignitatis obtineat. Quod si iis, qui in hoc rectissimum studium, atque in hanc honestissimam curam incubuerunt, laus, aut gratia est aliqua tribuenda; ego in primis Octauio Pantagatho, & Paulo Manutio, uiris summo ingenio, & excellenti doctrina praeditis, maximam sane tribuendam esse censuerim: quod, cum artis huius praestantiam admirati ad eam animum adiunxissent, alter doctissimis sermonibus Romae uberrimum huius doctrinae seminarium fuit, alter Venetiis ornatisimis ingenii sui monumentis non modo nostrorum hominum, sed exterorum etiam studia commouit. neque enim parum multos hodie in Italia, atque adeo in tota Europa esse intelligo, qui huius disciplinae pulchritudine capti omne suum in ea studium, omnem operam, atque industriam ponant. quorum si quando monumenta laborum, uigiliarumque prodierint, nihil erit, opinor, causae, cur in hoc facultatis genere, quae nobis a ueteribus tradita sunt, maxime requiramus. Quo ego tam praclaro doctorum hominum iudicio confirmatus eo erectiore, atque alacriore, ut dixi,

B B animo

animo ad hæc ipsa, quæ institui, persequenda aggredior. neque enim uereri possum, quenquam tam iniquum iudicem in me futurum, ut, quanquam intelligat, plus me sustulisse oneris, quam meæ imbecillæ sustinere uires possunt, plus tamen a me postulet, quam uel ipse per me consequi possim, uel huius ratio, ac natura disciplinæ concedat. Sed ad propositum reuertamur.

Italiæ statum a bello Italico usque ad Augustum imperatorem hoc tertio libro mihi proposui demonstrandum. quo tempore melius aliquanto ius ipsa, quam antea obtinuerat, est adepta. Ut autem superiora iura ex legibus fœderum, fœdera ex bellis fluxerunt, sic hoc quoque, quod optimum ius Italiæ uoco, lex Iulia peperit, qua ciuitas Latinis, atque Italicis est concessa. Ad largiendam uero his ciuitatem populus Romanus Italicis belli difficultate, periculoque compulsus est. Quod cum ita sit, relinquitur profecto, ut causam eius belli, ipsumque bellum, & fœdus, & fœderis conditiones exponam, ni ab instituto discedere susceptæ disputationis uelim. sic enim facilius, quo modo Latini, Italicique in ciuitatem, qui est huius sermonis, ac doctrinæ finis, asciti sint, apparebit. Cum ergo, ut rem altius repetam, hoc iure Latini, atque Italicis essent, quod, quemadmodum dixi iam toties, ciuitatis Romanæ iure incommodius erat, propterea de eo amplificando, atque ad optimum ius ciuium Romanorum redigendo iterum, ac sæpius agitarunt, idque a senatu negatum ad extremum aperta defectione ui, & armis extorserunt. Hoc autem ipsum quantopere concupiscerent, atque adeo rationibus suis accommodatum existimarent, iam inde ab anno D L V I I maximum, ac certissimum illi documentum dederunt, cum, M. Catone, L. Flacco consulibus, nonum ius Ferentinales tentarunt, ut Latini, quod scriptum est apud Liuium, qui in coloniam Romanam nomina dedissent, ciues Romani essent. Puteolos autem, Salernumque, & Buxentum ascripti coloni, qui nomina dederant, cum ob id se pro ciuibus Romanis ferrent, senatus iudicauit, non esse eos ciues Romanos. Itaque cum uulgo per migrationem, & censum, quod præcaueri consilio non potuerat, sedibus, ac penatibus suis furtim Romam traductis clam in ciuitatem irreperant,

Non inuenio hæc
apud Liuium.

rent, uisum est faciendum senatui, ut tantæ licentiæ quasi fræna quædam iniicerentur, atque ut in suas quique sedes redigerentur. Quare cum anno DLXVII, Lepido, & Flaminio consulibus, legati socium Lanini nominis, qui toto undique ex Latio conuenerant, magnam multitudinem ciuium suorum Romam commigrasse, ibique censos esse quererentur, Q. Terentio Culleoni prætori negotium, eodem teste Liuius, datum est, ut eos conquireret, & quem C. Claudio, M. Liuius censoribus, post uel eos censores ipsum, parentem uel eius apud se censum esse probassent socii, ut redire eò cogeret, ubi censi essent, qua conquisitione duodecim millia Latinorum domos redierunt, iam tum multitudine alienigenarum urbem onerante. Neque uero mirum uideri cuiquam debet, his legibus, atque edictis ad Italicorum, qui Romam commigrarent, multitudinem cohibendam tum opus fuisse. Nam cum recentibus uictoriis, Punica, Macedonica, atque Asiatica, omnium gentium consensu, uniuerſi terrarum orbis imperium Romæ esset constitutum, nusquam se Itali melius, atque honestius, quàm in ipso imperii domicilio fore arbitrabantur. Itaque cum uulgo oppida, agrique defererentur, tum, anno demum DLXXVI, C. Claudio, Ti. Sempronio consulibus, legationes, ut idem inquit Liuius, socium nominis Latini, quæ & censores, & priores consules fatigauerant, tandem in senatum introductæ, quæstæ sunt, ciues suos Romæ censos, plerosque Romam commigrasse. quod si committeretur, per paucis lustris futurum, ut desertæ oppida, deserti agri nullum militem dare possent. Fregellas quoque quattuor millia familiarum transisse ab se Samnites, Peligni quæsti sunt. neque eo minus aut hos, aut illos in delectum milites dare. Genera autem fraudis, ut idem addit, duo mutandæ ciuitatis inducta erant. Lex sociis, ac nominis Latini, qui stirpem ex se se domi relinquerent, dabat, ut ciues Romani fierent. ea lege male utendo alii socii, alii populo Romano iniuriam faciebant. Nam & qui stirpem domi relinquerent, liberos suos quibuscunque Romanis in eam conditionem, ut manumitterentur, mancipio dabant, liberrini quæsti sunt: & quibus stirps deesset, quam relinquerent, ut ciues Romani fiebant. postea his

quoque imaginibus iuris sprete, promiscue, sine lege, sine stirpe, in ciuitatem Romanam per migrationem, & censum transibant. Hæc ne postea fierent, petierunt legati, & ut redire iuberent in ciuitates socios, deinde ut lege cauerent, ne quis quem ciuitatis mutandæ causâ suum faceret, ne ue alienaret; & si quis ita ciuis Romanus factus esset, ciuis non esset. Hæc impetrata ab senatu. Legem C. Claudius sociis ex s. c. tulit, & edixit, qui sociis, ac nominis Latini ipsi, maiores ue eorum M. Claudio, T. Quintio censoribus, postq. ea apud socios nominis Latini censi essent, ut omnes in suam quique ciuitatem ante K. Nouembris redirent. Quæstio, qui ita non redisset, L. Mummio prætori decreta est. Ad legem, & edictum consulis adiectum est, ut dictator, consul, interrex, censor, prætor, qui tunc esset apud forum, darent operam, ut qui manumitteretur, in libertatem uindi caretur, iurandum daret, qui eum manumitteret, ciuitatis mutandæ causâ manu non mittere. qui non iuraret, eum manu mittendum non censuerunt. Hæc in posterum causâ, iurisdictioq. C. Claudio consuli decreta est. Quo tempore L. Papirium Fregellanum orationem pro Fregellanis, & coloniis Latinis in senatu habuisse Cicero prodit in Bruto. Itaque cum quadriennio post censores Q. Fuluius, A. Postumius censum agerent, minorem aliquanto, quàm superiore lustro, numerum inuenerunt, quia L. Postumius consul pro concione edixerat, qui socium nominis Latini ex edicto C. Claudii consulis redire in suas ciuitates debuissent, ne quis eorum Romæ, sed omnes in suis ciuitatibus censerentur. Has autem insidias, atque aucupandæ Romanæ ciuitatis fraudes nimirum intellexit noster idem, cum de Balbo ciuitatis reo dixit: Non furatus esse ciuitatem, non genus suum ementitus, non in aliquo impudenti mendacio delituisset, non irrepsisse in censum dicitur.

Post legem Claudiam non multis annis lata est Papia de ciuitate. quæ tamen quo potissimum anno sit lata, cum eorum temporum una cum ueterum annalium monumentis memoria euenerit, nobis parum comper tum est. Hæc autem lex hoc amplius uidetur habuisse, quàm Claudia, quòd Claudia non nisi sociis nominis Latini esset lata, Papia etiam peregrinis, cum eodem illi fortasse ciuitatis Romanæ adipiscendæ studio, atque hi, efferrentur. si quidem Mamertini, quod oppidum in Sicilia

cilia est, huius legis beneficio M. Crassum, qui se Romæ prociue ferebat, Messanam reuocare sunt conati. cuius rei Cicero, cum Balbum defenderet, exemplum adhibuit. Cum iudices, inquit, præferrent, palamq. loquerentur, quid essent lege Papia de M. Crasso Mamertinis reperentibus iudicaturi, Mamertini publice suscepta causa destiterunt. Quid quod hac etiam lege damnatum M. Perperna eius, qui anno D C X X I I I consul fuit, patrem prodit Valerius? M. Perperna, inquit, consul ante, quam ciuis. cuius enim uita triumphauit, mors Papia lege damnata est. nanque patrem illius nihil ad se pertinentia ciuis Romani iura complexum, Sabelli iudicio petatum redire in pristinas sedes coegerunt. Eodem ergo tempore, cum hunc rerum statum Italia obtineret, Ti. Gracchus tribunatum pl. adeptus est anno urbis D C X X. in quo etsi multa alia parum fortasse e rep. promulgauit, illud tamen ad imperium constituendum aptissime. quod animos Italicorum, ac sensus intimos perscrutatus, ciuitatem Italiæ, quod extat apud Paterculum, est pollicitus. quam tamen legem, ante ab optimatibus interfectus, ille ferre non potuit. Anno D C X X V I I, M. Iunius Pennus (hic Lepido, & Oreste consulibus, teste, in Bruto Cicerone, ad tribunatum plebis accessit) legem tulit, quæ non ad ciuitatem, & socios, id, quod nunc quærimus, sed ad peregrinos urbe eiiciendos, & usu eius prohibendos pertinuit. Quam quidem legem commemorat Festus. quippe a quo testis citatur C. Gracchus in ea, quam scripsit de lege Penni de peregrinis, uituperat autem Cicero in tertio de officiis. Male, inquit, qui peregrinos urbibus uti prohibent, eosq. exterminant, ut Pennus apud patres nostros. usu enim urbis prohibere peregrinos sane inhumanum est. Hoc uero tempore palam, atque aperte Italicos ius ciuitatis R. tentare cœpisse, neque ante, quam id obtinuerint, conqueuisse inuenio. Etenim cum agraria Ti. Gracchi lege se uetere agrorum suorum possessione euertere uiderent, & P. Scipionem Aemilianum, quo uno patrono eos se retenturos esse confiderent, insidiis inimicorum e medio sublatum esse ipsi una cum locupletibus Romanis omnibus indignissime ferrent, non defuerunt, qui Romæ ad incitandam ad agros defendendos Italiam, dandæ illis ciuitatis auctores essent. Quod Italici alacri, atque libenti animo acceperunt, atque oppidorum nomina, M. Fulvio Flacco consule legem

legem scribente, professi sunt. uerum indignante, atque aduersante senatu, ac misso, & prope amandato in prouinciam M. Fuluius nihil, ut inquit Appianus, effectum est. Huius autem legis Fuluiæ meminit, ut uideo, Valerius, ubi superbiæ exempla proponit. M. Fuluius Flaccus consul, inquit, M. Plautii Hypsæi collega, cum perniciosissimas reip. leges introduceret de ciuitate danda, de prouocatione ad populum eorum, qui ciuitatem mutare uellent, ægre compulsus est, ut in curiam ueniret. Eodem autem etiam anno Fregellæ a Romanis in Latio defecerunt, Latinis, ut uulgo suspicabantur homines, a M. Fuluius concitatis. Plutarchus C. Gracchum suspectum fuisse tradit, ne socios sollicitasset, ac coniurationis Fregellanæ particeps fuisset. Fregellas quidem L. Opimium prætorem cepisse, atque ita ceteros quoque Latini nominis socios male animatos repressisse scribit in cōmentario Miloniana Asconius. Triennio post C. Gracchus tribunus pl. legem, quam Tiberius frater ferre in animo habuerat, Flaccus promulgarat de ciuitate Italis danda, rettulit. Atque hoc quidem tradit Appianus, cuius præter alia hæc etiam uerba sunt: Gracchus multas leges promulgabat de iudiciis, de uiis, de coloniis, & ad omnes Romanorum res Latinos aduocabat, quasi uero senatus hominibus consanguineis honeste repugnare non posset. reliquis uero sociis, quibus ius suffragii non erat, suffragium in posterum dabat, ut & hos in ferendis legibus suffragatores haberet. Quo factō senatus perturbatus consules edicere iussit, ne quis eorum, quibus suffragii ius non esset, in urbe obuersaretur, neque propius urbem quinque millia passuum esset. Plutarchus item præter ceteras hanc etiam legem a C. Graccho in primo tribunatu promulgatam scribit, qua Italis idem, atque ciuibus Romanis, ius suffragiorum communicabat. in secundo autem cum ad propositas reliquas leges iubendas suffragium plebi, cuius ex cuncta urbis fece maximus ad se concursus factus fuerat, daturus esset, Fannium consulem ex auctoritate senatus socios præter ciues R. omnes edicto exire ex urbe iussisse; Gracchum professum se manentibus eis auxilio futurum, cum familiares quosdam suos a licitoribus consulis trahi uideret, destitisse. Quibus ex uerbis satis aperte intelligi potest, Gracchum, ut ait Appianus, Latinos ad omnes res Romanorum sciſcendas uocare, quippe qui nisi ad leges iubendas accer-

feren-

scerentur, Italiam, auctore Velleio, ciuitatem lagiri noluisse. ac Fanniano edicto omnes ex urbe exire iussos. quæ res Ciceronem impulit, ut in Bruto scriberet, C. Fannium, qui consul cum Domitio fuit, unam orationem de sociis, & nomine Latino contra Gracchum reliquisse. Quod autem scriptum est apud Sallustium in Iugurthina, nobilitatem per socios, ac Latinum nomen Gracchorum actionibus obtinuisse, id ad leges eorum agrarias repudiandas, quibus Italia potissimum res, uti diximus, agebatur, referendum uidetur. quam tamen rogatione Sempronia de ciuitate promulgata cum Gracchus in gratiam redisse opinor. Neque uero dubium est, quin Flacci, & Gracchi, qui primi de ciuitate legem intulerant, nece cognita, uehementius. (& hoc enim tradit etiam Appianus) Italia dolore exarserit. Vniuersos tamen postea omni ciuitatis cogitatione, speque abiecta placatos licet suspicari; Latinos quidem, quod anno D C X L I I I nobilitati, ut scribit Sallustius, ad Mamiliam rogationem occulte impediendam affuerint, & quod interea legis Seruiliæ, (hæc quo potissimum annolata sit, est obscurum) beneficium tulerint, qua dabatur, ut si quis Latinus senatorem Rom. accusando condemnasset, is ciuis R. esset. cuius legis Cicero memoriam usurpauit, tum cum Balbum de ciuitate defendit: Italicos uero, quod non nisi tricesimo post Gracchum, & Flaccum interfectos anno ad ciuitatis petitionem accensi fuerint. id quod iniuria legis Muciae Liciniae coacti uidentur primum cogitasse. Nam cum illi summa, ut est apud Pedianum, cupiditate ciuitatis R. flagrarent, & ob id magna pars eorum pro ciuibus R. segeret, L. Licinius Crassus orator, & Q. Mucius Scauola pont. max. consules legem de ciuibus regundis tulerunt, ut in suæ quisque ciuitatis ius redigeretur. quæ lex eandem fere habuisse uim uidetur, quam Claudia primum, post Papia, quæ uetustate fortasse iam sua consenuerant. Huius autem legis meminit primum Cicero in I I I de offic. cum dixit: Esse pro ciue, qui non sit ciuis, rectum est non licere, quam legem tulerunt sapientissimi consules Crassus, & Scauola. et pro Balbo, ita: Lege Seruilia sapientissimi ciues hanc Latinis uiam populi iussu patere passi sunt, neque in his est hoc reprehensum lege Licinia, & Mucia. Vnde illud est translate dictum in Bruto: Lydiam Timæus quasi Licinia, & Mucia lege repetit Syracusas. Verum

rum hac lege adeo alienati sunt principum Italicorum animi, ut ea uel maxima causa belli Italici, quod triennio post exortum est, fuerit. Nam cum M. Liuius Drusus tribunus pl. L. Philippo, Sex. Casare cos. assiduis Italicorum efflagitationibus fatigatus, legibus multis de agris, de frumento, de iudiciis, de senatu, de coloniis promulgatis hanc etiam de ciuitate Italiae danda proposuisset, aduocatis in urbem per consules Etruscis, atque Umbris, uerbo quidem, ut legem de coloniis, qua potissimum uiolabatur Italia, reprehenderent, re ipsa, ut Drusum interficerent, haud ita multo post, antequam hanc de ciuitate legem perferret, domi suae, incertum a quo, necatus est. Quo facto equites Romani penes quos tum iudicia erant, Q. Varium tribunum pl. Drusi collegam impulerunt, ut legem ferret in eos, qui Italicos ciuitatem petentes clam, palam ue iuuissent. qua lege multi e primoribus urbe sunt exacti. Italici uero cum se Druso, quo uno auctore se ciuitatem impetraturos sperauerant, erepto, & ceteris patronis suis exilio multatis, desertos cernerent, indignationis, atque irarum pleni aduersus populum R. conspirarunt. Ac primum quidem decreuerunt feriis Latinis, in monte Albano, Philippum, & Casarem consules interficere, deinde re patefacta, Q. Seruilio pro cos. ad motus suos comprimendos accurrenti una cum legato eius Fonteio, & omnibus, qui Asculi erant, ciuibus Romanis necem attulerunt. Quam ut ulcisceretur iniuriam populus Romanus, bellum illud iniuit, quod sociale, atque Italicum appellatum est, nempe quod a sociis Italicis sit commotum. Quod idem etiam Marsicum nominarunt. quod illud Marci potissimum, ut inquit Strabo, & eorum imperator Popedius intulerint, ad quos se deinde hi populi applicuerunt, Picentes, Peligni, Vestini, Marrucini, Frentani, Hirpini, Pompeiani, Picentini, Venusini, Iapyges, Lucani, Samnites, atque omnis, ut ait Appianus, ora a Liri fluuio usque ad Ionium sinum. Hi uero, ut addit Diodorus, cum Corfinium, Pelignorum oppidum, belli caput legissent, eò cum alia, quibus magnum parari imperium posset, tum maxime forum, & consilium, & cetera, quibus ad bellum gerendum opus est, pecuniarum, & annonae copiam contulerunt. quin etiam senatum ex uiris quingentis constituerunt, ex quibus legerent, qui patriam regerent, & communi saluti consulerent. atque his rei bellicae au-

torita-

auctoritatem, ac ius omne permiserunt. illi uero consules bini
 quotannis, & duodeni praetores ut crearentur, cum statuisent.
 Q. Popedius Silonem, & C. Papium Mutilum, alterum in-
 ter Marfos, alterum inter Samnites auctoritate, & rerum ge-
 starum gloria facile principem consules declararunt. cum au-
 tem uniuersam Italiam in partes duas distribuissent, easq. con-
 sulares prouincias fecissent, Popedio partem ab Ocriculis us-
 que ad mare Adriaticum, nimirum quæ occidentem, & septen-
 trionem intueretur, tradiderunt, reliquam uero Italiam, quæ
 orientem, & meridiem spectat, C. Mutilo concesserunt. Ita
 cum omnia dextere, atque ad Romani moris similitudinem a-
 pte descripsissent, omni cura in bellum incubuerunt, cum Cor-
 finium in Pelignis, communem patriam, Italicum appellas-
 sent. unde postea Italicenses usurpati. Aduersus hos ma-
 gno pedestrium, equestriumq. copiarum apparatu Romani
 consules cum uenissent L. Iulius Cæsar, & P. Rutilius Lupus,
 primum uario Marte, dubioq. pugnarunt, post autem, cum
 ad alias clades aduersus multis præliis acceptas, P. etiam Lu-
 pus consul tertio idus Iunias, teste in fastis Ouidio, cecidisset,
 iamque Etrusci etiam, & Umbri, aliiq. iis finitimi populi,
 qui ab altera urbis parte incolunt, defectionem spectarent,
 tum lex, ut ait Appianus, est lata, ut qui populi ad eam diem
 in fide mansissent, ciues Romani essent. quo nomine Lati-
 nos, Etruscos, & Umbros comprehendisse uisa est. nondum
 enim eorum quisquam defecerat. Appianus quidem certe Ti-
 burtinos, & Prænestinos, quas fœderatas ciuitates fuisse in La-
 tio diximus, tum ciuitate donatos diserte scribit. Umbros au-
 tem & Tuscos, cum in tanto tumultu nihil mouissent, in ean-
 dem tum esse ascriptos facile mihi persuaserim. de Umbris e-
 nim, ut ciuibus in tribus coniectis, loquitur Cicero pro Mure-
 na. Multas sibi tribus, inquit, quæ municipiis Umbriæ confi-
 ciuntur, adiunxit. de Tuscis illud est indicio, quod ait Vale-
 rius, ubi de Spurina Etrusco loquitur. Quod sequitur, ait, ex-
 ternis adnectam, quia ante gestum est, quàm Etruriæ ciuitas
 daretur. Idem autem de Sabinis est iudicandum, quos postre-
 mo in Sergiam tribum coniectos (in ea enim suffragium tulerunt)
 significat noster ille in Vatriniana. Hæc autē celeberrima
 lex Iulia fuit, a L. Iulio Cæsare consule, extremo, ut par est,
 consulatu, iam mortuo collega, anno post V. C. DCLXIII lata.

qua lege Cicero pro Balbo sociis, & latinis, Gellius lib. iiii, uniuerso Latio ciuitatem datam profitentur. Tam diu uero Italici restiterunt, donec a Cn. Pompeio consule, & P. Sulla alterius consulis L. Catonis legato pluribus proeliis uicti, & iam ad paucos redacti omnium suorum consensu, communem patriam Corfinium reliquerunt, quod iam Marfi, atque omnes finitimæ gentes in fidem Romanorum redierant, ac communi Italicorum causa deserta, cum ab armis recessissent, in ciuitatem lege Iulia asciti fuerant. Rei uero summam in oppidum Samnitium, priore anno de Romanis captum, Aeserniam transtulerunt. Tum uero magnis collectis undique copiis, & seruis ad arma uocatis, duce Popedio Silone cum Venusiam in Apulia amississent, nec quod implorauerant, a Mithridate Ponti rege, Romanorum hoste, auxilium impetrassent, omnem belli gerendi cogitationem deposuerunt, paucis tantum Samnitibus, qui Nolæ se continebant, & Lucanis quibusdam exceptis. Itaque hoc anno omnes ex lege Iulia in tribus descriptos fuisse puto a censoribus L. Iulio Cæsare, & P. Licinio Crasso, qui huius rei gratia ante solemne quinquennii tempus creati erant. In tribus autem eos non ueteres triginta quinque, sed in nouas octo distribuerunt, eo nimirum consilio, ne si eos in ueteres rettulissent, multitudine nouorum suffragiorum nimium ueterum ciuium opes infirmarent. Atque hoc esse opinor, quod in epitoma Liuiarum lxx scriptum est his uerbis: Italicis populis ciuitas a senatu data est. Quamquam non suo id loco, ut opinor, non enim in Corneli Cinnæ consulatu, quod ex eo loco apparet, sed in Pompeii Strabonis hoc factum est. Quo eodē anno peregrinis etiam aditum quendam ad ciuitatem R. lege Siluani, & Carbonis tribunorum plebis uideo esse factum: peregrinos nunc appello omnes præter Italos. Ea uero lege auctore in oratione pro Archia Cicerone, latum est, ut qui fœderatis ciuitatibus ascripti essent, si tum cum lex ferebatur, in Italia domicilium habuissent ac sexaginta diebus apud prætorem professi essent, ciues Ro. essent. ad quam legem respiciens idem scripsit in xiii epistolarum hoc modo: L. Manlius Sosis Catanensis, cum ascriptus esset Neapolim ante ciuitatem sociis, & Latinis datam, una cum reliquis Neapolitanis est ciuis Ro. factus. & pro Archia, Archia ipsum Anthiochenum, cum ascriptus esset Heracleam, quæ

æquissimo

æquissimo iure, & fœdere erat, ciuitatem R. esse adeptum concludit. de utraque autem ciuitate sic in defensione Balbi loquitur: lege Iulia, qua ciuitas sociis, & Latinis data est magna contentio Heracliensium, & Neapolitanorum fuit cum magna pars in iis ciuitatibus iuris sui libertatem ciuitati anteferreret. Fuit autem æquum, ut qui ascriptus esset in ciuitatem fœderatam, una cum ea ciuitatem Romanam consequeretur. Quod autem dixi, ciuitatem Italicis populis datam in consulatu Strabonis, non Cinna, cum censores, de quibus dixi, ostendunt, quorum munus est ciues in tribus transferre, tum etiam illud maxime, quod P. Sulpicius, qui anno post Strabonem consullem, Sulla consule tribunatum gessit, nouos ciues ex octo tribubus in omnes triginta quinque distribuere est conatus. Etenim cum Italici in octo tribus nouas coniecti nihil se ad comitia roboris afferre, ac neruorum, dummodo ueteres xxxv consensissent, intelligerent, sed deceptos rati, ad P. Sulpicium nouarum rerum cupidum confugerunt. Ille uero ad aucupandam eorum gratiam legem promulgauit, ut noui ciues in ueteres tribus transferrentur. qua de lege in epitoma *Lxxvii*, 84. atque in Appiani primo libro scriptum est. uerum hæc lex aut non est lata, aut certe eodem anno a L. Sulla consule, cum in urbem ex Campania cum exercitu reuertisset, ac Sulpicium ipsum, Mariumq. inimicos suos urbe exturbasset, una cum ceteris eius legibus est sublata. Quocirca L. Cinna, qui insequenti anno consulatum gessit, quo sibi contra Sullam tum ab sentem opes pararet, eam rettulit, id quod his uerbis proditum a Velleio esse uideo: Cum ciuitas Italiae data esset, ut in octo tribus contribuerentur noui ciues, ne potentia eorum, & multitudo ueterum dignitatem ciuium frangeret, plusq. possent recepti in beneficium, quam auctores beneficii, Cinna in omnibus tribubus eos se distributurum pollicitus est. quo nomine ingentem totius Italiae frequentiam in urbem acciuerat. ex qua pulsus, consulatus ei quoque abrogatus est. Post autem Cinna *IIII* consule interfecto, & Cn. Carbone solo consulatum gerente, anno *DCLXX*, socios omnes in xxxv tribus distributos possumus suspicari, atque id esse, quod in epitoma *LXXX* scriptum est: Nouis ciuibus s. c. suffragium datum est. His enim uerbis significari arbitror, nouis ciuibus tum demum suffragium esse concessum, quod eo primum an

no in xxxv tribus, quod ante eam diem non obtinuerant, sint distributi, quo modo par ius suffragiorum cum ueteribus ciuibus sunt assecuti. Neque uero de facto dubito. quo anno factū hoc sit, de eo potius ambigo. neque enim ex uerbis epitomarum saepe certum rerum annum possis eruere. ego uero, siquid in re tanta iudicio, ac coniecturæ dandum est, malim Italicos biennio ante in xxxv tribus coniectos in secundo Cinnae consulatu, quàm eodem quartum consule iam occiso, & Carbone solo consulatum gerente; primum, quia probabile uidetur, quod Cinna in primo consulatu conatus non potuit efficere, id statim in secundo peregisse, deinde quòd eo anno censores fuisse traduntur, L. Marcius Philippus, & L. Perperna, idq. ante solemnem censorii quinquennii uicisitudinem. quos ad id creatos esse facile putauerim. Nam nisi a censoribus in tribus translatos eos dicamus, legem latam ad populum, qua qui in quaque tribu nominatim suffragarentur, expressum sit, confiteamur necesse est. cuius tamen legis nulla usquam memoria extat. Itaque recte post in epitoma lxxxvi scriptum est, Sullam cum Italicis populis, ne timeretur ab iis, uelut erepturus ciuitatem, & suffragii ius nuper datum, foedus percussisse. Quod ipsum cum Scipione, & Norbano consulibus factū sit, ob eam rem probe Cicero in Philippicis dixit Sullam cum Scipione collocutum de auctoritate senatus, de suffragiis populi, de iure ciuitatis, legis inter se condiciones contulisse. Hoc tamen beneficium post a Sulla uictore, & dictatore ademptum est multis, qui Cinnam, Carbonem, Marium, Scipionē, & Norbanum, ceterosq. aduersæ factionis duces aut consilio, aut pecunia, aut copiis iuuerant. quorum alios morte, ut inquit Appianus, alios exilio, alios bonorum publicatione multauit. cumq. in singulis hominibus insatiabilem suam crudelitatem exercuisset, oppida inde adortus, ea aut arcibus, aut mœnibus nudauit, aut grauissimis impositis tributis prorsus affixit, aut deductis in eorum agros militibus suis, possessionibus patriis spoliauit, aut iis denique ciuitatem paullo ante a senatu datam eripuit. Vnde merito in eum M. Lepidus consul est in concione dicens apud Sallustium, sociorum, & Latii magnam uim ciuitate pro multis, & egregiis factis data per unum Sullam prohiberi. De agris tamen, non de ciuitate ratum fuisse, docet in oratione pro domo Cicero, cum ait. Populus Ro-

manus,

manus, L. Sulla dictatore ferente, comitiis centuriatis ciuitatē ademit: ademit iisdem agros. de agris ratum est, fuit enim populi potestas, de ciuitate ne tandiu quidem, quādiu illa Sullani temporis arma ualuerunt. Neque uero alia, ut opinor, causa Sallustiū impulit, ut in Catilinæ conuratione scripserit; Etruriam nouarum rerū cupidam cōsule Cicerone fuisse, quod Syllæ dominatione agros, bonaq. omnia amiserat. Samnitibus quidem, qui Tefesino, & Lāponio ducibus infesta urbi signa aduersus se tulerāt, itemq. Volaterranis, & Nolanis, & Arretinis, qui sibi pertinacissime resisterant, inimicissimum ipsum fuisse, multorum testimonio compertum habemus; maxime autem Strabonis ita de Samnitibus scribentis: Samnites postremo a Sulla deleti sunt, quos cum ceteris Italici bello fractis, solos arma retinentes, ac Romam oppugnantes uideret, alios in fuga cecidit, alios abiectis armis se dedentes, ad quattuor milia in uilla publica, quæ in campo Martio est, trucidauit. factisque proscriptionibus non ante destitit, quā uniuersum Samnitium nomen deleuerit, aut Italia fugarit. Post autem Sulla dictaturam deponente, aut certe mortuo, omnibus, aut plerisque ius pristinum, ut opinor, est restitutum. uerum quo potissimum legem ferente, nihil sane mihi legisse uideor. illud pro certo affirmare possum, M. Lepidum consulem de Sullanis actis rescindendis cum Q. Catullo, collega suo, post Syllæ mortem contendisse, & bona, agrosq. quos a Sullæ hasta pretio persoluto mercatus erat, se cuique ueterum dominorum reddere paratum esse in concione professum esse. Quocirca Cicero quoque legem Sullæ de ciuitate adimenda ne tandiu quidem ualuisse dixit, quandiu Syllana arma ualuerunt. Hoc igitur pacto cum Italia ciuitatem Ro. multis laboribus, ac multo sanguine primum meruisset, deinde uero armis, atque populi Ro. benignitate obtinuisset, amissamq. recuperasset, tum tanta demum peregrinorum in urbem se rettulit copia, ut noua lege eorum libido fuerit coercenda. Itaque, Dionē teste, Cotta, et Torquato cos. anno post urbem conditam DCLXXXVIII, omnes, qui Romæ obuersabantur, Italici exceptis, urbe pulsi sunt, C. Papii tribuni pl. rogatione, cum peregrini in urbe superarent, nec satis digni uiderentur, qui secum habitarent. Hic est autem Papius ille, de quo Cicero: Male, qui peregrinos urbibus prohibent, eosque exterminant,

exterminant, ut Pennus apud patres nostros, Papius nuper, quam eandem legem intellexit in agraria secunda, cum dixit: Lege illa, qua peregrini urbe eiiciuntur Glaucippus excipitur. & in Archiæ defensione. Quid quod non modo post ciuitatem datam, sed etiam post legem Papiam multi in earum ciuitatum tabulas irrepsērunt? ex quo apparet, Papias leges duas fuisse, unam de ciuibus, alteram de peregrinis, item unam de ciuitate, alteram de urbe. quos autem non modo post ciuitatem datam, sed etiam post legem Papiam in eorum municipiorum tabulas irrepsisse ait, peregrinos intelligit, qui urbe lege Papiæ prohibiti, ut ibi esse per legem liceret, furtim sua nomina in tabulis fœderatorum reponi curauerant, ut ex lege Siluani, & Carbonis ciues Romani essent.

De iure ciuitatis Galliæ prouinciæ dato.

Cap. II.

HACTENVS quo rerum motu, & quibus legibus Latini, atque Italici Romanam ciuitatem adepti sint, diximus. reliquum est, ut de Galliæ prouinciæ ciuitate eo, quo cœpimus, ordine differamus. Quid igitur? an ego Galliæ prouinciæ nobilissimæ datam esse ciuitatem addubitem? minime uero. extant enim præclari huius muneris insignia ad memoriam testimonia. Nam & Diodorus Ligures, & Strabo Gallos Cisalpinos cum Venetis in ciuitatem acceptos, uterque libro quinto mandarunt. an uero de tempore, quo asciti sunt, ambigam? ne id quidem. quippe cum Strabonem eundem habeam auctorem, Gallos, & Venetos, eodem; quo ceteram Italiam, tempore Romana ciuitate esse donatos. an lege Iulia ciuitas Galliæ data? non, arbitror. lex enim Iulia sociis, & Latinis solis traditur opem tulisse, sed Pompeia, quam Cn. Pompeius Strabo post L. Iulium Cæsarem, unde est lex Iulia, consul, ni mea me coniectura decipit, tulit. Placuit enim Pompeio, cum Iulius lege sua Italicis omnibus in fidem redeuntibus subuenisset, se quoque a Gallis, qui in tanto quieti tumultu fuerant, gratiam inire. Itaque, quod uerissimile uidetur, legem, collega Catone iam extincto, tulit, qua Liguribus, & Cispadanis, & Venetis ciuitatem, Transpadanis uero Latiniratem communicauit. Huius legis præterquam quod uestigia extant apud

Plinium,

Plinium, cum inquit, Cottianas alpes, quia non hostiles fuerant, municipiis ab Augusto attributis lege Pompeia, testis est quoque Alba Ligurum oppidum, quæ ab hoc Pompeio, ut in transpadanis etiam Laus, Pompeia est appellata. Accedit, quod cum transpadanos Latii iure ab eo donatos, ut infra ostendam, pro certo habeamus, cispadanos item præmio aliquo affectos, uerisimile esse arbitramur. præsertim uero cum post hæc tempora cispadanos ius suffragiorum Romæ habere, transpadanos desiderare uideamus. Hinc enim illa sunt Ciceronis de se consulatum petente in epistolis ad Atticum. Et quoniam, inquit, in suffragiis multum potest Gallia, accuremus legati ad Pisonem. & in Antoniana secunda: Ex omnium omnibus flagitiis nullum turpius uidi, nullum audui, quam qui magister equitum fuisse tibi uiderere, in proximum annum consulatum peteres, uel potius rogares, is per municipia, coloniasq. Gallia, a qua cum consulatus noster petebatur, non rogabatur, petere consulatum solebamus, cum caligis, & lacerina cucurristi, & in III in Antonium: Tantus consensus est municipiorum prouinciæ Gallia, ut omnes ad auctoritatem huius ordinis maiestatemq. populi R. defendendam conspirasse uideantur. & post de restitutione eius ita Pedianus; Placentini honestissima decreta erga Ciceronem fecerunt, certaueruntq. in ea re cum tota Italia. cum de reditu eius actum est. & deinde delegibus C. Catonis antiquandis Cicero in epistolis ad fratrem: Magna manus ex Piceno, & Gallia expectatur, ut etiam Catonis rogationibus de Lentulo, & Milone resistamus. & de sacerdotii Antoniani petitione Hirtius: Cæsar, inquit, in Italiam profectus, ut municipia, & colonias appellaret, quibus M. Antonii quaestoris sui commendaret sacerdotii petitionem, aut his gratiam ageret, quod frequentiam, atque officium suum Antonio præstitissent. Item: Cæsar, cum omnes Gallia Togata regiones percurrisset, T. Labienum Gallia Togata præfecit. quo maiore commendatione conciliaretur ad consulatus petitionem. Hinc idem etiam Cicero in Philippicis, cum de Mutina colonia ab Antonio obsessa loqueretur, Galliam prouinciam fortissimorum ciuium uocat, atque incredibilem earum coloniarum, & municipiorum consensum ad salutem populi R. tuendam exclamat. & ad M. Brutum Gallia prætorem cum scriberet: Ergo omnibus terris inquit, una Gal

lia communi non ardet incendio. in qua frueris ipse te, cum in Italia luce cognosceris, uersarisque in optimorum ciuium uel flore, uel robore. Quod auetm transpadanis non ius ciuitatis, sed Latinitatis lege Pompeia concessum sit, docet Asconius, qui in commentario Pisoniana ita, ut saepe dixi, scribit: Cn. Pompeius Strabo Magni pater transpadanas colonias deduxit. quas non nouis coloniis constituit, sed ueteribus incolis manentibus ius dedit Latii, ut possent habere ius, quod cetera Latinae coloniae, id est ut petendi magistratus gratia Romanam ciuitatem adipiscerentur. Ex his autem coloniis Veronae, Comi, & Laudi Pompeiae tantummodo mentionem inuenio. De Verona scriptum est in Panegyrico Constantini Magni, fato euenisse, ut quam coloniam Pompeius aliquando deduxerat, Pompeianus euerteret. & apud Tacitum libro XIX. Quaeritum inde, inquit, quae sedes bello legeretur. Verona potior uisa, patentibus circum campis ad pugnam equestrem, qua praeualebant, simul coloniam copius ualidam auferre Vitellio in rem, famamque uidebatur. Comum narrat Strabo modicum oppidum fuisse. quod cum incumbentes Rhæti uastassent, Cn. Pompeius Strabo Magni pater restituerit. De Laude Pompeiani nihil habeo praeter coniecturam ex nomine ipso conceptam. Neque enim eos laudare possum, qui inter Transpadanos Venetos numerant, & oppida Venetorum in hunc etiam numerum sine ullo uetere teste ascribunt. primum, quod cum Transpadanos Romani dixerunt, ii Gallos tantum Cænonianos, & Insubres intellexerunt, deinde quod Venetos non iure Latii, sed ciuium R. donatos inuenio. Cum ergo deteriore Transpadani, quam reliqui Itali iure essent, propterea & ipsi saepe, ut in ciuitatem acciperentur, egerunt. Itaque Cotta, & Torquato cos. an. DXXXVIII, M. Crassus, & Q. Catulus inter se summa ui decertasse a Dione traduntur, quod alter eorum Transpadanis ciuitatem dare uellet, alter uetaret. iidemque cum infecta re abdicassent, ne per sequentes quidem censores quicquam esse perfectum. eodem uero anno Cæsarem, addit Suetonius, Latinas colonias de ciuitate agitanter adisse, atque ædilem curulem cum Cn. Pisone conspirasse, ut ille foris, ipse Romae ad res nouas consurgeret per Lambranos, & Transpadanos; destitutum utriusque consilium morte Pisonis. Quod autem Cæsar in ædilitate Praestare non potuit,

potuit, id in primo consulatu uidetur tentasse, ut aliqua ex parte Transpadanorum petitioni satisfaceret. quanquam nisi de Como quicquam nominatim accepimus. de quo est scriptum in Strabonis commentario v, Cæsarem quinque millia hominum Comum deduxisse. ex quibus maxime illustres quingentos Græcos fuisse. eos tamen ciuitate donatos, atque colonos adscriptos haud ibi habitasse, sed oppido nomine Nouocomi imposito Nouocomenses oppidanos omnes dixisse. Quocirca aliquot post annis M. Marcellus consul, Cæsari inimicus ad senatum rettulit, ut colonis, quos rogatione Vatinia, quod scribit Suetonius, Cæsar Nouumcomum deduxisset, ciuitas adimeretur, quod per ambitionem, & ultra præscriptum data esset. Ciuitatem autem intellexit, non quæ Nouocomensibus ueteribus incolis data esset, quæ nulla erat, sed quæ quingentis colonis Græcis adiectis. Quod autem ait Appianus, Cæsarem Nouocomum ad Latii ius redeigisse. quorum qui annum gerebant magistratum, ciuis Romanus erat, intelligendum item est de nouis incolis Græcis, quos quia Comum Cæsar ascripserat, etiam iure Latii, quo ueteres incolæ lege Pompeia donati fuerant, decorauerat. Quare, ut idem scribit, Nouocomensem quendam, qui domi magistratum gesserat, ac propterea se pro ciue Romano ferebat, uirgis cædi in Cæsaris contumeliam Marcellus consul iussit, quo eodem respexit etiam Cicero, cum in v epistolarum ad Atticum scripsit: Marcellus fœde in Comensi. etsi ille magistratum non gesserat, erat tamen Transpadanus. ita mihi uidetur non minus stomachi nostro Cæsari fecisse. nimirum enim significat, Marcellum non minus stomachi suo Cæsari, id est Pompeio fecisse, cum Comensem a Strabone Magni patre lege ornatum, quia Transpadanus erat, uerberauit, quàm Cæsari ipsi inimico suo, a quo Nouocomum ascriptus fuerat. Neque uero aliunde factum, ut bello ciuili Cæsar Transpadanos amicos habuerit. quod in epistolis sæpe innuit Cicero. ut ibi: Cæsar Gallias ambas habet inimicissimas præter Transpadanos. & lib. vii ad Atticum: Transpadani, & plebs Romana erit cum Cæsare. & lib. v: Nondum satis huc erat allatum, quo modo Cæsar perferret de auctoritate perscripta, eratq. rumor de Transpadanis, iustos quattuor uiros creare. et Cælius ad Ciceronem: Rumores de Comitibus Transpadanorum Cumarum tenus caluerunt.

*Imo de ueteribus
ne Appianus a
ueteribus Strabone
et Suetonio.*

Comitia uero intelligit, quibus quattuoruii crearentur, qui erat municipiorum magistratus. ut si Cæsar iussisset a Transpadanis creari quattuoruiros, ius quoddam uideretur ciuitatis iis, & municipii speciem concessisse. Sæpe autem de Transpadanorum ciuitate in senatu agitatum, ostendit uox illa Curionis apud Ciceronem in 111 de officiis: Male Curio, inquit, cum causam Transpadanorum æquam esse dicebat, addebat tamen: Vincat utilitas. quasi enim significabat, Transpadanis ciuitatem deberi, sed quia id parum reip. expediret, negandam esse. Postremo quod efficere Cæsar in consulatu, & in imperio non potuit, id, ubi primum potestas data est, præstitit. siquidem Transpadanos omnes in prima dictatura, teste Dione, in ciuitatem asciuit. unde D. Claudius dixit apud Tacitum: Cum Transpadani in ciuitatem recepti, solida domi quies, & aduersus externa floruius. Ita autem recepti sunt, ut & magistratus petere Romæ, & in senatum legi possent. quod in oratione contra D. Claudium positum est apud eundem: An parum est, quod Veneti, & Insuæ curiam irruerint, nisi cætus alieni generum, uelut captiuitas inferatur? Quamquam autem Gallia in ciuitatem ascita erat, non tamen eodem, quo reliqua Italia, libertatis iure fruebatur, sed adhuc provincia erat, & prætori obtemperabat. Post autem, anno dccxi, placuit M. Lepido, M. Antonio, & C. Cæsari Octauiano 111 iuris reip. constituendæ, ut ex decreto diui Cæsaris libera esset, & ad reliquæ ius Italiæ traduceretur. ut lib. v Appiani historiæ traditum est. Quo spectans etiam Dio lib. xxxv vii scriptum reliquit, C. Cæsarem Octavianum 111 uirum reip. anno postero ex Gallia Togata pecunias, & milites coegisse, quæ ob id ad Italiæ formam redacta erat, ne quis in posterum provinciæ nomine intra alpes exercitum haberet. Finis autem a septentrione fuit flumen Formio. sic enim inquit Plinius: Ultra Tergeste vi millia passuum Formio annis antiquus auctæ Italiæ terminus. auctam autem intelligit a Rubicone ad alpes, non naturæ, sed iuris finibus propagatam. Atque ita Italia aperte usque ad alpes promota, & Gallia in posterum provincia appellari desita est, cum iam uniuersa in partem ciuitatis, & imperii Romani esset uocata. id quod me ab initio demonstraturum esse pollicitus sum.

De iure ciuitatis coloniis, præfecturis, fœderatis ciuitatibus, foris, & conciliabulis dato. Cap. III.

NEQVIS autem putaret, cum uniuersos Italiæ populos ciuitate a populo Romano donatos ostenderim, colonias, præfecturas, fœderata oppida, & fora, ac conciliabula non eodem iure fuisse ornata; quanquam hoc superiore disputatione probatum satis uideri poterat, uisum est tamen faciendum, ut retinendi instituti mei causa, id ipsum sigillatim in horum etiam unoquoque confirmarem. Vt ergo coloniis nullis ante legem Iuliam ius suffragii patuit, sic post legem Iuliam, aut Pompeiam omnibus esse permissum dico. nisi forte id pauca aliquot aut scelere suo non obtinuerint, aut post insigni aliqua calamitate amiserint. Habuisse autem colonias suffragium, quis ueterum scriptorum non loquitur? indicat Cicero, cum de se post reditum ad Quirites inquit ita: Nullus in eorum reditu motus municipiorum, & coloniarum factus est. at me in patriam ter suis decretis Italia cuncta reuocauit. & pro domo: Quid ego illa diuina, atque immortalia municipiorum, & coloniarum, & totius Italiæ decreta commemorem? & in secunda in Antonium: Municipia, colonias, præfecturas num aliter iudicare censetis? & pro Sylla; Ad sunt pari studio Pompeiani, qui ita de ambitione, & suffragiis suis cum colonis dissenserunt, ut idem de communi salute sentirent. cum Cicerone autem facit Hirtius, in cuius historia ita scriptum inuenimus: Cæsar in Italiam profectus est, ut municipia, & colonias appellaret, quibus M. Antonii quæstoris sui commendaret sacerdotii petitionem, aut iis gratias ageret, quòd frequentiam, atque officium suum Antonio præstitissent, simulq. se, atque honorem suum insequentis anni commendaret. Nam quid notum, uel potius nobile illud ex commentariis Suetonii proferam? Augustum Italiam duodetriginta coloniarum numero deductarum ab se frequentasse, & iure, ac dignatione urbi quodammodo pro parte aliqua adæquasse, excogitato genere suffragiorum, quæ de magistratibus urbicis decuriones colonici in sua quisque colonia ferrent, & sub diem comitiorum obsignata Romam mitterent. Neque uero quin idem quoque præ-

*Adde notitia
ad huc 28. 9.*

pag. 1.

fecturis ius suffragii, & magistratus sit impertitum, dubitandum uideretur, cum huius antiquitatis locupletissimum habeamus Tullii testimonium. qui in Planciana ita disputat in Laterensem Plancii accusatorem: Primum utrum magis fauere putas Atinates, an Tusculanos suis? alteri, cum huius Cn. Saturnini patrem ædilem, cum prætorem uiderunt, quod primus ille non modo in familiam, sed etiam in præfecturam illam sellam curulem attulisset, mirandum in modum lætati sunt. alteri (credo, quia refertum est municipium consularibus) nunquam intellexi uehementius suorum hospitem honore lætari. & paullo post. Huius præfectura plena uirorum fortissimorum sit, ut nulla tota Italia frequentior dici possit. quam quidem nunc multitudinem uidetis iudices in squalore, & luctu supplicem uobis. hi tot equites R. tot tribuni ærarii (nam plebem a iudicio dimisimus, quæ cuncta comitiis affuit) quid roboris, quid dignitatis huius petitioni attulerunt? non enim tribum Terentinam, sed dignitatem, sed oculorum coniectum, sed solidam, & robustam, & assiduam frequentiam attulerunt. Quod autem fœderatæ ciuitates municipiorum ius, id est tribuum, & suffragii, & magistratus adeptæ sint, multi sunt testes, sed nescio quo modo uno maxime delector eo ipso, quem paullo ante commemorauimus, Tullio. cuius hæc in defensione Syllæ cū uerba contemplor, nihil quæro amplius. At si nos, inquit, tibi peregrini uidemur, qui sumus e municipio. quorum iam & nomen, & honos inueterauit & huic urbi, & hominum famæ, & sermonibus, quàm tibi illos competitores tuos peregrinos uideri necesse est, qui iam ex tota Italia delecti tecum de honore & de omni dignitate contendunt? quorum caue tu quenquam peregrinum appelles, ne peregrinorum suffragiis obruare. Nō est hoc fortasse satis. nunc quid ille idem in Planciana dicat, attendamus. Iam municipia, inquit, coniunctione etiam uicinitatis mouentur. nemo Arpinas non Plancio studuit, nemo Soranus, nemo Casinas, nemo Aquinas. totus ille tractus Venafranus, Allifanus. iisdemq. nunc a municipiis adsunt equites Romani publice cum legationis testimonio. Ergo ut alia in te erant illultriora Laterensis, sic te Plancius hoc non solum municipii, uerum etiam uicinitatis genere uincebat; nisi forte te Lauicana, aut Bouillana, aut Gabina uicinitas adiuuabat. quibus ex municipiis uix iam, qui carnem Latinis perant

inue-

inueniuntur. item in oratione pro domo, in qua, dum se decretis Italiae reuocatum comitiis centuriatis gloriatur, in hac uerba erupit: Ille ille populus dominus est regum, uictor, atque imperator omnium gentium, quem illo clarissimo die uidisti, tum cum omnes principes ciuitatis, omnes ordinum, atque ætatum omnium suffragium se non de ciuis, sed de ciuitatis salute ferre censebant. cum denique homines in campum non tabernis, sed municipiis clausis uenerunt. Quid quod in epistolis prodidit, Atellanos, & Volaterranos municipis sibi in suis honoribus affuisse? Nam Pædiani nota est auctoritas, qui in diuinationis commentario posuit, rusticam plebem ex municipiis Romæ conuenisse, aut propter comitia suffragiorum causa, aut ludorum, aut ut censerentur apud censores. Hi uero omnes erant ex iis oppidis, quæ lege Iulia paullo ante in ciuitatem ascita fuerant, neque dum censa in tribubus x x xv. siquidem Italia in tribus a Philippo, & Perperna censoribus est coniecta cumq. nisi post annos decem, & septem censores in ciuitate nulli fuissent, ad eos, qui primi declarati sunt, Lentulum, & Gellium ex tota Italia frequentissimi uenerunt, non quod in municipiis non censi suis possent, sed ut ius nouum, & multo sudore partum tandem aliquando usurparent. Postremo uero conciliabulis etiam ciuitatem esse communicatam, uideo satis perspicue docuisse Aggenum, auctorem minime contemnendum, cum scripsit: Sunt loca publica coloniarum, ubi prius fuere conciliabula, & postea sunt in municipii ius relata. Quod cum ita sit, sane iam causa patet, cur post legem Iuliam multa oppida et municipiorum, et coloniarum nomine decorata sint, multa item præfecturæ, et municipia appellata. quid enim aliud esse censemus, nisi quod quatenus colonos habuerunt, colonix, quatenus præfectos, præfecturæ nomen tulerunt, ut autem suffragii iure donata sunt, eatenus municipia sunt nuncupata? Cum autem suffragii ius una cum tribu obtinuerint, factum est, ut sæpe tribus ipsas pro populis Italiae ciuitate donatis ueteres usurparint. ut Suetonius, cum scripsit, Cæsarem testamento suo legasse populo Ro. quadringenties, tribubus tricies quinquies. et Martialis, cum dixit:

Dat populus, dat gratus eques, dat thura senatus,

Et libant Latix tertia dona tribus.

Vterque enim distinguens populum a tribubus, populi nomine plebem

plebem Romanam uidetur intelligere , tribuum uero Italiam. Quòd si quis tribuum nomina , in quibus quæque aut colonia, aut præfectura , aut fœderata ciuitas post ciuitatem impetratam suffragium tulerit , requisierit , nã ille laborem inanem suscepit. Mihi enim ne hanc quidem inuestigandæ antiquitatis partem negligenti , contigit , ut ueterum lapidum titulos perlegens , ac obseruans paucarum tantum quarundam certas tribus inuenerim . Mutinæ quidem , patriæ meæ , Polliam , Veronæ Publiliam , Sutrii Velinam , Cæretis , & Tudertis Clustumnam , Florentiæ Scaptiam , Atestis Romiliam , Brixia Fabiam , Vicetia Meneniam , Clusii Arniensem , Tergeſtis Pupiniam , Aletrii Publiliam , Arretii Pomptinam. Nam Atinam in Terentina suffragatam docet Cicero in Planciana . Eorum uero lapidum exempla , qualia Onuphrius Panuinius , Veronensis , homo in ista ipsa disciplina , quæ nunc dimissa reuocatur , in primis probatus , mihi tradidit , ne quem fallam , hoc loco subscribam :

Mutinæ.

Q. AMBILIUS T. F.
POL. TIRO MVTIN
MILES COHORT. VII PRAET.
O GRAECINI. VIXIT ANN
XXXII. MILITAVIT AN. XII

Romæ

D. M.
M. BALLONIO
M. F. POL. PAVLLO
MVTINA
MIL. COH. X. PR. O
FRONTONIS MIL. ANN
VIII. VIX. ANN. XXXVI.

Romæ

M. APICIUS

M. F. PVB.

PVDENS

VERONA

MIL. COH. XII. PR.

MIL. AN. XVI.

VIXIT ANN. XXXIIX.

Brixia

Q. MINICIO

Q. F. FAB. POB.

MACRO

IIII VIR VERON

Q. VERON. ET BRIX.

MINICIA MATER

D. D.

Sutrii

DIIS MANIBVS

T. VALERIO T. F.

VEL. VICTORI

DECVRIONI SVTRI

II VIR I. D. ITERVM

QVINQ VENNALI

CVRATORI PECVNIAE

PVBLICAE. PONTIFICI

PATVL CIA EXOCHE

CONIVX

FECIT.

Carete.

TI. CLAUDIO DIVI AVG. F.

AVG. PONT. MAX. TRIB. POT. XX

DE ANTIQVO IVRE

L. PAVLLVS L. F. CLV. ATTICVS
PRAEFECTVS FABRV M CAER.
&c.

In agro Tudertino

L. IVLIO L. F.
CLV. MARCIANO
AED. II VIR. TVDER
VICANI VICI MARTIS
TV DERT. EX AERE COLL.
OB MERITA EIVS L. D. D. D.

Romæ

Q. GARGENNIVS
L. F. SCA
CELER
FLORENTIA MIL.
COH. XI. PRAET.
VIX. ANN. XXXV.
MILIT. ANN. VI.

Romæ

L. CASSIVS L. F.
ROM. NIGER
DOMO ATESTE
MIL. COH. I. PR.
MIL. ANN. XVII.
VIX. ANN. XXXVII

Vicetiae

M. ENNIVS M F
MEN. VICETINVS
SCR. AED. CVRVLIVM
ARMENTARIVS DECVRIAEQ
DECVRIO VICETIAE.

Clusii

Q. GAVIVS Q. F.

ARN. CLEMENS

CLVSII EVOC

AVG.

A QVESTIONIBVS.

Felti

Q. CAEDIVS P. F.

PVB. SEX VIR

TERGESTAE V. F.

VINISSA Q. F. MAXV

VXOR

APRVSIDIA C. F. SE

MATER

CAEDIVS FRATER

Ferentini

C. IVLIO C. F. PVB. RVFO

VETERANO COH. VI PR

O AQVILA MAXIMI

PRAETORI AED. IIII VIRO I. D.

MVNICIPI ALETRI

C. IVLIVS C. F. RVFINVS FRATRI

BENEMERENTI, ET SIBI

POSTERISQ. SVIS

Tiferni.

C. ANINIVS C. F. POM. GALLVS

DOMO ARRETIO EQ. LEG. IIII

SCYTH. MILITAVIT IN

PR. AN. XVII

EVOCAT. AN. II.

EQ. IN LEG. SCYTHIC

AN. XVIII.

De coloniis militaribus.

Cap. I I I I.

SUPERIORE libro colonias omnes a populo R. post urbem conditam usque ad belli Italici tempora deductas, quas quidem inuenire potui, exposui, quæque earum fuerit conditio, iusque ostendi: nunc, quod se facturum esse negauit Paterculus, ut militares persequeretur, ego, quemadmodum ante pollicitus sum, exequar. Hoc autem eò studiosius, quòd quas ille se prætermittere iccirco est professus, quia earum, ut ait, causæ, auctores, & nomina præfulgerent, ea nobis omnia hoc tempore obscurissimis sunt ex ignorantia tenebris educenda. Quanquam de causâ militarium coloniarum non est, cur admodum laboremus, nisi ab earum sententiarum auctoritate recedamus, quas paullo ante ex certis ueterum monumentis attulimus. Deduci enim militares coloniæ iccirco sunt solitæ, ut ueterani milites præliorum diuturnitate fessi præmiū aliquod aliquando caperent laborum suorum. Actorum autem nomina uere præfulgere dixit Velleius. quid enim L. Sulla, C. Cæsare dictatoribus, M. Antonio, M. Lepido, & C. Octauiano III uiris reip. & ipso met imperatore Augusto potuit esse illustrius? quos omnes, parta ciuili uictoria, inimicorum suorum agros militibus, per quos uicerant, diuississe, litteris proditum est. Huius autem consuetudinis a Sulla initium introductum, post a Cæsare probatum esse, cum alijs argumentis multis ducor ad opinandum, tum præcipue uerbis M. Bruti, eius, a quo Cæsar oppressus est, quæ sunt in concione eius ad ueteranos, ut epinor, in Capitolio, apud Appianum. Vos, inquit, pro rebus gestis aduersus Gallos, & Britannos præmia, quæ olim dabat populus, referetis, qui nec suis, nec innocentibus hominibus agros adimebat. neque illis aliena donabat, neque iniuria facienda gratiam referri oportere putabat. idemque hostes uictos non omni agro, sed parte multabat, in eamque emeritos deducebat, ut essent, quasi hostium, quos deuicissent, custodes. cumque sæpe agri armis parti non essent satis, publicos quoque diuisit, aut alios emit. hoc pacto deducere populus solebat. sine cuiusquam sollicitudine, ac molestia. Sulla uero, & Cæsar, quòd patriâ armis occupata, custodibus, & satellitibus aduersus eam ege-

egerent, neque uos in ciuitates uestras dimiserunt, neque uobis agrum emerunt, neque publicum diuiserunt, neque dominis pretia perfoluerunt, sed Italia innoxia, lege belli, agros, uillas, sepulchra, & fana extorserunt. quibus rebus nos ne alienigenas quidem hostes unquam exuimus, sed decima solum fructuum multauimus. illi uero agros socium Latini nominis diuiserunt, & uos in eos frequentes sub signis, & ordine militari duxerunt. Hæc eo loco Brutus. De Cæsare autem, & Augusto adeo perspicue loquitur Higinus, ut id reuocari in dubium nullo modo posse uideatur. Verba autem eius, quibus hoc docet, hæc sunt: Multis legionibus contigit bellum feliciter transigere, & ad laboriosam agriculturæ requiem primo tyrocinii gradu peruenire. nam cum signis, & aquila, & primis ordinibus, ac tribunis deducebantur. modus agri pro portione officii dabatur. ferunt quidam, indictum postea modum belli, & expleta centesima hostium congressione ad colendum reductos terrarum agros. Diuus Iulius, uir acerrimus, & multarum gentium dominitor tam frequentibus bellis militem exercuit, ut dum uictorias numerat, congressione multitudinis obliuisceretur. nam milites ultra stipendia emerita detinuit recusantes, deinde ueteranos dimisit, mox eosdem ipsos ueniam cum milite rogantes recepit, & post aliquot bella facta in pace dimisit. æque D. Augustus in assignata orbi terrarum pace exercitus, qui sub Antonio, aut Lepido militauerant, pariter & suarum legionum milites colonos fecit, alios in Italia, alios in prouinciis. quibusdam deletis hostium ciuitatibus nouas urbes constituit. quosdam in ueteribus oppidis deduxit, & colonos nominauit, Quin etiam M. Antonius consul apud Appianum in ea oratione, qua Cæsari acta seruanda esse suasit, illud posuit, Cæsarem milites una cum armis, quibus meruerant, atque iisdem ordinibus in agros deduxisse. Et quo intelligi potest, quæ res Tacitum adduxerit, ut ita in libro XIII annalium suorum scriptum reliquerit, Nerone IIII & Cossio consulibus: Veterani Tarentum, & Antium ascripti non tamen infrequentia locorum subuenere. non enim, ut olim, uniuersæ legiones deducebantur cum tribunis, & centurionibus, & suis cuiusque ordinis militibus, sed ignoti inter se diuersis manipulis sine rectore. Neque uero obsecrum iam etiam alicui esse potest, quid in his uersibus Lucretius uoluerit:

*hoc item dicitur
infra p. 102. adp.*

Quæ sedes erit emeritis, quæ rura dabuntur,
 Quæ noster ueteranus aret, quæ mœnia fessis?

Nimirum enim colonias militares intellexit, atque descripsit. in quas milites ueteranos esse deductos, cum nomen ipsum est argumento, tum uero quod multæ etiam earum a nominibus legionum, quæ in iis essent collocatæ, sibi nomen pepererunt, ut Secundanorum, Sextanorum, Septuanorum, Octauianorum, Decumanorum, Vndecumanorum, & reliquarum generis eius modi. Quod ergo, ut ad rem redeam, a Paterculo expectandum erat, qui & æqualis fuit eorum, de quibus loquimur, temporum, & rerum R. satis accuratus scriptor, ac diligens habitus est, ut militarium coloniarum nomina exqueretur, id nunc nos tam multis sæculis inferiores, dabimus operam, ut quo quo modo possimus, ad exitum perducamus. Is enim cum duo coloniarum genera constituerit, unum earum, quæ senatus iussu deductæ sint, alterum militarium, priores illas ita enumerat, ut post Eporœdiam Mario v i, & Valerio consulibus deductam nullam fere, nisi militarem, esse deductam scribat. quarum nos initium a Sulla sumendum esse existimamus. Ab eo uero bis colonias esse deductas inuenimus, primum in priore consulatu, postquam ex Campania cum exercitu in urbem reuersus Marium senem, & Sulpicium, ceterosq. inimicos suos urbe exterminauit, dein de postquam ex Asia uictor regressus, respublica ex manibus inimicorum recuperata, dictaturam inuasit. prioris deductionis in epitoma Liuianorum septuagesima fit mentio, quo loco scriptum est; L. Sullam ciuitatis statum ordinasse, colonias deduxisse, posterioris in octogesima nona, ubi Sullam x l v i i legiones in agros captos deduxisse, & eos iis diuississe narratur. Hoc autem idem in Appiani græca historia est, qui centum uiginti millia hominum a Sulla esse deducta prodidit. Quas deductiones M. Lepidus consul, Sullæ inimicus, in concione ita illustit, teste Sallustio: Maximam mihi fiduciam, inquit, parit uictor exercitus, cui per tot uulnera, & labores nihil præter tyrannum quæsitum est. egregia scilicet mercede, cum relegati in paludes, & filuas contumeliam, atque inuidiam suam, præmia penes paucos intelligerent. Quas tamen colonias, aut quam multas ille deduxerit, nihil est memoriæ proditum. Verisimile uero uidetur; ipsum, ut acerbissimus erat hostis inimicorum suorum, pleraq. oppida eorum, qui aduersus se arma tulerant, ut pro inimicis suis

suis steterant, esse acerrime persecutum. Ex his autem Etruriam
 fere totam contra eum uenisse accepimus, Senas, Clusium, Sa-
 turniam, Arretium, Vولاتerras, Fāsulas. & ex Latio Prænesti-
 nos, Signinos, & Norbanos. ex Vmbris Spoletinos, & Interam-
 nates, ex Pelignis Sulmonenses, ex Campania Capuanos, &
 Nolanos, Samnitum magnam partem, qui Nolam tenebant, &
 ex Gallis Cisalpinis Fauentinos, & Rauennates. Quod in histo-
 riis Appiani, Plutarchi, Strabonis, & Flori perscriptum uide-
 mus. Qua ratione adductus auctor in primis bonus Sallustius in
 coniuratione Catilinæ scripsit, Syllæ dominatione Etruriam a-
 gros, & bona omnia amisisse. Quæ uero oppida suspicari possu-
 mus, a Sulla esse deducta (neque enim teste in agrariis Tullio om-
 nes agros, quos publicauit, etiam assignauit,) in Etruria sunt,
 Fāsulæ, Arretium, Cortona, & Volaterræ. **FAESVLARVM**
 uestigia non dubia apparent in oratione tertia Ciceronis in Ca-
 tilinam, cum ille inquit: Ex iis colonis, quos Fāsulas Sulla de-
 duxit. & alio loco: Hi sunt homines ex iis colonis, quos Fāsul-
 lis Sulla constituit. Quin etiam de **ARRETINIS** facilis est conie-
 ctura, ex eo, quod idem in defensione Murenæ posuit, Catili-
 nam circumfluentem colonorum Arretinorum & Fāsulanorum
 exercitu alacrem incedere. Quod si Arretium coloni sunt
 missi, profecto etiam **CORTONAM**, quæ ab Arretio non
 multum abest. cuius coloniæ meminit Dionysius libro primo.
 neque eam ante Sullæ tempora esse deductam, apud quen-
 quam scriptum legimus. De **VOLATERRIS** traditum est
 in epitoma octogesima nona: Sylla Volaterras, quod oppi-
 dum adhuc in armis erat, obsessum in deditionem accepit. &
 in oratione pro domo: Sulla uictor rep. recuperata, comi-
 tiis centuriatis, ciuitatem Volaterranis, cum etiam tum es-
 sent in armis, eripere non potuit. & in primo epistolarum
 ad Atticum: Syllanorum hominum possessiones confirma-
 bam, Vولاتerranos, & Arretinos, quorum agrum Sylla publi-
 carat, neque diuiserat, in sua possessione retinebam. & in ter-
 tio decimo epistolarum: Volaterrani Syllani temporis acerbita-
 tem subterfugerunt. Age uero exeamus e Tuscis, & ueniamus
 in Latium, ecce in manibus **PRAENESTE**, qua ciuitate nulla Sul-
 læ causæ fuit infestior, nulli Sulla ipse acerbior. obsideri diu se
 ab eo passus fuit Prænestini. Itaque Præeste capto, et C. Mario
 adolescente,

adolescente, qui oppidum tenuerat, iam extincto, quinque il-
 le millia Prænestinorum, quod prodidit Valerius, extra mœnia
 municipii euocatos, acerbissima morte multauit. quattuor mil-
 lia, & septingentos diræ proscriptionis edicto iugulatos in tabu-
 las publicas rettulit. Agrum autem eorum diuisit, atque oppi-
 do, quantum augurari coniectura possum, colonos ascripsit. De
 agro significat Cicero in agrariis, cum ait: Coement præterea:
 nam si dicent, per legem id non licere, ne per Corneliam quidem
 licet. at uidemus agrum Prænestinum a paucis possideri. De co-
 lonia loquitur idem in Catilinam: Quid cum te Prænesti K. ip-
 sis Nouembris occupaturum nocturno impetu esse consideres,
 sensisti ne illam coloniam meo iussu esse munitam? Age uero,
 non ne de BOVILLIS etiam ex uerbis Frontini in libro de colo-
 niis licet aliquid opinari? Bouillæ, inquit, lege Sullana est cir-
 cunductum. iter populo non debetur. agrum eius ex occupatio-
 ne milites tenuerunt in sortem. Nunc in Campaniam transeamus.
 Ex iis NOLA a Samnitibus magno conatu iam inde ab Ita-
 lico bello occupata, summo tandem a Sulla labore recuperata
 Sullanos & ipsa colonos accepit. Id quod non obscure tradidit
 Frontinus, cum agrum Nolanum Sullæ militibus fuisse assigna-
 tum scripsit. Quod idem de SVESSULA iudicium faciendum est,
 de qua idem ille ita scriptum reliquit: Sueffula oppidum muro
 ductum, lege Sullana deducta. iter populo non debetur. ager e-
 ius ueteranis militibus Sullanis in iugeribus est assignatus. Pos-
 sumus etiam in hunc numerum referre POMPEIOS, quippe cū
 in oratione Sullana a Cicerone eius rei admoneamur. Disiunxit,
 inquit, P. Sulla Pompeianos a colonis, ut hoc dissidio, ac dis-
 fensione facta oppidum in sua potestate esset, & Pompeianos ha-
 beret, cum ab hoc illa colonia deducta sit, & cum commoda co-
 lonorum a fortunis Pompeianorum populi R. fortuna diuiserit,
 ita carus utrisque est. Postremo uero CAPVAM etiam colonos
 a Sylla esse ascriptos duobus, quod notarim, in locis prodit Frō-
 tinus, uno cum ait, Capuæ agrum, antequam a Cæsare Capua
 deduceretur, lege Sullana fuisse assignatum, altero, cum in-
 quit: Calatia oppidum muro ductum. iter populo debetur pe-
 des x. Colonia Capuensi cum territorio suo a Sulla Felice adiu-
 dicata olim ob hosticam pugnam. Neque uero aliud quidquam
 uoluisse Plinium puto, cum scripsit libro sexto: Falernus ager
 a ponte Campano læua petentibus urbanam coloniam Syllanā
 nuper

nuper Capuæ contributam incipit. Accedit, quòd Cicero, cum in Rullum tribunum pl. consul loqueretur, qui legem de Capua colonia deducenda promulgarat, quam postea Cæsar in consulu pertulit, ita loquitur, ut eam ab aliis antea parum bonis ominibus deductam ostendat. quo in loco Sullanam, credo, deductionem significauit. sic enim dixit: Neque te P. Rulle omina illa M. Bruti, atque auspicia a simili furore deterrent. nam & ipse, qui deduxit, & qui magistratum Capuæ ceperunt, & qui aliquam partem illius deductionis, honoris, muneris attigerunt, omnes acerbissimas impiorum pœnas pertulerunt. & post de eadem re: Cum uenisset Capuam coloniam deductam, L. Confidio, Sex. Saltio, quemadmodum ipsi loquebantur, prætoribus. nam cum ceteris in coloniis duumiri appellentur, hi se prætores appellari uolebant. Est autem uerisimile, cum alia Sullæ acta post mortem eius rescinderentur, hanc quoque deductionem esse labefactatam. idq. causam Rullo attulisse, ut in consulu Ciceronis de eadem deducenda cogitaret. cuius legem a plebe R. incredibilem consulis eloquentiam admirata esse repudiatam accepimus. Ac de Sullanis quidem coloniis hætenus: nunc persequamur Cæsarianas. quarum primam esse inuenio CAPVAM, ab eo in primo consulu deductam. nam reliquas post ciuilem uictoriam uidetur constituisse. Hoc ex Paterculi historia aperte cognoscitur, in qua scribit, Cæsarem in consulu legem tulisse, ut ager Campanus plebei diuideretur, suasore legis Pompeio. atque ciuium circiter xx millia eo esse ascripta, & ius iis restitutum post annos circiter c l i i, quàm bello Punico a Romanis Capua in præfecturæ formam erat redacta. Quod idem est etiam apud Ciceronem, Appianum, & Dionem. quamquam quo in hoc genere locupletiore utar teste, quàm ipsomet Cæsare? Is autem ita scribit libro primo de bello ciuili: Capuæ primum sese confirmant. & colligunt, delectumq. colonorum, qui lege Iulia Capuam deducti erant, habere instituunt. Vnde illud est apud Frontinum: Capua muro ducta colonia. Iulia Felix iussu imperatoris Cæsaris a xx uiris est deducta. iter populo debetur pedes centum. ager eius lege Sullana fuerat assignatus. Non esse autem hanc militarem deductam, satis ex eo apparet, quòd plebi Romanæ diuisus est ager, ut priore libro demonstraui, non emeritis militibus assignatus. Post autem idem dictaturam adeptus multas deduxit, & quidem omnes, ut arbitror, militares.

litares. quorum aliquot ex intimis antiquitatis penetralibus e-
 ductas, ut instituimus, indicabimus. Vna igitur CASILINVM.
 Hoc Ciceronis testimonio cognouimus in Antonium ita loquen-
 tis: Deduxisti coloniam Casilinum, quod Cæsar ante deduxe-
 rat. omni auspicio iure turbato Casilinum coloniam dedu-
 xisti, quo erat paucis ante annis deducta. Item: Consulisti de
 Capua tu quidem, sed idem de Casilino respondissem, posses
 ne ubi colonia esset, eo coloniam nouam deducere. negaui in
 eam coloniam, quæ esset auspicato deducta, dum esset incolumis,
 coloniam nouam iure deduci, colonos nouos adscribi posse rescripsi.
 Neque uero Casilini solum, sed CALATIAE quoque ueteranos Cæsarem
 constituisse intelligo, dum Paterculi, & Ciceronis uerba considero.
 quorum ille ita scribit libro posteriore: Octavius primum a Calatia,
 mox a Casilino ueteranos exciuit paternos, hic uero libro extremo
 epistolarum ad Atticum hoc pacto: Octavius ueteranos, qui Casilini,
 & Calatiæ sunt, perduxit ad suam sententiam. nec mirum quingenos
 denarios dat. cogitat reliquas colonias obire. Quæ sunt præterea
 coloniæ reliquæ? difficile est scire, suspicari proclive. una est, credo,
 MINTURNÆ, de qua hoc extat apud Frontinum: Minturnæ muro ducta
 colonia deducta a C. Cæsare. iter populo non debetur. altera ANCON,
 cuius meminit libro quinto de bellis civilibus Appianus, cum ait,
 legiones duas, quæ Anconem erant deductæ, cum essent Cæsari Octauiano
 patriæ, Antonio affuisse. præterea uero LANUVIUM, & VULTURNUM
 colonos a Cæsare fuisse ascriptos a Frontino accepimus. uerba eius hæc
 sunt: Lanuium muro ductum. colonia deducta a D. Iulio. Item:
 Vulturnum muro ducta colonia. iussu imperatoris Cæsaris est
 deducta. iter populo debetur pedes xx. ager eius in nominibus
 uillarum, & possessionum est assignatus. Quin etiam de VOLATERRANIS
 libet aliquid suspicari. cum agrum Volaterranum ab eo diuidi iussum
 significet in epistolis ad Q. Valerium Cicero. itemq. de VEIIS, &
 CAPENA, cum ita idem scribat ad Pætum de agris, & municipiis,
 quæ a Cæsare diuidebantur: Veientem agrum, & Capenatem metiuntur.
 & in libro Frontini ita sit: Veii colonia. ager eius militibus est
 assignatus ex lege Iulia. postea deficientibus his ad urbanam ciuitatem
 ad sociandos censuerat diuus Augustus. Postremo uero opinari
 non nihil de iis etiam coloniis possumus, quæ Italiæ nomen tulerunt,

lerunt, ut de FANO, quæ Iulia Feneſtris, SVTRIO, quæ Iulia Su-
trina, HISPELLO quæ Iulia Hiſpella, DERTHONA, quæ Iulia Der-
thona ueterum teſtimonio lapidum ſunt appellatæ. utquemad-
modum Cæſar Capuam, quam Iuliam Felicem a ſe appellauit,
deduxit, ſic reliquas etiam, quæ Iulio nomine ſunt affectæ, ab
eodem eſſe deductas putemus. Hæ ſunt Cæſaris ueteranorum
coloniæ, quibus peragratis M. Antonium conſulem ſtipatum
armis ad ſenatum retuliſſe de actis Cæſaris in ſecunda aduerſus
Antonium Cicero dixit. Deinceps ſequuntur Antonianæ. Has
Cæſare interfecto a M. Antonio conſule deductas eſſe, non eſt
dubium. Veſtigia enim huius doctrinæ perſpicua extant in li-
bris Philippicis Ciceronis, in quibus ita de CASILINO diſpu-
tat aduerſus M. Antonium: Caſilinum coloniam deduxiſti,
quo erat paucis ante annis deducta, ut uexillum tolleres, & ara-
trum circumduceres. cuius quidem uomere portam Capuæ pe-
ne perſtrinxiſti, ut florentis coloniæ territorium minueretur.
& alio loco: Addit Antonius, quos ipſe cum Dolabella dederit
agros, teneant ii, quibus dati ſunt. hic eſt Campanus ager, &
Leontius, quæ duo maiores noſtri annonæ perſugia ducebant.
Huc accedit teſtis locupletiſſimus Plutarchus, qui in uita Anto-
nii nos admnet de PISAVRO inquiring: Prodigium ante præliū
Actiacum extitit. quòd Piſaurum oppidum non longe ab Ha-
dria, quò Antonius colonos aſcripſerat, terræ hiatu labefacta-
tum eſt. Nam quid illa trita commemorem, quæ Cicero contra
M. & L. Antonios fratres incenſo ſæpe animo dixit: Omnem I-
taliā L. Antonio diuidendam dedit. Item: Hic pecunias noſtras
æſtimabat, poſſeſſiones notabat, & urbanas, & ruſticas. diui-
debat agros quibus, & quos uolebat. tantum quiſque habebat
poſſeſſor, quantum reliquerat diuiſor Antonius. Item: Nucu-
la, & Lento diuiſores Italiæ ea lege, quam ſenatus per uim la-
tam iudicauit. & illa: Multi fuerunt multis in legionibus per tot
annos. his quoque diuiſit Semurium. campus Martius reſtabat.
ſed hæc agrorum aſſignatio paullo ante Quirites L. Cæſaris ſen-
tentia diſſoluta eſt. huic enim aſſenſi ſeptemuirum acta ſuſtuli-
mus. Quo ex fonte querelæ illæ iam notæ manarunt M. Anto-
nii, cum ad ſenatum ſcripſit: Veteranorum colonias deductas
lege, & ſenatusconſulto ſuſtulisti. cui reſpondit in ſenatu Cice-
ro: Nos ſuſtulimus, an contra lege comitiis centuriatis lata ſan-
ximus? uide ne tu ueteranos, qui erant perdiri, perdideris, in

eumq. locum deduxeris, ex quo ipsi iam sentiunt, se nunquam exituros.

Relinquamus Antonianas, & ad triumvirales pergamus. Triumvirales appello, quæ triumvirum reip. decreto sunt deductæ. nam constituisse eos colonias, quæ non loquuntur historiæ? Quas tamen illi potissimum constituerint, quoniam res est, quæ non ita omnibus patet, in eo nobis uidetur esse diligenter elaborandum. Illud autem inter antiquissimos rerum Romanarum auctores constat, negotium C. Cæsari Octaviano ab Antonio, & Lepido collegis esse datum, ut in coloniis milites emeritos collocaret, quorum opera Brutum, Cassiumq. deuicerant. unde illa extiterunt, quæ sunt apud Suetonium: Partitis post uictoriam officiis, cum Antonius orientem ordinandum, Octavius ueteranos in Italiam reducendos, & murum, neque possessorum tenuit gratiam, alteris peli se, alteris non pro spe meritorum tractari querentibus. Cum autem Appianus xviii colonias tum decretas esse prodiderit, ac septem tantum nominarit, CAPVAM, RHEGIVM, VENVSIAM, BENEVENTVM, ARIMINVM, NVCKERIAM, & HIPPONEM; reliquas ex Frontini libro non in commode uidemur posse colligere, Arretium, Aquinum, Faliscam, Florentiam, Fœdaturas, Formias, Telesiam, Tuder, Venafrum, Volaterras, & Vlubras. de quibus uideo sic scriptum esse: ARRETIVM muro ducta lege triumvirali. iter populo non debetur. ager eius militibus est assignatus. AQUINVM muro ducta colonia. lege triumvirali deducta. iter populo debetur p. lxxx. ager eius peremnis militibus est assignatus. Colonia lunonia, quæ appellatur FALISCA a triumuiris est assignata. & modus iugerationis est datus, in qua limites intercisui sunt directi lege agraria. C. Cæsaris auspiciis, & M. Antonii, & M. Lepidi pont. max. colonia FLORENTIA deducta, a triumuiris assignata lege Iulia. centuriæ Cæsarianæ in iugera per kardines, & decumanos, termini rotundi pedales, & distant a se pedes II cccc. Colonia FœDATVRAE ea lege, qua ager Florentinus in centuriis singulis iugera cc. termini lapidei, alii, sextantes, alii molares. FORMIAS oppidum triumviri sine colonis deduxerunt. iter populo non debetur. ager eius in absoluto recedit. pro parte in lacineis est assignatus, finitur terminis siliceis, & Tiburtinis. TELESIA muro ducta colonia, a triumuiris deducta. iter populo debetur p. xxx.

p. xxx. ager eius limitibus Augusteis in nominibus est assignatus. TVDER fida colonia ea lege, qua & ager Florentinus in centuriis singulis iugera cc. termini lapidei, alii faxei, alii molares. VENAERVM oppidum triumviri deduxerunt sine colonis. iter populo debetur pedes xx. ager eius in lacineis limitibus intercisiuis est assignatus, sed summa montium iure templi deæ ab Augusto sunt concessa. VOLATERRAE colonia lege triumvirali est assignata in centurias singulas iugera cc. decumanis cardinibus est assignata, quam etiam veterani in portionibus diuisam pro parte habuerunt. in quos limites cepit interualla pedum c d. de quibus centuriis unusquisque miles accepit iugera xxv, & LXXXV. VLVBRAE oppidum a triumviris erat deductum, postea a Druso Cæsare extinctum. ager eius in nominibus est assignatus. Iter populo non debetur. Hæ sunt XVIII coloniae, quas a triumviris decretas, ab Octauio deductas libet suspicari. alias quærent alii, quibus ultra præscriptam triumvirum legem tota fere ab Octauio occupata esse Italia dicitur. siquidem in eadem Appiani historia scriptum est: obiectum esse ab Antonio Cæsari Octauiano, quod cum XVIII oppida veteranis assignare debuisset, totam fere Italiam diuississet, & cum XXVIII legiones eò deducere debuisset, XXXIII deduxisset. quod ne Dio quidem dissimulauit. Postremo colonias etiam alias duode triginta ab Octauio post uictum ad Actium Antonium, & præclara uictoria pacem & urbi, & orbi terrarum partam, tum cum iam Augustus diceretur, inuenio apud Suetonium his uerbis scriptum: Ad hunc modum urbe, urbanisq. rebus administratis Italiam duode triginta coloniarum numero a se deductarum frequentauit, & ut Romam suffragia mitterent de magistratibus urbicis, statuit. & apud Dionem ita libro LI: Cæsar Romam reuersus ad remp. constituendam, militibus aliis pecunias distribuit, iis uero, qui sub se perpetuo stipendia fecerant, agros etiam assignauit. populus enim, qui cum Antonio senserant, deletis, & oppida, & agros eorum militibus condonauit. & apud Higini-um: D. Augustus in assignata orbi terrarum pace, exercitus, qui sub Antonio, aut Lepido militauerant, pariter & suarum legionum milites colonos fecit, alios in Italia, alios in prouinciis. quibusdam deletis hostium ciuitatibus, nouas urbes con-

FF 2 stituit,

hoc idem p. 7. ex
Hygino ex scripto
p. 98.

stituit, quosdam in ueteribus oppidis deduxit, & colonos nominauit. illas quoque urbes, quæ deductæ a regibus, aut dictatoribus fuerant, quas bellorum ciuiliū interuentus exhausserat, dato iterum coloniæ nomine, numero ciuium ampliavit, quasdam & finibus. & apud Flaccum: Illarum urbium maxima finium pars data est coloniis, quæ in remotiora loca, & longe a mari positæ uidebatur, ut numerus ciuium, quem multiplicare diuus Augustus cōnabatur, haberet spatia, in quæ subsistere posset. Quæ autem hæ coloniæ xxvii fuerint, parum explicata memoria est. ex his enim tantum xi apud Frontinum inueni, Soram, Teanum Sidicinum, Puteolos, Acerras, Aletrium, Atellam, Caudium, Beneuentum, Cumas, Grauiscas, Nuceriam, alias apud alios, Augustam Taurinorum, Bouianum, Capuam, & Ariminum. Frontini hæc uerba sunt: *SORA* muro ducta colonia, deducta iussu Cæsaris Augusti. iter populo debetur pedum xv. ager eius limitibus Augusteis ueteranis est assignatus. *TEANVM*, quod est & Sidicinum, colonia deducta a Cæsare Augusto. iter populo debetur p. lxxxv. ager eius limitibus metricis omnibus est assignatus. *PVTEOLI* colonia Augusta. Augustus deduxit. Iter uno latere populo debetur p. xxx. ager eius in iugeribus ueteranis, & tribunis legionariis est assignatus. *ACERRAE* muro ducta colonia. D. Augustus deduci iussit. iter populo debetur p. lxxx. ager eius in iugeribus est assignatus. *ALETRIVM* muro ducta colonia. Augustus deduxit. iter populo non debetur. ager eius per centurias, & strigas est assignatus. *ATTELLA* muro ducta colonia, deducta ab Augusto. iter populo debetur p. cxxi. ager eius in iugeribus est assignatus. *CAVDIVM* muro ductum. iter populo debetur p. l. a Cæsare Augusto coloniæ Beneuentanæ cum territorio suo est adiudicata. ager eius ueteranis fuerat assignatus. postea mensuratus, limitibus est censitus. *CVMAE* muro ducta colonia, ab Augusto deducta. iter populo debetur pedes lxxx. ager eius in iugeribus ueteranis pro merito est assignatus iussu Claudii Cæsaris. *GRAVISCÆ* colonia ab Augusto deduci iussa est. *NVCERIA* muro ducta colonia, deducta iussu imperatoris Augusti. iter populo debetur pedes lx. ager eius limitibus Iulianis lege Augustana militibus est assignatus. Hæc ex Frontino. *AVGVSTAM* porro *TAVRIANORVM*, & *CAPVAM* ab Augusto deductas significat Plinius. nam Augusta ab eo colonia nominatur, nomen autem

tem Augustæ, a quo ipsa deducta sit, indicat. libro autem decimo octauo, capite undecimo de Capua ita scribit: Extat diui Augusti decretum, quo annua uicena millia Neapolitanis numeri iussit a fisco suo, coloniam deducens Capuam. De BOVIANO suspicari liber, quia a Plinio Bouianum undecumanorum uocatur, quòd eò undecumanæ legionis milites sint ascripti. De ARIMINO admonet lapis ita inscriptus. PATRONO COL. AVG. ARIMIN. Ac de militaribus quidem coloniis hæc accipimus.

De Istria ad Italiam adiuncta.

Gp. v.

N V N C, quoniam plerique eorum, qui de Italiæ situ, regionibusq. scripserunt, Italiam non Carnis, sed Istris, nec Terge ste oppido, sed Pola, nec Formione amne, sed Arsia circumscribunt, ut eorum, quibus hæc res aliquem iniicere dubitationis scrupulum possit, quæstioni occurrat, placet, quemadmodum Italiæ a me definitæ Istria sit adiuncta, atque a Formione ad Arsiam propagata, ostendere. ita tamen, si paucis ante, quid de Istrorum bellis inuenerim, exposuero. Istris arma primum illata sunt anno D XXXXI a P. Scipione, M. Minucio consulibus. causam bello attulerunt naues Romanorum ab eis captæ, ac di reptæ. Quibus partim ui, partim uoluntate ad deditionem adductis, facile fuit, ut sequentes consules C. Lutatius, & L. Veturius sine pugna usque ad alpes penetrarent. quod in Eutropii, & Zonaræ commentariis inuenitur. Inde usque ad annum D LXX quietæ in Istria res fuerunt. tum uero M. Marcellus consul Gallis transalpinis, qui oppidum in agro Aquileiensi condiderant, ex prouincia pulsus. bellum Istricum moliri cœpit, litteris ante ad senatum missis, ut sibi in Istriam traducere legiones liceret. neque ita multo post Romam comitiorum causa est reuocatus. Hunc autem intellexisse Plinium puto, cum scripsit ita: Ab Aquileia ad XII lapidem deletum oppidum etiam inuito senatu a M. Claudio Marcello, L. Piso auctor est. Post biennium L. Duronio prætori Apuliam decretam, & Istros adiectos pergit Liuius, quòd Tarentini, Brundisiniq. nunciabant, maritimos agros infestos transmarinarum nauium latrociniis esse. Inde anno D LXXV, A. Manlius consul decreto Istrico bello profectus

ab

ab Aquileia castra ad lacum Timani posuit. imminet mari is lacus. & collatis signis male, castris praesertim amissis, pugnavit. post recuperata pugna Istrorum ad octo millia cecidit. Postero anno C. Claudius consul Istriam est fortitus; qui antequam ad bellum ueniret, M. Iunius, & A. Manlius, qui priore anno consules fuerant, cum Aquileiae hibernassent, principio ueris in fines Istrorum exercitu inducto quattuor millia eorum in acie ceciderunt, eosque ad pacem petendam datis obsidibus coegerunt, cumque Nefactium oppidum, quo se principes Istrorum, & regulus ipse Aepulo receperat, summa ui oppugnarent, eodem Claudius consul exercitum adduxit, atque oppidum cepit, rex, ne in manus hostium perueniret, sibi necem conscivit. duo deinde oppida Mutila, & Faueria ui capta, & deleta. Istria tota trium oppidorum excidio, & morte regis pacata est. omnesque undique populi obsidibus datis in ditionem uenerunt. An uero hoc bello, an eo potius, quod post anno DCXXV a C. Sempromio Tuditano consule gestum est, Istria prouincia facta sit, parum mihi constat. De Tuditano uero, quem Plinius Istrorum domuisse prodidit, ita in Liuianorum epitomis scriptum est: Sempromius consul contra Iapudas primo male rem gessit, mox uictoria cladem acceptam emendauit uirtute D. Bruti. quem eundem cum Illyriis rem gessisse apud Appianum, de Iapudibus triumphasse, in tabulis Capitolinis inuenio. Iapudes autem in alpihus a tergo Istrorum fuerunt. Hunc igitur in modum Istria in potestatem redacta tam diu cum Illyrico prouincia fuit coniuncta, dum ab imp. Augusto Italiae est attributa. Hoc autem Mela, Plinii, & Strabonis praecleara litterarum monumenta docent. Mela enim in describendis Italiae partibus Carnorum tantum, & ultimi eorum oppidi Tergestis meminit, in Illyrici autem, Istriae. Plinius ita loquitur, ut Formionem primis temporibus Italiae finem esse significet, nouissimis autem Arsam. sic enim ait: Ultra Tergeste sex millia passuum Formio amnis, antiquus auctae Italiae terminus, nunc uero Istriae. & post: Oppida Istriae ciuium R, Aegida, Parentium, colonia Pola, quae nunc Pietas Iulia, abest a Tergeste centum millia passus. mox oppidum Nefactium, & nunc finis Italiae fluuius Arsa. Strabo autem, qui Augusti fuit aequalis, Istriam Italia comprehensam ab Augusto uidetur innuere, cum ait, Italiam usque ad Polam Istricum oppidum, qui nunc sunt principes, produxerunt.

Cuius

Cuius rei omnem plane, ut uideo, sustulit dubitationem Plinius, qui cum Italiam ab Augusto in regiones undecim distributam prodat, in decima Venetos & Carnos cum Istris, ut iam ab Augusto Italiae attributis, enumerat.

De alpibus, ac foedere, iureq. gentium
alpinarum. Cap. VI.

SATIS factum officio, & muneri meo putarem, si hoc loco institutam disputationem deponerem. suscepi enim ueterem Italiam illustrandam, quæ non alpibus, sed intra alpes includitur. quod me hætenus pro opibus effecisse, nemo adeo alienæ industriæ inuidus erit, qui non facile fateatur. sed me & antiquitatis studium, & suscepti muneris amor longius aliquanto etiam prouehit, ut de populis alpinis aliquid dicam, qui si non omnino Itali fuerunt, at certe aliquo modo Italiam attigerunt. Sunt ergo mihi primum alpes omnes, quæ tuentur Italiam, describendæ, & populi earum notandi, deinde quando uicti, quo foedere donati, quo iure affecti fuerint, exponendum. Inuenio in commentariis rerum Italicarum Sempronianis, alpes tres in partes fuisse diuisas, unam a Nicæa ad Penninum, eamque a Liguribus esse inessam, alteram a Pennino ad Ocrum montem, tertiam Taurisanam usque in Istriam. Narrat etiam ex Polybii auctoritate Strabo, per alpes in Italiam uias fuisse quatuor, unam per Ligures proxime mare Tyrrhenum, alteram per Taurinos, qua usus sit Annibal, tertiam per Salassos, quartam per Rhætos. Porro autem alpium multæ fuerunt partes, si multa earum, quæ in ueteribus sunt monumentis, nomina intuemur. nam maritimæ in primis, Cotticæ, Graicæ, Rheticæ, & Carnicæ alpes commemorantur. Maritimæ siue a Nicæa, siue, ut ait Polybius, a Mafsilia usque ad uada Sabatia peruaferunt, auctore Strabone, eaq. a Liguribus maxime Intemeliis, & Ingaunis sunt habitata, unde oppida eorum nomen inuenerunt, Albium Intemelium, & Albium Ingaunum, Albia, ut inquit Strabo, quasi Alpia dicta. Easdem autem a Comatis Liguribus cultas auctor est Dio li. LIII. unde illud est Plinii: Capillatorum Ligurum plura esse genera ad confinium Ligustici maris. Supra hos uero in alpibus, ut opinor, fuerunt Ligures Vagienni, qui sunt ad fontes Padi, teste Plinio, qui e mon-

te Vesulo manat. & horum autem meminit quoque Silius, cum dixit: Et pernix Ligus, & duri per saxa Vagenni. Inde sunt Taurini Ligures. de quibus ita scriptum in Strabonis commentariis est: Meduli imminet maxime Isari, & Rhodano confluentibus. ex altera uero parte, quæ spectat Italiam, & Turini habitant, gens Ligustica, & alii Ligures. horum uero ager est, qui dicitur Ideonni, & Cottii. Per hos autem populos Taurinorum alter fuit ex Gallia in Italiam transitus, quo ut dixi, usus est Annibal, quem ex Alpibus in Taurinos degressum Polybius, & Liuius litteris prodiderunt. Ex uerbis autem Strabonis perspicuum est, alpes Cottias Taurinis populis esse finitimas, quod idem confirmare uidetur Plinius, cum ait: Cottianæ ciuitates, Caturiges, & ex Caturigibus orti Vagienni Ligures. Ammianus qui dem Marcellinus Cottias alpes a Segusio initium ducere scripsit. Segusionem autem oppidum non longe a Taurinis collocat Plinius, cum ita pergit: Oppida Vibiforum, Segusio, coloniæ ab alpium radicibus Augusta Taurinorum, inde nauigabili Pado. Post Taurianos, inquit Strabo, & Padum sunt Salassi. super quos in uerticibus sunt Ceutrones, Caturiges, & Varagri, & Nantuates, & lacus Lemanus, per quem fertur Rhodanus, & fons fluuii. non longe uero ab his sunt fontes Rheni, & mons Adula, ex quo effluit Rhenus ad septentrionem, & ex altera parte Abdua, qui in Larium lacum influit, qui est ad Comum. in Alpibus autem Medulorum duo fontes sunt, ex quorum altero Druentia amnis in Rhodanum præcipitat, ex altero Durias per Salassos in Padum. Salassos autem opinor tenuisse Graias, quæ dictæ sunt, alpes, siquidem inquit Plinius, Augustam prætoriam Salassorum iuxta geminas alpium fauces Graias, atque Penninas fuisse. Strabo autem Salassorum regionem magnam ait fuisse in profunda ualle, locum undique cingentibus montibus. iis autem, qui ex Italia traicere in Galliam ulteriorem uelint, per hanc uallem uiam esse Lugdunum. hanc deinde in duas partes scindi. quarum alteram accliuem, per Penninum ducere, iumentis inuiam per summas alpes, alteram uero per Ceutrones plaustris commodiorem. Quibus ex rebus satis intelligi posse opinor, Salassos a Duria flumine ad Abduam peruenisse. Supra Comum autem ad alpium radicem, ut inquit Strabo, ab una parte sunt Rhæti orientem uersus, & Vennonæ, ab altera uero Lepontii, & Tridentini, & Stoni, & alii modici populi Italiam obtinentes.

obtinentes. et alio loco, Rhæti, inquit, ad Italiam spectant supra Comum, & Veronam. ipsi uero usque ad loca, per quæ Rhenus fertur, porriguntur. huius uero gentis sunt etiam Lepontii, & Camuni. Vindelici uero, & Norici exteriorem montium crepidinem tenent. Rhætorum ferocissimi Rucantii, & Cotuantii. De quibus omnibus ita etiam Plinius: Rhæti, & Vindelici omnes in multas ciuitates diuisi. uerso deinde in Italiam pectore Alpium latini iuris Euganeæ gentes. ex iis Triumpilini uenalis cum agris suis populus, dein Camuni, compluresq. similes. Lepontios Taurisca gentis Cato arbitratur. ceteri Lepontios reliquos ex comitatu Herculis ex interpretatione Græci nominis credunt. eiusdem & Graios fuisse positos in transitu, Graiarum Alpium incolas, præstantesq. genere Euganeos. caput eorum Stonos. Rhætorum Vennonos, Sarunetesq. ortus Rheni amnis accolunt. Lepontiorum, qui Viberi uocantur, fontem Rhodani, eodem alpium tractu. Adde hoc, etiam Rhæticas alpes a ualle Volturrena, cuius Cato meminit, exordium ducere, ac per eam in Larium lacum Abduam amnem deferri. Extremæ sunt Carnicæ alpes, quas deinceps his uerbis complexus est Strabo: Post Rhætos, & eorum populos, qui Adriatico fluuii, & agro Aquileiensi proximi sunt, non nulli ex Noricis, & Carni insident. ex Noricis autem sunt etiam Taurisci. Inde Iapudes ab utraque montium parte incolunt. eorum oppida Metulum, Arupenum, Monettium, Vendum. Ocræ uero humillima pars est alpium, qua cum Carnis iunguntur, & per quam onera ex Aquileia in Pamportum plaustris deferuntur. Nec longe aliter Plinius, qui inquit: Incolæ alpium a Pola ad Tergestis regionem Secusses, Subocrini, Attali, Menocaleni, iuxtaq. Carnos quondam Taurisci appellati, nunc Norici. Atque hæc quidem de alpium Italicarum descriptione ac situ hætenus. nunc quo fœdere hi populi in amicitiam sint recepti, aperiamus. Iam igitur Gallia, citerior omnis, & maxima Ligurum pars erat pacata, & legibus, ac prætore R. obediebat, cum alpinæ adhuc gentes a bello erant intactæ. Quod significauit Polybius, cū dixit, Gallos Padi accolæ breui a Romanis spoliatos agris esse præter eos, qui sub alpibus habitarent. Bellum autem hoc crebræ eorum in prouinciam R. excursiones excitauerunt. primus, quantum ego cōpererim, alpinis Gallis arma intulit M. Claudius Marcellus, anno DLXXXVII. a quo Alpinos Gal

los subactos in epitomis Liuianis scriptum inuenio. Reperio etiam, L. Crassum consulem anno DCLVIII in citeriore Gallia cum alpinis populis decertasse, scriptum autem est hoc in Rhetoricis apud Ciceronem: L. Crassus consul, inquit, quosdam in citeriore Gallia nullo illustri, neque certo duce, neque eo nomine, neque eo numero præditos, ut digni essent, qui hostes populi Ro. dicerentur, quòd tamen excursionibus, & latrociniiis infestam prouinciã redderent, consecutus est, & confecit. Gessit etiam cum iis bellum Q. Metellus Celer prætor Gallie citerioris, Murena, & Silano consulibus, anno DCCXI. quod extat in epistola eius ad Ciceronem. Idem fecit post eum D. Brutus, cum prouinciã Galliam obtineret. quod ex eius epistola ad Ciceronem cognoscitur, in qua ita scribit: Progressus sum ad Inalpinos cum exercitu, nomen captans imperatorium. rem autem & ipsum ibi bene gessisse, apparet ex triumpho, quem ei, ut inquit Cicero in Philippicis, senatus decreuerat e prouincia decedenti. sed quinam potissimum hi hostes in alpihus, cum plurimi esse possint, extiterint, pro certo proponere non aui-
 fim. De quibus autem comperti aliquid habemus, hi fere sunt. Maritinæ alpes a Capillatis Liguribus cultæ M. Crasso, Cn. Cornelio cos. ann. DCCXXXIX imp. Augusti auspiciis in seruitutem sunt redactæ, teste Dione, cum eo usque liberæ fuissent. De iure autem, & conditione earum sub Augusto ita sentit Strabo, ut scribat, ex Liguribus, qui inter Varum, & Genuam sunt, maritimos eosdem cum Italicis esse, ad montanos præfectum quendam ex equestri ordine missum. at uero anno DCCCXV, Nero imp. nationes alpium maritimarum ad ius Latii redegit, quod uoluit, credo, Plinius, cum Capillatorum Ligurum multa genera Latio donata scripsit. Cum autem alpinas gentes omnes auspiciis Augusti domitas acceperimus, Vagiennos etiã, & Taurinos Ligures ab eo in ditionem adductos possumus suspicari, præsertim uero cum is utriusque uictoriæ monumenta reliquerit, Augustam Vagiennorum, & Augustam Taurinorũ, quarum Plinius meminit. qui idem Vagiennos, & Caturiges Latio donatos prodidit. Cottias alpes Cottio regi suo obedi-
 entes Augustus non attigit. Indicat hoc Marcellinus, cum ait: Cottias alpes Cottius perdomitis Gallis solus in angustis latens, inuiãq. locorum asperitate confusus, lenito tandem timore in amicitiam Octauiani principis receptus, moli-
 bus

bus magnis extruxit ad uicem memorabilis muneris compen-
diarias, & uiantibus oportunas medias inter alias alpes uetu-
stas. Vnde merito dixit Plinius, cum de trophæo Augusti de
gentibus Alpinis erecto loqueretur, Non esse additas Cottia-
nas ciuitates xii, quæ non fuerunt hostiles, sed item attribu-
tas municipi lege Pompeia. Suetonius autem auctor est, Cot-
tias alpes defuncto Cottio post ab imp. Nerone in prouinciæ
formam esse redactas. Quod autem proditum memoriæ est, Cn.
Pompeium, cum in Sertorium iret, alpes alio itinere, quàm An-
nibal, traiecisse, & bellum in alpibus inter Padi, & Rhodani fon-
tes gessisse, quod & in epistola Pompeii est apud Sallustium, &
apud Appianum libro primo, profecto intelligendum, non cū
aliis, quàm cum his populis ab eo decertatum esse. Aduersus
Salassos primus, ut opinor, exercitum adduxit Ap. Claudius
Pulcher consul anno dcx. Hunc narrat Orosius, cum uictus
decem millia peditum amisisset, reparata pugna quinque mil-
lia hostium cæcidisse. Vnde an. dcxxxiii. Mario vii, &
Flacco cos. Eporædiam coloniam deductam ad cohibendas
Salassorum hostium incurfiones scripsit Strabo, a quo eodem
reliqua, quæ ad Salassorum bella pertinent, cognouimus. Salas-
sorum, inquit ille, magna regio est in profunda ualle, cum un-
dique cingant locum montes. habet autem aurifodinas, quas
obtinebant Salassi, tum cum res eorum florebant, ut & eorum
florebant, ut & eorum quoque locorum aditum tenebant. quæ
caussa bella inter eos etiam sæpe accendit. Rerum autem poti-
tis Romanis & aurificium, & agrum amiserunt. montium au-
tem iuga tenentes, aquam publicanis, qui aurificium exerce-
rent, uenundabant, & cum iis sæpe lucri cupiditate contende-
bant. ut nunquam Romanis prætoribus, qui eò mitterentur,
caussæ belli deessent. postremo partim bellis attriti, partim con-
ciliati opes tamen magnas habebant, & multa damna latroci-
ciniis inferebant iis, qui per suos montes iter facerent. quippe
a quibus D. Brutus Mutina fugiens data uiritim drachma se se
redemerit. Messalla etiam cum prope illos hibernarer, merce-
dem lignorum perfoluit, quæ partim ad naues, partim ad ha-
stas conficiendas rapuerat. postremo Cæsar Augustus eos fun-
ditus sustulit, & uniuersos sub corona uendidit in Eporædiam
coloniam translotos. ibi autem breui resistere potuerunt. do-
nec gens ipsa extincta est. Aliorum igitur capitum sex & trigin-

ta millia censa sunt, qui ætate militari essent, octo millia. omnes autem Terentius Varro prætor sub hasta uendidit. tribus autem millibus Romanorum deductis Augustus oppidum Augustam constituit, quo in loco Varro castra prætorialia habuerat. & nunc finitima regio usque ad summa montium iuga pacata est. Hæc Strabo. quæ eadem a Dione libro XLIX uideo confirmari, cum scribit, Salassos, aliosq. qui cum Salassis res nouas moliebatur, a Messalla, & Varrone esse deuictos. a Varrone autem eorum opes ita accisas, ut certam pecuniæ summam dare coegerit, & qui militarem ætatem haberent, uendiderit, cum eo, ut nemo intra uiginti annos liberareretur, & opimum eorum agrum diuiserit, & Augustam prætoriam illis condiderit. Sequuntur Rhæti. & hos etiam cum Lepontiis, & ceteris finitimis populis ab Augusto perdomitos apud Strabonem inuenio. in eius enim commentariis ita scriptum est: Supra Comum ad alpium crepidinem sunt Rhæti, & Vennonenses, alia ex parte Lepontii, & Tridæti, & Stoni, & alii multi parui populi Italiā tenentes, qui prioribus temporibus latrocinia exercebant, & inopia laborabant. nunc uero alij deleti sunt, alii uero omnino mansuefacti, ut cum antea transitus per eorum montes pauci, & difficiles essent, nunc ex multis locis, & tuti ab iis sint, & faciles. quorum causa una est custodia. addidit enim Cæsar Augustus, ad tollendos latrones, uiarum custodes, quantum potuit. non enim ubique naturæ uim afferre per petras, & rupes præcipites potuit, quarum alia uia imminet, alia uero decidunt. Ex his autem Camunii, & Venii P. Silio duce uicti sunt, teste lib. LIV Dione, atque inde etiam reliqui. Nam cum sequenti, ut ille ait, anno M. Libone, Calpurnio Pisone cos. Rhæti, qui inter Noricum, & Galliam ad alpes Italiæ Tridentinas incolunt, Galliam sibi finitimam incursarent, atque ex Italia prædas agerent, & Romanis sociisq. per agrum suum euntibus detrimenta inferrent, mares autem necarent non solum, qui apparerent, sed etiam qui in uentribus essent, ea causa Augustus primū in eos Drusum misit, qui, hostibus in montibus Tridentinis primo impetu fufis, imperatoria ornamenta obtinuit. postea uero quam ex Italia pulsi in Galliā irruerūt, Tiberiū misit. qui cum ex multis partibus ambo in eorum agrum infestis signis impetū fecisset, & ipsi, & legati sui eum illis terrorem incusserunt, ut dissipatos singulos facile deleuerint, reliquos uero rebus suis diffidēs in potestatem redegerint. Noricos inde, qui cum Pannoniis in Istriā inuase-

inuaserant, P. Silius idem, in seruitutem adduxit, ut ait Dio. Nam Strabo Noricos, in quibus & Taurisci sunt incurstantes una æstate a Tiberio, & Druso fratribus repressos narrat. Extremi sunt Iapudes. Et hos uirorum robore præstantes, cum populationibus essent infesti, tandem omnino a Cæsare debellatos, idem tradit. Quod idem apud Dionem etiam in hanc sententiã scriptũ esse inuenio: Cæsar in Iapudas profectus, eos, qui citra montes haud procul a mari habitabāt, nullo negotio in ditionem adduxit, qui uero iuga, & latera incolebant, eos non sine maximo labore perdomuit. Et enim cū Metulum oppidum suum maximum cõmunissent, multos sæpe Romanorũ impetus retulerunt, multas machinas incenderunt, & Cæsarem ipsũ a lignea turri quadã murũ conscendere cõnatũ uulnerarunt. tandem uero ubi nihilominus destitit, & exercitũ aduocauit, de pace se agere uelle simulantes, præsidium in arcẽ acceptum nocte trucidarunt, & in ædes igne illato alii se, alii uxores etiam, & liberos occiderunt, ut nihil prædæ inde ad Cæsare perueniret, cum etiam captiui haud ita multo post sponte sibi manus intulerint. Hæc autem omnia cū aut Augusti auspiciis, aut ductu imperioq. eius sint gesta, propterea in trophæo Alpium ab eo deuictarũ hæc, teste Plinio, fuerunt inscripta: Imp. Cæsari diui F. Augusto pont. max. imp. xiiii. tribuniciæ pot. s. p. q. r. quod eius ductu, auspiciisq. gentes Alpinae omnes, quæ a mari supero ad inferũ pertinebant, sub imperiũ populi R. sunt redactæ. Gentes Alpinae deuictæ. Triumpilini, Camuni, Vennotes, Venonetes, Hisarci, Breuni, Naunes, Focunates, Vindelicorũ gentes quattuor, Cõsuanetes, Virucinales, Licates, Catenates, Abisontes, Rugusci, Suanetes, Collucones, Brixentes, Lepontii, Viberi, Nantuates, Seduni, Veragri, Salasii, Acitauones, Medulli, Vceni, Caturiges, Brigiani, Sontiontii, Ebroduntii, Nemaloni, Edennates, Esubiani, Veamini, Gallicæ, Triulatti, Etini, Vergunni, Egituri, Nementuri, Oratelli, Verusi, Velauni, Suetri. Exposui, quæ de Italia, atque Italiae iure assiduo studio ex summa annaliũ uetustate eruere potui. lætorque, me tandem ad laboris utinam tam gloriosi, quàm, ut spero, utilis, optatum exitum peruenisse. reliquum est, ut, posteaquã ciuitatem Romanam, Italiamq. ipsam satis, ut his temporibus, atque hac opum imbecillitate potuit, explicuimus, deinceps Romanæ quosdam quasi per uictoriæ gradus, prouinciarum populi R. iura uetera, quæ huic maxime coniuncta disputatio est, eo, quo instituimus, ordine persequamur.

LOCI AVCTORVM IN HIS LIBRIS
AVT DECLARATI, AVT ALIO MODO
RECITATI.

in quo illud notandum, in singulis paginis citatis
plures eiusdem auctoris locos posse reperiri.

A

ACRONIS. 62.b.79.a
Aggeni. 73.a.82.b.93.b.96.a.
Antiatii. 5.a.
Antiquorum lapidum. 7.a.60.
b.67.b.97.a.101.b.103.b.
Antiquorum nummorum. 68.a.
74.a
Antonini. 48.a.
Appiani. 15.b.19.b.31.b.38.b.
40.a.60.a.61.a.62.a.63.b.70.
a.70.b.84.a.88.a.88.b.93.b.
98.a.99.a.102.a
Asconij Padiani. 15.b.61.a.
88.a.93.b.
Auctorum de limitibus agrorum.
63.a
Auctorum, qui scripserunt panegy-
ricos. 93.a
Auctoris libri de uiris illustribus.
45.a

B

BOETII. 65.b
Bruti. 34.b.50.b.

C

CAESARIS. 34.b.73.b.74.
b.81.b.
C. Gracchi. 76.b.85.a
Capitolinorum fastorum. 27.a.
28.a.32.b.41.b.45.a
Cassiodori. 92.a
Catonis. 30.a.51.b.81.a

Cincij. 12.a

Ciceronis in epistolis familiari-
bus. 51.a.62.a.74.a.74.b.75.
b.78.a.82.b.99.b.101.a.106.a.
In epistolis ad Atticum. 3.b.9.
b.55.a.61.a.67.b.74.a.93.a.
94.a.99.b.
Ad Q. Fratrem. 93.b.
De Inuentione. 106.a.
De Oratore. 6.b.
In Bruto. 19.a.48.b.60.a.60.b.
65.b.69.a.87.b.88.a.93.a.
De legibus. 69.b.62.a.73.a.
De natura deorum. 79.b.
De officijs. 5.b.6.b.88.b.91.a.
94.a
in Catone. 30.b.60.b
pro Sex. Roscio. 74.a.
in Verrem. 66.a.73.a
pro Fonteio. 55.a.75.b
pro Cecina. 5.a.65.b
pro Cluentio. 40.b.74.a.b
in Agrarijs contra Rullum. 55.a.
60.b.61.a.62.b.63.b.64.a.67.
a.b.68.a.74.a.b.78.a.90.b.
99.a.b
in Catilinam. 99.a.b
pro C. Rabirio. 77.a.79.b
pro Murena. 76.a.89.a.99.b
pro Archia. 82.b.92.b.92.a
postreditum ad Quirites. 102.a
pro domo. 91.a.99.a

pro

I N D E X.

pro Vareno. 79.b
 pro Sylla. 68.b.94.b.95.b.99.a
 pro Plancio. 10.b.75.b.79.a.b
 94.b.95.b
 pro Sextio. 15.a.54.b.60.a.67
 a.78.b.

in Vatinius. 76.b.90.a
 pro Caelio. 73.a.b
 pro Balbo. 4.b.6.a.10.a.11.a.
 12.a.28.a.34.a.65.a.67.b.72.a
 87.b.88.b.90.a
 pro Milone. 73.a.74.a.b
 in Pisonem. 48.b
 pro Rabirio Postumo. 48.b
 in Filippicis in Antonium. 49.b.
 51.b.52.a.54.a.61.b.64.a.68.
 a.69.b.75.a.78.a.91.a.95.a.
 101.a.b

Caelius. 62.a.94.a
 Calumella. 56.a.60.a

D
 Dionis. 13.b.48.b.50.b.91.a.
 93.a.b.105.a.106.b.107.a.
 108.b
 Diodori. 8.b.17.b.18.a.23.a.
 28.a.35.b.66.b.89.b
 Dionysii. 9.a.b.10.b.15.b.20.b.
 24.a.32.b.33.a.b.40.b.54.b.65
 a.70.b.108.a

E
 Epitome Catonis. 20.a.24.a.32.
 a.41.a.48.a.104.a
 Eutropij. 28.b.30.b.67.a.
 103.a

F
 Festi. 4.a.11.a.b.12.b.48.b.66.
 a.67.a.72.b.76.b.77.b.78.a.
 79.b.82.a.b.84.a
 Flacci Siculi. 3.b.54.b.67.b

Flori. 16.a.21.a.24.a.28.b.29.
 b.29.b.30.b.31.b.32.b.34.a.36.
 b.41.b.45.a
 Frontini. 61.b.64.a.82.a.100.
 a.101.a.b

G
 Gellij. 4.a.12.a.13.a.39.b.53.b.
 54.b.67.a.70.b.72.b.74.b.76.b

H
 Horatij. 78.a.
 Higini. 60.b.62.b.95.a.102.a.
 Hirtij. 93.a.95.a.

I
 Isidori. 54.a.
 Iuuenalis. 19.a.

L
 Linij. 4.b.5.b.6.a.7.b.8.b.10.
 b.11.a.13.a.14.a.15.a.16.a.b.
 17.b.19.a.20.b.22.b.23.a.b.25.
 a.26.a.28.a.29.b.30.a.33.a.
 34.b.35.b.36.b.37.b.38.a.39.
 a.b.41.a.b.44.a.45.b.46.b.
 50.a.51.b.53.a.54.b.55.a.56.
 a.60.a.61.a.64.a.b.65.b.66.
 b.67.a.68.a.69.b.71.a.b.72.a.
 73.a.71.a.75.b.76.b.77.a.78.b.
 79.a.80.a.81.a.82.a.b.83.a.
 86.a.b.95.a.104.a.
 Epitome Liniana. 30.b.32.b.47.
 b.67.b.69.b.91.a.99.a.106.a.

Lucan. 19.a.51.a.99.a
 Lucretij. 76.a.

M
 Marcellini. 106.b
 Martialis. 48.b
 Mele. 29.b

N
 Nonij. 81.b.

Orosij

I N D E X.

O

Orosii. 37.b.46.b.107.a

Ovidij. 98.b.

P

Paulli Iurifconsulti. 70.b.

Planci. 83.b.

Plauti. 95.b.

Plinij. 4.a.b.8.a.b.18.a.19.a.20

b.27.a b.28.b.29.b.31.b.32.a

35.a.36.a.37.b.38.b.41.a.48.

b.49.b.56.a.60.a.67.a.b.69.b.

70.b.80.a.81.a.97.a.105.a.

106.b.108.b.

Plinij minoris. 16.a.67.a.

Plutarchi. 6.b.9.b.14.b.15.b.

31.a.33.a.41.b.55.b.70.a.

Polibij. 3.a.7.a.10.a.14.a.19.a.

20.a.24.b.29.b.30.b.31.b.40.

b.45.b.46.a.47.a.49.b.

Pomponij Iurifconsulti. 67.b.

Protonari. 8.a.27.a.29.b.32.a.

46.b.69.a.

P. Victory. 67.b.

Q

Q. Fratriv de petitione. 54.b.

S

Salustij. 7.b.14.a.15.b.20.a.52

b.62.a.87.b.99.a.107.a.

Servij. 81.b.82.a.

Sily. 32.a.b.35.b.36.a.105.a.

Spartiani. 74.a.

Strabonis. 8.a.10.a.15.b.18.b.

19.a.25.a.27.a.28.b.30.b.31.

a.32.a.34.a.b.45.a.48.b.49.b.

54.a.68.a.69.a.72.a.83.a.89.

a.90.a.91.a.93.a.95.a.105.a.

106.a.107.a.108.a.

Stephani. 19.b.26.a.

Suetonij. 4.b.5.b.51.a.52.a.61.

b.67.b.66.a.73.a.74.b.76.

a.84.a.

T

Taciti. 4.a.48.b.68.a.93.a.94.

a.99.a.

Tzetis. 19.a.

V

Valerij. 7.b.60.b.87.b.99.b.

Varronis. 5.a.56.a.64.a.

Vegetij. 14.a.

Velleij Paterculij. 14.a.34.a.50.

b.66.a.67.a.b.69.b.70.a.75.b.

76.87.a.88.b.98.a.99.a.

Virgilij. 6.a.33.a.51.a.60.b.

Vlpiani Iurifconsulti. 70.b.

Zonare. 24.b.28.b.37.b.41.b.

R E R V M E T V E R B O R V M

M E M O R A B I L I A M I N D E X .

ACERRAE colonia,	102. b	Ager Sabinus diuisus,	60. b
Acerra praefectura,	79. a	Ager Sanis, Apulusq; diuisus,	60. b
Acerranis ciuitas data,	75. a	Ager Stellas, & Campanus diui-	
Aediles coloniarum,	81. b	sus a Casare,	61. b
Aediles in municipijs,	74. a	Agrarij curatores imperio ornaban-	
Aedilis in praefectura,	79. a	tur.	61. b
Aemilia dicta Galliae citerioris		Agrarij curatores ministris orna-	
pars,	5. a	bantur,	61. b
Aequicolarum oppida,	8. b	Agrarij curatores quibus comitjs et	
Aequi in Latio non Latini habiti,		a quo magistratu crearentur,	61. a
8. b. 9. b.		Agrarij curatores quot creati soliti,	
Aequi Latinorum concilium non			61. a
inierunt,	8. b	Agri coloniarum diuisi, assignati.	
Aequi Latinarum feriarum non sue			64. b
runt participes,	8. b	Agri contra legem Liciniam coem-	
Aequi quo iure donati,	17. b	pti & continuati,	60. a
Aequicola qui,	8. b	Agri diuidendi multorum generu,	61. b
Aequorum bella,	9. b	Agri diuidendi ratio duplex,	55. b
Aequorum oppida,	8. b	Agri ingerum modus in lege agra-	
Aesernia colonia,	3. a	ria praescribatur,	61. a
Aesernia arx belli Italici post Cor-		Agro in diuidendo ordo tribuum ser-	
finium amissum,	90. a	uabatur,	62. b
Aesis Italia terminus.	48. a	In Agrum partim sponte dabant no-	
Aesulum colonia,	67. b	mina, partim sorte educebantur,	62. b
Ager cui generi hominum diuidere		In Agru, qui diuideretur, modo pedi-	
tur,	60. b	tes, modo equites deducebantur,	62. b
Ager diuidendus multiplex,	55. b	Agrum R. quis primus diuiserit, &	
Ager emebatur ere publico diuiden-		reliqui deinceps,	55. b
di gratia,	68. a	Alba colonia,	45. a
Ager Falernus diuisus,	60. a	Alba Pompeia unde dicta,	90. b
Ager Gallicus, & Picenus diuisus,		Aletrium colonia,	102. b
60. b		Aletrium in Publilia tribu,	96. b
Ager Latinus diuisus,	60. a	Alife praefectura,	79. b
Ager Ligustinus, & Gallicus diui-		Albia unde dicta,	105. a
sus,	60. b	Alpium descriptio,	104. b. 105. b
Ager Priuernas diuisus,	60. a	Alpium partes,	104. a

I N D E X.

<i>Alpinorum bella,</i>	106. a	<i>Atina in Terentina tribu,</i>	96. b
<i>Alpina gentes ab Augusto deuicta,</i>		<i>Attella colonia,</i>	102. b
108. a		<i>Attella praefectura,</i>	79. b
<i>Alpes maritimae a quibus cultae,</i>		<i>Aurunci Campania populi,</i>	25. b
106. b		<i>Ausones Campania populi,</i>	25. b
<i>Alpium maritimarum ius.</i>	106. b	<i>Ausonium ager, & oppida.</i>	18. b
<i>Alpes Cottiae,</i>	105. a. 106. a	<i>Ausonium bella, foedera, & iura,</i>	
<i>Alsum colonia,</i>	67. b	61. a. 19. a	
<i>Anagnina praefectura,</i>	79. a	<i>Auximum colonia,</i>	69. a
<i>Anagninis ciuitas data,</i>	76. b.	<i>Augusta Taurinorum colonia,</i>	102. b.
<i>Ananes,</i>	28. b	b. 106. a	
<i>Antenna colonia,</i>	68. b	<i>Augusta Vagiennorum,</i>	106. a
<i>Antium colonia,</i>	66. a	<i>Augusta Salassorum,</i>	107. a
<i>Anxur colonia,</i>	66. a	B	
<i>Apuli proprie qui dicti,</i>	28. b	<i>Beneuentum colonia,</i>	67. a. 101. b
<i>Apuliae partes duae,</i>	28. b	<i>Boij,</i>	45. b. 46. a
<i>Apulorum ager & oppida,</i>	28. b	<i>Boij deleti,</i>	48. b
<i>Apulorum bella & foedera,</i>	28. b	<i>Boij ne nomen quidem agro relique</i>	
<i>Apulorum tria genera,</i>	29. a	<i>runt, unde pulsi sunt,</i>	51. b
<i>Apulorum Peucetiorum, & Daunorum nomina euenerunt.</i>	43. a	<i>Boiurum oppida,</i>	46. a
<i>Aquileia colonia,</i>	69. b	<i>Bouianum colonia,</i>	102. a
<i>Aquinum colonia,</i>	101. b	<i>Bouille colonia,</i>	99. a
<i>Ardea colonia,</i>	73. a	<i>Boñonia colonia,</i>	68. b
<i>Aricia colonia,</i>	70. a	<i>Brixia in tribu Fabia,</i>	96. a
<i>Aricia municipium,</i>	75. b	<i>Brundisium colonia,</i>	67. b
<i>Ariminum colonia,</i>	67. a. 101. b	<i>Bruttiorum ager, & oppida.</i>	27. b
102. b.		<i>Bruttiorum bella,</i>	27. b
<i>Ariminum primum oppositum Gallis,</i>	51. a	<i>Bruttiorum ius imminutum,</i>	40. a
<i>Ariminum pro Gallia usurpabatur,</i>	51. a	<i>Buxentum colonia,</i>	68. b
<i>Arpinatibus ciuitas data,</i>	76. a	C	
<i>Arpinum praefectura & municipium,</i>	78. a. 79. b	<i>Caenina colonia,</i>	68. a
<i>Arretium colonia,</i>	99. a. 101. a	<i>Canomani,</i>	46. a
<i>Arretium in Pomptina tribu,</i>	96. a	<i>Canomani ne nomen quidem agro reliquerunt, unde pulsi sunt,</i>	51. a
<i>Asculum Picenum colonia,</i>	67. b	<i>Canomanorum oppida,</i>	46. a
<i>Ateste in Romilia tribu,</i>	96. a	<i>Cara praefectura,</i>	79. b
<i>Atina praefectura,</i>	79. b	<i>Cara in tribu Clusumina,</i>	96. b
		<i>Carites primi municipes sine suffragio,</i>	70. b. 71. a. 75. a
		<i>Cala-</i>	

<i>Calabria, qua,</i>	27. b	<i>Caudium colonia,</i>	103. a
<i>Calatia colonia,</i>	106. b	<i>Censores in municipijs,</i>	75. b
<i>Calatia praefectura,</i>	79. b	<i>Censores in colonijs,</i>	67. b
<i>Cales colonia,</i>	66. a	<i>Circeij colonia,</i>	65. a
<i>Cales municipium,</i>	76. a	<i>Cives noni in tribus conijciebantur</i>	
<i>Cameria colonia,</i>	68. b	<i>a censoribus,</i>	71. b
<i>Campania descriptio,</i>	24. b	<i>Ciuitas R. quot modis daretur,</i>	70. b
<i>Campaniae oppida, montes flumina,</i>	24. b	<i>Ciuitatis danda arbitrium penes se-</i>	
<i>Campaniae bella, & foedera,</i>	25. a	<i>natum, & populum,</i>	71. b
26. a		<i>Ciuitatum Italiae diuisio,</i>	53. b
<i>Campania tertia pars Picentinis da-</i>		<i>Clusium in tribu Arniensi,</i>	96. a
<i>ta,</i>	26. b	<i>Coloni ex colonijs R. cives erant no-</i>	
<i>Campania laus,</i>	24. b	<i>mine,</i>	65. a
<i>Campaniae partes tres,</i>	24. b	<i>Coloni deducebantur in agros a cu-</i>	
<i>Campani pro Capuanis,</i>	25. b	<i>ratoribus agrarijs sub vexillo,</i>	63. a
<i>Campanis equitibus ciuitas data,</i>		<i>Coloni non habuerunt suffragium an-</i>	
76. a		<i>te legem Iuliam,</i>	66. b
<i>Campanorum ius dispar,</i>	39. a	<i>Coloni quidam noua iura tentarunt,</i>	
<i>Campanorum foedus,</i>	26. b	86. b	
<i>Camuni denicti,</i>	107. b	<i>Colonia quid.</i>	54. b
<i>Capena colonia,</i>	101. a	<i>Colonia alia ciuium R. alia latina,</i>	64. b
<i>Capua colonia,</i>	100. b. 102. a. 103. a	<i>Colonia alia alijs magis immunes,</i>	
<i>Capua praefectura,</i>	78. b. 79. a	66. b	
<i>Caraceni,</i>	35. b	<i>Colonia aliquot uacationes habe-</i>	
<i>Carni Gallia inclusi, non tamen Gal-</i>		<i>bant,</i>	66. b
<i>li,</i>	52. a	<i>Colonia ante bellum Italicum dedu-</i>	
<i>Carni Venetis attributi,</i>	50. a	<i>cta, 68. a. & deinceps.</i>	
<i>Carnicae alpes,</i>	96. b	<i>Colonia aratro describebantur,</i>	63. b
<i>Carnorum bella, & foedera,</i>	50. a	<i>Colonia C. Gracchi,</i>	70. a
<i>Carnorum ager, & oppida,</i>	49. a	<i>Colonia ut censerentur, tributum co-</i>	
<i>Carseoli colonia,</i>	67. a	<i>ferrent, militarent,</i>	66. a. 66. b
<i>Casilinum praefectura.</i>	66. b	<i>Colonia ciuium R. qua,</i>	65. a. 65. b
<i>Casilinum colonia,</i>	100. b. 101. b	<i>Colonia deducebantur, aut lege, aut</i>	
<i>Cassinum colonia,</i>	66. a	<i>S. C.</i>	55. a
<i>Castella quid,</i>	54. a	<i>Colonia XII M. Drusi,</i>	70. a
<i>Castrum quid,</i>	54. a	<i>Colonia fideles, & infideles populo</i>	
<i>Castrum nouum,</i>	68. a	<i>Romano bello Annibalis.</i>	68. a
<i>Castrorum colonia,</i>	68. b	<i>Colonia florentes bello Annibalis.</i>	
		68. a	

I N D E X.

Coloniæ Latine expertes omnis ciuitatis R	66. a	Conciliabula fieri possunt municipia,	92. b
Coloniæ Latine quæ,	65. a	Conciliabulis ciuitas data.	104. b
Coloniæ lustratio quid,	64. a	Conuentum agere quid,	82. a
Coloniæ militares, 55. b. 95. a. 98. b		Conuentus in præfecturis, quis,	78. b
Coloniæ militares a Sulla deductæ,		Corfinium oppidum delectum ab Italicis arx belli contra Romanos, &	
99. a. a Casare, 100. b. ab Antonio, 101. b. a triumuiris, 101. b.		Italicum appellatum,	89. a
ab Augusto,	102. a	Corrona colonia,	99. b
Coloniæ nulle ius suffragiorum, aut magistratuum habuerunt,	67. b	Cossa colonia,	67. a
Coloniæ pars ciuitatum Italia, 54. a		Crater sinus Campaniæ,	24. b
In Coloniæ, aut sorte, aut uoluntate ibant,	61. a	Cremona colonia,	67. b
Coloniæ auctor Romulus, 54. b		Croto colonia,	68. b
Coloniæ deducendarum causæ sex,	54. b. 55. a	Crustumerium colonia,	68. b
Coloniæ auspicio deducebatur, 64. a		Cumanis ciuitas data,	75. b
Coloniæ decuriones,	67. b	Cumæ præfectura, 80. a. colonia,	103. b
Coloniæ duumui, triumui, quattuorui iure dicundo, censes, ediles,	67. a. 68. a	Cumani Campaniæ populi,	24. b
Coloniæ iura duo,	64. b	D	
Coloniæ leges, quæ,	66. a. 67. b	DAUNI, qui,	28. b
Coloniæ magistratus qui,	66. a. 67. b	Decemprimi in municipijs,	73. b
Coloniæ patroni,	68. a	Decemui agrarij,	61. a
Coloniæ resp. qualis,	67. a	Decuriones unde dicti,	67. b
Coloniæ sacerdotes, qui, & quot,	68. a	Decuriones coloniæ,	67. b
Coloniæ ciuitas data,	94. b	Decuriones municipiorum,	73. b
In Colonijs Latinis exulare ciues R. poterant,	80	Decuriones legebantur ex censu,	67. b
Comæsis a Marcello uerberatus, 93. b		Decuriones legendi obseruatio, 74. b	
Comum ornatum a Casare,	93. a	Deditionis formula, quæ,	6. b
Comum colonia,	93. a	Derthona colonia,	101. b
Comum ornatum a Pompeio Strabone,	93. a	Dictator in municipijs,	74. a
Conciliabulum quid,	84. a	Duumui in municipijs, 73. b. 74. b	
		Duumui in colonijs,	67. b
		Duumui iure dicundo.	67. b
		E	
		ECETRAE colonia,	65. a
		Eporædia colonia,	86. a. 107. a
		Equites R. in municipijs,	74. a
		Etruriæ descriptio,	20. a
		Etruriæ	

I N D E X.

<i>Etruria oppida,</i>	20.a	<i>Fœderatarum ciuitatum censores, di-</i>
<i>Etruria bella,</i>	20. 21. 22. 23.	<i>ctatores, consules, prætores,</i>
<i>Etrurie concilium ad fanum Vul-</i>		<i>Fœderatarum ciuitatum resp.</i>
<i>turne,</i>	20.b	<i>In Fœderatis ciuitatibus exulare ci-</i>
<i>Etruscorum principes populi</i>	xii.	<i>ues R. poterant,</i>
20.b		<i>Fœderatis ciuitatibus ciuitas data,</i>
<i>Etruscorum fœdera,</i>	21.a	94.b
F		<i>Fora, que,</i>
<i>FABRATERIA colonia,</i>	69.b	82.a
<i>Fesula colonia,</i>	99.a	<i>Fora fieri possunt municipia,</i>
<i>Faliscæ colonia,</i>	102.b	82.b
<i>Ferentina caput sub monte Albano,</i>		<i>Fora cur suo nomine Romani orna-</i>
ii.b		<i>rint,</i>
<i>Ferentinum municipium,</i>	76.b	84.b
<i>Ferētīnates nouius tentarunt,</i>	85.b	<i>Fora Italica aut a censoribus, aut a</i>
<i>Fidene colonia,</i>	67.b	<i>prætoribus R. condita,</i>
<i>Flamines in municipijs,</i>	74.b	83.a
<i>Flaminia regio a Raucana ad Ari-</i>		<i>Fora pars ciuitatum Italia,</i>
<i>minum,</i>	48.b	54.b
<i>Florentia in tribu Scaptia.</i>	97.b	<i>Fori significationes due,</i>
<i>Florentia colonia,</i>	102.b	82.a
<i>Fœdetura colonia,</i>	102.b	<i>Formie præfecturæ,</i>
<i>Fœdus quid,</i>	5.b	80.a. co-
<i>Fœderum tria genera,</i>	6.a	<i>lania,</i>
<i>Fœderis formula,</i>	5.b. 6.a	102.b
<i>Fœderis ferendi solemnitas,</i>	5.b	<i>Formianis ciuitas data,</i>
<i>Fœdus iniquum, æquum quale,</i>	6.a.b	76.a
<i>Fœderatæ ciuitates que,</i>	80.a	<i>Forum Appij, & Casij, & simi-</i>
<i>Fœderatæ ciuitates multe.</i>	81.b	<i>lia unde dicta,</i>
<i>Fœderatæ ciuitates carebant ciuita-</i>		83.a
<i>te Romana,</i>	81.b	<i>Forum Appij, a quo,</i>
<i>Fœderatæ ciuitates nihil dare debe-</i>		83.a
<i>bant magistratibus R. apud se di-</i>		<i>Forum Aurelij, a quo,</i>
<i>uertentibus,</i>	80.b	83.b
<i>Fœderatæ ciuitates pars ciuitatum</i>		<i>Forum Claudij, a quo,</i>
<i>Italia,</i>	54.a	83.b
<i>Fœderatarum ciuitatum magistra-</i>		<i>Forum Cornelij, a quo,</i>
<i>tus,</i>	80.b	83.a
<i>Fœderatarum ciuitatum iura,</i>	80.a	<i>Forum Flamini, a quo,</i>
		83.a
		<i>Forum Fuluij, a quo,</i>
		83.a
		<i>Forum Iulij Carnicij, a quo,</i>
		83.b
		<i>Forum Iulij Narbonensij, a quo,</i>
		83.b
		<i>Forum Sempronij, a quo,</i>
		83.b
		<i>Forum continet iurisdictionem tan-</i>
		<i>tum.</i>
		82.a
		<i>Forum continens nundinationem tā-</i>
		<i>tum uocatur conciliabulum.</i>
		81.a
		<i>Forum agere quid,</i>
		82.a
		<i>Forum indicare quid.</i>
		82.a
		<i>Fregellæ colonia,</i>
		66.a
		<i>Fregellarum defectio,</i>
		88.a
		<i>Fregene colonia,</i>
		67.b
		<i>Frentanorum ager, & oppida.</i>
		29.a
		<i>Frenia-</i>

I N D E X.

Frentanorum bella, & fœdera, 29. a
 Frusino præfectura, 75. b
 Fulginum præfectura, & municipium, 79. b
 Fundanis ciuitas data, 75. b
 Fundi præfectura, 79. b
 Fundi populi, qui, 12. b

G

GALLI cisalpini alij cispadani, alij transpadani, 48. b
 Gallia cisalpina in prouincia formam redacta, 47. a
 55. a. b. 56. a. 60. a. b.

Gallia togata a quibus administrata, 51. a

Gallia togata post ciuitatem impetratâ adhuc erat prouincia, 92. a

Gallia togata referta ciuibus Ro. 49. a

Gallia togata quæ, & cur dicta, 49. a

Gallia togata sermone Latino usa, 49. a

Gallia togata libertate donata, 92. b

Gallie prouinciæ ciuitas data, 92. a

Gallie prouinciæ ius, 3. b. 4. a

Gallie prouinciæ durior cōditio, 7. a

Gallie citerioris termini, 51. a

Gallie citerioris situs, oppida, populi, & flumina, 40. a. 41. a

Gallie ciuitates quomodo administrantur, 81. b

Gallis cispadanis ciuitas data, 92. a
 82. b

Gallorum populi, 45. b

Gallorum in Italiam transitus, 46. a

Gallorum cisalpinorum bella, 47. a
 48

Gallorū ager, & oppida, 45. a. 45. b
 Gessata Galli, 47. b
 Graniscæ colonia, 69. b. 103. a

H

HARDIA colonia, 67. a

Heredium, quid, 55. a

Heraclea ciuitas fœderata, 80. a

81. b

Hernici quo iure donati, 18. b

Hernicorum ager, & oppida, 17. b

Hernicorum bella, & fœdera, 17. b

Hirpini populi, 36. a. 36. b

Hippo colonia, 102. a. 69. a

I

IAPVDES, qui, 104. a

Iapudes deuicti, 108. a

Iapyges, qui, 28. b

Iapygia, quæ, 27. a

Iapygia ultima, 27. b

Inducie, quid, 5. a

Inducie ex iure gentium, 5. b. et a.

Insubres, 46. a

Insubrum oppida, 46. a

Interamna colonia, 66. b

Isthmus, qui, 27. a

Istria ut ad Italiam adiuncta, 103. a

Istrorum bella, 95. a

Istria prouincia facta, 104. b

Italia descripta a Polybio, 3. a

Italia a natura usque ad alpes promota, 3. a

pagata, 3. a
 Italia populo R. mari, Rubicone, & Arno conclusa, 3. a

Italia ad alpes a populo R. promota, 94. a. 94. b

Italia in tribus xxxv translata, 92. a

Italia nunquam per proconsules administrata, 59. a

Italia

I N D E X.

<i>Italia iuratrix,</i>	7.a	<i>Italicorum enumeratio.</i>	20.a
<i>Italia populi qui bello Italico interfuerint,</i>	90.b	<i>Italicorum ius seruatum, & autum,</i>	39.b
<i>Italia ciuitas data, cur,</i>	86.a	<i>Italicorum fraudes in aucupanda ciuitate R.</i>	87.a. 87.b
<i>Italia populi iuxta naturæ diuisionem, & iuris,</i>	3.b	<i>Italici plerisque L. Sulla uictor ciuitatem ademit.</i>	92.a
<i>Italia, quæ hoc libro traditur, admissratio, usque ad Imp. Hadrianum peruenit,</i>	84.a	<i>Italici restituta ciuitas post mortem Syllæ,</i>	8.b
<i>Italia iura ex fœderibus,</i>	4.b	<i>Italorum agros L. Sylla diuisit,</i>	92.b
<i>Italia terminus Formiosum,</i>	94.b	<i>Iura Italia. lege Italia,</i>	
<i>Italia terminus Arsis flumen,</i>	104.a	<i>Iura Italia unde emanarint,</i>	3.b
<i>Italia præsens ciuitatum resp.</i>	79.a	<i>Iura populorum,</i>	4.a
<i>Italici, qui,</i>	19.b. 20.a	<i>Iurisdictio ad quæ pertineat,</i>	82.a
<i>Italici ciuitatis R. cupidi,</i>	86.a	<i>Ius Latij quod,</i>	65.a
<i>Italici aperte de ciuitate R. agere incipiunt,</i>	88.b	<i>Ius Quiritium quod,</i>	65.b
<i>Italici in tribus VIII nouas descripti,</i>	91.b	<i>L</i>	
<i>Italici agitant, ut in XXXV tribus ueteres redigantur,</i>	91.b	<i>LAEVI,</i>	46.a
<i>Italici lege i suas sedes redacti,</i>	86.b	<i>Latij,</i>	46.a
<i>Italici per migrationem & censum clauines R. fiebant,</i>	86.b	<i>Lanunium municipium,</i>	75.b
<i>Italici Drusi morte commoti Italici bellum commouerunt,</i>	90.a	<i>Lanunium colonia,</i>	100.b
<i>Italici belli principium, & exitus,</i>	90.a. b. & deinceps.	<i>Latij ius, uel Latinitas,</i>	4.a et 40. 8.a.
<i>Italici lex data, ut qui domi stirpem relinquerent, ciues R. fierent,</i>	40.a	<i>Latij ius quale,</i>	12.b
<i>Italicum ius, quale,</i>	3.b. 38.a	<i>Latij ius opponitur iuri Quiritium,</i>	12.b
<i>Italici Iuris partes,</i>	38.a	<i>Latium duplex, scilicet, Latium & Latium,</i>	8.b
<i>Italicum ius in quo Latij iure fuerit deterius, Gallia uero iure superius,</i>	39.a	<i>Latij ueteris descriptio,</i>	8.b
<i>Italicorum ius imminutum bello Punico,</i>	39.b	<i>Latij noui descriptio,</i>	8.b
<i>Italicum uocatum est ab Italici Corfinium,</i>	108.b	<i>Latini, qui.</i>	7.b. 8.a. 8.b
		<i>Latini non habuerunt ius Quiritium,</i>	13.a
		<i>Latini urbe sæpe pulsati, a suffragijs,</i>	15.a
		<i>cur,</i>	7.b
		<i>Latini ut sociuarie usurpati,</i>	9. 10. 11
		<i>Latinorum bella,</i>	8.b
		<i>Latinorum oppida,</i>	8.a
		<i>Latinorum definitio,</i>	13.a
		<i>Latinorum sponsaliorum ratio,</i>	100.b
		<i>Latinorum concilium, quale,</i>	Latinorum

I N D E X.

Latinorum tributa, qualia,	13.b.	Lex de septem iugeribus,	56.a
16.a.		Lex Flauia agraria,	61.a
Latinorum ius magistratuum Romae		Lex Iulia agraria.	61. 62
petendorum,	15.b	Lex Iulia de ciuitate,	89.a
Latinorum census, qualis,	13.b	Lex Licinia de quingentis iugeribus,	60.a
Latinorum fœdera,	9.10.11	Lex Licinia de quingentis iugeribus	relata,
Latinorum militia qualis,	14.a.b		60 a
Latinarum feriarum ratio qualis,		Lex M. Fuluij Flacci de ciuitate Italiae	danda,
9.a.			88.a
Latinae feriae a quo institutae,	8.b	Lex Marcia agraria,	60.b
Latinorum suffragiorum ius, quale,		Lex Mucia Licinia de ciuibus regundis,	88.b
14.b.			
Launium colonia,	70.b	Lex L. Cinnae de Italicis in xxxv	tribus ueteres transferendis,
Laus Pompeia colonia,	93.a		89.b
Leges de limitibus Peduceae, & Allienae, & Flauiae,	63.a	Lex Papia de peregrinis,	91.a
Leges de limitibus Semproniae, Mamiliae, Corneliae, Iuliae.	62.b	Lex Papia de ciuibus regundis,	87.b
Leges omnes de agris diuidendis latae, aut promulgatae,	55. & deinceps,	Lex Penni de peregrinis,	87.b
		Lex Pompeia de ciuitate cispadanorum, & Venetorum, & Latinitate transpadanorum.	91.a. 93.a
Legis agrariae auctores,	55.b	Lex Rulli agraria,	61.a
Legis agrariae capita,	55.a	Lex Seruilia de ciuitate,	90.b
Lex agraria modum iugerum, & limitum rationem continebat,	61.b	Lex Siluani, & Carbonis de ijs, qui fœderatis ascripti essent ciuitatibus,	89.a
Lex agraria, quae priuatos possessione pellebat, difficilis,	55.b	Lex Sylla agraria,	61.a
Lex agraria, quâdo perlata,	55.b	Lex Sulpicii de Italicis in tribus redigendis,	88.b
Lex agraria quoties promulgata,	55. b	Lex Thoria agraria,	60.b
		Lex Tiberij agraria,	60.a
Lex Acbutiae,	4. a	Lex Tiberij agraria elusa, & abrogata,	60.b
Lex Appuleia agraria,	60.b	Lex Tiberij de danda ciuitate Italiae,	87.b
Lex Appuleia de colonijs,	66.a	Lex Titia agraria,	60.b
Lex Cassia agraria,	56.a	Lex Uatinia de ciuitate Nouocomensium,	93.b
Lex C. Sempronij Gracchi de ciuitate Italiae danda,	90.a		
Lex C. Sempronij Gracchi agraria,	60.a.		
Lex Claudia de ciuibus regundis,	87.a		

Ligurum

Ligurum

INDEX

<i>Ligurum ager, oppida, populi.</i>		<i>ra.</i>	34.b.35.b
40		<i>Marsi primi bellum commouerunt</i>	
<i>Ligurum bella, & fœdera.</i>	41.b.	<i>Italicum.</i>	88.b
42.b.43.b.44.a.44.b		<i>Marsicum bellū cur dictum.</i>	88.b
<i>Ligures domiti, & in prouinciæ for-</i>		<i>Marsorum ager, & oppida.</i>	34.a.b
<i>mam redacti.</i>	45.a	<i>Marsorum bella, & fœdera.</i>	34.b.35.b
<i>Ligures Gallia citerioris populi.</i>		<i>Medullia colonia.</i>	68.a
40.b		<i>Messapiorum ager, & oppida.</i>	27.b
<i>Ligures capillati.</i>	105.a	<i>Messapiorum bella.</i>	28.b
<i>Ligures Taurini.</i>	105.a	<i>Messapyges, qui.</i>	28.b
<i>Ligures Vagienni.</i>	105.a	<i>Militares colonia. lege Colonia.</i>	
<i>Ligures aliquot in Samnium tra-</i>		<i>Mineruium colonia.</i>	70.a
<i>ducti Corneliani, & Babiani di-</i>		<i>Minturna colonia.</i>	67.b
<i>cti.</i>	43.b	<i>Munera, quid.</i>	70.b
<i>Liguribus ciuitas data.</i>	91.b	<i>Municipalia uectigalia.</i>	75.a
<i>Limes decumanus, quid.</i>	62.a	<i>Municipalis ordo amplissimus.</i>	
<i>Limes Kardo, quid.</i>	62.a	73.b	
<i>Limites actuarij, quid.</i>	62.a	<i>Municipalis plebs.</i>	75.a
<i>Limites linearij, quid.</i>	62.a	<i>Municipes & in municipio, & Ro-</i>	
<i>Limites Gracchani, Sullani, Iulia-</i>		<i>ma cenferi poterant.</i>	70.a
<i>ni, Augustei.</i>	62.a	<i>Municipes curiatis comitijs non in-</i>	
<i>Limites prorsj, & transuersi, qui.</i>		<i>terfuerunt.</i>	72.a
62.a		<i>Municipes curijs, & sacris curia-</i>	
<i>Limites per rigores.</i>	62.a	<i>rum uacarunt.</i>	72.a
<i>Limites per scamna.</i>	62.a	<i>Municipes cum suffragio etiam ho-</i>	
<i>Limites per strigas.</i>	62.a	<i>nores Roma ceperunt.</i>	73.a
<i>Limitum genera multa.</i>	62.a	<i>Municipes cum suffragio omnia iu-</i>	
<i>Limitum ratio habebatur in lege</i>		<i>ra ciuitatis R. habuerunt præter-</i>	
<i>agraria.</i>	6.a	<i>quam domicilij</i>	72.a
<i>Lingones.</i>	46.a	<i>Municipes cum suffragio, qui.</i>	71.b
<i>Luca colonia.</i>	69.b	<i>Municipes legem de libertate ha-</i>	
<i>Lucanorum ager, & oppida.</i>	27.a	<i>buerunt.</i>	70.a
<i>Lucanorum bella, fœdera.</i>	27.a.b	<i>Municipes omnes iuris Quiritium</i>	
<i>Luceria colonia.</i>	66.a	<i>partes usurparunt.</i>	70.a
M		<i>Municipes primi, qui.</i>	70.b
<i>MAGNA Gracia, que.</i>	28.a	<i>Municipes sine suffragio, qui.</i>	71.b.72.b
<i>Marrucinorum ager, & oppida.</i>		<i>Municipes sacra municipalia non</i>	
34.b			
<i>Marrucinorum bella, & fœde-</i>			

INDEX

deseruerunt Romæ.	70.a	O	
Municipes unde dicti.	70.b	Oenotri, qui.	27.b
Municipia ante bellum Italicum		Oenotria, quæ.	27.b
deducta.	75.a	Opici Campaniæ populi.	24.b
Municipia non eadem iura omnia		Oppida, quid.	54.a
habuerunt.	70.a	Oscorū ager, & oppida.	18.b
Municipia pars ciuitatum Italie.		Oscorum bella, fœdera, & iura.	18.b. 19.b
54.a		Ostia colonia.	65.a
Municipia quæ.	70.b	P	
Municipij constituendi ratio.	70.b	PACTIO quid.	5.a
Municipij uocabulum uarie usur-		Parma colonia.	69.b
patum.	76.b	Patroni coloniarum.	68.a
Municipiorum censores.	74.b	Pediculi, qui.	29.a
Municipiorum decemprimi.	73.b	Pedum municipium.	75.b
Municipiorum equites R.	73.b	Pelignorum ager, & oppida.	34.b. 35.a
Municipiorum decuriones.	73.b	Pelignorum bella, & fœdera.	34.b
Municipiorum flamines.	74.b	35.b	
Municipiorum iura.	71.a	Pentri Samnitum populi.	36.a
Municipiorum quaestores.	74.b	Peregrini urbe puls.	91.a
Municipiorum resp.	73.b	Peuceij, qui.	28.b
Municipium patriæ duæ.	73.a	Piceni præfecturæ multæ.	79.b
Mutina colonia.	69.b	Picentum ager, & oppida.	30.b
Mutina in tribu Pollia.	97.a	Picentum bella, & fœdera.	27.a
N		Picentes agro multati.	30.b
NEAPOLIS ciuitas fœderata.		Picentes in Campaniam transla-	30.b
80.a. 81.b &		ti.	30.b
Nepes colonia.	65.b	Picentini ex Piceno in Campa-	26.b. 27.a
Neptunia colonia.	70.b	niam translati.	40.a
Nequinum colonia.	66.b	Picentinarum ius imminutū.	40.a
Nola colonia.	79.a. 110.a	Pise pro Ligurum prouincia usur-	41.a
Nomentum municipium.	75.b	pata.	69.b
Norba colonia.	66.a	Pisaurum colonia.	85.a. 101.b
Norici deuicti.	107.b. 108.b	Placentia colonia.	67.b
Nouum conum cur dictum.	93.a	Plebs pro populo urbano posita.	96.b
Nuceria colonia.	101.b. 103.b	Pæstum colonia.	67.a
Nundinatio ad priuata prædia		Pom-	
transferebatur.	91.a		
Nursia præfectura.	80.a		

et hic p. 74.
de Municipi
liberis.

Municipium qd
ay lye. prahilit
utab. Romana
p. 72. p. 2.

INDEX

Pompeij colonia.	100. a	Quinquaginta agrarij.	61. a
Pontia colonia.	66. a	R	
Potentia, siue Pollentia colonia.		RAVENNA ciuitas fœderata.	
69. b		80. a. 81. b	
Potestas cur pro pretore usurpata		Reate prefectura.	80. a
hoc tempore in Italia.	79. b	Regium Lepidi.	14. a
Prefectura donata ciuitate.	78. a	Regium Lepidi, unde dictum, & a	
Prefectura pars ciuitatum Italiae.		quo conditum.	83. a
54. a		Rheti deuicti.	107. b
Prefectura constituta ante bellum		Rhetorum regio qualis.	105. b
Italicum, que.	79. b	Rhegium colonia.	102. b
Prefectura, que.	77. a	Rhudia colonia.	69. b
Prefectarum formula.	77. a	Rubico flumen finis Italiae.	30. b.
Prefectarum iura.	77. a. 78. a	51. a	
Prefectarum conuentus.	79. a	S	
Prefectarum magistratus.	79. a	SABINORVM ager, & oppida.	
Prefectarum prefecti aut quatuor		32. b. 33. a	
uiri, aut sexuiri.	79. a	Sabinorum bella, & fœdera.	33. b
Prefectarum res.	78. a	34. a	
Prefectarum ordines tres.	79. a	Sabinis ciuitas data.	66. b. 148. a
Prefecturis ciuitas data.	95. a	Salassorum regio.	105. b
Præneste colonia.	99. b	Salassorum bella.	107. a
Præneste ciuitas fœderata.	80. a	Salernum colonia.	68. b
Prænestini ciuitate donati.	89. a	Sallentina, que.	27.
Prator pro prefecto.	79. a	Sallentinorum ager, & oppida.	
Præutianorum ager, & oppida.		28. a	
30. a		Sallentinorum bella.	28. a
Priuernatibus ciuitas data.	75. b	Samnitum ager, & oppida.	36. a
Priuernum prefectura.	80. a	Samnitum laus.	36. b
Prouincia prima, secunda, tertia,		Samnitum bella, & fœdera.	36. b
que.	51. a	37. a	
Prouinciæ forma, que.	68. b	Samnites a Sulla deleti funditus.	
Puteoli colonia.	51. a	91. b	
Puteoli prefectura.	80. a	Sanates populi.	4. a
Q		Saticula colonia.	66. a
QVATTORVIRI, qui.	74. a	Satricum colonia.	66. a
Quattuoruii colonia.	67. a	Saturnia colonia.	70. a. 67. b
Quattuoruii municipiorum.	74. b	Saturnia prefectura.	79. b
Quattuoruii prefecturarum.	79. a	Scyllacium colonia.	70. b

INDEX

<i>Sena colonia.</i>	67. b	<i>Tiburtini ciuitate donati.</i>	89. b
<i>Senones deleri, & sedibus euerfi.</i>	31. b	<i>Toga Romanorum propria.</i>	48. b
<i>Senonum ager, & oppida.</i>	30. b	<i>Togata Gallia quæ dicta.</i>	61. a
<i>Senonum bella.</i>	30. a 31. b	<i>Transpadani, qui.</i>	48. b
<i>Senonum regio Gallia togata dicta.</i>	31. b	<i>Transpadani iure Latij donati.</i>	93. a
<i>Senonum regio Italia attributa, & Umbria appellata.</i>	31. b	<i>Transpadani agitant de ciuitate R. adipiscenda.</i>	93. a
<i>Septemuii agrarij.</i>	61. b	<i>Transpadanis Caesar amicus.</i>	93. a
<i>Seria colonia.</i>	66. a	<i>Transpadanis data ciuitas a Casare dictatore.</i>	94. a
<i>Sexprimi in præfecturis.</i>	79. a	<i>Trebulanis ciuitas data.</i>	76. b
<i>Sexuiri in præfecturis.</i>	79. a	<i>Tribus pro populis Italia posita.</i>	96. b
<i>Signia colonia.</i>	65. a	<i>Tribus singulorum oppidorum Italia.</i>	97. a
<i>Simuessæ colonia.</i>	67. a	<i>Triumuii colonia.</i>	67. b
<i>Sidicini Campanie populi.</i>	24. b	<i>Triumuii agrarij.</i>	61. b
<i>Sociale bellum cur dictum.</i>	89. a	<i>Tuder colonia.</i>	102. b
<i>Societatis iura tria.</i>	4. b	<i>Tuder in tribu Clustumina.</i>	96. b
<i>Sora colonia.</i>	66. b	<i>Tusci ciuitate donati.</i>	89. b
<i>Spoletium colonia.</i>	67. b	<i>Tusculum municipium.</i>	75. a
<i>Sponsio quid, & quomodo fieret.</i>	4. b		
<i>Sponsio ut infirmetur.</i>	4. b		
<i>Suessæ Pometia colonia.</i>	66. a		
<i>Suessula colonia.</i>	100. b		
<i>Suessula præfectura.</i>	79. b		
<i>Suessulanis ciuitas data.</i>	76. a		
<i>Sutrium colonia.</i>	66. a 101. b		
<i>Sutrium in tribu Velina.</i>	97. a		
	T		
<i>Tarentinorum bella.</i>	28. a	<i>VALENTIA colonia.</i>	67. b
<i>Tarentinorum colonia.</i>	69. b	<i>Veij colonia.</i>	101. b
<i>Teanum Sidicinum municipium.</i>	76. b	<i>Velia ciuitas fœderata.</i>	80. a 81. b
<i>Teanum Sidicinum colonia.</i>	102. b	<i>Velitræ colonia.</i>	65. a
<i>Telesia colonia.</i>	102. b	<i>Venafrum colonia.</i>	102. b
<i>Tempesæ colonia.</i>	66. a	<i>Venafrum præfectura.</i>	80. b
<i>Tergeste in tribu Pupinia.</i>	97. b	<i>Veneti Gallia inclusa, non tamen Galli.</i>	52. a
<i>Termini Augustei.</i>	62. b	<i>Venetorum ager, & oppida.</i>	49. b
<i>Thurij colonia.</i>	68. b	<i>Veneti nomen, & imperium retinent.</i>	50. a
<i>Tibur ciuitas fœderata.</i>	80. a	<i>Venetis ciuitas data.</i>	93. a
		<i>Venetorum regio in prouincia firmam redacta.</i>	49. b. 50. b
		<i>Venetorum fœdus.</i>	49. b
		<i>Venij deuicti.</i>	107. b
		<i>Venusi</i>	

INDEX

<i>Venusia colonia.</i>	67. a 102. b	<i>Umbria perducta usque ad Rubico-</i>	
<i>Verona colonia.</i>	93. a	<i>nem.</i>	31. a
<i>Verona in tribu Publilia.</i>	92. b	<i>Umbriorum oppida.</i>	31. a
<i>Vescinorum populi.</i>		<i>Umbriorum situs.</i>	31. a
<i>Vestinorum ager, & oppida.</i>	34. b	<i>Umbriorum bella, & fœdera.</i>	31. b
	34. b	<i>Volaterra colonia.</i>	99. b. 101. a
<i>Vestinorum bella, & fœdera.</i>	35. b		102. a
	35. b	<i>Volschorum oppida.</i>	8. a
<i>Vexillum colonia.</i>	63. b	<i>Volsci etiam trans Usentem.</i>	18.
<i>Via Aemilia per Galliam toga-</i>			19
<i>tam.</i>	48. b	<i>Volsci in Latio non Latini habiti.</i>	
<i>Via Aemilia per Ligures.</i>	45. a		8. a
<i>Via a Roma in Galliam togatam</i>		<i>Volsci quo iure donati.</i>	17
<i>tres.</i>	52. a	<i>Volsci Latinorum concilium nō inie-</i>	
<i>Vibo colonia.</i>	68. b	<i>runt.</i>	8. a
<i>Vicetia in tribu Menenia.</i>	96. b	<i>Volsci Latinarum feriarum partici-</i>	
<i>Vici quid.</i>	54. a	<i>pes non fuerunt.</i>	8. a
<i>Vigintiuii agrarij.</i>	65. a	<i>Volschorum bella.</i>	8. a
<i>Vitellia colonia.</i>	65. b	<i>Viens, qui fluius.</i>	30. b
<i>Vulturna colonia.</i>	102. a	<i>Vulturnum colonia.</i>	68. b. 100. b
<i>Umbri ciuitate donati.</i>	89. b	<i>Vulturnum præfectura.</i>	79. b

REGESTVM.

A B C D E F G H I K L M N O P Q R S T V
X Y Z AA BB CC DD EE FF GG HH II.

Omnes sunt duerniones.

VENETIIS, M. D. LXIII.

EX OFFICINA IORDANI ZILETI.

Errata in libris de iure Italiae corrigenda.

2. a. 13	uetustatem	uetustate
6. a. 10	caesa ac porca	ac caesa porca
9. a. 7	Cauertanos	Caruentanos
10. b. 1	processum	percussum
10. b. 7	maiora	maiore
12. b. 8	opponerentur	opponeretur
14. a. 20	Ex equo	Ex quo
15. a. 15	suffragij	suffragia
16. a. 18	indulisse	indulisse
20. b. 19	tanque	tanquam
23. a. 13	in uiam	inuiam
25. a. 27	Sedicini	Sidicini
25. b. 38	CLXXXII Lentulo	CLXXXIII L. Lentulo
27. b. 5	insiderunt	infederunt
6	Bruttiores	Bruttios
20	Canlio	Manlio
33	Legariam	Lagariam
28. a. 33	Cinio	Minio
39	Syrri	Pyrrhi
29. a. 13	C. Publius	Q. Publius
29. b. 17	finissimum	finitimum
32. a. 16	tum Strabo	cum Strabo
34. a. 12	M. Curio	M'. Curio
36. a. 30	Pulmonem	Sulmonem
37. b. 18	M. Curio	M'. Curio
32	M. Curius	M'. Curius
38. a. 16	par	pax
39. a. 4	Mærites	Cærites
12	Massiano	Cassiano
43. a. 4	Gn.	Cn.
31	Liguri	Ligure
33	Consulare	Consularem
44. b. 5	a trans	dele, a
44. b. 18	Popilli	Popillij
45. a. 19	ijdem	ijsdem
46. b. 11	Butrist	Butrium
16	Mediolaum	Mediolanum
17	Acorras	Acerras
47. a. 5	parent	parent
47. b. 10	eo quo	ex quo
49. b. 26	Opitergium	Opiterginum
50. a. 40	habuisse ueterum	habuisse uideatur, ut ueterum
55. a. 39	sed de	se de
56. a. 7	possiderant	possederant
60. a. 3	lenem	legem

	21	ipse sua	ipse lege sua
	34	C. Curij	M'. Curij
60. b.	9	angustia	angustiaē
62. a.	26	caurent	clauderent
63. a.	13	inter	intra
63. b.	3	ut rep.	ut è rep.
64. a.	35	deperant	dederant
65. a.	31	Q. Valerium	M'. Valerium
65. b.	20	CCCCXIII	CCCXI
	32	CCCCXXVIII	CCCCXXVIII
68. a.	35	Cinturnensem	Minturnensem
	37	Cinturnæ	Minturnæ
68. b.	12	C. Minucio	Q. Minucio
	19	C. Minucius	Q. Minucius
	24	C. Minucius	Q. Minucius
69. b.	26	C. Fabius	Q. Fabius
70. a.	3	Flaminius	Flaminius
72. a.	28	Municipium	municipium dici
72. b.	1	ciuitates	ciuitatem
75. b.	26	Q. Publium	Q. Publium
	38	Milonina	Miloniana
76. a.	12	Flaminio	Flaminio
	15	SVESSVLOS	SVESSVLANOS
76. a.	21	lege L. Papirio	lege a L. Papirio
77. b.	39	obtinerunt	obtinerunt
78. b.	18	agrum	fi agrum
80. b.	36	nostris	nostri
87. a.	19	DCCXXVII	DCCXXVII
89. a.	18	aduersus	aduersis
89. b.	24	Liuiarum	Liuianarum
90. a.	16	fed de	se de
92. b.	11	Laudi	Laudis
97. b.	18	Aetorum	Auكتورum
98. b.	39	ut	ac
100. b.	39	Italiaē	Iuliaē
101. a.		Fenestris	Fanestris
	21	admnet	admonet
101. b.	14	& murum, neque	& municipalibus agris collocandos recepisset, neque ueteranorū, neque
102. b.	7	uidebatur	uidebantur
	38	TAVRIANORVM	TAVRINORVM
104. b.	5	Turini	Taurini
	19	Taurianos	Taurinos

